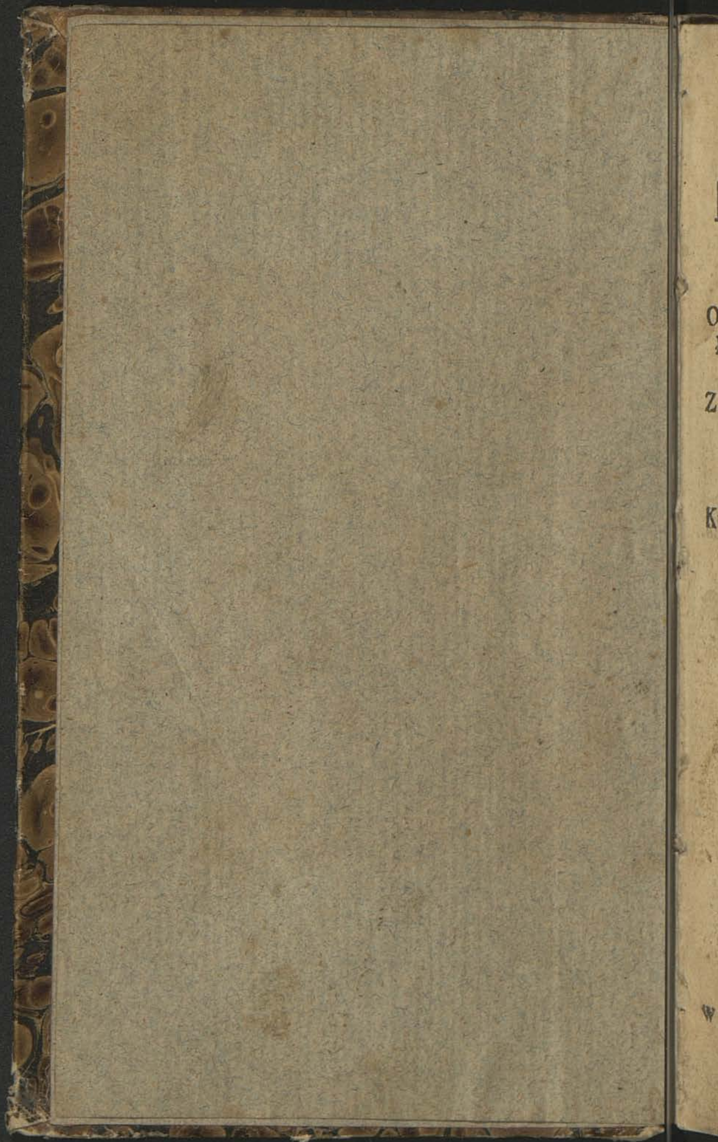

V
B
J
C

GEOGRAFIA POWSZECHNA CZASOW TERAZNIEYSZYCH

Albo

Opiſanie krótkie kraiów całego świata, ich położénia, granic, płodu ziemnego, ſkłonności obywatelów, handlu, obyczaiów &c. &c.
Z nayświeżſzych wiadomości, Kraiopiſarzów, i Wędrowników

ZEBRANA

Ku pożytkowi Młodzi Narodowey na ſzkoły publiczne

WYDANA

W WARSZAWIE
w Drukarni I.K.MCI i Rzeczypoſpolitey *in Collegio Soc: JESU.*

MDCCLXX

JUDICIUM CENSORIS
&
APPROBATIO

Legi Librum cui titulus: *Geografia Powſzechna czaſów teraźnieyſzych* in eoq; nihil reperi contrarium fidei ac bonis moribus. Varſaviæ Die 25 Decembris 1772.

Joannes Bohomolec
Soc: JESU.

IMPRIMATUR
ANDREAS STANISLAUS EPISCOPUS.

Do
IASNIE OSWIECONEGO
XIĄZĘCIA IMCI
MICHAŁA
Na Klewaniu i Zukowie
CZARTORYSKIEGO
KANCLERZA W. W. X. L.
UŚWIATSKIEGO, PODUŚWIATSKIEGO, HOMELSKIEGO, IURBORSKIEGO, KUPISKIEGO, PIENIANSKIEGO STAROSTY, KAWALERA ORDERÓW POLSKIEGO, ORŁA BIAŁEGO, ROSSYISKIEGO, S. IĘDRZEIA, &c.

I. O. MCI XIĄZĘ, PANIE, DOBRODZIEIU.

Wychodzące z druku dla Młodzi Narodowey w krótkim zebraniu wszystkich kraiów, narodów opisanie, mieć dla siebie pewnieyszego zaszczytu, iako od wielkiego

Imie-

Imienia, ſpodziewać ſię łaſkawſzego przyięcia iako od dobroczynnych rąk I. O. Waſzey Xcey Mści niemoże.

Iaśnieiące na początku tego dzieła Imię pięćdzieſiątletniego Miniſtra, Rzeczpoſpolitą przeważnemi zaſługami, Europę ſzacunkiem i zadziwieniem ſtatecznym, potomność wielkiemi przykładami ogarniaiącego, czytelnikowi każdemu ſzczupłą moię pracą zaleci, a młodzi w naukach tęſkniącey, powabnieyſzą uczyni.

Kiedy zaś odważam ſię podawać ią w tey Oſoby ręce, która widzi ſkutek uſilnego przez pół wieku przy Kanclerſkich pracach ſtarania ſwego o wſkrzeſzenie zaniedbanych, wzroſt i pomno-

mnożenie wschodzących, utrzymanie rozkrzewionych w kraiu umieiętności; która się cieszy z kosztów pożytecznie od siebie łożonych, iuż na potrzebnych, a prawdziwe zdania wlewaiących ksiąg drukowania, iuż na Młodzi Szlacheckiey ćwiczenia, iuż dla samych nauczycielów za kraiem doskonalenia się; pełen iestem nadziei, że I. O. W. Xca Mość chęć moię do zamierzenia Iey, to iest do nauk kraiowi potrzebnych pomnożenia stosuiącą się przyiąć dobrotliwie raczy.

Upewnia mię w tym naywięcey do Młodzi Szlacheckiey w domu rządowi memu powierzonym ćwiczenia zdatnego Rzeczypospolitey i samym

mym

mym obywatelom łaſkawe, i ſkuteczne I. O. W. Xcey Mści z udzielaniem przytomności wdawanie ſię; utwierdzaią dobroczynne od lat wielu dla mnie ſamego bez żadnych mych zaſług względy; czego równaiącą kiedy wypłacić nie ieſtem zdolny wdzięcznością, chcę to przynaymniey i czaſu ninieyſzego i w naypóźnieyſzey wyświadczyć potomności, iżem ieſt z nayglębſzym uſzanowaniem

I. O. Waſzey Xcey Mci
Pana i Dobrodzieia

nayobowiązańſzy i
nayniżſzy ſługa

X. Karol Wyrwicz S. I.

PRZEMOWA

POtrzeba i pożytek kśiąg w oyczystym ięzyku dla poloru młodzi narodowey pisanych są tak oczewiste, że one rozwodzić zdałoby się pracą nadaremną. Miedzy naukami początkowemi, które młódź zdobią, do gruntownieyszych umieiętności układaią, służą i zachęcaią, słusznie zabiera przodkowanie Geografia. Powszechne wszystkich wieków i narodów zdanie historyą uznało za naukę wszelkiemu obywatelów stanowi i powołaniu naypotrzebnieyszą, a ztąd Geografii pokazuie się ważność i zaleta, ponieważ z dawna i słusznie prawym okiem nazywa się historyi. Chronologia chociaż lewym teyże historyi okiem iest nazwana, gdy przecię do tychczas nie rozwiązanym podlega zawiłościom, wielu od siebie odraża; Geografia zaś dla wdzięków, które zamyka w kraiów wesołym opisaniu i ciekawości tak przyrodzonych iako kun-

kunſztownych wyliczeniu, wabi do ſiebie i pociąga. Dlaczego w powſzechny zwyczay to weſzło, zaczynać młodzi płci oboiey naukę od Geografii, aby łątwych i przyiemnych opiſów przynętą, nieznacznie do trudnieyſzych ią pociągnąć, bez naymnieyſzego zrażenia ochoty, można było.

Oprócz zachęcenia, potrzeba wyciąga kłaść Geografią za naypierwſze młodzi ćwiczenie. Prawie nie podobna rozmów poważnych i godnych ludzi poſiedzeniom prowadzić przyzwoitych, iako to o woynie, woyſk zaciągu, państw mocy i obſzerności, Królów intereſsach, na ziemi i na morzu ich potędze, a nawet czytać pożytecznie gazet, bez wiadomości Geografii.

Od początku panowania teraźnieyſzego, które ſłuſznie za epochę podźwignionych w Polſzcze nauk kłaść ſię może, wyſzły i z różnych ięzyków tłomaczone, i właſną zaſłużyć ſię Oyczyźnie ludzi uſiłuiących pra-

cą

cą napisane księgi, w takiey liczbie, że z nich nie szczupłą bibliotekę złożyć iuż można.

Tak chwalebnym zachęcony przykładem odważyłem się, ia także dla pożytku młodzi narodowey cokolwiek napisać z historyi i Geografii nauk równie iey wiekowi iako: i każdemu innemu naypotrzebnieyszych; ale ta praca moia częścią dla cudzoziemskiego ięzyka (*a*) częścią dla poważnych materyi (*b*) do pospolitego młodzieży kraiowey w szkołach publicznych i domach prywatnych edukuiącey się nie była stosowana używania. Więc prostszym i do poięcia łatwieyszym należało ie ułożyć sposobem; iaki rozumiem iż się znayduie w tey Geografii z nayświeższych wiadomości, Kraiopisarzów i Wędrowników wyciągnioney, i na publiczne szkoły zebraney. Rozłożenie rzeczy stosuie się do stopnia nauk i wie-

(*a*) Abrégé raisonné de l'Histoire universelle T. Ier 1766, T. II 1771.

(*b*) Geografia czasów teraźnieyszych tom I r. 1768.

wieku młodzi ſzkolney, tak że łatwieyſze materye przodkuią trudnieyſzym i iuż przetartemu rozumowi do poięcia ſnadnieyſzym.

Nauczycielów będzie powinnością tak całą rozłożyć Geografią na ſzkoły, aby młodzian nauki zaczynaiący przed Filozofią łacno i bez wielkiey pracy wſzyſtkich oney części ſię nauczył. Rozłożenie moim zdaniem może być tym porządkiem:

Na I Klaſſę Grammatyki kſięga I, kſięgi II Rozdział I-IV.
Na II Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozdz. V-X.
Na III Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozd- XI-Kſięga III o Azyi.
Na Poetykę Kſięga IV-V.
Na Retorykę Kſięga VI.

Aby w kſiędze VI znaczna część Aſtronomii do Geografii należąca i Polityki głównieyſze materye ſię pomieściły, a kſięga zwyczayney iednego tomu wielkości nie przeſzła, odmieniony ieſt druk, czytelny iednak i wyraźny. Iedne tylko częſte drukarſkie omyłki ſzpecą tę kſięgę, które na końcu ſię kładą; ieżeliby onych więcey uważny poſtrzegł czytelnik, łaſkawie zechce poprawić.

REGESTR

KSIĄG, I ROZDZIAŁOW.

O

KSIĘGA

KSIĘGA I.

O Geografii w powszechności i naturalney.

Co iest Geografia?

Geografia albo nauka krajopisarska iest opisanie ziemi, to iest tey części świata z lądu i wody złożoney, na ktòrey ludzie mieszkaią. *Geografia* iest częścią *Kosmografii* albo nauki opisuiącey świat cały za niebo i ziemię wzięty. Dwie te świata części na dwie *Kosmografią* dzielą nauki: ta ktòra ziemię opisuie, nazywa się *Geografia;* ta zaś ktòra niebo i onego wszystkie światła, planety, gwiazdy &c uważa, nazywa się *Astronomia.*

Nie dzielisz się sama Geografia *na mnieysze części?*

Wieloraki *Geografii* iest podział: względem czasu, dzieli się na Geografią dawną, śrzednią, i teraznieyszą: względem rzeczy, na naturalną, fizyczną, historyczną, kościelną: względem części ziemi, na *Geografią* powszechną, *Chorografią, Topografią* i *Hydrografią:* względem związkow teyże ziemi z niebem i ludźmi, na Astronomiczną i Polityczną.

Geografia dawna albo czasow dawnych iest opisanie dawnego świata od onego stworzenia do upadku cesarstwa Rzymskiego na zachodzie roku 476 po narodzeniu Chrystusa Pana. *Geografia srzednia, abo wieku srzedniego* rozciąga się od upadku cesarstwa zachodniego, do upadku cesarstwa wschodniego albo Greckiego od Turkow zburzonego r. 1453. W tym czasie wszystkie bez mała krolestwa teraz kwitnące powstały. *Geografia czasow teraznieyszych* są wszystkie opisania ziemi i rożnych oney części, od zburzenia cesarstwa Greckiego i nastąpioney po nim nauk odnowy, aż do dnia dzisieyszego na świat wydane.

Geografia naturalna opisuie powierzchowne kuli, albo okręgu ziemnowodnego części, dziełem natury bez żadnego ludzkiego przemysłu wykształtowane: iako to lądy, gòry, pagòrki, doliny, lasy, pustynie, cieśniny, wyspy, połwyspy, morza i iakiegokolwiek rodzaiu wody, postaci ludzkiey kształt, twarzy barwę, ięzyk &c. od przyrodzenia każdemu narodowi dane.

Geografia fizyczna bawi się nad opisaniem uważnym składu wewnętrznego ziemi, rozbiera oney rożne gatunki, iako to glinę, kredę, muł, piasek, margel &c. warsztami ułożone: opisuie gòry i onych składność, ciąg

przy-

przyczyny: zastanawia się nad wod podziałem: słowem, usiłuie przeniknąć i poznać ziemi i wody istotę, własności i widoki, ktòre te dwa żywioły wydaią, tak zwyczayne, iako nadzwyczayne. Takowa *Geografia* iest rzeczywistą Fizyki częścią.

Geografia historyczna iest ta, ktòra opisuiąc kraje lub miasta, przywodzi onych pierwiastki, założenie i znacznieysze przypadki z dziejow wyciągnione.

Geografia koscielna opisuie kraie, dzieląc one na Patryarchostwa, Exarchaty, Metropolie, Arcybiskupstwa, Biskupstwa.

Geografia święta opisuie kraie w piśmie Swiętym wzmiankowane.

Geografia powszechna cały świat i wszystkie na nim położone krolestwa w swym zamyka opisaniu: czyni onych podział polityczny na prowincye, wielkorządstwa: wymienia znacznieysze miasta, kraiu żyzność, przyrodzone i nabyte obywatelow przymioty &c.

Geografia szczegulna, abo *Chorografia* przestaie na opisaniu szczegulnego państwa, naprzykład Polski, Litwy &c.

Geografia mieysca szczegulnego, albo *Topografia*, miasta iednego, lub powiatu szczupłego bawi się opisaniem.

Hydrografia morza i wody żeglowne opi-

ſuie. Ta część Geografii karty ryſuie marynarſkie, dzieli morze na ſwe części, wymienia onego wybrzeża, albo odnogi, porty, okrętow ſtanowiſka, cieśniny, ſkały, haki, mielizny, wzbieranie i opadnienie morza, wody morſkiey pędy, przylądki, odległość iednego mieyſca od drugiego, ſłowem wſzyſtkie znacznieyſze rzeczy, tak na morzu, iako w morſkich brzegach.

Geografia Aſtronomiczna ieſt opiſanie związkow sfery, albo okręgu ziemnowodnego z niebieſkim, z podziału Aſtronomicznego wynikaiących. Że okrąg ziemnowodny ze wſzyſtkich ſtron niebo otacza, i każda onego część na przeciwko części sfery niebieſkiey leży; Aſtronomowie koła niebieſkie, albo cyrkuły dzielące sferę niebieſką na te części okręgu przenieśli ziemnowodnego, ktòre pod cyrkułami leżą niebieſkiemi. Opiſanie więc cyrkułow na ziemi dla oney podziału wymyślonych, iako to ekwatora, horyzontu, &c. ieſt ſprawą *Geografii Aſtronomiczney.*

Geografia polityczna podaie do wiadomości śrzodki do utrzymania beśpieczeńſtwa, uſzczęśliwienia związkow obywatelſkich od ludzi mądrych wynalezione, i podług rożności kraiow, rodzaiu rządow, narodow ſkłonności zażyte wyiąwſzy ſamę iednę wiarę Chrześciańſką, ktòra chociaż do *Geografii poli-*

li-

lityczney, iako naymocnieyſzy każdego rządu grunt i zdrowey polityki iedyne źrzodło, albo prawidło, należy; ſamego Boga ieſt dziełem, i nayznakomitſzym dobroci Boſkiey narod ludzki uſzczęśliwić chcącey upominkiem. Obrządki wiary, rządow kſztałt, panowania rożnica, prawa wſzelakie, nauki, kunſzty, rzemiosła, handel, i wſzyſtkie narodow przemyſły do celu wchodzą *Geografii politycznej*.

Czy iedne części Geografii *mogą wchodzić do drugich?*

Bez chyby, wſzyſtkie *Geografii* części iednę ſkładaią dokładną okręgu ziemnowodnego znaiomość, i nie tylko z ſobą ſię wiążą, ale z innemi naukami. *Geografia naturalna* wpada do *fizyczney*. *Geografia powſzechna* zamyka *Chorografią*, *Topografią*, *Hydrografii* powſzechne wiadomości, i tę część *Geografii polityczney*, ktora czyni podział świata na państwa rożne, państw na prowincye, prowincyi na miaſta, opiſuie onych płod naturalny lub przemyślny, narodow ſkłonności, wady, obyczaie. *Geografia Aſtronomiczna* zaſięga pomocy od *Aſtronomii*, *Geometryi*, a *Policzna* od *polityki*, wiadomości rządu, praw, zwyczaiow, traktatow, &c.

ROZ-

ROZDZIAŁ I.

O ſkładzie powierzchownym okręgu zięmno-wodnego.

Z ktòrych części powierzchownych ſkłada ſię okrąg zięmnowodny?

Ponieważ okręgu zięmnowodnego powierzchowność ſkłada ſię z zięmi i wody, części onego powſzechne ſą ląd i ocean. Filozofowie tę część zięmi biorą za powierzchowną, ktòra wydaie roſnące iſtoty ku wyżywieniu ludzi i zwierząt. Cały okrąg zięmnowodny w naturalnym ſkładzie zawiera, 4 wielkie części: 1) ląd dawny, 2) ląd nowy, 3) ocean, 4) kraie całe albo nie dobrze znaiome.

Na iakie mnieyſze części dzieli ſię zięmia, i iakie onych ſą nazwiſka?

Zięmia w ſwym powierzchownym ſkładzie zamyka lądy, kraie, przylądki, miedzymorza, gòry, wolkany, pagòrki, wyſpy, połwyſpy, brzegi, ròwniny, doliny, pola, laſy, puſtynie, groble, ſkały, haki, prądy, rafy, &c.

Ląd ieſt wielka rozległość zięmi, żadnym morżem ani przerwana, ani rozłączona. Poſpolicie całą zięmię na dwa kraiopiſarze dzielą lądy: ſtary i nowy. *Ląd ſtary* zamyka Europę, Azyą i Afrykę, a *nowy* obie Ameryki,

ki, które ieżeli w ſtronie pułnocney łączą ſię z Azyą, iak niektòrzy rozumieią, ieden tylko ląd czyniłyby. *Trzeci* ląd może być naznaczony kraiom południowym dobrze do tych czas nie znaiomym, a czwarty kraiom pułnocnym pod biegun pułnocny podſunionym, ieżeli one z Ameryką ſię nieſtykaią.

Kray wielki ieſt część ziemi wielka od narodu wielkiego mieſzkana. Kray mieſzkany od narodu miernego nazywa ſię *kraiem miernym*: Polſka za całe kròleſtwo wzięta ieſt wielkim kraiem: Mazowſze, Kuiawy, Pruſy &c. ſą kraie mierne.

Kraie od położenia nazywaiąſię gòrnemi, dolnemi, wſchodniemi, zachodniemi, południowemi, pułnocnemi, bliżſzemi, dalſzemi, wewnętrznemi, zewnętrznemi, wielkiemi, małemi, dawnemi, nowemi, Poleſiem, Zaleſiem, Podgòrzem, Dolinami &c. Kraie *gòrne* i *dolne* biorą nazwiſko od rzek, morza y gòr. Kray leżący bliſko źrzodła rzeki nazywa ſię *gòrnym*: *dolnym* zaś zbliżony do uyścia, ztąd od rzeki Elby gòrna i dolna Saxonia: od rzeki Pô gòrna i dolna Lombardya: od Renu gòrna i dolna Alſacya. Kraie położone bliſko morza ſą *dolne*, odſunione od niego, *gòrne*; ztąd gòrna i dolna Normandya, Brytania, Etyopia &c. Kray między, albo przy gòrach leżący nazywa ſię *gòrny*, a od nich odłączony

ny *dolny*. Slązk stykaiący się z gòrami Morawskiemi i Węgierskiemi iest gòrny, a graniczący z Wielką-Polską dolny; Węgry gòrne leżą przy Karpackich gòrach; dolne na zachod Dunaiu.

Kraie *pułnocne*, *południowe*, *wschodnie*, *zachodnie* biorą te nazwiska od położenia względem iednego kraiu do drugiego i podsunięnia onych ku niektòrym głownym krainom świata, to iest wschodowi, zachodowi &c. Z takowego położenia Jutlandya w Danii dzieli się na południową i pułnocną: Gotlandya w Szwecyi na wschodnią, zachodnią i południową. Indye iednak wschodnie i zachodnie, mowi *Sanson*, tak się nazywaią nie względem swego iednych ku drugim położenia, ale względem kraiu trzeciego, to iest Europy.

Kraie dzielą się rzeką iaką lub gòrą na *dalsze* i *bliższe* względem trzeciego iakiego kraiu. Afrykę względem Europy gòra Atlas dzieli na bliższą i dalszą: pod czas kray dzieli się samą odległością na *bliższy* i *dalszy* względem miasta iakiego zatym kraiem leżącego. Tak Kalabrya bliższa i dalsza względem miasta Neapolu.

Jeszcze kraie dzielą się na *zewnętrzne* i *wewnętrzne* położeniem swych części iednych względem drugich: część kraiu ku granicom obce-

obcego kraiu posuniona nazywa się zewnętrzną, a część śrzodek zabieraiąca, wewnętrzną: ztąd Afryka wewnętrzna i zewnętrzna.

Wielkość dwuch części iednego kraiu, albo dwuch kraiow nie rowna daie onym nazwisko *wielkich* i *małych*: ztąd Azya wielka i mnieysza, Tartarya wielka i mała: wielka i mała Polska; wielka i mała Brytania.

Dawnieysze i poźnieysze nabycie lub odkrycie kraiow dzieli ie na *dawne* i *nowe*. Hiszpani część Kastilii dawniey nad Maurami zdobytą, nazwali dawną, a poźniey, nową Kastylią. Ztąd ieszcze dawny i nowy Mexyk, nowa Anglia, Szkocya, Andaluzya &c. a nadewszystko dawny i nowy ląd.

Polesie nazywaią się kraie pod wielkiemi lasami, iako część Woiewodztwa Brzeskiego, Wołyńskiego, Kijowskiego &c. *Zalesie* za lasem, iako dawney Dacyi część albo Transylwania; *Podgorze* przy gorach, iako część Woiewodztwa Krakowskiego, Sendomierskiego, Ruskiego. *Pomorze* kray przyparty do morza, iako Pomerania dawnych Wenetow po części oyczyzna. *Porzecze*, *Zarzecze*, *Miedzyrzecze* kraie nad rzeką, za rzeką i miedzy rzekami położone.

Dolinami zowiemy kraie rowne gorami otoczone, iako *Val-Aversa*, *Val-Telina* powiaty należące do Gryzonow: *Val-Bregna*, *Val-*

Ma-

Magia powiaty Włoſkie poddane Szwaycarom.

Przylądek ieſt gòra nadmorſka do wody zatoczona: iako przylądek dobrey nadziei, Finiſterra &c.

Międzymorze ieſt zięmia dwoma morzami ściśniona.

Gòra ieſt wyſokość nad ſtrych zięmi wynieſiona, ktòra chociażby była naywiękſza, mili niedoſięga Niemieckiey. Naywyżſze gòry znayduią ſię w kraiach podſłonecznych miedzy dwoma ſłońca kreſami, i we śrzodku kraiow zaſłonecznych. Wſzyſtkie gòry wielkie iedne z drugich wychodzą i niby paſmem powiązane ſię ciągną. Dawny ląd ieſt przecięty gòrami z Hiſzpanii aż do Chin wyciągnionemi i ròwno zawſze od Ekwatora odległemi. *Gòry płomieniſte* ſą, ktòre ogień, dym i materye gorące wyrzucaią: iako Wezuwiuſz, Etna, Hekla &c.

Pagòrek ieſt mierna zięmi wynioſłość. *Opoka* albo *ſkała* ieſt bryła ſpoionych z ſobą kamieni. *Hak* gòra na morzu lub rzece żeglowney z piaſku wyſypana. *Rafa* kamień wodą okryty. *Wyſpa* ieſt część zięmi wodą oblana. *Półwyſpa* ieſt część ziemi ze trzech ſtron wodą zamkniona, a czwartą do lądu lub drugiey połwyſpy przytkniona. *Kępa*, *wyſepka* drobnym, a *Oſtrow* wielkim laſem zaroſłe. *Brzeg*

Brzeg ieſt kray ziemi morzem, rzeką lub iezioręm oblany: *ſtrona rzeki prawa* ięſt brzeg rzeki na prawey ręce człowieka z wodą płynącego, a *lewa* na lewey będące: tak Warſzawa na lewey, a Praga na prawey ſtronie Wiſły leży.

Rzeczyſko, náprzykład *Wiśliſko*, ieſt nurt ſtary Wiſły od niey opuſzczony i oſuſzony. *Grobla* ieſt ziemia dła zatrzymania wody lub przeiazdu przez bagna wyſypana. *Rownina* ieſt wielka ziemi rowney rozległość. *Pole* ſkłada ſię zgruntow oſiewnych, i według zwyczaiu kraiu na kilka dzieli ſię poletkow. *Dzikim polem* ſię zowie kray nie oſiadły i płonny. *Las* rozmaitym zaroſły drzewem iakim ieſt zielona puſzcza w Litwie, czarny las w Szwabach &c.

Jak ſię dzieli woda okręgu ziemnowodnego?

Dzieli ſię na ocean, morza, wybrzeża, albo morſkie odnogi, cieśniny albo przeſmyki morſkie, Archipelag, rzeki, rzeczki, ſtrumyki, ieziora, bagna &c.

Ocean ieſt całe to wody ſłoney zebranie, ktore świat i wſzyſtkie iego oblewa lądy.

Morze ieſt znaczna część oceanu do śrzodka ziemi wpuſzczona i brzegami przypieraiących kraiow ściśniona. Jeżeli takowa część oceanu ieſt wielka, nazywa ſię morzem: iako

ko morze śrzodoziemne, Baltyckie &c, ieżeli mnieyſza, odnogą, zatokiem, wybrzeżeni &c.

Odnogi morſkie iedne ſą *właſne*, ktòre wąſkim przeſmykiem z oceanu wypływaią, a potym ſię rozſzerzaią: tak morze czerwone wypływa przeſmykiem Babelmandelſkim, Baltyckie Beltami i Zuntem, śrzodoziemne cieśniną Gibraltarſką &c. drugie *nie właſne*: te ſzerſze ſą przy oceanie, z ktòrego płyną niż w pośrzodku lub końcu: iako Liońſka, Kambayſka, Bengalſka &c.

Także inne *odnogi proſto* z oceanu wypływaią, iako morze czerwone, Perſkie, Baltyckie: inne *nie proſto*, ale z innych odnog wychodzą, iako odnogi Wenecka, Salatyiſka, morze czarne &c.

Archipelagiem nazywamy część oceanu, lub odnogi morſkiey wiele wyſp w kupę zebranych maiącą. Nayſławnieyſzy *Archipelag* leży miedzy Grecyą, Macedonią i Azyą.

Cieśnina morſka albo *przeſmyk* ieſt kanał ciaſny, ktòrym odnoga wypływa morſka z oceanu: iako przeſmyk Gibraltarſki miedzy Hiſzpanią i Afryką: lub też łączy dwie częśći iednego morza z ſobą, iako cieśnina Kaletańſka, Sondſka w Azyi &c.

Wzbieranie i *opadnienie* oceanu ieſt wzruſzenie onego codzienne i ſtatecznie iednego

czaſu

czáſu przypadaiące, przez ktòry woda morſka nad zwyczayny ſtrych ſwoy podnoſi ſię, a potym opada i do przyrodzoney ſwey poſtawy powraca. Ocean przez 6 godzin ſię podnoſi, i to ieſt *morza wzbieranie* albo *fluxus:* podnieſiony przez kilka minut w iedney utrzymuie ſię wyſokości, a potym przez godzin 6 opada, i to ieſt *morza opadnienie* albo *refluxus.* Powròciwſzy do przyrodzonego ſtrychu po kilku minutach znowu przez 6 godzin wzbiera i brzegi zalewa, a przez drugie 6 godzin uſtępuie, tak że w przeciągu 24 godzin i minut 49 ocean dwa razy ſię podnoſi i dwa razy opada. *Wezbranie* i *opadnienie morza* widocznie ieſt znacznieyſze w pełni, a ieſzcze większe pod czas oboyga porownania dnia z nocą. Morza Baltyckie, śrzodoziemne, czarne, martwe w Azyi i ſam ocean w kraiach podſłonecznych i w zaſłonecznych za 65 ſtopniem długości geograficzney nie wzbieraią, ani opadaią.

Pąd wody morſkiey ieſt bieg pewney części morza zwłaſzcza oceanu gwałtowny, obrotem dziennym ziemi lub inną iaką przyczyną poruſzony, i ku iedney świata ſtronie nakierowany zwyczaynemu morza wzbieraniu, a bardziey ieſzcze żegludze przeſzkadzaiący. *Pędy wody* morſkiey podobne ſą wiatrom na powietrzu, i iedne, tak iak wiatry, pewnych, drugie

gie niewiadomych przypadaią czasow: często zwierzchnia część oceanu, pod czas śrzodek, bywa to, że nad dnem morskim leżące warszty wzruszaią się i gwałtownie płyną. Sławne oceanu pędy są: 1) Przy Gwinei od przylądku zielonego do wybrzeża Fernandopo. Okręty z tym pędem płynące w dwuch dniach 150 mil ubiegaią. 2) Przy Sumatrze z południa na połnoc. 3) Miedzy wyspą Jawą i zięmią Magellańską. 4) Miedzy przylądkiem dobrey nadziei i wyspą Madagaskarem. 5) Na morzu Maldywskim przez 6 miesięcy ze wschodu na zachod, a przez drugie 6 z zachodu na wschod. —

Zatop albo *wir morski* są dwa gwałtowne biegi wody morskiey z sobą się z przeciwnych stron schodzące, ktòre kręcą się w koło i wir albo zatop czynią. *Euryp* przy Grecyi, *Charybda* przy Sycylii, *Mael-ström* przy Norwegii są w Europie sławne zatopy.

Jezioro iest zebranie wody słodkiey, a pod czas słoney niewysychaiącey i z morzem widomie nie złączoney, ziemią ze wszystkich stron zamknione. Są iednak ieziora, ktòre pewnych czasow wysychaią. Sławne iezioro *Czirnitz* w Karnioli milę niemiecką długie, a połmili szerokie, przez 18 szyi na dnie wydrążonych pod czas suszy wycieka i z rybami ginie, a pod czas deszczow wodą znowu się napełnia.

Rze-

Rzeka ieſt woda korytem biegąca i w biegu nieuſtaiąca poki nie złączy ſię z drugą rzeką albo morzem. *Rzeki głowne* pod właſnym imieniem do morza wpadaią; *drobnieyſze* z głownemi złączywſzy ſię właſne tracą nazwiſko. *Kopanica*, ieſt rzeka, bardziey row wyciętym w zięmi pracą ludzką korytem płynąca. *Wanna* na rzece ieſt nowy oney wart około prądu uczyniony. *Lachą* na Wiśle zowie ſię iey odnoga. *Potok* ieſt woda byſtro z gòr lecąca z deſzczow, albo śniegow ſtopniałych zebrana, za ktòrych uſtaniem, wyſycha i uſtaie. *Zrzodło* znaczy rzeki początek, a *uście* wrota, ktòremi w morze wpada: poſpolicie wielkie rzeki wielą uściami do morza wchodzą. *Katarakta* ieſt ſpadek rzek niektòrych byſtry, ktòrych bieg w korycie ſkałami, albo innemi przeſzkodami zaprzątniony, uwolniwſzy ſię od nich z gòry na doł ſpada z wielką byſtrością i łoſkotem. *Ren* ma dwie katarakty, iednę przy Schaffuzie, drugą przy Bilefeldzie. *Wołodga* rzeka Moſkiewſka ma także dwie przy Ladodze. *Nil* ma onych kilka. *Zairy* rzeki Kongańſkiey źrzodło z nader wyſokiey ſkały na doł ſię leie; lecz nayſławnieyſza katarakta ieſt rzeki *Niagary* w Kanadzie, ktòra ſpada proſto z gòry na 80 łokci wyſokiey korytem na ćwierć mili ſzerokim.

Port

Port ieſt część morza do ziemi wchodzą- ca, do ktòrey okręty dla beśpieczeńſtwa od wiatrow i burzy, lub innych potrzeb wchodzą. Rzeki wielkie maią także ſwoie porty: Tamiza w Londynie, Elba w Hamburgu, Sekwana w Rotomagu, Garonna w Burdegali, Weſer w Wegeſacku &c.

ROZDZIAŁ II.

O dawnym i nowym lądzie albo świecie.

Na wiele części dawny świat albo ląd ſię dzieli?

Na trzy: Europę, Azyą i Afrykę. *Azya* ieſt 4, a *Afryka* bez mała 3 razy większa od *Europy*: wſzyſtkie zaś trzy części ſą ſiodmą częścią okręgu ziemnowodnego.

Z wielu znacznieyſzych części ſkłada ſię Europa?

Z 12 a te ſą: 1) Skandynawia to ieſt Szwecya, Norwegia, Laponia. 2) Moſkwa. 3) Polſka z Pruſami i Kurlandyą. 4) Węgry z Ziemią Siedmigrodzką. 5) Niemcy. 6) Czechy z ſwemi przynależytościami. 7) Niderland. 8) Francya. 9) Szwaycarya z Gryzonami i Walezyą. 10) Włochy. 11) Turcya z Tartaryą mnieyſzą. 12) Hiſzpania z Portugalią.

Które kraie zamykaią się w Azyi?

1) Anatolia albo Azya mnieyſza, 2) Dyarbek, 3) Syrya, 4) Armenia, 5) Georgia, 6) Perſya, 7) Arabia, 8) Indye wſchodnie, 9) Chiny, 10) Tartarya Wielka, która zamyka dwie trzecie części *Azyi*, 11) Wyſpy.

Które ſą znacznieyſze części Afryki?

1) Egypt, 2) Barbarya, 3) Etyopia, 4) Nigrycya, 5) Kafrerya, 6) Gwinea, 7) Wyſpy.

Które ſą Poł-wyſpy dawnego świata?

Każda ze trzech świata dawnego części może ſię nazwać poł-wyſpą. Mnieyſzych poł-wyſep Afryka żadnych nie ma; Europy zaś i Azyi ſą te:

Poł-wyſpy Europeyſkie 1) Skandynawia, 2) Hiſzpania, 3) Włochy, 4) Grecya, 5) Jutlandya *Cherſoneſus Cimbrica*, 6) Brytannia mała *Armorica*, 7) Morea *Peloponeſus*, 8) Krym albo Tartarya mnieyſza *Cherſoneſus Taurica*, cieśniną Przekopſką z lądem złączona.

W Azyi cztery ſą poł-wyſpy wielkie i cztery mnieyſze. Wielkie ſą: 1) Natolia, 2) Arabia, 3) i 4) Dwie poł-wyſpy Indyiſkie, iedna przed, druga za Gangeſem. Mnieyſze ſą: 1) Kamſzatka, 2) Korea ſtykaiąca ſię z Chinami, 3) Malaka, 4) Guzarata w państwie Mogolſkim.

Ktòre ſą wyſpy dawnego świata?

Na oceanie pòłnocnym znayduie ſię Islandya, Orkady *Orckney* po Ang: na połnoc Szkocyi, liczą ich 32. Wyſpy Szetlandſkie *Schetland* bardziey pomknięte na połnoc niż Orkady, ieſt ich około 96. Hebrydy albo Weſterny *Ebudæ* na zachod Szkocyi, liczą ich 44. Wyſpy Skandynawſkie przy brzegach Norwegii i Laponii położone. Wyſpy Zelandya, Fionia, Lalandya, Femeren, Falſter, Maon, Rugia, Borholmia, Olandya, Gotlandya, Oſel, Dagha, Alandya &c. leżą na morżu Baltyckim.

Na oceanie wſchodnim: wyſpy na południe Kamſzatki od Moſkalow poſtrzeżone, ktòrych według ich powieści ma być 34. Saghaliena w weyściu do odnogi Kamſzatki, Jedſo, Matſuma od Moſkalòw nazwana wyſpa Matmańſka, wyſpa Stanow, ziemia Kompanii, Gama &c na pułnoc i ku zachodowi wyſp Japońſkich położone. Wyſpy Japońſkie, miedzy ktòremi naygłownieyſze: Niphon, Kiuſiu albo Cikoko, Bongo &c. Wyſpy Chińſkie: Taiouan albo Formoza, Hainan, Sachan albo Sanciana, Macao &c. Wyſpy Mariańſkie albo Rozboynicze. Wyſpy Filipiny, miedzy ktòremi naywiękſze Manilla, Mindanao, Cebu &c. Wyſpy Moluckie: Celebes, Gilola, Amboyna, Banda &c.

Wy-

Wyſpy Sondſkie: Bornea, Sumatra, Jawa &c. Ceylan, Maldywy, Sokotora, Borbońſka, S. Maurycy, Madagaſkar, Komorra w kanale Mozambickim &c. Ormus, Brokta, Zoza, Samak, Bahara połowem pereł naypięknieyſzych ſławna &c. na morzu Perſkim.

Na oceanie południowym, albo murzyńſkim: S. Helena, S. Tomaſz, S. Mateuſz, Xiążę Ferdynad-Po, Annabona.

Na oceanie Atlantyckim albo zachodnim: Wyſpy przylądku albo kapu zielonego: Sala, Bonawiſta, Maya &c. Wyſpy Kanaryiſkie: Teneryfa, Ferra, Palma, Gomera &c. Gorey, Madera. Wyſpy nad brzegami Francuſkiemi: Rhea, Belle-Isle *Colonesus*, Oleron, Aix, Garneſey, Yerſey, Sorlingi, ktòrych liczą 145 nad brzegami Kornwallii. Wyſpy Brytańſkie: Anglia z Szkocyą, Irlandya, Wight, Man &c.

Na morzu śrzodozięmnym wyſpy Balearſkie: Majorka, Minorka, Iwika, Formentera; Kaprea, Korſyka, Sardynia. Wyſpy Hieryiſkie, także Malta, Goza, Lampedoza, Sycylia, Lipara &c.

Na morzu Jońſkim i Greckim: Corfou, S. Maura, Cefalonia, Zanta, Ceriga, Tiaka, Jataka, Sapienza, Wenetyka &c.

Na morzu Adryatyckim: Meleda *Melita*, Agoſta, Lezina i inne wyſpy nad brzegami Dalmacyi leżące.

Na Archipelagu dwie wielkie wyſpy: Kandya i Negrepont. Cyklady, to ieſt: Andra, Tina, Naxya, Paros &c. Wyſpy Sporady: Stalimena, Metelina, Ipſera, Scio, Samos, *Samus Jonica*, Palmoſa albo Patina, Nikarya, Forna, Gatoniza, Lipſa, Stampalia, Nizara, Stancho albo Lango, Amorga, Santorina, Lero, Roza, Lewata &c. także Cypr, Rod, Skarpenta.

Ktòre ſą przylądki dawnego świata?

Europeyſkie w Gallicyi, Finiſterra *promontorium Artabrum* albo *Nerium*; Ortegal *prom: Trileucum*; w Aſturyi: Pennas *pr. Rupium*; w Katalonii: Creuz *pr. Aphrodiſium*; w Walencyi: S. Marcin albo Punta de Emperador *pr. Artemiſium*, S. Antoni i Torbat; w Murcyi: Palos *pr. Saturni*; w Grenadzie: Gates *pr. Charidemum*; w Andaluzyi: Trafalgar *Junonis Ara*; w Portugalii: S. Wincenty *pr. Sacrum*, Rocca Sintra *pr. Magnum*; w Normandyi: La Hogue *Caput Ogæ*; w Anglii: Landſend *pr. Bolerium*, Lezard *pr. Dumnonium* albo *Ocrinum*; w Hetruryi: Campana *pr. Populonium*; w Kampanii Rzymſkiey: Monte-Circello *pr. Circæium*; w Kròleſtwie Neapolitańſkim: Palinuro *pr. Palinurum*, Zambrona *pr. Zambro*, Vaticano *pr. Vaticanum*, Scigho *pr. Scilleum*, Dell armi *pr. Rhegium*, Spartivento *pr. Herculis*, Burzano *pr.*

Ze-

Zephyrium, Stillo *pr. Coccinum* albo *Corcynum*, Rizzuto, Orignano, La Nava *Japygum tria promontoria*, della Colonne *pr. Lacinium*, delle Alice *pr. Crimiſa*, Trionto *pr. Triuntum*, Roſſia *pr. Athenæum*, S. Maria di Leuca *pr. Salentinum*. w Epirze; Figalo *pr. Actium*; w Morei: Voſtiza *pr. Ægium*, Trepani *pr. Rhium*, Chiarenza *pr. Araxus*, Torneza *pr. Chelonites*, Jardan *pr. Ichrus*, Gallo *Acritas*, Zunchi *pr. Coryphaſium*, Matapan *pr. Tænarium*, Malio albo S. Anioł *pr. Malea*; w Laponii: Nord-Kyn, Nord-Kap *Rubæ prom.* na wyſpie Sycylii: Faro *Pelorus*, Melazzo, Orlando, Cefalu *pr. Cephalædium*, Bocco albo Boeo *pr. Lilybæum*, Paſſaro *pr. Pachynum* &c. w Korſyce: Corſo *pr. Sacrum*, Brigalino *pr. Vagum*, Roſſo *Ruber mons*. w Sardynii: La Teſta *Eribontium prom.* Orſo *Urſi pr.* Pola *pr. Cunicularium*, Tavolaro *pr. Hermæum* &c.

Azyatyckie w Arabii: Fartak, Razalgata &c. W Indyach Komoryn: W Chinach Liampo albo Ning-po. W Tartaryi: Tabin &c.

W Azyi mnieyſzey nad morzem czarnym: Tadien *pr. Jaſonium*, Piſello *pr. Carambis*; nad Archipelagem: Janiſſari *pr. Sigæum*, Baba *pr. Lectum*, Coloni *pr. Cana*, S. Mikołay *pr. Melæna*, S. Alexy albo Aleſſio *pr. Argennum*, Mykala *pr. Mycale* naprzeciwko wyſpy Samos

mos ſławna w hiſtoryi zwycięſtwem Grekow nad Perſami, Melazzo, według innych Arbra *Poſidium*, Patera *pr. Patareum*, Kelidoni *pr. Sacrum*, *Chelidonium* albo *Tauri*, Anemur *pr. Anemurium* naprzeciwko Cypru &c.

Afrykańſkie w ſtronie zachodniey: Spartel, Trefana, Doyado, Terem, Bojador, Kap-biały, Kap-zielony, Roxo, Verga, Das Palmas, Formoſa, Gonſalves, Salaga, Ledo, Kap-czarny-*C.Negro*, Frio &c. Na końcu Afryki Kap-dobrey nadziei; w ſtronie wſchodniey: Baxas, Dorfuy, Guadarfuy, naprzeciwko Sokotory &c.

Ktòre ſą znacznieyſze gòry.

W Europie: Ofryńſkie dzielą Szwecyą od Norwegii, a Karpackie Polſkę od Węgier i Zięmi Siedmigrodzkiey; Rifeyſkie ciągną ſię od morza białego do uścia rzeki Oby; Hercyńſkie nazwane *Fiechtelberg* opaſuią Czechy i ciągną ſię przez rożne kraie; Alpy ciągną ſię między Francyą, Włochami, Szwaycarami i Niemcami; Apennin dzieli Włochy na dwie części, i daie początek wſzyſtkim rzekom Włoſkim; Pireneyſkie między Francyą i Hiſzpanią; Kaſtagnackie albo Balkan Turcyą Europeyſką dzielą na południową i połnocną; Athos *Monte ſancto* w Macedonii; Ceweńſkie i Arwernackie w południowey Francyi; Malwerna,

Peak,

Peak, Snowden w Anglii; Knok-Patrik w Irlandyi; Babia góra w Polſzcze za Lanckoroną &c.

Gòry Wulkańſkie albo ogniſte: Wezuwiuſz przy Neapolu, Etna albo Gibel w Sycylii, Hekla w Islandyi &c.

Gòry Azyatyckie: Taurus zacząwſzy ſię w Natolii, zabiega do Indyi; Kaukaz od morza czarnego paſmem ciągnie ſię do Kaſpiyſkiego, i niby murem zamyka kray między temi dwiema morzami położony; Gata przecina wdłuż pòł wyſpę Indyiſką przed Gangetańſką na dwie nie rowne części. Rzecz podziwienia godna, że gdy z iedney ſtrony tey gòry na brzegach Malabarſkich w Czèrwcu zaczyna ſię tęga zima, druga ſtrona na 20 mil tylko odległa na brzegu Koromandelu z wioſny i naymilſzego w całym roku cieſzy ſię czaſu; Imaus w Tartaryi W.; Gòra Adamowa *le Pic d' Adam* w Ceylanie; Liban, Sinai i Horeb ſławne gòry w piśmie S., oſtatnie dwie leżą w Arabii.

Gòry Afrykańſkie: Atlas albo Adirim od Egyptu do oceanu ſię ciągnie; Amededa Zarę od Biledulgerydu dzieli; Luna Kafreryą na wſchodnią i zachodnią rozłącza; Goiama i Amara w Abiſſynii; Tenerifa na wyſpie Teneryfie poczytana za naywyżſzą na świecie gòrę.

Kto-

Ktòre ſą miedzy-morza na dawnym lądzie?

W Europie: miedzymorze Korintſkie miedzy wybrzeżem Lepantſkim i Engiackim, łączy Moreę z Liwadyą; ieſt ſzerokie 6000 krokow geometrycznych, dla tego *Hexamillon* nazwane; miedzymorze Erizzo gòrę Athos przytyka do Macedonii; miedzymorze Romańſkie miedzy morzem Marmarą i wybrzeżem Megariſłą łączy połwyſpę Romańſką z ſamą Romanią; miedzymorze Przekopſkie, albo Zakala miedzy morzem czarnym i Azowſkim łączy Tartaryą mnieyſzą z Krymem &c. W Azyi: miedzymorze Malackie czy Moluckie łączy Malakę z Krò-leſtwem *Siamſkim.* W Afryce miedzymorze Suez miedzy ſrzodoziemnym y czerwonym morzami Afrykę ſtyka z Azyą. To miedzymorze ſzerokie ieſt mil 17, Plutarchus kładzie, ale ſię myli, tylko mil 12.

Co ieſt nowy ląd albo swiat? —

Jeſt czwarta część świata na zachodzie Europy położona, od Krzyſztofa Kolumba r. 1492 znaleziona, a od *Ameryka Weſpucyuſza*, ktòry pierwſzy r. 1497 ląd tey części świata poſtrzegł, *Ameryką* nazwana.

Na wiele części dzieli ſię Ameryka?

Na dwie głòwnieyſze, Amerykę połnocną i południową, złączone z ſobą miedzymorzem Panamſkim.

Ame-

Ameryki *połnocney* ieſt 9 znacznieyſzych krajów: 1) Ziemia Labrador, 2) Kanada, 3) Luizyana, 4) Dawne dzierżawy Angielſkie, 5) Floryda, 6) Nowa Hiſzpania, 7) Nowy Mexyk, 8) Kalifornia, 9) Kray nieznaiomy, od Moſkalow r. 1741 poſtrzeżony w ſtronie połnocney Kalifornii.

W Ameryce *południowey* ieſt 7 kraiów głównieyſzych: 1) Ląd Amerykańſki albo *Tierra Firma*, 2) Brezylia, 3) Parakwarya, 4) Kray Amazońſki, 5) Ziemia Magellańſka, 6) Chili, 7) Peruwia albo *Perou*.

Ktòre ſą miedzymorza nowego świata?

Panama około mil 25 ſzeroka miedzy odnogą Mexykańſką i morzem ſpokoynym, łączy Mexyk z Tierra-Firmą.

Ktòre ſą połwyſpy Amèrykańſkie?

Dwie Ameryki, południowa i połnocna ſą dwie połwyſpy: Kalifornia, Akadya, Floryda, Yukatan ſą połwyſpy Ameryki połnocney; W Ameryce południowey żadna ſię nie znayduie połwyſpa.

Ktòre ſą przylądki, albo gòry nadmorſkie w Ameryce?

W Ameryce połnocney Kap-Breton na wyſpie tegoż imienia: Piasczyſty *de ſable* w Akadyi, Cod w nowey Anglii, Fear w Karolinie &c. W Ameryce południowey: S. Roch, Ledo, S. Auguſtyn, Frio w Brezylii,

S. An-

S. Antoni, S. Helena &c. w zięmi Magellańſkiey; Horn, Wiktorya &c w zięmi ogniſtey; Biały w Quito &c.

Ktore ſą wyſpy Amerykańſkie?

Między Europą i Ameryką na morzu połnocnym Amerykańſkim Azory, albo Wyſpy Jaſtrzębie, ieſt onych 9. Wyſpy w odnodze S. Wawrzyńca, Nowa zięmia, wyſpa Kap-Breton, S. Jan, Antikoſta, Bermudy, Lukayſkie, Antille wielkie, iako to: Kuba, Jamaika, S. Dominik albo Hiſzpaniola, Porto-Rico, Antille małe albo Karaiby, dzielą ſię: na *Barlo-Vento*, gdzie ſą: Martynika, Guadelupa &c i Karaiby *de ſoto-vento*, gdzie ſą; Bonair, Oruba, Karakao &c *Trinidada*; Wyſpy przy uściu rzeki Orinoki, Maluińſkie, a między niemi Falkland naprzeciwko przeſmyku Magellańſkiego, Ogniſte na południe ziemi Magellańſkiey leżące nie dobrze znaiome.

Wyſpy miedzy Azyą i Ameryką na morzu ſpokoynym: nowe Filippiny, S. Łazarza, Salomonowe, S. Franciſzka, Markiezanki *de Mendoza*, *Galapy*, *Zołwie* &c.

Ktore ſą gory znacznieyſze w Amerycę?

W Ameryce połudnowey: Andy albo Kordeliery Peruańſkie od przeſmyku Magellańſkiego rozciągaią ſię do miedzymorza Panamy: Kordeliery Brezylſkie ciągną ſię pa-

ſmem

ſmem przez połnocną i wſchodnią część Brezylii, Apalachą miedzy Florydą i Kanadą. Ogniſte gòry w Ameryce połnocney: *Atilan*, *Caraculo*, *Guatimala* &c. W południowey: *Carrapa* &c.

ROZDZIAŁ III.

O wodach, oceanie, morzach, wybrzeżach, rzekach i ieziorach, tak dawnego, iako nowego lądu.

Ocean czy ſkłada ſię z iakich części?

Ocean nie dzieli ſię na żadne części rzeczywiſte granicami od ſiebie odſadzone, iakiemi morza ſzczegulne brzegami krajòw, albo przeſmykami od ſiebie ſię łączą; ale kraiopiſowie i żeglarze nierozdzielney oceanu wodzie wymyślone od ſiebie nadali imiona, i na cztery go wielkie według czterech horyzontu kreſow podzielili części, z ktòrych każdey zoſtawili nazwiſko oceanu; części zaś onego mnieyſze nazwali morzem od tych kraiow, z ktòremi ſię one ſtykaią.

Ktòre 4 oceanu części nazywaią ſię oceanem?

Część oceanu połnocna, położone na połnocy oblewaiąca państwa, nazywa ſię *oceanem połnocnym* albo *lodowatym*, i dzieli ſię

na

na ſzczegulne morza, Niemieckie albo połnocne, Angielſkie ku połnocy, Szkockie, Duńſkie, Norwegſkie, Moſkiewſkie, Tatarſkie. Część oceanu oblewaiąca kraie wſchodnie od Kamſzatki aż ku brzegom wſchodnim Afryki, nazywa ſię *oceanem wſchodnim* albo *Indyiſkim*, i dzieli ſię na morza Japońſkie, Chińſkie, Indyiſkie, Archipelag Indyiſki, Maldywſki &c. Część oceanu oblewaiąca Afrykę za Ekwatorem położoną, nazywa ſię *oceanem południowym* albo *Murzyńſkim*, i zamyka morza Zangebarſkie, Kafrerſkie i Kongańſkie. Część oceanu zachodnie kraie oblewaiąca, zowie ſię *oceanem zachodnim* albo *Atlantyckim* od gòry Atlaſu do brzegow Marokańſkich przypieraiącey. *Ocean zachodni* zaczyna ſię od Ekwatora, a zachodzi aż do poł Anglii południowey, i dzieli ſię na morza Gwineyſkie, Przylądku zielonego, Kanaryiſkie, Hiſzpańſkie, Francuſkie, Angielſkie albo Brytańſkie.

Jak ſię nazywaią morza oblewaiące Amerykę?

Część oceanu Atlantyckiego miedzy Europą i Ameryką, nazywa ſię *morzem połnocnym Amerykańſkim*, a ocean od morza Chińſkiego i wyſp Filipińſkich, do brzegow teyże Ameryki rozciągniony, nazywa ſię morzem *południowym* albo *ſpokoynym*.

Kto-

Ktòre wybrzeża albo odnogi wypływaią z czterech części oceanu?

Naywiękſzą odnogą oceanu połnocnego, ieſt *morze Baltyckie*, ktòre ſame zamyka znaczne wybrzeża: Gdańſkie, Ryſkie, Finlanſkie, i Botnickie; morze białe albo golf Moſkiewſki oblewa Laponią Moſkiewſką na połnoc i zachod. Oceanu wſchodniego odnogi: Kamſzatſka, Koreyſka, Syamſka, Bengalſka, Perſka, Arabſka,, albo morze czerwone. Ocean południowy żadnych nie ma odnòg. Oceanu zachodniego odnogą ieſt morze śrzodozięmne, ktòre trzech części dawnego świata wiele oblewa kraiow, i na ſzczegulne dzieli ſię morza: naprzod na dwa morza wſchodnie *mer de Levant* i zachodnie *mer de Ponant*. Wchodniego ſzczegulne morza ſą: morze Jońſkie *Jonius Udo* miedzy Sycylią, Kalabryą i Moreą; morze Greckie oblewa wſchodnią ſtronę Grecyi; morze Egeyſkie rozlewa ſię między Turcyą Europeyſką, Azyą mnieyſzą, Dardanellami i Kretą; kraiopiſarze nazywaią to morze Archipelagiem, a tę część, ktòra o Kandyą ſię opiera, morzem Kandyiſkim; morze Karpackie albo *Egypſkie* miedzy Egyptem i Rodem, Karpackim ſię nazywa od wyſpy *Scarpento*, po łacinie *Carpathus*: morze Syryiſkie oblewa Syryą: morze Marmara miedzy Hellespontem i przeſmy-

ſmykiem Carogrodzkim; morze czarne *Pontus-Euxinus*; morze Zabachſkie albo Azowſkie *Palus Mancis* albo *Meotides*. Zachodnie śrzodozięmne morze ſkładaią: morza Hiſzpańſkie, Francuſkie, Genueńſkie, Korſykańſkie, Sardyńſkie, Toſkańſkie, Sycyliyſkie, Adryatyckie i Afrykańſkie albo Barbaryiſkie.

Wybrzeża albo odnogi mnieyſze śrzodozięmnego morza ſą: na morzu czarnym wybrzeże miedzy Trebizondem i przylądkiem Pizello *Sinus Amiſenus* od dawnego miaſta Amizy; na Marmarze wybrzeże Nikomedyiſkie *Sinus Aſtacenus* od miaſta dawnego *Aſtacus*; wybrzeże Chio *Sinus Cianus*, od miaſta *Cius*: wybrzeża do Azyi mnieyſzey wciſkaią ſię od dawnych kraiopiſarzow nazwane *Sinus Adramyttenus* i *Eolius* na wſchod Mitileny; Smyrneńſkie *Smyrnæus Sinus*, Efez iſkie *Epheſius*, Miletańſkie *Ladinicus ſinus*, daley poſtępuiąc ku południowi, *Jaſſicus*, *Ceranicus* albo *Doridis ſinus*, *Bubaſſus* na połnoc Rodu: w ſtronie południowey Natolii wybrzeża Macri *ſinus Glaucus*, Myreńſkie *Myrenſis ſinus* miedzy przylądkami Patera i Kilidoni, Sataliyſkie *ſinus Attalicus* albo *vaſtus*, Aiazzo *Iſſicus ſinus* na końcu morza śrzodziemnego.

Do Grecyi wpływaią odnogi: Megaryſ-
ſań-

ſańſka *Melanis ſinus* miedzy Romanią i połwyſpą Romańſką; Conteſſa *Strimonicus ſinus* wbiega do Macedonii; Macedońſka *Singiticus ſinus* także wbiega do Macedonii na południe gory *Athos*, Aiomama *Toronaicus ſinus* między dwiema połwyſpami; Salonicka *Thermatius ſinus*, nad ktorym ſtoi dawna Teſſalonika; Volo *ſinus Pelasgicus*, do Prowincyi Tureckiey Janna na połnoc zaciąga; do *Morei* wchodzą wybrzeża Enʒiackie *ſinus Saronicus*; Neapolitańſkie *ſinus Argolicus*; Kolochińſkie *ſinus Laconicus*; Korońſkie *ſinus Meſſanicus*; Arkadyiſkie *ſinus Cypariſſius*; Lepantſkie *Corinthiacus ſinus* miedzy Liwadyą i Moreą; Lartańſkie *Ambracius ſinus* wpiera do Epiru.

Do Krôleſtwa Neapolitańſkiego: Manfredońſka, Tarentyńſka, Salernitańſka; do Iſtryi Tryeſtańſka; do Włoch Genueńſka, do Francyi Liońſka, do Barbaryi Sidrańſka &c wpływaią odnogi.

Z morza pułnocnego Amerykańſkiego wychodzą wybrzeża albo odnogi: Hudſon, Baffin, S. Wawrzyńca i Mexykańſka, morze zumiane na wſchod Kalifornii, a morze zachodnie na połnoc teyże Kalifornii z morza ſpokoynego.

Ktore ſą przeſmyki, albo cieśniny morſkie oceanu i morz ſzczegulnych?

Oceanu

Oceanu pólnocnego przesmyk Waigatz miedzy Nową-Zemlą i Tartaryą; trzy przesmyki, ktòremi morze Baltyckie wypływa, Belt-wielki na 8 mil szeroki, Belt-mały 4 mile szeroki, i *Zunt* ledwie pod Kronenburgiem na pòł mili szeroki, ale bardzo głęboki.

Oceanu wschodniego: Sangar między Jesso i Niphon; Makassar miedzy Celebes i Borneo; Przesmyk Malacki miedzy pòłwyspą Malaką i Sumatrą; Sądzki miedzy Sumatrą i Jawą; Chilao między Koromandelem i Ceylanem; Ormus Perskie, a Babel-Mandel Arabskie morza łączą z oceanem.

Oceanu południowego część pòłnocną i południową łączy kanał Mozambicki.

Oceanu zachodniego przesmyki: Kaletański miedzy Anglią i Francyą; Gibraltarski miedzy Afryką i Hiszpanią; kanał S. Jerzego miedzy Anglią i Irlandyą, lecz ten iest barziey odnogą niż cieśniną. Morza śrzodozięmnego cieśniny: Korsykańska miedzy Sardynią i Korsyką; Cycyliyska miedzy Cyprem i Karamanią; Messyńska miedzy Sycylią i Kalabryą; Gallipolska albo Dardanelska, albo dawny Helespont szeroki na 375 sążni, łączy Archipelag z morzem Marmara, to iest dawną Propontidą; Carogrodzka *Bosphorus Thracicus* łączy Marmarę z morzem czar-

nym;

nym; a Kaffa morze czarne z Azowſkim; Eurip miedzy Liwadyą i Nigrepontem.

Przeſmyki morza Amerykańſkiego: Davis, Hudſon, Belle-Isle i Magellańſki poſtrzeżony od *Magellana* r. 1520, lecz dla niebeſpieczney zaniedbany żeglugi.

Ktore ſą głowne dawnego swiata rzeki?

Rzeki Europeyſkie ſą: w Anglii Tamiza, Humber, Severna, Saba, Medway, Tyna &c. W Szkocyi: Tay, Spey, Klida, Tweda &c. W Irlandyi: Shannon, Barrow, Boyna, Blakwater, Liffa &c. W Norwegii: Glammer &c. W Szwecyi: Torna, Dala, Elfa, Kima &c. W Moſkwie: Wołga-*Rha* do morza Kaſpiyſkiego 2 mil niżey Aſtrachanu, Peczora wielka do połnocnego, Dwina do Białego, Don-*Tanais* do Azowſkiego, Newa do wybrzeża Finlandſkiego wpadaią. W Litwie: Dźwina-*Rubeo*, *Duna* z Moſkwy wypływaiąca, zabiera do ſwego koryta rzeki Ułę, Obolę, Uſzacz, Połotę, Driſſę, Dziſnę, Saryą, Ławkieſę, Iwikſztę &c, wpada do odnogi Ryſkiey; Dniepr-*Boryſthenes* wypływa z Moſkwy, zabiera w ſię rzeki: Orſzycę, Ordwak, Berezynę, Sożę, Prypeć, Deſnę, Raſtowicę, Samarę, Ingulec, Boh-*Hypanis* &c, wbiega przy Oczakowie do morza czarnego; Niemen-*Chronus* zaczyna ſię w Woiewodztwie Mińſkim, i rozſzerzony rzekami: Szczarą,

Kotrą, Mereczem, Wilią, Niewiazą &c wpada do wybrzeża morza Baltyckiego nazwanego *Curisch-Haff*, albo ieziora Kurlandskiego; w Polszcze: Wisła wybiega z gòr Karpackich w Sląsku gòrnym, powiększa nurt swoy rzekami: Solą, Dunaycem, Nidą, Radunią, Sanem, Kamioną, Wieprzem, Pilicą, Bugiem, do ktòrego wsięka Narew, Bzurą, Drwęcą, Brdą, Motławą, Radunią &c dwuma uściami Nogatem i Karpowką do haffu, a trzecim nazwanym Leniwką do odnogi wpada Gdańskiey; Dniestr-*Tyras* z pod gòry Bieszczady wypływa, Podole dzieli od Multańskiey ziemi, wpada przy Białogrodzie do morza czarnego; Prut *Herasus* na Pokuciu początek bierze, wpada do Dunaiu; Warta przy miasteczku Kromołowice się zaczyna, łączy się z Prosną, Noteczem, Obrą &c, i wpada przy Kistrynie do Odry ze Sląska płynącey. W Turcyi: Dunay wypada z czarnego lasu w Szwabach, oblewa Szwaby, Bawaryą, Austryą, Węgry, Turcyą pòłnocną Europeyską z zachodu na wschod, i kilką uściami w morzu topi się czarnym: wielkie rzeki do niego wpadaią: w Niemczech Iller, Lech, Altmuhl. Nab, Isera, Wils, Inn, Traun, Ens &c; w Węgrzech: Waga, Tysza Morawa, Czerna za granicę miedzy Węgrami i Turcyą traktatem Belgradskim r. 1739 uznana,

znana, Drawa, Sawa &c; w Turcyi: Olta, Iſkra, Nanowa, Dembowica, Jalonica, Seret i Prut traktatem Porcie chwalebnym r. 1711 ſławny. W Turcyi południowey: Drin czarny-*Drilo*, Siomina-*Panyaſus* do morza Adryatyckiego; Agriomela-*Sperchius*, Salambria-*Peneus*, Platamona-*Haliacmon*, Kaſtorya-*Leudias*, Wardar-*Axius*, Calico-*Chydorus*, Stromana-*Strymon*, Neſtra-*Neſſus*, Mariza-*Hebrus* &c, do morza Greckiego wpadaią. W Węgrzech: Dunay, Sawa, Drawa, Tyſza-*Tibiſcus* &c. W Czechach: Elba wypływa z pod gòry Olbrzymiey w cyrkule Buntzlawſkim, do ktòrey wpadaią rzeki Czeſkie, Mołdawa, Egra &c. W Niemczech: Dunay, Ren wypływa z kraiu Gryzonow, przyimuie rzeki, Lippę, Roer, Moſellę, Lahu, Men, Nekar i przebiegſzy Szwaycaryą, Niemcy, Niderland, dzieli ſię na pięć wylewòw: naprzòd na dwa, z ktòrych lewy nazwany Wahal wbiega do Mozy; prawy płynie daley pod nazwiſkiem Renu, i nad Arnheim znowu ſię na dwie rozlewa odnogi; prawa ieſt kopanica ciągniona przez 4 mile, nazywa ſię Nowy Iſſel-*Foſſa Druſiana* i wpada przy Dœsburgu do ſtarego Iſſelu rzeki z Kliwii przychodzącey; lewa ieſzcze zatrzymuie nazwiſko Renu i rozlewa ſię trzeci raz ná 2 warty: lewy nazywa ſię Leck, całą za-

biera wodę i wpływa bliſko Roterdamu do Mozy; prawy miałkim i ciaſnym ſączący ſię korytem, przy Leidzie ieſzcze na dwa rozłącza ſię potoki; prawy nazywa ſię Fliet-*Foſſa Corbulonis* y wpada do Mozy, lewy zowie ſię Ren, przy Katwiku traci ſwoie imię i po piaſku ſię rozlewa. Moza, Emſa, Elba i Weſer wpadaią do morza Niemieckiego; Odra zaś do Baltyckiego. W Niderlandzie: Aa, Iſera, Skalda, Moza &c. We Włoſzech: War, Adiga, Po, Arna, Tiber &c. We Francyi: Sekwana, Orna, Loira-*Ligeris*, Charenta, Garonna, Adur-*Aturrus* &c wchodzą do oceanu, a Rodan do morza śrzodozięmnego. W Hiſzpanii i Portugalii: Ebro, Morwerdra, Xukar wbiegaią do morza śrzodozięmnego; a do oceanu Gwadalqwiwir-*Bætis*, Gwadyana-*Anas*, Tag, Duro, Minho &c.

Rzeki Azyatyckie: w Turcyi Azyatyckiey: Termech-*Thermodon*, Sakarya-*Sangarius*, Partheni-*Parthenius*, Kizil-Ermak-*Halys*, Jekil-Ermak to ieſt rzeka zielona-*Iris*, w morze czárne; *Rhindacus*, Ouſwola-*Granicus*, Satal-deré-*Æſepus* w Marmarę; Girmaſti-*Caicus*, Sarabat-*Hermus*, Chacci-*Cayſter*, Meinder-*Meander* &c do Archipelagu; Eufrat złączony niedaleko uścia z Tygrem do morza Perſkiego wpadaią. W Perſyi wpadaią

daią do morza Kaſpiyſkiego: Kurr-*Cyrus*, *Chiggeron*, do morza Perſkiego, Tab-*Oroates* albo *Paſitigris* &c. W Indyach: Sinda-*Indus*, Dena, Paddar do odnogi Guzaratſkiey; Nerbada, Purna do Kambayſkiey; Coulour, Ganga-*Ganges*, Awa, Pegu do Bengalſkiey; Menan, Mekon do Siamſkiey wylewaią ſię. W Chinach: *Kiang-Keou* albo wielka rzeka; *Hoang-Hokeou* albo żołta rzeka. W Tartaryi Wielkiey: Oby-*Margus*, Leniſka, Lena, Amur &c.

Rzeki Afrykańſkie: w Egypcie Nil dwuma uściami żeglownemi, iednym przy Roſecie *oſtium Bolbitinum*, drugim przy Damiacie, nazwanym *oſtium Bucolium* albo *Pathmiticum* albo *Phamiticum*: Wierſzopiſowie dawni ſiedmioro uściow Nilowi dawali. W ſtronie zachodniey Afryki: Senegala, Gambra, Kamarona, Moneba, Barba, Angra, Gabon, Zaira, Koanza. W ſtronie wſchodniey: rzeka ſzeroka, Zambeza, Quilmancy, Juba, Magadoxa &c.

Rzeki Amerykańſkie: w Ameryce połnocney: S. Wawrzyniec albo Kanada, Miſſiſſipi, do ktorey wpadaią wielkie rzeki, biała, czerwona, czarna &c Brawa &c. W Ameryce południowey: Madalena, Orinoka, Maragnon albo rzeka Amazońſka, Plata, albo rzeka śrebrna wpadá do morza uściem na 60 mil ſzerokim &c. *Kto-*

Które ſą znacznieyſze ieziora w czterech częściach świata?

Kraie północne częſtemi i wielkiemi oblane ſą iezioromi: Laponia, Szwecya, Finlandya, Moſkwa, Ruś biała, Litwa ſą pełne wielkich i rybnych iezior, lecz nayznaczniey- ſze ſą Europeyſkie: Lagoda i Onega w Moſkwie; Ula, Pelpus, Wenter, Meler &c w Szwecyi; Łuban w Inflantach; Gopło w Polſzcze; Jezioro Konſtancyeńſkie w Niemczech; Lehman albo Genewſkie, Lucerna w Szwaycaryi; Winander-mere, Wittles-mere w Anglii; Niſſa, Lomond w Szkocyi; Derga, Neagh w Irlandyi &c. W Azyi: Morze Kaſpiyſkie poczytane ieſt od kraiopiſarzow za naywiękſze na świecie iezioro, ponieważ widzialnie nie łączy ſię z oceanem, ani z żadnym morzem: muſi ſię iednak łączyć nurtem niewidzialnym, ponieważ z brzegów nie wylewa, chociaż wielkie rzeki Wołgę, Kur &c do ſiebie przyimuie. Szamay w Indyach; Aral, Aſtamar &c w Perſyi; Genezareth albo morze Tyberyackie, i Aſphaltita albo morze martwe w Paleſtynie. W Afryce: Zara, Zambra, Zaſton, Maberya, Bornou w Nigrycyi i Etyopii; Libia w Zarze &c. W Ameryce północney: Jezioro górne, Huron, Machigan, Erya, Ontiarya, przez które przechodzi rzeka S. Wawrzyń-

ca,

ca, Nikaragwa i iezioro Mexykańskie w nowey Hiszpanii; Paryma w Tierra-firma; Titikata w Peruwii, Eupana w Parakwaryi &c.

ROZDZIAŁ IV.

O barwie, postaci, ięzykach, każdemu narodowi właściwych.

Wiele iest kolorow, albo barw przyrodzonych obywatelow swiata?

Obywatele czterech części świata w powszechności dzielą się na białych i czarnych. Biali inni są cale biali, inni żołtawi, niektòrzy oliwkowaci. Czarni iedni są cale czarni, inni czarniawi.

Wszyscy powszechnie Europeyczykowie są biali; iedni iednak barziey niż drudzy. W Azyi obywatele Natolii, Ormianie, Georgianie, Czerkassowie i mieszkaiący w stronach pòłnocnych Persowie, Tatarowie, Chińczykowie. Sniadey cery są w Afryce: znaczna część obywatelòw Barbaryi, Egyptu, Zary, Zangwebaru; w Azyi obywatele Syryi, Dyarbeku, Arabowie, Chińczykowie południowi, wyspiarze Ceylańscy, Sądzcy, Moluccy, Filipińscy &c. Zołtawi są: Indyanie wszyscy na lądzie mieszkaiący. Ame-

ry-

rykanie częścią ſą oliwkowaci, częścią żołtawi: ci ktorzy ſą ogorzali, maią to od słońca nie z przyrodzenia. Amerykanie południowi maią cerę podobną do miedzi. Oliwkowaci ſą Japończykowie, Maldywczykowie, część Mogułow, Amerykanow &c.

Cera czarna iedna ieſt cale taka albo Murzyńſka, druga czarniawa albo Kafrerſka. Cale czarni albo Murzynowie prawdziwi ſą: obywatele Nubii, Kapu zielonego, Gwineyczykowie, Gambianie, Juidanie, Beninianie, Gabonianie, Lowanganie, Angolanie, Bengwelanie aż do Kapu czarnego. Czarniawi albo cery Kafrerſkiey ſą: mieſzkaiący od Kapu dobrey nadziei i wſzyſcy Pomorzanie wſchodni Afryki, wyſpiarze Madagaſkaru, wyſp przyległych, nowey Gwinei i kraiow południowych niedoſtatecznie znaiomych. Kafrowie rodacy ſą niemal wſzyſcy Murzyni.

Wielorakiey powierzchowney poſtaci ſą mieſzkaiący na całym świecie ludzie?

Cztery ſą znacznieyſze poſtaci ludzkie: Afrykańſka, Chińſka, Lapońſka, Europeyſka.

Do ſkładu poſtaci Afrykańſkiey, wyiąwſzy w ſtronie połnocney Afryki mieſzkaiących, wſzyſtkie Afrykańſkie należą narody: nos płaſki, wargi wielkie, podniebienie, uſta i ięzyk koralowe, czarna albo czarniawa twarz ſą tey poſtaci właſne.

Do gatunku postaci Chińskiey, należą Chińczykowie, wielcy i mali Tatarowie, Zagangetanie, to iest mieszkaiący na półwyspie wschodniey Indyiskiey, Japończykowie, wyspiarze Filipińscy, Sądzcy, Moluccy, ktòrzy wszyscy maią twarz bardzo płaską, oczy małe okrągłe, brwi wielkie, nos mały i wklęsły, brodę rzadką.

Ktòrym kraiom własna iest postać Lapońska i iaki iey iest kształt?

Lapończykowie Duńscy, Szwedzcy, Moskiewscy i wolni, Nowozemlanie, Borandyanie, Samoiedowie, Tatarowie pòłnocni, Ostyacy na dawnym lądzie; Grolandczycy, Eskwimanie na nowym lądzie, są twarzy szeroko-płaskiey, nosa wklęsłego, płaskatego, brwi pod skronie podsunionych, policzkow w gòrney części wypukłych, gęby szerokiey, spodu twarzy bardzo wąskiego, warg wielkich w gòrę podniesionych, głowy ogromney, głosu cienkiego, włosa czarnego glansowanego, wzrostu małego; są w sobie zsiadli, chociaż chudzi, zwyczaynie cztery stopy maią wysokości, a naywyższi pòł piąty.

Ktòre narody postać maią Europeyską?

Wyiąwszy Tatarow mnieyszych i Lapończykòw, wszyscy Europeyczycy, Afrykanie także pòłnocni w Barbaryi, Egypcie, Biledulgerydzie i Zarze, Turcy Azyatyccy, Ormianie,

nie, Georgianie, Czerkaſſowie, Perſowie i Indyanie z tey ſtrony Gangeſu mieſzkaiący nie wiele rożnią ſię od Europeyczykow.

Amerykanie pòłnocni do tego działu poſtaci ludzkiey należą, w ktòrym zamykaią ſię Europeyczykowie i Azyanie pod iedną z niemi długością geograficzną mieſzkaiący. Idąc z pòłnocy na południe Ameryki pòłnocney, naprzod ludzie dzicy, podobni do Lapończykow, potym do obywatelow kraiow pòłnocnych Europeyſkich, daley do Yeſſanow, nakoniec dzikie narody Kanadyiſkie i inne aż do odnogi Mexykańſkiey, doſkonałym podobieńſtwem wyrażaią Tatarow. Amerykanie południowi ſą cery czerwoney nakſztałt miedzi.

Wiele ieſt ięzykòw pierwſzych, z ktòrych inne uroſły?

Języki pierwſze iedne ſą wielu kraiom i narodóm właściwe, i nazywaią ſię powſzechne; drugie od ſzczupleyſzych kraiow i narodow nazywaią ſię ſzczegulne.

Wiele ieſt ięzykow pierwſzych powſzechnych?

Można ich liczyć 14 albo 15: Słowieńſki, Grecki, Godzki, Tatarſki, Chińſki, Afrykańſki, to ieſt Berberſki, Nigrycki, Murzyńſki, Męxykańſki, Peruwiańſki, Tapuyańſki, Gwyarań-

arańſki, Kalibińſki, Tewtońſki, Łacińſki, i od wſzyſtkich naydawnieyſzy Hebrayſki.

Ktòre ſą ięzyki ſzczegulne?

W Europie ieſt onych 11: Inflantſki albo Łotewſki, Kodańſki w Normandyi, Irlandſki, Finlandſki, Bretońſki, Kantabryiſki, Węgierſki, Epirotſki albo Albańſki, Illiryiſki.

W Azyi 5 znacznieyſzych: Japońſki, Ormiańſki, Guzaratſki, Malabarſki, Molucki albo Malacki.

W Afryce y Ameryce każdy ſzczegulny gruby narod ma ſobie ięzyk właściwy.

Ktòre mowy z ięzykow pierwiaſtkowych urosły?

Z Tewtońſkiego: Niemiecki, Flamańſki, Angielſki, Szwedzki, Duńſki; ſam ięzyk Tewtońſki początek podobno bierze z Gotſkiego. Ze Słowieńſkiego: Polſki, Moſkiewſki, Czeſki, Morawſki, Multańſki, Dalmacki i wielu obywatelow Turcyi Europeyſkiey. Z Łacińſkiego: Francuſki, Włoſki, Hiſzpańſki, w ktòrym ſię zamyka Kaſtillańſki i Portugalſki. Z Hebrayſkiego: pochodzą ięzyki teraźnieyſzy Zydowſki, ktòrym uczeni Rabini kſięgi piſzą, Chaldayſki, Syryiſki, po większey części Arabſki, Etyopſki i dawny Fenicki. Języki Łacińſki i Grecki wiele ſłow początkowych z Hebrayſkiego maią ięzyka.

Jak

Jak daleko zachodzi ięzyk Grecki, Arabſki, Tatarſki, Chińſki &c.

Ięzyk Grecki poſpolity ieſt w używaniu w części południowey Turcyi Europeyſkiey, to ieſt dawney Grecyi, na wyſpach Archipelagu, w Natolii &c Z ięzyka Greckiego pochodziły dawne ięzyki Attycki, Jońſki, Eolſki, Frygiyſki, ktore wygaſły, a ſam ięzyk Grecki, iak Łacińſki ledwie od uczonych ludzi ieſt używany i zatrzymany.

Arabſki w Turcyi Europeyſkiey i Azyatyckiey, naybardziey w Mahometańſkim nabożeńſtwie; w Arabii, Perſyi, Indyi, Barbaryi, Egypcie, Sarze, Nigrycyi, Nubii i Zangwebarze.

Tatarſki ięzyk rozciąga ſię przez całą Tartaryą, ieſt w używaniu w Turcyi, Indoſtanie, Chinach. Chińſki oprocz Chin zachodzi do bliżſzych Chinom Indyi i wielu wyſp Azyatyckich. Ięzyk Chińſki żadnego nie ma związku z wſzyſtkiemi innemi ięzykami: nie zawiera nad 330 ſłow początkowych iedno-ſylabnych, ktore odmiennym kſztałtem wymawiane i z ſobą rozmaicie ſkładane, czynią 80 tyſięcy rożnych ſłow. Afrykańſki zmieſzany mniey albo więcey z Arabſkim, ieſt mową poſpolitą w Barbaryi, Biledulgerydzie, Sarze, Nubii. Nigrycki w Nigrycyi i Gwinei. Etyopſki w całey Etyo-

pii

pii albo ziemi Murzyńſkiey; Mexykańſki w Mexyku; Peruwiańſki w Peru; Tapuyańſki w Brezylii; Gwiarańſki w Parakwaryi po rzekę Amazońſką; Kalibińſki w Guyanie na ziemi tęgiey i na wyſpach Karaybſkich.

Języki *żywe* ſą, ktorych uczemy ſię obcuiąc z narodami, ktoremi one iako ſwemi oyczyſtemi mowią; takiemi ięzykami ſą wſzyſtkie mowy czterem częściom świata teraz zwyczayne. Języki *martwe* albo *umarłe* ſą, ktoremi przedtym narody iako oyczyſtemi mowiły, a teraz trzeba onych ſię uczyć z kſiąg i dawnych Piſarzow, takie ſą: Łacińſki, Grecki, Hebrayſki, Tyryiſki, Chaldayski, a nawet Arabski. Językami *wſchodniemi* zowiemy: Hebrayski, Chaldayski, Syryiski, Samarytański, Arabski, Perski, a nawet Etyopski i Koptski, chociaż te dwa ſą Afrykańskie. Językami *zachodniemi* nazywaią ſię wſzyſtkie Europeyskie tak dawne, iako teraźnieyſze: Łaciński, Grecki, Francuski &c.

KSIĘ-

KSIĘGA II.

O Geografii powſzechney albo opiſaniu Europy, według podziału oney politycznego.

Jakie ſą Europy granice, obſzerność, ludność, i części polityczne?

Europę na zachod zachodni, na pòłnoc pòłnocny ocean, a na południe morze oblewa śrzodoziemne; na wſchod oddziela ią od Azyi rzeka Don, Wołga i linia krzywa z nad Kazanu prowadzona do uścia rzeki Oby. Atlas nowy Moskiewski, uſuwa ze wſchodu na zachod Europy granicę prowadząc ią rzekami Donem, Medwedycą, Wołgą, a kończąc przy przeſmyku Waigatz pod 75 ſtopniem długości geograficzney. Europa bierze nazwisko od ſłowa Fenickiego *Urap-pa* białą twarz znaczącego, albo od Europy corki Agenora.

Długość Europy miedzy czterma częściami naymnieyſzey od przylądku S. Wincentego w Portugalii, do uścia rzeki Oby wynoſi mil około 900, naywięcey 1000, z ktòrych 20 liczą ſię na ieden ſtopień ſzerokości geograficzney: ſzerokość od Kapu Matapan

w Mo-

w Morei, do pòłnocnego w Laponii mil 700. Położenie iey iest miedzy stopniami 9 i 93 długości, a 36 i 72 szerokości geograficzney pòłnocney. Europa nie żywi więcey ludzi nad 120 millionow.

Wszystkie 4 części świata w powszechności, a miedzy wszystkiemi Europa w szczegulności, dzieli się na wielorakiego rodzaiu państwa i narody.

Co iest w powszechności państwo?

Państwo iest zgromadzenie wielu ludzi żyiących pod iednym iakimkolwiek rządem mocnym albo słabym, doskonałym albo niedoskonałym, szczęśliwym albo nieszczęśliwym.

Jedne państwa czy rożnią się od drugich?

Rożnią się, a tę rożnicę miedzy niemi czynią zupełność albo niedostatek zwierzchności panuiącey, kraiòw obszerność, rządòw rożność, tytułòw prawnie uznanych rozmaitość, sprzymierzenie, sposob sprawowania udzielney władzy.

Względem zupełności mocy panuiącey państwa dzielą się na potencye udzielne i nieudzielne. Potencye udzielne są te państwa, ktòre żadney niepodlegaią zwierzchności innego państwa w stanowieniu praw, sądzeniu poddanych i przymuszeniu albo ukaraniu nieposłusznych. Z tych albowiem trzech

władz

władz wſzyſtkie inne w ſzczegulności wypływaią udzielnego panowania przymioty. Potencye nieudzielne ſą, ktòre albo zoſtaią pod obroną mocnieyſzey potencyi, iak przedtym byli Królowie Bityński, Pergamski, Rzeczpoſpolita Etolska pod opieką Rzymian: albo pod obowiązkiem ſą hołdu, iako wſzyſcy Xiążęta Niemieccy względem Ceſarza i Rzeſzy Niemieckiey: albo daninę płacą iako Hoſpodarſtwa Wołoskie i Multańskie Turczynowi.

Względem kraiów obſzerności państwa dzielą ſię na mocarſtwa i poſpolite państwa. Mocarſtwa albo Monarchie wielkie, iakie były Aſſyryiska, Perska, Grecka, Rzymska zamykaią wiele ludnych i bogatych kraiów; państwa poſpolite ſą, którym braknie albo na ludności, albo na bogactwach, albo na obſzerności.

Rządów różność dzieli państwa na iedynowładne i wolne; państwa iedynowładne, to ieſt iedney oſoby rządom i rozkazom podległe nazywaią ſię Monarchie, Ceſarſtwa, Króleſtwa, Xięſtwa udzielne; państwa wolne rządzone przez możnieyſzych, lub gmin, nazywaią ſię Rzeczypoſpolite.

Tytuły Monarchów prawnie od innych narodów im przyznane, czynią miedzy państwami różnicę. Państwa od panuiących nad

niemi

niemi Cesarzów nazywaią się Cesarstwa, od Krolow Krolestwa, od Arcy-Xiążąt Arcy-Xięstwa, od Wielkich Xiążąt Wielkie Xięstwa, od Elektorów Elektorstwa, od Margrabiów Margrabstwa &c.

Od sprzymierzenia iednego narodu z drugim albo wielą innych, państwa nazywaią się sprzymierzone, albo skonfederowane. Państwa sprzymierzone są, ktòre własnemi rządzą się prawami, ani łączą rad spolnych w sprawach publicznych, są iednak węzłem wzaiemney ściśnione pomocy do prowadzenia woyny odporney albo zaczepney. Takiemi potencyami były przedtym linia domu Rakuskiego Niemiecka i Hiszpańska, a teraz są 4 Potencye Burbońskie przymierzem familii r. 1761 zawartym spoione.

Państwa skonfederowane są, ktòre nie tylko łączą siły swoie na woynie, ale rządy maią i prawa przynaymniey niektòre spolne: iako Litwa i Polska, Stany Rzeszy Niemieckiey, Anglia i Szkocya &c: albo własnemi rządząc się prawami, i sprawuiąc naywyższą władzę wszczegulności każde w swych granicach, zawisły iedne od drugich w sprawach do całości i dobra powszechnego ściągaiących się: iako prowincye Rzeczypospolitey Hollenderskiey, Kantony Szwaycarskie: a w dawney historyi Rzeczypospolite Greckie,

miasta Jońskie, Lukumonie Hetrurskie, narody Galskie &c.

Sposob sprawowania naywyższey zwierzchności wypływa z dziedzictwa zupełnego, z następstwa dziedzicznego, i z wolney elekcyi. Idzie zatym, że troiakiego podziału są państwa: iedne zupełne dziedziczne (*regna patrimonialia*), te od panuiącego mogą być testamentem odkazane, darowane, przedane, zamienione, od własnego domu przez naznaczenie następcy według upodobania, oddalone. Takim państwem Politycy być mienią tron Moskiewski. Drugie państwa są następne albo niezupełnie dziedziczne, w ktòrych panuiący nie może korony po sobie komu innemu zostawić, tylko synowi pierworodnemu, albo naybliższemu z rodu swego: takie Kròlestwa są Francuskie, Hiszpańskie &c.

Państwa *elekcyine* są, w ktòrych narod cały, albo znacznieysi panowie i szlachta obieraią sobie pana dożywotniego, iako iest w Polszcze; Elektorowie duchowni i świeccy głosów większością w Niemczech &c. Dawnych Cesarzòw Rzymskich obierania miedzy Senatem i woyskiem sporne, burzliwe sprowadzały bezkròlewia, a te straszną Rzymską potencyą do słabości i upadku przywiodły.

Co znaczy w sensie politycznym korona?

Korona bierze się za państwo każde, gdzie Krol panuie, tak korony Burbońskie znaczą Francyą, Hiszpanią i Sycylią; Korony pòłnocne biorą się za Polskę, Moskwę, Szwecyą, Danią &c. Potencye morskie znaczą, Anglią i Hollandyą; Głowa ukoronowana znaczy każdego Krola, lub Cesarza. Papież dla naywyższey zwierzchności duchowney, chociaż szczupłe ma państwo, miedzy Potencyami Katolickiemi pierwszą iest głową ukoronowaną. Rzeczypospolite Wenecka i Hollenderska z głowami są porownane ukoronowanemi, żadney iednak z nich przodkowania nie biorą.

Na iakie części składne dzielą się państwa?

Dwoiaki państw polityczny iest podział względem kraiow i względem obywateiow, ktorych w granicach swych zamykaią.

Części składne państw względem kraiu są prowincye rożnemi nazwiskami podług zwyczaiu narodow mianowane: tak Polska dzieli się na 3 wielkie Prowincye, Rzesza Niemiecka na 9 Cyrkułow, Szwaycarya na 13 Kantonow &c. Podczas takowe prowincye nazywaią się Krolestwami, a wielkorządcowie onych namiestnikami Krolewskiemi-*Pro-Reges*. Prowincye znowu dzielą się na Xięstwa, Hrabstwa, Margrabstwa, a u nas na

Woiewodztwa, Zięmie, Powiaty. W dawney Geografii prowincya złożona z miaſt 10 nazywała ſię *Dekapol.* Dekapol Celoſyryiſki, o ktòrego położeniu dziſieyſi niezgadzaią ſię Kraiopiſarze. Z pięciu miaſt złożona zwała ſię *Pentapol:* iako Pentapol Egypſki z miaſt Bereniki, Arſenoi, Ptolomaidy, Cyreny i Apollonii; Pentapol Azyi mnieyſzey od Doryanòw mieſzkany; Pentapol Filiſtyńſki, ktòry ſkładały miaſta Azot, Gaza, Aſkalon, Gath i Akaron. Pentapol Włoſki od Pipina Kròla Francuſkiego darowany ſtolicy Rzymſkiey, w ktòrym były miaſta: Ankona, Peſaro, Rimini, Fano i Uniena &c.

Miaſta Kròleſtw, a w ſzczegulności prowincyi ſą mnieyſzemi wprawdzie, ale co do ozdoby bardziey w oczy wpadaiącemi ſkładnemi częściami, i ròżne noſzą nazwiſka. Miaſta ſtołeczne ſą, w ktòrych rząd państwa ſprawuie ſię, i naywyżſza kraiowa przebywa zwierzchność. Londyn Angielſkiego, Paryż Francuſkiego, Madryt Hiſzpańſkiego, Lisbona Portugalſkiego, Wiedeń Niemieckiego &c, państw ſą miaſta ſtołeczne. Miaſta Ceſarſkie w Niemczech ſą te, ktòre właſnemi rządzą ſię prawami, i pod ſamey tylko Rzeſzy Niemieckiey i Ceſarza zoſtaią zwierzchnością. Takich miaſt ieſt 50. Miaſta więkſze w Pruſiech ſą: Toruń, Elbląg, i Gdańſk.

Mia-

Miasta portowe ſą, przy ktòrych zdatne mieyſca znayduią ſię do ſtanowiſka wygodnego i beśpiecznego okrętòw. Miaſta handlowne i kupieckie nazywaią ſię, ktòre prowadzą wielki handel lądem albo morzem, czy to przez kupcòw w nich oſiadłych, czy przez zagranicznych. Takie miaſta na całą ſłyną Europę: Londyn w Anglii, Amſterdam i Rotterdam w Hollandyi; Paryż, Lion, Marſella, Burdegala we Francyi; Hamburg, Lubeka, Brema &c w Niemczech; Gdańſk w Polſzcze &c. Miaſta portowe wolne ſą, do ktòrych wolno okrętom wſzyſtkich narodòw zawiiać i kupczyć bez płacenia cła od towarow wſzyſtkich lub niektòrych. Takim miaſtem Liworna w Toſkanii &c traktatem przedugodnym Wiedeńſkim r. 1735 ieſt uznana. W Geografii Kościelney miaſta Patryarchowſkie od ſtolicy Patryarchow iako Rzym, Carogrod, Antyochia, Alexandrya, Jerozolima; Metropolitańſkie od Metropolitow, Arcybiſkupie od Arcybiſkupòw, a Biſkupie od Biſkupòw biorą nazwiſka.

Jaki polityczny państw ieſt podział względem obywatelòw?

W każdym prawie państwie nie tylko wolnym, ale też i iedynowładnym obywatele ſię dzielą na rożne ſtany, to ieſt porządki pod iedną naywyżſzą zwierzchnością ziednoczone,

czone, urodzeniem, powołaniem, albo majątkiem między sobą się różniące. Dawna Rzeczpospolita Rzymska na trzy dzieliła się stany: Senatorski, Rycerski i Gminny. Kapłani nie czynili stanu czwartego, ale do tego ze trzech należeli stanu, z którego ich brano. We Francyi, Węgrzech &c trzy są stany: duchowny, szlachecki i mieyski; w Szwecyi cztery: szlachecki, duchowny, mieyski i chłopski; w Wenecyi dwa: szlachecki i mieyski, ten iednak ostatni iest prawie względem rządów niczym; w Polszcze dwa: Senatorski i Szlachecki pod głową Królem. Za rządów iednak monarchicznych w Polszcze, Duchowni, Mieszczanie i Kmiecie trzy różne składali stany, i do seymow wchodzili narodowych, iako pokazuie się z seymu od Kazimierza W. w Krakowie r. 1356 nakazanego.

Co iest narod?

Narod iest zebranie wielkiego ludu, w obszernym osiadłego kraiu, i pewnemi zamknionego granicami, albo pod iednym mieszkaiącego panowaniem.

Czym narody różnią się iedne od drugich?

Narody iedne od drugich różnią się przyrodzonemi własnościami, liczbą, prawami i obyczaiami.

Każdy

Każdy narod ma z przyrodzenia przymioty dobre, lub złe iedynie sobie służące. W przysłowie poszło mówić, lekki iak Francuz, ſiglarny iak Włoch, poważny iak Hiszpan, złośliwy iak Anglik, dumny iak Szkot, gnuśny iak Irlandczyk, piiak iak Niemiec, gruby iak Hollender, chytry iak Greczyn &c.

Liczba czyni narod licznym lub drobnym, wielkim lub małym. Wielkie narody są: Tatarski, Chiński &c: małe Japoński, Siamski &c.

Przez prawa i obyczaie narody polerowne różnią się od grubych, dzikich, błąkaiących się, rozproszonych i ludoiedzców.

Wszystkie narody żyiące pod rządem politycznym, obyczayne, z przepisu prawa i z wychowania prowadzące sposob życia przystoyny, w naukach i kunsztach wyćwiczone, są polerowne.

Narody grube żyią bez ustanowionego kształtu rządów politycznych, chociaż maią nieiaką obyczayność i niedoskonałą niektórych pożytecznych kunsztow wiadomość. Takiemi narodami są Tatarowie Krymscy, Nahayscy, Kubańscy, Czerkascy &c.

Narody dzikie w grubey nauk i kunsztów, oraz prawego rządu niewiadomości zostaią, i obyczaiów żadnym prawem nie maią przepisanych. Do takich narodów liczby należą

żą Kafrerowie, Jagasowie &c w Afryce; Amerykanie mianowicie od iarzma Europeyczyków wolni &c.

Narodami błąkaiącemi się albo *Nomades* nazywaią się ci ludzie, ktorzy ani domow, ani osiadłości stałych nie maią, lecz z iednego na drugie przenoszą się mieysce, pod namiotami, albo wchałupach pastuszych na polu i między taborami mieszkaią. Wiele Arabow i Tatarow Azyatyckich takie prowadzą życie.

Narody rozproszone są, ktore niemaiąc kraiu żadnego w szczegulności sobie właściwego miedzy obcemi tułaią się narodami, iacy są Zydzi, Cyganie, Parsowie, albo dawni Persowie &c.

Ludoiedzcy - *Antropophagi* ludzkim karmią się mięsem, i maią się do tych czas znaydować w stronie południowey Afryki, i po niektorych mieyscach Ameryki, tak na lądzie iako na wyspach.

Jaka zachodzi rożnica miedzy Europeyskiemi narodami?

Własności przyrodzone złe lub dobre tak każdego człowieka, iako każdego stanowią charakter narodu. O Europeyskich narodach można mowić, że w ich charakterze więcey dobrych, niż złych wydaie się skłonności.

Wzglę-

Względem liczby i ludności narody Europeyſkie iedne ſą wielkie, drugie małe. Miedzy wielkiemi narodami liczą ſię Włoſi, Hiſzpani, Francuzi, Brytani, Niemcy, Polacy, Węgry, Turcy, Moſkale, Grecy &c, miedzy małemi kładą ſię Szwedzi, Duńczycy, Szwaycarowie, Hollendrzy, Kozacy, Tatarowie Krymſcy &c.

Wyiąwſzy Tatarów i Łapończyków wſzyſtkie w Europie narody ſą polerowne, albo polityczne, iedne iednak obyczaynieyſze i grzecznieyſze od drugich. Te które niedawnemi czaſy polerować ſię zaczeły, nieotarły ze wſzyſtkim ſwey gruboſci, ani wyrogowały z poſtępków okrucieńſtwa, które wſzyſtkich grubych narodów ieſt cechą i znamieniem.

Na wiele Europa dzieli ſię Potencyi?

Europa dzieli ſię na 36 Potencyi, to ieſt 24 udzielnych, 8 lennych, a 4 hołdownicze.

Potencye udzielne ſą: 1 Papież Rzymſki, 3 Ceſarſtwa: Niemieckie, Tureckie i Moſkiewſkie, 10 Koron: Polſka, Francuſka, Hiſzpańſka, Portugalſka, Angielſka albo W. Brytanii, Węgierſka, Szwedzka, Duńſka, Pruſka, Sardyńſka. 9 Rzeczypoſpolitych: Wenecka, Hollenderſka, Genueńſka, Szwaycarſka, Gryzońſka, Waleſka, Genewſka, Łukieſka, Swięto-Maryńſka. Jeden Xiążę Parmeńſki,

Po-

Potencye lenne pod obowiązkiem hołdu zostaiące są: Stolicy Apostolskiey Krol Neapolitański, a tego W. Mistrz Maltański; Cesarza i Rzeszy Niemieckiey: Stany Niemieckie skonfederowane, iako to Krol Czeski, wszyscy Elektorowie, Xiążęta Niemieccy, Włoscy, i Prowincye Niderlandu Austryackiego. Korony Polskiey Xięstwa Kurlandskie i Semigalskie. Cztery są Pontencye hołdujące Cesarzowi Tureckiemu: Han Tatarski, Hospodarowie Multański i Wołoski, Rzeczpospolita Raguzańska.

ROZDZIAŁ I.

O Państwach Papieskim albo Kościelnym, Neapolitańskim i Kawalerow Maltańskich.

Ktore są kraie Papieskie, iakie onych granice i podział?

Papież posiada we Włoszech państwo Kościelne i Xięstwo Benewetańskie w Krolestwie Neapolitańskim; we Francyi Hrabstwa Wenezyńskie i Aweniońskie otoczone Delfinatem, Prowancyą i Langwedocyą.

Na połnoc styka się z Rzecząpospolitą Wenecką; na wschod z Krolestwem Neapolitańskim,

ſkim; na zachod z Xięſtwem Toſkańſkim; na południe oblane ieſt morzem ſrzodzięmnym: długość iego ieſt mil 70, ſzerokość 30.

Dzieli ſię państwo Papieſkie na 12 prowincyi, ktorych imiona ſą: 1) Kampania Rzymſka, ktorey M. S. ſtolicą Papieſką zaſzczycone ieſt *Rzym* nad Tybrem, chociaż z dawney piękności obnażony, liczy ſię iednak między naywiękſzemi i naypiękniey ſzemi miaſtami Europy, nie tylko dla wſpaniałych kościołów, ale dla przepyſznych pałaców, roſkoſznych ogrodów, i pięknych rynków. Inne miaſta ſą: *Oſtia*, ktorey Biſkup ieſt dziekanem Kardynałów; *Albano*, *Freſcati*, *Paleſtrina*, *Terracina*, *Weletra* urodzeniem Auguſta Ceſarza ſławna, *Tivoli*, *Anagni*, *Segni*, *Caſtel-Gandolfo* małe miaſteczko z zamkiem i miłemi ogrodami, gdzie Papieże od ſpraw publicznych ſchraniaią ſię dla odmiany powietrza. 2) Patrimonium S. Piotra, ktorego M. S. wielkie i piękne *Witerb*; *Monteſiaſcone* w ſzacowną muſzkatelę obfituie; *Porto*, *Bracchiano*, *Civitta-Vecchia* obronne z portem, w ktorym ſtawaią galery Papieſkie. 3) Xięſtwo Caſtro z M. S. tegoż imienia. *Ronciglione* miaſto piękne, zaſzczycone tytułem Hrabſtwa. 4) Powiat Orwietańſki M. S. *Orwieta*. 5) Ziemia Sabińſka M. S. *Magliano*

6) Po-

6) Powiat Peruzański M.S. *Peruz* biskupstwem i akademią sławny. 7) Umbrya M. S. *Spolet*: inne miasta: *Foligno*, *Nocera*, *Todi*, *Terni*, *Narni*, *Asyż* urodzeniem SS. Franciszka Serafickiego i Klary szlachetny. 8) Marchia Ankońska M. S. *Ankona* bogata, wielka i dawna *Loret* miasto zaszczycone domkiem i kaplicą bogatą Nayświętszey MARYI PANNY. *Macerata*, *Rekanata*, *Tolentin*, *Osima*, *Kameryn*. 9) Xięstwo Urbińskie z M. S. *Urbin*. *Fossombrona*-Forum Sempronii, *Senigaglia*, *Fana*-Fanum Fortunæ, *Pezara*-Julia Felix. W tym Xięstwie leży Rzeczpospolita Swięto-Maryńska. 10) Romania M. S. *Rawenna*: inne miasta *Rimini*, *Cesena*, *Forli*, *Faenza*, *Meldola* &c. 11) Powiat Bonoński z M. S. *Bononią*, ktòrą nazywaią tłustą dla obfitości kraiu. 12) Xięstwo Ferrarskie żyżne ma M. S. *Ferarz*, *Komachia* osiadła na bagnach.

Jak się nazywa miasto stołeczne Hrabstwa Wenezyńskiego ustąpionego Grzegorzowi X Papieżowi od Filipa smiałego Krola Francuskiego?

Carpentras *Awenion* nad Ronem iest M.S. Hrabstwa Aweniońskiego, należącego do Hrabstwa Wenezyńskiego. Miasto *Awenion* z swoim Hrabstwem *Klemens* VI Papież kupił r. 1348 za 80,000 Czer: Złotych u Joanny

Krolowy Neapolitańskiey, iako Hrabiny Prowanckiey. *Klemens* V Papież po koronacyi swoiey w Lionie r. 1305 założył stolicę Apostolską w Awenionie drugiego czy trzeciego roku. Następcy iego tam mieszkali aż do *Grzegorza* XI, ktory ią Rzymowi przywrocił: te dwa Hrabstwa są długie mil 15, szerokie 10.

W co kraie Papieskie we Włoszech obfituią?

Tak w kraiach Papieskich, iako w znacznieyszych Włoch częściach wszystkie cztery roku części są łagodne, bydła rożnego, zwierząt leśnych, zboża, wina, oliwy, owocow, iarzyny iest wielka obfitość. Całe Włochy mogą się nazwać wesołym i roskosznym ogrodem. Powietrze wszędzie iest zdrowe, oprocz państwa Papieskiego lecie w upały.

Jakie są przymioty obywatelow Państwa Papieskiego?

Obywatelow państwa Papieskiego i wszystkich w powszechności Włochow zdobi polor, rostropność, dowcip, wstrzemięźliwość, głęboka polityka i sposobność do wszystkich nauk i kunsztow wyzwolonych, w ktorych oni ze wszelką ćwiczą się łatwością, a inne narody celuią w Architekturze, malarstwie, śnicerstwie, muzyce, krasomowskiey i wierszopisarskiey nauce, i czystości języka łacińskiego. Słuszna pada na Włochow nagana,

że

że ſą mściwi, skryci, zdraycy, zawiśni, podeyrzenia pełni, w okazałościach powierzchownych zatopieni, i rzeczy nayświętſzych na złe zażywaią dla dopięcia ſwych zamysłow, i oſzukania ſwych nieprzyiacioł.

Ktore ſą Państwa Krola oboiey Sycylii?

1) Krolestwo Neapolitańskie zabieraiące część Włoch południową nazwane Sycylią z tey ſtrony Fanału. To Krolestwo, u dawnych *Wielka Grecya*, czyni połwyſpę ſtykaiącą ſię na połnoc i zachod z państwem Papieskim, a z innych ſtron morzem oblaną, długą mil 100, ſzeroką 27. 2) Wyſpa Sycylia także Krolestwo. 3) Wyſpy Liparyiskie i inne mnieyſze Sycylii przyległe. 4) Mały kray nazwany *Stato delli Preſidii* nad brzegami Toskańskiemi, do ktorego należą miaſta niektore na wyſpie Elbie leżące.

Na wiele części dzieli ſię Krolestwo Neapolitańskie?

Na 4 wielkie Prowincye, z ktorych każda trzy mnieyſze zamyka Prowincye. Cztery wielkie ſą: 1) Ziemia Labour albo Lawora, 2) Abruza, 3) Apulia, 4) Kalabrya.

Lawora zamyka właściwą Laworę, Principat bliżſzy i dalſzy.

Neapol M. S. nie tylko właściwey Lawory, lecz całego Krolestwa liczy ſię miedzy naywiękſzemi i naypięknieyſzemi miaſtami Europy,

ropy, obronne trzema zamkami, ozdobione rezydencyą Krolewską, ſtolicą Arcybiskupią i Akademią. Wezuwiuſz góra ognie wybuchaiąca ſiarczyſte o 3 mile leży od Neapolu. Inne miaſta ſą: *Gaeta* obronna z portem morskim. *Fundi*, Góra Kaſſyńska ſławna bogatym opactwem fundowanym od S. Benedykta w roku 529. *Sora*, *Kapua*, *Sorrenta*, *Nola*, *Iſchia*, *Capri*, *Portici* wioska wsławiona odkryciem zapadłego miaſta *Herkulanu* i wyſtawieniem wſpaniałego zamku Królewskiego, *Salerna* M. S. Pryncypatu bliżſzego, *Amalfi*, *Acerna*, *Kampagna* &c, *Xięſtwo Benewentańſkie* leży w Pryncypacie dalſzym, także *Konża*, *Ariana*, *Awellina*, i Wąwoz Kaudyński w hiſtoryi Rzymskiey ſławny.

Abruzzy prowincye ſą: Abruzza bliżſza, dalſza, i Hrabſtwo Moliskie. *Akwila* ieſt M. S. Abruzzy dalſzey. *Chieta* albo *Theata*, od którego nazwali ſię XX Theatini, Abruzzy bliżſzey. *Peſkara*, *Sulmona* oyczyzna Owidyuſza. *Ottona*, *Lanicana*. Hrabſtwa Moliskiego M. S. *Moliza*, *Lawina*, *Bojana*, *Iſerna*.

W Apulii zamykaią ſię 1) Kapitanata, w którey miaſta ſą: *Lucera*, *Manfredonia* *Termoli*, *Dragonera*, *Troja*, i góra *Gargan* 2) Zięmia Barska, w którey miaſta ſą: *Trani*, *Bitonto*, *Grawina* i *Bar* M. Stołeczne

mo-

mocne i bogate. 3) Ziemia Otrantska, w którey miasta: *Otranta* z portem, *Bryndyza*, *Tarent* port morski, *Matera*. Od Kapu Otrantskiego Pyrrhus Król Epyrski chciał most wystawić dla złączenia Grecyi z Włochami, byłby on długi mil 13.

Kalabrya dzieli się na bliższą, w którey są miasta: *Kozenza* i *Rossano*; na Kalabryą dalszą, w niey miasta: *Regio*, *S. Sewryn*, *Krotona* &c, i na Bazylikatę, w którey są miasta: *Cirenza*, *Wenoza*, *Tursi*, *Potenza*, *Melfi* &c.

Co iest Sycylia?

Jest wyspa nayznacznieysza miedzy wyspami morza śrzodoziemnego, długa mil 60, szeroka 40, dzieli się na trzy prowincye albo doliny: *di Demona*, *di Noto*, *di Mazara*. Znacznieysze miasta są: *Messyna*, *Katana*, *Syrakuza*, *Palerm*, *Marsala*, *Mazara*, *Montreal*, *Trapana* &c. *Messyna* i *Palerm* spór wiodą o tytuł miasta stołecznego.

Wyspy Liparyiskie leżą w stronie północney Sycylii; nazywały się przedtym *Eolskiemi* i *Wulkańskiemi*, na których dawni wierszopisowie stanowili Królestwo Eola Boga wiatrow, i kuźnice Wulkańskie dla wielu gór ognistych na tych wyspach znayduiących się. Tych wysp znacznieyszych liczą 5, których M. S. iest *Lipara*, od zburzoney Troii dawnieysza.

Co ieſt kray delli Preſidii, *albo garnizo-nowy?*

Są to miaſta obronne oderwane od powiatu Sieneńſkiego, ktòre Hiſzpani ſobie zatrzymali, i do kròleſtwa Neapolitańſkiego przyłączyli, uſtępuiąc powiat Sieneńſki Wielkiemu Xiążęciu Toſkańſkiemu Roku 1557. miaſta te ſą: *Orbitello*, *Telamona*, *Port Herkuleſa*; *Piombino* z tytułem Xięſtwa pod protekcyą Krola Sycyliyſkiego właſnego ma pana; do Xięſtwa należy wyſpa Elba, na ktòrey Krol Sycylyiſki trzyma *Porto-longone*, a W. Xiążę Toſkańſki *Porto-Ferrajo*.

W co obfituią państwa Krola oboicy Sycylii?

Krolestwo Neapolitańſkie ma grunta dziwnie urodzayne, minery ałunowe i żelazne i mannę wyborną. Sycylia obfituie we wſzyſtko, dla tego zwana przedtym była ſzpichlerzem Rzymſkim. Powietrze tam ieſt bardzo zdrowe, wielorakie minery, morze rybne, a naywiękſzy handel iedwabiu.

Iakie ſą przymioty Neapolitańczykow i Sycyliyczykow?

Neapolitańczykom przyganiaią, że ſą nieſtateczni, prożnuiący, zawiśni, ſkryci i ſzalbierze, zkąd przyſłowie uroſło: że *Neapol ieſt raiem mieſzkanym przez diabłow*.

Są iednak hoyni, ludzcy i obowięzuiący tych, ktòrzy z niemi umieią postępować. Sycyliyczykowie są dowcipni, przemyślni, ale w przedsięwzięciach swych nietrwali.

Do iakiey powinności Krol Neapolitański iest obowiązany Papieżowi?

W wigilią S. PIOTRA daie mu corok przez Posła swego konia białego i 12,000 talerów. Poseł Krolewski w mowie swey do Papieża żadney wzmianki nie czyni o Sycylii, ponieważ Krol Sycyliyski ma to Krolestwo za udzielne i pod lenność nie podpadaiące, ale Prokuratorowie skarbu Papieskiego przeciwko temu protestuią się opuszczeniu. Dla tey samey przyczyny krol oboiey Sycylii nie bierze inwestytury na Sycylią, ani w niey Nuncyuszowi Papieskiemu dopuszcza sędziowskiey powagi, ktòrą w krolestwie Neapolitańskim ma rowną Nuncyuszowi Polskiemu.

Co za państwo ma Wielki Mistrz Maltański?

Wyspę Maltę nadaną Roku 1530. od Karola V. Cesarza Kawalerom S. Jana Jerozolimskiego, ktòrzy wypędzeni z Rodu przez Turkòw Roku 1522, tam osiedli i Kawalerami Maltańskiemi nazwali się.

Wyspa Malta długa mil 7. szeroka 4. brzegi ma mocnemi zamkami i portami uzbro-

uzbroione, które bronią przyſtępu nieprzyiacielowi. M. S. całey wyſpy *Malta* ſkłada ſię z miaſta nowego abo Walletty, i Floryany, z miaſteczka, i wyſpy S. Michała. Stare miaſto *Civita Vecchia* w pośrzodku wyſpy leży, ſtolicą Biſkupią ozdobiona. Ziemia na całey wyſpie ieſt ſucha i do rodzenia zboża i wina nieſpoſobna, obfituie iednak w owoce delikatne, miòd, kmin, owies i bawełnę. Na około Malty leżące małe wyſpy należą, do W. Miſtrza a mianowicie Goza, dwie Kuminy i Farfara &c.

Z ktòrych narodòw ſkłada ſię Zakon Maltańſki?

Składa ſię z 7 narodòw, ktòre nazywaią ſię ięzykami, a te ſą: Prowancki, Arweńſki, Francuzki, Włoſki, Aragońſki, Kaſtylſki i Niemiecki. Zakon Maltańſki ſkłada ſię ze trzech ſtanòw: z kawalerów, z kapelanòw i ſług woyſkowych. Kawalerowie powinni być ſtanu Szlacheckiego i wywodzić ſię ze czterech pokoleniow po oycu i matce, noſzą broń, woiuią i trzy zakonne czynią śluby; kapelani i ſłudzy woyſkowi mogą być urodzenia uczciwego, chociaż nie ſzlacheckiego. Wſzyſcy kawalerowie iakieykolwiek godności i powagi ſą pod poſłuſzeńſtwem W. Miſtrza we wſzyſtkich rzeczach, ktòre nie ſą przeciwne uſtawom

zakonnym. Wielki Miſtrz ieſt udzielnym panem nad Wyſpą Maltą, i to ieſt rząd monarchiczny; w rzeczach wielkiey wagi i ſprawach tykaiących ſię zakonu całego, W. Miſtrz z radą tak nazwaną Swiętą naradza ſię i nierozdzielnie ſprawuie władzę i to ieſt rząd Aryſtokratyczny.

Do czego ieſt obowiązany W. Miſtrz Krolowi Sycyliyſkiemu?

Każdego roku w dzień wſzyſtkich Swiętych na znak daniny oddaie W. Miſtrz przez ſwego Poſła Wicereiowi Sycyliyſkiemu iednego ſokoła. Krol Sycyliyſki naznacza na Biſkupſtwo Maltańſkie iednego ze trzech kandydatow od W. Miſtrza podanych.

ROZDZIAŁ II.

O Rzeſzy Niemieckiey abo Ceſarſtwie Niemieckim i lennych onego przynależytościach.

Z czego ſię ſkłada Ceſarſtwo Niemieckie?

Składa ſię ze wſzyſtkich kraiow i ziem, ktore dependuią od Ceſarza iako Pana zwierzchnego lennego, z części Włoch, także z części Niderlandu. Ta iednak właſność nie czyni Ceſarza panem żadnego kraiu. Co

Co ieſt Rzeſza Niemiecka?

Imię to właściwie ſłuży ſtanom Niemieckim, które czynią iednę mocną Rzeczpoſpolitą złożoną z Xiążąt i Stanów udzielnych na 3 izby podzielonych pod iedną głową, którą ieſt Ceſarz.

Iakie ſą granice i podział państwa Niemieckiego?

Na pòłnoc Dania i morze Baltyckie; na wſchòd Czechy, które Kraiopiſowie poſpolicie łączą z Niemcami, Polſka i Węgry; na południe golf Wenecki, Włochy i Szwaycary; na zachòd Francya i Niderland; Niemcy maią długości od morza Baltyckiego aż do Alpòw około mil 180, ſzerokości od Mozy aż do Wiſły około mil 160; Dzielą ſię na 9 cyrkułów, gdyż dzieſiąty Burgońſki ieſt oderwany; cyrkuły te ſą: 1, Auſtryacki. 2, Bawarſki 3, Szwabſki 4, Frankońſki 5, Górney Saxonii 6, Dolney Saxonii 7, Weſtfalſki 8, Elektorſki albo dolnego Renu 9, Gòrnego Renu.

Z ktòrych kraiów ſkłada ſię cyrkuł Auſtryacki abo Rakuſki?

Między wſzyſtkiemi 9 cyrkułami Auſtryacki nayobſzernieyſzy zamyka 6 znacznych kraiów, które ſą: Arcyxięſtwo Auſtryackie, trzy Xięſtwa Styryiſkie, Karyntſkie i Karniolſkie, Hrabſtwo Tyrolſkie z

Bi-

Biſkupſtwami Trydentſkim i Brixienſkim, Szwaby Rakuſkie.

Arcyxięſtwa Auſtryackiego tym tytułem od Fryderyka III Ceſarza Roku 1477 ozdobionego, żyznemi obdarzonego gruntami, w ſzafran, wino, ſól &c: obſituiącego M. S. *Wiedeń* nad odnogą Dunaiu i rzeczką Wiedniem położony, ſtolicą rządu państw dziedzicznych Auſtryackich i rezydencyą Ceſarzów od lat 200, Arcybiſkupſtwem, Akademią zaſzczycony, ludny, bogaty i piękny naybardziey dla ſwych przedmieściów. Pałac Ceſarſki w mieście nazywa ſię *Bourg*, za miaſtem o małą milę *Schönbrunn*, a o mil 4 *Laxenbourg*. Inne miaſta: *Baaden*-Thermæ Auſtriacæ, cieplicami ſławne. *Neuſtadt* z zamkiem obronnym i ſzkołą Kadetów, *S. Pelten*, *Melck*, *Hoff*, *Krems* nad Dunaiem, który w tym mieyſcu niebeſpieczną kataraktą żegludze przeſzkadza: *Lilienfeld* bogaty klaſztór Cyſterſki, Cymburgi Xiężny Mazowieckiey zwłoki w kościele ſwoim chowa. Auſtryi górney M. S. *Lintz* nad Dunaiem. Inne miaſta: *Ens*, *Grein*, *Steyer* handlem żelaza ſłynie. *Freyſtadt*, *Traun*, *Wels*, *Gmunden*, *Neuburg*, *Diebach*, *Efferding* &c.

Styrya górzyſta wprawdzie, urodzayna iednak i naſiadła, zamyka 22 miaſta, 95 miaſteczek, 138 zamków, 15 klaſztorów i

200000 obywatelow. Zelazo i wyborna ſtal ieſt bogatym kraiu płodem i towarem. Dzieli ſię na Styryą górną, dolną i Hrabſtwo Cilleyſkie. *Gratz* nad Muerą M. S. kraiu i Styryi dolney, Akademią, pięknemi pałacami &c: zaſzczycony. Inne miaſta: *Fridau*, *Fridberg*, *Hardberg*, *Herberſtein*, *Weltz* &c: Górney Styryi M. S. *Judenbourg*, *Marien-Celle* miaſteczko ſławne obrazem cudownym M. P, *Muerawa* &c Hrabſtwa Cilleyſkiego M. S. *Cilley* nad Sanem. *Windiſch-Gratz*, *Altenbourg Rain* &c.

Karynthia obſituie w bydło, żelazo, ſtal, rybę i zwierzynę, zamyka 12 miaſt, 20 miaſteczek, 175 zamków i 60 tyſięcy dymów. Kraiu całego i Karyntyi dolney M. S. *Klagenfurt* nad Glaną wałami niezwyczaynie ſzerokiemi otoczony. *S. Weit*, *Oſterwitz*, *Lawamunda* &c: *Ortenbourg* nad Drawą M. S. Karyn: górney. *Muhlſtadt* ſtolica przedtym Kawalerów S. Ierzego. *Dietrichſtein*, *Oſſiak* Klaſztór Auguſtyańſki nad ieziorem, do którego Bolesław śmiały Król Polſki zabóyca S. Staniſława według powieści Mnichów pod zmyślonym imieniem ſkrył ſię, na pokutę i tu umarł Roku 1090.

Karniola przypiera do morzą Adryatyckiego, obfituie w wino, żelazo, ſtal, żywe śrebro i zboże ledwie iednak potrzebom

kraiu

kraiu wyſtarczaiące, ludność kraiu zawiſła na 21 miaſtach, 36 miaſteczkach, 254 zamkach i 4000 wſi. Do Karnioli należą Marchia Wandalſka abo *Windiſmarck*, Iſtrya Auſtryacka i Hrabſtwo Goryckie. Karnioli M. S. *Laubach* nad rzeką tegoż imienia dawnych Xiążąt Karyntſkich rezydencya. *Kołowrat* zkąd Hrabiowie tego imienia wynieśli ſię do Czech. *Mokrzyca*, *Auersberg*, *Czirnitz* nad ieziorem tegoż imienia, *Hydria* przy którey ſławne żywego śrebra ſzyby daią pod czas na rok 300 tyſięcy funtów merkuryuſzu. Marchii Wandalſkiey oſadzoney Wandalimi M. S. *Metling*. Iſtryi Auſtryackiey M. S. *Trieſt* nad wybrzeżem tegoż imienia z portem morſkim wolnym głębokim na ſtóp 50 do 80 ale wiatrom podległym. *Proſeco*-Pucinum, *Vindolo*, *Fiuma*, *Piſina* abo Mitterbourg, *Pedena*, *Akwileia* w Friulii przedtym drugi Rzym, teraz wieś rybacka. Hrab: Goryckiego M. S. *Gœrtz*-Goritia z mocnym zamkiem i Arcybiſkupſtwem R. 1751. tam założonym. *Gradiſka* &c:

Hrabſtwo Tyrolſkie kray górzyſty iednak urodzayny, obfituie w zboże kraiu potrzebom wyſtarczaiące, w wino, w ſzyby złote, ſrebrne i miedziane. Liczą w tym kraiu 28 miaſt i miaſteczek, dwa biſkupſtwa Trydentſkie i Bryxieńſkie pod protekcyą

Arcy-

Arcyxiążąt, 48 klasztorów, 230 kościołów, 355 zamków, 894 wsi i 100 tysięcy obywatelów, którzy są pracowici, od wygód i przepychu dalecy, panom swym wierni &c: M. S. Hrabstwo *Inspruck* nad Inem piękne, pałacami i zamkiem ozdobione. Pałac w którym Kancellarya kraiowa iest osadzona, dach miedziany pozłacany pokrywa. *Franciszek* I. Cesarz Roku 1765 w tym umarł mieście. *Umbras* zamek o milę od Inspruka w którym biblioteka i różne ciekawości są złożone. *Méran* nad Adigą, *Covolo* na górze broniącey przeyścia z Niemiec do Włoch, *Kustein* zamek obronny, *Trydent* sławny ostatnim zborem powszechnym skończonym R. 1563 Trydentskiego, a *Brixen* Brixyeńskiego Biskupstw miasta stołeczne.

Szwaby Rakuskie po cyrkule rozrzucone Szwabskim zamykaią: 1) Wielkie woytowstwo Szwabskie nad ieziorem Konstancyenskim, 2) Miasto Konstancyą, 3) 4 miasta leśne *Reinfeld*, *Seckingę* na wyspie Renu mostem złączoney z lądem, *Lauffenbourg*, *Waldshout*, 4) Land-hrabstwo Nellenburskie z M. S. *Nellenbourg*, 5) Margrabstwo Burgawskie przy Dunaiu z M. S *Guntzbourg* 6) Brisgowią, w którey miasta Stary i nowy *Brisak*, *Fribourg* w czarnym lesie przedtym obronny, *Heitern* &c: 7) Ortenawią na

prze-

przeciwko Strafzburga, 8) Hrabſtwo Montfortſkie 9) Hrab: Bregentzſkie, 10) Hrabſtwo Sonnebergſkie 11) Woytoſtwa na około Ulmy. 12) Hrabſtwo de *Feldkirch* 13) Hrab: Hohenbergſkie przy rzece Nekrze w Xięſtwie Wirtemberſkim z miaſtami *Schemberg, Rottenburg, Horb, Oberndorff.*

Co zawiera cyrkuł Bawarſki?

Cyrkuł Bawarſki część dawnego Noryku i Windelicyi zawiera 6 państw znaczniey-ſzych, 2 świeckie a 4 duchowne, a te ſą 1) Xięſtwo *Elektorſtwo Bawarſkie* ſkłada ſię z Xięſtwa i Woiewòdztwa abo Palatynatu gòrnego 2) Xięſtwo Neuburſkie z Xięſtwem Sułtzbachſkim należy do Elektora Palatyna Reńſkiego 3) Arcybiſkupſtwo Salisburſkie z M. S. *Saltzburg*. *Muhldorf* ſławny w hiſtoryi dla zwycięſtwa Ludwika Bawarczyka Ceſarza nad Fryderykiem Auſtryackim R. 1322 odnieſionego. 4) Biſkupſtwo Freſingeńſkie z M. S. tegoż imienia 5) Biſkupſtwo Ratysbońſkie którego M. S. wolne Ceſarſkie *Ratysbona*; w tym mieście uſtawiczny trwa Seym Niemiecki od R. 1662. 6) Biſkupſtwo Paſſawſkie z M. S. tegoż imienia.

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze dwòch państw świeckich cyrkułu Bawarſkiego?

Munnich (Monachium) nad Izerą M. S. Elektorſtwa Barwarſkiego piękne, pałacem wſpa-

wſpaniałym i rezydencyą Elektora ozdobione, *Nymfemburg* i *Schleiſchem* dwa piękne pałace Elektorſkie z roſkoſznemi ogrodami. *Ingolſtad* miaſto obronne z Akademią ſławną. *Straubinga*, *Landshut*, ſtara *Etinga* ſkarbem kościelnym zbogacona, *Amberg* Stol: Woiewodztwa gòrnego. *Neuburg*, *Sultzbach* także ſtołeczne Xięſtw tegoż imienia. W Xięſtwie Neuburſkim leży *Hochſtadt* klęſką Francuzòw R. 1704. ſławny.

Ktòre kraie zamykaią ſię w cyrkule Szwabſkim?

Ieſt w nim 31 miaſt wolnych: *Auſzpurg* Auguſta Vindelicorum, *Biberach*, *Heilbron*, *Kempten*, *Offenbourg*, *Rotweil*, *Ulma* &c; 17. Hrabſtw także wolnych, iako *Pappenheim*, *Rechberg*, *Ems*, *Fugger*, *Koenigſeck*, *Waldbourg*; &c: 16. opactw męſkich; 6 panieńſkich na ſeymie ławę i głos maiących; 5 powiatòw Szlachty wolney i 10 pańſtw znacznieyſzch. 1) Biſkupſtwo Auſzpurſkie, *Dellinga* rezydencya Biſk: 2) Biſk: Konſtancyeńſkie ktòrego miaſta *Merſebourg* nad ieziorem rezydencya Biſkupia, *Arbon* & 3) Opactwo Kempteńſkie. Opat ieſt Marſzałkiem dziedzicznym Ceſarzowey. 4) Opactwo Elwageńſkie. 5) Xięſtwo Wirtemberſkie rzeką Nekrą ſrzodkiem kraiu płynącą oblane; M. S. *Stutgard* z pięknym zamkiem.

Tu-

Tubinga z sławną Luterską Akademią, *Ludwigsburg* przepyszny Xiążęcy pałac &c: Do Xiążęcia Wirtemberskiego należy Xięstwo Montbeliarskie kraiami Francuzkiemi Burgundyą, Sundgawią i Lotaryngią okrążone. M. S. *Montbeliard* wielkie i piękne, inne miasta *Horbourg*, *Blamont Passavant* &c: 6) margrabstwo Badeńskie dzieli się na Katolickie de *Bade-Baden* M. S. *Bada*, *Rastadt* w ktòrym traktat pokoiu między Cesarzem i Francyą R. 1714. zawarty. *Fawor ita* pałac piękny &c: i na Margrabstwo Luterskie *Bade-Durlach*, ktòrego M. S. *Durlach*, *Karlsrouhe* miasteczko z pięknym pałacem i ogrodem. 7) Xięstwo Firstemberskie M. •. *Furstemberg* & 8) Xięstwo Hohen-Zolleranskie z M. S. *Zollern*. 9) Xięstwo Oettingenskie z M. S. tegoż imienia 10) Dzierżawy Bawarskie: Xięstwo Mindelheimskie, Hrabstwa Schwabeck, Wissensteig &c:

Wylicz mi Państwa cyrkułu Frankońskiego?

Znayduie się 7 znaczniey szych w tym cyrkule. 1) Bamberskie, 2) Wurtzburskie, 3) Aichsztadskie Biskupstwa z M. S. tegoż imienia 4) Margrabstwo Kulembachskie albo *Bareitskie* z miastami tegoż imienia 5) Margrabstwo Anspachskie z miastami *Anspach i Szwabach*. 6) Dzierżawy W. Mistrza

ſtrza Krzyżackiego z *M. S. Margentheim.* Oprócz tych 7 państw, ſą dwa Xięſtwa Koburſkie i Szwartzemberſkie.

W tym cyrkule ieſt Hrabſtw wolnych 17, Szlachty wolney familii 1500 na 6 Powiatów podzieloney, 5 miaſt wolnych: *Norimberga* w którey ſą złożone kleynoty i relikwie Rzeſzy Niemieckiey, piękna handlowna i bogata, *Schweinfurt*, *Rottenbourg* nad Tabrą, *Weiſſenbourg*, *Windsheim.*

W cyrkule Saxonii dolney wiele liczyſz znaczniejſzych kraiow?

Ośm które ſą: 1) Xięſtwo Brunświckie-Wolfenbütelſkie z miaſtami *Brunſwick*, *Wolfenbütel i Bewern*; to Xięſtwo należy do linii pierworodney Xiążąt Brunświckich. 2) Xięſtwo Halberſtadſkie. 3) Xięſtwo Magdeburſkie, obu tych Xięſtw ſekularyzowanych miaſta ſtołeczne ſą tegoż imienia i należą do Króla Pruſkiego 4) Xięſtwo Elektorſtwo Hannowerſkie abo państwa domu Brunświckiego-Luneburſkiego króluiącego dziś w Anglii, które ſię ſkładaią z Xięſtw Hannowerſkiego, Bremeńſkiego, Luneburſkiego i Ferdeńſkiego. *Hannower* ieſt M. S. Elektoratu, *Herrenhauſen* bliſko Hannoweru ieſt pałac roſkoſzny Elektorſki, *Hamelen* miaſto obronne. *Eimbeck*, *Gottinga* z ſławną Luterſką Akademią. *Zell* nad Allerą

Lune-

Luneburg i *Lawenburg* M. S. ſwoich Xięſtw nad Elbą. *Stade* miaſto obronne przy uściu Elby. 5) Biſkupſtwo Hildesheimskie, 6) Xięſtwo Meklenburskie: Xiążęta Maklenburſcy pochodzący od dawnych Królów Wandalskich i Obotryckich dzielą ſię na 2 linie; pierworodna piſze ſię Meklenburską na Szwewerynie, do niey należą Xięſtwa Meklenburskie, Wendeńskie, Szweryńskie z Hrabſtwem tegoż imienia i państwem Roſtockim; młodſza Meklenburską na Strzelicy; poſiada Xięſtwo Ratzenburskie, państwo Starogardzkie i bierze z cła *Boitzenburg*, 30,000 talerów twardych. *Wyśmar* miaſto wielkie i piękne należy do Króla Szwedzkiego 7) Xięſtwo Holſztyńskie należy do Króla Duńskiego i Wielkiego Xiążęcia Moskiewskiego iako Xiążęcia *de Holſtein-Gottorp*. Regencya Królewska ieſt w *Glückſtad*, a W. Xiążęcia Moskiewskiego w *Kiell*, w którym Xiążęta Holſztyńſcy na Gottorpie przedtym mieſzkali. 8) Biſkupſtwo Luterskie Lubeckie należy do domu Holſztyńskiego. Miaſta Ceſarskie ſą: *Brema* nad Wezerą. *Hamburg* naywiękſze i naybogatſze miaſto w Niemczech nad Elbą, *Lubeka*, *Goslar*.

Na wiele części dzieli ſię cyrkuł Saxonii górney?

Na

Na trzy 1) na Saxonią właściwą 2) na Elektorat Brandeburski 3) na Pomeranią.

Na wiele części dzieli się Saxonia właściwa?

Na cztery. 1. na Xięſtwo Elektorſtwo Saskie. 2) na Margrabſtwo Myſzyńskie abo Myſnią, którego naywiękſza część należy do Elektora Saskiego. 3) na Landgrabſtwo Turyngii. 4) na Xięſtwo Anhaltyńskie.

Znacznieyſze miaſta w Saxonii i Myśnii: *Wittemberg* M. S. Xięſtwa Saskiego nad Elbą z ſławną Akademią Luterską. *Torgaw* miaſto obronne nad Elbą. W Myśnii *Dreżno* M. S. i rezydencyą Elektorów Saskich. *Lipſk* ſławny Akademią Luterską i iarmarkami nad rzeką *Pleiſs*. *Meiſſen* miaſto ſławne fabryką porcelleny nad Elbą. *Königſtein* zamek niedobyty na skale, *Deitz*, *Mersburg*, *Pirna*, *Naumburg*, *Weiſſenfels*, *Muhlberg*, *Fridberg*, *Zwikaw* &c: *Gera* należy do Hrabi *de Reuſſen*, a *Altenburg* do Xiążęcia *de Saxe Gotha*.

W Turyngi miaſta: *Erfurt* i *Duderſtad* z częścią miaſta *Drefurt*, z powiatem *Eichsfeld* należą do Elektora Mogunckiego; *Gotha* M. S. Xięſtwa *de Saxe-Gotha*; *Weimar*. *Jena*, *Eiſenach* należą do Xiążęcia *de Saxe-Weimar* linii Erneſtyńskiey; *Salfeld* do Xiążęcia *de Saxe-Salfeld*; *Mansfeld* M. S. Hrab-

ſtwa

ſtwa tegoż imienia w ſekweſtrze u Elektorów Saskiego i Brandeburskiego będącego. *Muhlhauſen* i *Nordhauſen* dwa miaſta wolne Cesarskie.

Xięſtwa Anhaltyńskiego podzielonego na 4 linie domu Askańskiego miaſta: *Deſſau* nad zbiegiem Elby i Muldy należy do linii pierworodney Xiążąt *d'Anhalt-Deſſau*; *Bernburg* do Xiążąt *d'Anhalt-Bernburg*; *Cœthen* do Xiążąt *d'Anhalt-Coeten*; *Zerbſt* do Xiążąt *d'Anhalt-Zerbſt*. *Quedlinburg* M. S. Opactwa Kalwińskiego dla Dam wyſokiey rodowitości pod protekcyą domu Brandeburskiego.

Które ſą znacznieyſze miaſta Elektorſtwa abo Marchii Brandeburſkiey?

Berlin M. S. Marchii i wſzyſtkich pańſtw Króla Pruskiego nad Sprą. *Frankfurt* nad Odrą, *Brandeburg* i *Potzdam* nad Hawelą. *Kiſtryn* miaſto obronne. *Landzberg*, *Rupin* *Reinsberg*, *Prentzlow*, *Templin*, *Drezdenko*, &c

Pomerania rzeką Penną dzieli ſię na Pomeranią Pruską i Szwedzką. W Pomeranii Pruskiey, *Szczecin* miaſto obronne, *Anklam*, *Kamin*, *Stargard*, *Rugenwalda*, *Kolberg* port morski; wyſpy *Uſedom* i *Wolen*. Korona Szwedzka ma w Pomeranii bliżſzey: 1) Powiat Bartzki z miaſtem mocnym *Stralſund*. 2) cyrkuł Gutzkowſki z miaſtem *Wolgaſt*, *Gryp-*

Grypswaldą & 3) Wyspę *Rugen.*

Które kraie zamykaią się w cyrkule Renu górnego?

Znaczniéyszych 10. 1) Biskupstwa Wormackie. 2) Spireńskie z miastami stołecznemi tegoż imienia. 3) Bazyleńskie z *Brondrut* abo *Porentru* rezydencyą biskupią. 4) Xięstwo dwoch mostów abo Zweybruckie z M. S. tegoż imienia. *Birkenfeld* stolica Xięstwa Birkenfeldzkiego, 5) Xięstwo Simmereńskie z M. S. *Simmern* 6) Landgrabstwo Haskie, ktòrego M. S. i obronne *Kassel*. Inne miasta: *Eswega Rothenburg, Giessen, Hirszfeld, Treisa, Alsfeld, Marpurg* &c. 7) Xięstwo Weldeńskie z M. S. *Weldentz.* 8) Weterawia, gdzie są: Hrabstwa Hanawskie należące do domu Haskiego; miasto *Homburg* należy do Xiążąt de *Hesse-Homburg*; miasto i Xięstwo *Darmstad* należy do Xiążąt *de Hesse-Darmstad*; *Catzenellenbogen* M. S. Hrabstwa tegoż imienia. 9) Hrabstwo Nassawskie, w ktòrym są miasta *Nassaw, Usingen, Deitz, Weilburg* &c: od których nazwały się różne linie domu Nassawskiego. 10) Xięstwo Opactwo Fuldeńskie podwyższone na godność Biskupią od *Benedykta* XIV. 1752) z M. S. *Fuldą* oyczyzną Kirchera. W tym cyrkule wiele iest hrabstw udzielnych; miasta wolne: *Frank-*

furt nad Menem, elekcyą, koronacyą Cesarzow i złożeniem złotey bulli na ratuszu, ozdobiony; *Wetzlar* do ktòrego naywyższy trybunał nazwany izbą Cesarską z Spiry R. 1693 iest przenieśiony. *Frideberg*. Szlachta wolna na 3 dzieli się powiaty.

Ktòre kraie zawiera cyrkuł Elektorski abo dolnego Renu?

Zawiera 4 Elektorstwa. 1) Elektorstwo Arcybiskupstwo Mogunckie, ktòrego M. S. *Moguncya* nad zbiegiem rzek Renu i Menu. *Aszafenburg* rezydencya Elektorska, 2) Elektorstwo Arcybiskupstwo Trewirskie z M. S. tegoż imienia; *Koblentz* nad zbiegiem rzek Renu i Mozelli rezydencya Elektora. *Ehrenbreitstein* zamek mocny, na przeciwko Koblentzu. 3) Elektorstwo Arcybiskupstwo Kolońskie z M. S. wolnym i wielkim *Kolonią* nad Renem. *Bonna* rezydencya Elektorska. 4) Elektorstwo Faldshrabstwo Ryńskie ktòrego M. S. *Heidelberga* nad Nekrą. *Manheim* miasto arcypiękne rezydencyą Elektorow zaszczycone. *Eiffalia* do ròżnych należy Panòw Niemieckich.

Ktòre kraie leżą w cyrkule Westfalskim?

4 Biskupstwa, 8 Xięstw, wiele opactw płci oboiey, wiele hrabstw udzielnych i 3 miasta wolne.

1. Biſkupſtwo Leodyiſkie wąskie ale długie. M. S. *Leodium* (Liége Lüttich) nad Mozą wielkie, ludne i obronne, rożnemi rękodziełmi a naybardziey ſtrzelby ogniſtey ſławne. *Tongres*, *Dinant*, *Spa* wodami mineralnemi ſławna, *Maſtrych* obronny twierdzą Hollenderſką oſadzony 2) Biſkupſtwo Munſterſkie M. S. *Munſter* - Monaſterium abo dawna Monigroda wielkie, obronne i pokoiem między Ceſarzem i Francyą tu zawartym R. 1648. ſławne. *Coesfeld*, *Warendorf* nad Emſą. 3. Biſkupſtwo Oſnabrugſkie M. S. *Oſnabrug*, wielkie, piękne i dla traktatu tam zawartego między Ceſarzem, Rzeſzą Niemiecką i Szwedami R. 1648. znaiome. Znacznieyſze miaſta ſą. *Petersbourg*, *Iborg*, *Huntebeurg* &c: Według traktatu Weſtfalſkiego Biſkupem Oſnabrugskim ieſt na przemianę ieden z domu Xiążąt Brunświckich z Katolickim Prałatem od Kanoników Katolickich wolnie obrany. Gdy Biſkupſtwo zoſtaie w domu Brunświckim, zwierzchność duchowną nad Katolikami ſprawuie Arcybiſkup Koloński. Kapituła ſkłada ſię z 22 Katolickich, a 3 Luterſkich Kanoników. 4) Biſkupſtwo Paderbońſkie z M. S. tegoż imienia. *Warburg*.

Xięſtwa, 1) Juliackie dzieli ſię na 25 woytówſtw. M. S. *Juliers* - Juliacum. *Linnich*,

przy ktòrym walney bitwy R. 1444 ſtoczoney order S. Huberta od Xiążęcia Juliackiego uſtanowiony ieſt pamiątką. 2) Kliwſkie z M S. *Kliwią*-Clèves na pagòrkach oſiadłe, od ktòrych wzięło nazwiſko. *Weſel* miaſto wielkie i mocnym zamkiem utwierdzone. *Emmerick*, *Duysbourg* &c: 3) Bergeńſkie M. S. *Duſſeldorff* nad Renem z pałacem Xiążęcym, w ktòrego kilka ſalach przednie obrazy ſą złożone. 4) Ferdeńskie z Biſkupſtwa na Xięſtwo R. 1648 zamienione z M. S. *Ferden* nad Allerą. 5) Mindeńſkie także z Biſkupſtwa za Xięſtwo uznane M. S. *Minden* ſtolica rządu kraiowego. 6) Oſt-Fryzyiſke nad morzem Niemieckim, obfite w zboże i bydło. M. S. *Embden* z portem morſkim. 7) Murſkie M. S. *Murs* abo *Meurs*, 8) Weſtfalskie M. S. *Arensberg*. Wſchodnia część tego Xięſtwa nazywa ſię *Sauerland* i ſtyka ſię z Biſkupſtwem Paderborńſkim.

Opactwa męſkie ſą: Korweyſkie, Werdeńſkie &c: Opactwa Panieńſkie: *Herworderſkie* dla 15 Kanoniczek Kalwińſkich z ktòrych 11. ſą Xiężniczki abo Hrabianki. Katolickie opactwa ſą: *Burscheid*, *Eſſen*, *Munſter - Bilſen*, *Thoren*.

Hrabſtwa: Baſſeimh, Teklenburg, Hoya, Lingen, de la Marck, Oldenbourg, Delmen-

menhorst, Plettenberg, Pyrmont Rawensberg, Ravenstein &c:

Miasta wolne: *Akwisgran*-Aix-la Chapelle ma zaletę od wòd mineralnych, pokoiu tam zawartego R. 1748. rękodzieł sukiennych &c: *Kolno*-Colonia Agrippina miasto wielkie ale nie ludne. *Dortmund* w Hrabstwie Markańskim.

Iaka iest własność kraiu Niemieckiego?

Powietrze iest zdrowe i umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe zwłaszcza nad morzem. Grunta są urodzayne ledwie gdzie znayduią się takie mieysca, ktòreby nie obfitowały we wszystkie rzeczy do wyżywienia potrzebne. Nie schodzi Niemcom na wybornych winach zwłaszcza nad rzekami Nekrą i Renem, na wodach mineralnych tak ciepłych iako zimnych, na minerach srebrnych, miedzianych, cynowych, żelaznych i żywym srebrze. Niemiecka kraina obficie szafuie dobre piwa, wełnę, grube sukna, materye wełniane, konie, owce &c:

Iakie są przymioty narodu Niemieckiego?

Niemcy są szczerzy, przystoyney postaci, woienni, dobrzy żołnierze, sposobni do attakowania i wytrzymania trudòw woyskowych, nie są zbytnią rozumu ostrością zaszczyceni, zdatni iednak do handlu i kunsztòw

kunsztów rzemieślniczych; kochaią się w woynie, iedzą tłusto, piią zbytecznie, z tym wszystkim są pracowici i ćwiczą się pomyślnie w kunsztach i naukach. Celuią w Chimii, umieiętności obchodzenia się z kruszczami, w lekarstwie, w prawie i matematyce. Bardziey sposobni do zbierania z ksiąg, tłumaczenia i wydawania pism pracowitych niż dowcipnych.

Ktore kraie zostaią pod obowiązkiem lenności Rzeszy Niemieckiey?

1) *Czechy* z swemi przynależytościami, 2) Xięstwa Włoskie, 3) Niderland Austryacki.

Iakie są granice, obszerność i obfitość Królestwa Czeskiego?

Czechy graniczą na północ z Misnią i Luzacyą, na wschód z Sląskiem, na południe z Austryą, na zachód z Bawaryą, położeniem swym owatę wyrażaią. maią długości mil 60, szerokości więcey niż 40. kray to iest górzysty, zimny i nienadto zdrowy, obfituie iednak w zboża, owoce, pastwiska, szafran, i w niektórych mieyscach w wino. Góry Czeskie są bogate w srebro, cynę, ołów, w granaty i inne kamienie na kształt wschodnich. Obywatele są dowcipni, pracowici, mocni, dobrzy żołnierze, ale do piiaństwa skłonni.

Ktore są miasta znacznieysze ośmnastu

cyr-

cyrkułów, na które się dzielą Czechy?

Cyrkuły albo powiaty Czeſkie biorą ſwe nazwiſko od miaſt ſtołecznych. Całego królestwa M. S. *Praga* nad Mołdawą na 3 miaſta Pragę ſtarą, nową i małą podzielona, Arcybiſkupſtwem, Akademią ſławną i pięknym moſtem ozdobiona. Zamek Wiſzerad na ſkale zbudowany broni Pragi. Inne miaſta ſą: *Czaſław Kuttenberg, Leitomeritz, Königſkatz; Karlsbadt* i *Teplitz* wodami mineralnemi ſławne. *Egra* miaſto obronne. *Glatz* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia uſtąpione Królowi Pruſkiemu.

Które ſą przynależytości Króleſtwa Czeſkiego?

1) Xięſtwo Sląſkie. 2) Margrabſtwo Morawſkie. 3) Margrabſtwo Luzackie, z których większa część Xięſtw Sląſkich i Luzacya odpadła od Czech i ſą przyłączone do państw domów Brandeburſkiego i Saſkiego.

Iakie ſą granice i podział Xięſtwa Sląſkiego?

Xięſtwo Sląſkie od Kazimierza W. Króla Polſkiego Koronie Czeſkiey uſtąpione ſtyka ſię na północ z Marchią Brandeburſką i Polſką; na wſchód z tąż ſamą Polſką, na południe z Morawą i Węgrami, na zachód z Luzacyą i Czechami. Długie ieſt mil około 75. ſzerokie 30. Obfituie w zbo-

że,

że, lasy, pastwiska, bydło, w len dobry, w miòd, w ròżne po gòrach kamienie, w kruszcowe szyby, w marmury, &c: Slàsk dzieli się na dolny i gòrny; gòrny zaś może się dzielić na Sląsk Pruski i Austryacki.

Sląsk dolny zamyka w sobie 12 Xięstw nazwanych od miast stołecznych, ktòre wszystkie traktatem Wrocławskim d. 11. Czerwca R. 1742 ustąpione są Kròlowi Pruskiemu. 1) *Wrocław* ludne i handlowne nad Odrą. 2) *Lignica* Akademią Rycerską przedtym sławną ozdobiona 3) *Jawor* 4) *Swidnica* miasto obronne. 5) *Oleśnica* (Oels) 6) *Brzeg* miasto mocne 7) *Wolawa*, 8) *Głogow* miasto po Wrocławiu naylu dnieysze. 9) *Sagan*. 10) *Krosno* z całym Xięstwem iuż R. 1538. domowi Brandeburskiemu ustąpione 11(*Munsterberg*. 12) *Nissa* M. S. Xięstwa Grotkowskiego nad wszystkie miasta Sląskie naymocnieysza. Oprocz tych miast stołecznych Xięstw tegoż nazwiska, są: *Wartenberg*, *Trachenberg*, *Milicz*, *Trzebnica* o mil 3 od Wrocławia klasztorem panieńskim od Henryka brodatego i S. Iadwigi iego żony fundowanym sławna.

Sląska gòrnego Pruskiego Xięstwa są: Opolskie M. S. *Opole* nad Odrą, w tym Xięstwie leży *Głogòw* mnieyszy i *Kosel* obronne; Xięstwo Raciborskie M. S. *Raciborz* nad Odrą.

Xię-

Xięſtwa Sląſka gòrnego Rakuſkiego ſą 1) Oppawſkie, ktòrego M. S. Opawa (Troppau); 2) Karnowſkie z M. S. *Karnowem* (Iaegerndorf); 3) Cieſzyńſkie ma M. S. *Cieſzyn*, należy do Albrychta Kròlewica Polſkiego Xiążęcia Saſkiego. *Bielſk* nad granicą Polſką M. S. Xięſtwa Bielickiego dziedzicznego domu Xiążąt Sułkowſkich. *Iabłunka* forteca nad granicą Węgierſką.

Ktòre miaſta znacznieyſze znayduią ſię w Margrabſtwie Morawſkim?

Morawa od rzeki Morawy nazwiſko biorąca obfituie w wina, paſtwiſka, bydło rogate, len &c: ma M. S. *Ołomuniec* niedawno na mocną obròcony fortecę, piękny i ludny, Akademią i Biſkupſtwem ozdobiony. *Brynn* miaſto z zamkiem na wyſokiey gòrze położonym. *Znaim*, *Niklasburg* o mil 8 od Wiednia. *Proſnica*, *Igława*, *Polna*, *Krumłòw*, *Straſwitz*, *Prerawa*, *Oſtra*. &c:.

Iak ſię dzieli Luzacya, i ktòre ſą znacznieyſze iey miaſta?

Luzacya między Sląſkiem, Czechami, Miſnią y Marchią położona domowi Saſkiemu od Auſtryackiego R. 1635. uſtąpiona, dzieli ſię na gòrną i dolną; gòrney miaſta ſą: *Bautzen* nad Sprą ſtołeczne margrabſtwa. *Görlitz* ſukiennemi, à *Zitau* lnianemi manufakturami ſławne, dolney Luzacyi

mia-

miaſta ſą: *Luben*, *Guben*, *Luckau*, *Spremberg*, *Coſau* &c: miaſta: *Cottbus*, *Peitze*, *Boeſckau*, *Storckau*, *Sommerfeld* &c: należą do Kròla Pruſkiego.

Ktòre Xięſtwa Włoſkie podlegaią prawu lennemu Rzeſzy Niemieckiey?

1) Xięſtwa domu Auſtryackiego. 2) Pańſtwa Kròla Sardyńſkiego 3) Xięſtwa domu Ateſtyńſkiego (po łacinie *Domus Ateſtina*) zoſtaią pod obowiązkiem manſtwa.

Xięſtwa domu Auſtryackiego ſą: 1. wielkie Xięſtwo Toſkańſkie ieſt z Pańſtw Auſtryackich wydzielone dla Leopolda Arcy-Xiążęcia, i iemu oraz iego męſkiey płci potomſtwu, na wieczne czaſy uſtąpione. 2) Xięſtwo Medyolańſkie 3) Xięſtwo Mantuańſkie.

Iakie ſą granice, rozległość y żyzność W. Xięſtwa Toſkańſkiego?

Toſkania graniczy na pòłnoc i wſchòd z pańſtwem Papieſkim, na zachòd z Genuą, Luką i Modeną, na południe oblana ieſt morzem; długości ma mil około 40, ſzerokości 30. obfituie w wino, zboże, cytryny, pomarańcze i inne delikatne owoce, w ſzafran, iedwab, lny, w marmury alabaſtr, porfir, minery ałunowe, żelazne, miedziane i ſrebrne.

Co Xięſtwo Toſkańſkie z Rzeczypoſpolitey

wol-

wolney uczynione Xięstwem dla domu de Medicis *zawiera?*

Zawiera 1) Powiat abo kray Floreński nad ktòrym Alexander *de Medicis* przywłaszczył sobie dziedzictwo i moc panowania udzielną z tytułem Xiążęcia od Karola V. nadanym; syn iego Kosmus otrzymał tytuł W. Xiążęcia od Piuśa V. Papieża R. 1569. 2) Powiat Pizański zawoiowany od Florenczykòw R. 1406 3) Powiat Senneński ustąpiony od Filipa II. Króla Hiszpańskiego R. 1557. W. Xiążęciu Toskańskiemu oprócz miast garnizonowych, ktòre zostały się przy Kròlestwie Neapolitańskim.

Florencya nad Arną miasto piękne, całego kraiu stołeczne, rezydencyą Arcy-Xiążęcia, pięknemi pałacami, 15c Kościołami, 17 rynkami, i 169 statuami ozdobione. *Pratolino* zamek roskoszny W. Xiążęcia. *Arezza* miasto wielkie na gòrze położone *Pistola*, *Barberino* oyczyzna zacnego domu. *Camaldoli* wsławione opactwem pierwiastkowym zakonu Kamedulskiego fundowanego od S. Romualda. *Piza* miasto dawne, piękne i wielkie nad Arną. *Liworna* (Portus Liburnus) z portem morskim dla wszystkich narodòw do handlu wolnym. *Sienna* miasto piękne i obronne, oraz delikatnością ięzyka Włoskiego zalecone. *Monte*

Poli-

Policiano wybornym winem ſławne.

Xięſtwo *Medyolańſkie* ſtyka ſię na pòłnoc z Szwaycarami i Gryzonami, na wſchòd z państwem Weneckim, Parmą i Mantuą, na południe z Parmą i kraiem Genueńſkim, na zachòd z pańſtwami Kròla Sardyńſkiego, długość iego ieſt mil 40, ſzerokość 20. obfituie we wſzyſtko. Miaſta ſtołeczne powiatòw to Xięſtwo ſkładaiących ſą: *Medyolan* nazwany Wielki ma 230 kościołòw, 66 klaſztorów, 10 ſzpitalòw, Akademią i Arcybiskupſtwo; *Come* nad ieziorem tegoż nazwiska, *Pawia*, *Kremona*, *Anghiera*, *Lodi* przedtym *Laus Pompeia*. Z Xięſtwa Medyolanskiego uſtąpione ſą Krolowi Sardyńskiemu: *Dolina Sezya*, część powiatu Angerskiego, Pawezanskiego: powiaty Nowarski, Wigewanowski, Lomeliński, Alexandryński, Tortoński: Hrabſtwo *Bobbio* i wſzyſtkie dzierżawy lenne Ceſarskie (Feudi Imperiali) na południu Tortony leżące.

Xięſtwo Mantuańskie leży między Pańſtwem Kościelnym, Weneckim, Modeńskim, Parmeńskim, Medyolańskim, obfituie w zboże, paſtwiska, owoce, i wyborne wina, od R. 1708. należy do domu Auſtryackiego, długie ieſt na mil 16, ſzerokie 12. *Mantua* M. S. położone na wyſpie rzeką *Mincyą* otoczoney, ieſt mocne i obrònne,

wſpa-

wſpaniałym dawnych Xiążąt z domu *Gonzagow* pałacem i innemi przepyſznemi gmachami ozdobione. *Oſtyglia* zamek nad Po. *Piktola* miaſteczko blisko Mantui oyczyzna Wirgiliuſza. *Borgoforta, Oſtiglia, Luzara, Goita, Caſtiglione* &c:

Ktore Xięſtwa należą do Krola Sardyńſkiego?

Krol Sardyński trzyma 4 znaczne Xięſtwa: *S*awoyskie, Piemonckie, Montferackie i część Xięſtwa Medyolańskiego, położone między Francyą, Szwaycarami, Medyolanem, Parmą i Genuą długie na mil 90, ſzerokie 70.

Sawoya kray gorzyſty mniey obfity dzieli ſię na 7 powiatow, ktorych miaſta ſtołeczne ſą: *Chamberi* ſtolica całego Xięſtwa i Parlamentu. *Montmelian, Apermont, Anneci* M. S. powiatu Genewskiego. *Tornon* M. S. Xięſtwa Szablańskiego (*Chablais*) *Ripalla* &c: *Moutiers* przedtym *Forum Claudii* M.S. hrabſtwa Tarantezyńskiego (*de Tarantaiſe*) S. *Jan Mauryeńſki* M. S. hrabſtwa Mauryeńskiego. *Fauſſigni* M. S. powiatu tegoż nazwiska.

Xięſtwo Piemontańskie (po Włosku Piemonte) obfituiące we wſzyſtko, weſołe i ludne, ma w gorach ktoremi ieſt otoczone, minery złote, ſrebrne, miedziane i żelazne.

Oby-

Obywatele ſą dowcipni, przemyślni, ku cudzoziemcom ludzcy, weſeli; panu ſwemu życzliwi i w dochowaniu wiary Katolickiey ſtateczni. *Turyn* (Auguſta Taurinorum) M. S. Xięſtwa tego i wſzyſtkich państw Krò̇la Sardyńskiego, rezydencyą Królewską, Arcybiskupſtwem, Akademią, zamkiem, pięknością gmachòw, porządnym ulic rozłożeniem ozdobione nad zbiegiem rzek Doryi i Pô położone. *Wenerya i Riwola* dwa roskoſzne królewskie zamki leżą za Turynem. *Coni* miaſto mocne dwa razy od Francuzòw oblężone ni razu niedobyte. *Pignerol Feneſtrella. Saluſſa* M. S. Margrabſtwa Saluſſańskiego, w ktòrym leżą miaſta obronne: *Demont* i *Karmagnolla. Nica* nad morzem M. S. Hrabſtwa Niceńskiego. *Willa-Franca, Onelia* M. S. Xięſtwa Oneliańskiego. *Suza* (Seguſium) M. S. margrabſtwa Suzańskiego. *Aoſta* (Auguſta Prætoria) M.S. Xięſtwa Aoſtańskiego. *Jurea* z mocnym zamkiem M. S. Hrabſtwa Kanawezańskiego (Canaveſe.) *Wercella* M. S. Państwa Wercelskiego; *Aſta* M. S. Hrabſtwa Aſteńskiego. Do Pedemontańskiego Xięſtwa przyłączone ſą traktatem Wiedeńskim R. 1735. dzierżawy lenne Ceſarskie nazwane *Langhes* (feuda Langarum) ktòrych ieſt w liczbie 54.

Xię-

Xięſtwa Montferackiego położonego między Piemontem i Medyolanem od Xięſtwa Mantuańskiego oddzielonego i domowi Sawoyſkiemu uſtąpionego R. 1708 M. S. *Kazal* nad rzeką Po, przedtym naymocniyſza we Włoſzech forteca, zburzona R. 1700, ktòrey część twierdz Kròl *S*ardyński naprawił, *Trin* nad Po; *Alby* &c. Powiaty odłączone, od Xięſtwa Medyolańskiego dla Kròla Sardyńskiego ſą: *Alexandryiſki*, *Tortoński*, *Nawarski* &c:

Ktòre Xięſtwa ſą dziedziczne domu Ateſtyńſkiego?

Xięſtwa 1) Modeńskie. 2) *Reggio*. 3) *Carpi*, 4) *Corregio*, 5) Mirandola z Margrabſtwem *Concordia*, 6) Nowellara. 7) Maſſa-Carrara, ktòre Xięſtwo przyniosła w poſagu domowi Ateſtyńskiemu oſtatnia onego dziedziczka *Marya-Tereſſa* z domu Xiążąt *Cibo*. Wſzyſtkie te Xięſtwa razem wzięte mogą mieć długości mil 20, ſzerokości 10. Obfituią w zboże, wyborne wino i inne rzeczy do potrzeby i wygody służące. M. S. *Modena* w kraiu weſołym i urodzaynym położona, mocnym zamkiem obroniona. Pałac Xiążęcy ieſt wielki i wſpaniały. *Riwalta* i *Saſſula* pałace roskoſzne Xięcia Modeńskiego leżą między Modeną i *Reggio*.

Ktòre Prowincye ſkładaią Niderland Auſtryacki?

Ni-

Niderland przedtym nazwany Niemcami dolnemi, potym cyrkułem Burguńskim składa ſię z 17 Prowincyi, ktòrych 7 wybiwſzy ſię z poſłuſzeńſtwa Królèw Hiſzpańskich, wolnym ſtały ſię narodem pod nazwiskiem *Prowincyi ſkonfederowanych*, abo *Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey*. *Artezya* oſma Prowincya doſtała ſię w moc Francuską, dziewięć pozoſtałych z odłączeniem iednak od nich znacznych kraiòw dla Królòw Francuzkiego, Pruskiego i Rzeczypoſpolitey Hollenderskiey, zoſtały ſię przez traktat Utrechtski przy domu Auſtryackim w Niemczech panuiącym, iako to trzy Hrabſtwa: Flandryiskie, Hannońskie, Namurskie; cztery Xięſtwa: Brabańskie Luxemburskie, Limburskie Geldryiskie; Państwo Malińskie i Margrabſtwo Antwerpskie. Wſzyſtkie Prowincye Belgickie Auſtryackie składaią kray długi mil 38. ſzeroki 24. obfituią w zboże, paſtwiska, laſy i ſą iednym z nayludnieyſzych kraiów w Europie dla gęſtych miaſt, naſiadłych miaſteczek i nie przerwanym prawie ciągiem wſiòw z ſobą ſpoionych. Manufaktury kamlotowe, ſzpalerowe i koronkowe wſławiaią ten kray i bogacą. Belgowie ſą wzroſtu pięknego, mocni, do trudòw woiennych, nauk, kunſztòw wyzwolonych i rzemiòſł ſpoſobni; rzetelni,

ſłowa

słowa dotrzymuiący, ku cudzoziemcom grzeczni, do handlów się naywięcey przykładaią, smaczno iedzą, wiele a często niepomiarkowanie piią.

Flandrya dzieli się na Francuską, Hollenderską i Austryacką. Flandryi Austryackiey M. S. *Gand* nad zbiegiem Skaldy i Lizy, ròżnemi kanałami dzieli się na 26 wysp złączonych z sobą 300 mostami. Inne miasta są: *Bruga* ustanowieniem Orderu złotego runa od Filipa dobrego Xiążęcia Burguńskiego sławna r. 1430. *Ostenda* z dobrym portem i mocnemi twierdzami od Ambrożego Spinoli Wodza Hiszpańskiego r. 1604. po trzyletnim oblężeniu, a od Francuzów R. 1745 w dziesięć dni dobyta. *Neuport* nad Yperlą, miasto mocne. *Furna*, *Ypry*, *Menin*, *Tornak* (Tornay) *Udenarda*, *Alost*, *Knok*, forteca mocna, *Dyxmuda* naylepszym w tym kraiu syrem i masłem sławna. *Niniwa*, *Kurtrycht* &c.

Hannonia (*Hainau*) dzieli się na Austryacką i Francuską; Austryackiey M. S. *Mons*, piękne, bogate i mocne, którego iedna połowa leży na górze, a druga na dolinie błotnistey. *Ath* nad Dandrą obronny, *Halla*, *Gislenopol* (St. Guillain) ktòrego sluzy miasto *Mons* w potrzebie zalewaią, *Lessina*, *Stenkerka*, *Chimay*, *Solra* &c:

Hrabstwo *Namurskie* oprocz *Charlemontu*

przyłączonego do Hannonii Francuskiey całe należy do domu Austryackiego M. S. *Namur* nad zbiegiem Mozy i Sambry iedno z naymnieyszych w Europie, *Charleroi* forteca obronna. *Buvina Fleurus*, *Walkurt* &c.

Brabancya dzieli się na Austryacką i Hollenderską: Austryackiey i wszystkich Prowincyi Belgickich M.S. *Bruxella* nad Senną piękna, wielka i obronna gdzie Wielkorządźca i naywyższa mieszka rada. *Lowanium* Akademią sławną zaszczycone. *Tillemont*, *Grimberg*, *Niwella*, *Judogna* a przy niey *Ramilly* klęską Francuzów R. 1706 pamiętna. *Wilworda*, *Senef*, *Genap.* &c:

Xięstwo *Luxemburskie* należy do Austryi i Francyi. Austryackiego Luxemburgu M. S. *Luxemburg* mocnemi opatrzony twierdzami. *Kronenbourg*, *S. Hubert*, *Wirton.* &c.

Xięstwa *Limburskiego* M. S *Limburg.* &c: Hollendrzy tu maią *Dalem*, *Wyck*, *Rolduk* i *Falkemburg.*

Geldrya dzieli się na Ausryacką, Pruską i Hollenderską. Geldrya dolna należy do Hollendrów; W górney Austryackie miasta są: *Ruremonda* i *Erkelens*; Pruskie: *Geldrya*, *Werda* i *Stralen*: Hollenderskie- *Venlo* wynalezieniem i pierwszym doświadczeniem bomb sławna. *Stewensweerd* zamek mocny nad Mozą.

Pań-

Pańſtwa *Malińſkiego* M. S. *Malina* nad Dylą pięknemi kościołami i Arcybiskupſtwem ozdobiona.

Margrabſtwa *Antwerpſkiego* M.S. *Antwerpia* nad Skaldą, piękna, mocna i wielka. *Lierra*, *Sandfliet*, *Eckem* &c:

Co ſą i które ſą miaſta Barrierowe?

Te miaſta obronne w Niderlandzie Auſtryackim nazywaią ſię *Barrierowemi*, w których Rzeczpoſpolita Hollenderska dla ubeſpieczenia granic ſwych i wſtrzymania woyska Francuskiego pod czas woyny od naiazdòw, trzyma ſwoie załogi podług traktatu Barrierowego R. 1715 zawartego. Te zaś miaſta ſą: *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Furna*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Dundermonda* żołnierzem Auſtryackim i Hollenderskim ieſt oſadzona.

ROZDZIAŁ III.
O Pańſtwie Tureckim.

Które ſą Pańſtwa Sułtana Tureckiego?

Są te: 1) Turcya Europeyska, 2) Turcya Azyatycka, 3) Turcya Afrykańska, 4) wyſpy Tureckie, 5) Pańſtwa hołduiące.

Iakie ſą granice Turcyi Europeyſkiey?

Od zachodu ſtyka ſię z golfem Weneckim, Dalmacyą Wenecką, Kroacyą Rakuską; od południa z morzem śrzòdozięmnym; od wſchodu z morzem czarnym i Archipelagiem; od pólnocy z Węgrami, Zięmią Siedmigrodzką i Wołoską. Ma z zachodu na wſchòd mil 200, a 250 z południa na pułnoc, całe zaś państwo Tureckie wraz z kraiami hołduiącemi rozciąga ſię na mil 800 od ſtrony zachodniey kròleſtwa Algierſkiego aż do Balſory leżącey na końcu odnogi Perskiey, a mil około 700 z pòłnocy na południe.

Na ktòre kraie dzieli ſię Turcya Europeyſka?

Dzieli ſię na Turcyą pòłnocną na pòłnoc gór *Caſtagnas*, w ktòrey zamykaią ſię: 1) Beſſarabia. 2) Kroacya Turecka. 3) Dalmacya Turecka. 4) Boſnia 5) Serwia. 6) Bulgarya. 7) Romania abo Romelia i czwo ro pańſtw hołduiących; i na Turcyą południową abo dawną Grecyą, w ktòrey leżą. 1) Macedonia. 2) Albania. 3) Epir. 4) Teſſalia. 5) Liwadya. 6) Morea.

Iakie narody mieſzkaią w Beſſarabii?

Tatarowie Oczakowſcy i Budziaccy bardziey wolni niż poddani Turkom, ktòrzy tu niektòre tylko trzymaią miaſta, te zaś ſą: *Oczakow* nad uściem Dniepru, ſtolica Ta-

ta-

tarów Oczakowſkich, twierdzą Turecką oſadzony. *Białogród* abo *Akirman* ſtolica Tatarów Budziackich także garnizonem Tureckim utwierdzony. *Bender* abo *Tekin* rezydencya Baſzy Tureckiego, nad Dnieſtrem.

Które ſą znacznieyſze miaſta w Turcyi północney?

Kroacya Turecka inna od Rakuſkiey ma M. S. i obronne *Wichicz* abo *Bichacz.* Ten kray obfituie w oliwę i wino. *Moſtar* ieſt M. S. Dalmacyi i rezydencya Baſzy. *Narenta*, *Trebigna*, *Redina*, *Antivari*. &c.

Bośnia tak zwana od Boſny rzeki tam płynącey, przedtym była królestwem, które w Roku 1366, fundował Stefan Miryes; Machomet II podbił ią r. 1463. i Stefana V Króla żywego ze ſkóry odrzeć kazał. M. S. tego kraiu ieſt *Bagnaluk*, *Yaycza*, *Orbach*, *Kornich* abo *Zwornik* nad Dryną &c:

Serwii M. S. *Belgrad* nad zbiegiem Dunaiu i Sawy przedtym przedmurze Chrześciaństwa, teraz rezydencya Baſzy oddany Porcie R. 1739. Inne miaſta ſą: *Semendrya*, *Ianibazar*, *Niſſa*, *Paſſarowicze* miaſto ſławne pokoiem tam zawartym między Ceſarzem i Portą R. 1718. Serwia przedtym mocne Słowackie króleſtwo doſtało ſię w moc Turecką. R. 1463.

Bul-

Bulgaryi M. s. *Zofia* blisko rozwalin dawney Sardyki, *Widdin* forteca nad Dunaiem, *Silistrya*, *Nikopol* zwycięstwem Bajazeta I. nad Zygmuntem potym Cesarzem, R. 1396. *Ternowa*, *Chiprowacz*, *Kopelowracz*, *Warna* przy morzu czarnym klęską Władysława III Króla Polskiego i Węgierskiego R. 1444. wsławione. *Mangalia* abo *Tomis-Wara* nad morzem czarnym wygnaniem Owidyusza pamiętna. *Babuduk*, *Prosławica* przy uściu Dunaiu. *Giurdziewo*, *Brabiłow* &c.

Konstantynopol po Turecku *Sztambuł* po Polsku *Carogród* iest M. S. Romanii i państwa Tureckiego szturmem dobyty od Mahometa II. R. 1453. Miasto to nad cieśniną Carogrodzką położone, zaszczyca się pięknym i bespiecznym portem, i iest iedno z naywiększych na świecie. Ulice ma ciasne, kamienice niskie i zle budowane, ale pałace i meczety wspaniałe. Pałac W. Sułtana nazwany saraiem iest gmach rozległy i wspaniały; od wielkiey bramy, którą do niego wchodzą państwo Tureckie iest nazwane *Portą Ottomańską*. W mieście mieszkaią Turcy, Grecy i Żydzi. Chrześcianie Europeyscy na przedmieściu nazwanym *Galata*, a Posłowie cudzoziemscy na przedmieściu *Pera*. Położenie mia-

ſta tego nayroſkoſznieyſze na świecie, podlega trzęſieniu zięmi, pożarom i morowey zarazie, ktòre oſtatnie dwa nieſzczęścia można przypiſać niedbalſtwu i nieochędoſtwu Tureckiemu. Inne miaſta ſą: *Adryanopòl* podbity od Amurata I. R. 1362, *Demotyka*, *Filipòl*, *Trajanopòl* nad Marizą, *Gallipòl* nad cieśniną tegoż imienia, gdzie Admirał Turecki rezyduie. *Dardanelle* ſą 2 zamki ieden w Europie, drugi w Azyi broniące weyścia okrętom na Heleſpont. *Rodoſta* nad Marmorą &c: *Hem*, *Rödopa* dwie ſławne góry leżą w Romanii abo dawney Tracyi.

Które ſą znacznieyſze miaſta dawney Grecyi abo Turcyi południowey?

Macedonii po Turecku *Comenolituri* M. S. *Salonika* dawna *Teſſalonika*, handlowna, ludna, bogata, nayleпſzym ſzczyci ſię w Grecyi portem. *Geniſſar*-Pella narodzeniem Alexandra W. ſławna; *Chitro*-Pidna klęską Perſeusza oſtatniego Kròla Macedońſkiego, a *Filippi* Bruta i Kaſſyuſza Dziejopiſom znajome. *Libanowa*-Stagira, *Emboli*-Amphipolis, *Konteſsa* abo *Stremona*, *Okryda*, *Bolina* &c: Na południe wybrzeża *Conteſſa* wbiega na morze góra *Athos* teraz *Monte-Sancto* iedna z nawyżſzych w Europie od lądu paſmem gòr zamknięta, mni-

cha-

chami osadzona Greckiemi. Rachuią we 22 klasztorach i 40 pustelniczych mieszkaniach mnichów z rożnych narodów na 6000, ktorzy ostre życie prowadzą, z pracy rąk swych żyią i daninę Porcie płacą. Pustelnicy z ostrością życia okropną łączący odludność, zawrotu dostaią głowy i w dziwackie wpadaią myśli. Z tego mieysca naywięcey mnichow wychodzi do rządu dyecezyi, i naywięcey tu mieszka złożonych z urzędu Władykow.

Miasta Albanii są *Scutari* abo *Iskodar* stołeczne, *Durazzo* i *Walona* porty morskie; *Kröja* męstwem, a *Alissa*-Lyssus grobem Skandeberga wsławione. *Dulcigno* port morski; obywatele są dobrzy marynarze i nazywaią się *Dulcignotami*. *Dibra*, *Driwasta* &c:

Epiru abo według niektorych Krajopisow dolney Albanii M. S. *Delwino*, *Chimera* Acroceraunia; obywatele pod nazwiskiem *Cimeriotów*, na rozboie wypadaią morskie. *Kocyt* i *Acheron* strumyki i gay *Dodona* w okolicy są Chimery. W Epirze leży przylądek *Figalo*. prom: Actium w bliskości ktorego August Cesarz zwyciężył Antoniego i Kleopatrę. Turcy Albanią i Epir i piechotę z tych dwoch kraiow zaciągnioną nazywaią *Arnaut*.

Tessalii, którą Turcy nazywaią *Janna* mia-

miasta są: Sto: *Janna*-Cassiope, *Larissa* oyczyzna Ulissessa nad Selamprią-*Peneus*, *Zeiton* nad wybrzezem tegoż imienia przedtym Maliacus Sinus nazwany, *Farsa*-Pharsalia przy ktòrey Cesarz zwyciężył Pompejusza; gòry *Olimp* teraz Lacha, *Ossa*, *Pelion*, *Pind* i roskoszna dolina *Tempe* tu się znayduią.

Miasta znacznieysze Liwadyi są: *Liwadya* Lebadia stołeczne, *Atyna* abo *Setyna* przedtym *Ateny* tak zniszczone, że z rozwalin nie można poznać dawney onych wielkości. *Marathon* o 2 mile od Aten przy ktòrym Milciades zwyciężył Persòw. R. 490. przed C. P. *Tywa* abo *Stywa* dawne Teby, *Lepante*-Naupactus wsławione zwycięstwem Chrześcian nad Turkami R. 1571. Od miasta tego odnoga morska bierze nazwisko, łączy się z morzem Jońskim cieśniną dwoma zamkami małe Dardanelle nazwanemi, obronioną. *Castri* dawne Delfy. Liwadya za panowania Rzymian zwała się Achaią i zamykała: Attykę, Beocyą z miastami Plateą, Cheroneą, Lewktrami; Focydę z Delfami, Antycyrą &c: Lokrydę, Dorydę, Etolią. *Parnas*, *Cytheron* i *Helikon* tu się znayduią; sławny wąwòz *Termopilæ* na mapach *Bocca di Luppo* iest między Liwadyą i Tessalią.

Miaſta Morei abo dawnego Pelopone-zu ſą: *Korynt* abo *Korynto* ſtolica przed-tym ſławney Rzeczypoſpolitey. *Patras*, *Modon*, *Koron*, *Belwedera* u dawnych Elis, *Longenico* przedtym Olimpia igrzyſkami ſławna. *Arkadya*, *Kalamata*. *Maſſeniga-*Meſſena, *Mandi* dawna Mantinea, *Napola* *Romańſka* obronna; *Napola Malwazyiſka* na wyſpie małey moſtem z lądem złączo-ney, niedobytym zamkiem zaſłoniona i winnicami wina małmazyi otoczona. *Ar-go*, *Leontari*-Megapolis oyczyzna Filope-mena i Polibiuſza Dzieiopiſarza. *Nawarin* dwoma zamkami obroniony. *Miſitra* na rozwalinach abo bliſko nich dawney Spar-ty dwoma zamkami na niedoſtępney ſka-le oſiadłemi mocna; w bliſkości miaſta te-go znayduią ſię Maniotowie (Magnotes) czyniący ſię naſtępcami dawnych Sparta-nów i innych Greków wolność docho wu-iący; płacą daninę Turkom, rządzą ſię ſwe-mi prawami, nie wſtydzą ſię rozbiiać na morzu i na lądzie. Do nich należą miaſta: *Maina*, *Vitulo*, *Preſti* i 300. wioſek. W Pe-loponezie zamykały ſię dawne kraie: Acha-ia, Argolida, Elida, Meſſenia, Arkadya, Lakonia albo Lacedemonia.

Iakie ſą granice Turcyi Azyatyckiey?

Na północ iey granicą ſą, morze czar-

ne

ne i Georgia, na wſchód Perſya, na południe odnoga Perſka i Arabia, na zachòd morze śrzòdozięmne i Archipelag. Z pòłnocy na południe wyciąga ſię na mil 425, a z zachodu na wſchód mil 430.

Iak dzieliſz Turcyą z Azyatycką?

Na cztery wielkie części, ktòre ſą: 1) Natolia ppzedtym Azya mnieyſza. 2) Syrya od Turkòw nazwana *Suryſtan.* 3) Turkomania abo Armenia wiekſza. 4) Dyarbek to ieſt dawna Aſſyrya, Mezopotamia i Babilonia.

Turcy dzielą Natolią na cztery Prowincye: na Natolią właściwą, na Karamanią, Amazyą i Aladulią.

Natolii zamykaiącey dawne kraie, Bitynią, Paflagonią, małą Fryzyą, Mizyą, Troadę, Lidyą, Eolidę, Jonią, Karią i część Pontu miaſta: ſtoł: *Chyutaya* we śrzodku kraiu; *Scutari* - Chryſopolis, *Kadiaci* - Chalcedon na przeciwko Sztambułu; *Iſmid*-Nicodemia chrztem i śmiercią Konſtantyna W. R. 337, a *Gebiſa*-Libiſſa Annibala otruciem ſię ſławne, *Iſnich*-Nicæa, *Burſa*-Pruſa pod górą Olimpem; *Karamuſal* - Pronutus, *Jalowa* - Drepanum, *Ghio* - Chius nad wybrzezem nazwanym ſinus Gionus, *Mudania* - Apamea, *Chiziko* - Cyzicus, *Artaki* - Artace, *Lamſaki* - Lampſacus, *Eſki-Stambul* o kil-

kilkoro ſtaiów od dawney Troi, *Laruſar*-Lariſſa, *Gargara*, *Antandra*, *Edremit*-Adramyttium, *Jalea* - Elxa port Pergamu, który teraż ſię nazywa *Bergamo*, *Tochia* - Phocæa, *Iſmir* - Smyrna do tych czas bogata i handlowna, *Wurla*-Claſomene na półwyſpie, *Altoboſki*-Colophon, *Ayaſoluk*-Epheſus ſławny kościołem Dyany ſpalonym od Heroſtrata; *Guſcliſar* - Magnezia Jońſka, *Sigagik*-Teos, *Milet*, *Aſſem-Kalaſi* - Jaſſus, *Halikarnaſs* M.S. dawney Karyi, *Stadia*-Gnidus; *Benderachi* - Heraclæa, *Napoli* z portem morſkim i warſztatem okrętów Tureckich. *Samaſtra* - Amaſtris, *Sinopa* &c. We śrzodku kraiu *Sart* M. S. Króleſtwa Lidyiſkiego; *Abullona* - Apollonia, *Geredeh* - Cratia, *Boli*-Hadrianopolis; *Sultan-hiſar* -Trallæ, *Ladik*-Laodicæa, *Akſhehr* - Antiochia ad Piſidiam, *Angura* - Ancyra &c.

Karamanii złożoney z dawnych Likaonii, Izauryi, Piſidyi, Pamfilii, Licyi i częśći Cylicyi miaſta ſtołeczne *Cogni* - Iconium dawne, wielkie, ludne. *Iſmil* - Pſibela, *Mira*, *Soli* od obywatelów miaſta tego złych Grammatyków początek bierże ſolæciſmus. *Teraſſo* - Tharſus nad Cydnem, przygodą Alexandra W. i Fryderyka I. Ceſarza w hiſtoryi znaiomym, *Satalia* nad morzem, *Tyana* Apolloniusza Tyańſkiego oyczyzna.

Ama-

Amazyi, ktòra zamyka część Pontu i Kapadocyą M. S. *Siwas* - Sebaſte, *Tokat*-Beriſa, *Amaſan*-Amaſia, *Trebiſond* nad morzem czarnym, ſtolica Ceſarſtwa, *Nikſar*-Neocæſarea, *Zezima*-Amiſus.

Aladulii, ktòra część Cylicyi i małey Armenii zabiera miaſto, ſtoł: *Maracz*-Maraſia potym Germanicia, *Malacia*-Melirina, *Laiazzo*-Iſſus, przy ktòrym powtòrnie Alexander W. zwyciężył Daryuſza. *Selenti*-Selinus śmiercią Trajana pamiętne &c.

Na wiele znacznieyſzych części dzieli ſię Syrya?

Trzy w niey znayduią ſię prowincie: Syrya właściwa, Fenicya i Paleſtyna abo Ziemia Swięta.

W Syryi *Alep* abo *Halep* M. S. Syryi, nayświękſze po Sztambule i Kairze, ludne i handlowne. Antyochia dziś *Antakia* nad Orontą. *Alexandreta* abo *Skaderona* port morſki, gołębie ztąd liſty noſzą aż do Alepu o mil 24, *Latikia*-Lacodicea, *Hamah*-Apamæa nad Orontą. *Gebileh*-Gabala.

W Fenicyi *Damaſzek* M. S. ſławne fabryką adamaſzków, nożów i ſzabel. *Sour* dawny *Tyr*. *Trypol* nad morzem śrzodozięmnym. *Seyda* abo *Sidon*, *Balbek* u dawnych Heliopolis 15 mil od Damaſzku, ku pòłnocy w rozwalinach ciekawych pokazuie

da-

dawną wſpaniałość. *Tadmor* dawna Palmyra na dzikich Syryiſkich polach ku Arabii puſtey, w hiſtoryi Rzymſkiey dla przepychu gmachów, bogactw obywatelów, męſtwa Zenobii, a w teraźnieyſzey dla rozwalin zburzonego tego miaſta od Anglików opiſanych i r. 1753 wydanych ſławna. W Paleſtynie *Jerozolima* M. S. męką CHRYSTUSA Pana poświęcona. *Jaffa* dawna *Joppé*, *Akra* dawna *Ptolomaida*, *Gaza* porty trzy morſkie.

Gdzie ſię znayduie góra Liban?

W Fenicyi o mil 5 od Trypolu, *Liban* okryty cedrami, ciągnie ſię paſmem w 6 rzędów zawſze wyżey w gòrę podnoſzących ſię. *Anti-Liban* druga ieſt góra na przeciwko Libanu leżąca, ktòra od Sydonu ciągnie ſię aż do Arabii. Każda z tych gòr ma mil 100 w koło, a 40 długości; iedna od drugiey w równey leży odległości. Kray między temi górami leżący nazywa ſię *Cele-Syrya*, to ieſt Syrya lochowata bardzo żyzna. Maronitowie naród Chrześciańſki mieſzkaią na *Libanie*, a Druzowie na *Anti-Libanie*.

Co ſą Maronitowie i Druzowie;

Maronitowie ſą Chrześcianie do Rzymſkiego Kościoła przyłączeni; imię ich bierze początek od miaſteczka *Maroni* nazwanego od

S.

S. MARONA, ktòry wieku V wybudował klasztór blisko ich kraiu.

Druzowie udaią się za Chrześcian, ich iednak Chrześciaństwo na samym tylko wzywaniu z uszanowaniem imion IEZUS i MARYA zawisło. Zydów równie iako i Mahometanów nie nawidzą, wina używaią, z własnemi còrkami i siostrami żenią się, posty i pacierz odrzucaią, powierzchownie są uczciwi, w lochach mieszkaią, wychodzą zawsze szablą i muszkietem uzbroieni, same niewiasty umieią czytać i pisać, mężczyzni do zacnieyszych zabaw sądzą się być urodzonemi, niż piórem malować na na papierze. Xiążę abo Emir tego narodu pod naywższą Sułtana Tureckiego zwierzchnością zostaiący całemu rozkazuie narodowi, i ma do straży swoiey 12,000 woyska. Dowodzą, że pochodzą od Francuzów. i że dawnieysi ich Emirowie byli z famili Lotaryńskiey *Mann.*

Które miasta znayduią się w Turkomanii abo górney Armenii?

Turkomania wschodnia należy do Persyi, w zachodniey do Turków należącey *Erzerum* M. S. nie daleko źrzódła rzeki *Eufratu*. Niektórzy uczeni ludzie rozumieią, że ray ziemski blisko tego znaydował się mieysca, gdzie *Eufrat* i *Tygrys* rzeki

za-

zaczynaią się. Góra *Ararat* w tym leży kraiu. Inne miasta są: *Kars*, *Van* &c.

Które kraie znayduią się w Dyarbeku?

Diarbek właściwy abo dawna Mezopotamia ku zachodowi, Irak-Arabi abo dawna Babilonia na południe, Kurdystan abo Assyrya na wschód; niektóry raiowi ziemskiemu mieysce w Dyarbeku naznaczaią.

Dyarbek przedtym *Amida* nad Tygrem M. S. Dyarbeku właściwego. *Mozul* nad Tygrem naprzeciwkó dawney *Niniwy* ztąd muśliny imię i początek biorą: *Urfa* przedtym *Edessa*, *Birmardin* &c: Irak-Arabii M. S. *Bagdad* nad Tygrem R. 1638. Persom wydarty naprzeciwko dawney Seleucyi. *Bassora* abo *Basra* przy zbieżeniu Tygru i Eufratu. *Helleb* o mil 2 od rozwalin Babilonii. W Kurdystanie panuią Xiążęta Kurdowie, iedni pod hołdem Tureckim, drudzy pod Perskim.

Turcy tam trzymaią miasta *Kierkouk*, *Turc-Van*, *Irbil* abo dawną *Arbellę* klęską Daryusza wsławioną &c:

Które są dzierżawy Tureckie w Afryce?

1) Egypt. 2) Derna abo Barka. 3) strona północna Abechu.

Egypt dzieli się na górny, dolny i środni. *Girga* iest M. S. Egyptu górnego, Inne miasta są: *Asiot*, *Kena* przedtym *Ko-*

ptos

ptos; w ſtronie południowey ſą rozwaliny ſławnego miaſta Tebòw 100 bram maiącego. *Kair* ieſt ſtolica Egyptu ſ́rzedniego i całey Turcyi Afrykańſkiey, miaſto wielkie i handlowne, domy ma niſkie i zle budowane, ulice ciaſne, ſzpetne i nie brukowane. Naprzeciw Kairu za Nilem widzieć ſię daią rozwaliny miaſta *Memphis*, a o 4 mile ſą piramidy policzone, miedzy ſiedmią ſ́wiata cudami, które były grobem Krolów Egypſkich. *Alexandrya* po Turecku *Skanderyk* nad morzem ſ́rzódziemnym ieſt ſtolicą Egyptu dolnego ſławna przedtym biblioteką Ptolomeuſzòw, *Raſſit* u dawnych *Kanopa*, *Damieta* dawne *Peluſſium*, *Alberton* &c:

Barki *Derna* ieſt M. S. *Talometa* przedtym Ptolomaida, *Grena* dawna Cyrena. Barka od dawnych nazwana Libią zewnętrzną zamykała Cerenaikę i Marmarykę.

Turcy trzymaią w ſtronie pòłnocney Abechu: *Suagvem* abo *Suakwę*, *Eykiko* &c.

Które wyſpy należą do Turków?

Wſzyſtkie wyſpy należące do Turków leżą na morzu ſ́rzódoziemnym i Archipelagu: iedne należą do Azyi, drugie do Europy.

Wyſpy Tureckie należące do Europy; 1) *Kandya* u dawnych *Kreta* od Turków

Wenetom po długiey i krwawey woynie R. 1669 wydarta. *Kandya* ieſt M. S. *Kanea* port wygodny. 2) *Negrepont* abo dawna *Eubæa* moſtem złączona z lądem. 3) *Cyklady* między któremi znacznieyſze ſą: *Milo*-Melos obfituie w ſòl, ałun, ſiarkę, żelazo &c: Nad wyſpiarzów nie maſz lepſzych marynarżów na całym Archipelagu. *Stampalia*-Aſtypalia urodzayna i w dzielne obfita konie: *Santorina*-Thera grunta ma urodzayne chociaſz okryte żużlem kamiennym. Na wybrzeżu morza do śrzodka wyſpy wchodzącym nowe z morza rożnemi czaſy powſtały wyſpy, iakie ſą: *Thera*, *Theraſia*, *Thia*: oſtatnia wynurzyła ſię R. 1707. *Amorga*-Amorgus, *Nio*-Jos nazwana od Turków mała Malta z przyczyny, że wſzyſtkich narodów rozboynicy morſcy tu ſię ſchraniaią. Niektórzy upatruią na niey gròb Homera; *Sikina*-Sicinus w wyborną żyzna pſzenicę, bawełnę i figi. *Nanſia*-Membliaros, *Anaphe* obfituie w pſzczoły i w wielką moc kuropatw, ktòre aby trawy i zboża wſchodzącego nie ziadały, obywatele tłuką iayca. *Polikandra*-Philocandros 6 mil ma na około i grunta ſkaliſte. *Argentaria*-Kimolos w ſzyby ſrebrne dawniey bogata, obfituie w kretę tłuſtą i gębczaſtą, któ

rey

rey do bielenia płociennego używaią ſprzętu. *Sifanta* - Siphnus obfituie w ſzyby marmurowe i ołowiane, iedwab, bawełnę. oliwę, kapary, figi &c: obywatele miſternie robią kapeluſze ſłomiane; które wſzyſtkim wſchodnim przedaią kraiom. *Cherſa* - Seriphus, gorzyſta, obfituie w magnes zwierzchnią ziemi warſztą pokryty, cybule arcydelikatną i kuropatwy. Dawni Rzymianie winowayców ſwych tu wyganiali. *Naxya* Naxus nazwana królową Cyklad dla żyzności i roſkoſznego położenia. Naxyanie chociaż Turkom poddani rządzą ſię na kſztałt Rzeczypoſpolitey. Wiele tu znayduie ſię familii Łacińſkich, które Grecy ſrożey od Turków prześladuią. *Paros* w wyborne obfituie marmury i w wyrobion z nich nayprzednieyſzym ſnicerſtwem ſetuki, których obywatele do pokładek, zpodług &c: używaią. Z teyto wyſpy wyſzły marmury Arondelſkie złożone w Akademii Oxfordskiey, na których wyryte epochy Hiſtoryi Greckiey od Cekropa pierwſzego Króla Ateńſkiego do rządu Dyogneta, zamykaią lat 1318. *Antiparos* naprzeciwko Paros położona mil 5 ma na około. Same tu familie Francuſkie i Weneckie od dawnych rozbóników pochodzące

osiadły. *Dilli* wielka i mała-Delos wpośrzodku Cyklad niegdyś przepysznemi Apollina i Dyany kościołami ozdobione teraz opuszczone. *Mikouli*-Myconus napółnoc Naxyi od Greków naylepszych Archipelagu maytków mieszkana, obfituie w źwierzynę i wina, wyiąwszy ięczmień żadnego nie rodzi zboża. Dawnych obywatelów miano za pasorzytów. Mikonianie dawni i teraźnieysi we 20 leciech łysieią. Damy za naywiększy urody wdzięk poczytuią, mieć nogi grube, dla tego po 6 par pończoch noszą. *Syra*-Syrus od 6000 Katolików mieszkana i dobrze uprawiona. Rozwaliny dawnego miasta Syrus przepych pokazuią. *Thermia*-Cythus od cieplic tak nazwana obfituie w zboże, wino, i owce. Obywatele wyiąwszy kilka familiy Łacińskich, wszyscy są Grecy odszczepieńcy. *Zia*-Cea na wschód Negrepontu tak przedtym ludna, że z ustawy prawa okrutnego wszystkie sześćdziesiątletnie osoby życia pozbawiano, aby liczba obywatelów nie przewyższała sposobów wyżywienia się. Teraz ledwie iedne znayduie się miasteczko. Port tu morski tak iest wygodny i wielki, że naywiększą możę ogarnąć flotę. *Tina*-Tenos wesoła, zdrowemi oblana źdródłami i dobrze u-

pra-

prawiona. *Jura*-Giarus prawie opuſzczona. *Andra*-Andrus na północ Tiny, którey dawną wſpaniałość gruzy marmurowe pokazuią; na tey wyſpie kończą ſię Cyklady. W odnodze Engiackiey *Engia*-Ægina od dobrych marynarzów mieſzkana. *Coluri*-Salamis na przeciwko Aten. *Sciro*-Scyrus na wſchód Nigrepontu wygnaniem i grobem Tezeuſza, i oyczyzną Ferecida Filozofa zaſzczycona. *Sciatta*-Sciathus, *Scopoli*-Scopelus na wſchód Sciatty; *Celidroni* abo *Dromo*-Dromus; *Taſſo*-Thaſſus w odnodze Conteſſa; *Samandracha*-Samothracia abo Samos, *Lembro*-Imbros na zachód Dardanelli Romańſkiey; *Stalimena*-Lemnos obfita w zboże i wino; góra Athos przed ſłońca zachodem cieniem ſwym doſięga tey wyſpy. Ztąd wychodzi ziemia czerwona *terra ſigillata*, którą wſchodni ludzie maią za ſkuteczną preſerwę przeciwko zarazie i truciznom, Za pogańſtwa cechowano ią poſtawą kozią i wieſzano na ſzyi dzieci przeciwko czarom. *Tenedos* na przeciwko rozwalin Troi, obfituie w wyborną muſzkatelę.

Wyſpy Tureckie do Azyi należące: *Sporady*, między któremi znacznieyſze: *Metelina*-Lesbos ma mil 70 na około, chociaż górzyſta, obfituie iednak w zboże, fi-

gi,

gi, oliwę i wino: Pittacus, Alceusz, Arion i Sapho z tey wyspy byli rodem. *Scio* po Turecku *Saki*-Ghio między Cykladami i Sporadami naylu dnieysza; *Samos*-Samus wąskim przesmykiem *Bogas* od Azyi oddzielona, życiem dawnych obywatelów roskosznym i miękkim oszpecona. *Nakarya*-Icaria nazwana od Ikara, który tu utonął uciekaiąc z Krety na okręcie maiącym żagle od niego wynalezione. *Patino*-Pathmos wygnaniem przez 18 miesięcy S. Iana Apostoła wsławiona. *Nacri*, *Lipso*-Lepsia, *Lero*-Lerus, *Calmina*-Calymna, *Stanchio* abo *Longo*-Cos dała dwom wielkim ludziom życie Hippokratesowi i Apellesowi, *Nicero* abo *Nisaro*-Nysirus, *Piscopi*-Telos i ostatnia wyspa Sporadzka *Scarpanto*-Carpathus.

Rod-Rhodus długi mil 20, szoroki 10 od Solimana II Kawalerom Maltańskim R. 1522 wydarty. M S. *Rod* był sławny kolossem Apollina i prawami morskiemi od Rzymian przyiętemi.

Cypr zdawna na 7 królestw podzielony, od Persòw, Egypcyanòw, na ostatek Saracenòw zawoiowany, był im od Chrześcian odebrany, od Rycharda I Kròla Angielskiego R. 1189. podbity dostał się Wenetom R. 1458, którym R. 1571 wydarł

darł Selim II. Powietrze ieſt gorące i nie zdrowe, ale grunta żyzne wydaią zboże, owoce, cukier, oliwę, i przednie wina. M. S. *Nikozya*, *Famaguſta* port i forteca. *Baffo* -Paphus, *Limiſſa*, *Maſota* &c:

Iakie ſą właſności Państwa Tureckiego?

Powietrze w tak rozległym państwie podług położenia kraiów różne, bardziey iednak ieſt gorące niż zimne. Grunta niemal wſzędzie żyzne leżą odłogiem dla gnuſności Turków, i uciemiężenia Chrześcian pod niemi w niewoli żyiących.

Iakie ſą przymioty Turków?

Turcy w powſzechności ſą wzroſtu przyſtoynego, poważni, wſtrzemięźliwi, ſpokoynością i prożnowaniem bawiący ſię, idzie zatym, że nie ſą ſpoſobni do podeymowania wielkich trudów. Turcy iednak Europeyſcy ſą mocni, ſzczerzy, między ſobą ludzcy i polityczni, lecz względem Chrześcian dumni i hardzi. Każdemu wiadomo z iakim ſą oni przywiązaniem do roſkoſzy, zbytku, i właſnego intereſſu. Ludzkość i uczynność ku cudzoziemcom bez względu na wiarę im ieſt właściwa, a cierpliwość w nieſzczęściu nad wſzyſtkie inne narody celnieyſza. Dawni Turcy z taką byſtrością obſzerne podbili kraie, że podobnego przykładu hiſtorya niema. Na

dzwię

dzwięk ich imienia świat drżał od ſtrachu; teraźnieyſi krew ſwych przodków zmieſzali ze krwią narodów podbitych, od których wzięli pieſkliwość życia i zbytek, którzy nie raz iuż zwyciężeni więcey nie ſą ſtraſznemi od ſiebie zwyciężonym. Cały naród Turecki nic dziś nie ieſt, tylko pomieſzanie Syryiczyków, Ormianów, Illiryiczyków, Greczynów, Polaków, Moſkalów, Niemców, Francuzów, Włochòw Arabòw i Zydow.

Ktòre kraie Turkom hołduią?

W Europie Porcie Ottomańſkiey 4 hołduią potencye: Han Tatarów Krymſkich, Hoſpodar Multańſki abo Mołdawſki, Hoſpodar Wołoſki i Rzeczpoſpolita Raguzańſka. W Azyi Xiążęta Georgiańſcy, 2 króleſtwa Arabſkie w Afryce zaś Rzeczypoſpolite Algierſka, Trypolitańſka i Tunetańſka bez żadney od Turków dependencyi pozwalaią Sułtanowi próżnego protektora tytułu.

Iakie kraie należą do Tatarów hołduiących Turkom?

Kray Tatarów hołduiących Turkom rozciąga ſię łękiem na mil 200 do rzeki Donu do Dunaiu, i zawiera Tartaryą mnieyſzą dla rożnicy od wielkiey w Azyi leżącey tak nazwaną. Tartarya mnieyſza abo Krymſka zawiera pół wyſpę tegoż imie-

imienia i Tatarów Nahayskich ku wschodowi, Budziackich na północ i Oczakowskich ku zachodowi osiadłych.

Półwyspa Krym od dawnych obywatelów Tawrów nazwana Chersonesus Taurica cieśniną na 2 małe mile szeroką z lądem złączona iest ludna, nasiadłemi wioskami i miastami zabudowana, w pszenicę, proso naybardziey obfituie, wydaie wiele koni do biegu zdatnych, wielbłądów, owiec i innego bydła. Miasta niektóre należą do Hana Tatarskiego, niektóre do Sułtana Tureckiego.

Miasta Tatarskie *Baciesaray* stołeczne przy końcu Krymu położone, pałacem Hańskim według Architektury Chińskiey zbudowanym ozdobione, który Moskale R. 1736 spalili. *Achmuzet* nad Salgirą w tymże Roku od Moskalów ogniem zgładzony, *Kozłów* nad morzem czarnym, *Makupa* miasto ludne, wielkie i handlowne nad rzeką Karas od Moskalów zburzone. *Arabat*, *Kercz*, nad przesmykiem morskim obronne z portem morskim: bez tey fortecy nie mogą Moskale panować nad czarnym morzem. *Przekop* we śrzodku cieśniny łączącey Krym z lądem. *Ienicza* nad odnogą morską. *Stary-Krym* na zachód Kaffy. &c.

Mia-

Miaſta Tureckie *Bałaklawa* mocna z portem morſkim warstatami okrętów Tureckich ſławna. *Kaffa* dawna Theodoſia nad morzem czarnym miaſto portowe i handlowne od Turkòw Genueńczykom R. 1474 wydarte. *Jenikoła* nad przeſmykiem Cymeryiſkim teraz Kaffańſkim. *Taman* i *Temrick* na drugiey ſtronie przeſmyku Kaffańſkiego.

Tatarowie Krymſcy idą od Tatarów Zawolſkich w Kapczaku oſiadłych; Haddi-Kieray podbił Krym około R. 1441. Iego naſtępca poddał ſię Sułtanom Tureckim pod obowiązkiem hołdu i ſłużby woienney na każdą potrzebę. Ci Tatarowie wielkie maią podobieńſtwo do Kałmukòw, od ktòrych iednak ſą pięknieyſi, wzroſtu ſrzedniego, płaſkiego a ſzerokiego noſa, twarzy śniado-żołtawey, oczu czarnych zapadłych, gęby wąſkiey, brody rzadkiey, ktòrey nigdy nie golą, zębów białych rzadkich, ſzczęki zwierzchniey zapadłey, brwi gęſtey, która im oczy zakrywa. Między wſzyſtkiemi Tatarami ſą naymężnieyſi, nayśmielſi, i naybitnieyſi. Woynę z nieprzyiaciołami ſwemi rozboyniczym toczą obyczaiem, miaſta, wſie paląc, ludzie ſtare zabiiaiąc, a młode w niewolą prowadząc, które potym Tur-

kom

kom zaprzedaią. Z rodowitości swey chełpliwi wywody od przodków im zostawione pilnie chowaią. Przełożeni nad Hordami nazywaią się Murzami a z tych szlachetnieysi tytuł Kirim sobie daią. Murzowie maią prawo obierać Hana i do rady w głòwnych narodu sprawach wchodzić. Obranego Hana Porta potwierdza, częściey sama na ten ùrząd sadzi, i z onego ztrąca zawsze osoby biorąc z familii Haddy-Kierayego.

Kray Tatarów Nahayskich, Budziackich i Oczakowskich nad czarnym leży morzem według umowy po traktacie Belgradzkim przy Nissie dnia 3 Października R. 1739 podpisaney graniczy z Moskiewskim państwem z zachodu Dniepra według traktatu R. 1700 zawartego, ze wschodu zaś Dniepra od źrzodła rzeki Saliwy, i wòd końskich linią prowadzoną do źrzodła wielkiey Bardy, a od Bardy do rzeki Mius.

Tatarowie Nahayscy mieszkaią w stepach, dzielą się na hordy, chałupy z iednego mieysca na drugie na wozach przewożą, wielkie trzody bydła, owiec, wielbłądòw i koni stada chowaią. W kraiu ich miasta należą do Turkòw *Kinburn* nad uściem Dnipru. *Czarna dolina* nad tąż rzeką, *Azoff* nad Donem z twierdz obna-

żony

żony należy do Mofkwy.

Tatarowie Oczakowfcy mieszkaią między Dnieprem i Dniestrem w Bessarabii, gdzie miasta Tureckie są: *Oczaków* nad uściem Dnieprn, obronny. Tatarowie Budziaccy zaymuią zachodnią część Bessarabii: do Turków należą miasta: *Białogród* abo *Akerman* mocny, bogaty i handlowny przy uściu Dniestru. *Bender* abo Tekin murami grubemi i fossami głębokiemi otoczony. *Kilia nowa* nad Dunaiem.

Iakie są granice i miasta Xięstwa Multańskiego?

Mołdawa graniczy Dniestrem z Podolem i Tartaryą mnieyszą, na południe ma Bessarabią, na zachód styka się z Wołochami i Transylwanią; przy powietrzu zdrowym obfituie w zboża, wino, miody, wielkie woły i wieprze, piękne konie &c: M. S. *Iassy* nad Prutem rezydencya Hospodara. *Soczawa* nie daleko rzeki Seretu. *Soroka*, *Fokszany*, *Chocim* Turecką twierdzą osadzony, który Turcy R. 1769 dwa razy Moskalów od oblężenia odpędziwszy nakoniec opuścili.

Hospodar od Turków stanowiony i zrzucany bywa, płaci im corocznego haraczu rachuiąc w to upominki Wezyrowi i Dwo-

Dworzanom 153 kies Lewów, abo 66500 talerów twardych w pieniądzach, a naymniey 15000 takichże talerów w wosku, miodzie, smole, łoiu, płotnie, oprócz tego upominki przy obięciu godności i co trzeci rok następuiący zwyczayne przechodzą 120000 talerów. Przydać tu trzeba podarunki i pensye, które corok posyła Hospodar Wezyrowi i przednieyszym panom dla pozyskania ich przyiaźni i łaski. Hospodar Multański sam osobą swoią powinien stawić się na woynie w 7 lub 8000 zbroynych ludzi.

Iakie iest położenie, miasta, żyzność &c: Xięstwa Wołoskiego?

Wołochy druga część dawney Dacyi z południa na północ na mil 50, a z zachodu na wschód od Dunaiu do Seretu na mil blisko 70 wyciągnione, w grunta obfituią żyżne ale dla gnuśności obwatelów zaniedbane, które iednak wydaią owoce, zboża, wina, miód i wosk. Woły, owce, konie Wołoskie wszędzie maią szacunek, rzeki z gór Węgierskich i Siedmiogrodzkich płynące piasek toczą złoty. Obywatele reszta dawnych Illiryiczyków, Sasów i Węgrów są leniwi, lekkomyślni, obyczaiów twardych i dzikich. Hospodara równie iak Multańskiego stanowi i zrzuca

cą Ceſarz Turecki, ktòremu idzie więkſzy daleko roczny haracz z Wołoſkiey niż z Multańſkiey ziemi, wynoſi ten na rok, oprócz wkupienia ſię na państwo i trzyletnie upominki na 180 tyſięcy talerów twardych. Miaſta Wołoſkie ſą Stoł: *Targowiſk* handlowne i wrzkomo obronne. *Bukoreſt* wielkie, tu mieſzka Hoſpodar i Arcybiſkup Grecki, a Czercy w wielkim klaſztorze maią drukarnią. *Bakòw* nad zdroiem rzeki Jalonicy w miłym położeniu, ſtolicą Biſkupią od Reku 1405 Łacińſkiego zalecony. Król Polſki na to Biſkupſtwo podaie, a ſami Dominikanie z Franciſzkanami na przemianę ie ſprawuią. *Sydowa*, *Brankowan*, *Kraiowa* &c: Część zachodnia Wołoch zawoiowana od Ceſarza powróciła do Turkòw traktem Belgradzkim R. 1739 z nową Orſową na wyſpie Dunaiu położoną.

Gdzie leży Rzeczpoſpolita Raguzańſka?

W Dalmacyi nad Golfem Weneckim. Panuie nad wyſpami *Meledą* i *Agoſtą*. *Raguza* miaſto bogate, handlowne i portem zaſzczycone ieſt ſtołeczne. Rząd tey Rzeczypoſpolitey ieſt aryſtokratyczny. Senat ſkłada ſię z 60 Senatorów. Doza albo Xiążę nazywa ſię Rektorem, i co dwa mieſiące bywa obierany, aby pod czas tak

krò,

krotkiego panowania nie mogł nic przeciwko wolności poczynać. Raguzanie płacą corok Sułtanowi Tureckiemu 24,000 cekinow, gwardyą maią z samych Węgrow złożoną, cudzoziemcow, a naybardziey Turkow na noc w kwaterze wyznaczoney zamykaią, bramy mieyskie latem przez 3 godziny, a zimie przez połtory tylko otwieraią, szlachcie nosić szpady zabraniaią.

Ktore są prowincye Georgii Ottomańskiey abo zachodniey?

Georgia między Kaspiyiskim i czarnym morzami położona korresponduie dawnym Kolchidzie i Iberyi, dzieli się na 5 prowincyi z ktorych dwie wschodnie Kakiet i Karduel należą do Persyi, a zaś trzy zachodnie Guriel, Imiretta i Mingrelia hołduią Turczynowi. Zboże, wino, owoce, bydło i wszystkie rzeczy do wyżywienia ludzkiego służące Georgianów obfitością i wyborem bogacą. Krew w obu płciach Georgiańskich na całym świecie ma być nayczystsza, a uroda w białey płci naypięknieysza. Męszczyzny są dowcipni, lecz prostacy, piiacy, lubieźni, okrutni, niewierni, a naybardziey Mingrelianie żeniący się ze swemi synowicami i siestrzenicami, są oraz wyperswadowani, że za-

biiać

biiać włafne dzieci w niedoftatku, abo chorych bez nadziei życia zoftaiących, ieft dzieło Chrześciańfkiey miłości. Nie dziw, że w tym kraiu nayprzednieyfze familie maią za ozdobę fprawować urząd Kata abo Miftrza gardłowey fprawiedliwości.

Guriel M. S. Gurielu, w ktòrym Xiążę mieszka, miafto haraczu przyftawuie Porcie 46 młodych oboiey płci pięknych ludzi od lat 10 do 20. *Gonia* i *Akalfika* fą dwa miafta Turecką twierdzą ofadzone.

Imiretty M. S. *Imiretta. Radia*, *Scorgia* i *Scander* trzy mieyfca obronne należą do Xiążęcia, a *Cotaris* do Turków. Xiążę prowadzi ròd fwòy od Dawida i Betfabei nazywa fię *Meppa*, daie corok w haraczu Porcie 40 panienek i tyleż krafnych pacholąt. Ponieważ ten kray obfituie naywięcey w wino i świnie dwie rzeczy w zakonie Mahometa zakazane, Turcy nie obracaią Imirety w prowincyą dziedziczną, corok iednak z niey wyciągaią różnemi fpofobami fiła młodzi płci oboiey.

W Mingrelii dwa fą miafta: *Izagur* i *Suwas*; kray cały na 2 dzieli fię części, i trzem podlega panom fobie wzaiemnie nie podległym, a Turczynowi podlegaiącym i haracz w ludziach płacącym. Naymożnieyfzy z tych Xiążąt nazywa fię *Dadian.*

dian. Wszyscy trzey maią moc nie określoną nad życiem i maiątkiem swych poddanych, a szlachta kraiowa też samę rozciąga moc na nieszczęśliwych kmieciów, których ona często zabiia a częściey Turkom przedaie. Taż sama szlachta ustawiczną toczy woynę: iedni na drugich włości napadaią, rabuią, palą, i ludzi zabranych przedaią. *Dadian* oprócz haraczu w ludziach, daie Porcie 6000 sążni płótna.

Rzeczypospolite Barbarzyńskie: Algierska, Tunetańska i Trypolitańska bardziey sprzymierzone niż hołdownicze potencyi Tureckiey leżą w Afryce nad morzem śrzodoziemnym.

ROZDZIAŁ IV.
O Pańſtwie Moſkiewſkim.

Ktore są państwa Monarchii Moskiewskiey?

Wszystkie te obszerne kraie, ktore się zamykaią pod powszechnym *Moskwy* imieniem na Moskwę Europeyską i Azyatycką podzielone. Moskwa *Europeyska* z Inflantami Moskiewskiemi i Estonią długa iest na mil 215, szeroka z południa na pòłnoc

mil 440. Moſkwa *Azyatycka* ma mil 400 ze wſchodu na zachòd; a 650 z południa na pòłnoc.

Z ktòremi kraiami graniczy Moſkwa?

Na pòłnoc oblana ieſt oceanem lodowatym, na wſchod morzem Amerykańſkim i golfem Kamſzatſkim, na południe ſtyka ſię z Tartaryą Chińſką, Tartaryą wolną i Tartaryą małą, na zachòd z Polſką, morzem Baltyckim, Szwecyą i Laponią Duńſką.

Na wiele częśći dzieli ſię Państwo Moſkiewſkie?

Na 14 Wielkorządztwa abo Prowincyi, z ktòrych 3: Kazan, Aſtrachan, i Tobolſk abo Syberya z częścią Archanioł ſą w Azyi, inne zaś w Europie: 5 w części pòłnocney, a 6 w południowey.

Iak ſię nazywaią Wielkorządztwa pòłnocne?

Petersburg, *Rewel*, *Ryga*, *Wielki-Nowogròd* i *Archanioł*, ktòrego część wſchodnia należy do Azyi. Wielkorządztwa Petersburskiego, do ktòrego należy Ingrya abo Ingermania, część Karelii wſchodniey, Wirlandya abo Eſtonia wchodnia, ſą miaſta: *Petersburg* ſtołeczne Państwa Moſkiewſkiego, rezydencyą Caròw, przepyſznemi pałacami ozdobione, założone

od

od Piotra I. roku 1703. na wielu wyſpach rzeki Newy, o ćwierć mili od oney uścia, pożarem Roku 1737. i 1771 uſzkodzone. *Kronslot* port morſki na wyſpie *Kronſtadt*. *Sliſſelbourg* nad Ladogą w tym mieyſcu gdzie Newa z niey wypływa śmiercią Iwana III. r. 1764. ſławny. *Wiburg* M. S. Karelii Ruſkiey. *Narwa* miaſto obronne, przy ktorym r. 1700 Szwedzi w 8.000 zbili 100,000 Moſkalow, *Rewel*, *Hapſal*, *Ryga* przy uściu Dzwiny. *Dunemonda* abo *Diament* forteca, *Wenda*, *Parnaw*, *Derpt*, *Nowogrod-Wielki*, ſtolica prowincyi tegoż imienia nad *Wołchową* od Witołda W. Xiążęcia Lit: r. 1427 do płacenia daniny przymuſzony, a od Cara Iwana Waſilewicza r. 1467. podbity. *Nizigrod*. &c:

Miaſta znacznieyſze ſześciu prowincyi południowych, 1) *Moſkwa* M. S. nad Moſkwą wielkie i po większey części drewniane. Przy Cerkwi S. Iana dzwon naywiększy w Europie, ważący 160 tyſięcy funtow roku 1701. pod czas pożaru ſpadł na ziemię i rozłupał ſię. *Koſtrom* nad Wołgą, *Roſtow*, *Rezan*, *Włodziemierz*, *Suzdal*, *Kaługa*, nad Okką, *Tula* nad Upą. 2) *Smoleńſk* nad Dnieprem ſtołeczne i mocne miaſto Xięſtwa Smoleń: uſtąpionego od Polakow Moſkalom R. 1686. 3)

Kiiòw nad Dnieprem ſławny pieczarami ſtolica Xięſtwa Kiiow: także Moſkalom od Polakòw uſtąpiony. *Pułtawa* ſławna klęſką Szwedòw r. 1709. *Czerniechòw*, część ukrainy abo Kozaczyzny należą do wielkorządztwa Kiiowſkiego. 4) *Białogròd.* 5) *Woronez. Niſki-Nowogròd* &c:

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze trzech prowinciy Aziatyckich?

1) *Kazan* M. S, Kròleſtwa Kazańſkiego: Moſkale wzięli to miaſto Tatarom r. 1531, a całe kròleſtwo podbili r. 1554. 1) *Aſtrachan* na wyſpie *Dołgoy*, ktòrą czyni rzeka Wołga M. S. Kròleſtwa Aſtrachańſkiego, *Caryczyn* nad Wołgą od ktòrego Piotr I. zaczął był ciągnąć kopanicę dla złączenia Wołgi z Donem, ale dla ſkaliſtego gruntu muſiał zaczęte dzieło porzucić. 3) *Tobolſk* M. S. Syberyi abo Tobolſka. Rozległa ta kraina ieſt oſadzona częścią Moſkalami, częścią ròżnemi Tatarami Pogańſkiey i Mahometańſkiey wiary. Półwyſep *Kamſzatka* z miaſtem i portem tego imienia należy do Syberyi. *Nerzińſk* ſławny traktatem Moſkalów z Chińczykami. *Ochota* nad golfem *Amur.*

Iakie ſą własności kraiòw Moſkiewſkich?

Powietrze wſzędzie ieſt zimne, kray cały niemal przez 3 ćwierci roku śniegiem i lo-

i lodem zawalony, iednakże po większey części, a zwłaszcza ku granicom Polskim obfituie w zboże, bydło, źwierzynę, ryby, sòl i inne rzeczy potrzebne do wyżywienia ludzkiego. Futra, ryby solone, kawiar, skòry, wosk, miòd, talk, łòy, mydło, konopie, len, potaż, *rhubarbarum* są Moskiewskie towary za granice wychodzące. Moskale handluią z Hollendrami, Anglikami, Persami i Chińczykami, do tych ostatnich tak wiele wychodzi z Moskwy pieniędzy, wiele z kraiu nie pieniężnego wychodzić może, ale teraz handel Chińskí iest prawie zaniedbany. Więcey daleko Moskale na towarach swych zyskiwaliby, gdyby one do Hollandyi, Francyi, Hiszpanii &c: na swych okrętach posyłali. Lecz do tych czas maytkowie Moskiewscy nie mogą liczyć się między dobremi, chociaż maią okrętòw i statków podostatku.

Iakie są przymioty narodu Moskiewskiego?

Moskale nie dawno byli grubianie, nie obyczayni, prości, niewierni w dotrzymaniu traktatòw i zabobonni. Zyiąc w niewoli pod panami także niewolnikami nie znali ani nauk i kunsztów, ani poznawali swych własnych potrzeb i pożytkòw. Za *Piotra* W. Prawodawcy tego narodu

zaczęli trochę się polerować i z cudzoziemskiemi kraiami poznawać. Moskale są wzrostu miernego, mocni, z przyrodzenia podeyrzliwi, srodzy, zuchwali w szczęściu, a małego serca w przeciwności, są sposobni do woyny, żyią niekosztownie, wytrzymuią wielkie trudy i są ślepo posłuszni swym Generałom. *Piotr* W. ustawicznie ich ćwicząc, a *Karol* XII Krol Szwedzki nie przestannie zwyciężaiąc, nauczyli ich woiować z sławą. Iednakże umysł ich ma coś ieszcze niewolniczego i brakuie im na tych pobudkach sławy i honoru, ktore czynią ludźmi wielkiemi.

ROZDZIAŁ V.
O Króleſtwie Francuſkim.

Co zamykaią Państwa Króla Francuskiego?

Zamykaią: 1) Dwanaście wielkich prowincii abo dawne Wielkorządztwa. 2) Prowincye podbite abo nabyte. 3) Dzierżawy za Europą leżące.

Iakie są granice Krolestwa Francuskiego?

Francya nazwana przedtym *Gallia* ma granice na północ cieśninę morską *la Manche*

che i Niderland; na zachòd Ocean; na wſchód Niemcy, Szwaycaryą, Sabaudyą Piemont, i część Włochòw Alpami od-dzielonych; na południe morze śrzodoziemne y gòry Pireneyſkie, ktòre ią odłączaią od Hiſpanii. Leży Francya między 13-20 i 25-40 graduſami długości, a 42-20 i 51-10 ſzerokości geograficzney; więc długa ieſt około mil 186, ſzeroka na mil 177.

Iak ſię nazywaią Wielkorządztwa dawne Francuſkie?

1) Wyſpa Francuſka, 2) Pikardya 3) Normandya. 4) Brytania, 5) Xięſtwo Aureliańſkie, 6) Akwitania, 7) Langwedocya, 8) Prowancya, 9) Delfinat, 10) Prowincya Lugduńſka, 11) Burgundya, 12) Szampania.

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze 12 prowinciy Francuſkich?

1) Wyſpy Francuſkiey i Francyi M.S. Paryż nad Sekwaną pięknością, bogactwem, oſiadłością i wielkością naypierwſze w Europie, ieſzcze przed *Juliuſzem Ceſarem* ſławne. W nim 1. Akademie: *Akademia* albo *Univerſitas* przez *Karola* W. podług wielu mniemania r. 790 fundowana; *Collegium Krόlewſkie* od *Franciſzka* I. dla nauki rόżnych ięzyków założone. *Akademia Francuſka* dla wydoſkonalenia ięzyka Francuſkiego; *Akademia napiſów* dla tłumacze-

nia

ńia dawnych napiſów i medalów, uſtanowiona, *Akademie nauk wyzwolonych: Mularſtwa, Snicerſtwa, Architektury* i *Cyrulictwa*. Biblioteki publiczne ſławnieyſze ſą: Królewſka, Mazaryńſka, S. Wiktora. Ogród Królewſki ziołami cudzoziemſkiemi i różnemi drzewkami napełniony, w którym znayduie ſię gabinet w różne ciekawości przyrodzone bogaty.

2) Place publiczne: *Plac Królewſki* na którym *Ludwika* XIII; *Plac Wandomſki*, na którym *Ludwika* XIV poſągi na koniach ſtoią. *Plac zwycięſki* ozdobiony poſągiem *Ludwika* XIV w ſzatach, których Królowie Francuſcy na koronacyi używaią: zwycięſtwo kładzie mu koronę na głowę, a cztery narody w kaydanach widzieć ſię daią pod nogami. *Plac Ludwika* XV.

3) Pałace i gmachy znacznieyſze: *Louvre* i *Tuilleries* dwa pałace Królewſkie złączoczone z ſobą długą galeryą. *Luxembourg* pałac także Krolewſki z obſzernym ogrodem. *Pałac Królewſki* tak nazwany należy do Xiążęcia Aureliańſkiego. *Szpital żołnierſki*, *Ratuſz*, *Baſtilla*, *Pałac* w ktorym parlament zaſiada. *Sorbona*, w kościele którey przepyſzne *Mauſoleum* ieſt Kardynała *de Richelieu*. Kościół Katedralny, Kościół S. Sulpicyuſza, Kościół i *Collegium*

czte-

czterech narodów od Kardynała Mazaryniego fundowane.

4. Pałace Królewskie na około Paryża: *Werſal* o 4 mile od Paryża dla zamku, ogrodu, wòd, kaplicy i galeryi podziwienia godny. *Dom S. Cyra* o milę od *Werſalu* przez *Ludwika* XIV dla edukacyi 250 Panien ſzlachetnie urodzonych fundowany. *Zamek S. Germana*, *Marly*, *Choiſi*, *la Mueite*, *Bellevue*, *Meudon*, *Vincennes* &c:

Inne miaſta wyſpy Francuſkiey ſą: *S. Dyonizy* miaſto ſławne opactwem Benedyktyńſkim, w ktòrego kościele grzebią ſię Królowie Francuſcy, a w klaſztorze złożony ieſt ſkarb korony Francuſkiey. *Fontainebleau* i *Compiegnie* zamkami Królewſkiemi zaſzczycone, *Soiſſons*, *Beauvais*, *Laon*, *Noyon*, *Pontoiſe* *Melun*, *Clermont* &c.

3) Pikardyi M. S. *Ambian* abo *Amiens* nad Sommą, inne miaſta: *Peronna*, *Conti* Xięſtwo, od którego Xiążęta krwi Królewſkiey *de Conti*; *Calais* miaſto mocne z cytadellą i portem obronnym, *Bolonia*, *Abbevilla*. *Crecy* klęſką Francuzòw r. 1346 ſławne, *Vermand*, *Ardres*, *Ham* &c:

3) Normandii *Rotomag* abo *Rouen* nad Sekwaną M. S, *Dieppe*, *Yvetot* baiecznym Kroleſtwem zaſzczycony, *Eu*, *Longueville*, *Caen* ſtolica dolney Normandyi. *Cherbourg*. &c:

4)

4) Brytannii *Rennes* ſtołeczne, *Nantes* nad Ligerą piękne, bogate i handlowne. *Saint-Malo*, *Vannes*, *L'Orient* ſławny ſkładem towarów kompanii Indyiſkiey, *Breſt* z portem w całey Francyi naypięknieyſzym.

5) Akwitanii *Burdegala* (*Bordeaux*) nad Garonną wielka bogata i handlowna. Inne miaſta ſą: *Fronſac* Xięſtwo, *Cahors*, *Montauban*, *Rhodez*. Gaſkonia i Nawarra dolna, Alwernia, Bearnia, Turenna należą do dawnego Wielkorządztwa Akwitańſkiego.

6) Langwedocyi M. S. *Toloſa* nad Garonną ſtolicą Arcybiſkupią, Parlamentem, Akademią zaſzczycona. Inne miaſta ſą: *Alby* nad Tarną, *Karkaſſona*, *Narbonna*, *Montpellier*, *Niſmes*, *Agda*, *Lunel*, *Frontignan* &c.

7) Prowincyi M. S. *Aix* (Aquæ Sextiæ) miaſto wielkie, *Arelata* (Arles) ſtołeczne przedtym Króleſtwa Arelateńſkiego, *Siſteron* nad Durancą, *Marſylla* nad morzem, miaſto piękne i bogate, *Toulon* naypierwſzy port Francuſki nad morzem śrzodoziemnym, *Antiba* także port morſki. Do Prowancyi należą wyſpy: Hierſkie i Lerynſkie oraz Xięſtwo Arauzykańſkie (*d'Orange.*)

8) Delfinatu M. S. *Gracyanopol* (Grenoble) *Wiedeń*, *Embrun*, *Walencya*. O 3 mile od *Gracyanopolu* ieſt wielka Kartuzya gdzie Generał całego zakonu mieſzka.

9)

9) Xięſtwa Aureliańſkiego M. S. *Aurelian* (*Orléans*) nad Ligerą. Biſkup miaſta tego w dzień ſwego wiazdu na Biſkupſtwo ma przywiley uwalniać więźniów gardłowey karze podległych; inne miaſta znayduią ſię: *Chartres* (*Carnutum*) *Maintenon*, *Vendome*, *Blois*, *Chambort*, *Bourges* ſtolica Xięſtwa Bituryceńſkiego. *Nevers*, *Montargis* &c.

10) Prowincyi Lugduńſkiey M. S. *Lugdun* abo *Lion* nad zbieżemem Sonu i Rodanu: miaſto to w wielkości i naſiadłości iednemu tylko uſtępuie Paryżowi. Kanonicy Lugduńſcy nazywaią ſię Hrabiami i używaią infuły Biſkupiey. Nayprzednieyſze iedwabne manufaktury w tym mieście ſą założone. Inne miaſta ſą: *Montbriſon*, *Moulins*, *Gueret*, *Roane*, *S. Stefan*, *Condrieux* &c.

11) Xięſtwa Burguńſkiego M. S. *Dijon*, *Chatillon*, *Auxerre* (Antiſſiodorum) *Semur*, *Autun*, *Macon*, *Avalon*, *Citeaux* pierwſze Opactwo Cyſterſkie. *Cluny* Opactwo Kluniackie. *Trévoux* M. S. Xięſtwa udzielnego Dąbſkiego od *Ludwika* XV przyłączonego do korony.

12) Szampanii *Remy* (Reims) M. S. nad Weślą, koronacyą Królów Francuſkich zalecone. *Chalons* nad Marną, *Provins* ſtolica Prowincyi *Brie*, *Sens*, *Tonnere* ſławne winem, *Sedan*, *Troyes*, *Langres*, *Rocroi* &c.

Ktore-

Które ſą Prowincye Francuſkie podbite abo nabyte i onych miaſta znacznieyſze?

1) Flandrya Francuſka, 2) Artezya, 3) Alſacya, 4) Hrabſtwo Burguńſkie, 5) Hrabſtwo Ruſſilońſkie, 6) Lotaryngia i Bar. 7) Korſyka

Flandryi Francuſkiey, miaſta ſą: *Lille* iłołeczne i obronne, *Duak* nad Skarpą, *Dunkierka* nad morzem ogołocona z twierdz, *Grawellina*, *Kaſſel* &c: *Cam·rai* M. S. Kambrezyi; *Walencienna* nad Skaldą M. S. Hannonii Francuſkiey, *Charlemont* obronny nad Mozą, *Condé* od którego linia iedna krwi Królewſkiey nazywa ſię, *Givet* forteca &c:

2) *Artezyi* M. S. *Arras*, *S. Omer*, *Heſdin*, *Betuna*, *Lens*. 3) Alſacyi M. S. *Strasburg* wielkie i obronne. Inne miaſta ſą: *Enſisheim*, *Kolmar*, nowy *Brizak*, *Sawerna*, *Lautenbourg*, *Landau* na końcu Alſacyi ku Faltz Hrabſtwu ieſt miaſto iedno z naymocniey ſzych w Europie. W Sutgowii miaſta ſą: *Belfort*, *Hüninga*, *Feretta*, 4) Hrabſtwa Burgundſkiego. M. S. *Beſançon*, *Dola*, *Ornans*, &c. 5) Hrabſtwa Ruſſillońſkiego w górach Pireneyſkich przy Hiſzpanii, od której ieſt oderwane, leżącego M. S. *Perpinian* obronne i z mocnym zamkiem. *Elna*, *Riveſaltes*, *Mont-Louis* założony od *Ludwika* XIV. 6) Lotaryngii M. S. *Nancy*. Inne miaſta ſą: *Remiremont* Opactwem bo-

gatym

gatym Kanoniczek świeckich zaſzczycone. *Plombiéres* ſławne wodami mineralnemi. *Luneville* rezydencyą i pałacem Xiążąt Lotaryńſkich ozdobione; tu dnia 23 Lutego r, 1766 Staniſław Król Polſki umarł i familią Leſzczyńſkich ſkończył. *Bar le Duc* ſtołeczne Xięſtwa Barſkiego razem z Lotaryngią uſtąpionego Krolowi Staniſławowi r, 1735. a po iego śmierci koronie Francuſkiey. Biſkupſtwa Lotaryńſkie: Tulſkie, Werdeńſkie i Metſkie, za panowania Henryka II doſtały ſię Francyi. r. 1552.

7 Korſyka od Genueńczykow Francuzom traktatem umownym uſtąpiona, mocą którego od tych do zupełnego poſłuſzeńſtwa dnia 10 Czerwca r. 1769 przyprowadzona, leży na morzu śrzodozięmnym na północ Sardynii, druga mil 33, ſzeroka 15 do 17 dzieli ſię na 4 ſtrony: na północną abo przedgòrną, połndniową abo zagòrną, wſchodnią abo wewnętrzną, za chodnią abo zewnątrzną, w tych 4 ſtronach ieſt 68 piewòw abo powiatòw na 5 biſkupſtw podzielonych, w których ſię znayduie 112 tyſięcy obywatelów.

M.S. całey wyſpy *Baſtya* z portem miałkim wielka i ludna. *Bonifacya* z portem morſkiu piękna i handlowna; *Alerya Sarla*, *Adiazza*-Urcinum nad morſkim wybrzeżem

żem. *Sagona* prawie zburzona. *Calvi*, *Mariana*, *Nebbia*, *San-Fiorenzo*, i *Korta* w pośrzodku wyſpy zaſadzona, do którey Francuzi ze wſzyſtkich miaſt portowych drogi ſypać kazali.

Powietrze Korſykańſkie grube i niezdrowe, grunta górzyſte i twarde, a oprócz tego zle uprawiane przeſzkadzaią wielkiey ludnorci, doliny iednak okrywaią ſię zbożem, a pagórki winnicami, oliwnym, migdałowym i innym drzewem owocowym.

Cały naród od roku 1730 obroną wolności zaprzątniony, opuścił prawie rolę, przemyſł i handel. Genueńczycy dla wyſpy zaludnienia w przeſzłym wieku ſprowadzili z Morei 600 Maniotów zdatniey-ſzych do rozboiu, niż do roli uprawy.

Korſykanie ſą wzroſtu przyſtoynego chociaż chuderlawi, dowcipu byſtrego, pojęcia prędkiego, wymowy gładkiey i tak łatwey, że nayproſtſzy człowiek z nieporównaną ſłów i wyrazów obfitością ſię tłomaczy. Mowa kraiowa nie wiele ſię różni od ięzyka Włoſkiego. Z przyrodzenia Korſykanie zawzięci, mściwi, prożniacy wſtrzemiezliwe prowadzą życie, wieśniacy latem na owocach, rybach i mięſie, a zimie na chlebie ięczmiennym i kaſztanach przeſtaią; niewiaſty wſzyſtkie tu prace domowe

i po-

i po większey części rolnicze podeymuią, męszczyzni ostatni prozniacy we wrotach chałup swych nikczemnych i brzydkich siedzą, tituń ustawicznie ciągnąc, abo po ulicach chodzą rząd kraiowy bramuiąc, i wiadomości publiczne sobie wzaiemnie powiadaiąc. Nie masz narodu nad Korsykrński, któryby większą miał do kart skłonność; dla iednego tylko polowania ci gnuśni prożniacy grę kart porzucaią. Piiaństwo, niewierność małżeńska, niedotrzymanie danego słowa są tu prawie występki nieznaiome.

Które kraie za Europą leżące należą do Francyi?

W *Afryce*, ku zachodowi wyspa *Gorea* przy brzegach Gwineyskich; ku wschodowi wyspy *Borbońska i Francuska*: w Krolestwie Algierskim *Bastyon Francuski* forteca.

W *Azyi*, *Ponticheri* nad brzegami Koromandelu z tey strony Gangesu.

W *Ameryce*: część *Guyany* na lądzie Ameryki południowey. Wyspy: *Martinika*, *Gwadalupa*, *Grenada*, *Maria-Galanta*, *Desiderada*, *SS. Bartłomieia*, *Marcina*, *Łucyi*, *Aluzyi*, *Kaienna*, część wyspy *S. Dominika* abo *Hiszanioli*, wyspy *S. Piotra i Miquelon* w stronie pôłnocney dla suszenia stokwiszu od Anglii pozwolone i warowane.

Iaka iest żyzność i własności kraiu Francuskiego?

Po-

Powietrze ieſt czyſte, zdrowe i umiarkowane. Położenie kraiu piękne, miłe i do prowadzenia wielkich handlòw ſpoſobne. Kray cały żyżny, roſkoſzny i pięknemi rzekami oblany, obfituie w zboże, iarzynę, różne leguminy, kwiaty, owoce wyborne, wina, oliwę, ſòl, bydło, konie, owce, oſły, muły, zwierzynę wſzelaką, w kruſzce żelazne, ołowiane, miedziane, ſrebrne, wielce ieſt ludny, ponieważ na 20 millionów ludzi w nim rachuią. Nauki, kunſzty i rzemiosła ſą tam we czci i poważeniu, tak zaś ſą wydoſkonalone, że żaden naród z Francuſkiemi rzemieślikami zrównać ſię nie może. Francya ma wiele Akademii abo uczonych ludzi zgromadzeniów, 25 Universitates, 18 Arcyciſkupſtw, 112 Biſkupſtw, 700 Opactw, 14,700 klaſztorów, 1240 Przeorſtw, 240 Kommendorſtw Maltańſkich, 13 Parlamentów abo naywyżſzych trybunałów,

Iakie ſą przymioty złe i dobre narodu Francuſkiego?

Francuzom przyrodzone ſą chęć i ſpoſobność do woyny, te dwa przymioty pochodzą z ſkłonności woienney Gallów, i rządu żołnierſkiego Frankòw. W woyſku iednak ich karność nie zachowuie ſię należyta, ani daie ſię nauka w ſztuce żołnier-

ſkiey

ſkiey potrzebna. Sami Officyerowie rzadko znaią ſię gruntownie na kunſzcie rycerſkim; Królom ſwoim Francuzi zawſze wierni i życzliwi, nie mniey maią ſpoſobności do wſzyſtkich nauk, iako do dzieł odważnych. Pięknym ich przymiotom i zaſzczytom od nauki i wychowania udzielonym uymuią ceny żywość zbytnia, nie pomiarkowane czci pragnienie, lekkość, á nadewſzyſtko zaſmakowanie w naganney roſkoſzy, uciechach, romanach i lekkich zabawach, które cały naród opanowały tak, że Paryż żywym ieſt wyobrażeniem Rzymu za czaſów *Ammiana Marcellina.* Edukacya Francuſka tak powſzechnie chwalona ieſt wielce nie doſkonała z ſtrony nauk politycznych,

---

ROZDZIAŁ VI.

O Króleſtwach Hiſzpańſkim, Portugalſkim, i Sardyńſkim.

Które państwa Król Hiſzpańſki poſiada?

W Europie ma Hiſzpanią; w innych świata częściach, á naybardziey w Ameryce obſzerne kraie ſą pod panowaniem Króla Katolickiego.

Iakie ſą granice, obſzerność i podział Hiſzpanii?

 Hiſz-

Hiſzpanii granice ſą: morze, Portugalia, gòry Pireneyſkie, ktòre ią oddzielaią od Francyi. Cała ta półwyſpa ieſt pod panowaniem Kròla Hiſzpańſkiego oprocz Portugalii, która ma właſnego Króla, i Gibraltaru, który od roku 1704 należy do Anglikòw.

Rozległość Hiſzpanii niemal ieſt taż ſama co i Francyi, wyſpa też Maiorka należy do Hiſzpanii, á Minorka do Anglii.

Dzieli ſię na 13 prowincyi po większey części zaſzczyconych tytułem króleſtw, że przedtym nad niemi panowali właśni krolowie tak Chrześciańſcy iako Maurowie. Z tych prowincyi cztery leżą nad oceanem: Biſkaya abo Kantabrya, Aſturya, Galicya ku pòłnocy, á Andaluzya ku południowi; cztery nad morzem śrzódoziemnym: Grenada, Murcya, Walencya i Katalonia; pięć we śrzodku: Nawarra, Arragonia, Kaſtylia dawna, króleſtwo Leońſkie i Kaſtylia nowa, do ktorych maią być przydane wyſpy na morzu śrzodoziemnym.

Jaki ieſt podział, i które ſą miaſta trzynaſtu prowincyi Hiſzpańſkich?

1) Biſkaya dzieli ſię na trzy powiaty: na Biſkayą, Gwipuſkoę i Alawę: *Bilbao* ieſt M. S. całey Biſkaii, inne miaſta ſą: *Fontarabia* obronne, *S. Sebeſtyan*, *Gwetarya*, *Placencya* &c. Biſkayczykowie ſą naylepſi w całey Hi-

ſzpa-

ſzpanii żołnierze i nayſpoſobnieyſi marynarze, maią oſobliwy ſwoy ięzyk, żadnego niemaiący podobieńſtwa z innemi ięzykami Europeyſkiemi.

2) Aſturya dzieli ſię na *Aſturyą Owiedańſką*, ktòrey M. S. *Owiedo*. i *Aſturyą Santyllańſką*, ktòrey M. S. *Santyllana*. Pierworodni ſynowie Królòw Hiſzpańſkich piſzą ſię Xiążętami Aſturyi. Szlachta Aſturyiſka ieſt nayzacnieyſza w całey Hiſzpanii.

3) Gallicya ktòrey M. S. *Kompoſtella* pięknemi rynkami i wſpaniałemi kościołami, á naybardziey Metropolitańſkim ozdobiona. Poſpòlſtwo ieſt tego zdania, że ciało *S. Jakuba Apoſtoła Więkſzego* tam ſpoczywa. *Corogne* i *Ferrol* ſą dwa ſławne porty morſkie w Gallicyi, *Lugo*, *Tuy*, *Vigo*. &c.

4) Andaluzya u dawnych *Betyka* tak nazwana od rzeki *Bœtis* dziś *Gwadalkwiwir* ieſt nayżyznieyſzą, naybogatſzą i nayweſelſzą prowincyą Hiſzpańską, obfituie w dzielne konie, w delikatne wina, i w zboże, dla czego poſpolicie ią nazywaią, ſtaynią, piwnicą i ſzpichlerzem Hiſzpanii: M. S. *Sewilla* nad Gwadalkwiwirem liczy ſię miedzy naypierwſzemi miaſtami Hiſzpańſkiemi. Inne miaſta ſą: *Korduba* oyczyzna dwuch *Senekòw* i *Lukana*, *Palos*, *Lucena*, *Oſſuna*, *Medina*. *Sidonia*, *Kadix* na małey

wyſpie, miaſto wielkie, mocne, bogate i ſławne ſwym portem, z którego flota kupiecka wychodzi do Ameryki i ztamtąd naładowana złotem i bogatemi towarami powraca. *Rota* winem ſławna, *Ubeda*, *Moron*.

5) *Grenada* piękne wielkie i roſkoſzne ſtołeczne króleſtwa Granateńſkiego. Inne miaſta ſą: *Antekwera*, *Gwadix*, *Malaga* dla wina delikatnego ſławna, *Marbella*, *Wera* &c.

6) *Walencya* M. S. króleſtwa Walentyńskiego, piękne i ludne. *Morwedra* na rozwalinach *Saguntu* ſtoiąca, *Gandya*, *Monteſa*, *Alikant* w wino obfituiący, *Bunol* &c.

7) Króleſtwa *Murcyi* M. S. *Murcya* nad Segurą. Inne miaſta: *Lorka Almakaron Kartagena*, którey port morſki za naybeſpiecznieyſzy w Europie ieſt poczytany.

8) Katalonii M. S. *Barcellona* piękna zaſłoniona fortecą *Montjoui*, *Tarragona*, *Tortoſa*, *Leryda*, *Girona*, *Roża* ſą miaſta obronne, *Urgel*, *Maya*, *Kardona*, *Palamo*. &c:

9) Nawarry górney M. S. *Pampeluna* według poſpolitego mniemania od *Pompejuſza* założona; *Olita*, *Wiana*, *Tudela* &c: dolna Nawarra należy do Francyi.

10) Króleſtwa Arragońſkiego M. S. *Saragoſſa* (*Cæſar-Auguſta*) nad Ebrem. *Albarazin*, *Balbaſtro*, *Fraga*, *Hueſka*, *Tarakona Mukon*, *Jaka*, *Monzon* ſą miaſta znacznieyſze.

11)

11) Kaſtylii dawney M. S. *Burgos*; rynki, gmachy publiczne, fortany i za miaſtem przechadzki ſą tam piękne i roſkoſzne. Nie daleko od tego miaſta ieſt ſławne opactwo *Las-Hueglas*, w ktorym naymniey mieſzka 150 zakonnic z nayprzednieyſzych domòw Hiſzpańſkich; [illegible]eni ma pod ſobą 17 klaſatorów Panieńſkich, 12 Kommanderyi kzwalerkich i ieſt Panią nad 50 miaſt i miaſteczek. *Kalahorra*, *Kalaroga*, *Oſma*, *Lerma*, *Segowia*, *Medina-Cæli*, *Olivares*, *Walladolid*, *Soria*, ſą miaſta znaczne w dawney Kaſtylii.

12) Króleſtwa Leońſkiego M. S. *Leon* (*Legio*) kościołem katedralnym w całey Hiſzpanii naypięknieyſzym zalecony. Inne miaſta ſą: *Aſtorga*, *Zamora*, *Toro*, *Salamanka* z akademią nayſławnieyſzą w Hiſzpanii.

13) Kaſtylia nowa dzieli ſię na 4 prowinbye: *Algaryą*, *Sierrę*, *Manchę* i *Extrema durę*. Algaryi i całey Monarchii Hiſzpańſkiey M. S. *Madryt* nad potokiem *Manzanarą*, rezydencyą królewſką i wſzyſtkich rad koronnych zalecony, *Tolet* na Tagiem bogatym arcybiſkupſtwem ozdobiony Pałace krolewſkie na koło Madrytu ſą: *Buen-Retiro*, *Florida* z ogrodem roſkoſznym i ciekawym; *El-Pardo* o dwie mile od Madrytu; *S. Ildefons* Werſal Hiſzpańſki; *Eſkuryat* o 6 mil od Madrytu nad *Gwadarą*

ſa-

ſławny klaſztór Hieronimianòw od *Filipa* II na cześć *S. Wawrzyńca* zbudowany, z mieſzkaniem dla Króla i dworu królewſkiego. *Alranjuez* nad *Tagiem* weſołym położeniem, ogrodami, fontanami &c: zalecony.

Sierry miaſta ſą: *Kuenza*, *Walerya*, *Almanza*, &c. Manchy: *Kalatrawa* kawalerów Kalatrawſkich gniazdo, *Gwadalupa*; Extremadury: *Badajos* (*Pax Auguſta*) *Meryda*, *Alkantara* kawalerów Alkantarſkich ſtolica, *Placencya*, &c. klaſztor Hieronimianów *S. Juſta* w ktòrym *Karol* V Ceſarz przeżywſzy w oſobności lat 2 umarł roku 1558.

Które wyſpy na morzu śrzodozięmnym należą do korony Hiſzpańſkiey?

Balerary to ieſt *Maiorka* z M. S. tegoż imienia, *Iwika*, *Fromentera* dla wielości wężów opuſzczona. *Minorka* podbita r. 1708 od Anglików doſtała ſię im przez traktat Utrechſki.

Które kraie za Europą leżące ſą pod panowaniem Hiſpańſkim?

Filip II Krol Hiſzpanſki mawiał: że w pańſtwach iego ſłońce nigdy nie zachodziło; w rzeczy ſamey do Hiſzpanii obſzerne należą za Europą kraie:

W *Afryce* miaſta obronne: *Ceuta*, *Marſalquibir*, *Pignon de Velez*, *Oran* i na oceanie zachodnim wyſpy Kanaryiſkie: *Palma*,

Fera

Fera, *Gomera*, *Wielka Kanarya*, *Teneryfa* na którey ieſt góra nazwana *Le Pic de Ténerife* naywyżſza na całym świecie, *Fortawentura Lancerotta* &c.

W *Azyi* wyſpy Filipińskie i Maryańſkie abo rozboynicze. Miedzy Filipińſkiemi znacznieyſze ſą: *Manilla*, *Mindanao*, *Cebu* &c.

W *Ameryce połnocney na lądzie*: 1) Mexyk abo nowa Hiſzpania obfituie w ſzyby złote, ſrebrne, ałunowe &c: przy którey ſą laſy farbiarſkiego drzewa. 2) Nowy Mexyk od ludzi dzikich mieſzkany. 3) Luizyana od Francuzów Hiſzpanom uſtąpiona. 4) Kalifornia kray piękny i zyzny.

W *Ameryce południowey*: 1) Ziemia tęga abo *Tierra firma*, 2) Peru abo Peruwia. 3) Krôleſtwo Chileńſkie abo *Chili*. 4) Tukumania. 5) Zięmia Magellańſka. 6) Parakwarya, w ktôrey leży zięmia Miſſionarſka wdłuż rzeki Parany.

Wyſpy na morzu północnym Amerykańſkim: 1) Wyſpy Antylſkie, część *Hiſzpanioli* abo S. Dominika wſchodnia i południowa, *Porto-Ricco* &c:, 2) Wyſpy Lukayſkie, których rachuiąc ſkały nad wodę podnieſione, ieſt więcey niż 400 znacznieyſzych. &c. 3) Z wyſp Karaybſkich wyſpa *Trinidada* przy zięmi tęgiey leżąca.

Iakie ſą właſnosci powietrza i gruntów Hiſzpańſkich? Po-

Powietrze kraiow Hiſzpańſką Monarchią w Europie ſkładaiących ieſt ciepłe, ſuche i zdrowe, ſłońce zawſze wypogodzone wznieca upały częſtokroć tak wielkie, że rzeki pławne wyſychaią. Morze większą część Hiſzpanii oblewaiące czyni ią kraiem do prowadzenia wielkich handlòw ſpoſobnym, porty morſkie ſą i częſte i dobrze opatrzone: Prowincyi nadmorſkich żyzność i weſołe położenie Hiſzpani do raiu przyrownywaią ziemſkiego, śrzodek krolestwa ſkładaiące ſą nie urodzayne; wina, owoce delikatne, zwierzyna, bydło, á mianowicie owce od wſzyſtkich narodòw ſą cenione i ſzukane. Konie Hiſzpańſkie, wełna Segowſka, iedwab Grenadſki, kordyban Kordubeńſki, len i konopie Andaluzańſkie, miedź i żelazo Biſkayſkie wſzędzie wielki znayduią ſzacunek i odbyt; Nie ſchodzi Hiſzpanii na żupach ſolnych, minach żelaznych, cynobrowych, á nawet złotych i śrebrnych, tych iednak dwuch oſtatnich kruſzców Hiſzpani nie dobywaią, maiąc Amerykańſkie kraie żyżne w bogate góry, zkąd do Hiſzpanii niezmierne przychodzą bogactwa, á z Hiſzpanii po całey rozlewaią ſię Europie.

Jakie ſą ſkłonności i przymioty narodu Hiſzpańſkiego?

Mię-

Miedzy wszystkiemi Europeyskiemi narodami Hiszpani sami iedni mogą być stawieni za przykład rzetelności, cierpliwości, statku i cnoty. Zadnym nieszczęściem i przeciwnością nie ustraszeni w nayniepomyślnieyszych przypadkach umysłu i serca nie tracą. Zbytecznie z swego szlachectwa się chełpiący gardzą rolnictwem i wszystkiemi rzemiosłami, ktòre ręczną sprawuią się robotą. Trudy woienne przezwyciężaią wstrzemięźliwością, trzeźwością, á naybardziey stałym wykonaniem tego, co raz przedsięwzięli. Humor i edukacya równie dokładaią się do tey powagi, którą Hiszpani celuią inne narody. W pismach swoich miasto wyrazów naturalnych naywięcey używaią metafory i hiperboli, rzeczy małe umnieyszaiąc á wielkie nad miarę powiększaiąc; obdarzeni są dowcipem bystrym i w uwagach głębokim, umysłu nieporuszeniem i bacznością doskonale umieią prawdziwe swoie taić i ukrywać zamysły. Długim naradzeniem się i uważaniem często swoie psuią sprawy.

Z których kraiów składaią się państwa Króla Portugalskiego?

W

W *Europie* z Portugalii i Algarwii; w *Afryce* z wyſp i kraiów Afrykańſkich, z wyſp miedzy Afryką i Europą leżących; w *Ameryce* z Brezylii i połudñiowey Guyany; w *Azyi* z miaſt Azyatyckich; nakoniec z kraiów koronie Portugalskiey hołduiących.

Jakie ſą granice, obſzerność i dział Portugalii?

Portugalia na zachód i południe oblana ieſt oceanem; na północ ſtyka ſię z Gallicyą; na wſchód z Kaſtylią, Legionem, Extremadurą i Andaluzyą prowincyami Hiſzpańſkiemi; długa ieſt z południa na północ mil 100, ſzeroka około mil 40: od miaſta *Porto* przedtym *Portukale*, to kroleſtwo u dawnych *Luzytania* nazwana ieſt *Portugalia*.

Dzieli ſię na 6 prowincyi, ktore z północy na południe takim leżą porządkiem: 1) *Antradura* 2) *Tra-los-Montes*, 3) *Beira*, 4) *Extremadura Portugalſka*, 5) *Alenteia*, 6) *Algarwia*.

Które miaſta znacznieyſze znayduią ſię w Prowincyach Portugalſkich?

1) W Antradurze *Braga* M. S. całey prowincyi arcybiſkupią ſtolicą ozdobione. *Gwimanara* mocnym zamkiem zaſłoniona, *Walencya* nad rzeką *Minho* obronna na przeciwko *Tuy* fortecy Hiſzpańſkiey, *Wiana*, *Kaminha*, *Porto* miaſto nadmorſkie drugie

po

po Lisbonie handlowne i bogate. Anglicy tu osiadli wszystkie wina Portugalskie przedtym na siebie zakupowali, a potym do Anglii i kraiów pòłnocnych posyłali, *Cerwera*

2) W Tra-los-Montes *Braganza* M. S. Xięstwa Bragatyńskiego należącego do familii panuiącey. *Miranda*, *Villa-Real*, *Villa Flor*, *Pinhel* miasta małe, ale piękne.

3) W Beirze *Lamega* z mocnym zamkiem, *Aweira* z portem morskim, *Viseo*, *Gwarda*, *Salwatierra*, *Konimbryka* z sławną akademią przedtym królestwa Portugalskiego stolica, są znacznieysze Beiry miasta.

4) W Extremadurze *Lisbona* przy uściu rzeki Tagu, stolica całego królestwa, pałacem królewskim w pośrzodku miasta położonym, katedrą arcybiskupią, godnością Patryarchowską wielkiemu Iałmużnikowi służącą, mocnym zamkiem, wygodnym i obszernym portem iest zalecona, ale przez wielkie ziemi trzęsienie r. 1755 niemal zburzona. Inne miasta są: *Setuwal* nad uściem *Zadany* handlem solnym sławny; Hollendrzy to miasto nazywaią *Saint-Ubes*, *Leiria* obronna, *Aljubarota*, *Tomar*, *Santaren* &c:

3) W Alenteii *Ewora* M. S. z arcybiskupstwem i akademią, *Beja*, *Serpa*, *Owryka*, przy ktòrey *Alfons* I w roku 1139 zbiwszy pięciu krolow Saraceńskich pierwszym królem

lem Portugalskim był obwołany, *Elwa*, *Portalegra*. *Oliwenza*, *Avis*, *Campo-Major*. &c.

6) W Algarwii abo Algarbii *Tawira* stołeczne, ma port dobry mocnym zastoniony zamkiem. *Sylwa* dla roskoszńego położenia nazwana *raiem Portugalskim*, *Lagos*, *Faro*, *Castro-Marino* przy uściu Gwadyany, *Kap. S. Wincentego*.

7) Wyspy *Kapu Zielonego*. 8) Wyspa *S. Tomasza* pod Ekwatorem, 9) wyspa Xiążęca (*L'Isle du prince*) 10) wyspa Fernand-*Po*. 11) Wyspa *Annabon*, wszystkie cztery nad brzegami Gwineyskiemi. 12) Wyspy *S. Macieia* i *Wniebowstąpienia* bardziey ku zachodowi niż cztery pierwsze leżą. 13) Wyspa *Możambik* przy brzegach wschodnich Afryki.

Na lądzie Afryki do korony Portugalskiey należą kraie: 1) Zamki. *Cachao*, *Bintam*, *Bissar* i inne nad rzeką *Gambrą*. 2) Zamki i składy kupieckie w krolestwie Gwineyskim. 3) Obszerne dzierżawy Angolańskie na 8 powiatow podzielone z M. S. *Swięty Paweł de Laonda*. 4) Dzierżawy Kongańskie. 5) Dzierżawy Bangwelskie na 70 mil rownie długie iak szerokie.

W *Afryce wschodniey na lądzie*: 1) w Państwie Monopotańskim zamki *Teta* i *Sena* nad rzeką Zambezą. 2) Miasto handlo-

wne

wne i obronne na wyſpie rzeki *Sofali* w króleſtwie tegoż imienia. 3) zamek *Inhakwea* o 5 mil ood Zofali. 4) Góry złote *Manninas* w kroleſtwie Zofalskim. 5) Zamek obronny w mieście *Melindzie* dla ſkładu i beſpieczeńſtwa towarów. 6) Miaſto *Ampaza* i inne dzierżawy na brzegach Zangwebarskich.

Jak ſię nazywaią wyſpy Portugalſkie miedzy Afryką i Ameryką leżące?

Azorskie (*Açores*) abo iaſtrzębie od mnogości iaſtrzębiów tam znayduiących ſię, obfituią w bydło rogate, w owoce, w wino, w zboże, i mogłyby wielkie czynić pożytki, gdyby do pracowitſzego należały narodu niż ſą Portugalczykowie; M. S. *Angra* na wyſpie *Tercerze*, gdzie mieſzka wielkorządzca wſzyſtkich dziewiąciu wyſp.

Co Król Portugalſki trzyma w Ameryce południowey?

Brezylią z częścią Guiany na wſchód i pòłnoc morzem północnym oblaną, na zachòd z kraiem Amazońſkim, na południe z Parakwaryą i morzem ſtykaiące ſię.

Sąż iakie kraie Portugalſkie w Azyi?

W Indyach na brzegu Malabarſkim. 1) Miaſto *Goa*. 2) Miaſto *Chaoul* zamkiem *Elmorą* obronione. 3) Miaſto *Baſſaim* wyſpą Salſettą zaſłonione. 4) Miaſto *Diu* po-

łożone na wyſpie tegoż imienia w Guzaracie.

Oſady *Ceylańſkie*, wyſpy i oſady *Moluckie*, miaſta *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor*, *Kap dobrey nadziei* w Afryce &c: Portugalczykom wydarli Hollendrzy, a krolestwo Ormuskie, Krol Perski z poſiłkami Angielſkiemi.

Ktore kraie ſą pod hołdem korony Portugalſkiey?

Wſzyſtkie takowe kraie leżą w Afryce wſchodniey iako to: Rzeczpoſpolita *Brawańſka*. Krolestwa *Jubańſkie*, *Pempańſkie*. *Zangwebarſkie*, *Monſiańſkie*, *Kwiloańſkie*, *Sofalańſkie* wſzyſtkie nazwane od miaſt ſtołecznych.

Jakie ſą własności przyrodzone, żyzność handel Portugalii

Powietrze w Portugalii ieſt umiarkowane i zdrowe, kray chociaż gorzyſty ieſt iednak miły i urodzayny; obfituie w wina wyborne, oliwę, morwowe drzewa, cytryny, pomarańcze, ktore przed 160 lat z Chin przeſadzone, tak ſię rozkrzewiły, że całe laſy z iednego ſzczepu tam wyroſły i w innych kraiach, á naybardziey w Francyi południowey rozmnożyły ſię, konie ſzacowne, ſól, marmury, kamienie drogie: rubiny, ſzmaragdy, hiacynty, kruſzce ołowiane,

cy-

cynowe, ałunowe zbogacaią Portugalią. Szyby złote i ſrebrne po wielu mieyſcach dla gnuſności obywatelów abo dla łatwego tych kruſzców z Afryki, a bardziey ieſzcze z Brezylii ſprowadzenia leżą nie tykane.

Jakie ſą przymioty narodu Portugalſkiego?

Portugalczyków wzroſt wyſoki i ſkładny ſzpeci cera żołtawa, którą w nich ſprawuie powietrze gorące, a bardziey ieſzcze, zwłaſzcza w ludziach gminnego urodzenia, powinowactwo z Murzynami. Oſtrość rozumu i dowcip przenikaiący ſą Portugalczykom udzielone od przyrodzenia, a łakomſtwo i żądza zebrania lichwiarſtwem bogactw od powinowactwa z Zydami. Wſtrzemięźliwości ſą oſobliwey, ſkryci w radach, ſtali w przedſięwzięciach, miłoſierni ku ſwym krewnym w potrzebie, podeyrzliwi w pożyciu małżeńskim, pyſzni w ſzczęściu, zuchwali w nieſzczęściu, nieumiarkowani w zemście, ſzydzący z drugich w poſiedzeniu, przyſtępni cudzoziemcom, nie prędcy do gniewu, ale nie ubłagani aż do wściekłości w gniewie. Rownie ſą pyſzni iak Hiſzpani, ale mniey roſtropni, a bardziey zabobonni.

Nad ktoremi kraiami panuie Krol Sardyńſki?

Do Krola Sardyńskiego należą: 1) Sardynia wyspa na morzu śrzodoziemnym. 2) Państwa Włoskie: Sabaudya, Piemont, Monsferat, Powiaty Medydyolańskie.

Jakie są granice i wielkość wyspy Sardynii?

Sardynia długa mil 50, szeroka dwadzieścia, morskim przesmykiem od Korsyki oddzielona, ze wszystkich stron morzem oblana dzieli się na 3 części. 1) Na *Capo di Cagliari*, 2) Na *Capo di Lugoduri*, 3) na wyspy małe na około *Sardynii* leżące.

Cagliari po łacinie *Calaris* M. S. całego krolestwa i stolica rządu Sardyńskiego. Miasto to iest wielkie, obronne, handlowne, akademią, arcybiskupstwem i portem dobrym ozdobione.

Oristagni (*Usellis Colonia*) miasto obronne ale nie ludne, *Sassari* miasto obronne i nasiadłe, *Algery* przedtym *Corax* nad morzem. *Castro-Aragonese* przedtym *Tibula* nad rzeką Termą, *Mandas*, *Bosa*, *Ampurias*, *Alez*, *Sarda*, *Sargana* &c.

Wyspy leżące na około Sardyni są: *Asinara* na połnocy *Sardynii* leżąca, obfituie w dziki, ielenie, bawoły, wyborne sokoły, żołwie &c. 2) *S. Damaz* wysoką gorą sławny, 3) *S. Piotr* portem wygodnym zalecony &c.

Jakie są własność powietrza i żyzność Sardynii? Po-

Powietrze Sardyńſkie całe ieſt nie zdrowe dla bagnów wielkich, ktòre w tym nieludnym znayduią ſię kraiu i ſzkodliwe wyrzucaią exhalacye. Grunta żyzne zbogacaią Sardynią różnym zbożem, winem, oliwą, delikatnemi owocami, iako to pomarańczami, cytrynami &c. W gòrach znayduią ſię minery ołowiane, żelazne, ałunowe &c: wielkie owiec trzody, woły, konie nie wielkie ale prawie nie ſpracowane, bogatym ſą płodem wyſpy. Przy iey brzegach łowią ſię korale, ſardele i inne morſkie ryby. Zbywaiące nad potrzebę zboże, wełna, bydło, konie, korale, ryba, ſyry, maſło całym ſą handlem tego ubogiego, i nieprzemyślnego kraiu.

Jaki ieſt Sardyńczyków charakter i przyrodzòne właſności?

Sardyńczykowie obyczaie maią grube, dowcip byſtry i do nayſubtelnieyſzych nauk zdatny, ale dla niedoſtatku ćwiczenia i dobrey edukacyi żadnym polorem nie przetarty. Szlachta Sardyńſka wielkiemi zaſzczycona przywileiami żadnych nie płaci podatków, te ſpadaią na ſame miaſta i wſie, ztąd wynika nędza i uboſtwo oraczòw, kupców, rzemieślników.

ROZDZIAŁ VII.

O Kroleſtwach Angielſkim i Węgierſkim.

Nad ktoremi kraiami panuie korona Angielſka?

1) Nad Wielką Brytanią to ieſt Anglią i Szkocyą, i Irlandyą. 2) Nad wyſpami nakoło Wielkiey Brytanii leżącemi. 3) Nad kraiami od Hiſzpanii oderwanemi. 4) Nad oſadami i wyſpami Amerykańskiemi, Afrykańskiemi i Azyatyckiemi.

Jakie ſą granice i obſzerność W. Brytanii?

Wielka Brytania tak nazwana dla rożnicy od Brytanii mnieyſzey prowincyi Francuſkiey, morzem zewſząd oblana; na południe ma Francyą, od ktorey ią dzieli ciaſne morze nazwane *La manche*; na wſchód Niderland, Niemcy, Danią i Norwegią; na północ ocean północny; na zachód Irlandyą oddzieloną kanałem *S. Jerzego*. Długość Anglii i Szkocyi z południa na północ ieſt mil 170, ſzerokość naywiękſza mil 90. Anglia u dawnych *Albion* nazwiſko wzięła od Anglów narodu Niemieckiego, á Szkocya, ktora przedtym nazywała ſię *Caledonia*, od Szkotów.

Jak

Jak dzieliſz Anglią?

Anglia dzieli ſię na Anglią właſną, na Xięſtwo Galskie, i na wyſpy do Anglii należące. Anglia właſna dzieli ſię na 40, á Gallia abo Wallia, na 12 Hrabſtw abo *Shires.*

Jak ſię nazywa miaſto ſtołeczne całego państwa?

Londyn nad Tamizą iedno z miaſt naypięknieyſzych, naywiękſzych i nayludnieyſzych na świecie. Znacznieyſze tego miaſta i *Weſtminſteru* z nim złączonego gmachy ſą: Pałace Krolewſkie: *Withehal, S. James* abo *S. Jakuba, Sommerſet-Houſe*; Ratuſz abo *Guidd-Hall* wewnątrz pięknie ozdobiony; *Giełda Kupiecka* wſpaniała przyozdobiona poſągami wſzyſtkich krolow od *Wilhelma Zwycięzcy* w framugach uſtanowionemi, á w pośrzodku dziedzińca poſągiem pieſzym *Jakuba* II z marmuru białego; *Bridwell* pałac dawny królewski na dom poprawy obrocony; *Dom Kompanii Indyiſkiey*; *Dom celny*; *Bank*; *Pałac Parlamentowy Weſtminſterſki*, w którym i eſt ſala dla balów w dzień koronacyi królow i inne uroczyſtości, 170 ſtóp długa, á 148 ſzeroka bez żadnych pilaſtrow; *Zamek* abo *Wieża Londyńſka*, w którey biią monetę, ſtrzegą więźniow obwinionych o wyſtępki przeciwko ſtanom kroleſtwa, chowaią kleynoty koronne, papie-

ry publiczne, i broń do uzbroienia 60,000 ludzi. *Dwa mosty* z kamienia ciosanego: ieden łączący *Londyn* z *Soutwarkiem* 900 stóp długi, 30 szeroki na 20 arkadach z obu stron sklepy kupieckie maiący; drugi *Westminsterski* na 15 arkadach 1,223 stopy długi, á 45 szeroki. Kościoły: *Katedralny S. Pawła* w Londynie, a *Opacki S. Piotra* w Westminsterze grobem krolow i wielkich ludzi zaszczycony, są godne dla wielkości i Architektury podziwienia cudzoziemcow; nakoniec liczą w Londynie 7,000 ulic bardzo błotnistych, 135 Parafii, 16 wielkich rynków, 130 tysięcy domów i więcey niż milion obywatelów.

Które są porty Angielskie i zbroiownie morskie?

Portsmuth naylepszy i naymocnieyszy port w całym kraiu, *Plymuth*, *Rye*, *Dartmuth*, *Douvres*, na przeciwko *Kaletu* morzem ciasnym siedm tylko mil szerokim odłączony. *Jarmuth*, *Lever*, *Hull*, *Scarboroug*, *Sunderland*, *Woolwich*, *Suthampton* &c:

Które miasta znacznieysze Anglii własney?

Yorck którego Xiążęciem brat krolewski pospolicie tytułuie się, *Kingston*, *Rippon* manufakturą sukienna sławny: *Richemont*, *Halifax*, *Norwich*, *Ipswich*, *Kolchester*, *Kantorbery* arcybiskupstwem i prymasowstwem

za-

zaſzczycony, *Rocheſter*, *Arundel*, *Lewerpool*, *Gwilfordt Salisbury*, ktòrego kośćioł katedralny ma tak wiele drzwi, wiele ieſt mieſięcy w roku, okien wiele tygodni, kolumn i pilaſtrow wiele dni. *Oxford* ſławny Akademią z 25 kollegiow złożoną, *Kambridga* także Akademią ſławna, *Petersborough* grobem Maryi krolowey Szkockiey z rozkazu Elżbiety ściętey zaſzczycony, *Warwick*, *Elſmera* w bliskości ktòrey umarł r. 1635 Tomaſz Parre w 152 roku wieku ſwego. *Okeham* miaſteczko maiące przywiley od każdego konia podkutego cło wybierać, *Briſtol*, *Haſtings*, *Bedford*, *Coventry*, *Kendalle*, *Darby*, *Bath*, *Wels*, *Weymuth*, *Lincoln*, *Stafford*, *Harwich*, *Exceſter*, *Gloceſter* &c.

Ktòre miaſta ſą w Xięſtwie Galſkim?

Wallia czy Gallia od Rzymian nazwana *Britania ſecunda*, gòrzyſta, zimna i miernie urodzayna zròwnać ſię z Anglią niemoże ani pięknością miaſt, ani kraiu naſiadłością. Miaſteczka znacznieyſze ſą: *Kardiff*, *Brecknock*, *Pemprocke*, *Harlegh*, przy ktòrym ſtraſznie wielkie kamienie muſiały być zażyte od Druidow do obrządków wiary. *Denbigh* gdzie nikt nie przychodzi do ſtarości dla nie zdrowych wody własności, ktòrych po warſztach wapiennych nabywa płynąc i one udziela piwu i pokarmom wa-

rzo-

rzonym. *Anglesey* wyspa, u starożytności stolica i szkoła Druidów należy do Wallii.

Które wyspy leżą na około Anglii i do niey należą?

Wyspa *Mán* na morzu Irlandzkim w tym czasie Hrabiom *Derby* od korony zapłacona dla przeszkodzenia wprowadzeniu i wywozom towarow zakazanych. Wyspy *Sorlinskie* (Silurum Insulae) ktorych liczą 145 w cyrkuł ułożone, przy brzegach Kornwallii, obfituią w cynę, źwierzynę &c. naywięcey między niemi iest skał do mieszkania niezgodnych. *Wight* wyspa obszerna, żyzna i wielkie trzody owiec żywiąca, tam *Yarmouth* port wygodny. *Garnesey* i *Jarsey* dwie wyspy nad brzegami Normandyi.

Na wiele części dzieli się Szkocya?

Szkocya na północy względem Anglii położona dzieli się na 3 części: na Szkocyą południową i północną, oraz na wyspy w stronie północney leżące.

W Szkocyi południowey są miasta: *Edimburg* stolica krolestwa, a przedtym Krolow rezydencya. *Duns*, *S. Andrzey*, *Glaskow*,

W Szkocyi pòłnocney miasta są: *Dornoch*, *Perth*, *Inwerness*, *Montross*, *Brechin*.

Jak się nazywaią wyspy do Szkocyi należące?

1) *Orkady*, na północy Szkocyi, miedzy któ-

któremi *Main-land* ieſt naywiękſza. 2) *Setlańſkie* na północy wyſp Orkad. 3) *Hebrydy* abo *Weſterny* na zachodzie Szkocyi: wſzyſtkich tych wyſp obywatele ſą ubodzy, dzicy, żyiący z połowu ryb i polowania.

Jakie ſą granice, obſzerność, podział Irlandyi i właſności przyrodzone obywatelów?

Irlandya na wſchód morzem niebeſpiecznym do żeglugi nazwanym *Kanał S. Jerzego* od Anglii i Szkocyi oddzielona, długa ieſt mil 75, ſzeroka 43. powietrze ma łagodne i umiarkowane, ale dla gęſtych iezior, bagnów i morza, bardzo wilgotne; żadnych iadowitych gadzin ani wężów ziemia Irlandzka nie cierpi, które zkąd inąd tu przynieſione zaraz zdychaią; w drzewie Irlandſkim żadne robaki nie rodzą ſię: obfituie w bydło, owce dobre, konie, pſzczoły, len, konopie, ołów, żelazo i cynę. Irlandczykowie ſą dowcipni, mocni, lekkowierni, do gniewu prędcy, w gniewie nie przebłagani, niewygody życia, głód, pragnienie, zimno cierpliwie znoſzący, ale nie obyczayni, leniwi, prożniacy; w cudzoziemſkiey ſłużbie będący w ſztuce żołnierſkiey dobrze ſię ćwiczą, i na pochwałę męſtwa i odwagi zaſługuią, w właſney oyczyźnie żołd prowadzący bardzo ſą miernemi żołnierzmi. Irlandya dzieli ſię na 4 prowincye: na *Ultonią*

nią abo *Ulter*; *Konnacyą* abo *Connaught*; *Legenią* abo *Leinſter*; *Mommonią* abo *Munſter*.

Które miaſta większe ſą w Irlandyi?

Dublin M. S. Legenii i całego kroleſtwa nie daleko od morza, ſtolicą arcybiſkupią. Parlamentu i rządòw kraiowych zalecony. *Wexford* miaſto portowe, piękne i wielkie. *Karig-Fergus* miaſto bogate i mocne, *London-derry*. *Dungall*, *Armach* Prymaſa Irlandſkiego katedrą ozdobiony, *Galloway*, *Limerick*, *Waterford* &c: W Irlandyi ſą 4 arcybiſkupſtwa, 19 biſkupſtw, 1,600 parafii, 32 hrabſtwa, 141 Baronia, 226 zamków, 120 miaſt więkſzych.

Które kraie od Hiſzpanii oderwane należą do Korony Angielſkiey?

Miaſto *Gibraltar* w Andaluzyi obronne, mocne, i z lądu nieprzyſtępne, z portem morſkim kilka zamkami uzbroionym. Wyſpa *Minórka* na morzu śrzòdoziemnym obfituiąca we wſzyſtkie potrzeby i wygody życia, na ktòrey M. S. *Port-Mahon*, miaſto bogate i handlowne z portem wygodnym i zamkiem mocnym. Minorkę i Gibraltar uſtąpiła Hiſzpania Anglii traktatem Utrechtſkim roku 1713.

Które kraie w Afryce ſą pod panowaniem korony Angielſkiey?

Oſady i dzierżawy Senegalſkie od Fran-

cyi

cyi Anglikom traktatem oſtatnim Paryſkim r. 1763 uſtąpione. Dzierżawy te po nad brzegami *Senegali* wielki handlom przynoſzą pożytek dla obfitości gummy, piasku złotego i wielości niewolników, na których przedtym Francuzi teraz Anglicy towary Europeyſkie zamieniaią. *Senegala* podlega wylewom, podobnym Nilowi pewnego czaſu przypadaiącym i wielką moc żywi krokodylów. Dawnieyſze Angielſkie zamki i kupieckie ſkłady nad brzegami Afryki żachodniey ſą: *Capo-Corſo*; w Gwinei: *Carlſ-fort*, *Komenda*, *Eniachan*, zamek *S. Jakuba*; przy uściu Gambii: *Inſulma*, *Wimpa*, *Zakonda*; wyſpa *S. Heleny* na 300 mil od lądu leżąca, powietrzem arcy-zdrowym zalecona ieſt ſtanowiſkiem okrętów Angielſkich do Indyi i z Indyi do Europy żegluiących.

Czy ma iakie kraie Anglia w Azyi?

Ma bardzo obſzerne i bogate kompanii kupieckiey Indyiſkiey do handlu pozwolone, na półwyſpie morzem wſchodnim i odnogą Bengalſką oblane, a mianowicie kray znaczny, w którym znayduią ſię minery Golkondſkie długi na mil 100 Angielskich; tamże miaſto *Madras* ieſt ſtolicą handlu i rządu kompanii Angielſkiey, część kroleſtwa Bengalſkiego i Bokar prowincya leżące nad rzeką Gangeſem handlowne, bogate

gate i kompanii Indyiſkiey Angielskiey znaczny dochòd przynoſzące.

Jak ſą obſzerne kraie, które korona Angielſka ma w Ameryce?

Kraie Angielſkie w Ameryce iedne leżą na lądzie, drugie ſkładaią ſię z wysp na morzu północnym Amerykańſkim.

Wſzyſtkie kraie Angielſkie na lądzie leżą w Ameryce pòłnocney i z południa na północ do uścia rzeki *S. Wawrzyńca* wyciągaią ſię na mil 500; położenia onych ten ieſt porządek: 1) Floryda. 2) Karolina, 3) Wirginia. 4) Maryland 5) Penſylwania. 6) Nowy Jerſey, 7) Nowy Yorck, 8) Nowa-Anglia, 9) Akadya abo Nowa Szkocya. 10) Kanada. 11) Część Luizyany:

Wyſpy Angielſkie leżące na morzu północnym Amerykańſkim ſą: 1) *Antykoſta* laſami zaroſła w odnodze S. Wawrzyńca 2) *Nowa Ziemia* z M. S. *Placencyą*, obfituie w paſtwiska i laſy, 3) *Kap-Breton* albo *Wyſpa Krolewſka* z M. S. *Luisburgiem*, którego twierdze Anglicy rozrzucili, 4) *Wyſpa S. Jana*, 5) *Jamaika* naybogatſza i nayludnieyſza ze wſzyſtkich wyſp Angielskich obfituie w cukier, kakao, tabakę, bawełnę i wſzelakie zboża, ma drzewa zawſze liściem á pola zielonością okryte i dni nocom przez cały rok niemal równe. M. S. *Jago de la*

Ve-

Vega od Hiſzpanòw zbudowane, á Hiſzpanom od Anglikòw z całą wyſpą r. 1655 odebrane, 6) *Bermudy*, ktòrych znacznieyſzych ieſt 5 od *Jana Bermuda* wynalezione i nazwane, 7) *Barbada*, 8) *Antygoa*, 9) *S. Krzyſztof*, 10) *Barruda*, 11) *Montferrat*, 12) *Newis*, 13) *S. Wincenty* 14) *S. Dominik*, 15) *Tabago*, 16) *Angwilla*, 17) *Grenada*, 18) *Grenadyny* &c.

Jaka ieſt żyżność, urodzaie, właſności kraiu, przemyſł i handel króleſtwa Angielſkiego?

Powietrze ieſt grube, mgliſte, zimie długiey iednakże nie bardzo tęgiey podległe, dla mgły ciepłey z morza wyſtępuiącey: odmiana powietrza tak ieſt tam zwyczayna że częſto we 24 godzinach cztery roku pory, iedna po drugiey naſtępuią. Grzmot, błyskawica, piorun tak innym kraiom zwyczayne, rzadko w Anglii widzieć i ſłyſzeć ſię daią. Wiatr zachodni przez trzy części roku od oceanu wieiący częſte deſzcze, chmury i powietrze napędza wilgotne; południowy zaś na wioſnę panuiący arcyſzkodliwe w owocach, bydle i ludziach skutki ſprawuie, pod czas porównania dnia z nocą tak ieſiennego iako wieſiennego ſrogie wiatry ſtraſzliwe wzniecaią nawałności i burze. Anglia ieſt kraiem bardziey równym niż górzyſtym; gaie ſą rzadkie i tylko dla pięk-

knośći, rozrywki i polowania zoſtawione; grunta wſzędzie uprawne i zaſiane zbożem, á odłogi i łąki wielkiemi okrywaią ſię trzodami owiec i bydła rogatego. Wſzyſtkie zboża, owoce, ſzafran, pſzczoły, ogrodowiny dobrze ſię tam nadaią; owce naywiękſzym ſą kraiu bogactwem, konie, ſyr, maſło, skury, piwo w całey Europie wielki maią ſzacunek i odbyt. W żadnym Europy kraiu tak wiele i tak delikatney nie znayduie ſię zwierzyny: ſarn, zaięcy, królików i wſzelakiego leśnego ptaſtwa, iak w Anglii. Rolnictwo rozumne i doświadczeniem fizyki oświecone początek u Anglików wzięło i oſtatniey nabyło doskonałości. Minery ſrebrne, cynowe, ołowiane, węglów ziemnych zbogacaią kray i wſpieraią handel, który dla wielkości zysków, wielości kraiów do których Angielskie kupieckie zapadaią okręty, rozmaitości towarów tak z ſamey Anglii, iako Angielskich Amerykańskich i Azyatyckich oſad, wychodzących, dla potęgi morskiey wſzyſtkich narodow ſiły na morzu przewyżſzaiącey, Anglią naybogatſzym w Europie czyni króleſtwem. Manufaktury Angielskie i rzemioſła wſzyſtkie dowcip, przemyſł i nieſpracowaną narodu pilność pokazuią, ale mierny maią odbyt dla wyſokiey ceny, którą ſprawuią po-

podatki, na przemyſł i rzeczy do wyżywienia i mieſzkania potrzebne, nałożone. Anglia niedoſtatek wina nadgradza dobrym piwem i iabłecznikiem; wody mineralne na wielu mieyſcach ma ludzkiemu pomocne zdrowiu; od wielu wieków od wilkòw uwolniona nie cierpi ſzkody w trzodach.

Jaki ieſt charakter Anglików, Szkotów i Irlandczyków?

Anglicy, Szkotowie i Irlandczykowie pod iednemi żyiąc prawami i rządem, iednym mòwiąc ięzykiem, iedne maiąc oyczyznę powinniby ſię wzaiemnie kochać; nienawidzą ſię iednak, iakby byli obcemi i ſobie zawiſnemi. narodami Charakter pierwiaſtkowy każdemu narodowi właściwy tę ſprawuie nienawiść. O dobrych i złych tak przyrodzonych iako nabytych ſkłonnościach trzech narodòw, można mówić: że Anglicy ſą obdarzeni gruntownym i przenikaiącym rozumem, byſtrym poięciem; ſzczerzy i otwarci, przemyślni, mężni, ſprawni i nie zwyciężeni na morzu, odważni na zięmi, bez chluby wſpaniali, w poſiedzeniu milczą, o rządzie gruntownie piſzą, politykę do gruntu przenikaią. Szkotowie ſą wierni, grzeczni, przyiemni, przyiacielſcy, w poſiedzeniu mili, i zabawni, ale im Anglicy nieprzyznawaią tych przymiotòw; według

dług nich: Szkot z przyrodzenia nic niema zacnego, i dla podłości umysłu rodzi się raczey do iarzma, niż do rządòw steru. Irlandczycy są dowcipni, ludzcy i wspaniali. Te są trzech narodów zaszczyty, następuią wady: Anglik iest ponury, melancholik, w pomyślności hardy i zuchwały, w przeciwności nie cierpliwy, do zemsty i okrucieństwa skłonny, wiele o sobie rozumie, naròd swòy nad wszystkie inne przenosi, zawsze głowę ma uwagami zaprzątnioną politycznemi; Angielskie iednak damy rzadkim przykładem nie mieszaią się do rządu, pilnuią gospodarstwa, ćwiczą się w naukach; troskliwe o swoię piękność i wdzięki, któremi wszystkich Europeyskich narodów celuią urodę, chętnie z cudzoziemcami obcuią, i onym grzecznemi się stawią. Anglik kocha oyczyznę i wolność narodową aż do nadmiaru, ta zbyteczna miłość praw narodowych ustawiczną go trapi boiaźnią, aby wolność praw á obywatele wolności nieutracili; tą ogarniony zapomina na domowe potrzeby i sprawy, á iedynie myśląc o ocaleniu wolności narodowey podaie w niebespieczeństwo wolność osobistą przez śmiałe i niebaczne mowy, pisma, postępki. Irlandczyk pełen iest prożności, á Szkot dumy. Iedna wada wszystkie te trzy narody do

sie-

ſiebie zbliża, to ieſt piiańſtwo, którym iednak Irlandczyk Szkota, á Szkot przenoſi Anglika, wſzyſcy zaś trzey ſwych ſąſiadów.

Które kràie należą do korony Węgierſkiey?

1) Węgry gòrne i dolne, 2) Sklawonia lub zięmia Słowieńſka. 3) Kroacya Węgierſka, 4) Dalmacya Węgierſka, 5) Tranſylwania abo zięmia Siedmiogrodzka.

Iakie ſą granice, okſzerność i podział Węgier?

Węgry w dawney Pannonii i Dacyi granicach zamknione na wſchod graniczą z Styryą, Auſtryą i Morawią; na południe z Sklawonią i Serwią; na zachód z Siedmiogrodem i Wołochami; na pòłnoc z Sląſkiem i Polſką. Długość naywiękſza z wſchodu na zachòd ieſt mil 120, ſzerokość z pólnocy na południe mil 80, dzielą ſię na Węgry dolne i górne. Węgry górne leżą na pòłnoc i wſchòd Dunaiu; Węgry dolne leżą na zachòd teyże ſamey rzeki. Węgry tak dolne iak gòrne zamykaią 53 Hrabſtwa, 2 Kumanie i Bannat Temeſwarſki, które dla łatwieyſzego rządu politycznego podzielone ſą na 4 cyrkuły, 1(Przeddunayſki, 2) Zadunayſki, 3) Przedtyſzańſki, 4) Zatyſzańſki.

Cyrkuł Przeddunayſki od Dunaiu do gò-

ry

ry Karpatu wyciągniony zamyka hrabſtw 15: Presburſkie, Nitrańſkie, Tręczyńſkie &c i Kumanią mnieyſzą od rodowitych Hunnòw mieſzkaną. W tym cyrkule miaſta ſą: *Presburg po łaci*. Poſonium, *po Węgier*: Poſany nad Dunaiem M. S. kròleſtwa zamkiem obroniony, *Tyrnawa* kapitułą Strygońską i akademią ſławna, *Tręczyn* nad Wagą, *Turocza*, *Kremnica* ztąd czerwone złote Kremnickie, *Nowygrad*, *Peſt* nad Dun: *Budzyn*, (*Buda*, Offen) dawna ſtolica kròleſtwa, *Tekely* gniazdo domu tegoż nazwiſka, *Wyſzograd* nad Dun:, *Kołocza*, *Pandur*, ztąd nazwiſko Pandurów, którzy w miaſtach im naznaczonych, po gòrach i laſach przyległych mieſzkaią. Do tego cyrkułu należy wyſpa *Schutt* przy zbiegu Dunaiu, Wagi i Raby 20 mil długa z 3 miaſt: *Szerdabely*, *Waika*, *Samaria*.

Cyrkuł Zadunayſki z 13 ſkłada ſię hrabſtw, w ktòrych miaſta: *Edenburg* - Sopronium ziazdem ſtanòw dolnych Węgrów zaſzczycony, *Raab* Jaurinum, *Komorra*, *Gran*-Strigonium, *Parkan*, *Mohacz* klęſką Węgròw i śmiercią Ludwika II r. 1525 pamiętny, *Pets* abo 5 *Kościołów*, S. *Gottard* Turecką klęſką r. 1664 ſławny, *Weſpryn*, *Palota*, *Papa* &c.

Cyrkuł Przedtyſzańſki przed rzeką Tyſzą-*Tibiſcus*. ma 11 hrabſtw i wielką Kumanią, w nich miaſta ſą: *Lewocza* i *Keſmark* w

hrab.

hrabſtwie Spiſkim, od którego 13 miaſteczek Polakom zaſtawionych r. 1412. *Preſzow* nad Taryſzą, *Zemplin*, *Tokay* naywybornieyſzym winem ſławny, *Koſzyce*-Caſſovia miaſto wolne, &c. W tym cyrkule leżą 1) Kraina Jaſzerſka - Jazygum regio oſadzona niedobitkami Jadzwingów z Polſki około r. 1282 rugowanych. M. S. *Jaſzberin*, &c, Kumania wielka, w niey miaſta: *Madaraſz*, *Kartzag*-*Wiſzada* &c.

Cyrkuł Zatyſzańſki od Karpatu do Dunaiu miedzy rzeką Tyſzą i górami Siedmiogrodzkiemi położony zamyka hrabſtw 15, á w nich ſą miaſta: *Mongacz*, *Rona* żupami ſolnemi, á *Kapnik* ſzybami złotemi ſławne. *Zatmar*, *Erdoda*, *Bator*, zkąd zacna wyſzła Batorych familia, *Debreczyn*, Wielki *Waradyn* nad Drawą mocnemi otoczony twierdzami, *Temeſwar* M. S. Banatu Temeſwarſkiego, *Lippa* nad Maroczą, *Pancowa* nad Dunaiem, *Bekieſzyn*, *Bihar*, nowy *Arad* &c.

Jakie ſą położenie, obſzerność i podział Sklawonii?

Sklawonia od Sarmatów Słowaków nazwana, leży między rzekami Sawą, Drawą i Dunaiem, długa ieſt z zachodu na wſchód aż do *Belgradu* mil 90, ſzeroka od Drawy do Sawy mil około 20, dzieli ſię na górną i dolną. Górna ſtyka ſię z Styryą, i nazywa

ſię *Raſcyą* mieszkana od Raſcyanów; dzieli ſię na 4 hrabſtwa; á dolna abo zachodnia właściwa Sklawonia opieraiąca ſię o Dunay na 3, i ieſt mieſzkana od Serbów, Kroatów, Włochów, Niemców, i Węgrów.

M. S. Sklawonii górney *Waraſdyn* z mocnym zamkiem nad Drawą; *Zagrab* nad Sawą; *Kralowa Wielika*, *Jwanice*, *Chaſma* &c. W Sklawoni dolney *Peterwaradyn* nad Dunaiem forteca obronna; *Eſſek* nad Drawą także obronny, *Zemlin* zamek mocny naprzeciwko Belgradu, *Szreim* abo Sirmich *Sirmium* oyczyna Ceſarzów *Probuſa*, Aureliana, Konſtantego II, Gracyana, i śmiercią Marka Aureliuſza roku 180. pamiętny, *Gradyſka*, *Mitrowica*, i *Karłowicz* miaſteczko ſławne pokoiem tam zawartym miedzy Chrześcianmi i Turkami roku 1699.

Jakie ſą granice, obſzerność i miaſta Kroacyi Węgierſkiey?

Kroacya Węgierſka abo Auſtryacka graniczy na północ rzeką Sawą z zięmią Słowieńſką: na zachod z Karniolą; na południe z Dalmacyą; na wſchód z Kroacyą Turecką; długość iey z południa na północ ieſt mil 26, ſzerokość z zachodu na wſchód mil 20. Miaſta znacznieyſze ſą: *Karlſtadt* M. S. i mocne ieſt przedmurzem Chrześciściańſkim od Turków. *Siſſek* nad Kulpą;

Petryna, Chraſtowica, Koſtanica, Zrin, ſą miaſta obronne i twierdzami Kroackiemi oſadzone, *Dubica* i *Grozdanka* nad Unną.

Gdzie Dalmacya Węgierſka leży i iakie ma miaſta?

Dalmacya Węgierſka część mała dawnego Krôleſtwa Dalmackiego od Węgrôw, Turkôw, Wenetów, Raguzanôw rozerwanego leży miedzy Karniolą Iſtryą, Kroacyą Węgierſką i Turecką, Dalmacyą Wenecką i odnogą Adryacką. Miaſta 5 powiatôw ſtołeczne ſą: *Zenga, Modruza, Oſtrowica, Korlawa, Zwonigrod.* Inne miaſta: *Bukaryza, Karlopaga* &c.

Gdzie leży i iakie ma granice ziemia Siedmiogrodzka?

Ziemia Siedmiogrodzka leży miedzy Polſką, którą ma na pôłnoc; miedzy Mołdawą, ktôrą ma na wſchód; Wołochami z ktôremi ſię ſtyka na wſchód i południe; Węgrami, z któremi graniczy na południe i zachód. Długość iey z pôłnocy na południe wyciąga ſię na mil 65, ſzerokość na mil 45. *Tranſylwania* ieſt mieſzkana od trzech narodów, Saſów, Węgrów i Hunnôw *Sikulami* nazwanych; obfituie w zboże i wino, ma w gôrach ſwych minery złote, ſrebrne, ołowiane, miedziane, merkuryuſz i ałun.

Hermanſtadt (po Węgierſku *Szebeny*)

miasto Saskie stołeczne Xięstwa, wielkie, piękne i obronne. Inne miasta są: *Kronstadt* abo *Brassow*, *Weissenbourg-Alba Julia*, *Klausenburg* abo *Koloswor*-Claudiopolis, *Karlsburg*-Alba Carolina. *Huniada*, *Posteny*. &c.

Jakie iest Węgier położenie, powietra własność, żyżność?

Ta część Węgier, która na pòłnoc zachodzi, chociaż zimna i mniey urodzayna, czystym iednak i zdrowym szczyci się powietrzem; część ku południowi pomknięta żyżna, w ròwninach położona częstey podlega zarazie od Turkòw przychodzącey. Częste gorączki i frebry nie tak upały, iako obywatelów przynosi niewstrzemięzliwość. W powszechności Węgry obsituią w rożnego rodzaiu zboża, w tabakę, w wyborne wina, w pastwiska, bydło, konie, woły, owce, osły, muły &c, w delikatne ogrodowe leguminy, w owoce &c. gòry Węgierskie z bogatych składaią się szyb złotych, srebrnych, miedzianych, żelaznych, ołowianych, merkuryuszowych, cynobrowych, spisglasowych, siarczanych, kuperwasowych, solnych, magnesowych, alabastrowych i marmurowych; rzeki Węgierskie tak obsicie pędzą drobne miedziane cząstki, że żelazo do nich wrzucone w miedź zdaie się obracać; lasy i góry dzikiego pta-

stwa

ſtwa i zwierza rożne żywią rodzaie: kuropatwy, iarząbki, bażanty, ielenie, ſarny, niedzwiedzie, ryſie, kuny &c.

Jakie ſą przymioty i charakter narodu Węgierſkiego

Obywatele Węgierſcy z rożnych narodow złożeni na Węgrow, to ieſt dawnych Scytow; Słowakow to ieſt Czechow, Kroatów, Serbów, Raſcyanow, Ruſaków, Window; Niemców iako to Auſtryaków, Bawarczykow, Saſow, Szwabów, Wołochow podzieleni, nie tylko ięzyków, ale przymiotów, zwyczaiow, charakteru i ſkłonności przyrodzonych inſzością od ſiebie ſię rożnią. Obcowanie uſtawiczne, prawa też ſame, edukacya razem brana, pokrewieńſtwa częſte rożnicę tę coraz bardziey tępią, i z ſzczegulnych każdego narodu obyczaiów powſzechne wſzyſtkim czynią. Aże naród Węgierſki inne narody wraz z ſobą mieſzkaiące liczbą przewyżſza, zwyczaie onego i ſkłonności na cały kray ſię rozciągnęły. Są tedy Węgrzy poſtanowienia ciała krwiſto-choleryczneg, zkąd umyſł wypływa żwawy, ogniſty, do gniewu, zapalczywości, dzieł odważnych, a częſtokroć zuchwałych bardziey niż do nauk i kunſztów ſkłonny. Zywość przyrodzoną edukacya hamuie i do łagodności nakłania. Cnoty i

wady Węgrom zwyczayne ſą: hardość, umyſłu wynioſłość, męſtwo, odwaga, czci zbyteczna żądza, wesołość i inne własności narodowi woiennemu przyrodzone. Jazda Węgierſka z pułków ſkłada ſię Huſſarſkich do puſtoſzenia kraiu nieprzyiacielſkiego i podiazdów arcy-ſpoſobna. Piechota abo haydący zaſzczytem męſtwa dzielą ſię z Niemcami.

ROZDZIAŁ VIII.

O Królestwach Szwedzkim, Duńſkim, Pruſkim.

Które kraie należą do korony Szwedzkiey?

1) Szwecya właściwa, 2) Gothia, 3) Finlandya, 4) Laponia Szwedzka, 5) Wyſpy do Szwecyi należące, 6) Dzierżawy Niemieckie.

Jakie ſą granice obſzerność i podział Szwecyi?

Szwecyi granice ſą: Laponia Duńſka na północ; Moſkwa, odnoga Botnicka i morze Baltyckie na wſchód; toż morze Baltyckie na południe; Dania i Norwegia na zachód. Długość Szwecyi z północy na południe wynoſi mil 300, z zachodu na wſchód mil 200. Szwecya właściwa dzieli

ſię

ſię na 2 części. na Szwecyą i Nortlandyą; Szwecyi prowincye ſą 1) Uplandya, w niey miaſto ſtołeczne całego kraiu, i Szwedzkiego rządu *Sztokolm*-Holmia, założony r. 1252 nad morzem Baltyckim przy iezierze Meler. *Upſal* ſtolicą arcybiſkupią, akademią, grobem królòw ozdobiony; *Drottingholm* pałac królewſki na wyſpie *Lofon* od Katarzyny Jagiellonki założony; *Nortelga*, *Lindbom* urodzeniem Guſtawa I. ſławny, *Wira* fabryka oręża ręcznego &c: 2) Sudermania, w niey M. S. *Nikopinga* nad morzem z portem, zamkiem i warztatem okrętów; *Strengnes* przy Melerze; Karol IX r. 1611. zmarły z całą familią tu pogrzebiony &c. 3) Nerycya, w niey M. S. *Orebra* nad iez: Hilmer fabryką ſtrzelby ſławna; *Axberg* przy gòrze w kuperwas, ſiarkę i kredę czerwoną żyzny. 4) Weſtmania, ktòrey M. S. *Weſteras*, w tym mieście r. 1544 Szwedzi koronę dziedzicznym prawem oddali familii *Wazów*; *Lindesberg* ſzybami żelaznemi i wodami zdrowemi wſławiony, *Hellefors* przy ktòrym minery ſrebne znayduią ſię. 5) Dalekarelia mniey w zboże żyzna, ale w kruſzce, zwierzynę, rybę, bydło obfita: M. S. *Hedemora*; naywięcey tu prochu ruśnicznego robią, *Fahlun* abo *Gamala-Kupferberg* w całey Szwecyi miaſto naywiękſze, o ktòrym
mò-

mówią: *Sveciam neſcit qui Fahlun neſcit*; *Idra Sarna*, *Noor*, *Aweſtadt*, *Sather* &c.

Norlandyi prowincye ſą: 1) Geſtrycya, którey M. S. *Gewal* nad Geſlą w łoſoſie obſitą; *Folker* &c: 2) Helſingia M. S. *Hudwigſwald* z portem głębokim; 3) Medelpadia M. S. *Sundſwald* wełnianemi kroſnami ſławny, 4) Jemptelandya M. S. *Froſon* handlem naczynia żelaznego ſławny 5) Heriedalia, wyſokiemi górami od Norwegii zatoczona; 6) Angermania przy wybrzeżu leży Botnickim M. S. *Herneſand* na wyſpie, *Ulfon* w żelazo, à *Tazia* w miedź obſita &c: 7) Botnia M. S. *Uhma* od Guſtawa Adolfa zbudowana; *Torno* handel prowadzi wielki z Moſkalami, Lapończykami &c.

Gotya dzieli ſię na 3 prowincye, 1) Oſtrogotlandyą w którey zamyka ſię Smalandya M. S. *Linkopinga* kościołem katedr: z cioſanego kamienia ozdobiona; *Norkiopinga* ludna płòtnem i wełnianemi warſztatami ſłynie; *Wadſten* niegdyś relikwiami S. Brygitty ſławny; w roku 1747 zbudowany tu ieſt klaſztòr za ſtaraniem królowy wdowy dla ſzlachetney krwi panien; *Medewi-Villa medicorum* wodami kruſzcowemi S. Brygitty do tych czas zwanemi ſławne &c: *Kalmar* M. S. Smalandyi z portem morſkim ziednoczeniem Szwecyi, Danii i Nor-

we-

wegii r. 1397 od Margorzaty Krolowy dokonanym pamiętny; *Wester - Wick* z dobrym portem &c. 2) Sudergotlandyą, w ktorey zamykaią się Blekinga, Skania od Danii Szwedom r. 1658 ustąpiona, i Hallandya. Miasta Blekingi są: *Karlskrona* z portem morskim; Rada admiralska z Sztokolmu tu iest r. 1680 przeniesiona; *Karlshafen* także z portem; *Rottenby* &c: Skanii M. S. *Lunden* akademią, biskupstem, biblioteką ozdobione, *Landskrona* przy Zuncie trzema zamkami uzbroiona; *Krystianstadt* nad Helgą; *Huena* abo *Ween* wyspa wysoka, 4 mile na około maiąca sławna strażnicą gwiazdarską od Tychona Brahe zbudowaną r. 1580 *Uranienburg* nazwaną; ktora po śmierci Tychona w Pradze r. 1601 zmarłego na staynie folwarczne była obrocona &c: Hallandyi wyspy mil 40 długiey M. S. *Halmstadt* z twierdz obnażony. 3) Westrogotlandya zamyka prowincye: Westro abo zachodnią Gotyą właściwą z M. S. *Gottenburg* w ktorym kompania Indyiska osiadła; Wermelandyą w którey miasta; *Karlstadt* handlowny; *Filipstadt*, *Krystineham* od Krystyny królowy r. 1642 zbudowany; Dalią w niey miasta: *Dalenborg* &c; Bahus od Norwegii oderwany z miastami; *Bahus*, *Kongell* &c.

Finlandya dzieli się na 7 prowincyi, 1)

Na

Na Finlandyą właściwą, ktorey M. S. *Abo* pokoiem miedzy Moſkwą i Szwecyą r 1743 á *Nyeſtadt* r. 1721 zawartym ſławne; 2) Na Kajanią, w niey miaſta: *Kajana*, ktorey zamek Moſkale r. 1716 zburzyli; *Jakobſtadt* od Moſkalow ſpalony, &c: 3) Na Tawaſtlandyą w niey *Tawaſthus* abo *Kronenberg*; *Pejenda* iezioro 36 mil długie, 4) Na Nylandyą, w ktorey miaſta: *Helſingfors* mocny z portem wygodnym; *Degerby* nowa pograniczna forteca z portem: 5) Na Karelią za rzeką Kymeną leżącą, ktora żadnego niema znacznego miaſta; Karelia na zachod i połnoc położona od rzeki Kymeny *Kymmenegard* nazwana Moſkwie ieſt r. 1743 uſtąpiona, á r. 1721 Karelia wſchodnia; w nich miaſta Moſkiewſkie: *Fryderksham* z portem; *Wilmanſtrand*, *Wiburg* twierdzami i portem ſłynie; *Petrowka* &c: 6) Na Sawolaxyą z M. S. *Nyslot*, 7) Na Kexholmią połnocną z M. S. *Leżą*; południowa przy Ladodze leżąca należy do Moſkalów z M. S. *Kexholm*.

Laponia Szwedzka ledwie kilka ma ludnych miaſteczek; kray cały zimny, zwierza drapieżnego pełny, śniegiem i lodami zawalony dzieli ſię na 7 Marchyi, ktore ſię nazywaią od rzek. Lapończykowie mieſzkaią w chałupach małych, drewnianych, ſkórami pokrytych, ktore z iednego na drugie

miey-

mieyſce przeprowadzać mogą. Zadne tam owocowe drzewa dla zimnego powietrza utrzymać ſię nie mogą.

Które wyſpy należą do Szwecyi?

Trzy znacznieyſze 1) *Alandya* leży na morzu Baltyckim miedzy Szwecyą właściwą i Finlandyą, iéden zamek *Kaſtelhom* wyſpy tey ieſt ozdobą, 2) Wyſpy *Gatlandya* i *Oelandya* leżą przy Oſtrogotlandyi. *Wisby* M. S. *Gotlandyi* ieſt bogate i handlowne; 3) *Oelandya* długa á wąſka, przeſmykiem Kalmarſkim od lądu oddzielona żyżnemi ſzczyci ſię gruntami. M. S. *Borcholm*; *Ottenby* miaſteczko z mocnym zamkiem..

Jakie ſą dzierżawy Szwedzkie w Niemczech?

Z obſzernych dzierżaw które koróna Szwedzka w pańſtwie trzymała Niemieckim, zoſtały ſię iey: 1) Miaſto *Wiſmar* z portem wygodnym w Xięſtwie Meklenburſkim, 2) Wyſpa Rugen nad brzegami Pomeranii z M. S. *Bergen* w pośrzodku wyſpy położonym, 3) Część Pomeranii bliżſzey rzeką Penną od Pomeranii Brandeburſkiey oddzielona, dwa zamyka powiaty Bartſki i Gutzkowſki: M. S. Pomeranii Szwedzkiey *Stralſund* mocne i portowe, *Gryp ſwalda* nad małą odnogą morſką, *Gutzkow*, *Wolgaſt*, *Barth*, *Damgarten* &c. Odpadły od Szwecyi Xięſtwa Bipontyńſkie, Bremeńſkie, Ferdeńſkie,

ſkie, Inflantſkie, i Pomerania bliżſza oprócz dwuch powiatów.

Jakie ſą właſności powietrza, obfitość, handel Królestwa Szwedzkiego?

Powietrze oſtré czyni zimę tęgą do dziewięciu mieſięcy poſpolicie przedłużoną, po którey naſtępuią upały wielkie słońcem długo na horyzoncie świecącym wzniecone: góry, laſy, ieziora częſte, bagna wielkie, większą połowę obſzernego tego zabieraią królestwa. Grunta piaſzczyſte i nieurodzayne dla niedoſtatku ludzi odłogiem leżą i obywatelów kraiowym nie mogą wyżywić zbożem. Bydło rogate ieſt daleko w Szwecyi mnieyſze, niż w innych Europy częściach południa bliżſzych; gęſte i wielkie laſy żywią wiele niedźwiedzi, wilków, ryſiów, kun, łoſiów i inne źwierząt rodzaie. Rafinet zwierzę wygodne, wielkie Laponii czyni pożytki. Z gór kruſzcowych Szwedzkich wychodzą naylepſze w Europie żelazo, przednia miedź, magnes &c.

Jakie ſą przyrodzone narodu Szwedzkiego właſności i charakter?

Właſności powietrza zimnego ale zdrowego, daią Szwedom poſtanowienie ciała mocne, rozum zaś czynią mnie y byſtrym i przenikaiącym; zkąd Szwedzi zawſze chętniey i pomyślniey przykładaią ſię do kun-

ſztu

ſztu rycerſkiego, niż do nauk, między któ-
remi naukami prawną, lekarſką, handlemi
kupiectwem bardziey ſię brzydzi ſzlachta,
niż w każdym innym kraiu. Męſtwa i od-
wagi Szwedzkiey doświadczyły ſąſiedzkie
narody: Niemcy, Polacy, Duńczykowie, i
Moſkale. Młódź ſzłachecka po zakończo-
nych naukach uczy ſię polityki, rządów i na-
bywa wiadomości w ſprawach publicznych
przy poſłach Szwedzkich u dworów cudzo-
ziemſkich i przy różnych radach i trybuna-
łach kraiowych, á naybarziey w kancellaryi
koronney ſprawuiąc urząd piſarków, re-
gentów, ſekretarzów &c. Szwedzi w mło-
dym wieku cudzoziemſkie zwiedzaiąc pań-
ſtwa nabywaią obyczayności, grzeczności i
w ſprawach politycznych doświadczenia.

Które kraie ſkładaią króleſtwo Duńſkie i do onego należą?

Kraie ſkładaiące króleſtwo Duńſkie iedne
na lądzie, drugie leżą na morzu, w Europie
i za Europą. Kraie leżące na lądzie ſą: 1)
Jutlandya-*Cherſoneſus Cimbrica* północna,
2) Jutlandya południowa abo Xięſtwo Sle-
świckie. Kraie leżące na morzu ſą wyſpy: 1)
Selandya, 2) Fionia, 3) Wyſpy mnieyſze.
Kraie leżące w Europie za Danią ſą: 1) Nor-
we-

wegia z wyſpami po nad brzegami iey położonemi, 2) Wyſpy północne, 3) Państwa Niemieckie. Kraie za Europą leżące ſą: oſady Duńſkie w Afryce, Azyi i Ameryce.

Jakie ſą granice Danii?

Dania na południe ſtyka ſię z Niemcami, z innych ſtron ieſt dwiema oblana morzami: Niemieckim i Baltyckim, które z ſobą ſię łączą trzema morſkiemi przeſmykami: *Beltem małym - fretum Balticum minus* miedzy Fionią i Jutlandyą na 4 mile ſzeroko płynąnym; *Beltem wielkim* na 8 mil ſzerokim - *fretum Balticum majus* miedzy Fionią i Selandyą biegącym; *Zuntem - fretum Oreſundicum* miedzy Selandyą i Skanią na pół mili ſzerokim, przez który wſzyſtkie przechodzą okręty.

Które znacznieyſze ſą miaſta w Jutlandyi?

Albourg, *Wibourg*, *Arrhus*, *Rypen* ſą miaſta biſkupie w północney *Jurlandyi*; *Sleswick* M.S. Xięſtwa Sleświckiego. Inne miaſta ſą: *Gottrop*, *Huſum*, *Flesbourg*, *Tondern*, *Appenrada*, *Frederikſtadt* od Ormianów zbudowany, *Tonninga* &c. Xięſtwo Sleświckie od r. 1720 całe należy do korony Duńſkiey.

Jakie miaſta znayduią ſię na wyſpach Selandyi i Fionii;

Koppenhaga - Hafnia M. S. Selandyi i

krò.

króleſtwa Duńſkiego z wygodnym, obſzernym i beſpiecznym portem na dwuch wyſpach Selandyi i Amaku moſtem zwodzonym z ſobą złączonemi położona. Pałace królewſkie: *Chryſtianburg* od *Kryſtyana* VI Króla r. 1740 dokończony; *Roſenbourg* z ogrodem roſkoſznym, każdemu do przechadzki wolnym; *Charlotenbourg*, zbroiownia *Bremmerholm* nazwana, biblioteka królewſka, giełda kupiecka, domy i ſkłady towarzyſtw kupieckich Indyi wſchodniey i zachodniey, ſzkoła żołnierſka, akademia i inne gmachy przepyſzne ſą przednią ozdobą tego bogatego i handlownego miaſta.

Pałace królewſkie za *Koppenhagą* leżą: *Fryderiksbourg* o mil 8 od *Koppenhagi*; *Friedensbourg* o mil 10, *Jaegersbourg*, *Sorgenfrey*, *Friderikstbal* o mil 2, *Sophienburg*, *Friderikſberg* &c.

Inne miaſta Selandyi: *Rothschild* przymierzem pokoiu miedzy Duńczykami i Szwedami r. 1658 zawartym ſławny; *Kronenbourg* zamek, *Glaſeneur* lub *Helſinor* piękne miaſto nad Zuntem: ſą to dwa mieyſca, gdzie okręty wſzyſtkich narodów przez Zunt przechodzące płacą cło królowi Duńſkiemu.

Miaſta wyſpy Fionii: *Odenſa*, *Nibourg*, *Swinborg*, *Aßens*, *Ozenberg* *Faaburg*, z portem. &c.

Jak ſię nazywaią wyſpy mnieyſze Duńſkie?

Wyſp

Wyſp mnieyſzych Duńſkich liczą kraiopiſarze 12: *Amack*, *Langelandya*, *Lalandya*, *Falſter*, *Guldebourg*, *Moena*-Virginea Danica, *Aaroa*, *Bornholm*, *Samſoa*, *Anhut*, *Leſſowa*, *Soltholm*. &c:

Jakie ſą Norwegii położenie, granice, obſzerność i miaſta?

Norwegia od r. 1387 do Danii przyłączona, zimna, laſami zaroſła i nieurodzayna w dłuż Szwecyi, którą ma na południe i wſchód położona, z Laponią Moſkiewſką ſtykaiąca ſię, oceanem północnym i morzem oblana, długa mil 360, ſzeroka 60, a w niektòrych mieyſcach tylko 2, dzieli ſię na 4 wielkorządztwa, które ſą: 1) *Aggerhus*, ktòrego M. S. *Anslo*, teraz *Chriſtiania*, *Fryderycke-Halla* śmiercią roku 1718 *Karola* XII króla Szwedzkiego ſławna, 2) *Berghen* z M. S. tegoż imienia, 3) *Drontheim*, 4) *Warhhus* zamyka Laponią Duńſką kray gòrzyſty i cale nieurodzayny, dla tego nie ludny. Majątkiem obywatelòw ſą rafinety, pożywieniem zaś mleko, ſer, ryba i zwierzyna. *Kap pòłnocny* i *Kap Kyn* ſą dwie góry Europeyſkie w morze wbiegłe naydaley pomknione ku pòłnocy. Od *Kapu* północnego (Nord Cap) naywiękſza Europy bierze ſię długość do *Kapu Matapan* w Morei, abo dawnym Peloponezie.

Ja-

Które wyſpy po nad brzegami leżą Norwegii?

Wyſpy małe nad brzegami Norwegii północney leżące ſą: *Maggeroya*, którą kończy *Kap* północny, *Surroya*, *Samiana*, &c: za cyrkułem polarnym położone. Miedzy małą wyſpą *Werą* i brzegiem południowym wyſpy *Lofforeny* ſławny znayduie ſię zakręt lub wir morſki od rodaków *Mal-ſtrom*, od ſtarożytności *umbilicus maris* nazwany, który przez 6 godzin gwałtownie połykaiąc okoliczne wody i wſzyſtko co mu ſię tylko nawinie, przez drugie 6 ztąż gwałtownością pochłonione wody i zgruchotane by naywiękſze wyrzuca okręty.

Jak ſię nazywaią wyſpy północne na oceanie leżące?

1) *Islandya* wyſpa zimna, nieurodzayna brzozy tylko i iałowiec rodząca, górzyſta, mieſzkana ieſt od ludzi małych, wielkich próżniaków, upartych i cale dla niedoſtatku wychowania głupich. Miaſta Iślandyi ſą: *Skalholt* ſtołeczne, *Ballenſtadt* zamek gdzie mieſzka wielkorządzca, *Holum Hofs-os* &c, *Hekla* góra śniegiem i lodem zawſze okryta płomienie wyrzuca. *Krafla* druga góra ogniſta.

2) Wyſpy *Ferro-Gleſſariæ* miedzy Iślandyą i wyſpami Schotlantſkiemi należą do korony Duńſkiey; liczą ich wſzyſtkich 25 á

osiadłych 17: *Stroma*, *Sudera*, *Borda*, &c.

3) *Gronlandya* ledwie co poznana, od Duńczyków przywłaszczona styka się na wschód z Tartaryą, na zachód z Ameryką, na pòłnoc z nieznaiomemi kraiami abo też morzem; żadnych niema miast, lecz tylko niektóre porty co ie nawiedzaią Duńczykowie, Hollendrowie, Anglicy &c. Obstuie w bydło, konie, zaiące, rafinety, wilki, lisy, niedźwiedzie białe, bobry, kuny &c. Gronlandczykowie karmią się mięsem i rybami surowemi nadgniłemi i dla tego tak śmierdzą, że cudzoziemcom znieść ich nie podobna. Piią tłustość wielorybią; wino im iest nieznośne i przeciwne; wielkie z postaci i ciała ksztaltu maią podobieństwo do Lapończyków, żyią bez wiary, prawa i rządu; z przyrodzenia smutni, w posiedzeniu iednak żartobliwi i weseli; zazdrość, kradzież, piiaństwo, zdrady, podeyścia i namiętności od wiary zakazane, a rozum ludzki hańbiące w tym narodzie nie są znaiome.

Ktòre kraie Niemieckie należą do korony Duńskiey?

1) Hrabstwo Oldenburskie z M. S. *Oldenburgiem* nad Huntą, 2) Hrabstwo Delmenhorstańskie z M.S. tegoż imienia; oba w cyrkule Westfalskim. 3) Trzy dzierżawy w Xięstwie Holsztyńskim: Rendsburgską, Hon-

row

rowſka i Wilſter-Marchia, w ktòrych miaſta *Itzehoe, Wilſter, Draga, Rendsburg, Honrow* &c. W Dytmarſii miaſta *Meldorf, Brunsbuttel* nad Elbą, *Bockenbourg* &c.

W Stormarii- *Steinbourg* nad Elbą, *Glückſtadt* -Tychopolis miaſto obronne, w ktòrym wielkorządzca Duńſki mieſzka &c: do Stormarii należą dwie części hrabſtwa Pinnenbergſkiego, w którym miaſta ſą: *Pinnenberg, Altona* lub *Altena* na ſtrzelenie działa od *Hamburga*, handlowna i ludna, *Wedel* &c.

W Wagryi: *Segeberg* M. S. dzierżawy Duńſkiey; *Ratzów, Lutkenborg* &c. Inne wſzyſtkie dzierżawy i miaſta w Xięſtwie Holſztyńſkim, Dytmaryi, Stormarii i Wagryi należą do Xcia Hoſztyńſkiego naſtępcy tronu Roſſyiſkiego,

Jakie oſady ma Dania w innych trzech częściach świata?

W Afrycе na brzegu Gwineyſkim Dania trzyma zamki: *Chryſtyansbourg* i *Fryderyksbourg*.

W Azyi na brzegu Koromandelſkim miaſto *Trankwebar* r. 1630 od Duńczyków założone i mocnym zamkiem zaſłonione, ludne, handlowne z wolnym dla Katolików i wſzyſtkich Chrześcian, Turków, Indyanòw obrządkòw wiary ſprawowaniem. W tym mieście od Duńczykòw założona

ieſt drukarnia pierwſza i iedna w Indyach; oſadzeni Miſſionarze Auſzpurſkiego wyznania dla nawracania Pogan, nakładem królów Duńſkich.

W Ameryce miedzy wyſpami Karaybańſkiemi dwie wyſpy: *S. Tomaſza* obfituiąca w cukier i indych; *S Krzyża* wyſpa równie długa iak ſzeroka mil 9 u Francuzów r. 1735 kupiona, żyżna, i zamkiem od Duńczyków zbudowanym ubeſpieczona.

Jakie ſą urodzaie. żyżność, handel Króleſtwa Duńſkiego?

W kraiach króleſtwa Duńſkiego powietrze ieſt zimne; ale zdrowe? ſzkorbut tak Duńczykom zwyczayny barziey ſprawuie używanie mięſa ſolonego, niż powietrze ſzkodliwe. Tak wielkie iak mnieyſze wyſpy urodzayne maią grunta, i obfite wydaią żniwa. Konie Duńſkie u całey Europy ſą w ſzacunku. Woły, wieprze, owce w wielkiey wychodzą liczbie do Niemiec i Holandyi. Manufaktury potrzebne dla wygody kraiu załóżone; galony, hafty złote i ſrebrne, kleynoty &c. zakazane, na handlu, rolnictwie, ápodobno naywięcey na rybach zyſkane, zatrzymuią w kraiu pieniądze. W górach Norwegſkich znayduią ſię minery ſrebrne, miedziane i żelazne; naywiękſzą iednak intratę przynoſzą temu króleſtwu

ma-

maſzty i drzewa do budowania domòw i okrętów zdatne.

Jakiego ſą Duńczykowie przyrodzenia i charakteru?

Duńczykowie ſą wroſtu pięknego, dowcipni, mocni, odważni, do nauczenia ſię ięzyków cudzoziemſkich, kunſztów i nauk ſpoſobni, chociaż nie nazbyt ſkłonni, pyſzni, ſkryci, ku cudzoziemcom iednak dość ludzcy. Naymilſzą ich zabawą ieſt rolnictwo, handel, koni i bydła wychowanie. Białey płci Duńſkiey przyznawaią cudzoziemcy pięknośc i urodę, pracowitość i uczynność w domu, wdzięczność i przyiemność w poſiedzeniu, wierność w małżeńſtwie, czyſtości cnotę w wdowim i panieńſkim ſtanie.

Które kraie należą do Króla Pruſkiego?

1) Króleſtwo Pruſkie, 2) Marchia Brandeburſka dawniey od kraiopiſów Polſkich Xięſtwem Zgorzelſkim zwana, 3) Pomerania bliżſza i dalſza, oprócz dwuch powiatòw do korony Szwedzkiey należącch, 4) Xięſtwo Sląſkie, to ieſt Sląſk dolny, znaczna część gòrnego i Glatz, 5) Xięſtwa Magdeburſkie i Halberſtadſkie, miaſto Halla Saſka, hrabſtwo Mansfeldſkie ſpólnie z Elektorem Saſkim w ſekweſtr wzięte, 6) Dzierżawy i miaſta

ſta Luzackie, 7) W cyrkule Weſtfalſkim: Xięſtwa Kliwſkie, Mindeńſkie, Murſkie (*Moerſch*) i Fryzyi wſchodniey; hrabſtwa Markańſkie -*de la Marck*, Teklenburſkie, Lingeńſkie, Rawensbergſkie, 8) W Niderlandzie: część Geldryi gòrney z M. S. tegoż imienia, 9) Przy Szwaycarach Xięſtwa Newemburſkie-*Neuchatel* i Walengeńſkie. 10) W Polszcze ſtaroſtwa lenne: Bytowſkie i Lawemburgſkie; zaſtawne ſtaroſtwo Drahimſkie i Żuławy Elbląſkie: w Litwie dziedziczne włości Sereia i Tawrogi.

Jakie ſą położenie i obſzerność kròleſtwa Pruſkiego?

Pruſy od panuiącey tam familii nazwane Brandebuſkie naprzód podbite od kawalerów Krzyżackich do Polſki ſprowadzonych od Konrada Xięcia Mazowieckiego r. 1226, potym od Kazimierza IV Kròla Polſkiego do hołdu przymuſzone, a od ſyna iego Zygmunta I na Xięſtwo świeckie obròcone i Albrychtowi Margrabi Brandeburſkiemu oſtatniemu Miſtrzowi Krzyżackiemu w Pruſach na lenność dziedziczną oddane roku 1525; daley traktatem Wielawſkim r. 1657 od Jana Kazimierza i Rzeczypoſpolitey z hołdu wypuſzczone, nakoniec od Fryderyka I do tytułu królewſkiego r. 1701 podnieſione, graniczą na pòłnoc z morzem

rzem Baltyckim i Xięſtwem Zmudzkim; na wſchòd z Xięſtwem Litewſkim i Podlaſkim; na południe z Xięſtwem Mazowieckim i zięmią Dobrzyńſką; na zachód z Pruſami Polſkiemi; długość ich naywiękſza z pólnocy na południe mil 60, ſzerokość z zachodu na wſchòd mil 50.

Na wiele prowincyi dzielą ſię Pruſy?

Na trzy cyrkuły: Samlandyą - *Circulus Sambienſis*, Natangią - *Circulus Natangenſis*, Hokerlandyą - *Circulus Hockerlandiæ.* Samlandya dzieli ſię na Samlandyą właściwą, na Sklawonią i Nardyą: dwie oſtatnie nazywaią ſię Litwą małą abo Pruſką dla używania w nich ięzyka Litewſkiego; Natangia na Natangią właściwą, Bartonią, Sudawią i Galindyą: Hokerlandya na Pomezanią i Pogezanią abo Hokerlandyą właściwą.

Jakie ſą miaſta znacznieyſze Pruſkie?

Królewiec po Niemiecku Könisberg nad Preglą od Ottokara II Kròla Czeſkiego r. 1254 założony ieſt M. S. Samlandyi i całego kròleſtwa Pruſkiego, ſtolicą rządu, trybunału naywyżſzego, akademii r. 1544 fundowaney &c. Miaſto to ludne, ochędożne, handlowne, zamkiem nazwanym *Fryderyksburg*, pałacem kròlewſkim, ratuſzem, ſzpitalami, giełdą &c ozdobione, dzieli ſię na trzy miaſta, na *Miaſto ſtare*, *Loebnicht* i *Kniephof.*

In-

Inne miasta: *Piława*-Pillau miasto małe ale obronne, na małey półwyspie, miedzy morzem Baltyckim i portem *Frisch* na przeciwko uścia rzeki Pregli położone, iest przedmurzem krolestwa od morza. Wszystkie okręty kupieckie tu stawaią i zapłaciwszy cło krolowi Pruskiemu towary na statkach małych Preglą do Królewca 7 mil odległego przesyłaią, á na odwrót Krolewieckie towary biorą. *Fischhausen* nad hafem z zamkiem mieszkanym przedtym od Biskupów Sambieńskich. *Tapiewo* na górze przy Pregli położone z zamkiem z kamienia ciosanego zbudowanym, w którym złożone są papiery publiczne krolestwa, *Allenburg*, *Wielawa* przymierzem pokoiu miedzy Koroną Polską i Fryderykiem Wilhelmem Elektorem r. 1657 zawartym i zwycięstwem Moskalów, potym w lat 100 (1757) nad Prusakami odniesionym, sławna. *Nerung* miedzymorze miedzy morzem Baltyckim i ieziorem Kurlandzkim.

W Sklawonii: *Memel* przy granicy Zmudzkiey miasto obronne, z portem głębokim i bespiecznym. W zamku broń i narzędzia woienne dwie napełniaią zbroiownie. *Tylża* nad Niemnem, *Heydenkrug*, *Ragneta* &c.

W Nardyi abo Nadrawie; *Labiawa* miasteczko zamkiem obronne. *Insterburg*, *Gumbin*, *Stołupiany*, *Gołdapa*, *Rautenburg* &c.

Wylicz miasta cyrkułu Natángeńskiego?

W Natangii właściwey: *Brandeburg*, *Kreytzburg*, *Dumnów*, *Heiligebeil*-święta siekierka W Bartonii: *Bartenstein*, *Landsberg*, *Rastenburg*, w bliskości którego *Swięta Lipka* wspaniałym kościołem Katolickim stoi wsławiona. *Nordenbug*, *Angersburg*, *Gerdawa*, *Landsberg*, *Arys* &c.

W Sudawii: *Johannesburg*, *Biała*, *Olęcko*, *Prosken*, *Lick*, &c.

W Galindyi: *Willenberg*, *Ortelsburg*, *Passenheim* oyczyzna *Hartknocha* tu narodzonego roku 1644. *Kasztemburg*, *Nidenburg*.

W Pomezanii *Kwidzyń* - Marienwerder nie daleko Wisły przedtym miasto katedralne biskupstwa Pomezańskiego. *Gardensa* nad ieziorem: *Chrystburg* nad Sarguną, *Saalfeld*; *Riesenburg* nad Liebą. *Rosenberg*, *Osteroda* nad Drwęcą *Schenberg*, *Gilawa*, Deutsch-Eylan, *Działdów*-Soldau nad ieziorem; *Liebemuhl* zamek dawnych Biskupów Pomezańskich: *Dąbrowna*-Gilgenburg nad rzeką Gildą; o mil 2 od tego miasta *Tannenberg* i *Grunewalda* są wsie, miedzy któremi Władysław Iagiełło walną zwiódł bitwę r. 1410 z Ulrykiem de Jüngingen XXIV Mistrzem Krzyżackim i pamiętnym wiarołomnych Krzyżaków pogromił zwycięstwem; sam Mistrz i przednieysi rycerze

Nie-

Niemieccy legli na placu; woyſka zwycięzkie ſprawował Zyndram Maſzkowſki Chorąży Krakowſki; *Mormerk*-Morungen, *Hohenſtein*, *Lieſtadt*, *Finckenſtein*, zamek &c. W Pogezanii: *Holland* miaſto bogate i ludne, *Mulhauſen* miaſteczko weſołe.

Jaka ieſt żyżność, Prus Branbeburſkich?

Las ciemny i nieprzebyty niedźwiedzi, łoſiów, ieleni, ſarn, bawołów pełny Pruſy ſtykaiące ſię z Litwą okrywa, znaczną część gruntów piaſzczyſtych, częſtemi bagnami i iezioramí przeciętych, nieurodzaynych, obywatelów przemyſł i twarda praca do wydawania pomyślnych przymuſza urodzaiów, które opędziwſzy domowe obywatelów potrzeby i ſkromne wyżywienie dodaią zboża handlowi zamorſkiemu. Wſzyſtkie zboża, len, konopie, trzody bydła, ſtada koni zwłaſzcza w dobrach królewſkich, manufaktury grube wełniane, płótna, rzemioſła &c, handel utrzymuią Pruſki i daią obywatelom ſpoſob do płacenia ciężkich i na wiele rodzaiów podzielonych podatków. Morze Pruſy oblewaiące żołty wyrzuca burztyn, który także w rozkopanych na kilka ſtóp w głąb ziemi znayduie ſię warſztach.

Jakie ſą przyrodzone Pruſaków ſkłonności i charakter?

Właśni kraiu obywatele Sarmatowie w ſzczegulności zaś Scyrowie, Sudynowie, od

których część cyrkułu Natageńſkiego do tychczas nazywa ſię Sudawia lub Sudynem, Eſtyanie &c, od niepamiętnych czasów Prusſy zaludnili. Są Piſarze świadczący, że Boruſſowie czy Pruſſowie w wieku X wyſzedłſzy z Ruſi w tym oſiedli kraiu i onemu nazwiſko nadali teraźnieyſze. Kawalerowie Krzyżaccy ſprowadzili do Prus naywięcey Weſtfalanów, Saſów dolnych, i gornych, Frankończyków; Hugonoci potym tam przyſzli Francuſcy, naoſtatek Salburczykowie. Panowanie domu Brandeburſkiego bliſko przez półtrzecia wieku wielu tam Brandeburczyków, á bliſkość mieyſca Polaków i Litwinów przeciągnęła. Tak wielka różnych narodów ſpołeczność różne do Prus wprowadziła obyczaie, ſkłonności i charakter. Rodowici Pruſacy, którzy w ſamym zoſtali ſię gminie, ſą mocni, poſtaci przyſtoyney, pracowici, wſtrzemięźliwi, ſpoſobni do wytrzymania trudów woiennych i dobrzy żołnierze.

ROZDZIAŁ IX.

O Rzeczachpoſpolitych Weneckiey, i Hollenderſkiey.

Które kraie należą do Rzeczypoſpolitey Weneckiey?

Z obſzernych państw i kraiów, które Rzeczpoſpolita orężem lub polityką i przemyſſem nabyła, zoſtały ſię iey 1) Włochy Weneckie. 2) Dalmacya Wenecka. 3) Albania Wenecka, 4) Wyſpy na morzu Jońſkim położone.

Na wiele prowincyi państwo dzieli ſię Weneckie?

Według położenia i rządu politycznego na dwie Wenetowie kray ſwòy dzielą części, które państwem nazywaią lądowym i morſkim. Kray nie ſtykaiący ſię z morzem, abo Lombardya Wenecka zowie ſię państwem lub *Stanem lądowym*; kray zaś morzem oblany iako Xięſtwo Weneckie, abo *Dogada*, część Iſtryi, Dalmacyi, Albanii i wyſpy Weneckie ſą poczytane za *Stan morſki*.

Które prowincye i znacznieyſze miaſta leżą w państwie Weneckim lądowym?

Państwo abo *Stan lądowy* 12 zamyka prowincyi, te ſą: 1) Bergamaſk. 2) Kremaſk. 3) Breſciana. 4) Weroneza, 5) Polezyna Rowigańſka, 6) Powiat Padewſki, 7) Wincentyna, 8) Trewizana, 9) Feltryna, 10) Belluneza, 11) Kadoryn 12). Fryulia.

1) Bergamaſku M. S. *Bergam*, ludne, bogate, obronne i zamkiem na wyſokiey położonym gòrze zaſłonione. Obywatele te-

go

go kraiu handluią żelazem, obiciemi bydłem i marmurem 2) Kremaſku M. S. *Krema* nad rzeką Seryą wpadaiącą do Addy; miaſto to mocne zdobi ſię biſkupſtwem r. 1580 uſtanowionym. 3) Breſciana-*Ager Brixianus* ma grunta żyżne, obfituie w zboże, wino, i żelazo; M. S. wielkie, obronne i bogate r. 1769 trzęſieniem ziemi ſkołatane *Brzescia*; piękna ztąd wychodzi broń ogniſta. Kościół katedralny, zbroiownia dobrze opatrzona, mocny zamek na ſkale położony, wieża nazwana *Pallada* ozdobą ſą miaſta. Inne miaſta *Sala* nad ieziorem Gardą, *Chiara.* &c, 4) Weroneza-*Ager Veronenſis* ſzczupłość ſwych granic nadgradza gruntów żyżnością, wina, oliwy i owoców delikatnych obfitością. *Werona* M, S. Adigą przez śrzodek płynącą na dwie części podzielona, trzema mocnemi zamkami obroniona, grubemi wałami i głębokiemi foſſami otoczona, ſłynie biſkupſtwem, towarzyſtwem ludzi uczonych nazwanych *Gli Philarmonici* dawnością założenia, handlem oliwy i rękodziełmi iedwabnemi. Wſławiaią ieſzcze Weronę *amphitheatrum* od Rzymian zbudowane do tych czas niemal całe, ratuſz wſpaniały poſągami Korneliuſza Nepoſa, Emiliuſza-Marka, Pliniuſza ſtarego, Witruwiuſza, Ieronima Frakaſtora w tym mie-

ieśc

ście urodzonych, przyozdobiony; dwa rozległe do przechadzki rynki, ieden dla ſzlachty, drugi dla mieſzczan i kupców, na którym arcypiękny poſąg wyraża miaſto Weronę z koróną u nóg leżącą. Inne miaſta ſą: *Gardu* i *Peſchiera* nad ieziorem Gardą 12 mil długim á 3 ſzerokim, *Lengnago* nad Adigą, *La Chiuſa* zamek na górze położony, *Sermiona*-Sermio oyczyzna Wierſzopiſa Katulla; wyborne wino przy tym małym miaſteczku rośnie nazwane *Vino ſanto.* 5) Polezyna Rowigańſka od Xięſtwa Ferrarſkiego oderwana obfituie w zboże i bydło. *Rovigo*-Rhodigium nad Adigą M.S; *Adria* przedtym wſpaniała i wielka, od którey odnoga Wenecka nazywa ſię do tychczas morzem Adryatyckim, teraz od ſamych rybaków mieſzkana i bardziey do wſi niż miaſteczka podobna; *Bellino* &c. 6) Powiat Padewſki-*Patavinus ager* ma M.S. *Padwę*-Patavium nad Brentą, ſławną akademią, wielką biblioteką w pałacu Rzeczypoſpolitey złożoną, dwoiakim zgromadzeniem uczonych ludźi, iednym nazwanym *gli Riſoverati*, drugim *gli Infiammati*, różnemi pięknemi pałacami, grobem *S.* Antoniego od tego miaſta Padewſkim nazwanego, urodzeniem Tita-Liwiuſza i innych ſławnych ludzi zaſzczyconą. Trzęſienie ziemi r. 1756 przepyſzny

te-

tego miaſta ratuſz i wiele pięknych gmachów rozwaliło. *Abano* zdrowemi cieplicami ſławne. *Eſta* od którey początek bierze familia Xiążąt Modeńſkich. *Arqua* grobem Franciſzka Petrarchy tu r. 1474 pogrzebio nego, zalecona. 7) Wincentyna - *Ager Vincentinus* dla roſkoſznego położenia, żyżnych gruntów, wybornego wina, ogrodem Weneckim nazwana, obfituie w źwierzynę, bydło, masło i ſyry, Miaſta iey ſą: *Wicenca* Vicentia wielka, ludna i mocnemi wałami opaſana miedzy dwiema rzekami Rotoną i Bachglioną i dwiema górami w pośrzodku weſołey równiny położona; zdobią to miaſto katedra biſkupia, piękne pałace, wſpaniałe kościoły, obſzerne rynki. Wicencyanów maią za naymściwſzych miedzy wſzyſtkiemi Włochami. *Maroſtyka* wałami i zamkiem zmocniona. *Brendola* zdrowym powietrzem zaſzczycona &c. 8) Trewizany M. S. *Trewiza* - Torviſium dawna, piękna i obronna, biſkupią ſtolicą, wſpaniałemi pałacami z przyczyny, że tu naywięcey mieſzka ſzlachty Weneckiey, narodzeniem Totili króla Gotów i Benedykta XI Papieża zalecona. Inne miaſta: *Ceneda*, *Torcello*, *Mezorbo*, *Baſſano* &c. 9) Feltryna - *Ager Feltrinus* naywiękſzy handel prwadzi żelaza. M. S. *Feltri* ſtolica biſkupia i piękne zaleca poło-
że-

żenie. 10) Belluneza w żelazne obfituie rudy. M. S. *Belluna* nad Piawą z biſkupſtwem, mała ale piękna. 11) Kadoryn, ktòrego M.S. *La Pieva di Cadora* nad rzeką Piawą. Według D. Vaiſſete obywatelów tego miaſta od wſzyſtkich podatków Rzeczpoſpolita uwolniła dla ich życzliwości w ciężkich okolicznościach ſtatecznie dotrzymaney. 12) Friula-*Forojulienſis Tractus* cała ieſt Wenecka oprócz miaſta Akwilei przedtym Patryarchowſkiego do Arcyxięſtwa Rakuſkiego należącego. M. S. *Udyn* ſtolicą Arcybiſkupią ozdobiony. Inne miaſta w tym kraiu leżą: *Palma-nova* założona r. 1593 dla zaſłonienia państwa Weneckiego od Niemców i Turków. *Friula*-Forum Julium po Włoſku *Civita di Friuli*, przedtym M.S. kraiu do tych czas obronne, *Konkordya* od Attili zburzona, do tego czaſu z rozwalin nie powſtała, *Grada* na małey wyſpie na przeciwko Akwilei położona; ztąd ſtolica Patryarchówſka do Wenecyi ieſt przenieſiona.

Jakie miaſta znacznieyſze znayduią ſię w prowincyach Państwa abo Stanu morſkiego Weneckiego?

1) Xięſtwo Weneckie abo Dogada nad brzegiem morſkim położona, od lądu zaś innych prówincyi Weneckich granicami ściśniona zamyka wiele wyſp małych przy brze-

brzegach rozrzuconych.

Miasto stołeczne państw Rzeczypospolitey Weneckiey i Dogady iest *Wenecya* na 72 małych wyspach wystawiona, piękna, bogata, handlowna i ludna. Wszystkie domy, pałace, gmachy na ubitych palach zasadzone nie ulicami, ale kanałami dzielą się; niektóre kanały nakształt Hollenderskich groblą kamienną z oboiey strony ubitą obwarowane dla przechodu pieszych daią sposobność, ale po wszystkich innych trzeba wozić się gondołami to iest czółnami. Kanały iedne do drugich wpadaią, á ulice i wyspy mostami pięknemi, których tu liczą na 500, łączą się. Naypięknieyszy i naywspanialszy most *Rialto* długi stóp 187 na wielkim kanale na 12,000 palôw iednę tylko unoszących z białego marmuru arkadę, osiada. Ta arkada 80 stóp wysoka, á 90 długa iest nadowcipnieyszym kunsztu budowniczego wynalazkiem. Kramy kupieckie we 2 rzędy uszykowane dzielą most na 3 ulice, á 4 z nayprzednieyszego marmuru posągi sztuce przydaią ozdoby: 1) Archanioł Gabryel zwiastuiący Maryi Pannie wcielenie Syna Bożego. 2) Marya Panna przyimuiąca to zwiastowanie. 3) S. Marek Ewangelista,

4) S. Teodor, oba Patronowie miasta Wenecyi. Most *Rialto* kosztował Rzeczypospolitey 250 tysięcy dukatòw. Dom Niemiecki dla składu towarów z tego kraiu przychodzących od kupcòw Niemieckich mieszkalny nad tym stoi kanałem. Rynki publiczne, kościoły, pałace, zbroiownia cudzoziemcòw wędruiących godne są podziwienia. Rynków w Wenecyi małych i wielkich do targów i rozrywek liczą 53, które wszystkie rynek S. Marka i S. Geminiana facyatą pałacu Xiążęcego, biblioteką, mennicą, prokuratoryami S. Marka i innemi przepysznemi gmachami galerye spodnie maiącemi otoczony, wspaniałością i pięknością przenosi. Strona prawa tego rynku ku morzu obròcona nazywa się *Broglio*, i iest mieyscem na przechadzkę i rozmowy dla samey szlachty uprzywileiowanym. Z 150 przepysznych pałacòw, pałac Rzeczypospolitey Xiążęcy facyatą na rynek S. Marka obròcony iest naywspanialszy; w dolnych onego salach zasiadaią wszystkie rady sądowe Weneckie, na drugie piętro dwoie iest wschodów, iedne prowadzą do pokoiów Xiążęcych, drugie do izb Senatorskich i innych wszystkich rad Rzeczypospolitey.

Biblioteka Rzeczypospolitey naprzeciwko pałacu iest iedna z naycennieyszych w

E.

Europie, mianowicie dla rękopismów Greckich, które ze wszystkiemi swemi księgami Kardynał Bessaryon Rzeczypospolitey odkazał. Na tenże rynek wychodzi pałac menniczny nazwany *Zecca.*

Kościół Kollegialny S. Marka ze śrzodka marmurem powleczony, na 36 kolumnach czarnych marmurowych wsparty, naypięknieyszą mozaiką na sklepieniu ozdobiony, iest właściwie mówiąc kaplicą Xiążęcą. Kapituła składa się z 26 Kanoników i Dziekana nad niemi przełożonego, który obrządkiem Biskupim nabożeństwo odprawuie, na kleryki święci i zwierzchności Weneckiego Patryarchy nie podlega. Xiążę abo Doża na wszystkie tego kościoła duchowne podaie godności. W. Kaplicy nayświętszego Sakramentu złożone iest ciało S. Marka z Alexandryi, według powieści Wenetów, tu sprowadzone, i skarb tak kościelny, iako publiczny Rzeczypospolitey. Wieża na przeciwko kościoła z kamienia ciosanego wysoka iest stóp 316, pokryta dachem złoconym. Przed kościołem S. Marka widzieć się daią 3 wysokie masztу na podstawkach mosiężnych misternie robionych osadzone, na których w dni uroczyste 3 wywieszaią okrętowe flagi, pierwszą z herbem Weneckim, drugą z Cy-

pryiskim, trzecią z Kandyiſkim.

Po Kościele S. Marka idzie kościół katedralny Patryarchy Weneckiego pod tytułem S. Piotra *de Caſtello* zaſzczycony wſpaniałym grobem S. Wawrzyńca Juſtynianiego pierwſzego Weneckiego Patryarchy na tę godność r. 1451 wynieſionego.

Arſenał abo zbroiownia Wenecka w końcu miaſta kanałem oddzielonego nad morzem położona, murem opaſana, 3 mile Włoſkie na około maiąca ieſt ſkładem drzewa i innych materyałów do budowania ſtatków wodnych woiennych i broni rożney ręczney w całey Europie naybogatſzym. Podług świadectwa ludzi wiadomych 2000 dział Rzeczpoſpolita ma zawſze w tey zbroiowni do używania gotowych, a na uzbroienie 200 tyſięcy piechoty i 25,000 iazdy, broni złożoney w ſalach górnych, w dolnych zaś znayduią ſię wſzyſtkie narzędzia woienne dla woyſka tak lądowego iako wodnego. Na bramie wielkiey napis złotemi wyryty literami potrzebną wſzyſtkim narodom wraża naukę: *Felix eſt civitas, quæ tempore pacis de bello cogitat.* Dozor nad pracuiącemi uſtawicznie tu rzemieślnikami, których liczbę niektórzy do 2000 podnoſzą, poruczony ieſt urzędnikowi nazwanemu *Amiraglio*, á rząd trzem ſzlachcicom w zbroiowni zawſze

ſze mieſzkaiącym i przez lat 3 urząd ſprawuiącym.

Liczą w całey Wenecyi kościołów parafialnych 72, domów zakonnych płci męſkiey 39 płci białey 25, ſzpitalów 17, rynków 53, pałaców 150, wież wyſokich 115, poſągów marmurowych 74, ſpiżowych 23, á 160 tyſięcy obywatelów. Port *Malamów* w rynek S. Marka wſuniony dwa z Carogrodu za Sebaſtyana Ziani ſprowadzone zdobią koloſſy, na iednym ieſt S. Teodor, na drugim lew S. Marka. Na oſtatek tak wiele Wenecya zamyka w gmachach, moſtach, malowaniach piękności i ozdób, że Sannazar przeniósł ią nad Rzym w ſześciu pięknych wierſzach, które Rzeczpoſpolita hoynie opłaciwſzy, na czarnym kazała wyryć marmurze.

Położenie Wenecyi na półtory mili od lądu czyni ią od nieprzyiaciół beſpieczną, á wielkie rzeki Po, Adiga, Brenta, Piawa, na przeciw lub bliſko wyſp, na których ſtoi, do morza wpadaiące, iako i kanały nakładem Rzeczypoſpolitey kopane, do prowadzenia wielkiego handlu, bez którego ona upadłaby, ſpoſobną.

Na około Wenecyi 16 małych leży wyſep dobrze naſiadłych, na któych Weneci maią ogrody ſwoie i domy dla odmiany powietrza i letniego mieſzkania. Znaczniey-
ſze

ſze ſą: *Chioza* abo *Chioggia* w ſól obfitu-
iąca, z ktòrey znaczne dochody ſkarb zbo-
gacaią publiczny. *Malamòw* z portem wol-
nym od lat kilku dla wſzyſtkich narodów.
Murano zdrowym zaſzczyca ſię powie-
trzem, dla tego naywięcey tam mieſzka
ſzlachty Weneckiey i naypięknieyſze robią
ſię zwierciadła Weneckie. *Paleſtryna* nay-
więkſza i nayludnieyſza z 16 wyſp. *Pida* ſłu-
ży Wenecyi za tamę od nawałności mor-
ſkiey; Zydzi Weneccy na tey wyſpie maią
ſwoię mogiłę. *Guiudecca* roſkoſznemi zaſa-
dzona ogrodami. Ieſt tu klaſztór Auguſty-
anek, do którego damy Weneckie po kar-
nawale udaią ſię na bogomyślność, i wzru-
ſzone namiętności uſpokaiaią.

Iſtrya Wenecka położona na północ ku
wſchodowi odnogi Weneckiey na półwy-
ſpie tąż odnogą oblaney niezdrowemu pod-
lega powietrzu i na wielu mieyſcach ſłod-
kiey niema wody, obfituie iednak w ſól, o-
liwę, ſzyby marmurowe i laſy do budowa-
nia okrętòw zdatne. Część Iſtryi pòłnocna i
wſchodnia z miaſtami *Trieſt*, *Proſeco*, *Vin-
dolo*, *Piſino*, abo *Mitterburg* &c: należy do
domu Rakuſkiego; zachodnia zaś i połu-
dniowa do Wenetów.

Iſtryi Weneckiey miaſta ſą: *Capo d'Iſtria*
Juſtinopolis lub Egida ſtołeczne Iſtryi, o-
bron-

bronne i ludne. *Citta-nova* z portem wygodnym. *Pola*-Pietas-Julia miasto dawne i starożytnościami Rzymskiemi sławne. *Parenza*, *Rovigna*, *Albona*. *Orsera*, *Isola* &c.

Dalmacyi Weneckiey miasta są: *Zara*-Jadera na półwyspie odnogi Weneckiey położona ma arcybiskupstwo, port wygodny i mocny zamek, *Nona* obronna nad tąż odnogą, *Sebenico* miasto mocne z portem dwoma zamkami zasłonionym, *Spalatra* M. S. Dalmacyi Weneckiey, stolicą arcybiskupią, nasiadłością i mocnemi zasczycona wałami, na rozwalinach pałacu Dyoklecyana Cesarza wybudowana, *Salona* oyczyzna Dyoklecyana, od niego po złożonym państwie mieszkana, teraz cale opuszczona. Wyspy po nad brzegami Dalmacyi leżące Osera, Chersa, Weglia, Orba, Perosina, Lesina &c: pod Weneckim zostaią panowaniem.

W Dalmacyi Weneckiey Albańczykowie uszedłszy z pod panowania Tureckiego osiedli około góry Morlachu i od niey nazwali się Morlachami. Gdy Wenetowie maią woynę z Turkami, miasto żołdu płacą im za każdego Turczyna głowę czerwony złoty. Uskokowie podobni Morlachom ale z innego narodu osiedli w Dalmacyi Rakuskiey.

W Epirze albo Albanii dolney należą

leżą do Wenetów miasta: *Butrinto* z portem morskim, *Larta* nad odnogą tegoż nazwiska u dawnych Ambracius sinus handlowna i ludna, *Prewesa* nad odnogą Lartańską obronna, w bliskości którey był port Actium sławny zwycięstwem Augusta odniesionym nad Antoniuszem r. 31 przed Chrystusem.

Wyspy na morzu Jońskim położone Weneckie 1) Corfou przedtym *Corcyra* ma na około mil 40, obfituie w sól, wino, oliwki, limonie, figi naydelikatnieysze i cedry; M. S. *Corfou* z portem wielkie, mocne, liczną żołnierską osadą strzeżone i dwoma zamkami obronione. 2) S. Maura przedtym *Leucas* od Wenetów r. 1684 Turkom wzięta, ma około mil 16 i M. S. tegoż nazwiska. 3) Cefalonia długa około mil 20, szeroka 14, handluie winem, oliwą, muszkatowemi gałkami i rozenkami. Według zdania Iakuba Spona Cefalonia za czasów Homera nazywała się Samos i była nayznacznieyszą częścią dziedzictwa Ulissessa z dwoma przyległemi na wschód wysepkami Thiaką u dawnych *Dulichium*, i Jataką przedtym Jtaką według Wirgiliusza narodzeniem Ulissessa sławną. Obywatele pokazuią do tych czas rozwaliny pałacu czystey Penelopy mieszkaniem poświęconego. M.S. *Cefalonia*

mo-

mocne i portowe. 4) Zanta *Zacinthus* 6 mil długa á 4 ſzeroka obfituie naybardziey w rozenki małe nazwane Koryntſkie, że z okolicy Koryntu tu były przeſadzone; M. S. *Zanta* mocnym zamkiem obroniona z wygodnym portem.

Kurſolary - Echinadæ małe wyſepki, których ieſt 5, odnogą oblane Lepańſką nie ludne i niemal opuſzczone, nabyły w dzieiach ſławy z otrzymanego tam r. 1571 nad Turkami zwycięſtwa od Chrześcian pod Ianem Auſtryakiem ſprzymierzonych, którzy iednak nie umieli z okoliczności korzyſtać. 5) Ceriga - *Cythera* miedzy Kandyą i Moreą położona ma na około mil 60, obfituie w ſokoły, zaiące, przepiórki, ſynogarlice &c. Według niektórych piſarzów dwie ſtarożytne piękności Wenera i Helena na tey wyſpie ſię urodziły. M. S. *Ceryga* na ſkale położona i mocnemi twierdzami przeciwko Turkom uzbroiona. 6) Morze abo odnoga Adryatycka ieſt od Wenetów policzona między dzierżawami Rzeczypoſpolitey dziedzicznemi, na znak panowania każdego roku w dzień Wniebowſtąpienia Pańſkiego uroczyście Doża ią zaślubia w przytomności ſenatu i poſłów cudzoziemſkich.

Jakie ſą właſności kraiu, urodzaie, hándel Rzeczypoſpolitey Weneckiey?

Po-

Powietrza własności względem ciepła i zimna ſą podobne do innych Włoſkich kraiów. Urodzaie we wſzyſtkich prowincyach Weneckich pracą i przemyſłem obywatelów pomnożone przenoſzą potrzebę kraiu i handel zaſiluią zewnętrzny. Marmury, żelazo, drzewo do budowania okrętów, zboże różne, zioła lekarſkie, owoce delikatne, ptaſtwo leśne i źwierzyna, owce, bydło, iedwab, miòd, woſk &c: własnym ſą kraiów Wenetom poddanych płodem. Handel Europeyſki, ktòry wſzyſtkie świata części obiega, początek wziął w Wenecyi i iey panowanie po obſzernych rozciągnął kraiach. Upadek mocy polityczney Weneckiey ieſt znakomitą w dzieiach Europy epochą, pochodzi zaś z upadku handlu Indyi wſchodnich, który przed znalezieniem Kapu dobrey nadziei od Portugalczyków, Wenetowie ſami iedni prowadzili i wſchodnich kraiów bogactwa całey ſzafowali Europie.

Jakie ſą przyrodzone Wenetów ſkłonności i charakter?

Wenecyanie oprócz własności wſzyſtkim Włochom powſzechnych rożnią ſię od nich charakterem do ich praw przyſtoſowanym: ſą poważni, roſtropni, ſtateczni w przyiaźniach, iednoſtayni w poſtępkach, cier-

pliwi

pliwi w ſprawach długiego zawodu i trudnych, ludzcy i przyiemni tym, którzy ſię z niemi umieią obchodzić, ſpokoynością zewnętrzną pokrywaią arcyſztucznie naywiękſze nieukontentowania i wewnętrzne burze; ſprawy publiczne i domowe długo roztrząſaią, uważnie ſtanowią, á od wykonania poſtanowionych naywiękſzemi trudnościami odwieść ſię nie daią. Poſłow ich oſobliwa zaleca ſpoſobność do wyrabiania ſpraw publicznych u dworów cudzoziemſkich, których oni zwyczaie, układ, obcowania ſpoſób, tak przeymuią, że zdaią ſię wyzuwać z przyrodzonych właſności i ſkłonności, á przyſwoiać charakter tych dworów, u których mieſzkaią: pokazuią ſię być Francuzami w Paryżu, Hiſzpanami w Madrycie, Niemcami w Wiedniu, Anglikami w Londynie &c.

Po wſkrzeſzonych w Europie naukach Wenetowie uczonemi światu przyſłużyli ſię piſmami. Liczba iednak Piſarzów tego narodu ſzczupła pokazuie małą Rzeczypoſpolitey na pomnożenie nauk, które bez zachęcenia i nadgrody doſtatecznie zakwitnąć nie mogą, baczność i hoyność, á w obywatelach wielkie przeſzkody. Szlachta albowiem powinnościami urzędowemi zatrudniona, á mieſzczanie handlem, á bardziey ieſzcze z uſtawy rządu aryſtokratycznego,

aby ſwego nie czuli poniżenia, prożnemi rozrykami, iakie ſą: bal Wenecki, morza zaślubienie, komedye uſtawiczne, koncerty muzyczne &c: zabawni nie maią dość czaſu, ſpoſobności i zachęcenia do nabycia wiadomości i poloru.

Muzykę ktorą Włoſi inne narody celúią oſobliwſzym w Wenecyi zwierzchność kraiowa pomnaża i doſkonali ſpoſobem. Są domy ſkarbu publicznego nakładem utrzymywane, do ktorych panienki ubogie przyimuią i one w muzyce i ſpiewaniu pod dozorem naydoſkonalſzych miſtrzów ćwiczą: Koncerty każdego tygodnia uſtanawiane i dawne wzniecaią w uczących ſię ochotę i chęć przeſadzenia ſię iednych nad drugie.

Które kraie należą do Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey?

Kraie Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey w Europie ſkładaią ſię z 7 prowincyi właſnemi prawami rządzących ſię, ale z ſobą węzłem wiecznego przymierza związanych, i które iednę powſzechną Rzeczpoſpolitą pod imieniem *Stanów generalnych ſprzymierzonych* ſkładaią; z kraiu generalnośc do 7 prowincyi ſprzymierzonych nie wchoi

dzą-

dzącego, lecz po przymierzu iedności U-
trechtſkim zawoiowanego lub innym ſpoſo-
bem pozyſkanego. Za Europą obſzerne i
bogate dzierżawy w trzech częściach świa-
ta á mianowicie w Azyi, lubo ſą własnością i
pańſtwem kompanii kupieckich Indyi wſcho-
dnich, i zachodnich zoſtaią iednak pod nay-
wyżſzą Rzeczypoſpolitey udzielnością.

*Jakie ſą granice, obſzerność i podział Rze-
czypoſpolitey Hollenderskiey?*

Rzeczpoſpolita Hollenderſka od wſcho-
du ſtyka ſię z Weſtfalią; od południa z Ni-
derlandem Auſtryackim; na zachód i pòł-
noc z oceanem; długość iey naywiękſza
mil 58, ſzerokość 45, obwód 150. Siedmiu
prowincyi według porządku przodkowania
i głoſów na radzie narodowey nazwiſka ſą:
1) Geldrya 2) Hollandya, 3) Zelandya, 4) U-
trecht, 5) Fryzya, 6) Oweriſel, 7(Groninga.

Geldrya Hollenderſka północna abo dol-
na (gòrna abo południowa należy do do-
mu Auſtryackiego i Króla Pruſkiego) dzie-
li ſię na trzy powiaty, na Betawią, Wela-
wią i Hrabſtwo Zufteńſkie. M. S. Geldryi i
Betawii *Nimega* nad Wahalem obronna,
wielka, ludna, handlowna zawartym r. 1679
przymierzem pokoiu i oyczyzną Piotra Ka-
nizego Jezuity ſławna. Inne miaſta: *Bommel*
nad Wahalem, *Buren* &c: Welawii M. S.

Ar-

Arnheim; *Harderwick* nad odnogą morſką *Zuyderſée*, *Loo* zamek wſpaniały dziedziczny Stadhudera. *Zutphen* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia nad Iſſelą, *Doesbourg*, *Groll*, *Lochem*, *Anholt*, *Breword*, *Borckelo*, *Lichtenword* &c.

Hollandya naywiękſza i naybogatſza między 7 prowincyami dzieli ſię na pólnocną i południową. Pólnocney ieziorem Yą i rzeką Sparą oddzieloney od południowey miaſta ſą: *Alckmar* piękny i 8 baſztami obroniony. *Horna* przy Zuyderze; naywięcey ztąd ſyrów i maſła do cudzych wychodzi kraiów. *Enkchuza* nad morzem z portem wygodnym; *Medenblik* tu Hollendrόy drzewo z pόłnocnych kraiόw przychodzące ſkładaią. *Pettenheim*, przy tym mieście zaczynaią ſię z ſtrony pólnocney tamy i ciągną ſię wzdłuż morza, ktòre wſtrzymuią wały morſkie, aby ziemi niżey od morza leżącey nie zalewały. Utrzymanie tych grobel do niezmiernego Hollendrow pociąga koſztu. *Texel* wyſpa przy uściu Zuyderze, przy ktòrey okręty wychodzące z portów Hollenderſkich, á mianowicie Amſterdamſkiego zatrzymuią ſię na wiatr czekaiąc pomyślny. *Saardam* wieś o 2 mile odległa od Amſterdamu, ktòrey obywatele budowaniem okrętów bawią ſię i mogą w potrzebie wyſtawić każdego dnia okręt kupiecki, á każdego tygodnia woienny.

Hol

Hollandyi południowey M, S. *Amſterdam* nad rzeką Amſtelą iieziorem Yą, wielkie, bogate i handlowne; naybardziey to miaſto zdobią ratuſz cudnie piękny z kamienia białego budowany, giełda kupiecka, port na 1,000 i więcey okrętòw obſzerny, ale dla piaſku wyſypanego nazwanego *Pampus* w tym nie wygodny, że nie mogą tam zawiiać chyba pod czas wezbrania morza; kanały drzewami oſadzone, na ktòrych więcey niż 4000 moſtòw ſtoi murowanych; kościoły wſpaniałe, 18 ſzpitalów dla ludzi ròżnego wieku i ſtanu, miedzy któremi 2 ſą Katolickie, 2 Synagogi iedna dla żydòw Niemieckich cale ubogich, druga wſpaniała dla Portugalſkich hardych i bogatych &c. Inne miaſta ſą: *Narden* forteca i przedmurze Amſterdamu; *Harlem* nad Sparą; obywatele tuteyſi cienkie tką płótna i iedwabne materye, piękne leią druki i handluią kwiatami. Tu ſię urodził Wawrzyniec Coſter, któremu Hollendrzy przypiſuią wynalazek drukòw. *Leyda*-Caput Germanorum abo Lugdunum Batavorum nad dawnym Renu przekopem ſłynie akademią, ludnością, domòw pięknością i rożnemi rękodziełmi, á mianowicie ſukna w Hollandyi nayprzednieyſzego; *Katwick* wieś przy ktòrym Ren ginie. *Delft* miaſto małe ale piękne, miłe i

gro-

grobem Stadhuderów, zbroiownią, rękodziełmi, mianowicie farfurowemi ſławne. *Rotterdam* nad odnogą Mozy nazwaną Merwa z portem daleko od Amſterdamſkiego wygodnieyſzym. *Dort* abo *Dordrecht* nad Mozą obronny. *Guda* wielka, handlowna i obronna. *Gorcum*, *Worcum* nad Mozą, *Iſſelſtein*, *Leerdam*, *Gertrudenberg*, *Klundert* &c: *Haga*-La-Haye, Haga Comitum ſtolica rządu Hollenderſkiego, wſpaniałością domów nakſztałt pałaców budowanych, ſzerokością i długością ulic, mieſzkaniem poſłów cudzoziemſkich zalecona. *Ryswick* miedzy Hagą i Delftem dał imię traktatowi pokoiu tu r. 1697 zawartemu, *Brilla* na wyſpie Wornie z dobrym portem przy uściu Mozy.

Zelandyi z 6 wyſp, które ſą Walkrena, Schowen, Duwelandya, Bewelandya północna, Tolena i Bewelandya południowa, złożoney M. S. *Middelburg*-Metelli caſtrum na Walkrenie, wielkością, pięknością, handlem ſię ſzczyci. *Fleſſinga* port morſki i miaſto obronne przy uściu Skaldy-Eſcaut, *Goes*, *Ziricza*, *Ter-Vera*, *Armuyda*, *Tolen* &c.

Utrechtu M. S. *Utrecht*-Traiectum ad Rhenum nad Renem piękne, weſołe, ludne pierwſzym prowincyi Belgickich przymierzem r. 1579 i traktatem pokoiu r. 1713 zawartemi, akademią, narodzeniem Adryana

VI.

VI Papieża sławne. Kanał z Utrechtu do Amsterdamu przez 6 mil ciągniony zdobią z iedney i drugiey strony roskoszne ogrody. Inne miasta: *Monfort*, *Renna*, *Amerongа*, *Zeist* &c *Soest-Dyck* pałac Stadhudera.

Fryzyi M. S. *Leuwarda* w którey rząd prowincyi osiadł. *Franecker* akademią ozdobiony. *Harlinga*, *Stawerna*, *Schneck* zamek obronny. *Molckwerda* ktòrey obywatele mówią ięzykiem dawnych Fryzonów &c.

Owerisselskiey krainy M. S. *Dewenter* nad Isselą oyczyna Iakuba Gronowiusza. *Zwalla*, miasto mocne. *Oldenzel*, *Cowvorden*, *Campen* &

Groningi wybrzezem *Dollart* od Niemców oddzieloney M. S. *Groninga* piękna, ludna, obronna i akademią ozdobiona. Przyległy kray nazywa się Ommelandya, w ktòrey miasto *Dam*, *Delfzil* nad Emzą przedmurze Groningi od Niemcòw, *Winschoten*.

Kraie generalności nie wchodzą do rządu ani uczesnictwa praw i wolności, których prowincye sprzymierzone używaią, takich kraiów iest pięcioro. 1) Część Flandryi 2) Część Brabancyi, 3) Część Geldryi gòrney, 4) Część Xięstwa Limburskiego, 5) Część biskupstwa Leodyiskiego, nadto miasta baryerowe.

Część Flandryi abo Flandryi Hollender-

ſkiey miaſta ſą: *Sluys* nad ſzerokim przekopem, *Hulſt* obronny, oyczyzna Kornelego Janſeninſza, *Axel*, *Iſendyck* fortece: *Izabella*, *Morycz*, *Donaet*, *Katarakta Gandawſka* le ſas de Gand, *Bierliet* na wyſpie, w którym Wilhelm Beuckelin pierwſzy ſolenia śledzi wynalazca umarł r. 1397. *Middelbourg*, *Filipina*, *S. Andrzey*, *Ardenburg* &c.

W Brabancyi Hollenderſkiey znacznieyſze miaſta: *Breda* piękna, wielka i 15 baſztami obroniona: wſławia to miaſto traktat pokoiu między Anglikami i Hollendrami r. 1667, zawarty; *Herzogenboſch* Silva Ducis Bo is le Duc iedna z naymocnieyſzych fortec Hollenderſkich, *Grawa*, *Einwoden*, *Lillo*, miaſta obronne; *Rawenſtein* i *Berg-op-zom* ſą miaſta ſtołeczne kraiów należących do Elektora Reńſkiego. *Berg-op-zom* miany za niedobyty, był od Francuzów r. 1747 ſzturmem wzięty. *Helmont*, *Oſterwik*.

W Geldryi Auſtryackiey do Hollendrów należą *Venla* wynalezieniem bąmb ſławna; i *Stewenwerd*; w Limburgu dwa miaſta *Falkenburg* i *Dalem*; w biſkupſtwie Leodyiſkim miaſto obronne, piękne i wielkie *Maſtrycht* Trajectum ad Moſam od Francuzów r. 1673, i 1748 dobyte. Hollendrzy weſpół z Biſkupem Leodyiſkim nad tym panuią miaſtem.

Mia-

Miasta *barryerowe*, w których Hollendrzy dla zasłonienia swego kraiu od naiazdów Francuskich, mocą traktatu r. 1715 z Cesarzem uczynionego, żołnierskie trzymaią załogi, są: *Furna*, *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Ruremonda* od Austryaków i Hollendrów iest strzeżona.

Ktore są za Europą dzierżawy Rzeczypospolitey Hollenderskiey w państwo kompaniom kupieckim oddane?

Trzy są kompanie kupieckie w Hollandyi: iedna Indyi-Wschodnich, druga zachodnich, trzecia Surynamska, które obszerne i bogate w trzech świata częściach posiadaią kraie pod zwierzchnim Rzeczypospolitey panowaniem.

Kompania kupiecka Indyi-Wschodnich naybogatsza i naymocnieysza miedzy wszystkiemi w Europie kompaniami panuie nad przylądkiem dobrey nadziei na końcu Afryki położonym, w Azyi zaś obszerne i żyżne posiada krainy, na utrzymanie których ma w żołdzie swym około 100 okrętów woiennych od trzydziestu do 60 armat, 10,000 woyska lądowego, wielkorządcę generalnego na wyspie Iawie, rząd przedziwny i porządek rozumnie ułożony.

Kraie do tey kompanii należą w Afryce:

Przylądek dobrey nadziei z kraiem na 50 mil ku śrzodkowi Afryki pomkniętym, winnicami zaſzczepionym i ludnemi wſiami zabudowanym. Na przylądku miaſto i zamek mocny bronią portu, do ktòrego na ſpoczynek zawiiaią okręty do Indyi, i z Indyi żegluiące. W mieście Hollendrzy maią porządny ſzpital dla fliſòw, a przy fortecy ogród na świecie całym podobno nayroſkoſznieyſzy, drzewami, ziołami i różnemi z czterech świata części roślinami zaſadzony i na 4 wielkie kwatery podzielony, z których każda noſi nazwiſko tey części świata, któ rey właściwe zamyka rośliny.

W Ażyi Jawa wyſpa w ryż, cukier, pieprz, imbier, owoce wſzelakie, ſzyby złote, ſrebrne, miedziane, w rubiny, ſzmaragdy, dyamenty obfita, po więkſzey części należy do kompanii. M. S. *Batawia* wielkie, piękne, ochędożne, handlowne, obronne z portem wygodnym i zamkiem do tych czas nie dobytym. *Batawia* ieſt ſtolicą rządu Hollenderſkiego, ſkładem towaru i narzędzia woiennego. Ceſarſtwo Materańſkie i kròleſtwo Bantamſkie na tey wyſpie położone hołduią kompani Indyiſkiey.

Na Sumatrze na wiele kròleſtw podzieloney do kompanii należy miaſto *Andragira* z 4 czy 5 zamkami. Na

Na wyſpie Ceylanie zamki nadmorſkie z kraiem na 12 mil w głąb wyſpy rozciągnionym. *Kolombo*, *Negombo*, *Matura*, *Punta-Galla Jafanapatnan* &c: wſzyſtkie laſy cynamononowe do teyże należą kompanii i niezmiernym ią zbogacaią dochodem.

Wyſpy Moluckie w goździki, gałkę muſzkatową i inne do zaprawy korzenie obfite, miedzy ktòremi znacznieyſze ſą: Celebes abo Makaſſar, Amboyna, Banda, Ternata &c: Obywatele tych wyſp ſą obowiązani ſamym tylko Hollendrom przedawać goździki, ktòrzy im płacą za bahar abo za 480 funtòw Amſterdamſkich, taleròw bitych 60.

Puławyſpa Malaka Portugalczykom r. 1641. wydarta. Na brzegu Koromandelſkim miaſta: *Negapatnam*, *Nizipatnam*, *Tegepatnam*. *Paliakata* &c.

Na brzegu Malabarſkim: *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor* &c.

Jakie ſą właſności powietrza i gruntów Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey?

Powietrze zwłaſzcza prowincyi nadmorſkich Zelandyi, Fryzyi nie zdrowe, grube i wilgotne dla błót, bagnòw i częſtych przekopów wodą zawſze napełnionych, zwyczayne obywatelom ſprawuie choroby: ſzkorbut, pedogrę i częſte lubo nie zarazli-

we febry, Obywatele morowego nieznaiąc powietrza, bardzo rzadko do podeszłego przychodzą wieku. Woda błotnista i słona, ogień z węglów zarażliwych pomnażaią życia niewygody. Gruntów niskich i na wielu mieyscach do osiewu nie zdatnych płonność buyne nadgradzaią pastwiska, na których wielkie krów pasżące się trzody tak wiele Hollendrom przynoszą syra i masła, że onych z wielkim swym pożytkiem cudzym udzielaią kraiom. Naywiększemi Hollendrow zyskami zbogacaią rękodzieła lniane i wełniane, ryb połów i handel do czterech części świata rozciągniony.

Jaki iest Hollendrów charakter i przyrodzone skłonności?

Hollendrzy składu ciała przystoynego i mocnego w podziale od natury wzięli pracowitość, cierpliwość, w trudach wytrwanie, w obcowaniu otworzystość, w posiedzeniu poufałość, w dotrzymaniu słowa rzetelność, ta ostatnia w kupcach Hollenderskich zbytku się chwytaiących temi czasy mocno słabieć zaczęła. Zadnemu na świecie narodowi Hollendrzy przemysłem, ochędostwem i oszczędnością nie ustępuią. Oboia płeć do gospodarstwa ziemiańskiego i wychowania bydła z nieporownanym przykłada się stat-

tkiem

kiem i ochotą. W krainach nadmorſkich mę zczyźni bawią ſię ryb łowieniem, nie wiaſty przyimuią na ſię ſtaranie około roli, ogrodów i bydła. W miaſtach wſzyſtkie domy zabieraią rzemiosła, warſztaty i kupieckie ſklepy. Handel i żegluga Hollenderſkich prowincyi po całym świecie rozſzerzone, barziey zbogacaią Hollandyą, niż Potozyiſkie gòry Hiſzpanią.

Wſtrzemięzliwość Hollendrów ieſt ku podziwieniu: lulka, kawał chleba z niewiele maſła i ſera, albo też śledź z śklenicą piwa, á pod czas gorzałki, ieſt przepyſznym dla poſpolitego Hollendra bankietem.

Naród ten flegmatyczny nie prędko ſię zapala, ale złość w nim wzruſzona z przyćmieniem wybucha rozumu i w pierwſzym zapale ſtraſzne ſprawuie ſkutki. Dowcipnemi paſkwilami i uſzczypliwemi piſmami abo medalami Hollendrzy wſzyſtkich przechodzą Europeyczyków; miedzy ludem poſpolitym hardość ieſt ſkutkiem wolności narodowey, á miedzy maytkami obyczaiòw grubość i odpowiedzi oſtrośc dowodem ponurego i flegmatycznego przyrodzenia.

Sprawy rządowe i cudzoziemſkie zabieraią rozmowy i podpadaią pod roztrząśnienie nie tylko ludzi iakokolwiek oświeconych,

nych, ale niewiaſt proſtych, kucharek i dragarzów. W Hollandyi iak przedtym w Atenach, ile obywatelòw tyle politykòw, ile ludzi, tyle zwierzchności urzędowey cenſorów.

Płeć żeńſką w Hollandyi zdobią gładkość i wdzięczność; wierność w małżeńſtwie ieſt iey zwyczayna, ochędoſtwo tak wielkie, i tak troſkliwie zachowane, iż od cudzoziemców za godne śmiechu bywa poczytane.

ROZDZIAŁ X.

O Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey, Genueńſkiey, Łukieſkiey, S. Maryńſkiey i Xięſtwie Parmeńſkim.

Z których części politycznych ſkłada ſię Rzeczpoſpolita Szwaycarſka?

Rzepoſpolita Szwaycarſka ſkłada ſię 1) z 13 Kantonów; ſą to ſzczegulne Rzeczypoſpolite właſnemi prawami i zwyczaiami rządzące ſię, wieczney iedności węzłem dla wzaiemney obrony i utrzymania wolności złączone, 2) z poddanych, 3) z 10 kraiòw ſprzymierzonych.

Szway-

Szwaycarya graniczy na pòłnoc i wſchód z Tyrolem i Szwabami; na południe z Sawoyą i Włochami; na zachód z Hrabſtwem Burguńſkim. Wzięta razem z Gryzonami może mieć długości mil 75, ſzerokości 40.

Które ſą i iak ſię nazywaią Kantony Szwaycarſkie ſkładaiące Rzeczpoſpolitą?

Z 13 Kantonów Szwaycarſkich, 7 ieſt Katolickich: Uri, Underwald, Schwitz, Zug, Friburg, Solura, Lucerna; 4 Kalwińſkie: Zurich, Bazylea-Bâle, Szafuza-Schafouſe, Berna; 2 Katolikom i Kalwiniſtom ſpólne: Glaris i Appenzel - *Abbatis Cella.*

Kantonu *Uri* na roſkoſzney i żyżney dolinie miedzy Alpami położonego. M. S. *Altdorf* oyczyzna Wilhelma Tella przy rzece Ruſs. *Botzlinga* pòł mili od Altdorfu, w którey pierwſzey niedzieli mieſiąca Maia Kanton obiera co rok ſwych urzędników.

Kantonu Underwald wyſoką gòrą na dwie doliny rozdzielonego M. S. *Stantz* nad ieziorem Lucerną *Melchthal*, *Saxlen.*

Kontonu Schwitz M. S. tegoż imienia nad Muttą. *Einſidlen* oyczyzna Teofraſta Paracelſa, *Brunnen*, *Kuſnacht* &c.

Kantonu Zug M. S. *Zug* nad ieziorem tegoż nazwiſka pod gòrą oſadzony, pięknemi domami i ratuſzem ozdobiony. *Cham*, *Bar* &c.

Kan-

Kantonu *Fryburg* M. S. tegoz imienia leży częścią na ſkałach wyſokich, częścią między ſkałami na dolinie, Biſkupa Lauzańſkiego mieſzkaniem zaſzczycony. *Gruyera*, *Romont*, *Eſtawayer*, *Fawernach* &c ſą znacznieyſze tego Kantonu miaſteczka. O milę od Fryburga ieſt puſtelnicze mieſzkanie w ſkale wyrobione. Ieſt to dom wielki w ſkale wycięty z kościołem na 63 ſtopy długim, á 36 ſzerokim i dzwonnicą 70 ſtòp wyſoką. Ieden to dzieło puſtelnik zaczął, á drugi w przeciągu lat 25 dokończył na początku wieku tego.

Kantonu Soluranſkiego M. S. *Solura*-Soleure nad rzeką Aarą w roſkoſzney oſadzona rȯwninie. Kościoły, gmachy publiczne, ogrody i domy za miaſtem weſołe barziey to ſławią mieyſce, niż nie pewne onego założenie do czaſȯw Abrahama uſunione. Poſeł Francuſki u Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey w tym zwyczaynie mieſzka mieście. Inne miaſta ſą: *Olten* nad Aarą, *Bechbourg*, *Falkenſtein*, *Dorneck* &c: *Blumenthal* cieplicami wſławiony.

Kantonu Lucerneńſkiego M. S. *Lucerna* piękna, bogata, wielka nad ieziorem Lucerną w tym mieyſcu, gdzie rzeka Rus wypływa, położona, nazwiſko bierze łacińſkie od

latar-

latarni, którą palono dla żegluiących po iezierze. *Lucerna* ieſt ſkładem towarów z Włoch do Niemiec przechodzących i mieſzkaniem Poſłów Papieſkiego i Hiſzpańſkiego. Inne miaſta: *Williſów*, *Rottenburg*, *Sempach*, przy którym Leopold Xiążę Auſtryacki r. 1386 od Szwaycarów poległ porażony, *Rusẘill* &c. Góra Piłatowa nad ieziorem tegoż nazwiſka w którym podług Szwaycarów powieści Poncyuſz Piłat z rozpaczy ſię utopił.

Czterech Kantonów Kalwińſkich miaſta ſą: Zurichtańſkiego *Zurich*-Tigurum nad ieziorem i wypływaiącą z tego ieziora rzeką Limatą oſiadłe, wielkie, ludne, handlowne zbogaca ſię z rękodzieł wełnianych, iedwabiów Włoſkich, z gruntów obfitych w zboże, owoce i winnice. Dwa moſty ſzerokie na Limacie, ratuſz z cioſanego kamienia zbudowany, biblioteka publiczna, zbroiownia, ſzpitale, dwa kościoły miedzy miaſta tego kładą ſię pięknościami. Konrad Geſner ſławny naturaliſta i Zwingl Kacermiſtrz tu ſię urodzili. *Winterthur i Stein* dwa miaſta pod obroną tego Kantonu rządzą ſię kſztałtem Rzeczypoſpolitych.

Kantonu Bazyleyſkiego M. S. *Bazylea* Auguſta Rauracorum Renem śrzodkiem

mia-

miasta płynącym oblana miedzy Szwaycarskiemi miastami naywiększa, akademią od Piusa II Papieża r. 1460 założoną, zborem powszechnym r. 1431 odprawionym, biblioteką publiczną &c sławna. Po wprowadzoney Kalwińskiey nauce Biskup miasta tego mieszka w *Porentru*, á Kapituła przeniosła się do *Fryburga* w Brysgowie. *Augst* nad Renem, *Wallenburg* na górze, *Liechstall*, *Homburg*, *Ramstein* &c są piękne miasteczka.

Kantonu Szafuzańskiego M. S. *Szafuza* Scaphusia nad Renem, pięknie zabudowana, wałami i zamkiem ubespieczona, ma ozdobę od ulic szerokich i pod sznur prowadzonych, fontan wysoko w gòrę wyskakuiących, zegara bieg i zaćmienie słońca i księżyca pokazuiącego, mostu kamiennego, którego iednak trzy frambugi r. 1751 obaliły się &c, o pòł mile od Szafuzy przy zamku *Lauffen* Ren ciasnemi spięty skałami z wielkim szumem z wysokiey gòry na dòł spada.

Kantonu Berneńskiego M. S. *Berna* rzeką Aarą ze trzech stron oblana, ludna, bogata, piękna, wspaniałym kościołem, pięknemi rynkami, zbroiownią dobrze opatrzoną, biblioteką w rękopisma dawne bogatą, wzgorkiem ktòry ze trzech stron wał

na

na 100 ſtóp wyſoki opaſuie, drzewami w kilka rzędów zaſadzonemi, oprowadzonym &c, ozdobiona.

Kanton Berneńſki trzecią część zabiera Szwaycaryi abo Helwecyi dzieli ſię na dwie części: Niemiecką od używania języka niemieckiego i Romańſką od używania języka Francuſkiego tak nazwane. W kraiu Niemieckim oprócz Berny leżą miaſta: *Arberg* na wyſpie, *Nidau*, *Lentzburg*, *Habsburg* zamek ſpuſtoſzony, od którego wziął nazwiſko dom Auſtryacki na Karolu VI Ceſarzu w męſkiey płci r. 1740 wygaſły. *Kenigsfeld* przedtym ſławny klaſztor Panieńſki na tym właśnie mieyſcu zbudowany, gdzie Albrycht I Ceſarz od Iana ſynowca ſwego był r. 1308 zabity, *Altenburg*, *Bruneck*, *Biberſtein*, *Wildenſtein*, *Burdorf*, *Fraubrunn* &c.

W kraiu Romańſkim lub też Waldeńſkim od ieziora Genewſkiego do Newemburſkiego *Neuchatel* rozwiedzionym w całey Szwaycaryi naywеſelſzym i nayobfitſzym miaſta ſą: *Lauſanna* piękna, ludna i akademią ſławna, *Morga* nad ieziorem Genewſkim, *Copet*, *Rolla* &c: *Yverdun*-Ebrodunum Sabaudiæ na końcu ieziora Newemburskiego oſiadły, z roſkoſznego położenia piękny, wſławia ſię z wydawania kſiąg uczonych i wielce pożytecznych. Kan-

Kantonów dwoch ſpólnych Katolikom i Zwinglianom miaſta ſą: *Glaris*-Glarona ſtolica Kantonu tegoż imienia, wielka i piękna. Katolicy i Zwinglianie w iednym tu czaſów umowionych kościele odprawuią ſwoie nabożeńſtwa. *Szwanden* mieyſce ſchadzek Zwingliańſkich. *Naefels* przy ktòrym r.1388 Szwaycarowie Leopolda pyſznego Xiążęcia Auſtryackiego porazili, *Werdeberg* &c. *Appenzell*-Abbatis cella M. S. Kantonu tegoż imienia nad rzeką Siterą.

Jakie ieſt powietrze, położenie, żyżność Szwaycaryi?

Powietrze Szwaycaryi wyſokiemi otoczoney abo przeciętey górami ieſt umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe. Kray górzyſty i laſami zaroſły nie wydaie tak wiele zboża, aby onym mogły być kraiowe opędzone potrzeby, muſzą Szwaycarowie za ſwoie maſło i ſery, ktòre z licznych trzòd zbieraią, kupować chleb od Niemcòw, Włochów i Francuzòw, ſól maią w Kantonie Berneńſkim, ta iednak tak ludnemu nie wyſtarcza kraiowi, ſzafuią ią mu Lotaryngia, Tyrol, i Burgundya. Po wielu mieyſcach pagòrki zaſadzone winnicami nie złe rodzą wina. Leśnego ptaſtwa, źwierzyny i ryb, koni, wołów, płòtna Szwaycarya

rya sąsiedzkim udziela narodom. Cieplice ludzkiemu zdrowiu pomocne są częste i doświadczone. Z górzystego tego kraiu płyną wielkie rzeki: Ren dwoma wypływa potokami, Rodan, Inn, Aar &c.

Jakie są przyrodzone własności i charakter Szwaycarow?

Wzrost większy od miernego, grubość, siła, zwięzłość i szerokie ramiona właściwe Szwaycarom czynią ich do trudów woyskowych i żołnierskiey służby zdatnemi. Oprócz ułożenia ciała do broni sposobnego, postronne narody szacuią w Szwaycarach odwagę i wierność przez tak wiele wieków doświadczone. Te dwa szacowne przymioty to sprawuią, że wszyscy niemal Europeyscy Monarchowie mieć chcą w swym żołdzie Szwaycarów, straż osób swych im powierzaią i wielkiemi ich obowięzuią dobrodzieystwy. Poczciwi ludzie, cnotliwi obywatele, mężni żołnierze Szwaycarowie, nad zyski naywiększe i życie własne wolność narodową przenoszą, umowy z naywiększą wytwornością poty pełnią, poki przyrzeczenia im od innych pełnią się uczynione; te gdy ustaią, na żadne czasu okoliczności i względy nie uważaią. Nad powinność i umowione obowiązki nic nigdy Szwaycaro-

wie-

wie nie czynią, i tak w tym ſą niéporuſzeni iak góry ſkaliſte, które kray ich otaczaią.

Poſtronnych narodów piſarze nie wielką Szwaycarom przyznawaią z dowcipu i rozumu byſtrości do nauk zdatność, ale w tym naybarziey wieku oczewiście Szwaycarowie pokazali niemnieyſzą do broni, iako do pióra narodu ſwego ſpoſobność.

NiewiaſtomSzwaycarſkim nie braknie ani wdzięków, ani przymiotów, które płeć żeńſką czynią miłą i ſzacowną. Pracowitość od przyrodzenia, płodność od kraiu położenia i powietrza im ieſt udzielona. Naywiękſzemi Szwaycaryą zyſkami zbogacaią ſer, maſło, woły, płótna; temi zaś ſame zaprzątaią ſię białegłowy. Płodność niewiaſt Szwaycarſkich nie ma ſobie równey w Europie, ztąd pochodzi, że Szwaycarowie od roli, rzemioſł i rządowych uſług zbywaiącym pozwalaią obywatelom w cudzoziemſką zaciągać ſię ſłużbę; w tym zaciągu liczą temi czaſy bez mała 80,000 Szwaycarów.

Którzy ſą poddani Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey?

Przez poddanych Szwaycarſkich trzeba rozumieć niektóre kraie mieczem nabyte, które abo ſpólnie należą do wſzyſtkich Kantonów, abo do niektórych tylko, takowe

kra-

kraie iedne leżą przy granicach Niemieckich, drugie przy Francuſkich, trzecie przy Włoſkich.

Kraie leżące przy granicach Niemieckich ſą: 1) Hrabſtwo Badeńſkie na zachòd Zurychu od r. 1712 należy do kantonow Zurychtan: i Bernen: MS. *Bada*-AquæHelvetiæ nad Limatą bogata, piękna, zdrowemi cieplicami i dokończonym traktatem pokoiu miedzy Karolem VI Ceſarzem i Ludwikiem XIV Królem Francuſkim r. 1714 ſławna. Inne miaſta: *Klingnau*, *Wettingen* opactwo Cyſterskie. *Zurzach* Fanum Tiberii, *Kayſer-Stadt* Tribunal Cæſaris, gòra *Heittersberg* &c: W bliſkości Bady znayduie ſię łąka, z którey wielką moc kamiennych koſtek do grania wykopuią, 2) Woytoſtwa wolne *Freyen Emter* do ſiedmiu naydawnieyſzych należały kantonòw, lecz pokoiem Arawſkim r. 1712 podzielone były przekopem od *Farwangen* do *Lunghofen* prowadzonym; częśc pòłnocna z miaſtem *Bremgarten* doſtała ſię Kantanom Zurychtańſkiemu, Berneńſkiemu i Glareńſkiemu; część południowa, w ktòrey leży *Mayenfeld* przy dawnych zoſtała kantonach, 3) Turgowia z M. S. *Frawenfeld* nad rzeką Turą oſiadłym należy do ośmiu dawniey-

ſzych kantonów, 4) Rintalia z M. S. *Reineck* nad Renem, ieſt pod władzą 7 dawnych Kantonòw, Appenzelſkiego i Berneńſkiego, 5) Hrabſtwo Sargańſkie z M. S. *Sargans* nad Sarą należy do 7 dawnych kantonow 6) *Gaſtera*-Caſtra Rhætica podana Kantonom Schwitz i Glaris równie iak woytoſtwo Gamſkie, 7) Miaſto *Rapperſwyl* nad ieziorem *Zurich* piękne, na pagórku oſiadłe od r. 1712 Kantonom Zurichtańſkiemu i Berneńſkiemu uſtąpione. 8) Miaſta *Bruack Topſinga* i *Araw* żyią pod obroną Kantonu Berneńſkiego; *Araw* ſławny pokoiem r. 1712 tu zawartym miedzy 5 kantonami Katolickiemi zwyciężonemi i 2 Kalwińſkiemi zwycięzcami, &c.

Przy granicach Francuſkich miaſta *Granſon*, *Morat*, *Orba*, i *Schwartzburg* należą do kantonów Berneńſkiego i Fryburſkiego.

Przy granicach Włoſkich wſzyſtkie kantony, wyiąwſzy Appenzelſki, dzierżą 4 powiaty od Xięſtwa Medyolańſkiego oderwane i im od Maximiliana Sforcyi r. 1512 darowane, te ſą: 1) *Lugana* z 100 wſiami, 2) *Lokarna*, 3) *Mendriza*, 4) *Magia* abo *Madia*.

Do kantonu Ureńſkiego, Szwaycarskiego, Underwaldeńſkiego należą we Włoſzech 3 po-

powiaty, 1) Bellnizona z miaſtem tego imienia oſiadłym na piękney równinie nad Tyczyną, 2) Dolina Brenna, 3) Riviera, abo *Portugalio.*

Które ſą kraie ſprzymierzone z Rzeczą-poſpolitą Szwaycarſką?

Dzieſięcioro ieſt kraiów z Rzecząpoſpolitą ſprzymierzonych abo pod obroną o-ney żyiących, 1) Miaſto Swięto-Galſkie, 2) Opactwo Swięto-Galſkie, 3) Rzeczpoſpolita Gryzońſka, 4) Rzeczpoſpolita Walezyiſka, 5) Rzeczpoſpolita Genewſka, 6) Xięſtwa Ne-wemburſkie i Walengeńſkie, 7) Miaſto Bien-n:, 8) Biſkupſtwo Bazyleyſkie, 9) Miaſto Mulhauſen, 10) Biſkupſtwo Konſtancy-eńſkie.

Miaſto *Swięto-Galskie* murem od opa-ctwa oddzielone właſnemi rządzi ſię pra-wami i zaſzczyca ſię wolnością, ſłynie bi-blioteką publiczną, handlem, rękodzielni płótna cienkiego.

Opactwa S. Galſkiego Benedyktyńſkiego obſzerne dóbra leżą na północ, i południe kraiu północnego, i zdawna do opactwa tego należą. Opactwo S Galla murem od miaſta oddzielone obſzerne i pięknie zabu-dowane; dzwony na wieży kościelney, bibli-oteka w klaſztorze i przy nim przepyſzny opaci pałac od wſzyſtkich krajopiſarzów ſą

wſpomniane. *Weyl* nad Turą z pałacem, w ktòrym Opat zwyczaynie mieſzka. *Roſzach* nad ieziorem Konſtancyeńſkim, *Lichtenſteig* ſtołeczne hrabſtwa Tockenburſkiego kupionego od Opata Ulryka r. 1468. *Wildenhaus* oyczyzna Ulryka Zwingla, *Iberg* &c.

Kray Gryzońſki od dawnych Rzymian nazwany *Rhœtia* gòrami otoczony na 26 mil tak długi iak ſzeroki ſtyka ſię na pòłnoc z Szwabami, z Tyrolem na wſchòd, z biſkupſtwem Trydentſkim, Xięſtwem Medyolańſkim, i Weneckim pańſtwem, na południe, z Kantonem Uri i Claris na zachòd; rządzi ſię właſnemi prawami pod nazwiſkiem Rzeczypoſpolitey Gryzońſkiey, ma 3 ligi: Gryzońſką, Domu Bożego, i 10 ſądòw, z ktòrych każda nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprawuie rząd gminowładny, ma właſne zwyczaie, ſądy, rady i urzędy, á wſzyſtkie 3 ligi wyſyłaią deputatòw na ziazd narodowy w ſprawach do cáłey Rzeczypoſpolitey ściągaiących ſię.

Ligi Gryzońſkiey na 27 gromad podzieloney M. S. *Ilantz* nad źrzodłem Renu, *Diſent*, *Flims*, *Waltensburg*, *Lugnitz* &c.

Ligi Domu Bożego tak od Biſkupſtwa Koirſkiego, ktòre zamyka nazwaney i na 22 gromady podzieloney M.S. *Koira*=Curia bliſko

ſko Renu oſiadła, ludna, handlowna i katedrą biſkupią ozdobiona. *Furſtenau* zamek Biſkupa Koirſkiego. *Haldeinſtein.*

Ligi 10 ſądów na 14 gromad podzieloney M. S. *Mayenfeld* nad Renem klęſką woyſka Maximiliana I. Ceſarza r. 1499 wſławione, *Wazelola*, tu ligi 3 Gryzońſkie r. 1471. przymierze ſwoie przyſięgą zmocniły, *Dawa* &c.

Kraie Gryzonom poddane ſą: 1) Hrabſtwo Sziaweńſkie - *Chiavenne* z M. S. tegoż imienia, 2) Waltelina w wyborne obfita wina, którey miaſta *Morbegna* i *Tirana* nad Addą, *Sondrya* &c. 3) Hrabſtwo Borneńſkie z miaſtami *Bormio*, *Braulio* &c.

Rzeczpoſpolita Walezyiſka miedzy kantonem Berneńſkim i Xięſtwem Sawoyſkim położona od źrzódła Ronu do ieziora zachodzi Genewſkiego, obfituie w wino, zboże i ogrodowe owoce, rządzi ſię gminowładztwem. Przy ſamych obywatelach górney Walezyi ieſt rząd kraiu, biſkup na wſzyſtkich przodkuie radach.

M. S. *Sion* nie daleko Ronu w pięknym położeniu. inne miaſta: *Briga*, *Aragna*, *Wiſpach*, *Raren*, *Martigni*, *S. Maurycy* męczeńſtwem Swiętego Maurycego ſławny.

Rzeczpoſpolita Genewſka ciaſnemi ściśnio-

śniona granicami, leży miedzy Sawoyą i Francyą nad ieziorem tegoż imienia M. S. *Geneva* niemniey handlem, przemysłem i rzemiosły, iako naukami kwitnie.

Xięstwa Newemburskie-*Neufchatel* i *Wallangeńskie* miedzy Szwaycarami i Hrabstwem Burguńskim położone 12 mil dłúgie á 6 szerokie, obfituią w wino, rządzą się własnemi prawami i od r. 1707 przez dobrowolne poddanie się należą do Króla Pruskiego.

M. S. *Newemburg* abo *Neufchatel* nad ieziorem piekne i ludne, Inne miasteczka są: *Wallangin*, *Zurlandra*, *Landeron*, *Cressi* &c.

Bienna osiada nad ieziorem miedzy Kantonami Berneńskim, Soluranskim i Xięstwem Newemburskim: obywątele są wolni, z Kantonem Berneńskim sprzymierzeni.

Miasto *Mulhausen* w Alsacyi nad rzeką Illą.

Biskupstwo Konstancyenskie i Bazyleyskie należą do Niemiec.

Jaka iest kraiów Rzeczypospolitey Genueńskiey obszerność?

Do Rzeczypospolitey Genueńskiey należy; 1) Część dawney Liguryi abo pomorze

w

w dłuż morza śrzodoziemnego rozwiedziona, 2) Wyspa Kaprarya, 3) Magrabstwo Finalskie, 4) Wyspa Korsyka za pamięci naszey odpadła do Francyi. Kray Rzeczypospolitey nadmorski długi około mil 46, szeroki naywięcey 11, naymniey 6, styka się na południe z Toskanią; na wschód z Massą; z Hrabstwem Niceńskim, Xięstwem Monaceńskim i Alpami na zachód; z Medyolanem, Parmą i Montferatem na północ, dzieli się na stronę wschodnią, i zachodnią które Włosi rzekami nazywaią dla kształtu kraiu długiego a wąskiego do rzeki podobnego.

Które są znacznieysze miasta w oboiey kraiu Genueńskiego stronie?

Strony wschodniey po Włosku *La riviera di Levante* i wszystkiey krainy M. S. *Genua* nad morzem śrzodoziemnym nakształt amphitheatrum rozciągniona, ludna, bogata, obronna, portowa i pięknemi gmachami, pałacami Doży, senatu i szczegulnych familii Doryow, Pallawicynich, Grimaldów &c: kościołem katedralnym, zbroiownią, rękodziełmi materyi iedwabnych, á mianowicie aksamitu i adamaszku sławna. Port obszerny groblą usypaną 560 stóp długą á 13 szeroką ubespieczony, latarnią zawsze iest oświecony,

In-

Inne miaſta ſą: *Porto-Fino-Portus Delphini* z portem ſkałą zaſłonionym i dwiema zamkami obronnym. *Nervi*, *Moneglia* naywybornieyſzym winem ſławna, *Rapalla*, *Sarzana* przy granicach Maſſy, *Spezza*, *Seſtri* z portem i mocnym zamkiem, *Lerica*, *Brugneta*, S. *Szczepan* &c &c.

Strony zachodniey *Riviera di Ponente* miaſta: *Sawona* nayludnieyſza po Genui, obronna i wielka. Genuenczycy port zaſypali, aby handlowi Genui nie był na przeſzkodzie, *Vado*, *Noli*, *Albenga*, *Zuccarella*, *Wintimilla* dawna i ludna, S. *Rem* od Genueńczyków z przywileiów odarty i mocną żołnierſką oſadą zmocniony. *Araſſa* przy którey korale ſię poławiaią. *Cogureo* oyczyzna Krzyſztofa Kolumba wynalazcy Ameryki. Port *S. Maurycego* od Genueńczyków zaſypany, *Taggia*; *Bocheta* wąwòz miedzy gòrami trzema ſzańcami zmocniony.

Margrabſtwa Finalſkiego u Karola VI Ceſarza za 300,000 talerów r. 1713 kupionego M. S. *Final* mocne z portem morſkim wolnym.

Wyſpa Kaprarya-*Ægilon* 4 mile na koło maiąca, ſkaliſta na gruntach do zaſiewu niezdatnych nic oprócz wina nie rodzi; Genueńczycy uſtępuiąc Koronie Francuſkiey

Kor-

Korſykę, tey yſpy dzierżawę ſobie warowali.

Xięſtwo Monaceńſkie udzielne domu Grimaldi pod opieką korony Francuſkiey ma M. S. *Monaco* Herculis Monæci portus zamkiem mocnym, Francuskiey załodze oddanym warowne. Inne 2 miaſta *Rocca-Bruna* i *Menton* naywybornieyſze w całych Włochach w okolicach ſwych zbieraią cytryny i pomarańcze.

Jakie ſą właſności, położenie i żyność kraiu Genueńskiego?

Kray Genueński gorący, gòrzyſty nie w wielkim u Włochów ieſt ſzacunku, przyſłowiem fałſzywym o nim mòwią: iż obywatele tuteyſi ſą bez rzetelności, laſy bez drzewa, woda bez ryb, niewiaſty bez wſtydu; wydaie iednak wyborne wino, delikatne owoce, przednią i w wielkiey obfitości oliwę, ròżne marmury, których cudzym udziela kraiom a mianowicie Francyi, Hiſzpanii, Portugalii i pòłnocnym kròleſtwom przez Hollandyą. Zyſkiem rękodzieł ſwych nadgradzaią Genueńczycy płonność gruntów ſkaliſtych. Handel znaczny zawiſł na iedwabiu ſurowym nieprzędzonym który wyprowadzaią z portòw Sycyliyſkich, na materyach iedwabnych iako to akſamitach gład-

kich

kich i kwieciſtych, nad ktòre lepſzych żadne cudzoziemſkie rękodzieła do tychczas tkać nie potrafiły, na adamaſzkach, atłaſach, złotogłowach, rękawiczkach, pończochach, kamizelkach, papierniach i drobnych towarach zależy. Budowanie okrętòw tak ku właſney iako cudzych narodów żegludze wielkim handel kraiowy zbogaca zyſkiem. Przeſtronny port Genueńſki oraz wygodne dla złożenia towarów ſzpichlerze, ſą przyczyną, że większa część Włochów ziemi i przemyſłu ſwego towary przez Genueńczykòw do nadmorſkich i zamorſkich miaſt poſyła.

Jakie ſą przyrodzone skłonności Genueńczyków?

Oprocz ſkłonności wſzyſtkim Włochom właściwych ſzlachta dumna, w zamyſłach, przedſięwzięciach i przyiaźniach nieſtateczna, o wolność żarliwa, mieſzka przepyſznie, żyie w zbytkach, bawi ſię handlem ogulnym i przykłada ſię do nauk, które tu akademia nazwana *Sopiti* znacznie rozkrzewiła. Kupcy znaią ſię dobrze na handlu, á wieśniacy i ludzie proſci na marynarſtwie i żegludze, wſzyſcy w powſzechności obywatele małe płacą podatki, zkąd w przyſłowie o Genui i Wenecyi weſzło, że Genua

iako

iako Rzeczpospolita iest uboga, á Genueńczycy we Włoszech naybogatsi, przeciwnym sposobem Wenecya naybogatsza, á Wenetowie ubodzy. W Genui nie znaią tey maxymy że im wolność iest większa tym podatki są znacznieysze.

W iakich granicach zamyka się Rzeczpospolita Łukieska?

Rzeczpospolita Łukieska czy Luceńska miedzy państwami Toskańskim, Modeńskim, i Genueńskim położona długa i szeroka około mil 6, obfituie w wino, oliwę, proso i kasztany, któremi tylko dwiema ostatniemi rzeczami wieśniacy tu żyią. Rząd Arystokratyczny sprawuią możnieysze familie. Doża abo *Gonfalonier* na 2 obrany miesiące ma sobie przydanych 9 starców. Wielka rada złożona z 160 szlachty należy do praw stanowienia, mnieysza z 36 osób do rządu sprawowania.

M. S. *Luka* ludna, obronna i handlowna; nazywaią ią przemyślną dla sprawności i pracowitości obywatelów. Pałac Xiążęcy, kościół katedralny, zbroiownia w broń na 20,000 ludzi opatrzona, pomnażaią ozdobę Luki. *Via-Reggio* albo *Voreggio* miasteczko portowe.

Ja-

Jakie iest położenie, obszerność, rząd Rzeczypospolitey Swięto - Maryńskiey?

Rzeczpospolita Swięto-Maryńska Romanią i Xięstwem Urbińskim otoczona, 2 mile długa, á półtory szeroka pod obroną stolicy Rzymskiey obyczaiem rządzi się arystokratycznym przez dwuch kapitanów, ktòrych 2 razy na rok w Marcu i Pazdzierniku odmienia. Rada wielka z 48 składa się osób. S. *Maryn* M. S. na pagòrku osiadłe, obronne, do ktòrego należą 2 miasteczka i kilka zamków, iako to: *Penna*, *Rosta*, *Serravalla* &c. Obywatele szczupły prowadzą handel, dla tego są ubodzy, ludność tego kraiu 9000 dusz nie przenosi.

Które kraie należą do Xiążęcia Parmeńskiego?

Xiążę Parmeński Ferdynand wnuk Filipa V Kròla Hiszpańskiego panuie udzielnie i iedynowładnie nad trzema Xięstwami traktatem Akwisgrańskim r. 1748 oycu iego Filipowi ustąpionemi: Parmeńskim, Placeńskim i Gwastalskim, które stykaią się na wschód z Xięstwem Modeńskim, na południe z państwem Genueńskim, na zachód z nowemi dzierżawami Kròla Sardyńskiego od Medyolanu odłączonemi, na północ

rze-

rzeką Po graniczą z kraiem Medyolańskim, obfituią w zboże, wino, owoce, sól, rudę żelazną, pastwiska żyzne, bydło i sery całey Europie znaiome Parmezany. Xięstwo Parmeńskie ma 18 mil długości, 10 szerokości, Placeńskie 15 długości, 12 szerokości, Gwastalskie 4 długości á 2 lub 3 szerokości.

Parma stolica Xięstwa Parmeńskiego nad Parmą, piękna, ludna, mocnym zamkiem obroniona, rządem 3 Xięstw, biskupstwem, pałacem Xiążęcym ozdobiona. *Colorno* nad Po pałac Xiążęcy z roskosznemi ogrodami, *Sala* nad Bagansą zamek także roskoszny. *Rosena*, *Soragna*, *Gibello*, od Gibellinow, *Gwelfo* od Gwelfow zamki zbudowane.

Placencya M. S. Xięstwa nad Po na roskoszney osiadła równinie, wielka, obronna i dla wspaniałości kościołów, piękności domòw, rynkow, ulic, fontan &c: słusznie Placencyą nazwana.

Rotto fredo mieysce wsławione zwycięstwem Austryakòw nad woyskami Francuskim i Hiszpańskim r. 1746 odniesionym. *S. Łazarz*, *Campo-Morto* nad Trebią zwycięstwem Annibala pamiętne, *Roncaglia* &c.

Gwastalla M. S. Xięstwa Gwastalskiego Mantuańskim otoczonego wielka, mocna i pięknie zabudowana, *Sabionetta* nie wielka

ale

ale roskoſzna i zamkiem obroniona. *Bozolo* także zamkiem warowna.

ROZDZIAŁ XI.
O Państwach Korony Polſkiey.

Jak długo i ſzeroko rozciągaią ſię państwa Korony Polſkey?

Państwa Korony Polſkiey z kraiami ziednoczonemi i pod mańſtwem zoſtaiącemi wzięte rozciągaią ſię z pòłnocy na południe ukośne od oſtatniey krainy Biſkupſtwa Piltyńſkiego do uścia rzeczki Yaorliku w Dnieſtr wpadaiącey mil 220, i to ieſt naywiękſza długość; ze wſchodu na zachòd od od Mściſławia do granicy Wielkopolſkiey ſtykaiącey ſię z gruntami miaſta Sternberga w Margrabſtwie Brandeburſkim mil 200, i to ieſt naywiękſza ſzerokość.

Kròleſtwo Polſkie od zachodu graniczy z gòrnym i dolnym Sląſkiem, Margrab: Brandeburſkim i Xięſtwem Pomorſkim; na pòłnoc morze Baltyckie oblewa Pruſy, Zmudź i Kurlandyą, Dzwina oddziela też Kurlandyą, á Ewikſzta Inflanty Polſkie od Moſkiewſkich, daley też Inflanty Polſkie, Woiewòdztwa Połockie i Witebſkie ſtykaią ſię

ſię z Xięſtwem Pleſkowſkim, wielkiemi Łukami &c: Od wſchodu Woiewództwa Witebſkie, Mściſławſkie, Mińſkie i Kiiowſkie graniczą z Xięſtwami Smoleńſkim, Kiiowſkim i Ukrainą Moſkiewſką; na południe toż Woiewòdztwo Kiiowſkie przypiera do Nowey Serwii; Woiewództwo Bracławſkie od Tartaryi mnieyſzey rzeki Sinia Woda i Kodema; od ziemi Multańſkiey Podole, Dnieſtr; Pokucie i Małopolſkę góry Bieſzczad i Kręрak od ziemi Siedmigrodzkiey i Węgier oddzielaią.

Na wiele znacznieyſzych części dzielą ſię państwa Rzeczypoſpolitey Polſkiey?

Polſka z różnych złożona narodów i drobnieyſzych kraiów wielorakiemu podlega podziałowi. Polityczny iey podział na trzy prowincye Wielkopolską, Małopolską i Litewską ieſt nayproſtſzy i do prawa kraiowego ſtoſowany. W tym podziele Wielkopolska zawiera Woiewództwa tym porządkiem przodkowania rozmiarkowane. 1) Woiewòdztwo Poznańskie z ziemią Wſchowską. 2) Woiewòdztwo Kaliskie. 3) Woiewòdztwo Sieradzkie z ziemią Wieluńską, 4) Woiewództwo Łęczyckie, 5) Woiewództwo Brzeskie Kuiawskie. 6) Woiewodztwo Inowrocławskie. 7) Ziemię Dobrzyńską. 8) Woie-

iewództwo Płockie. 9) Woiewództwo Mazowieckie. 10) Woiewództwo Rawskie; te 3 ostatnie Woiewództwa składaią szczegulną prowincyą Mazowiecką, á Pruską 3 następuiące. 11) Chełmińskie. 12) Malborskie, 13) Pomorskie. 14) Wdztwo Gnieźnieńskie

Prowińcya Małopolska dzieli się na Woiewodztwa. 1) Krakowskie z Xięstwy Oświecimskim, Zatorskim, Siewierskim i starostwem Spiskim. 2) Sandomierskie, 3) Kiiowskie, 4) Ruskie, 5) Wołyńskie, 6) Podolskie, 7) Lubelskie, to Woiewództwo wraz z Krakowskim i Sandomierskim składa właściwą prowincyą Małopolską. 8) Bełzkie, 9) Podlaskie, 10) Bracławskie, 11) Czerniechowskie z powiatem Nowogrodzkim pod mocą zostaie Moskiewską, tytuły iednak urzędów warowane Polakom traktatem Moskiewskim r. 1686.

Prowincya Litewska zamyka Woiewództwa. 1) Wileńskie, 2) Trockie, 3) Xięstwo Żmudzkie, 4) Smoleńskie tytularne, 5) Połockie 6) Nowogrodzkie, 7) Witebskie, 8) Brzeskie, 9) Mścisławskie. 10) Mińskie, 11) Inflantskie obu narodom spolne.

W tych trzech wielkich prowincyach kraie niektóre osobliwe noszą nazwiska. *Woiewodztwa Wielkopolskie* znaczą Poznań-

skie

skie, Kaliskie i Gnieźnieńskie; *Kraina* ieſt ta część Powiatu Nakielskiego, ktòra ſię ſtyka z Woiewództwem Pomorskim; *Kaſzuby* ſą częścią Woiewòdztwa Pomorskiego leżącą przy Xięſtwach Wendeńskim i Kaſzubskim iako to: ſtaroſtwa Bytowskie, Lawemburskie w mańſtwo domowi Brandeburskiemu oddane, Puckie, Człuchowskie &c; *Kuiawy* ſą dwa Woïewództwa Brzeskie i Inowrocławskie; *Mazowſze* Woiewodztwa Płockie, Mazowieckie, Rawskie; *Podgórze* część Woiewòdztwa Krakowſkiego i ziemi Przemyſkiey z Węgrami granicząca; *Pokucie*, powiat Kołomyiſki ziemi Halickiey; *Ruś Czerwona* Woiewództwa Ruſkie, Bełzſkie &c; *Ukraina*, Woiewòdztwa Bracławſkie i Kiiowſkie; *Ruś Biała* Woiewòdztwa Połockie, Witebſkie, Mściſławſkie, Mińſkie i Nowogròdzkie: oſtatnie to Woiewòdztwo nazywa ſię poſpolicie *Ruſią Czarną*, chociaż Gwagnin ią kładzie w pańſtwie Moſkiewſkim około Białego ieziora, i aż do Azyi rozciąga; *Poleſie* ieſt część Woiewòdztwa Brzeſkiego - Litewſkiego, Wołyńſkiego, &c. *Pobereże* kray Woiewòdztwa Bracławſkiego leżący nad Dnieſtrem; *Trakt Zapuſzczańſki* ieſt część Woiewództwa Trockiego od rzeki Niemna po

nad granicą Pruſką, ku Podlaſiowi poſunięta &c.

W podziale Kraiopiſarſkim wiele zamyka części prowincya Wielkopolſka?

Cztery znacznieyſze: Wielkopolskę, Kuiawy, Mazowſze i Pruſy.

Wielkopolſka zawiera w ſobie Woiewództwa Poznańſkie z ziemią Wſchowſką, Kaliſkie, Gnieźnieńſkie, Sieradzkie z ziemią Wieluńſką i Łęczyckie.

Woiewództwo Poznańſkie ma za herb orła białego bez korony w polu czerwonym; dzieli ſię na powiaty: Poznańſki, Wſchowſki czyli ziemię Wſchowſką, Kościańſki i Wałecki. M. S. Woiewództwa i całey wielkiey Polſki *Poznań* nad Wartą murem opaſany, naywiękſzą ma ozdobę od kościołów Katedralnego, Iezuickiego i innych wielu.

Kościan głowa powiatu nad rzeczką Obrą i miedzy błotami; gruzy pokazuią, że był przedtym murem obtoczony.

Srem nad Wartą, *Przemęt* Opactwo Cyſter: *Szmigiel*, *Wſchowa* - Frauſtadt nad granicą Sląſką M. S. ziemi Wſchowſkiey do Xięſtwa Głogowſkiego od Henryka Xiążęcia Zegańſkiego przyłączoney, á od Kazimierza W. r. 1343 odzyſkaney i traktatem

w

w Namyſłowie zawartym Polſzcze warowaney r. 1346. Przy tym mieście r. 1706 Saſi od Szwedòw porażeni. *Kopanica* nad błotami, *Obra* Opac: Cyſter: *Kargowa*, *Babimoſt*, *Grodziſk* piwem ſławny, *Lwowek*, *Bledzieiow* opac: Cyſter: *Miedzyrzecz* nad dwiema rzeczkami z błòt ciągniącemi ſię położony; zamek przedtym od Niemieckich Xiążąt i Krzyżaków niedobyty z rozwalin może ieſzcze być poznany, *Wronki* nad Wartą imienia Kozmińſkich, *Oborniki*, *Rogożno* nad ieziorem: tu Kròl Przemyſław od Margrabiów Brandeburſkich zdradziecko zabity r. 1296, *Czarnkow*, *Watrz* M. S. powiatu Wałeckiego, *Wieluń* nad błotami, *Leſzno* wygasłego na Kròlu Staniſławie Xciu Lotaryńſkim domu Leſzczyńſkich gniazdo, rękodziełmi ſukiennemi na całą Polſkę ſławne. Na około miaſta ieſt na kilka ſet. wiatraków; należy teraz do Xiążąt Sułkowſkich. *Rydzyna* pałac ozdobny z roſkoſznym ogrodem o pół mili od Leſzna, *Boianowo*, *Rawicz* z pięknego ulic rozłożenia i rękodzieł ſukiennych chwalony; *Sarnowa*, *Poniec* &c.

Woiewództwo Kaliſkie ma za herb Wieniawę, abo żubrzą głowę, przez którey nozdrza przechodzi pierścień, ſkłada ſię z powiatów Kaliſkiego, Pyzdrſkiego, Konińſkie-

ſkiego, i Nakielskiego; M. S *Kaliſz* nad Proſną, kollegiatą, ſzkołami Jezuickiemi &c: ozdobiony, przy ktòrym Szwedzi pod Mardefeldem r. 1706 byli porażeni. Inne miaſteczka: *Odolanów*, *Zduny*, *Jarocin*, *Pyzdry* nad Wartą, *Września*, *Srzoda* ſeymikom wyznaczona, *Biechow* z klaſztorem Filipinów, *Ląd* Opac: Cyſterſkie, *Konin*, *Koło*, *Kazimierz*, przy którym *Patkul* od Saſów Szwedom wydany r. 1707 był w koło wpleciony, a r. 1005 pięć braci puſtelnikòw męczeńſką odnieśli koronę, *Kleczew*, *Krotoſzyn*, *Słupca*, *Nakło* nad Notecią, *Mrocza*, *Złotów* imienia Działyńſkich, *Obłok*, *Chocz*.

Woiewòdztwo Gnieznieńſkie zamyka powiaty: Gnieznieński i Kcyński. M. Stoł. *Gniezno* przedtym królestwa, teraz Arcybiſkupſtwa i Woiewództwa Stolica, oprócz kościoła Katedralnego i S. Jerzego Krzyżakòw nie ma nic wſpaniałego. Inne miaſta *Witków*, *Pobiedziſka*, *Kłecko* nad ieziorem i błotami, *Trzemeſzyn* pierwſze w Polſzcze opactwo Kanoników regul: *Wągrowiec* opac: Cyſter: *Łopieſzno* miedzy ieziorami, *Kcynia*, *Łabiſzyn*, *Szubin*, *Zerniki*, *Gołańcza*, *Janowiec*, *Znin* &c.

Woiewództwo Sieradzkie ma za herb pòł orła i pół lwa czarnych pod iedną koroną,

ſkła-

ſkłada ſię z powiatów Sieradzkiego, Szadkowſkiego, Piotrkowſkiego, Radomſkiego i ziemi Wieluńſkiey. M. S. drewniane *Sieradz* nad Wartą, nie daleko miaſta zamku leżą rozwaliny. Nad tąż rzeką oſadzone ſą: *Warta*, *Szadek* ſeymikami Woiewództwa uprzywileiowany, *Unieiów* opact: Bened: Bogumiła Arcybiſkupa Gnieznieńſkiego r: 1182 zmarłego zwłokami uczczony w łęgach pod Wartą. Inne miaſteczka: *Rozprza*, *Spicimierz*, *Błaſzki*, *Łaſk* zaſzczycony kollegiatą Infułacką nad Widawą: *Widawa* nad Grabią, *Labianice*, *Wolborz* miaſto Biſkupſtwa Kuiawſkiego przyozdobione pałacem i ogrodem przepyſznemi od teraznieyſzego Biſkupa Antoniego Oſtrowſkiego założonemi i dokończonemi, *Lutomirz*, *Koniecpol* nad Białą i Pilicą, przedtym imienia Koniecpolſkich, teraz Czapſkich dziedziczny pałacem i ogrodem zalecony, *Witów* Norbert: *Suleiów* Cyſterſkie opactwa; *Piotrków* miaſto murowane trybunałem prowincyi Wielkopolſkiey znakomity, *Radomſko* kaſzą ſławne, *Gidle*, *Kurzelów*, &c.

Ziemia Wieluńſka ma za herb baranka z chorągiewką i krzyżem, ſkłada ſię z powiatu Wieluńſkiego i Oſtrzeſzowſkiego, M. S. *Wieluń* tak iak wſzyſtkie miaſta Króle-

wſkie z dzierżawy Kròlòw wypuſzczone ſpuſtoſzały, ſamemi ſię zdobi tylko klaſztorami i kościołami, farnym, Piarów, Paulinów &c: *Oſtrzeſzów i Boleſławiec* nad Proſną, *Grabów, Działoſzyn, Wieruſzów* &c:

Woiewództwo Łęczyckie noſi za herb pół lwa czerwonego i pół orła białego grzbietami do ſiebie obròconych pod iedną koroną, zamyka powiaty Łęczycki, Brzeziński, Orłowſki, Inowłocki, M. S. *Łęczyca* murem rozwalonym i przekopem obwiedziona z zamkiem ſpuſtoſzonym na górze; za błotami bliſko Łęczycy ieſt kollegiata naypierwſza w Polſzcze po katedrach, dla czego ſię zowie archi-kollegiatą. Inne miaſteczka znacznieyſze ſą: *Inowłodz, Piątek* i *Bielawy* nad Bzurą, *Kłodawa, Orłów, Kutno, Brżeziny, Stryków* o 5 mil od Łęczycy narodzeniem r. 1547 Macieia Stryikowſkiego Kanonika Zmudzkiego Hiſtoryi Litewſkiey Piſarza wſławiony. *Łogiewniki* klaſztorem i kościołem OO. Franciſzkanów ozdobione.

Woiewództwo Brzeſkie Kuiawſkie w herbie używa wraz z Inowrocławſkim, poł orła białego i pòł lwa czarnego, iedną koroną uwieńczonych i grzbietami do ſiebie obròconych, składa ſię z pow: Brzeskiego,

Ko-

Kowalſkiego, Przedeckiego, Kruświckiego i Radzieiowſkiego. M. S. *Brześć* przedtym ludne, mocne, wałem i głębokim przekopem warowne, teraz iedyny ma zaſzczyt od 2 kościołów murowanych Farnego i Dominikańſkiego, *Wrocławek* nad Wiſłą katedrą Biſkupſtwa Kuiawskiego z Kruświcy tu przenieſioną zaſzczycony, *Radzieiów*, *Kruświca* nad Gopłem oyczyzną Piaſta kołodzieia według naſzych dzieiów na tron Polſki wynieſionego pamiętna. Sama lekkowierność od czasów oświeconych daleko uſuni ona mogłaby to przyiąć podanie, że Popiela II tu myſzy zagryzły; *Kowal* Stoł: powiatu *Strzelno* z klaſztorem Norbertanek, *Nieſzawa* komora celna &c.

Woiewództwa Inowrocławſkiego przedtym Gniewkowſkim zwanego na powiaty Inowrocławski i Bydgoski rozdzielonego M. S. *Inowrocław* nad Notecią z Gopła płynącą. W bliskości wieś *Płowce* wygraną Władyſława Łokietka bitwą r. 1331 nad Krzyżakami pamiętna, *Dybów* naprzeciwko Torunia, *Bydgoſzcz* - Bromberg nad Brdą traktatem miedzy Polską i Elektorem Brandeburskim r. 1657 dokończonym i składem ſoli Królewskiey znaiom.a *Labiſzyn*.

Ziemia Dobrzyńska rzeką Skrwą od

Wo-

Woiewództwa Płockiego oddzielona przedtym do Mazowſza należąca, od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego Krzyżakom oddana, á od Władyſława Iagiełła im odebrana i do Korony przyłączona, używa w herbie głowy człowieka ſzędziwego, u ktòrey pod ſamą brodą korona iedna, á druga na głowie zwierzchu z dwoma bawołemi rogami z niey wychodzącemi: zamyka powia: Dobrzyński, Lipiński i Słoński, M. S. *Dobrzyń* nad Wiſłą ſpuſtoſzone, *Bobrowniki* ziemskich i Grodzkich kſiąg złożenie, *Lipne* ſeymikami, *Skąmpe* cudownym Matki Boskiey obrazem zaſzczycone. *Słońſk*, *Gorzno*, *Rypin* &c:

Prowincya albo Xięſtwo Mazowieckie składa ſię z Woiewództw Płockiego, Mazowieckiego i Rawskiego, wydzielone od Leſzka Białego Konradowi Bratu młodſzemu dziedzicznym do iego i naſtępcow iego należało prawem: i rozdzieliło ſię na Xięſtwa Czerskie, Warſzawskie i Płockie. Ziemowit Czerski, Troyden Warſzawski, Wanko Płocki Xiążęta Mazowieccy dobrowolnie poddali ſię w maństwò Kazimierzowi W z tym warunkiem, że pańſtwa każdego z nich miały ſpadać na Króla w niedoſtatku płci męskiey. Wkrótce Płocka i

War-

Warſzawska linie gdy uſtały, król obawiaiąc ſię, aby Ziemowit do Czech lub Krzyżaków ſię nie udał, uczynił z nim w Kaliſzu d. 27 Grudnia r. 1355 taką zgodę: iż Ziemowit miał całe Mazowſze z daru Królewskiego otrzymać przyſięgę wierności wykonawſzy. Roku 1462 po śmierci Ziemowita i Władyſława braci Xiążąt Płockich Płock, Bełz, Rawa i Goſtynin do Korony powróciły, reſzta zaś Mazowſza po śmierci oſtatniego Xiążęcia Mazowieckiego Januſza r. 1526 zeſzłego do teyże Korony przypadła.

Woiewództwo Płockie rzeką Łydynią do Wkry wpadaiącą od Mazowieckiego oddzielone noſi za herb orła czarnego z literą P. na pierſiach wyrytą, zamyka pow: Płocki, Bielski, Raciązki, Sierpski, Płoński, Strzeński, Niedzborski i Mławski: te trzy oſtatnie składaią ziemię Zawskrzyńską; M. S. *Płock* nad Wiſłą, katedrą i pięknemi kościołami, grobem Władyſława Hermana i Boleſława Krzywouſtego ozdobiony. Inne miaſteczka: *Sierpc*, *Rациąż*, *Płońſk*, *Radzanów* nad Wkrą, *Bielſk*, *Drobin*, *Bieżun*, *Mława* nad rzeczką Mławką &c.

Woiewództwo Mazowieckie ma za herb orła białego bez korony, składa ſię z 10 ziem: Czerskiey, Warſzawskiey, Wiskiey,

Wy-

Wyszogrodzkiey, Zakroczymskiey, Ciechanowskiey, Łomżyńskiey, Rożańskiey, Liwskiey, Nurskiey. Ziemia Czerska zamyka 4 powiaty: Czerski, Groiecki, Warecki, Garwoliński, M. S. *Czersk* nad Wisłą, *Groiec*, *Garwolin Góra*, *Warka*, nad Pilicą &c. Ziemi Warszawskiey z powiatów Warszawskiego, Błońskiego i Tarczyńskiego złożoney i całego królestwa M. S. *Warszawa* na lewym Wisły brzegu przed rokiem 1300 założona, mieszkaniem Królow, mieyscem seymów, rad, Senatu, kommissyi woyskowey i skarbowey, sądów zadwornych, &c; koronocyą STANISŁAWA AUGUSTA zaszczycona. Zalecaią ieszcze tę królestwa stolicę zamek Królewski od Zygmunta III nad Wisłą w końcu Staregomiasta zbudowany i w nim pokoie á mianowicie marmurowy nowemi portretami Królow Polskich od panuiącego Króla na cudnie piękny ksztalt przerobiony; posąg Zygmunta III. pozłacany na kolumnie marmurowey 26 stóp geometrycznych wysokiey od Władysława IV wystawiony; biblioteka publiczna Załuskich od Iędrzeia Krakowskiego i Jozefa Kiiowskiego Biskupów na pożytek narodu oddana; zbroiownia z szpitala żołnierskiego od

Sie-

Stefana Batorego założonego, á od Władysława IV pod dozorem Grodzickiego pierwszego starszego nad armatą, abo iak teraz, Generała artylleryi na skład rynsztunku woiennego przerobiona; Szkoła rycerska od panuiącego Krola fundowana i w pałacu Kazimierzowskim osadzona, á od Rzeczypospolitey na edukacyą 200 kadetow dochodami opatrzona; trzy akademie abo *Collegia Nobilium* pod dozorem XX. Teatynow, Piarow i Jezuitow; szkoły publiczne Jezuickie i Piiarskie; Kapituła Marywilska PP. Kanoniczek od z Załorowskich Zamoyskiey wprowadzona; szpitale S. Rocha, Benona i generalny *Dzieciątkiem Jezus* nazwany pobożnego cudzoziemskiego kapłana *Baudouin* staraniem z iałmużny wybudowany; Kościoły Parafialne: S. Jana tytułem Kollegiaty r. 1410 ozdobiony z Kapitułą z katedralnemi r. 1669 porownaną, P. Maryi i S. Krzyża, &c. Pałace rożnych panow przepyszne mianowicie domu Saskiego, Krasińskich Rzeczypospolitey dla czterech iurysdykcyi kupiony &c. Stara-Warszawa murem opasana szczupłość mieysca nadgradza kamienic pięknością, i mieszkańcow nasiadłością; Nowa-Warszawa od Starey bramą Nowomieyską oddzie-

lo-

lona rozciąga ſię do koſzar gwardyi pieſzey koronney i nabywa z domów murowanych codzień powſtaiących ozdoby; przedmieścia: Krakowskie wzdłuż Wiſły położone ieſt częścią tey ſtolicy nayokazalſzą, Nowy-świat, Grzybowo, Wielopole, Leſzno Niemcami oſadzone, Nowolipie &c. Na końcu nowego świata *Uiazdów* pałac Kròla panuiącego wielkim nakładem pięknie przekſztaltowany, do ktòrego należą *Łazienki* i *Belweder* dla pięknego położenia i założoney w nim farfurowey fabryki widzenia godzien; mile od Warſzawy na trakcie Lubelskim *Willanów* pałac koſztowny z ogrodem imienia Xiążąt Czartoryskich r. 1686 od Kròla Jana III zbudowany, tegoż Króla śmiercią r, 1696 ſławny, *Marymont* pałacyk z zwierzyńcem należy do domu Saskiego, *Wola* pałac drewniany z kſztałtnym ogrodem: W Pawęskach i Mokutowie budowania zaczęte przydadzą ozdoby okolicom Warſzawskim.

W borze Królewskim Bielany, to ieſt klaſztòr i kościòł OO. Kamaldułòw od Władyſława IV dopełniaiącego ślub pod czas wòyny Moskiewskiey uczyniony fundowane, gruntem, młynem Rudą i wſią Polkowem nadane, á od Jana Kazimierza

bar-

bardziey zbogacone. *Młociny* pałac drewniany z zwierzyńcem &c. Na przeciwko Warſzawy za Wiſłą *Praga* targami piątkowemi i batalią Polaków z Szwedami r. 1656 przegraną ſławna. O dwie mile od Pragi *Kobyłka*, w ktòrey kościół fundacyi Załuskich ſłuſznie miedzy pięknemi ſię liczy. Inne miaſteczka zięmi Warſzawskiey: *Tarczyn*, *Błonie*, *Piaſeczno*, *Okuniow*, *Radzimin* z pałacem i ogrodem &c.

Wyſzogród M. S. Zięmi Wyſzogrodzkiey nad Wiſłą. *Czerwieńſk* opactwo Kanon: regularnych S. Auguſtyna.

Ciechanów w ròwninie między błotami położony M. S. zięmi na powiaty Ciechanowski, Sąchociński i Przaſnyski rozdzieloney; *Przaſnyſz* &c.

Zakroczym M. S. ſwey zięmi nad Wiſłą w glinę do farfur zdatną obfituie. Zięmia składa ſię z powiatów: Zakroczymskiego, Serockiego i Nowomieyskiego od miaſteczek głòwnych nazwanych.

Łomża nad Narwią, collegium Jezuickim i nowofundowanym od Ewy z Leſzczyńskich Szembekowey Kanclerzyny W. Koronney nowicyatem ozdobiona M. S. ſwey zięmi złożoney z powiatów: Łomżyńskiego, Kolińskiego, Zambrowskiego i O-

ſtro-

ſtrołęckiego od miaſteczek głównych nazwisko biorących.

Rożan M. S. zięmi zamykaiącey 2 powiaty: Rożański i Makowski. *Pułtuſk* nad Narwią należy do Biskupa Płockiego, ozdobiony pałacem biskupim, kollegiatą i ſzkołami Iezuickiemi.

Liw nad Liwiem M. S. zięmi Liwskiey noſzącey w herbie pół orła czerwonego i pół niedźwiedzia czarnego.

Nur M. S. zięmi Nurskiey, którą składaią powiaty: Nurski, Kamieńczykowski i Oſtrowski od miaſteczek głównych nazwane.

Woiewòdztwo Rawskie wraz z Mazowieckim do Korony przyłączone, ma za herb orła czarnego w polu czerwonym z literą R. na pierſiach, dzieli ſię na trzy ziępmie od miaſteczek głównych nazwane: Rawską, Sochaczewską i Goſtyińską.

Rawa nad rzeką Rawą wpadaiącą do Bzury M. S. zięmi Rawskiey przedtym na kommiſſyą skarbową Koronną r. 1569 z Podskarbiego W. Kor. 2 z Senatu i 2 z ſtanu rycerskiego kommiſſarzów uſtanowioną do odebrania i ſzafowania kwarty z ſtaroſtw wyznaczona. Inne miaſteczka: *Nowemiaſto* nad Pilicą pałacem Granowskich ozdobio-

bione, *Mogielnica*, *Skierniewice* pałacem i ogrodem Prymasowskim zasczycone &c: Ziemi Sochaczewskiey na 2 powiaty: Sochaczewski i Msczonowski podzieloney M. S. *Sochaczew* nad Bzurą; *Bolemów*, *Miedniewice* wieś przyozdobiona klasztorem OO. Reformatów. *Łowicz* nad Bzurą M. S. Xięstwa Łowickiego darowanego od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego za zabicie Czapli Prymasom pod tym iednak obowiązkiem, aby pierwszemi kanonikami Płockiemi się mianowali i na znak hołdu do skarbu Xiążęcego grzywnę srebra płacili. To miasto iest przyozdobione zamkiem Prymasowskim, kollegiatą, klasztorami XX. Piarów, Missyonarzów, Bernardynów &c. Ziemi Gostyńskiey 2 powiaty, Gostyński i Gąbiński maiącey M. S. *Gostyń* nad Bzurą; w zamku tamecznym Szuyski Car Moskiewski z bracią swą osadzony, umarł

Prowincya Pruska złożona z 3 Woiewództw Chełmińskiego, Malborskiego i Pomorskiego nosi w herbie orła czarnego w białym polu na szyi koronę maiącego, z którego prawego skrzydła wychodzi ręka mieczem uzbroiona; tego herbu używaią Woiewództwa Chełmińskie i Malborskie. W Pruskim każdym Woiewództwie

znay-

znayduie ſię iedne miaſto większe: w Chełmińskim *Toruń*, w Malborskim *Elbląg*, w Pomorskim *Gdańſk*, á w całey Prowińcyi ieſt miaſt mnieyſzych 27, którym przodkuie *Malborg*.

Woiewództwo Chełmińskie na prawey ſtronie Wiſły położone zamyka ziemię Michałowską rządem z ſobą złączoną. Woiewództwo dzieli ſię na powiaty: Chełmiński, Toruński, Grudziążki, Kowalewski, Radzyński; ziemia zaś Michałowska na powiaty: Brodnicki, Nowomieyski, Golubski, Łaſiński. Miaſta znacznieyſze ſą: *Chełmno* na górze przy Wiśle położone wſpaniałemi ozdobione kościołami daie nazwisko Woiewództwu, należy do Biskupa, *Chełmża* od katedry biskupiey ma zaletę, *Starogród*-Altenhaus zamek biskupi, *Brodnica*-Strasburg, *Kowalewo*-Schonſée, *Radzyn*-Reden, *Nowemiaſto*-Neumarck, *Grudziądz*-Graudentz, w którym Generały Pruskie na przemianę z Malborgiem ſię odprawuią. *Lubawa* rezydencya Biskupa Chełm: *Golub* nad Drwęcą; *Toruń* od Krzyżaków r. 1231 założony, pięknie zabudowany chociaż nie ludny nad Wiſłą pod moſtem drewnianym płynącą wałem i przekopem opaſany; ztąd wychodzą ſławne pierniki, rzepy, mydło

dło i delikatne kiełbaſy. W tym mieście miedzy trzema Pruſkiemi miaſtami naypierwſzym, Ludwik von Erlichhauſen W. Miſtrz Krzyżacki część Prus którą Polskiemi zowiemy, Kazimierzowi IV na wieczne czaſy uſtąpił, reſztę zaś tychże Prus pod hołd poddał d. 19 Pazd: r. 1466. *Archivum* ziem Pruſkich tu jeſt złożone; za Władyſława IV r. 1645 nie rozmowa, ale zwada miedzy Katolikami i Dyſſidentami odprawiła ſię. Dzierżawy mieyſkie 25 wſi naſiadłych i pięknych zamykaią.

Woiewòdztwo Malboſkie zamyka 4 Powiaty: Sztumſki, Kiſzporſki, Malborſki i Elbląſki; miaſta znacznieyſze ſą: *Malborg*-Marienburg przedtym miſtrzów Krzyżackich, teraz Woiewództwa ſtolica nad Nogatem od Wiſły przy Szpicy Montawſkiey oddzielonym. Zuławy Malborſkie żyzne i porządnemi Hollenderſkiemi wſiami zabudowane ciągną ſię ku Gdańſkowi 6 mil ztąd odległemu. *Kiſzporg*-Chryſtburg, *Sztum* ſądami ziemſkiemi i ſeymikami zaſzczycony, *Tołkmicko*-Tolckemit, nad Friſchhaffem, *Elbląg* drugie miaſto więkſze Pruſkie, piękne, mocne i twierdzą Polſką oſadzone. Zuławy i przedmieścia ſą w zaſtawie u Kròla Pruſkiego. Przy tym Woie-

wództwie leży Xięstwo biskupstwo Warmińskie królestwem Pruskim otoczone pod udzielnym Biskupa rządem, żyżnością, wsiów porządnych licznością, miast piękność znakomite; w nim 12 miast znaczniey- szych: *Helsberg* rezydencya biskupia, *Fraumburg* kościołem katedralnym i pięknemi Kaników domami ozdobny, Mikołaia Kopernika śmiercią r. 1543 wsławiony, *Bnusberg* nad Passorgą; piękny i ludny blisko haffu; tuteysze Jezuitów *collegium* naypierwsze iest w Polszcze, do którego oni od Kardynała Hosyusza sprowadzeni weszli, *Orneta*-Wordmit nad Drwęcą, *Reszel Bisztynek*-Bistein, *Zeburg*, *Biskupice* Bisburg, *Olsztyn* - Altenstein, *Wartemburg*, *Melzak*, nad Walszą, *Gutstad* nad rzeką Allą.

Wdztwo Pomorskie właściwiey Pomerelskie ma za herb gryffa czarnego z nogami przedniemi wspiętemi do biegu, z skrzydłami wyciągnionemi do lotu, z ięzykiem wywiesżonym, z koroną na głowie dzieli się na 10 powiatów: Tczewski, Nowski, Gdański, Swiecki, Tucholski, Człuchowski, Mirachowski, Pucki, Kościerzyński, Skaszewski. Powiaty Lemburski i Bytówski oddane są w mańștwo Domowi Brandeburskiemu r. 1657.

Mia-

Miasta znacznieysze Woiewództwa są: *Gdańsk* trzecie z miast większych Pruskich, ale bogactwy, wielkością, ludnością i przywileiami od Królow Polskich nadanemi naypierwsze nad Motławą i Radunią rzekami blisko Wisły o mile ztąd szerokim rozwodem do morza wpadaiącey położone, zaszczyca się handlem po całey prawie Europie rozciągnionym; samego tu zboża corok wchodzi na 65 tysięcy łasztów, wychodzi zaś za morze przeszło 50 tysięcy. Zdobią to miasto arsenał, szpitale, ratusz, giełda, brama wysoka, kościoł farny &c. O mile od Gdańska leży forteca *Minda*-Wesselmunda abo latarnia morska przy uściu Wisły do morza żołnierzem Gdańskim osadzona. Zuławy Gdańskie Wisłą i Motławą oblane, ludnemi zasadzone wsiami w żyznych rozciągaią się rowninach i dochody mieyskie znacznemi pomnażaią podatkami. Na około zaś miasta na mile wzdłuż piękne dla rozrywki i powietrza odmiany Gdańszczanie maią domy z roskosznemi ogrodami. Miasteczko *Oliwa* o mile także od Gdańska odległe, kościołem, klasztorem Cystersow i traktatem tu r. 1660 zawartym sławne. Pałac Opata wielkim nakładem dla ozdoby całego kraiu zbudowany

ny i ogród z profpektywą na morze przez bór wycięty pod ſznur wypuſzczoną przekſztaltowany wieczną będą pamiątką zacnego męża Jacka Rybińſkiego Opata mieyſca tego. *Tczewo* Dirſchau, *Peplin* Opac:Cyſterſkie, *Skarſzew*-Schöneck nad Ferzą, *Człuchów* nad Brdą, *Choynice*-Conick, *Frysland*, *Tuchola*, *Kościerzyna*, *Pucko*, od którego aż do Gdańſka morze do ziemi wbiega i czyni zatokę Pucką nazwaną *Pautzkerwik*, *Gniew* przy uściu Ferzy do Wiſły, *Nowe*, *Hamerſztyn*, *Swiecie* nad Wiſłą, *Zarnowiec* opactwo Norbertanek, *Ray-Maryi*-Paradiſus Mariæ klaſztór Kartuzyanów miedzy 2 iezioramí nie daleko Mirachowa &c.

Wiele zamyka Woiewództw Prowincya Małopolſka?

Prowincya Małopolſka dzieli ſię na cztery mnieyſze prowincye: Małopolskę, Ruś, Ukrainę i Podlaſie. Małopolſka zamyka 3 Woiewództwa: Krakowſkie, Sandomierſkie, i Lubelskie; Podlaſie składa ſię z trzech ziem Drohickiey, Mielnickiey i Bielskiey; Ruś, którą czerwoną zowiemy, zamyka 4, Ruſkie, Bełzkie, Wołyńskie, Podolskie; Ukraina 3, Kiiowskie, Bracławskie i tytularne Czerniechowskie;

Woiewodztwo Krakowskie ma za herb

orła

orła białego w złotey koronie na czerwonym polu z złotą linią zamyka 8 powiatów i 3 Xięſtwa; Powiaty ſą: Krakowski, Sądecki, Biecki, Proſzowski, Xiężki, Czchowski, Lelowski Szczerzecki. Xięſtwa: Oświecimskie, Zatorskie i Siewierskie wſzyſtkie 3 od Sląska odłączone.

Miaſta znacznieyſze: *Kraków* przedtym ſtolica króleſtwa nad Wiſłą, do tych czas ieſt mieyſcem Królów koronacyi i składem kleynotów. Miaſto to piękne i wſpaniałe zdobią kościoły zwłaſzcza katedralny widzenia godny, Jezuicki S. Piotra, Akademia od Kazimierza W założona, á od Jagiełła dochodami nadana, przedmieścia: *Stradom*, *Piaſek*, *Kleparz*, *Weſoła*, *Zwierzyniec*, *i Kazimierz*, *Tyniec* Benedykt: *Mogiła* i *Jędrzeiów* Cyſter: *Hebdów* Norbert: opactwa. *Olkuſz* przy górach ſrebrnych, cynowych, ołowianych wodą teraz zapłynionych położony, *Bochnia* i *Wieliczka* żupami ſolnemi przy dochodach ſtołu Krolewskiego zatrzymanemi Europie znaiome, z których Król ſoli ſuchedniowey na Woiewództwa 3 Małopolskie, Sieradzkie, Mazowieckie, Podlaskie, Rawskie, Płockie, Łęczyckie i ziemię Wieluńską daie beczek 25,206; *Biecz* M. S. powiatu murem obtoczone nad Rabą, pianę tey rzeki zbie-

zbieraią i ſiarkę z niey robią; *Proſzowice* ſeymikami Wdztwa wſławione, *Lelow* nad Białą, *Olſztyn*, *Częſtochowa* klaſztòr i kościòł OO. Pawlinòw od Bolesława Xiążęcia Opolskiego á na òw czas Wieluńskiego i Dobrzyńskiego r. 1389 fundowany, i obrazem MARYI Panny z Bełza tu przenieſionym zbogacony, potym ſzańcami i wałem na kſztałt zamku obwarowany, nie raz nadaremnie obleżony. Rzeczpoſpolita na utrzymanie twierdz i oſady żołnierskiey naznaczyła ſtaroſtwa Kłobuckie, Brzeznickie, i Dębowiec. *Częſtochowa* miaſteczko nad Wartą należy do ſtaroſtwa Holſztyń: *Sądecz* nad Dunaycem murem opaſany kollegiatą i opac: Norbert:, á *Sądecz ſtary* klaſztorem bogatym Panien Franciſzkanek od S. Kunegundy fundowanym ozdobione, *Nowytarg* nad granicą Węgierską; *Czorſztyn* i *Xiąż* nad Dunaycem, *Zarnowiec*, *Czchow* murem opaſany, *Woynicz* nad Dunaycem, *Lanckorona*, z zamkiem od Kazimierza W. na wyſokiey gòrze zbudowanym, *Pilica* z ktòrey ſtawu rzeka Pilica wypływa, *Pieſkowa ſkała* zamek na gòrze miedzy skałami połozony, *Tęczyn* gniazdo zaſłużoney w Oyczyznie Toporczykòw dzielnicy Tęczyńskich na Ianie Woiewodzie Krakow-

skim

skim r. 1638 wygaſley. *Oſwiecim* M. S. Xięſtwa Oświecim: od Januſza Xcia Kazimierzowi IV Królowi r. 1457 za 50,000 grzywien groſzy ſzerokich Praskich to ieſt 500 tyſięcy talerów bitych przedanego. *Borek* zamek niegdyś mocny nad Sołą. *Zator* M. S. Xięſtwa Zatorskiego od tegoż Januſza Albrychtowi Królowi za 80,000 czerwonych złotych r. 1494 przedanego. *Kęty* oyczyzna S. Jana Kantego. *Zywiec* imieniowi Wielopolskich przynieſiony w poſagu od Kryſtyny Hrabianki na Orawie i Liptowie Komorowskiey Kaſztelanki Oświecimskiey. *Bernwald*, *Biała* nad Białą na granicy Sląskiey. *Siewierz* M. S. Xięſtwa Siewier: od Zbigniewa Oleśnickiego Biskupa Krakowskiego u Wacława Xcia Cieſzyńskiego za 6000 grzywien groſzy ſzerokich Praskich r. 1443 kupionego i do dobr biskupich przyłączonego. *Sławków*, przy górach w ołów obfitych, *Koziegłowy* &c: Biskup Krakowski przy tytule Xiążęcym ſprawuie udzielną kraiową zwierzchność nad tym Xięſtwem.

Do Woiewodztwa Krakowskiego należy Staroſtwo Spiskie od Zygmunta Ceſarza Króla Węgierskiego Władyſławowi Iagiełłowi r. 1412 w ſummie 37000 kóp groſzy

ſzy ſzerokich Praskich, to ieſt 370,000 talerów bitych bez żadnego innego warunku tylko wrocenia teyże ſamey ſummy zaſtawione, z 13 miaſt nakſztałt kantonow Szwaycarskich rządzących ſię, i trzy razy w rok na ſpolną radę zieżdżaiących ſię, oraz trzech innych miaſt do 2 zamków przyſłuchiwaiących złożone. 13 miaſt ſą: *Lubica*, *Iglo* lub Nowa wieś, *Waral* lub Podgrodzie, *Walendorff* lub Włochy, *Biała*-Bela, *Maynhard*-Wierzbów, *Sobota*, *Popı ad*, *Matzdorff*, *Michelsdorff*, *Felka*, *Dudelsdorff*, *Ryſdorff*. Miaſta przy zamkach Podolinieckim *Podoliniec* handlowny i nowicyatem XX Piarów przyozdobiony; przy Lubowolskim na górze położonym *Lubowla* targami i iarmarkami ſławna, *Gniazda* abo Gnezen.

Woiewództwo Sandomirskie ma za herb tarczę na dwoie podzieloną, na iedney połowie ſą trzy pola białe tak że po każdym czerwonym białe naſtępuie, na drugiey połowie w polu błękitnym 9 gwiazd we trzy rzędy rozłożonych, zamyka 6 powiatów. Sandomirski, Wiślicki, Pilźnieński, Radomski, Opoczyński, Chęciński, i ziemię Stężycką.

M. S. *Sandomierz* nad Wiſłą przyozdo-

bio.

bione kollegiatą bogatą, *collegium* Jezuickim, &c: Inne miaſta: *Radom*, *Wiślica*, nad Nidą, *Pilzno* nad Wiſłoką, *Opoczno*, *Chęciny*, *Opatów* ſeymikami tego Woiewodztwa zaſzczycony, *Raków* ſtolica przedtym Aryanów, *Kielce* mieſzkanie Biskupów Krakow: zimowe, *Zawichoſt* nad Wiſłą zwycięſtwem Polakow nad Ruſakami i śmiercią Romana Xiążęcia Halickiego r. 1205 pamiętny, *Samſonów*, *Końſkie* imienia Małachowskich, kuźnicami żelaznemi i rzemieślnikami wſławione, *Drzewica*, miaſto piękne murowane, *Przyſucha* nowozałożona, *Szydłowiec* z zamkiem, *Kolbuſzowa*, *Staſzów*, *Głogów*, *Gilniów*, *Skrzynno*, *Dukla*, *Mielec*, nad Wiſłoką, *Zmigród*, *Pińczow* nad Nidą ſtolicą Margrabſtwa i ordynacyi domu Wielopolskich od Piotra Woiewody Krakowskiego i Zygmunta Kaſztelana Woynickiego Myſzkowskich braci rodzonych uczynioney, á na ſeymie r. 1601 potwierdzoney. *Borzęcin*, *Iłża* &c. *S. Krzyż* abo *Łyſa góra* i *Sieciechów* opactwa Benedykt: á *Wąchocko* i *Pokrzywnica* Cyſterskie.

Woiewództwo Lubelskie z ziemi od Kazimierza IV tytułem Woiewództwa około r. 1471 ozdobione, noſi w herbie ielenia białego rogatego, ktòrego ſzyia koroną

krò-

królewską otoczona, á przednie nogi iakoby do biegu podniesione w polu czerwonym, dzieli się na ziemię Lubelską i Łukowską z powiatem Urzędowskim. M. S. *Lublin* nad Bystrzycą murem obwiedziony, pięknemi kościołami i trybunałem prowincyi Małopolskiey ozdobiony. Tu r. 1569 stanęła sławna na wieczne czasy Korony z Litwą Unia, ktorey warunki są prawem ziednoczonych narodów gruntowym. Inne miasta: *Łuków*, *Urzędów*, *Kock*, *Siedlce*, *Kurów*, *Łęczna* iarmarkami, *Kazimierz* szpichlerzami, *Puławy* imienia Xiążąt Czartoryskich, *Lubartów* Xiążąt Sanguszków, *Radzyn* Potockich, wszystkie trzy mieysca pałacami wspaniałemi i ogrodami roskosznemi wsławione, *Czemerniki*, *Parczew* &c.

Woiewództwo Xięstwo Podlaskie od Litwy oderwane i do Korony r. 1569 wcielone używa w herbie z iedney strony orła białego, z drugiey pogoni Litewskiey, dzieli się na trzy ziemie: Drohicką, Mielnicką i Bielską, a ta ostatnia na 3 powiaty Brański, Tykociński i Surazki; M, S. Woiewództwa i ziemi Drohickiey, *Drohiczyn* nad Bugiem przyozdobione collegium i szkołami Jezuickiemi. W tym to mieście Danilo Romanowicz Xiążę Kiiowski, Hali-

cki

cki &c. otrzymawszy od Innocentego IV Papieża koronę przez Opiza Biskupa Madeńskiego przy Prandocie Krakowskim i innych Biskupach Polskich na królestwo Ruskie r. 1253 był koronowany. *Węgrow* rzemieślnikami cudzoziemskiemi osadzony; *Sokołow*, *Bocki*, *Siemiatycze* paleniem dobrey gorzałki wsławione, domem XX. Missyonarzów przyozdobione, *Grodek*, *Bielsk* M. S. ziemi, *Bransk*, i *Goniądz* miasteczka grodowe, *Tykocin* nad Narwią, z włościami w nadgrodę woiennych zasług Czarneckiemu Woiewodzie Kijowskiemu dziedzictwem nadany, tegoż woiownika kamiennym posągiem od świeżo zeszłego Branickiego Hetmana W. Kor. w rynku wystawionym, szpitalem żołnierskim, i ustanowieniem orderu orła białego r. 1705 wsławiony. *Białystok* iedno z znayporządnieyszych w Polszcze miasteczek wspaniałym pałacem, pięknym i kosztownym ogrodem, roskosznemi w okolicy dla rozrywki domami przyozdobiony i Wersalem Podlaskim słusznie nazwany. *Knyszyn* z włościami do 8 pokoleniow imieniowi Gnińskich dany, znaiomy iest w historyi dla śmierci Zygmunta Augusta ostatniego Jagiellończyka r. 1572, *Suraz*, *Augu-*

stow

ſtów, *Raygród*, *Mielnik* nad Bugiem, *Konſtantynów* z pałacem murowanym i ogrodem &c.

Woiewództwo Ruskie noſi w herbie lwa złotego, w koronie złotey na polu błękitnym dzieli ſię na 6 ziem: Lwowską, Przemyską, Sanocką, Halicką, Chełmską i Zydaczewską na Seymie koronacyi Iana III urzędami ziemskiemi nadaną.

Lwow M. S. ziemi Lwowskiey i całey Ruſi miedzy górami od Lwa Daniłowicza Xiążęcia Ruskiego około r. 1280 założony, dwiema zamkami warowny, pięknemi kościołami, trzema Katolickiemi katedrami Łacińską arcybiskupią, Grecką i Ormiańską, akademią &c: ozdobiony, z kontraktów na 3 Króle otwieraiących ſię ſławny. Inne miaſta: *Grodek* pamiętny śmiercią Władyſława Iagiełła r. 1434, *Zołkiew* pałacem, ogrodem, kollegiatą i mieſzkaniem częſtym Iana III zaſzczycona. *Gliniany*, *Złoczów*, *Białykamień*, &c.

Przemyśl M. S. ziemi, na 2 powiaty Przemyski i Przeworski podzieloney maiącey za herb orła dwugłownego pod iedną koroną w polu błękitnym nad Sanem murem opaſane, zamkiem, katedrą, ſzkołami Iezuickiemi &c ozdobione, *Iaroſław* nad Sanem

nem osiadły, handlowny dobrze zabudowa-
ny; *Rzeszów*, *Przeworsk*, *Łancut* trzy miey-
sca imienia Xiążąt Lubomirskich zamkami
i ogrodami sławne. *Krasiczyn*, *Wiśnia* sey-
mikami Ruskiemi wsławiona. *Samborz* stoł:
ekonomii Krolewskiey; tu sól warzoną
skarb królewski spuszcza do żup Dybow-
skiey i Bydgoskiey i przedaie ziętmi Do-
brzyńskiey, Kuiawskim i Wielkopolskim
Woiewództwom beczek 15890 po groszy 48,
á bez żadney zapłaty zamiast dosypki daie
1710 beczek.

Sanok M. S. ziętmi nad Sanem iedenże
herb z Przemyską maiącey. *Krosno* miasto
murowane nad Wisłoką.

Halicz M. S. ziętmi nad Dniestrem, któ-
ra nosi w herbie kawkę czarną w koronie
złotey z rozciągnionemi skrzydłami w po-
lu białym, dzieli się na trzy powiaty: Hali-
cki, Trembowelski i Kołomyiski. Halicka
ziętmia pod Rusakami małym była kròle-
stwem, które kròlowie Węgierscy dla fa-
milii swoiey nie raz przywłaszczyli, i do tych
czas kròlami piszą się Halickiemi i Włodzi-
mierskiemi, chociaż Ludwik Król Węgier-
ski á potym i Polski na znak wdzięczności,
że od Kazimierza wuia naślednikiem był na-
znaczony, prawa swego się zrzekł r. 1349.

Tre-

Tręboẃla miaſto grodowe z zamkiem ſpuſtoſzonym, *Kołomyia* M. S. powiatu, który ieſt właściwym Pokuciem. *Sniatyn* nad Prutem. *Staniſławów* miaſto piękne i obronne imienia Potockich.

Chełm M. S, ziemi maiącey za herb niedźwiedzia białego miedzy trzema drzewami w polu zielonym na 2 powiaty Chełmski i Kraſnoſtawski rozdzieloney, *Kraſnoſtaw* nad Wieprzem murem oprowadzony, katedrą z Chełmu przenieſioną ozdobiony. Maxymilian arcyxiążę Rakuskie, który umarł W. Miſtrem Krzyżackim zwyciężony pod Byczyną od Iana Zamoyskiego r. 1588 w zamku tuteyſzym przez rok więzienie podeymował.

Zamość M. S. ordynacyi Zamoyskiey od Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. Kor. założony wybudowany i umocniony z Akademią i Ordynacyą dla domu ſwego na ſeymie r. 1589 utwierdzoną.

Zydaczew M. S. ziemi Zydacz: która w herbie ma 3 lewków w polu błękitnym.

Woiewództwo Wołyńskie od Kazimierza IV do Litwy przyłączone á r. 1569 Koronie powrócone używa w herbie orła Polskiego w pośrzodku krzyża białego w czerwonym polu, dzieli ſię na 3 powiaty:

ty: Łucki, Włodzimierski i Krzemieniecki. Miasta stołeczne powiatów: *Łuck* nad Styrem Łuckiego, *Włodzimierz* Włodzimie: *Krzemieniec* Krzemie: Inne miasta: *Dubno*, *Ostróg*, *Korzec*, *Zbaraż*, *Ołyka*, *Wisniowiec*, *Konstantynów*, *Beresteczko*, *Brody*, *Klewan*, *Czartorysko*, *Olesko* urodzeniem r. 1629 Iana III. sławne, *Rowne*, *Miedzyrzecz*, *Kołki*, *Targowica*, *Podkamień* &c.

Wodztwo Podolskie przez udzielnych Xiążąt Ruskich rządzone, od Tatarów złhołdowane, tym od Olgierda Xiążęcia Litewskiego r. 1331. odebrane, po śmierci Witołda do Polski przyłączone r. 1430, nosi w herbie słońce złote w polu białym, dzieli się na trzy powiaty: Kamieniecki, Latyczewski i Czerwonogrodzki.

Kamieniec Podolski nad Smotryczem M. S. Woiewodztwa od Turków Polakom r. 1672 mocą wzięty, á 1699 traktatem Karłowickim wrocony, na skale położony, wieżami, dwoistym zamkiem i wałami za staraniem panuiącego Króla Stanisława Augusta odnowionemi i artylleryą powiększoną osadzonemi, zmocniony. O trzy mile od Kamieńca *Okopy S. Troycy* forteca nad Dniestrem kosztem tegoż Króla z gruzów dzwigniona. *Batów* sławny klęską

ską Marcina Kalinowskiego Hetmana Pol: Kor: ż całym woyskiem r. 1652. *Zwaniec* naprzeciwko Chocimia, *Latyczow*, *Zwinogrod*, *Paniowce*, *Buczacz*, *Usiatyn*, *Tarnopol*, *Czorstkow*, *Iazłowiec*, *Zaleszczyki* warsztatami sukiennemi i kamlotowemi sławne, *Bar*, *Szarogrod*, *Satanow*, *Miedzyborz*, *Czarnokozienice* w gruntach swych alabastr i marmur maiące; *Krzywce*, *Ormiany*, *Barszczowo* i *Jagielnica*, według Rączyńskiego maią lochy podziemne nakształt ulic ciągnione, w szybach marmurowych i alabastrowych wycięte. Zydzi we wszystkich miasteczkach zasiadli z pracy rąk nieszczęśliwego poddaństwa żyią i dziedzicom się opłacaią.

Woiewództwo Bełzkie od Króla Władysława Jagiełła Xiążętom Mazowieckim ustąpione, po śmierci Władysława Rawskiego i Ziemowita Płockiego Xiążąt braci bezpotomnie zeszłych w r. 1461 przez Kazimierza IV do korony w rok wcielone używa w herbie gryffa białego w koronie złotey z skrzydłami do góry wspiętemi i łapami podniesionemi w polu czerwonym; dzieli się na powiaty: Bełzki, Grabowiecki, Horodelski, Lubaczewski i ziemię Buską. Miasta znacznieysze: *Bełz* stoł: Wdztwa, ztąd obraz M. P. przeniesiony od Bolesława

Xcia

Xcia Opolſkiego do Częſtochowy. *Grabowiec*, *Sokal* nad Bugiem z zamkiem murowanym na ſkale; klaſztór OO. Bernardynów i kościół zdobią to miaſto. *Tartakow* iarmarkami, á *Kryſtynopol* pałacem i ogrodem imienia Potockich ſławne. *Magierów*, *Rubieſzów*, *Waręż*, *Buſk*, *Szczurowice*, *Moſty* &c.

Woiewództwo Xięſtwo Kiiowſkie ſtolica Xiążąt Ruſkich r. 1320 od Gedymina Xiążęcia Litewſkiego zwoiowane i pod ſprawę Mindowa Xiążęcia Holſzańſkiego oddane, po śmierci Siemiona Olelkowica Xiążęcia, lubo ten ſyna Waſila zoſtawił, od Kazimierza IV krola na Woiewództwo obrócone r. 1470, á od Zygmunta-Auguſta r. 1569. do Korony przyłączone, używa w herbie z iedney ſtrony chorągwi Anioła białego w czerwonym polu w iedney ręce miecz goły ku ziemi ſpuſzczony, w drugiey pochwy trzymaiącego; z drugiey zaś chorągwi ſtrony niedzwiedźia w białym polu z nogą lewą do góry podnieſioną. Dzieli ſię na 3 powiaty: Kiiowſki, Zytomierſki i Owrucki. Znaczna część powiatu Kiiowſkiego i cała prawie Ukraina do Moſkwy traktatem Grzymułtowskiego r. 1686 odpadła. Oddana Moſkwie za Dnieprem Ukra-

ina i te osady: *Pułtawa*, *Perewołocznia*, *Pereyesław*, *Mirogród*, *Lubny*, *Przyłusk*, *Hadziacz*, *Ostrz*, *Baturyn*, *Niżyn* aż do Putywla; z tey strony Dnieprú ustąpione: *Kiiów*, *Pieczary*, *Trypol*, *Stayki*, *Wasilków* i wszytkie grunta miedzy rzeczkami Stulmą i Irpienią na 5 mil od Kiiowa aż do Stayków. W dole po nad Dnieprem przy Polszcze zostały: *Ryszczów*, *Trechtymierow*, *Kaniów*, *Mószna*,, *Sokolnica*, *Czerkasy*, *Borowica*, *Bużyn*, *Kryłow*, *Czebryn* aż do Taśminy rzeki. Od tey rzeki w Moskiewskiey są mocy: *Zaporohy* czyli brzegi Dniepra kamienne od ktòrych Kozacy *Zaporowscy*; *Sicz Zaporowska* abo Kozacy Siczowi od północy i wschodu gòrami zatoczeni, dzikie pola i inne stepy Kozackie aż do granic Tatarów Oczakowskich. Ieszcze miasta Polskie są: *Czarnobyl* nad Prypecią, *Owrucz* M. S. powiatu, collegium i szkołami Jezuickiemi á *Zytomierz* także M. S. powiatu katedrą Biskupstwa Kiiów: ozdobione, *Berdyczow* przy ktòrym klasztòr OO. Karmelitów nakształt zamku warowny, i twierdzą żołnierską pod kommendą Przeora osadzony.

Woiewòdztwo Czerniechowskie za Dnieprem wzdłuż potoku tey rzeki położone

mę-

męſtwem Władyſława IV nabyte i do Korony przyłączone, za Iana Kazimierza od niey odpadło, á za Iana III Moſkwie z Kiiowem r. 1686 uſtąpione; tytuły tylko przy Polakach zoſtały, ma za herb orła o dwoch głowach pod iedną koroną. Dzieliło ſię na dwa powiaty: Czerniechowſki, i Nowogrodzki, ſeymikuie teraz w Włodzimierzu.

Na wiele Woiewódzw dzieli ſię Wielkie Xięſtwo Litewſkie?

Litwa przedtym państwo udzielne i przez narodu ſwego Xiążąt, á nie przez baiecznych owych Włochów, których przyiście i rozumowi ſię i hiſtoryi ſprzeciwia, ſprawowane, na wieczne czaſy z Polſką przymierzem Lubelſkim r. 1569 złączone, graniczy na pôłnoc z Kurlandyą, Inflantami Moſkiewſkiemi i Moſkwą; na wſchôd z tąż ſamą Moſkwą, z którą Woiewôdztwa Witebſkie, Mściſławſkie i Mińſkie ſtykaią ſię; na południe z Ukrainą, Wołyniem i z ziemią Chełmſką; na zachôd z Woiewództwem Lubelſkim, Podlaſiem, Pruſami Brandeburſkiemi i morzem Baltyckim miedzy Kurlandyą i Pruſami do Zmudzi przytkniętym. Długość Litwy od Mściſławia do Wiſztyńca, ze wſchodu na zachód mil 90, ſzerokość od granicy Wołyńſkiey do Maryenhauſa mil 100.

Używa w herbie Pogoni, to ieſt męża zbroynego w ſzyſzaku na białym koniu niby do biegu zapędzonym, ſiodło na nim i czaprak czerwony aż do kopyt rozwlekły z troiaką złotą frędzlą, w polu także czerwonym; w prawey ręce miecz goły, do cięcia w gòrę wynieſiony, na lewey zaś ręki barku tarcza z dwiema krzyżami w ieden ſpoionemi; ſkłada ſię z naſtępuiących Woiewòdztw: Wileńſkiego, Trockiego, Xięſtwa Zmudzkiego, Smoleńſkiego, Połockiego, Nowogrodzkiego, Witebſkiego, Brzeſkiego, Mściſławſkiego, Mińſkiego i Inflantſkiego równie do Korony iako do Litwy należącego.

Woiewództwo Wileńſkie używa herbu Xięſtwa Litewſkiego, dzieli ſię na 5 powiatèw: Wileńſki, Oſzmiańſki, Lidzki, Wiłkomirſki i Braſławſki od miaſt ſtołecznych nazwane.

Wilno M.S. Xięſtwa całego i Woiewòdztwa, katedrą Biſkupią od Władyſława Iagiełła r. 1387 i akademią z ſtrażnicą gwiazdarſką nowowyſtawioną pod ſprawą XX. Iezuitów od Waleryana Protaſewicza Biſkupa Wileńſkiego r. 1579 fundowanemi, pięknemi kościołami, grobem S. Kazimierza ozdo-

ozdobione, od Gedymina Xiążęcia Litewſkiego r. 1321 miedzy rzekami Wilią i Wilenką do niey wpadaiącą założone, á od Alexandra krola wałem opaſane r. 1505; w mieście Lutrzy, za miaſtem Kalwini zbory, na przedmieściu Łukiſzkach Tatarzy maią meczet i publiczne nabożeńſtwo. W tymże mieście trybunał ziemſki ſądzi ſię niedziel 22, á duchowny 6. Inne miaſteczka: *Dubinki*, *Byſtrzyca*, *Kiernòw* &c. *Ośmiana* o mil 7 od Wilna M. S. powiatu, w którym miaſteczka: *Zodziſzki*, *Smorgonie*, *Dołhinow*, *Korzeniec*, *Miadzioł*, *Póſtawy*, *Daniłowicze*, *Łùczay*, *Iwie* &c. *Lida* z zamkiem ſpuſtoſzałym M S. powiatu w którym leżą: *Waſiliſzki*, *Szczuczyn*, *Zołudek*, *Bielica* &c. *Wilkomierz* nad rzeką Swiętą, w którey pod tym miaſtem Zygmunt Korybut Król Czeſki od Michała W Xiążęcia Lit: ieſt utopiony r. 1435, *Onikſzty*, *Kowarſko*, *Pieniany*, *Kupiſzki*, *Uſzpole*, *Subocz* &c. *Braſław* nad ieziorem z zamkiem ſtarym ſypanym. M. S. powiatowe, *Druia* czy Sapieżyn nad Dzwiną miaſteczko drewniane znaczne. *Widze*, *Sołok*, *Dryświaty*, *Ieziorosy*.

Woiewòdztwo Trockie w herbie używa pogoni w czerwonym polu, dzieli ſię na 4 powiaty: Trocki, Kowieńſki, Grodzieńſki

i

i Upitſki. *Troki* M. S. Woiewództwa od Gedymina zbudowane bogatym probo-ſtwem ſławne. *Kowno* miaſto murowane nad zbiegiem Wilii i Niemna, o milę od Kowna, *Pożayście* klaſztòr z pięknym ko-ściołem Kameldułſki od Krzyſztofa Paca Kanclerza W Lit: fundowany. *Grodno* nad Niemnem miaſto ſeymowe pałacem od Auguſta III i róźnemi rękodziełmi od Sta-niſława Auguſta Króla dla pożytku kraiu ozdobione, *Kuźnica*, *Sokółka*, *Janów*, *Me-recz* śmiercią Władyſława IV r. 1648 i Mi-chała Xcia Wiśniowieckiego oſtatniego z familii r. 1744 ſławny, *Olita* &c *Rożany-Stok* Dominikańskim, *Wygry* Kameldułſkim klaſztorami á *Poniewież* ſeymikami powia-tu Upitſkiego i ſzkołami XX. Piarów zaſz-czycone.

Xięſtwo Zmudzkie używa w herbie na iedney ſtronie chòrągwi niedzwiedzia czar-nego z białą obrożą, na drugiey pogoni w polu czerwonym, dzieli ſię na 28 powia-tów od miaſteczek głownych nazwanych: Eiragolſki, Wilkiſki, Wielońſki, Roſieńſki, Widuklewſki, Krolki, Tendziagolſki, Jaſwoń-ſki, Szawelſki, Wielko i Mało-Dyrwiańskie Berżańſki, Użwętſki, Telſzewſki, Retow-ſki, Poiurſki, Wieſzwiańſki, Korſzewſki, Szau-

dow-

dowſki, Gondyńſki, Twertki, Potumſzew-
ſki, Birzyniańſki, Połongowſki, Powendeńſki,
Medyngiańſki, Korklańſki, Zorańſki, z ktò-
rych pierwſze 13, oprocz małych i wielkich
Dyrwian należą do ſądòw ziemſkiego i
grodzkiego Roſieńſkich, drugie 15 do Tel-
ſzewſkich. M. S. całey Zmudzi *Roſienie* ſey-
mikom naznaczone, *Wornie* katedrą biſku-
pią, *Kroże* hrabſtwo Xiążąt Radziwiłłòw
ſzkołami Jezuickiemi fundacyi imienia
Chodkiewiczòw ozdobione; *Szkudy*, *Kre-
tynga*, *Szawle* ekonomia Królewſka, *Połą-
ga* nad morzem, *Srzednik* nad zbiegiem
Niemna i Dubiſſy, *Wielona* śmiercią Ge-
dymina W.Xcia Litew: z ruſznicy ubitego r.
1378 pamiętna. *Siady*, *Kielmy*, *Jurborg*.

Woiewództwo Smoleńſkie ma za herb
laſkę złotą na chorągwi czerwoney w ſza-
rym polu niemal całe Moſkwie r. 1686 uſtą-
pione, dzieliło ſię na dwa powiaty: Smo-
leńſki i Starodubowſki, Z powiatu Smoleń-
ſkiego zoſtały ſię przy Rzeczypoſpolitey.
Siebież, *Newel* &c.

Woiewòdztwo Połockie ma za herb po-
gonią w białym polu, wolnym Woiewody
obieraniem przez ſeym r. 1647 ſtwierdzo-
nym zaſzczycone; M. S. *Połock* nad Dzwiną
i Połotą katedrą Ruſką, kościołem, domem

i ſzkołami XX. Jezuitów od Stefana Batorego fundowanych &c zaſzczycony, od Moſkwy r. 1564 dobyty, á od Stefana Batorego r. 1579 odzyſkany. *Dziſna* nad Dziſną i Dzwiną, *Oſwiey* miaſto nowowybudowane imienia Hilzenów, *Uſzacz*, *Łuſzki*, *Wiażyſzcze*, *Newel*, *Siebież*, *Czazniki* nad Ułą, w bliſkości których r. 1564. na polach Iwańſkich pamiętnym woyſko Litewſkie wſławiło ſię zwycięſtwem. *Iezierzyſzcze* zwycięſtwem od Staniſława Paca r. 1566 odnieſionym ſławne, *Uła* od Romana Sanguſzka r. 1568 dobyta.

Woiewództwo Nowogrodzkie ma za herb. pogonią z iedney, á Anioła czarnego z drugiey ſtrony dzieli ſię na 3 powiaty: Nowogrodzki, Słonimſki, Wołkowyſki. *Nowowogrodek* M. S. Woiewództwa na pagorku zalecony ſądem trybunalſkim każdego drugiego roku tu ſię przez niedziel 20 odprawuiącym, kościołami farnym, Jezuickim &c ozdobiony; tu r. 1252 Mendog na królestwo Litewſkie był koronowany. Miaſta imienia Xiążąt Radziwiłłów: *Nieświeź*, zamkiem, pałacami pięknemi, w znaczne ciekawości ſkarbcem bogatym, biblioteką &c zaſzczycony. *Słuck* wałami mocnemi otoczony nad Suczą, *Mir*, *Korelicze*. *Kleck*,

klę-

klęſką Tatarów r. 1506 od Litwy zbitych pamiętny, *Zdzięciol*, *Naliboki* hutą przednią ſławne, *Lachowicze* z zamkiem zbu- rzonym, *Stołowicze* Kommendorſtwo Maltańſkie, *Myſz*, *Sielub*, *Oſtrow*, &c. Powiatu Słonimſkiego M. S. *Słonim* nad Szczarą do Niemna płynącą: Inne miaſta: *Rożana*, *Dereczyn*, *Zelwa* iarmarkami wſławiona, wſzyſtkie trzy domu Sapiehów. *Bytyn* i *Zorowice* z klaſztorami Bazylian. *Koſſow* &c *Wołkowyſk* M. S. powiatu, *Mścibow*, *Izabellin* nowozbudowany, od imienia chrzeſnego Xiężny Czartoryſkiey Generałowey zięm Podolſkich nazwany &c.

Woiewództwo Witebſkie ma za herb pogonią na chorągwi zieloney w polu czerwonym, dzieli ſię na powiaty: Witebſki i Orſzańſki. *Witebſk* M. S. wielkie drewniane nad Dzwiną i Widzbą zamek wyſoki opływaiącą, ozdobiony kościołami farnym, Jezuickim &c, cerkwiami Greckiemi, elekcyą wolną Woiewodów &c: &c. Tu Jozafat Kuncewicz Arcybiſkup Połocki z Rzymem ziednoczony od odſzczepieńców Greckich r. 1624 zabity. Inne miaſta: *Suraż*, *Wieliż* nad Dzwiną, *Uswiaty*, *Oſtrowna*. *Orſza* M. S. powiatu nad Dnieprem i Orszycą. o 4 mile od tego miaſta nad Kro-

pi-

piwną znakomite Zygmunt I odniosł zwycięstwo pod sprawą Konstantyna Xiążęcia Ostrogskiego r. 1514. Inne miasta: *Mohylów* wielkie, ludne i warsztatami wszelkiey strzelby sławne stołeczne Ekonomii Królewskiey. *Szkłów*, *Smolany*, *Tołoczyn*, *Hory*, *Horki*, *Czereia*, *Dąbrowna*, *Bobr*, *Białynicze*, *Borysów* nad Berezyną, *Łukomla*, *Kopys* &c.

Woiewództwo Brzeskie Litewskie używa w herbie pogoni barwy błękitney, w czerwonym polu, dzieli się na powiaty Brzeski i Piński. *Brześć* M.S. Woiewództwa nad Bugiem i Muchawcem z sobą się zbiegaiącemi wielkie, przedtym seymowe, przy nim leży miasteczko porządne *Terespol*. Inne miasteczka: *Janów* biskupie, *Biała* pałacem wspaniałym Xiążąt Radziwiłłów, *Wołczyn* Xiżąąt Czartoryskich tak pałacem iako pięknym ogrodem, oraz urodzeniem Króla panuiącego d. 17 Stycznia r. 1732, *Wysokie* domu Sapiechów; iarmarkami zalecone, *Szereszów*, *Kodeń*, *Kobryń*, *Sławatycze*, *Kamieniec Litewski*, *Bereza* klasztór Kartuzów, &c. *Włodawa* nad Bugiem.

Pińsk M. S powiatu nad Piną, tu się znayduią: katedra Grecka Rzymowi posłuszna, collegium Jezuickie grobem Jędrze-

ia

ia Boboli sławne, kościoły Franciszkańsk i Dominik: Bernard: wiele cerkwi Ruskich i, za miastem opactwo Greckie Leszczyńskie. Inne miasta: *Horodyszcze* opactwo Benedykt: *Pohost*, *Łabiszyn*, *Dąbrowica*, *Wysock*, *Kozangrodek*, *Chomsk*, *Bezdzież* &c.

Woiewództwo Mścisławskie ma za herb pogonią na chorągwi żołtey w czerwonym polu, M. S. *Mścisław* nad rzeką Sożą przy Łoiowie do Dniepru wpadaiącą, szkołami XX Jezuitów, katedrą Ruską &c ozdobiony, *Krzyczew*, *Drybin* &c.

Woiewództwo Mińskie ma za herb pogonią na chorągwi żołtey w czerwonym polu, dzieli się na powiaty: Miński, Mozyrski i Rzeczycki. *Mińsk* M. S. Woiewództwa wielkie, dobrze drzewem zabudowane, rożnemi klasztorami i kadencyą trybunału w rok drugi przez niedziel 20 sądzącego się ozdobiony nad Swisłoczą. Inne miasta: *Zasław*, *Koydanów*, *Smiłowicze*, *Raków*, *Radoszkowice*. *Mozyr* M. S. powiatu zamkiem warowny nad Prypecią, *Petryków*, &c, *Rohaczew* nad Dnieprem M. S. powiatu Rzeczyckiego, *Bobruysk* nad Berezyną, *Chalez*, *Homel* &c.

Woiewodztwo Inflantskie, to iest powiat Dyneburski, pozostały z trzech Woiewództw:

wodztw: Derpſkiego, Wendeńſkiego, Parnawſkiego od Szwedòw zawoiowanych, i im traktatem Oliwſkim r. 1660 uſtąpionych, od Piotra I Szwedom mocą odiętych, ktòre według traktatu Narewſkiego r. 1704 miały ſię Polſzcze doſtać, ale ſię zoſtały przy Moſkwie. To Woiewództwo ma za herb Gryffa białego w czerwonym polu w nodze prawey miecz dobyty trzymaiącego, á na pierſiach litery S i A związane z koroną złotą na głowie, M. S. *Dyneburg* nad Dzwiną z zamkiem ſypanym opuſzczonym i kościołami farnym i murowanym Jezuickim. *Kraſław* nad Dzwiną miaſto nowo murowane imienia Platerów, *Kryſzborg* Korffów także nad Dzwiną, *Lucyn*, *Rzeżyca*, *Marienhauz* &c.

Jakie ſą właſności powietrza, gruntów i urodzaie kraiów Polſkich?

Powietrze w tak rozległey krainie iednoſtaynie być i czterech roku części równie wſzyſtkim kraiom Polſkim mierzyć nie może; bardziey ieſt zimne, niż ciepłe, dla tego zima ze wſzyſtkich pòr roku lub części ieſt naydłuższa; w kraiach ku północy i wſchodowi zbliżonych, iako w całey Litwie i Kurlandyi ſą dwie tylko pory: zima i lato: w prowincyach koronnych ieſień

wio-

wiosna kròtko trwaią i ledwie się co ròżnią od zimy kraiów Europy południowych: Powietrza takowe umiarkowanie sprzyia zdrowiu, oprócz kraiòw niektòrych błotnistych i wodą zalanych; państwo całe iest prawie równe wyiąwszy granice Sląskie, Węgierskie i Siedmiogrodzkie wysokiemi gòrami Krępakiem, Bieszczadem &c zatoczone.

Grunta chociaż umieiętnym rolnictwem do tych czas ieszcze nie sprawowane, i z przyrodzenia swego miernie żyżne wydaią iednak obfite żniwa. Na Podolu, Wołyniu, Ukrainie i w części Rusi rola tak iest tłusta, że bez nawozu i pracowitey uprawy, buyne przynosi urodzaie. Zyżności Polskiey można brać miarę, że po opędzonych domowych potrzebach naymniey za granicę wychodzi co rok ròżnego zboża 100 tysięcy łasztów. Drugie tyle biorą gorzalnie naywięcey Zydom arędowane dla rozpoienia kmieciòw, zubożenia ich, odciągnienia od roboty i uszkodzenia porządnemu gospodarstwu. Naylepsze rodzi się żyto w Litwie i w Ruskich kraiach, pszenica w Krakowskim i Sandomierskim Woiewództwach, proso na Ukrainie, Podolu &c: lny na Zmudzi, w Kurlandyi, w Wilkomierskim i Upit-

skim

ſkim powiatach i na Podgorzu; konopie na Białey Ruſi; konopie i lny narodowa niebaczność nie mówię gnuſność za morze przedaie, i tenże ſam len, konopie, i wełnę na różne płótna i materye w cudzoziemſkich warztatach przekſztaltowane z wielką kraiu ſtratą odkupuie.

Po laſach i polach buyne znayduią ſię paſtwiſka, na których liczne chowaią ſię krów, wołów, świń trzody, wielkie owczarnie i dzielnych, mocnych i lekkich koni ſtada. Konie cudzoziemcy naywięcey pod żołnierzy zakupuią, wołów Polacy co rok na 80,000 za granice przedaią.

Laſy i pola obfituią w wſzelką zwierzynę i ptaſtwo, w dzikie świnie, łoſie, ielenie, niedźwiedzie, ſarny, żubry, liſy, ryſie, wiewiorki, kuny, zaiące, bobry, wydry, żbiki a naywięcey w wilki. Roſomak z głowy podobny do kota, a z ciała i ogona do liſa, ma ſię znaydywać w puſzczach miedzy Moſkwą i Litwą; ſuhak nakſztałt kozy dzikiey na Podolu, dzikie konie na Ukrainie. Dzikiego ptaſtwa wſzędzie moc ieſt wielka, kuropatw, iarząbków, ciećtrzewi, głuſzczów, gołębi, kwiczołów, różnego rodzaiu bekaſów &c: naywiękſzą maią zaletę kuropatwy Podlaſkie, iarząbki Inflantſkie, kwi-

czo-

czoły Krakowſkie, śnieguły Łowickie, drozdy Pruſkie &c.

Ieſzcze laſy oprócz towarów leśnych, które rzekami Dzwiną, Niemnem i Wiſłą do portów ſpławiaią ſię morſkich, niezmierną pſzczół moc zamykaią, z których wyborne miody i woſk kraiowe przenaſzaią potrzeby. Zioła do aptek ſłużące znayduią ſię wſzędzie, mianowicie iednak na Tatrach. Manna Polſka po wielu mieyſcach obficie ſię rodzi w zielu pewnym do proſa podobnym. Kwiaty delikatne i cudnie piękne zdobią ogrody przynaymniey Warſzawſkie. Owoce wszyſtkie, które ſię tylko w zimnych kraiach rodzić mogą, rodzą ſię na powietrzu otworzyſtym w ogrodach, wiele ieſt takich iako figi, pomarańcze, cytryny, migdały, a nawet ananaſy, które w pomaranczarniach przyrodzoney dochodzą doyrzałości. Czerwiec abo robaczki czerwcowe farbierſkie, które cudzoziemcy nie mogąc wymówić ſłowa czerwiec nazwali kermes, ſą pełne ſoku czerwonego, okrągłe troſzkę mnieyſze od ziarka Polſkiego pieprzu abo koryandry, na końcu Czerwca lgną do korzenia pewnego ziela ſporyſz nazwanego i w ten czas bywaią zbierane. Przedtym Hollendrzy i Weneci przez

Gdańſk

Gdańſk wiele tych robaczków zakupowali do farbierni ſwych, teraz Amerykańſkie maiąc robaczki do ſzarłatów i karmazynów, obchodzą ſię bez czerwca, iednak ten towar i w kraiu potrzebny i od Turków i Ormianów zakupowany, powinienby pracowicie być pomnożony. Rośnie bez ſtarania i przemyſłu ludzkiego na Ukrainie, Podolu, Wołyniu i po niektórych mieyſcach w Litwie, gdzie podobno na nim ſię nie znaią.

Nie braknie Polſzcze kruſzczow, kamieni cennych, ſoli i wſzelkiego takiego płodu, który ſię w ziemi rodzi. Olkuſkie góry żyżne w kruſzcze złote, ſrebrne, cynowe i ołowiane wodą zapłynęły. Za świadectwem Rączyńſkiego, i Starowolſkiego i innych znayduią ſię złote żyły w górach nazwanych Groiec u Zywca, Koton i Strzebel za Myślenicami, w gruntach Sądeckich; w Chęcińſkich ſrebro, ołòw, lazur i marmury; w Bieckich kuperwas i miedź; ſrebro w nowey gorze w dobrach Tęczyńſkich á w innych górach tychże dóbr miedź i węgle ziemne; w Babiey górze merkuryuſz; w Staroſtwie Nowotargſkim żyły złote, miedź i krwawniki; w Tatrach rubiny i inne kamienie od Czeſkich nie podleyſze; przy Se-

cy-

cyminie ſrebro i łazur, ołów przy Sławkowie, w Krakowſkim przednie marmury przy wſi Rudawie w gòrze Dębniku, w Sielcu, przy Czarney, przy miaſteczku Skale &c.

Kamienne góry częſte ſą w Woiewòdztwach Krakowſkim, Sandomierſkim &c.

Sól bałwaniaſta nie iedne tylko zbogaca Polſkę, znayduie ſię w Węgrzech przy Eperyaſzynie i białością przenoſi Polską, w Katalonii przy Kardonie, w Tyrolu przy Halli i przy Halleinie w kraju Saltzburſkim; w obu tych oſtatnich mieyſcach bryły ſolne potrzebuią, aby warzeniem z cząſtek ziemnych były oczyſzczone; ale żupy ſolne Wielickie i Bocheńſkie około roku 1252 poſtrzeżone i otworzone ſą w Europie nayſławnieyſze i nayobfitſze, iednakże na rok 200,000 beczek zpełna nie ſzafuią. Sòl Ruſka abo warzona robi ſię w Samborzu i po różnych mieyſcach Ruſkiey prowincyi.

W rudę żelazną obfituie naybardziey Małapolſka, i w niey założone kuźnice mianowicie w Xięſtwie Siewierſkim, Pradle, Zarkach, Kuźnicy, Rudniku, Kielcach, Samſonowie, Piorkowie, Drzewicy, Przyſuſze, á nadewſzyſtko Końſkich, dodaią dość do-

brego żelaza na obeyście domowe znaczney części kraiu.

Przy tak obfitym płodzie i materyi do rękodzieł zdatnych dostatku potrzebne ieszcze w narodzie nie zakwitneły manufaktury. Ledwie na kilku mieyscach osiadły rękodzieła sukienne w Lesznie, Rąwiczu, Koźminie; strzelby przedniey w Mohylowie, zbroi różney w Swiątnikach, pasów iedwabnych i bogatych w Nieświżu, Grodnie, Drzewicy, farfury w Belwederze Królewskim przy Warszawie &c

Litwa zbieraiąc w obfitości len tak piękny nie pomyśliła ieszcze o lnianych rękodziełach, z ktòrychby wychodziły płótna rówue ieżeli nie Hollenderskim to przynaymniey Slązkim. Czas iest aby pod Królem tak oyczyznę kochaiącym i o iey pożytki staraiącym się poznali się Polacy na swych siłach, dostatkach i stratach.

Iakie są przymioty i charakter Polaków?

Polacy, iak wszystkie inne narody, z dobremi i złemi rodzą się i żyią przymiotami; w tym szczęśliwi, że wady ich nie góruią nad skłonnościami chwalebnemi, i prawym mogą być wytępione wychowaniem. Cudzoziemscy pisarze zadaią nam prożniactwo, piaństwo, dumę, wolności narodo-

wey

wey niepomiarkowane używanie i o ſzczególne pożytki z uſzczerbkiem powſzechnego dobra zabiegi.

Młòdz Polſka przy zdatności od przyrodzenia wlaney do wſzyſtkich nauk, kunſztòw i języków cudzoziemſkich pilnego nauczycielòw potrzebuie dozoru, aby rówuą ſpoſobności ſwey odnioſła korzyść; ośmnaſtu lat dopełniwſzy do wolności wzdycha, a wyſzedłſzy z akademii, tego czego ſię nauczyła w domu oycowſkim zapomina, abo przynaymniey na pierwiaſtkowym przeſtaiąc polorze do urzędòw a zwłaſzcza poſelſtwa na ſeym ſię drze i natrętnie ubiega. Niedziw, że rządowego ſkładu i polityczney ekonomii nie przenikaiący do gruntu naſi prawodawcy od zamiaru kraiowego rządu częſtokroć uſtępuią i oyczyznę, z twierdz obywatelſkiey ſpołeczności naygruntownieyſzych pozbawiaią.

Piiańſtwo pod wſtrzemięźliwym przeſzłym i teraznieyſzym panowaniem w ſtołecznym pańſtwa mieście przy ſamey zoſtało ſię proſtocie; za ſtolicą prożniacy zwyczaynie bawią ſię piiatyką, bieſiadami, grą kart i polowaniem, ktòre zabawy przerywane podczas bywaią goſpodarſkim roz-

porządzeniem, drabowaniem papierów do wynalezienia ſądowych kłotni i intrygami ſeymikowemi; duma to ſprawuie, że wyżſi czynią ſię niedoſtępnemi niżſzym, a nie dawnemi czaſy to rozumienie w znacznieyſzey narodu panowało części, iż rodowitość i ſzlachectwo iednę tylko zdobiły Polſkę.

Od Kazimierza Wielkiego wziąwſzy wolność początek zawſze rosła i do tego ſtopnia przyſzła, że pod praw oyczyſtych mocą zoſtawać i onym ſię poddawać częſtokroć ſię zbraniała.

Szczegulne i domowe pożytki nad kraiowe przenoſić potrzeby i pod publiczne dobro zyſk podciągać oſobiſty w zwyczay od dawnego weſzło czaſu. Wſzyſtkie ſeymy zerwane, wſzyſtkie związki podnieſione w dobra oyczyſtego pozor ſię tylko przybierały, w rzeczy zaś ſamey prawdziwym podobnych czynności celem i powodem były upatrzone w burzonym kraiu i ſpraw odmęcie korzyści, nadzieia górowania nad wſpółobywatelami, nienawiść albo zemſta zawſze w zawodach ſwych nie uważna i ślepa, a ſobie ſamey nayſzkodliwſza.

Na zgonie wieku przeſzłego zaczęte, a

w te-

w teraznieyſzym ugruntowane przebierane życia wygody, okazałość i zbytek w podłość Polaków wprowadziły: tam ſię ſkłaniaią umyſły, dokąd ie prowadzi przyczynienie maiątku iako iedyny śrzodek do zrównania ſię z możnieyſzemi a wygórowania nad uboższemi.

Honor narodowy od dawnych Polaków tak mężnie ofiarą życia i maiątków utrzymywany z całey podziwieniem Europy w umyſłach ſzczegulnemi korzyściami zgaſł zaprzątnionych. Naród tak wielki, przedtym bitny i cienia podległości narodom ſąſiedzkim nie cierpiący domowemi oſłabiony niezgodami i nierządem do tey przyſzedł nieczułosci, że naywiękſze ponoſząc krzywdy w ſamym tylko niedorzecznym folgi ſzuka ſzemraniu; ſzemrzeć, żalić ſię á ciężaru nie zrzucać, małe ſerce i podły okazuie umyſł, nieſzczęścia rzeczewiſte poznawać, przyczyny onych radą, i męſtwem odwracać, bacznych obywatelów ieſt obowiązkiem i wolnego narodu znamieniem.

Gorliwość o wiarę Katolicką Rzymſką i ſtateczne w niey wytrwanie, litość nad nędznemi, grunt ſerca ſzczery i otworzyſty, przyiażnych obowiązków dochowanie, ludzkość ku cudzoziemcom oſobliwym na-
rȯd

ród Polſki zdobią i zalecaią obyczaiem. Wierność ku Monarchom wolnie obranym lubo dwoch wieków ciągiem ieſt doświadczona tę iednak ma oſobliwość, że Polacy na żyiących chociaż naylepſzych Krolow ſkarżą ſię i ſarkaią, zmarłych zaś częſto miernych, żałuią i wielbią.

Xięſtwo Kurlandſkie do hołdu Koronie Polſkiey obowiązane graniczy ku zachodowi i połnocy z morzem Baltyckim, odwſchodu z odnogą Inflantską, także rzeką Dzwiną z Inflantami, ku południowi z Litwą i Zmudzią; długość iego naywiękſza wynoſi mil 50, a ſzerokość 20, dzieli ſię na Kurlandyą, Semigallią i powiat Piltyński. Herb Kurlandski ma 4 pola, w pierwſzym i trzecim ieſt lew czerwony z koroną złotą w białym polu dla Kurlandyi, á dla Semigalli w drugim i czwartym polu pół łoſia koronowanego w błękitnym polu; w śrzedniey tarczy kładzie ſię herb familii panuiącey; herb utrzymuią dwa lwy, otacza płaſzcz Xiążęcy purpurowy, pokrywa mitra.

Kray cały chociaż niski na wioſnę i w ieſieni bywa na wielu mieyſcach wodą zalany, ma iednak grunta żyzne, ktòre oſobliwſzą Kurlandczykòw umieiętnością i

pra-

pracą ſprawowane, obfite wydaią żniwa á mianowicie żyto, ięczmiona, wyborny len i konopie. Pola Kurlandskie na wybornych paſtwiskach żywią wielkie trzody bydła rogatego, koni, owiec i świń. Laſy zapłodzone ſą niedzwiedziami łośiami, wilkami, kunami, dzikiemi świńmi; brzegi morskie i rzeki różnemi rybami, nad to nadmorskie oſady zbogacaią ſię burſztynem, który morze wyrzuca.

Szlachta od poddańſtwa rożni ſię narodem i ięzykiem. Szlachta wſzyſtka ſą Niemcy od Krzyżaków tu z Rzeſzy ſprowadzeni i dobrami opatrzeni, a naywięcey od rzeczonych mnichów zlutrzałych ſpłodzeni, nie podeyrzanemi dowodami dawney dowodzą rodowitości, obyczaie iednak maią przygrubſze dla niedoſtatku poloru, który bierze ſię od nauk; w ſłużbę woyskową u różnych zaciągaią ſię potencyi, rzadko u Polaków, chociaż ich dzielnością z iarzma ſą oſwobodzeni i wolnościami nadani; w domach ſwoich ſą ludzcy, w poſiedzeniach i ſąſiedztwie uraźliwi, naymnieyſzym obrażaią ſię ſłowem, á ſłów, uraz i krzywd rzeczywiſtych a częściey mniemanych, zaniechawſzy kraiowego ſądu, mſzczą ſię i dochodzą w poiedynkach orężem.

Pod-

Poddani ſzlachty Kurlandskiey kraju tego rodacy Letowie abo Łotyſze od Krzyżaków podbici i z wolności wyzuci do tych czas pod iarzmem zoſtaią niewoli, niepewni zdrowia i maiątku, żadney nie maiący właſności, iedynie od lubości i upodobania ſwych panów, na których w dzień i noc bez ſpoczynku cały tydzień pracuią; ci Łotyſze obyczaiów ſą grubych, żadną edukacyą nie oświeceni, w niewiadomości taiemnic wiary Chrześciańskiey żyią, na wielkie prace bez tęsknoty ſię zawodzą, z nędzy ſwey, uboſtwa i iarzma kontenci, wyſtępków, które zbytek i wygody życia rodzą, nie znaią i nie dopuſzczaią ſię, piiańſtwa iednak, a pod czas kradzieży ſię nie chronią.

Kurlandya właściwa dzieli ſię na dwa ſtaroſtwa większe: Goldyńskie i Tukumskie, te na powiaty, które tu parafiami ſię nazywaią. Staroſtwo Goldyńskie zamyka 9 parafii, których miaſta ſą: *Goldynga* nad rzeką Windawą ſtoł: ſtaroſtwa i parafii ſądami, zamkiem ſpuſtoſzonym, kościołem Katolickim i Luterskim zaſzczyceona. *Eden* mieyſce w rudę żelazną i ſzyby miedziane obſite. *Windawa* M. S. parafii Windawskiey z portem nad rzeką Wintą abo Windawą ze Zmudzi płynącą przedtym warſz-

tatem

tatem ſtatków woiennych ſławna. *Alſzwangen*, *Haſenpot*, *Durben*, *Gramſden*, *Grobin*, *Szrunden*, *Frawenburg* miaſteczka podłe poſpolicie z zamkami ſpuſtoſzonemi ſtołeczne parafii od nich nazwanych. W parafii Durbeńskiey leży miaſto *Lipawa* - Libau miedzy morzem i ieziorem z drzewa zbudowane z portem dla mnieyſzych okrętów wygodnym; co rok tu na 150 okrętów zabiega z winem, korzeniami i innemi towarami, na odmianę biorą len, konopie, ſiemie lniane. Dwa kościoły ſą w mieście Katolicki i Luterski.

Staroſtwo Tukumſkie zamyka 5 parafii od miaſt naſtępuiących: 1) *Tukum*, 2) *Kandawa* nad Abawą 3) *Zabeln* 4) *Talzen* 5) *Autz*.

Semigallia z Łotewska *Zeme-gal* to ieſt koniec ziemi znacząca długo po nad Dzwiną ſię rozciąga, składa ſię z dwuch większych ſtaroſtw: Nitawskiego i Selburgskiego.

Staroſtwo Nitawskie zamyka 9 parafii, które od miaſteczek głównieyſzych nazywaią ſię, miaſta ſą: *Nitawa* - Mittau ſtołeczne całego Xięſtwa, rządu i parafii ſwoiey zamkiem, pałacem nowym ieſzcze nie dokończonym, kościołem Katolickim farnym,

przy-

przy którym iest dom i szkoły Jezuickie, także kościołami Luterskiemi i Kalwińskim, szkołami mieyskiemi ozdobione. *Annenburg*, *Ekawa*, *Baldona*, *Neurut*, *Sessawa*, *Bowsk* nad zbiegiem rzek Memla i Muszy, które tu złączone Aą się nazywaią; przy mieście leży zamek spustoszony *Bauskenburg* na skale: w teyże parafii leży maiętność *Rubendal*, gdzie obszerny i wspaniały zamek od przeszłego Xiążęcia iest założony. *Schonberg* imienia Korffow, z domem kościołem i szkołami Jezuickiemi, *Iłuksztą* z zamkiem Szlonsbergem imienia Zybergow także szkołami Jezuickiemi i klasztorem OO. Bazylianów ozdobiona. *Grentzhoff*, *Doblena*, *Newenburg* &c.

Starostwo Selburgskie zamyka 4 parafie, których M. S. *Selburg* z zamkiem opuszczonym. W tey parafii są miasteczka: *Friderichstadt*, od którego zaczyna się górna Semigallia, *Jakobstadt* z kościołem Katolickim i innemi.

Powiat Piltyński ma cztery woytostwa czy parafie; miasteczko *Piltyn* iest stołeczne.

KSIĘ-

KSIĘGA III

O Azyi i Pańſtwach w niey zaſiadłych.

Jakie ſą granice i obſzerność Azyi?

Azya dawnego świata część naywiękſza, ſtworzeniem pierwſzego człowieka i raiem ziemſkim zaſzczycona, naypierwey od ludzi mieſzkana i wiarą prawdziwą oświecona, oblana ieſt na pôłnoc morzem lodowatym, na wſchód oceanem Indyiſkim, na południe tymże oceanem Indyiſkim i południowym, a na zachòd morze czerwone i międzymorze Suez oddzielaią ią od Afryki, á morze śrzodoziemne, archipelag, Marmara, Czarne, Azowſkie, Don &c od Europy. Z zachodu na wſchòd to ieſt od cieśniny Dardanelſkiey aż do oſtatniéy krainy Kamſzatki ma mil 2300; z południa na pòłnoc od Malaki, aż do końca lądu mil 1500; leży biorąc razem wyſpy Sądzkie i Moluckie między 10 ſtopniem ſzerokości południowey i 77 pólnocney, á między 43 i 205 długości. Według Bocharda Natolia abo Azya mnieyſza nazwana

na iest od Fenicyanów *Etsie* to iest śrzodek dla położenia swego między Europą i Afryką, które nazwisko całey tey części świata było potym dane.

Jakie są powietrze, płód ziemny i żyżność Azyi?

Azya w tak rozległey obszerności rożnym powietra podlega odmianom. Strona iey południowa w kraiu podsłonecznym położona nieznośne cierpi upały, śrzodek umiarkowanego używa powietrza, á krainę północną tęgie trapią mrozy.

Naykosztownieysze i naywybornieysze natury dary wylały się na Azyą obficiey od innych swiata części. Kamienie naydroższe, dyamenty, topazy, rubiny, chryzolity, grenaty, szafiry, perły nayszacownieysze, złoto, srebro, miedź i inne kruszcze, wonności naydelikatnieysze: myrra, kadzidło, piżma rożne, zioła lekarskie, herbata, kawa nayprzednieysza, owoce wyborne, wino, zboże rożne, ryż, korzenie do zprawy, cynamon, gozdziki, muszkatowe gałki, iedwab, bawełna, wełna, sierść kozia, rożne dzikie zwierzęta: lwy, tygrysy, amparty, sobole, słonie, iednorożce, wielbłądy, małpy nieskończonych prawie postaci i rodzaiu obfitym i szacownym Azyi są płodem.

Ja

Jakie ſą przyrodzone ſkłonności i charakter Azyanów?

Azyanów zawſze miano, wyiąwſzy Tatarów i niektórych goralów, za ludzi bez ſerca i odwagi, gnuśnych, miekkich, prożniaków i w roſkoſzy zmyślney zatopionych. Wſtrzemięzliwość ieſt raczey ſkutkiem ciepłego powietrza, niż cnotą Azyatyckich narodów. Toż powietrze rzadkie i ſubtelne ſprawuie, że Azyanie z przyrodzenia obdarzeni ſą rozumem przenikaiącym, imaginacyą żywą, wymową poważną ale nadętą, który mówienia ſpoſób ſtylem zowiemy Azyatyckim i miedzy wadami kładziemy kraſomowſtwa. W tym to nieſzczęśliwym kraiu ſamowładność, rodzay rządów ludzkiego rozumu zacność hańbiący zaczął ſię i panuie. Niewola tey częśći świata tak ieſt właściwa, że żadne odmiany panowania i rządów iey do tych czas nie umnieyſzyły, á we wſzyſtkich Azyi dzieiach niemaſz narodu, któryby wolnemi rządził ſię prawami.

Któie znacznieyſze państwa zaſiadły w Azyi?

Ceſarſtwa 1) Tureckie 2) Moſkiewſkie oba pod Europą położone, 3) Chińſkie, 4) Indoſtańſkie, 5) państwa Tatarów wolnych,

6) państwa udzielne Indyiskie na półwyspie wschodniey i brzegu Malabarskim położone, 7) Królestwo Perskie, 8) naród Arabski, 9) państwa na wyspach leżące.

ROZDZIAŁ I.
O Cesarstwach Chińskim i Indostańskim.

Z których kraiów składa się Cesarstwo abo Monarchia Chińska?

Monarchią Chińską składaią 1) Chiny właściwe: 2) Wyspy na morzu wschodnim położone, 3) znaczna część Tartaryi, 4) krolestwa hołdownicze.

Jakie iest położenie, granice i obszerność Chin właściwych?

Chiny w stronie wschodniey Azyi położone, maią na północ Tartaryą Chińską sławnym murem ze wschodu na zachód przez mil 500 ciągnionym około r. 240 przed Chrystusem Panem przeciwko Tatarskim naiazdom wystawionym oddzieloną; na wschód ocean wschodni; na południe tenże sam ocean, krolestwa Tonkwińskie, Laozańskie i Awańskie; na zachód

kro-

krolestwo Tybetańskie i wielkie dzikie pola; długość Chin z pòłnocy na południe wynosi mil 440, szerokość z zachodu na wschòd naymnieysza mil 360, á obwód mil 1700. W tak rozległym kraiu pisarze godni wiary liczą przeszło 10 millionòw familii, á 200 millionòw dusz, około 1500 miast wielkich, 2000 zamkòw, niezliczone prawie miasteczka po millionie pod czas dusz żywiące i wsie na milę często długie i iednym niby ciągiem z sobą spoione. Same rzeki i kanały Chińskie zdaią się być zabudowane. Ubodzy bowiem ludzie nie znayduiący ani domów do mieszkania, ani roli do uprawy, na rzekach i wielkich kanałach z żonami i dziećmi mieszkaią na łodziach w linią uszykowanych i tak rozstawionych, że nie zle pływaiące miasta ulicami wzdłuż i poprzek ciągnionemi wyrażaią.

Na wiele prawincyi dzielą się Chiny?

Rzeka wielka abo niebieska Kiang przez śrzodek Chin płynąca, dzieli ie na pòłnocne i południowe. Chiny północne nazywaią się *Kathai* abo *Kitay*, zamykaią 6 wielkich prowincyi: *Chen-si*, *Chan-si*, *Pe-tche-li*, *Chan-tong*, *Se-thuen*, *Ho-nan* miedzy wszystkiemi prowincyami Chińskiemi naywe-

sel-

ſelſzą kwiatem abo ogrodem od Chińczyków nazwaną.

Chiny południowe nazwane *Mangy*, dzielą ſię na 9 prowincyi, które ſą: *Kiang-nan*, naybogatſza miedzy wſzyſtkiemi prowincyami, płaci podatku 32 milliony talerów bitych, *Hou-quang* dla żyżności ſzpichlerzem Chińſkim nazwana, *Kiang-ſi* ſławna dla rękodzieł iedwabnych i porcellanowych, *Tche-Kiang* obfituie w naywyborníeyſze iedwabie, *Fo-kien* między wſzyſtkiemi nayhandlownieyſza, *Quang-tong*, *Quang-ſi*, *Koei tcheou* tak uboga, że przez znaczną część roku obywatele ze ſkarbu żyią Ceſarſkiego, *Yun-nan*, oblany wiele rzekami i częſtemi ieziorami, obfituie w małe, ale mocne i rącze konie.

Które ſą znacznieyſze miaſta w Chinach?

W Chinach północnych M. S. Monarchii *Pe-king* w *Pe-tche-li* dzieli ſię na 2 miaſta: ſtare mieſzkane od Tatarów i nowe Chińczykami oſadzone, oba miaſta wſpaniałemi bramami, długiemi na milę, ſzerokiemi na 120 ſtóp i pod ſznur ciągnionemi ulicami ozdobione, murem 150 ſtóp wyſokim, foſſami ſuchemi, głębokiemi i ſzerokiemi opaſane, kanałami dla ſprowadzenia z całego państwa żywności oblane, żywią

prze-

przeſzło 2 milliony duſz, i maią 7 mil na około nie rachuiąc obſzernych przedmieściow i pływaiących na kanałach miaſteczek. Zamek Ceſarſki wpośrzod ſtarego miaſta położony, długi ſtop 2000, ſzeroki 1000, troiakim murem opaſany, zamyka za pierwſzym i drugim wałem koſzary dla gwardyi, dla urzędnikow nadwornych pałace i piękne dla rzemieślnikow domy; za trzecim wałem ieſt 7 wielkich pałacow, w ktorych mieſzka Ceſarz, żony iego, nałożnice, familia &c, miedzy temi pałacami roſkoſzne ſą ogrody, miłe przechadzki, zwierzyniec, ſtaw i inne piękne mieyſca dla rozrywki. O 3 mile od Pekingu *Cham-chuniven* roſkoſzny pałac, w ktorym zwyczaynie Ceſarze z narodu mieſzkaią Tatarſkiego. *Si-ngan* w Chen-ſi 4 mile ma na około; liczny garnizon Tatarſki w zamku od miaſta oddzielonym granic ſtrzeże państwa. *Tai-yvan* M. S. Chanſi, zkąd materye bogate iedwabne i nayprzednieyſze wychodzą kobierce. *Tſin-an*, w ktorym piękne ſkło leią, ale tak łomne, że grubego wytrzymać nie może powietrza; w Chinach południowych *Nan-king* w Kiang-nan przedtym Chińſka ſtolica nad rzeką Kiang z dawnych obnażona ozob, nayludnieyſze

iednak to ieſt miaſto i naywiękſze na świecie, rachuią w nim 4 milliony duſz, á 12 mil na około oprocz przedmieściów. Przy tym mieście daie ſię widzieć wieża porcellenowa na 9 piętrów wynieſiona, gankami otwartemi, i bożków poſągami ozdobiona, 884 ſtopy wyſoka. *Hang-tcheou* ſłynie krosnami bławatòw drogich, około ktòrych pracuie 60,000 ludzi. *King-te-tching* w Kiang-ſi miaſteczko millionem duſz naſiadłe fabryką porcelleny ſławne. Z tego iednego miaſteczka Chińſka prawdziwa wychodzi porcellena, na żadnym innym mieyſcu ſię nie udaie, *Quang-tcheou* u Europeyczyków *Kanton* z portem morskim wygodnym, który ſam tylko ieden w całym pańſtwie dla okrętów kupców Europeyſkich ieſt wolny i otwarty.

Które wyſpy morza wſchodniego należą do Chin?

Znacznieyſze ſą: 1) *Tſong-ming* w uściu rzeki Kiang, 20 mil długa, ludna, żyżna i weſoła. 2) *Tai-ouan* u Europeyczyków *Formoſa* wyſoką gòrą na dwie części wſchodnią i zachodnią przerznięta: w wſchodniey mieſzkaią rodacy, ludzie wolni ale głupi, w zachodniey Chinczykowie zabudowali miaſta, wypędziwſzy ztąd Hollendrów

drow r. 1661. *Tai-ouan* M. S. z portem, zamkiem od Hollendrów zbudowanym warowne. 3) *Hai-nan* wyſpa wielka, zyżna i tak od Chińczyków w kraiu nadmorſkim, iako od wyſpiarzów wolnych ale dzikich, ſrzodek iey poſiadaiących mieſzkana obfituie w ſzyby złote i śrebrne. M. S. *Kiun-cheou* wielkie, bogate i naſiadłe. 4) *San-chan* abo *Sanciana* śmiercią S. Franciſzka Xawierego r. 1552 poświęcona. 5) *Macao* z M. S. portowym tegoż nazwiſka od Ceſarzow Chińſkich Portugalczykom w mańſtwo puſzczonym. Cła iednak wſzyſtkie idą na ſkarb Chińſki.

Iakie ſą właſności powietra, grunta, urodzaie Chińſkie?

Pańſtwo Chińſkie ſzeroko i długo rozwiedzione we wſzyſtkich prowińcyach ma zdrowe ale nie iednoſtayne powietrze. Krainy południowe natężonym ſkwarzą ſię upałem, zachodnie i wſchodnie umiarkowanym ſzczycą ſię ciepłem, a północne dla gor wyſokich zawſze śniegiem zawalonych przykrego doznaią zimna. Grunta wyiąwſzy mieyſca ſkaliſte, które żadnym przemyſłem i uprawą płonności do tych czas pozbyć ſię nie mogły, wſzędzie żyżne, urodzayne do uprawy łatwe, pola

wesołe, i drzewami na kształt ogrodów zasadzone wydaią obficie wszystkie zboża: ryż, wina, bawełnę, iedwab, trzciny cukrowe, korzenie do zaprawy, i wszelkie owoce; pastwiska tłuste i rozległe żywią niezliczone wszelakiego bydła trźody i koni stada; szerokie rzeki, rozmnożone przekopy i morskie brzegi ku podziwieniu rybne ubogim ludziom dla nadzwyczayney ludności gruntu osiewnego mieć nie mogącym daią wyżywienie; góry bogatym są składem złota, srebra i wszystkich kruszców, drogich kamieni, magnesu, srebra żywego i soli, które i w wierzchnich roli warsztach często się znayduią: w lasach rożne dzikie lęgą się zwierzęta: słonie, tygrysy, bawoły, żubry, niedzwiedzie, iednorozce, kozy dzikie, miedzy któremi iest ieden rodzay w pęcherzu muszkuł noszący. Tak obfita i nad inne kraie hoyniey uszczęśliwiona ziemia nie może iednak wyżywić mnogości obywatelów; miedzy pospolstwem ubodzy oycowie potomstwem obciążeni topią dzieci własne abo na publiczne wyrzucaią ulice. Podczas głodu i nieurodzaiów milliony giną ludzi, á zwierzchność kraiowa chociaż ludzkości pełna zamyka na tak okropne widoki oczy nie mogąc zabieżeć złemu. Oprocz

Oprocz wyliczonych bogactw, maią Chiny niektóre drzewa Europie nieznaiome: 1) *Quey-wha* kwitnie 4 razy do roku, i kwiaty rożnego koloru w bukiet układa. 2) *Tsi-chu* drzewo z liścia i kory do ie, sionu podobne wypuszcza w wielkie ciepła sok tłusty, z którego tak delikatny Chińczykowie wyciągaią pokost Chiński. 3) *Pe-la-chu* drzewo miodowe, niezliczonym łaściczek mnostwem okryte, które na gałęziach plastry kładą miodu. 4) *Ou-kieou-mou* drzewo łoiowe wielkości wiśni naszey rodzi owoc mięsisty na ksztalt orzecha w pestce twardey zamkniony w puch biały, i tłusty uwiniony, z ktòrego Chińczykowie łoy wyciskaią, á z niego świece leią. 5) Trzcina *Bambou*, z ktòrey robią maty delikatne, koszyki, krzesła plecione &c; drżeń tey trzciny młody i pękowie są owocem przedziwnie smacznym; chcąc z niey mieć papier, trzeba ią na kawałki rozciąć i w wodzie moczyć. 6) *The-li-mu* abo drzewo żelazne, ciężkie i twarde wysokością równa się z naywiększemi naszemi dębami, Chińczykowie robią z niego kotwice. 7) *The* drzewo z liścia swego, ktòre my herbatą zowiemy, całey Europie znaiome, 6 naywięcey, 8 stóp wysokie, zawsze

wſze zielone, kwitnie od Pazdziernika do Stycznia. Z iednego drzewa troiaką Chińczykowie zbieraią herbatę nayprzednieyſzą na początku *Marca*; ta dla liścia młodego i miekkiego zowie ſię Ceſarſką i zoſtaie ſię w kraiu, drugą dość dobrą w Kwietniu, trzecią poſpolitą w mieſiącach naſtępuiących.

Handel wewnętrzny Chińczyków, przenoſi wſzyſtkich narodów Europeyſkich; zewnętrzny co raz do tego czaſu drobnieie, iak Europeyczycy zaczęli u ſiebie robić porcelleny, pokoſty, i materye różne Chińſkie. Towary Enropeyſkie: kryſztały, broń ıęczna i ogniſta, okulary, perſpektywy, zegarki różne nie maią iuż wielkiego odbytu, bo iemi Anglicy i Francuzi zarzucili Chiny. Na złotych ſztabaeh ieſt zyſk iakikolwiek, ale za nie wzamianę trzeba dawać piaſtry Hiſzpańſkie. Z narodami Azyatyckiemi pożytecznie handluią Chińczykowie. Do Japonii poſyłaią zioła i korzenie lekarſkie: *Gin-ſeng*, korzeń Chińſki, *rhubarbarum*, cukier, ſkury bławaty, drzewa pachnące i ſukna Europeyſkie; wywożą zaś z Japonii, perły, moſiądz i moſiężne naczynia, tombak, głownie, porcelleny, naczynia różne pozłacane i pokoſzczane

ne. Do Manilli i do Syamu wywożą: her-
batę, porcellenę, ſukno, á biorą piaſtry.
Batawii udzięlaią herbaty, porcelleny, zło-
ta w liściech, korzeni lekarſkich i naczynia
kuchennego, ktòre zamieniaią na piaſty,
korzenie do zaprawy, perłowe macice,
drzewo ſaEpalſkie, agat i ſukno Europey-
ſkie.

*Jakie ſą przymioty i charakter Chiń-
czyków?*

Chińczykowie ſą dumni, ſamych ſiebie
nad wſzyſtkie narody przenoſzący, praco-
wici, ſprawni, ſpoſobni do kunſztòw ale
nie zdatni do wydoſkonalenia onych, bie-
gli w handlu, lecz nie rzetelni i ſzalbierze.
Zyſk tego narodu ieſt naywiękſzym pra-
widłem i przyrodzoną właſnością. Mę-
ſtwo w tak podłych umyſłach mieścić ſię
nie może: garſtka nie bitnych Tatarów dwa
razy nayludnieyſzą na świecie podbiła kra-
inę. Wſtrzemięźliwi, ſkromni, baczni, wſty-
dliwi i tak ſą układni Chińczykowie, że
cudzoziemiec na powierzchowności tylko
zaſtanawiaiący ſię ſądziłby, iż cnota ieſt ie-
dynym poſtępków Chińſkich prawidłem.
W rzeczy ſamey nie ſą ani lepſi, ani cno-
tliwſi od innych, ale tym celuią inne naro-
dy, że wady ſwoie umieią ſztucznie i pię-

knie

knie pokrywać, i że rozum nigdzie bardziey i powſzechniey iak w Chinach ſwoiey nie rozciąga władzy.

Jak znaczna część Tartaryi zoſtaie w poddańſtwie Ceſarza Chińſkiego?

Wieloracy ſą Tatarowie poddanemi abo dannikami Chińſkiemi. 1) Mantſzuańſcy, 2) Mugalſcy czarni, 3) Mugalſcy żółci abo Kalkaſcy, 4) Kokonorſcy, 5) Tufańſcy abo Tiſanſcy.

Kraina Tatarów Mantſzuańſkich abo właściwa Tartarya Chińſka z ſtroną północną Chin ku zachodowi ſtykaiąca ſię dzieli ſię na 3 Wielkorządztwa twierdzami oſadzone Chińſkiemi i od miaſt ſtołecznych nazwane, M. S. całey Tartaryi Chińſkiey, *Chinyang* po Tatarſku *Mugden*. Prowincya ta obfituie w ryż, zboża, owoce i ogrodowiny, znayduie ſię tu ſławne ziele *Gin-ſeng*, którego korzeń Chińczykowie maią za lekarſtwo powſzechne. Drugiey prowincyi M, S. *Kirin-Ula* nad Songarą. Trzeciey prowincyi M. S, *Trikcikar* nad Nonnozą. Tey prowincyi ſobole ſą na całym świecie naypięknieyſze. Rzeki: *Argun* i *Kierbetchy* dzielą Tartaryą Chińską od Moſkiewſkiey według traktatu r. 1689. Oprocz Tatarów Matſzuańſkich mieſz-

mieszkaią w tey prowincyi Tatarowie Solońscy i Tungutańscy oyczyzną i obyczaiami od siebie się rożniący. Ci ostatni ospą od Moskalów zarażeni, znacznie zdrobnieli.

Tatarowie Mugalscy (Mongous) czarni posiadaią kray 300 mil długi a 100 szeroki oddzielony od Tatarów Mugalskich żółtych dzikiemi polami od Chińczyków *Chamo*, od Tatarów *Coby* zwanemi na wschodzie Tatarów Mantszuańskich położony, lasami zarosły, w rożne lekarskie zioła i niektòre kruszcze obfity.

Tatarowie Mugalscy czarni mieszkaią pod namiotami skórzanemi suknem grubym pokrytemi, wielkie bydła pasą trzody; idą za nauką filozofa Indyiskiego Fo, niezwyczaynym uszanowaniem czczą swych popów, á mianowicie nad niemi przełożonego Kutukta nazwanego, który się czyni namiestnikiem wielkiego Lamy. Cały naròd na 49 hord się dzieli pod rządem swoich Hanòw, którzy pod ostrym dworu Pekińskiego zostaią posłuszeństwem.

Tatarowie Mugalscy żółci albo Kalkascy tak od rzeki Kalkas nazwani, nad ktòrą mieszkaią, posiadaią kray gorzysty 300 długi, á 150 mil szeroki. Na kształt Tata-

rów

rów Mugalſkich czarnych, ktòrych maią na wſchòd, mieſzkaią pod taborami; r. 1691 nie mogąc ſię oprzeć Kałmukom poddali ſię Ceſarzowi Chińſkiemu.

Tatarowie Kokonorſcy od ieziora Kokonor nad ktòrym mieſzkaią. tak nazwani od r. 1720 należą do Chin, od ktòrych oddzielaią ich niedoſtępne góry. Podzieni ſą na 8 hord, z których każde właſnego ma Hana. Na południe tych Tatarów mieſzkaią Tatarowie Tuſańſcy abo Ziſańſcy. Ci iedni ſą czarni, od namiotów czarnych tak nazwani hołduią wielkiemu Hanowi Kałmuckiemu, drudzy żołci zoſtaią w poddańſtwie Ceſarza Chińſkiego. Kray ich obſituie w konie małe ale dzielne, w rhubarbarum, rożne kruſzcze i złoty piaſek po korytach rzek ſię toczący.

Które kraie zoſtaią pod hołdem Ceſarza Chińſkiego?

Trzy krróleſtwa: Koreańſkie, Tonkwińſkie, Kochinchińſkie, i wyſpy: *Lieou-Kieou* pod zwierzchnym panowaniem.

Korea wielkie kròleſtwo na pòł wyſpie miedzy Japonią i Chinami oſiadłe, obſituie we wſzyſtkie życia ludzkiego potrzeby, á mianowicie w zboże rożne i ryż, proſo, konopie, iedwab &c: w gorach znayduie

ſię

ſię złoto i ſrebro, á w przeſmyku morſkim, który ią dzieli od Japonii łowią ſię perły. Koreanie początek ſwóy muſzą brać z Chin, ponieważ Chińſkim obyczaiem piſzą, wierzą i rządzą ſię. Język iednak Koreańſki różni ſię od Chińſkiego, którym ſami tylko uczeni mòwią ludzie. W wierze idą za nauką Xaki; z przyrodzenia gnuśni i bez ſerca, całe do woyny nie zdatni, na ſamo nieprzyiaciela ſpoyrzenie uciekaią, z cudzoziemcami grzecznie ſię obchodzą; ale po rozbiciu okrętów ratuiących ſię na ich brzegi ludzi w ſrogą zaymuią niewolą. Chytrość, kłamſtwo, oſzukanie naród ten gruby, zabobonny i lekkowierny poczytuie za cnotę; iedyna Koreanów zabawa pić, ieść, roſkoſzować, na proznowaniu i grach czas trawić; ſtali ſię iednak trochę pracowitſzemi, gdy ich Chińſka niewola do płacenia cięzkiey przyciſnęła daniny. Sami uczeni ludzie kraiowe otrzymuią godności, nauki iednak w Korei ſą grubemi przyćmione błędami, kſiąg tak piſanych iako drukowanych na deſkach drewnianych Koreanie maią moc niezmierną i wielką publiczną w mieście ſtołecznym biblioteką. Krol hołdownik i dannik Ceſarza Chińſkiego nazwany *Kowe-wanga* ma nad Korea-

na-

nami władzę nieokryśloną, wszystkie grunta do niego należą, które on do czasu daie i odbiera według swego upodobania. Wszyscy mu płacą ze wszystkich rzeczy dziesięcinę i przez 3 miesiące w roku służą pańszczyznę; sami żołnierze są od niey wolni.

M. S. królestwa całego na 8 Prowincyi podzielonego *King-ki-tao* po Chińsku *Ping-Jang* we śrzodku kraiu położone panuie nad 360 miastami i licznemi zamkami, których obywatele znaczny prowadzą handel z Tatarami, Chińczykami i Japończykami.

Krolestwo Tonkwińskie na północ i wschód styka się z Chinami, na południe z Kochinchiną, na zachód z kraiami Laos i Bowes, obszerność onego nie iest dobrze wiadoma. Tavernier rowna ie z Francyą, á Baron z Portugalią. Powietrze ma miłe i zdrowe chociaż gorące; dwie tu iako w każdym innym kraiu miedzy tropikami położonym panuią chwile, iedna sucha i nad miarę gorąca od Maia do końca Sierpnia, od Sierpnia zaś do Stycznia łagodna i umiarkowana; druga mokra i ustawicznym prawie deszczem oziębiona od Stycznia do końca Marca: Kwiecień iest naymilszy i nayłagodnieyszy.

Grunta żyżne wydaią obficie ryż, zboża,

wy-

wyborne owoce, á mianowicie pomaran-
cze i ananaſy. W wielkiey obfitości znay-
duią ſię ptaſtwa domowe i leśne, bydło
wſzelakie, zwierzęta różne: tygryſy, iele-
nie i małpy; owiec, oſłów i lwów kray ten
miedzy państwami wſchodniemi nie zna.

Tonkwinczykowie wzroſtu miernego ale
pięknego, cery ogorzałey, włoſy maią gę-
ſte, czarne i długie, zęby czernią, białe po-
czytuią za ſzpetność naywiękſzą; ſą dowci-
pni, przemyślni, wielką obdarzeni pamię-
cią, ku cudzoziemcom zwłaſzcza kupcom
ludzcy, kochaią ſię i ćwiczą w naukach,
kunſztach, rzemiosłach i żołnierſtwie. Szla-
chta harda, żołnierze ſwywolni, gmin do
kradzieży ſurowie zakazaney ſkłonny, pi-
iaństwo i obżarſtwo podczas ſwych bieſiad
za grzeczność poczytuią. Zaproſzeni na
ucztę poſyłaią do zapraſzaiącego regeſtr
potraw, które chcą mieć, i te im zawſze ſię
daią. Pogrzeby z naywiękſzą uroczyſto-
ścią i zbytkiem tu ſię obchodzą, żałoba o-
byczaiem Chińſkim trwa przez lat trzy. Ię-
zyk, wiarę i wynieſienie ſamych uczonych
ludzi do urzędów Tonkwinczykowie od
Chińczyków wzięli, i do tych czas docho-
wali. Od lat 200 nad Tonkwinczykami
dwa panuią Królowie: ieden imię tylko

króla noſzący i cześć maieſtatowi powinną odbieraiący nazywa ſię *Bowa* z familii *Li* który Tonkwin z iarzma oſwobodził Chińczyków poſtąpiwſzy im daninę, á ta do tych czas każdego trzeciego płaci ſię roku; drugi król rzetelny zowie ſię *Chowa*, ten udzielnie nad kraiem panuie.

M. S. całego króleſtwa na 8 wielkich prowincyi podzielonego *Kacho* ludne wielkie i handlowne. Trzy pałace królewſkie iedyną ſą miaſta tego ozdobą, inne wſzyſtkie domy ſą niſkie i z błota ulepione. Anglicy i Hollendrzy maią tu domy kupieckie. *Hean* nad Chalą, która na dwa tu ſię rozlewa nurty, miaſto wielkie, domem kupieckim Francuſkim i pałacem Biſkupa Katolickiego ozdobione.

Króleſtwo Kochinchińſkie pod ſtrefą świata gorącą miedzy morzem i onego wybrzeżem, króleſtwami Tonkwińſkim, Komboyskim, i Laos położone mil 200 długie a 90 ſzerokie, dzieli ſię na 12 Synow abo prowincyi, obfituie w ryż, różne owoce, gałki muſzkatowe, rożne drzewa pachnące, w herbatę od Chińſkiey iednak podleyſzą, w różne bydła i zwierzęta, w minery złote i żelazne, w perły i dyamenty ale naywiękſzym Kochinchiny ſą boga-

ctwem

ćtwem pieprz i cukier. Iedwab tak ieſt pośpolity, że rybacy z niego ſieci, a żeglarze liny robią i żagle. Powódź w ieſieni z gòr ſpadaiąca cały kray przez dwa zalewa mieſiące, muł zoſtawuie i onym zażyźnia pola. Dla tey powodzi wſzyſtkie domy na wyſokich tu ſą budowane pilaſtrach.

Kochińczykowie ſą z przyrodzenia łagodni, przyiemni, otwarci, ſzlachta przyzwoitą ſtanowi ſwemu ma edukacyą, cudzoziemcom ſtawi ſię grzeczną, gminowi poważną, na urzędach pilną, w ſądach ſprawiedliwą. Nauki żadney tu nie maią ceny, ale rzemiosła na Azyą dość ſą wydoſkonalone, á mianowicie krosna iedwabne, młyny cukrowe, pompy do wody ciągnienia &c. niewiaſty z ſkładu poſtaci ſzpetne, z głoſu przyiemnego i do cichey muzyki podobnego miłe uprawuią tu rolę, łowią ryby, handluią i wſzyſtkę domową prowadzą ekonomią, á męszczyzny iedynie w kunſzcie ćwiczą ſię żołnierſkim, i onym wſzyſtkich ſwych celuią ſąſiadów. Wiara tego kraiu podobna ieſt Tonkwińſkiey, rząd Krol ſprawuie ſamowładny.

M. S. *Kehua* żadnym murem iak wſzyſtkie inne miaſta, nie zamknięta. *Taifoa*, *Ciampa* &c.

Wyſpy *Lieou-Kieou* naypierwey opiſane od Xiędza Gaubil Jezuity na północ wyſpy Formozy ku wſchodowi położone i od teyże wyſpy aż do Iaponii paſmem ciągnione obfituią w zboże, owoce, cedry, różne zwierzęta i ſą dobrze naſiadłe, mówią ięzykiem z Japońſkiego i Chińſkiego mieſzanym, idą za nauką Fo i z Japonii naywięcey ſprowadzaią Bonzów do odprawowania obrządków bałwochwalſkich. Wyſp tych liczą 36 pod Królem dannikiem Chińſkim na wyſpie *Lieou-Kieou* mieſzkaiącym.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i części ſkładne Ceſarſtwa Indoſtańſkiego?

Państwo wielkie Indoſtańſkie abo Mogulſkie w Indyach ma Perſyą na zachòd, Tartaryą na pòłnoc, półwyſpy Indyiſką-wſchodnią na wſchód, á zachodnią na południe; długość onego ſię rozciąga na mil 560, á ſzerokość na 430. Dawniey to państwo zamykało 36 obſzernych prowincyi nakſztałt króleſtw, których wielkorządcy z władzy W. Moguła wyłamali ſię, i ledwie onego za zwierzchniego pana podług ſwey

woli

woli uznaią; teraz dzieli się na 34 wielkorządy, z których Europeyczykom znaiomsze są: Bengala, Oryxa, Patna, Bakar, Agra, Banda, Kandysha, Guzarata, Delhy, Kaszmira &c.

Ktòre są miasta znacznieysze w państwach Wielkiego Moguła?

Agra M. S. Monarchii Indostańskiey wielkie, pięknie budowane, ludne nad rzeką Gemeną osiadłe, wałem z kamienia czerwonego i przekopem 100 stóp szerokim obwiedzione. Pałac Cesarski dziwnie iest obszerny. Od Agry do Delhy przez mil 40 z obu stron drzewem wysadzana droga się ciągnie. *Delhy* przedtym stolica państwa nad Gemeną mocna i wielka r. 1739 od Kulikana Króla Perskiego ze wszystkich bogactw odarta, *Chaligam*, *Daka*, *Ragimohol*, *Mongher* &c, miasta handlowne nad Gangesem w Bengali prawie całey w dzierżawie towarzystwa kupieckiego Angielskiego. *Orixa* M. S. Oryxy nad odnogą Bengalską rozciągnioney. *Jagrenat* naywyższego Braminów kapłana mieszkaniem zaszczycony. *Patna* M. S. Patny handlem siarki sławna. *Amadabad* M. S. Guzaraty naybogatszey prowincyi Indostańskiey. Inne miasta teyże prowincyi piękne, wielkie,

handlowne: *Kambaya*, *Brodra*, *Surata*, *Bisangatan* &c.

Jakie są własności kraiu, grunta, i płód ziemny Indostanu?

Powietrze państwa Indostańskiego dwie przeciwne łączy z sobą własności; w stronie północney miedzy górami śniegiem okrytemi niezmiernie iest zimne ale zdrowe, w południowey zaś nieznośnym podlega upałom, w tamtey kray górzysty skąpe wydaie urodzaie, w tey doliny równe i okiem niezmierzone, rzekami i szerokiemi oblane przekopami obfitą sprawuią żyżność. Zboża zwyczayne temu kraiowi buyne przynoszą żniwa: orkisz, pszenica, ięczmień, owies, groch, szocowica, bob i ryż; wydaią także tamteczne pola i ogrody, anyż, trzciny cukrowe, gorczycę, konopie, wiele bawełny, winogrona, ale w małey liczbie, ponieważ obywatele z kokosu to iest orzechów Indyiskich tłoczą mocny napòy, ktòry przenoszą nad wino. Zaden kray większą Indostanu nie przewyższa obfitością cytryn, iabłek granatowych, pomarańczów, daktylów, migdałów, Indyiskich orzechòw, różnych śliwek, á miedzy niemi mirabalanòw, morellów &c. Owoc *Mango* podobny do moreli, smakiem i wielkością ią

przenoſi; ale naydelikatnieyſzym kraiu tego ieſt owocem *Ananas* maiący ſmak poziomek, wody różaney i cukru razem złączonych. Kwiaty Indoſtańskie opròcz róży i pewnego kwiatu białego do iaśminu Hiſzpańſkiego podobnego na ſpoyrzenie piękne żadnego nie wypuſzczaią zapachu; miedzy drzewami po większey części Europie nie znaiomemi wielkie pożytki przynoſzą: morwowe, bawełniane i kokoſowe. Banian oſobliwey piękności drzewo z gałęzi wyrzuca latorośle, które o ziemię oparłſzy ſię wypuſzczaią korzenie i utrzymuią gałęzie, z których wypadły; drzewo do niezmierney podnoſi ſię wyſokości, á gałęzie i latorośle tak ſzeroko ſię rozkładaią, że kilkaſet oſób pod onemi może ſię mieścić i zaſłaniać od upałòw abo deſzczu. Wſzyſtkie ogrodowiny buyne ſię rodzą i ſmaczne. Imbier w południowey krainie przedni naywięcey gruntòw zabiera.

Laſy pełne ſą źwierząt drapieżnych: lwòw, tygryſów, iednorozców, leopardów, wilków, iakalów abo pſów dzikich, także łoſiów, ieleni, ſarn zwyczaynych i muſzkuł przynoſzących; zwierząt do dźwigania ciężaròw: iako to wielbłądów, dromedarzow, mułow, oſłow, koni, wołow, bawołow &c,

małp niezliczone tu prawie znayduią się rodzaie; gad iest rozmaity i szkodliwy; szczury wielkie i śmiałe wnocy się rzucaią na ludzi i onym ogryzaią uszy, nos &c; Ptastwa rozmaitością domy i lasy się napełniaią.

Indostan na całym świecie podobno naybogatsze posiada gòry w kamienie drogie iako to rubiny, szafiry, topazy &c. Iedna tylko góra przy Somelpurze miasteczku Bengalskim dyamenty wydaie. Kraiopisarze nie zgadzaią się, ieżeli szyby ołowiane, miedziane, srebrne znayduią się w Indostanie.

Państwo wielkiego Moguła iest przepaścią na pieniądze złote á bardziey ieszcze srebrne narodow Europeyskich. Co Ameryka z żyznych swych miner na Europę rozlewa srebra, to w Indostan wsięka. Europeyczykowie przywożą tu korzenie, skòry, cynę, sukna, konie, &c, á wywożą drogie kamienie, indych, bawełnę i rożne z niey płotna, iedwab surowy i materye bławatne, pieprz, imbier &c: aże ledwie szostą część towarow mogą zamienic na swoy ładunek, resztę płacą gotowemi pieniędzmi, ktore Indostanie nie na handel obracaią, ale w ziemi zakopuią.

Ja-

Jakie ſą przyrodzone właſności i charakter obywatelów Indoſtańſkich?

Cztery narody mieſzkaią w Indoſtanie: Mogolanie, Indyanie, Parſowie abo dawni Perſowie i Patanowie rożniący ſię iedni od drugich wiarą, charakterem i obyczaiami.

Mogolanie w powſzechności ſą wzroſtu wyſokiego i przyſtoynego, bielſi od Indyanow ale ogorzalſi od Europeyczykow południowych. Zdobią ich męſtwo dawnych Mogolanow ieſzcze nie zewſzyſtkim w roſkoſznym kraiu i pod ſamowładnym rządem wygaſłe, umyſł ſzlachetny, obyczayność, przyiemność w poſiedzeniach, dowcip w żartach, rozmowy miłe i od ſprzeczek dalekie. Kochaią ſię w ſzatach drogich, ſprzętach domowych kosztownych i bieſiadach. Nie mogą ſię wſtrzymać od gry ſzachow i kart naymnieyſzego do naſzych podobieńſtwa niemaiących, na ktorych czas i maiątek tracą, muzyką chociaż cale niedoſkonałą chętnie ſię rozrywaią. Za domem trzeźwi i przyſtoyni, w domu dopuſzczaią ſię piańſtwa i brzydkich roſkoſzy. W nauce gwiazdarskiey i gwiazdarzach wielką pokładaią ufność i bez ich rady do żadney głownieyſzey nie przyſtępuią ſprawy. Cwi-

czą -

czą ſię w ſztuce lekarſkiey, Fizyce i Aſtronomii, piſzą obyczaiem Europeyſkim.

Indyanie prawdziwi dzielą ſię na pokolenia godnością urodzenia, religią, zabawami miedzy ſobą ſię rożniące. Indyanie pierwſzego pokolenia nazywaią ſię Braminowie, drugiego Kuteryanie, trzeciego Banianie, abo Wananie, czwartego Wizowie abo Weyzowie abo inaczey Sudraſowie piątego Tereaſowie abo Pereanie.

Braminowie godnością wſzyſtkie celuią pokolenia, ſą narodowemi kapłanami i nauczycielami. Oſtrość życia ich ieſt ku podziwieniu, nauki wſzyſtkie á mianowicie Filozofia grubemi poſzpecone błędami, nieludzkość, hardość i okrutne z wdowami po śmierci mężow poſtępowanie nad wſzelkie wyrażenie ſą większe.

Kutereanie, ſtan ſkładaią ſzlachecki, ćwiczą ſię w żołnierſtwie i nim Indoſtan był podbity od Mogolanow pod nazwiſkiem Raiow nad prowincyami Indoſtanu udzielnie panowali, á niektorzy z nich w gòrach niedoſtępnych przy granicy do tych czas poddańſtwa nie znaią. Inni z mocy udzielney i maiątku wyzuci możnieyſzym w ſłużbę żołnierſką ſię naymuią; takich żołnierzy Raiaputami w kraiu zowią.

Ba-

Banianie abo Wanianie trzecie Indyanow pokolenie nad wſzyſtkich naylicznieyſze, handlem i rzemiosłem do handlu wchodzącym ſię bawią, odziewaią ſię przyſtoynie, ſą ku podziwieniu ochędożni, cierpliwi, miłoſierni, zabobonni, wierzą przechodzeniu duſzy z iednych ciał do drugich, i z tego względu mięſa i ryb nie iedzą.

Wizowie czwarte pokolenie ſkładaią ſtan rzemieślniczy, rolniczy &c, według liczby rzemiosł i rożności służebniczych zabaw dzielą ſię na rożne mnieyſze pokolenia, ktore z ſobą przyiaźnią i pokrewieńſtwem ſię nie łączą. Każde pokolenie właſnym nazywa ſię imieniem; naypodleyſi miedzy niemi i w pogardzie u wszyſtkich ſą- Korewanie i Pereanie; Korewanie niemaią ſtałych ſiedliſk, tułaią ſię z dziećmi i żonami po laſach nakſztałt naſzych cyganow. Pereanie od wſzyſtkich wzgardzeni oſobne maią ſiedliſka; nie wolno im do miaſta wchodzić, z iednego zdroiu z innemi pokoleniami wody czerpać; wſzyſtkie naypodleyſze poſługi do ich należą ſtanu; karmią ſię mięſem krowim, końskim, zwierzyną á nawet ścierwem.

Wſzyſcy w ogolności Indyanie ſą wzro-

ſtu

ſtu przyſtoynego, twarzy przyiemney w piciu i iedzeniu ſkromni, dziwnie cierpliwi i umiarkowani, miłoſierni, i oſtatnim groſzem z potrzebnym ſię dzielący, w obcowaniu z żeńſką płcią wſtydliwi nigdy ſię takich nie dopuſzczaią rzeczy, któreby przyſtoyność i ſkromność obrażały, kupcy rzetelni, ſłudzy wierni, przyiaciele ſtateczni, rzemieślnicy nieſpracowani, w obyczaiach proſci i umiarkowani, w obcowaniu poważni i oſtrożni, polityczni z rownemi, ludzcy z niżſzemi, pokorni z ſtarſzemi, zyſku ſprawiedliwego chciwi, dla drobney nadgrody na wielkie odważaią ſię trudy i w oczywiſte wdaią ſię niebeſpieczeńſtwa. Doſkonałość rękodzieł Indyiſkich daie ſię widzieć w materyach bławatnych i płotnach bawełnianych. Zaden naròd Indyiſkich tkaczòw do tych czas nie mógł doſkonale naśladować i przeiąć delikatności. Do rzemioſł, handlu, umieiętney gruntu uprawy Indyanie przyzwyczaieni brzydzą ſię orężem i na odważny nie mogą ſię zdobyć umyſł wyiąwſzy Rajaputów, Maratow i innych góralow.

Parſowie abo dawni Perſowie z właſney oyczyzny w wieku ſiodmym od Arabòw wypędzeni do Indyi zabiegli i na rożnych

miey-

mieyſcach á mianowicie w Guzaracie oſiadłſzy dziwnie ſię rozmnożyli. Odzieniem nie różnią ſię od Indyanów wyiąwſzy brodę, ktòrą zapuſzczaią, życie prowadzą pracowite na uprawie roli, zaſadzaniu winnic i ròżnego drzewa, unikaią ſpołeczności z ludźmi ròżney wiary, wſzelakie ptaſtwo, bydło i zwierzynę iedzą oprócz świń i kròw dla przypodobania ſię Mahometanom i Indyanom, koguty w wielkim maią uſzanowaniu, á ogień czczą iako oznakę boſtwa, kapłani ich nazwani *darous* przynieſiony z Perſyi ogień do tych czas chowaią, zmarłych nie grzebią, ale na mieyſce obmurowane na pożarcie ptaſtwu drapieżnemu rzucaią; w kilka dni krewni zwłoki zmarłego oglądaią, dla zważenia które pierwiey oko ſępy zaczęły wydzierać, ieżeli prawe, znak to ieſt że zmarły doſtąpił wiecznego ſzczęścia, ieśli lewe, wnoſzą, że zoſtał wiecznie nieſzczęśliwym. Małżeńſtwa opròcz właſnego narodu ſą im zakazane.

Patanie dawni Indoſtanu panowie, których Mogolanie zwyciężywſzy bogatą tę krainę im wydarli, mieſzkaią w ſtronie pół nocney państwa Indoſtańſkięgo. Iedni rozumieią, że ſą reſztą Arabòw, Turkòw i Perſów Mahometanów, którzy pod ſprawą

Mah

Mahmuda Gaznewidy około r. 1000 niektóre prowincye Indyiſkie podbili; drudzy prowadzą ich ròd i nazwiſko od Patny prowincyi Zagangetańſkiey. Cóżkolwiek ieſt, Patanie nieubłaganie Mogolanów iako nieſłuſznych państwa ich przywłaſzczycielòw nienawidzą, ſą woienni, umyſłu dzikiego i nieſpokoynego, częſtemi buntami zatrudniaią Ceſarza, onemu w górach odrywaią kraie, nad którenu równie iak Rajawie panuią; dopomogli Szach-Nadyrowi Kròlowi Perſkiemu w r. 1739 do naiachania Indoſtanu.

Które kraie ſą pod hołdem Ceſarża Indoſtańſkiego?

Pod hołdem Ceſarza Indoſtańſkiego zoſtaią państwa: Wiſapurſkie, mały Tibet, Karnata, Golkonda i państwa nad brzegiem Koromandelſkim oſiadłe: Gingańſkie, Tangórſkie, Madurſkie, Marawſkie, Maſſurſkie. Od dawnego czaſu te kraie od zwierzchności ſłabych Ceſarzòw Indoſtańſkich abo ſię uwolniły, abo lekce iąważą.

Króleſtwo Wiſapurſkie ſtyka ſię na pòłnoc z Indoſtanem, na wſchòd z Karnatą; obſzerność onego nie ieſt dobrze wiadoma; obfituie w iedwab, bawełnę, pieprz, i naywybornieyſze w całey Azyi ma dy-

dyamenty w Raolkondzie. *Wiſapur* M. S. nad Mandową pałacem obſzernym krolewſkim ozdobione. Inne miaſta handlowne i ſkładami kupcòw Europeyſkich zaſzczycone ſą: *Graen* nad Korſeną ſrzodkiem kraiu płynącą, *Myrſya*, *Aurengabad*, *Rajapur*, *Bedir* &c.

Miedzy Wiſapurem i Karnatą dwie ciągną ſię góry *Gata* i *Balagata*, ktòre całą pòłwyſpę na dwie rowne przecinaią częſci, na i miedzy górami panuią rożni Rajowie abo Królikowie Indyiſcy poganie, i Maratowie narod męſtwem i rozboiem ſławny. W pańſtwie Indoſtańſkim liczą na 84 Rajow, ktòrzy na pozór będąc hołdownikami Wielkiego Moguła, ſą onemu ſtraſznemi.

W króleſtwie Wiſapurſkim i Kanarze do Portugalczyków należą: *Goa* M. S. oſad Portugalſkich w Indyach oſiadła na wyſpie rzeki Mandowy, wielka, obronna i portem wygodnym zaſzczycona. Pałace namieſtnika krolewſkiego i Arcybiſkupa, dom inkwizycyi, różne ſzpitale, klaſztory ſą przepyſzne. Handel tego miaſta upadł po założeniu Batawii od Hollendrów na wyſpie Jawie. *Szol*-Chaul zamkiem obroniony, *Basſaim* piękny i wielki ale morowym zara-

zom

zom podległy, *Daman* z portem wygodnym; do Anglikow *Bombaya*; do Hollendrów w Kanarze- *Onor*, zkąd wychodzi pieprz niezwyczaynie cięzki i ryż czarny.

Karnata obſzernego przedtym królestwa Biſnagarſkiego noſiła tytuł, podbita od Mogolanow, á potym od Wielkorządzcow rozerwana ſzczupleyſzemi teraz ściſka ſię granicami, leży na zachod wybrzeża Bengalſkiego, á od Golkoldy rzeką ſię Kryſną oddzieła, obfituie w złoto, ſrebro, drogie kamienie, ryż, pieprz &c. Krol Karnaty naywiękſzą część kraiu poſiada, może wyſtawić 100 tyſięcy piechoty, 30 tyſięcy iazdy i 200 słoniow, piſze ſię Królem Królów i mężem tyſiąca żon. Rożni Raiowie abo Krolicy nad ſzczupłemi tu panuią w górach powiatami. M. S. *Biſnagar* na gorze oſiadłe, troiakim grubym murem opaſane; pałac królewſki obſzerny i bogaty zdobi miaſto. Inne miaſta: *Gandykota* ſtolica udzielnego Raja, *Kadapa* &c; miaſta nadmorſkie należą do Anglików: Forteca *S. Jerzego* abo *Madras*, dzieli ſię na dwa miaſta białe i czarne: w pierwſzym mieſzkaią Europeyczykowie, á pośrzodku ſtoi zamek S. Jerzego; w drugim Indyanie, Mahometanie, Ormianie; *S. Tomaſz* abo *Meliapur* &c,

do

do Hollendrów *Palliakata* zamkiem Geldryą obroniona.

Króleſtwa Gingańſkiego miaſta ſą: *Ginga* i *Cidambaran*. *Ponticheri* należy do Francuzów, miaſto piękne, ludne i handlowne, *S. Dawid* do Anglików. Króleſtwa Tangorſkiego MS. *Tangor*; *Negapatan* należy do Hollendrów. *Trankwebar* zaſłoniony zamkiem Danesburgiem do kompanii Duńſkiey, *Karlikal* port wygodny do Francuzow. Kroleſtwa Madurſkiego M.S. *Madura* mocnemi wałami obtoczona, *Trichirapalla* rezydencyą Krolewſką ozdobiona, *Manapar* &c To kroleſtwo zawoiowane ieſt od Maſſurzanow narodu dzikiego, ktorzy brańcom na woynie poimanym noſy urzynaią i naſoliwſzy one Krolowi ſwemu w upominku poſyłaią. Dawni Krolowie Madurſcy prowadzili ſwoię genealogią od oſła i dla tego wſzyſtkich osłow w wielkim mieli poſzanowaniu i z niemi iak z ſwemi krewnemi obchodzili ſię. *Tutukurin* należy do Hollendrow, ktorzy z przywłaſzczonego ſobie pereł połowu, maią rocznego dochodu 100 talerow bitych. Kroleſtwa Marawſkiego M. S. *Ramanadalaura*. Wyſpa *Ramanankor* ieſt z Marawą złączona moſtem, ktory nie na arkadach ręką ludzką wyſta-

wio-

wionych, ale na ſkałach na łokci 2 nad ſtrych wody morſkiey podnieſionych, á od ſiebie na trzy aż do 10 ſtop odſadzonych, oſiada, i w okamgnieniu gdy potrzeba tego wyciąga, zrzucony bywa. Z tey wyſpy aż do drugiey nazwaney Manar ciągną ſię także ſkały i haki, ktore Indyanie moſtem nazywaią Adamowym.

Kroleſtwo Golkondzkie ſtyka ſię na wſchod z odnogą Bengalſką, na połnoc z Oryxą, na zachod z Talingami i Wiſapurem, na południe z Karnatą; długość iego ieſt mil 200, ſzerokość 120. Oprocz płodu zwyczaynego Indyom, Golkonda obfituie w dyamenty na cały świat ſławne, ktorych dobywaią z gôr przy mieście *Kulurze*-Coulour położonych; dyamenty Golkondzkie ſą daleko więkſze od Raolkondzkich, ale przedniey onych wody nie donoſzą. M. S. kroleſtwa *Golkonda* dzieli ſię na 3 miaſta, ludna, wielka i piękna. *Maſſulipatan* miaſto portowe i handlowne, *Tenara* &c.

Krol Golkondzki ieſt ſamowładny, wſzykie dobra nie ruchome do niego należą, ktòre on ſwym aręduie poddanym więcey daiącym, wielkorządztwa tymże ſamym daią ſię ſpoſobem, zkąd zdzierſtwa wynikaią okropne. Mahometanie wſzyſtkie

więk-

większe posiadaią urzędy woyskowe i polityczne; Indyanie na 44 pokolenia podzieleni miarkuią miedzy sobą tym podziałem stan, przodkowanie i wszystkie obywatelskie zabawy.

Mały Tybet abo Baltistan leży na połnocy ku zachodowi Kaszmiry. prowincyi Indostańskiey, długi i szeroki na mil 30 do 40, obfitnie w rożne zboża i owoce, kryształ muszkuł i wełnę. Obywatele Mahometanie zostaią pod rządem wielu Hanow hołduiących Cesarzowi Indostańskiemu. Miasta znacznieysze są: *Eskerda i Sheker.*

ROZDZIAŁ II
o Państwach Tatarów wolnych.

Które potencye panuią nad Tataryą wolną,

1) Kontasz abo Wielki Han Kałmucki. 2) Potencye Tybetańskie. 3) Narody Turkestańskie. 4) Dagestan i Czerkassy.

Jak szeroko rozciąga się państwo W. Hana Kałmuckiego?

Państwo Wielkiego Hana Kałmuckiego styka się na południe z Indostanem i Wielkim Tibetem, na wschod z Tatarami Chińskie-

skiemi, na pòłnoc z Moskiewskiemi, na zachód z Usbeckiemi. Długość iego i szerokość nie iest dobrze wiadoma; dzieli się na kray Elutow albo Kałmucką zięmię, mnieyszą Bukaryą i stepy Koby.

Kałmucka zięmia w rowninach gorami otoczonych położona rzeką Irtyczą do Oby wypływaiącą i ieziorem *Saissan* i *Palkat* i zwanemi oblana, obfituie w owoce, konie, wielbłądy &c. *Harkas* abo *Urga* nad Ilą iest wielki obóz Hana Kałmuckiego i może być poczytany za stolicę państwa.

Bukarya mnieysza r. 1683 od Kałmukow zawoiowana iest mieszkana od rodakow, ktòrzy cale się rożnią od Kałmukow nad niemi panuiących: Bukarowie mieszkaią w domach, maią wsi i miasta nasiadłe, handluią z Persyą, Indyą, Chinami i Moskwą; kray ich obfituie, w rośliny, korzenie, w ołòw, siarkę, srebro &c.. *Yarkan* M. S. nad rzeką tegoż imienia, ludne i handlowne. Wielki Han w tym mieście mieszka: gdy dla spraw kraiowych Bukaryą nawiedza. *Kagkar* miasto przedtym wielkie, á *Lotan* stołeczne udzielnego niegdyś państwa.

Stepy Koby są mieszkane od Tatarów błąkaiących się.

Jakie są przymioty i charakter Kałmuków?

Kai-

Kałmucy od włosów długich, których nie strzygą tak nazwani są prawdziwi Tatarowie Mogulscy zwycięstwami Gengiskana sławni, błąkaią się po polach, nie bawią się rolnictwem i uprawą ziemi obfitey, są bałwochwalcy, naywyższego maią kapłana, który się nazywa Kutukta. to iest namiestnik wielkiego Lamy. Kałmucy Torgawtowie na początku wieku teraźnieyszego umknąwszy się z pod zwierzchności Kontaysza, przyszli do państwa Astrachańskiego i tam osiedli; tych widziała w woysku Moskiewskim nietylko Polska ale i Rzesza Niemiecka nad Renem w roku 1734.

Które potencye Tatarskie panuią nad Tybetem wielkim?

Wielki Tybet abo Butańska kraina leży miedzy stepami Koby, państwami Chińskim i Indostańskim. Kray ten rozległy, wysokiemi górami przerznięty, zimnemu podlega powietrzu, nie rodzi tylko pszenicę, i ięczmień, obfituie w rhubarbarum naywybornieysze, w kozy muszkuł wydaiące &c. Obywatele onego są Tatarowie i Indyanie, pracowici, którzy w miastach i po wsiach ochędożnie, chociaż w domach małych, ciasnych i nie sztucznie skleconych mieszkaią.

Wielki Tybet na dwa teraz dzieli ſię páńſtwa; to ieſt króleſtwo Tybetáńſkie i páńſtwo wielkiego Lamy albo naywyżſzego Tatarſkiego kapłana.

Króleſtwo Tybetáńſkie abo właściwy wielki Tybet przy ſtepach Kobańſkich położony zoſtaie pod panowaniem właſnego krò la nazwanego *Chiampa*, ktòrego iedni czynią udzielnym, drudzy hołdownikiem Kałmuckim, a niektòrzy Indoſtańſkim. Miaſta tu znacznieyſze ſą: *Latak* abo *Ladak* Stoł: nad ramieniem pòłnocnym rzeki Gangeſu abo Gangi. *Chaprunga* miaſto wielkie, ludne i handlowne, *Timur-Kand.* &c.

Páńſtwo wielkiego Lamy nazywa ſię Laſſa, na południe niedoſtępnemi gòrami otoczone, na wſchòd z Kokonorem, Tufanem i Chinami, na południe z dzikiemi polami, á na zachòd z Tybetem ſię ſtyka; obſzerność tego kraiu nie ieſt wiadoma; ztąd wychodzi naywybornieyſze na całą Azyą rhubarbarum.

M. S. *Tonker* abo *Laſſa*, przy ktòrym na gòrze Putoli w zamku wſpaniałym Dalii-Lama abo wielki Lama naywyżſzy Tatarow bałwochwalcòw kapłan i pan kraiowy mieſzka; inne miaſta ſą: *Samnanryn*, *Changaprang*, *Aridſon*, *Sankra*, *Chuſor* &c.

Ja-

Jakie ſą przymtoty i charakter Laſſanow?

Laſſanòw natura obdarzyła przyſtoynym wzroſtem, czerſtwym zdrowiem i ſiłą oſobliwą, niewiaſty iednak ſą ogromnieyſze i ſilnieyſze od męſzczyzn; oboia płeć noſi na lewey ręce manele od przegubu do łokcia. Naròd ten nie używa chuſt białych, nigdy ſię nie umywa, wſzelakie, wyiąwſzy krowie, ſurowe ie mięſo, niewiaſtom tu wolno wiele zaślubiać mężów, ktòrzy dzielą ſię dziećmi według dawności zamęścia.

Wielkiego Lamę poddani bałwochwalcy czczą go za Boga żyiącego, nieśmiertelnego, i wſzyſtkie prawdziwemu Bogu należyte przypiſuią mu doſkonałości, popi bałwochwalcy umieią proſty lud w tak grubym utrzymywać błędzie, udaiąc że duſza tego chimerycznego Boga z zgrzybiałego do młodego przenoſi ſię ciała. Ze wſzyſtkiey Kałmuckiey krainy uſtawiczne do Laſſy dla nabożeńſtwa przychodzą karawany.

Duchowieńſtwo pod zwierzchnością wielkiego Lamy zoſtaiące ieſt bardzo liczne, i na ròżne dzieli ſię ſtany: na namieſtnikòw Lamy, na duchowieńſtwo świeckie i zakonne płci oboiey w bezżeńſtwie zoſtaiące.

Delay Lama w rofkofzy zatopiony i odbieraniem czci Bofkiey od poddanych fwych i cudzoziemców zatrudniony politycznego rządu fprawowanie porucza iednemu z panów kraiowych *Kan-Typa* zwanemu. Tatarowie Kofzotańfcy po ftepach Kobańfkich błąkaiący fię hołduią wielkiemu Lamie.

Jak fię rozciąga Turkeftan i które w nim mieſzkaią narody?

Turkeftan Turków kray oyczyfty ograniczony morzem Kafpiyfkim, wielką Bukaryą, rzeką Iembą, krainą Kałmucką, długi i fzeroki na mil 90 ieft od 4 hord abo narodów Tatarfkich mieſzkany, rzeką Sirem abo dawną Jaxartą frzodkiem kraiu płynącą i do ieziora Arallu wpadaiącą oblany. Cztery hordy fą: Porucka Kałmuckiemu Hanowi hołduiąca, druga Kozacka, której znacznieyfza część pod zwierzchnością zoftaie Kontafza, Ta horda naiazdami i rozboiem fię bawi i częfto zagony fwoie aż do Syberyi zapufzcza; w krainie Kozackiey miafta fą: *Tuſkunt* nad Sirem Hana Kozackiego rezydencyą i *Otrara* śmiercią Tamerlanefa zafzczycone. Trzecia horda Karakałpacka przy granicach Tartaryi Mofkiewfkiey ofiadła.

Karakałpacy żyią w ścifłym przymierzu

z

z Kozakami, z niemi wraz wypadaią na rabunki, czynią ſię Mahometanami, lecz nie maią ani alkoranu, ani duchownych, ani meczetów; *Turkeſtan* nad Sirem ieſt M. S. tey krainy. Czwarta horda Turkomanów białych między Aratem i morzem Kaſpiyſkim oſiadłych. Ci Tatarowie za Mahometa idą prawem i po ſtepach z trzodami ſię błąkaią.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i żyżność kraiu Tatarów Usbeckich?

Kraina Tatarów Usbeckich zamyka dawną Sogdyanę i Baktryanę oblane rzeką Gihonem - *Oxus* przedtym nazwanym, leży na północ Perſyi, obfituie w tłuſte paſtwiſka, wyborne owoce, rożne zboża i urodzayną rolę, której uprawą bawią ſię Sartowie i Bukarowie dawni kraiu obywatele. Kraina ta dzieli ſię na dwie wielkie prowincye od wielu Hanów udzielnych rządzone: Bukaryą wielką i Korozan abo dawną Partyą.

Bukaryi wielkiey miaſto nayznakomitſze *Samarkanda* przedtym pańſtw Tamerlaneſa ſtołeczne i iego grobem wſławione. W tym mieście nayſławnieyſza Mahometańſka założona kwitnie akademia, w której młódź ze wſzyſtkich Muzułmańſkich naro-

dów

dów polor bierze, Melony tak tu delikatne się rodzą, że onych na stół wielkiego Moguła szukaią. *Balk* dawna *Baktra* miasto wielkie, ludne handlem iedwabiu słynie. *Baehara* abo *Bokara* przy Gihonie. Te trzy miasta są trzech prowincyi stolicami i onym daią nazwisko. W miasteczku Bukarskim *Asnanie* narodził się Awicenna, r. 980.

Korozan mieszkany od Tatarów, których Moskale Chiwańskiemi zowią, leży w górach; hordy Chiwańskie z łupów, naiazdów i trzod żyią. Miasta ich są: *Korkany* abo *Urgen*, *Harat* &c, Turkomani czarni nad morzem Kaspiyskim osiadli hołduią Hanowi Chiwanskiemu.

Wszyscy Tatarowie Ubeccy wpadaią do kraiów sąsiedzkich, zaymuią bydło i ludzie, nie zaprzątaią się uprawą roli, są iednak od wszystkich innych Tatarów obyczaynieysi. Białegłowy w raz zmężami na zdobycz wypadaią.

Jakie narody mieszkaią w Dagestanie, Czerkasach, i na około góry Kaukazu?

Wszystkie kraie na zachodzie morza Kaspiyskiego położone kraiopisarze częstokroć nazywaią Czerkassami. Leżą one miedzy morzem czarnym i górą Kaukazem, którą oddzielaią się od Persyi, Georgii i Min-

Mingrelii, miedzy Kaffą i morzem Azowſkim, Donem i Aſtrachanem; dzielą ſię na Dageſtan, Czerkaſſy, i Podgòrze Kaukazkie.

Dageſtan z Szyrwanem prowincyą Perſką ſtykaiący ſię wielu ieſt poddany Hanom nad rożnemi hordami panuiącym. Tatarowie tameczni brzydcy, dzicy i wielcy złodzieie, żyią owocami i zabawiaią ſię drzew ſzczepieniem. Podbici od Moſkalow r. 1722, zupełną odzyſkali wolność r. 1739.

Czerkaſſy otoczone morzem czarnym, Donem, Aſtrachańſkim państwem i Georgią, mieſzkane ſą od Tatarow Nahayſkich, Kubanow, Kabardynow, Petyhorcow, Czerkaſſow, Aſpahow od ktorych cały ten kray rozległy wziął nazwiſko. Wſzyſcy ci Tatarzy ſą arcyſzpetni, chociaż z naypięknieyſzych na świecie niewiaſt zrodzeni, bawią ſię uprawą roli, bydła paſzeniem, wypadaniem na zdobycz i naiazdami; Petyhorcy wyznanie wiary Greckiey czynią, inni do alkoranu i meczetow przyznaią ſię. Miaſta w tym kraiu ſą: *Terki*, *Kaborda*, *Beſini*, *Taman*, *Ladda* nad morzem Azowſkim, od którego miaſta Turcy całe Czerkaſſy nazywaią Laddą. *Azów* pod Moſkalami.

mi. Strona zachodnia Czerkaſſow od Moſkalow naiechana, traktatem Belgradzkim z ich ſię uwolniła poddańſtwa.

Podgorze Kaukazkie to ieſt kray na około Kaukazu rozciągniony, rożne narody wolne, ſrogie i z rozboiu naywięcey żyiące poſiadaią: Lelgianie, Taulakowie, Awarowie, Czerkaſowie czarni, Alani, Abazowie i Zikowie abo Zecłowie teraźnieyſzych Czechow przodkowie.

ROZDZIAŁ III.

O kroleſtwach udzielnych Indyiſkich na połwyſpie Zagangetańſkiey abo wſchodniey i na brzegu Malabarſkim położonych.

Które króleſtwa leżą na półwyſpie wſchodniey za Gangeſem?

Azemitańſkie, Typrańſkie Arakańſkie, Peguańſkie złączone z Awańſkim, Laozańſkie, Syamſkie.

Króleſtwo Azemitańſkie położone między Tiprą, Pegu, Tybetem i Laſſą obfitu-

ie

ie we wſzyſtkie kruſzce, w iedwab, w gommę lakę, z których Kròl żyie i godność tronu utrzymuie nie nakładaiąc żadnego na poddanych podatku. M. S. *Chamdara*, *Aza* przedtym ſtolica od Mogolanów zburzona. Azemitanie przypiſuią ſobie wynalazek prochu i ſtrzelby.

Kroleſtwo Typrańſkie ledwie znazwiſka znaiome, leży na pòłnocy Arakańſkiego, według powieści Tawerniera obfituie w iedwab, ma w gorach złoto, zoſtaie pod rządem udzielnego kròla, któremu poddani wyiąwſzy w rok 6 dni pańſzczyzny, żadnych nie płacą podatków. M. S. *Marbagan.*

KròleſtwoArakańſkie na zachód oblane morzem, na południe i wſchòd z Peguańſkim, á na północ z Typrańſkim ſtyka ſię kròleſtwami, dzieli ſię na 12 wielkich prowincyi; z których pòłnocne gòrzyſte i nieurodzayne drapieżnych zwierząt ſą knieiami, południowe wielkiemi zabudowane miaſtami, oblane rzekami, i żyżnemi obdarzone gruntami, wydaią delikatne owoce, ròżne zboża, ryż, bawełnę &c. Powietrze ieſt zdrowe i dwom tylko podlega odmianom: deſzcze i wiatry zaczynaią ſię w Kwietniu á kończą ſię w Pazdzierniku, pogoda i upa-

ły

ły przez drugą roku połowę panuią. M. S. *Arrakan* nad rzeką Chaberą; w pałacu królewſkim maią ſię niezmierne znaydować bogactwa á miedzy niemi dwa rubiny wielkości iaia kurzego. Król Arakańſki udzielny i ſamowładny piſze ſię Królem ſłonia białego, panem pałacu złotego i dwuch zauszznic rubinowych, Królem Peguańſkim i Bramańſkim, dwunaſtu prowińcyi Bengalſkich i 12 Królów onym rozkazuiących, którzy głowy ſwoie ſchylaią pod ſtopy nóg iego.

Króleſtwo Peguańſkie na początku wieku przeſzłego podbite i przyłączone do Awańſkiego, iedne z nim czyni państwo, które Europeyczycy Peguańſkim nazywaią; graniczy górami i dzikiemi polami z Chinami na północ, z Arakanem i odnogą Bengalſką na zachód, z króleſtwami Siamſkim na południe, á Laozańſkim na wſchód, długość iego i ſzerokość nie ieſt dokładnie wiadoma; zdrowym zaſzczyca ſię powietrzem, urodzaiem ryżu, różnych owoców, w górach nayprzednieyſzemi w w całey Indyi rubinami &c. M. S. *Awa* oſiadłe nad rzeką Awą, ma ulice pod ſznur ciągnione, ſzerokie i drzewami z obu ſtron wyſadzone. Inne miaſta nad tąż rzeką leżą;

żą *Rakan*, *Prom*, *Suriam* nad morzem przy uściu Awy; *Pegu* ſtolica przedtym kroleſtwa, nad Pegą, *Martaban*, *Dokaza*, *Orietan* &c.

Król z narodu Bramów nad Peguanami, Awanami, Barmami i innemi bałwochwalcami ſamowładnie panuiący, ieſt nazywany od poddanych ſwych *Kiiak* to ieſt Bóg; ſam zaś piſze ſię Królem Królów przyiacielem i krewnym wſzyſtkich Bogów, nieba i ziemi, bratem ſłońca, powinowatym Xiężyca, panem udzielnym podnieſienia i opadnienia morſkiego, Królem ſłonia białego i 24 baldakinów. Miedzy poddanemi iego Peguanie ſą nayroſpuſtnieyſi, Barmowie naybitnieyſi, Awanie nayłagodnieyſi.

Królеſtwo Laozańſkie miedzy Siamſkim, Tonkwińſkim &c króleſtwami położone, wyſokiemi zewſząd górami obtoczone, na równinie żyzney w ryż i różne zboża, oſiadłe, rzeką ſrzodkiem kraiu płynącą oblane, od narodu pracowitego, rolnictwem i połowem ryb naywięcey bawiącego ſię, przyiemnego, ludzkiego i rzetelnego ieſt mieſzkane. Król ſamowładny dwa razy w rok daie ſię widzieć ſwym poddanym, naywiękſzy ma dochód z ſłoniów i kości ſłoniowey, z ſoli którą tu robią z piany od

de-

deſzczu na polach zaſtawioney, á potym od ſłońca ztwardniałey. M. S. *Winkian* abo *Lanchang*, *Landiam* &c.

Króleſtwo Siamſkie graniczy z Tonkwinem, Kochinchiną, Kamboyą i morzem Chińſkim, obfituie w ryż, pſzenicę od Francuzów zaprowadzoną, we wſzyſtkie włoſzczyzny, w owoce delikatne, w kwiaty, w pieprz w różne zwierzęta i bydło iedynie do uprawy roli i w rożne kruſzce; nie ieſt według ſwey obſzerności ludne, bo dwuch millionów zpełna duſz nie żywi. Francuzi Angielczycy i Hollendrzy obſzerny w tym kraiu prowadzą handel. M. S. *Siam* abo *Jucya* oſiadła na wyſpie, którą rzeka pełna krokodylow opływa Menan. Pałac krolewſki wielkie zamyka bogactwa, w ſtayniach krolewſkich chowaią wiele ſłoniow, którym Krol nadaie tytuły hrabiow, Xiążąt, Parow &c i naznacza rożnych do ſłużenia im urzędnikow. Słoń biały, ktorego krolem podług zwyczaiu Indyiſkiego piſze ſię Monarcha Siamſki, z złotego naczynia przyimuie ſtrawę. W mieście pełno ieſt pagod abo bożnic pogańſkich, na przedmieściu ſą domy i kaplice Miſſyonarſkie. Inne miaſta ſą: *Bankok*, *Luwa* &c.

Siamczykowie ſamowładnością rządu obar-

barczeni nie znaią ani powabow chwały, ani czcią do znakomitych pociągaią się czynności. Leniwi, ospali, prozniacy, w niewiadomości wszystkich rzeczy wychowani Krolowi nakształt Boskiey czci wyrządzaią i tęż samę cześć do bydląt od Krolow używanych, abo ku ich używaniu naznaczonych rozciągaią. Głupi i nierozgarnieni w tym iednak zostaią rozumieniu, że żaden narod z niemi się nie rowna w zdatności do praw stanowienia; Francuzom przyznawaią sposobność do woyny, Hollendrom do handlu, Anglikom do żeglugi, sobie zaś samym sprawowanie rządu. To grube rozumu uprzedzenie od edukacyi pochodzi.

Wywrotnym przyrodzenia porządkiem Siamczykowie wszystkie prace silne na białą płeć zwalaią. Gdy mężowie gnuśni w obrzydliwym gniią prożnowaniu, żony ich uprawuią rolę, wyrębuią lasy na drwa i budowę, żną zboża, łowią ryby, ospałym pokarm gotuią, a zamiast wdzięczności w ostatniey żostaią wzgardzie i upodleniu. Nigdy żona z mężem do stołu nie siada, z nim się nie przechadza, łagodnych słow nie słyszy ani względow płci swoiey winnych odbiera. Ta twardość wypływa z stanu Siamczykow niewolniczego; każdy domowe

pa-

panowanie do rządu ſtoſitie kraiowego i z młodości do dźwigania cięſzkiego przyuczony iarzma ſtaie ſię goſpodarzem groźnym á mężem nieznośnym chcąc byé bardziey ſtraſznym niż kochanym. Boiaźń w ktorey ſamowładzca kraiowy ſtara ſię utrzymywać poddanych, wygładza z ſerc ich miłość i przywiązanie; za powſtaniem buntu oboiętnie czekaią na onego koniec i powodzenie. Każdy narod niewolniczy nigdy na niebeſpieczeńſtwo nie wydaie ſię za tego, ktory go gnębi; woyſko obywatelow ieſt niezwyciężone, niewolnicze połki tam ſię walą gdzie żywność i zapłatę hoyną czuią.

Ktòre kròleſtwa hołduią Krolowi Siamſkiemu?

Kroleſtwo Kwedańſkie, Patańſkie i Johorſkie położone na połwyſpie Malace od miaſt ſtołecznych nazwiſko biorące ſą abo przynaymniey były pod hołdem Krola Siamſkiego; *Malaka* miaſto przedtym handlowne należy z zamkiem do Hollendrow. Kamboyſkie r. 1717 Krolowi Kochinchińſkiemu daninę poſtąpiło. Jambińſkie na wyſpie Sumatrze do tych czas podług niektorych piſarzow zoſtaie pod zwierzchnością Siamſką.

Kto-

Które królestwa udzielne leżą na brzegu Malabarskim?

Brzegiem Malabarskim nazywa się kray nadmorski połwyspy zachodniey Indyiskiey. Ledwie iest na całym świecie kraina rozkosznieysza i żyżnieysza od Malabaru. Nie zmierzone okiem pola ryżem zasiane, lasy, gaie i ogrody zawsze zielonym liściem okryte, powietrze żadnym gradom, śniegom, mrozom nie podległe nie zle ray wyrażaią ziemski. Malabarski brzeg zaczyna się od części połnocney krolestwa Kanarskiego, a kończy się na przylądku Komoryńskim, długość iego wynosi mil 140, szerokość naywiększa mil 36; dzieli się na 10 większych i mnieyszych państw, te ostatnie często iedno tylko miasto zamykaią. Idąc z połnocy na południe tym porządkiem krolestwa leżą Malabarskie.

Krolestwa Kanarskie płodne w betel, pieprz, daktyle i rożne owoce, ryż czarny zdrowszy i lepszy od białego; według ostatnich wiadomości białagłowa panuie nad tym kraiem, idzie za mąż za kogo chce, z mężem iednak nie dzieli się kraiową zwierzchnością, ani po śmierci onego palić samę siebie iest obowiązana podług okrutnego kraiowego zwyczaiu.

Ka-

Kanaryanie twarz maią ogorzałą, wzrost mały ale składny, włosy noszą długie, są dobrzy żołnierze, sposobni do min zasadzenia, z tym wszystkim bardziey maią się do handlu niż do żołnierstwa. Prawa oyczyste tak ściśle zachowuią, że miedzy niemi o rozboiu i złodzieystwie prawie niesłychać, cudzoziemcy wszędzie bespiecznie wędruią, nikt ich nie pyta, dokąd albo po iakiey idą potrzebie. Lud pospolity iezdzi na mułach, wołach, bawołach i słoniach; konie samym urzędnikom kraiowym i szlachcie są pozwolone.

Miasta są: *Onor* nad morzem z zamkiem mocnym od Portugalczykow zbudowanym, ktorzy nad tym panowali miastem: iest tu sławna na całą krainę pagoda, bałwanowi *Ramrut*, ktorego posąg bardziey małpią niż ludzką twarz wyraża, poświęcona. Zewsząd na to mieysce ciągnie ludzi mnostwo, mianowicie w dni uroczystych processyi, ktore tym sposobem się odprawuią: na woz piramidalny maiący koł obwod długiemi i ostremi gozdziami nabity, stawią posąg, ktory 8 Braminow trzymaiąc pienie spiewaią. Woz za powroz bardzo długi ciągną nayznakomitsi ludzie, á pod koła rzucaią się bogoboyni Poganie za zaszczyt poczy-

tuiący być ſkaleczonemi abo zabitemi na część Ramruta. *Batokola* z którey rozwalin wſpaniałość ludnego miaſta ſię pokazuie. *Banſelar*, *Mangalora* w całym kraiu nayhandlownieyſza. Portugalczykowie maią tu wielki ſkład kupiecki i kościoł wſpaniały. *Manguzir* port morſki &c.

Kananorſkie długie mil 25, żyżne w cukier, imbier, cynamon dziki, burſztyn ſzary, pieprz, rubiny, grenaty &c. M. S. *Kananor* z zamkiem Hollenderſką załogą oſadzonym. Kròl tego kraiu nazywa ſię *Kalliſtri* i mieſzka w pałacu z gałęzi plecioným, á liściem kokoſowym pokrytym.

Kalikutańſkie miedzy wſzyſtkiemi naymocnieyſze, górami, bagnami i rzekami przecięte, obfituie w ryż, imbier, pieprz, aloes, papugi i małpy rożnego rodzaiu, *Zamorin* ieſt nazwiſko Krola, ktòry może wyprowadzić na woynę 100,000 ludzi; M. S. *Kalikut* handlowne, zamek od Portugalczykòw zbudowany falą morſką oberwany zapadł. *Kalikut* ieſt port Indyiſki naypierwſzy, do ktòrego Gama Portugalczyk r. 1498 zawinął. *Maha* należy do Francuzów.

Tanorſkie M. S. *Tanor* od bogatych mieſzkane kupców, podobno hołduie Zamorynowi.

Kranganorſkie żyżne i weſołe, którego M. S. *Kranganor* od Portugalczyków opanowane, r. 1662 od Hollendrów ſzturmem dobyte i zburzone, ktòrzy kościoły i gmachy publiczne rozwaliwſzy z onych zamek dla ubeſpieczenia ſwego handlu wyſtawili. Nowy *Kranganor* o milę od zburzonego wyſtawiony ieſt miaſtem ſtołecznym tego krôleſtwa daninę płacącego Zamorynowi.

Kochinſkie, ktòrego *M. S. Kochin* 7 baſztami zmocniony, należy do Hollendrów. Król ma pałac mieſzkalny o pół mili.

Portaka Xięſtwo z M. S. tegoż nazwiſka 4 mile długie ubogiemu poddane panu.

Kalikulang inne Xięſtwo ſtyka ſię z Portaką i nie ieſt od niego znacznieyſze.

Koylang abo Kalam trzeci mały kray udzielny, w ktòrym Hollendrzy i Anglicy maią zamki, á Duńczykowie w Erwie dom kupiecki.

Krôleſtwo Trawańkorſkie kończy ſię na przylądku Komoryńſkim Niektòrzy twierdzą że niewiaſta częſto tu tron poſiada, który według iednych hołduie Zamorynowi, według drugich Królowi Madury. M. S. *Trawankor* mieſzkany od wielu ubogich Chrześcian, których przodków nawrócił do wiary S. Franciſzek Xawery.

Ten,

Tengapatan słynie handlem ryzu i płótna grubego. Hollendrzy tu maią zamek i skład kupiecki.

ROZDZIAŁ IV.
O Królestwie Perskim.

Jakie są granice, obszerność i podział Królestwa Perskiego?

Persya graniczy na zachód z Kurdystanem i Yrakiem Arabskim; na północ z Georgią, Czerkassami, morzem Kaspiyskim i Hordami Usbeckiemi; na wschód z państwem Indostańskim; na południe ma odnogę Perską i morze Indyiskie, długość iey wynosi mil 500, szerokość 280. dzieli się biorąc kraie hołdownicze na 15 wielkich prowincyi, pięć ku północy, trzy ku zachodowi, cztery na południe, trzy ku wschodowi.

Prowincye północne są: 1) Khorosan dawna Baktryana, 2) Mezendran abo Tabristan część dawney Hirkanii, 3) Ghilan druga część Hirkanii, 4) Sirwan część dawney Albanii, 5) Gurgistan abo Georgia Perska. *Prowincye zachodnie*, 1) Eriwan abo Arme

nia Perska, 2) Azer-Bejan abo Aderbijana dawna Media Atropatena, 3) Irak - Agemi abo część dawney wielkiey Medyi. *Prowincye południowe:* 1) Kusistan abo dawna Susiana., 2) Farsistan abo dawna Persyda, 3) Laristan, 4) Kirman dawna Karamania. *Prowincye wschodnie* 1) Makran abo dawna Gedrosia, 2) Sigistan abo dawna Drangiana, 2) Zabletan część dawney Aryi.

Które są znacznieysze miasta w piętnastu prowincyach Perskich?

Khorosanu M. S. *Herat* ludne i wielkie; tu się narodził Mirkond Perski dzieiopis. *Metched, Damigan* &c. Mezendranu M. S. *Fer-Abad* na błotnistey dolinie osiada, handluie zbożem i iedwabem. Gilanu M. S. *Recht* traktatem miedzy Moskwą i Persyą r. 1732 sławne, przez który Moskale przywłaszczone sobie r. 1722 prowincye Sirwan i Gilan Persom wrócili. Lasy Gilańskie pełne są drapieżnego zwierza, od którego obywatele wiele cierpią. Sirwanu M. S. *Schamaki* zburzone od Thamas-Kuli-kana; *Derbent* nad morzem osiadły Kaspiyskim w bardzo ciasnym mieyscu miedzy morzem i Kaukasem, iest kluczem do Persyi z strony Tartaryi; *Baku* port wygodny. Gurgistanu abo Georgii Perskiey są dwie prowin-

wincye od Xiążąt narodowych danników Perskich rządzone: Kaketańſkie i Karduelſkie. Xięſtwa Kaketańſkiego, którego obywatele na kſztałt Tatarów po polach tułaią ſię, uprawą roli ſię brzydzą i z handlu ſamego tylko iedwabiu żyią, M. S. *Kaket.* Xięſtwa Karduelſkiego żyżnego, dobrze oſiadłego M. S. *Teflis* wielkie handlowne, kościołem katedralnym Georgiańſkim ozdobione. OO Kapucyni maią tu dom i pomyślnie kunſztem leczenia ſię bawią. Eriwanu abo Armenii Perſkiey żyżnością gruntów obdarzoney ale niemal puſtey dla przenieſionych od Abbaſa I królá mieſzkańców do śrzodka Perſyi M. S. *Eriwan*, którego mury dwie opływaią rzeki. O mil dwie od Erywanu w klaſztorze *Elchimiadzinie* mieſzka Patryarcha Ormiańſki. *Naxiwan* abo dawna Artaxata, *Zulfa* i *Aſtabat* ſą miaſta południowey Armenii. Ku zachodowi mieſzka wolny naród Kurdów. Zima w tym górzyſtym kraiu ieſt długa i cięźka. Ader-bijany M. S. *Tauris* po Perſku *Dabin* znakomite dla wielkości, ludności, domów pięknośći i handlu znacznego. Rynek wielki tak ieſt obſzerny że 30,000 ludzi w ſzyku mogą ſię na nim mieścić. *Tauris* podług iednych ieſt dawna *Tigranocerta*, podług dru-

drugich *Suza Medſka*, á podług niektórych *Ecbatana*. Inne miaſta: *Ardebil*, *Maraga*, *Taliſkeran* &c kray ten w górach przez 9 mieſięcy lodem i śniegiem okrytych leży, bagna i błota gęſte i wielkie niezmierną moc gadu iadowitego płodzą, dla tey przyczyny i waporów niezdrowych morza Kaſpiyſkiego ſtrona pomorſka ieſt odludną puſtynią; południowa zaś w rozległych równinach żyżną rolę i obfite zamyka paſtwiſka. Prowincyi *Jrak-Agemi* i całey Monarchi Perſkiey M. S. *Jſpahan* rozległością naywiękſze miaſta Europy przenoſzący; liczą w nim 162 meczety, 48 collegia; 1800 Karawanżerów abo domów gościnnych, 273 cieplic publicznych i 38,849 domów. Na rozkoſzney równinie rzeczkami oblaney i żyżnemi pagórkami otoczoney *Jſpahan* oſiadły opływa rzeka *Zenderu*, wały z ziemi ſypane opaſuią, zdobią piękne przedmieścia a mianowicie *Zulfa* Chrześcianami oſadzona, zamek nazwany *Kala Tebberuk*, a w nim zbroiownia i ſkład kleynotów koronnych, trzy wſpaniałe moſty łączące miaſto z przedmieściami, z tych ieden nazwany *Babaruk* na 32, drugi łączący Zulfę na 34 arkadach z kamienia cioſanego oſiadłe, pałac królewſki *Haram*, á w nim przepyſzne domy,

ro-

rofkofzne ogrody i bogata biblioteka; rynek nazwany *Meidan-Schah* 710 ftop długi á 210 fzeroki, przekopem i pięknie fadzonym drzewem obwiedziony, plac do gonitw 2200 ftòp długi á 110 fzeroki &c Abbas I ftolice państwa z Kasbinu przeniąft do Jfpahanu i uczynił go naypięknieyfzym miaftem w całey Azyi. Inne miafta są: *Sultania* przedtym wielka i ludna; *Ebher* w rofkofznym położeniu ofadzony; *Kasbin* przedtym Perfyi ftolica, gmachami wfpaniałemi ale iuż opadłemi ozdobiony. *Rey* miafteczko nikczemne, niegdyś miafto w Azyi nayflawnieyfze; *Sawa* miafto dawne ale nie ludne; *Hamadan* w ktòrym Zydzi wielki prowadzą handel, i twierdzą że Eftera i Mardocheufz tu fą pogrzebieni; *Kachan* ròżnemi rękodziełami wflawiony. Kufiftanu M. S. *Sufter* abo *Toftar* od rozwalin dawney Suzy na 30 mil ku południowi pomknięty. Kufiftan dla upałòw flonecznych ieft prawie pufty, chociaż grunta rodziłyby zboże, trzciny cukrowe, morwy, bawełnę &c. Farfiftanu naywiękfzego i nayżyźnieyfzego ze wfzyftkich prowincyi perfkich M, S. *Sziraz* abo *Chiraz* wielkością, miłemi przechadzkami, akademią, hutami fklannemi &c zalecone. Nie daleko od tego miafta widzieć

fię

ſię daią rozwaliny Perſepolu od Alexandra W. zburzonego, które pokazuią i wſpaniałość dziką Królow Perſkich i ſzaleńſtwo grube bohatyra Greckiego; *Tchelminar* ieſt teraźnieyſze miaſta tego nazwiſko. Laryſtanu przedtym króleſtwa udzielnego M. S. *Lar* między górami na gruncie piaſzczyſtym oſiadłe. Inne miaſta: *Bender-Congo* nad odnogą Perſką mieſzkany od Indyanow, Arabow i Ormianow. *Bender-Abaſſi* po wypędzeniu Portugalczykow tak nazwany, przedtym *Gomron.* Do Laryſtanu należą wyſpy: 1) Kiſmich w bliſkości Bender Congo ma mil 20 długości, 2) Ormuza przedtym śrzodek handlu Portugalczykow, ktorym ią Schach-Abbas Krol Perſki wydarł r. 1622. Wyſpa ta cale nieurodzayna, nie tylko żadnego zboża, ale trawy nie wydaie, w ſol tak obfituie, że z niey domy buduią. 3) Lareka o milę od Ormuzy. 4) na drugiey ſtronie odnogi Perſkiey nad brzegami Arabſkiemi wyſpa *Baharin* ſławna pereł połowem, ktory krolowi Perſkiemu na rok przynoſi 100,000 czerwonych złotych. Kirmanu obfituiącego w grunta żyżne, wełnę na całym świecie nayprzednieyſzą, w paſtwiſka, owoce, w kruſzce rożne i z ktorego wychodzą ſzable naylepſze

M.

M. S. *Kirman*, *Bermazir*, *Armoza* &c. Makranu z Indoſtanem graniczącego rzeką *Nehenk* u dawnych Arbis w wielkości Nilowi rowną oblanego M.S. *Kia*. Sigiſtanu rozległego ale puſtego i nieurodzaynego M. S. *Zarang* &c. 8) Zabliſtanu prowincyi trzy ſą powiaty Kabuliſtan-*Arachoſia* obfituie w rożne zioła lekarskie i wielki prowadzi handel; M. S. *Kabul*; Usbekowie tu co rok na 60 tyſięcy koni przedaią. 2) Xſtwo Gurskie M.S. *Gur*, *Bamian*, *Gazna* &c, 3) Kanthagar z M. S. tegoż imienia mieſzkany od Agwanow, których Tamerlanes z Sirwanu dla ich częſtego buntu tu przeſadził. Agwanie na początku wieku teraznieyſzego zbuntowawſzy ſię Jſpahanu dobyli i tron Perski ſobie przywłaſzczywſzy przez lat 32 na nim ſiedzieli.

Jakie ſą właſności powietrza, grunta handel królestwa Perſkiego?

Perſya w rozległości ſwey nie iednakowego używa powietrza i przeciwne w granicach ſwych ma roku pory, tak że gdy w iednym mieyſcu zbieraią z rol zboża, w drugim o mil 20 one oſiewaią. Powietrze w powſzechności wzięte ieſt zdrowe ku połnocy, nad morzem Kaſpiyskim wilgotne i umiarkowanie ciepłe, w prowincyach

zaś

zaś południowych uprzykrzenie gorące. Grunta twarde, piaszczyste, suche przemysłem i pracą obywatelow á naybardziey trudnym polewaniem wspomożone wydawaią ryż, pszenicę, żyto, ięczmień i proso. Owoce wszelakie a naybardziey melony, winogrona wielkości i smaku nadzwyczaynego, kwiaty żywości cudney. włoszczyzny rożne rosną obficie. Rośliny do potraw, farbowania i lekarstw służące. galas, mastykowe i pachnące żywice, kadzidło, rhubarbarum, senes, oppium, rożne manny, szafran, tabaka i mumia z skał płynąca rany i kości złamane skutecznie i prędko lecząca, są Perskich prowincyi obfitym płodem; lasy tu są rzadkie, á gdzie się znayduią iako w Georgii i Hirkanii rożnym drapieżnym zwierzem napełniaią się, góry pełne zwierzyny; rowniny i doliny pastwiska wydaią buyne, na ktorych niezliczone owiec pasą się trzody; konie Perskie w dobroci iednym ustępuią Arabskim; muły, osły, wielbłądy, woły do uprawy roli i dźwigania ciężarow używane osobliwym Persow staraniem rozmnażaią się. Nie mnieysza iest obfiość ptastwa leśnego, á naybadziey gołębi, kuropatw tak wielkich iak kury nasze, kaczek dzikich, bekassow,

pe-

pelikanow &c; kruſzce poſpolite ſą: żelazo, ſtal, miedź, i ołow; ſzyby złote i ſrebrne tak ſą chude, że nakład ledwie wracaią; ſrebro żywe, kuperwas i cyna cale ſię nie znayduią; Siarki i ałunu obfitość ieſt taka, że rowniny rozciągłe onemi ſię okrywaią, ſoli mnogość ieſzcze ieſt większa: w Jraku, Kirmanie i Farſiſtanie wielkich dobywaią z gór bałwanow tak twardych, że z onych buduią domy. Turkuſy bardzo przednie z dwuch gór wychodzą.

Naybogatſzym kroleſtwa płodem i bogatą handlu żyłą ieſt bawełna á ieſzcze bardziey iedwab, ktory Perſowie ſurowy, kręcony i w bławaty przekſztaltowany przedaią; kobierce, rożne płotna bawełniane, paſy bogate, perły z Perſyi na Azyą i Europę wychodzą. Szkło, ktorego Perſowie od iednego Włocha robić nauczyli ſię, nie może ſię zrównać białością i gładkością z Europeyskim; wynaiezli oni iednak ſpoſob porcellenę i ſzkło ſtłuczone kleić.

Jakie ſą przymioty, charakter i znacznieyſze Perſów zwyczaie?

Perſowie ſą wzroſtu wyſokiego, twarzy ogorzałey iednakże przyſtoyni, obyczayni, cudzoziemcom ſtawią ſię grzecznie, z onemi chętnie ſię bawią i przyiaźń zabieraią.

Spo-

Spoſobnemi ich czynią do nauk i naytrudnieyſzych kunſztow, rozum wyborny, imaginacya żywa i pamięć oſobliwa. Kochaią ſię w przepychu, zbytkach, roskoſzy i wielkich wydatkach; bez względu na czas przyſzły iedynie zbieraią bogactwa, aby one rozpraſzali, gotowi cały łożyć maiątek gdzie idzie o naymnieyſze zmyſłow ukontentowanie. Sławne dawnieyſzych Perſow męſtwo i nieprzełamana Rzymskim orężem odwaga całe w teraznieyſzych nie znayduie ſię: miekkość życia, wygody, prożnowanie przytłumiły duch woienny, i uczyniły zniewieściałe ciała nie ſpoſobnemi do trudow żołnierſkich.

Miłoſierni ludzkość ſwoie oświadczaią bez braku oſob i względu na rożność wiary; umiarkowani rzadko ſię gniewem unoſzą, nigdy nawet prości ludzie nie biią ſię, á gdy trafi ſię im w gniew wpaść nierozmyślny lub niecierpliwość, uſzczypliwych używaią wyrazów, ale do tego nigdy nie przychodzą ſzaleńſtwa, aby Boga na zemſtę wzywali, abo imieniowi iego nayświętſzemu złorzeczyli; z przyrodzenia żartobliwi, tak dowcipnie wady cudze bramują, że oſoby nigdy nie urażaią; ludzcy i obyczayni do tych naybardziey lgną cudzoziemcow,

ców, od których nauczyć się czego mogą, iednych abowiem wyiąwszy Chińczykow, od wszystkich innych Azyanòw bardziey w naukach, zwłaszcza tych, które bez wielkiey przychodzą pracy, smakuią. W żadnym narodzie nie może się znaleść postać przyiemnieysza, pomiarkowanie w postępkach zacnieysze, dowcip wdzięcznieyszy, charakter milszy i bardziey się przypodobać umieiący; iednak pod tak piękną zewnętrzną postawą więcey iest chluby, niż prawdziwey chwały. Persowie powszechnie są nieszczerzy i szalbierze, na postać zdobywaią się skromną i przyiemną, aby tym łacniey oszukać mogli pospólstwo i dopiąć swych zamysłów. Pod płaszczykiem powierzchowney grzeczności taią się istotne wady, wielka skrytość, obłuda, nieszczyrość, w handlach oszukanie i szalbierstwa.

Cwiczenia Persów i zabawy wszystkie stosowane są do rycerskiego kunsztu, do nich siłę mieć trzeba i sprawność; nim do lat 20 młodzież przyidzie, nauką się bawi prawa Mahometańskiego i umieiętności: w lat 6 dzieci oddawane bywaią do szkòł publicznych dla nauczenia się pisać, czytać i pacierzy na pamięć; z szkół publicznych przychodzi młòdź do konwiktòw *Medresés* nazwa-

zwanych, w ktòrych wyżſze wykładaią ſię nauki. Konwikty te abo *collegia* tak ſą czę-ſte, że nawet po głównieyſzych znayduią ſię wſiach, á w Iſpahanie liczą ich 57, panowie albowiem przednieyſi rozumnie ſądzą pomnożenie ſrzodków do edukacyi młodzi za przyſługę oyczyźnie nayznakomitſzą: takowych akademii założeniem obywatelſtwo wſławiaią ſwoie i naznaczaią dochody nadaremne pewney liczby młodzi wychowanie.

Porządek nauk ieſt taki: młôdź zaczyna od uczenia ſię języków Perſkiego, Tureckiego i Arabſkiego, czyta potym kſięgi zakonne, naoſtatek uczy ſię arytmetyki, geometryi, trygonometryi, optyki, aſtronomii, filozofii, lekarſtwa, wierſzopiſtwa, geografii i hiſtoryi. Po naukach ſzkolnych naſtępuią ćwiczenia żołnierſkie, z ktòrych pierwſze ieſt z łuku ſtrzelać, drugie ſzablą zręcznie władać, trzecie na koniu jezdzić, do pierścienia biegac, kulę drewnianą przez refę żelazną w biegu końſkim przerzucać. Ludzie gminni w innych ćwiczą ſię kunſztach, iako to w zapaśnictwie, tańcowaniu i ſkakaniu na linach kuglarſkich, i ſzybkością przechodzą Europeyczyków. Gry wſzyſtkie trafunkowe i inne ſą Perſom od du-

cho-

chowney i kraiowey zwierzchności zakazane. Ich iednak Teologowie nie sądzą być zakonu zgwałceniem gdy gra iest bez pieniędzy, i teraźnieysi Persowie bawią się dla rozrywki szachami, warcabami, kostką na nożce biegaiącą, kartami od naszych różnemi &c, Persowie sobie przypisuią wynalazek szachów, ale podobnieysza rzecz do prawdy, że tey gry nauczyli się od Indyanów.

Wstrzemięźliwość narodów Azyatyckich iest własnością ciepłey krainy. Persowie dwa razy na dzień iedzą, obiad przed południem, à wieczerzą przed zachodem słońca. Obiad ich składa się z mlecznych potraw, owoców i konfitur, na wieczerzy gruntownieyszych używaią potraw, iako to potaziu z owoców i włoszczyzny, pieczeni różnych ale nigdy, albo rzadko wołowey, cielęcey lub zwierzynney, iaiec, iarzyn a nayczęściey owszem zawsze kaszy ryżowey nazwaney *pilau* z mięsem gotowaney; prowincye południowe ciasta ryżowego mięsem przekładanego używaiąc obchodzą się bez chleba, w północnych zaś pieką chleb pszenny niekwaszony na blachach żelaznych na palec tylko gruby; iedzą na stołach kobiercem lub matem zasłanych bez obrusa, serwet, nożów i

widelców na porcellenie lub glinianym naczyniu. Łyſzkami długiemi biorą potrawy rzadkie, á palcami mięſne i gęſte. Co tylko z ſtołu ſchodzi, wſzyſtko to ubogim ſię doſtaie. U ſtołu czyſtą piią wodę, po obiedzie kawę, ſorbet napóy z pękowia wierzbowego pędzony. Kawa w domach przedaie ſię kawowych, do których wſzelakiego ſtanu ludzie ſchodzą ſię, wolnie rządy páńſtwa ſprawuiących bramuią. Dekokt makowy ieſt także Perſów napoiem, na chwilę rozweſela, á potym w ſen wprowadza twardy. Perſowie często zażywaią oppium w pigułkach, w tabace i innym obyczaiem; zdrowie przeto ſię niſzczy, ale zwierzchność kraiowa nie mogła do tychczas zwyczaiu tak ſzkodliwego wykorzenić. Prawo Mahometa wina używać zakazuiące bardziey od Perſów, niż od Turków gwałt cierpi. Perſowie mody nie radzi odmieniaią: odzienia ich ten ſam kſztałt do tychczas zatrzymały, który za Tamerlaneſa miały.

ROZDZIAŁ V.
O Páńſtwach Narodu Arabſkiego.

Jakie ſą granice i podział Arabii?

Ará-

Arabia w Azyi zachodniey na wielkiey półwyſpie położona od zachodu graniczy z morzem czerwonym, miedzymorzem Suez, Paleſtyną i Syryą; od pòłnocy z Eufratem i morzem Perſkim; od wſchodu z oceanem; od południa z przeſmykiem Babel-Mandel, długa ieſt z południa na pòłnóc mil 420, á ſzeroka mil 360. Poſpolicie ią dzielą na 3 wielkie części: na Arabią opoczyſtą, puſtą i ſzczęśliwą, nad któremi Turczyn i różni udzielni panuią Arabſcy Serifowie.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta Arabii Opoczyſtey?

Arabia Opoczyſta tak nazwana od M. S. *Petra* miedzy dwiema okopami zbudowanego, przedtym od Ammonitòw, Moabitòw, Madianitòw, Idumenów i Amalecytów znaiomych z Piſma S. narodów mieſzkana, cudami Boſkiemi podczas czterdzieſtoletniey Iſraelitów wędrowki wſławiona, Turkom poddana M. S. *Krak* u dawnych *Petra. Ailach* i *Tor* ſą dwa miaſta nad dwoma wybrzezami morſkiemi oſiadłe. O mil 2 od Toru ieſt klaſztór Mnichów Greckich, á przy nim ogròd *Elim*, na którym ſiodmy był oboz ludu Bożego, gdzie Moyżeſz wodę oſłodził, która do tychczas ciecze, ale

do przyrodzoney powróciła gorzkości. Za puſtynią *Sin* leżą dwie ſławne gòry, iedna nie daleko drugiey: *Sinai* i *Horeb*.

Jakie ſą miaſta w Arabii puſtey?

Arabia puſta od Arabòw błąkaiących ſię zrzadka mieſzkana, udzielnym kilku Emirom poddana, na mappach dla wiadomości granic nie dobrze ieſt opiſana. W niey miaſta ſtołeczne króleſtw małych abo Emiroſtw ſą: 1) *El-Katif* M. S. Emiroſtwa tegoż nazwiſka nad morzem Perſkim nie daleko wyſpy Baharin połowem pereł ſławney, z których dochodem dzieli ſię Emir z Królem Perſkim. Wyſpa *Heger* oblana morzem i odnogą Eufratu, żyzna naybardziey w drzewa palmowe długa na mil 50 należy do Emira. 2) *Maſkat* M. S, Emiroſtwa, tegoż imienia abo inaczey Omańſkiego nad morzem Indyiſkim mocnemi wałami i zamkami opaſane, wielce handlowne. Inne miaſta ſą: *Oman*, *Tſur*. *Ganga* &c: 3) Miaſta *Maſkalat*, *Julfar*, *Wodana*, *Mahrab*, *Yamama* &c: ſą ſtołeczne Emiroſtw abo Xięſtw udzielnych we śrzodku Arabii puſtey położonych.

Które pańſtwa Arabia ſzczęśliwa zamyka?

W Arabii od żyżności kraiu ſzczęśliwą

na

nazwaney, oceanem i czerwonym morzem oblaney udzielne zamykaią ſię dwa pańſtwa nazwane Serifowſtwa: Mekkańſkie i Medyńſkie i 3 kròleſtwa: Yemeńſkie, Hadramutańſkie i Fartackie. Xięſtwa czy Seryfowſtwa Mekańſkiego M. S. *Mekka* na rowninie płoney oſadzona i gòrami opaſana, 10 mil od morza odległa, dawnością założenia, meczetem i urodzeniem Mahometa ſławna. *Mekka* Muzułmańſkiey wiary ſtolica pyſzni ſię z meczetu wſpaniałego i ofiarami narodòw Mahometańſkich zbogaconego, ktòry zamyka w ſobie kościòł nazwany *Kiabé* według powieści Arabòw od Abrahama zbudowany, i ſtudnią nazwaną *Zemzem* wielce od Arabów czczoną, Mahometani z przepiſu Mahometa raz przynaymniey w życiu powinni nawiedzić meczet Mekańſki, i ze wſzyſtkich kraiów tu wędruią; corok pięć przychodzi gromadnych Muzułmańſkich kompanii, abo karawanòw z millionu naymiey ludzi złożonych: ieden z Kairu, drugi z Syryi, trzeci z Perſyi, czwarty z Indoſtanu, piąty z Barbarii. *Jodda* abo *Zibin* nad morzem czerwonym ieſt port Mekkańſki należy do Turkòw. Ceſarz Turecki czyni ſię obrońcą Mekki.

Xięſtwa Medyńſkiego M. S. *Medyna* na 70 mil od Mekki oddalona, grobem Mahometa ſławna. ktòry wieża mała lampami ſrebrnemi ozdobiona i złotogłowem obita obeymuie. Wieża ta w meczet ieſt wpuſzczona wſpaniały,a grób wſpiera ſię na cienkich z czarnego marmuru pilaſtrach gankiem otoczony ſrebrnym i wiſzącemi na nim z tegoż kruſzcu lampami. *Yamba* port Medyny żołnierzem Tureckim oſadzony. *Madyan* także nad morzem, *Hegr* miedzy ſkałami.

Kròleſtwa Yemeńſkiego dla przedziwney żyżności, wielkich bogactw, łagodności powietrza nayprawdziwiey ſzczęśliwą Arabią nazwać ſię mogącego M. S. *Sonaa* na gruncie opoczyſtym zbudowana, Powietrze tu ieſt miłe, dni nocom zawſze rowne i uſtawiczną wioſną umilone, okoliczne grunta żyżność kawy bogaci. *Muab* zamek królewſki około roku 1711 wyſtawiony. *Betelfaguja* naywiękſze miaſto w kraiu. Naylepſzą na świecie kawę w okolicy tego miaſta zbieraią, którą w Europie zowiemy *Mokańſką*, że z portu Moki wychodzi. *Zibid*, *Gabala*, *Moka* nad morzem czerwonym do którey portu z całego świata okręty zawiiaią. *Aden* nad wybrzezem morza Indyiſkiego. Kro-

Króleſtwa Hadramutańſkiego Turkom hołduiącego M. S. *Schibam*; *Sequira* á podług niektòrych *Chicheri* miaſto wielkie portowe.

Króleſtwa Fatackiego Turkom także hołduiącego M. S. *Fartach* nad morzem czerwonym na przeciwko wyſpy Sokotry należącey do Sułtana Fartackiego żyżney w aloes na całym świecie naywyborniey-ſzy. *Dofar*, *Kaxem* abo *Kaſarem*, *Seger* z portem wygodnym &c. *Tamarin*, *Galanza*, *Beni* ſą miaſta wyſpy Sokotry.

Jakie ſą właſności powietrza, grunta, urodzaie, handel Arabii?

Arabia po części w krainie podsłoneczney oſiadła ieſt kraiem płonnym i nieurodzaynym. Ta część, która ſię z morzem ſtyka czerwonym przez mil 300 długości, á 10 do 12 ſzerokości, pola dzikie i piaſzczyſte zawiera; część północna i wſchodnia grunt twardy i opoczyſtemi przecięty górami na widok ſtawi, ſama tylko południowa w nieiakiey od morza odległości okrywa ſię laſami kokoſowemi, palmowemi, kadzidłowemi, drzewinami kafowemi, aloeſem, mirrą i drzewem balſamowym. Wſzyſtkie tey części Arabii doliny i pagórki żyżne wydaią urodzaie. Arabia obfituie w ró-

żne

żne rośliny pachnące i lekarſkie, w owoce, ryż, pſzenicę, ięczmień większy od naſzego, w daktyle, w dzielne konie, muły, oſły, wielbłądy &c.

Jakie ſą przymioty i charakter Arabów?

Arabowie ſą wzroſtu miernego, chudzi i ogorzali. Mieſzkaiący na wſi, lub błąkaiący ſię po piaſczyſtych puſtyniach bawią ſię złodzieyſtwem i rozboiem; oſiadli w miaſtach maią ſię do handlu, nauk, mianowicie aſtronomii i lekarſtwa; z przyrodzenia poważni mówią mało, mòwiących w poſiedzeniu nigdy nie przerywaią, mówiąc żadnych geſtòw nie używaią, ſprzeczek ſię nie dopuſzczaią, w rozmowach ſkromni i łagodni, naymnieyſzych obraźliwych ſłów ſię wyſtrzegaią, urazy cierpliwie do czaſu znoſzą, ale gdy te pewney dobiera miary, zemſta ich ieſt ſtraſzna, gniew nieubłagany. Prożno na całym świecie zabobonnieyſzego ſzukać narodu nad Adabſki, zwłaſzcza w chorobach i przeciwności. Nie zbywa im na dowcipie. poięciu żywym i byſtrości rozumu, te iednak zacne przymioty polorem nie tarte, żadnym nie wſławiły narodu Arabſkiego wynalazkiem.

ROZDZIAŁ VI.

O Państwach na wyspach oceanu Indyiskiego zasiadłych.

Ktore państwa Azyatyckie zasiadły na wyspach?

1) Cesarstwo Japońskie na wielu wyspach oceanu wschodniego, 2) Krolestwa wysp Sądzkich, i Moluckich, 3) Cesarstwo Ceylańskie, 4) Królestwo Maldywskie.

Z których kraiów składa się Cesarstwo Japońskie?

Cesarstwo Japońskie zamyka wiele wysp odkrytych r. 1542 od Portugalczyków morską nawałnością tu zapędzonych, miedzy któremi 3 są znacznieysze: Nipon naywiększa, która Europeyskim obyczaiem wymawia się Japon i daie nazwisko całemu Cesarstwu. Suikok abo Xima; Sikok abo Xikoka, Trzy te wyspy niezliczonemi prawie mnieyszemi otoczone i brzegami niedostępnemi przeciwko morskim nawałnościom i nieprzyiacielskim naiazdom obwarowane maią na połnoc ziemię Yesso i część Tartaryi, na zachòd Koreę i Chiny, na wschòd nowy Mezyk i Kalifornią, na po-

południe morze Chińſkie. Długie ſą mil 250, ſzerokie 80. Cała Monarchia dzieli ſię na 66 wielkich prowincyi, a te na 604 powiaty; z tych niektòre należą do korony, drugie do panów kraiowych. Oprocz wyſp Japońſkich, pod panowaniem Ceſarza Japońſkiego zoſtaią inne kraie.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta Japońſkie?

Na trzech wyſpach Japońſkich liczą 13 tyſięcy miaſt naſiadłych, á miaſteczek, i wſiow prawie bez liczby, bo te nieprzerwanym ciągiem oſiadły przy drogach od iednego miaſta do drugiego idących. Miaſteczka wſzyſtkie i wſi nie maią tylko iednę ulicę, to ieſt drogę Ceſarſką, domy też wieyſkie nie wiele warte, cztery ściany z drzewa proſtego, niſkie, wapnem z ziemią zmieſzanym obrzucone i ſłomą nakryte ſą licznych familii Japońſkich mieſzkaniem. Maty od ulicy zawieſzone zakrywaią przed przechodzącemi co ſię w domu dzieie. Miaſta naywiękſze nie ſą ani murem, ani ſypanym otoczone wałem, rzadko przekopem abo płotem. Ulice wąſkie i niebrukowane ale pod ſznur ciągnione na krzyż ſię przecinaią, i kończą na drewnianych wrotach ktòre ſię zawſze na noc zamykaią; wzdłuż domów dla piechoto idących daią ſię

wzgórki ciosanym wysłane kamieniem. Po śrzodku każdey ulicy mieysce znayduie się ogrodzone, w którym chowaią się narzędzia i statki do gaszenia pożarów w Japonii bardzo częstych.

M. S. całey Monarchii *Jédo* nad miałkim morskim wybrzeżem i rzeką 5 uściami do morza wbiegaiącą i pięknemi mostami zasłaną. W tym mieście mieszka Kuba abo Cesarz świecki ze wszystkiemi państwa radami i przedniemi panami, którzy pół roka naymniey przy dworze bawią się á wyieżdżaiąc dzieci w zakład wierności zostawuią. *Meaka* dawna Japonii stolica Dairy abo Cesarza duchownego rezydencya w równinie osiadła roskoszney, Kaempfer Iiczył w tym mieście r. 1691, 6220 bożnic, 137 pałaców, 1858 ulic, 13879 domów, 87 mostów, które łączą rożne miasta kwatery trzema rzekami oblane, á na końcu miasta z sobą się zbiegaiące.

Ozaka mocnym obroniona zamkiem, w którym dochody prowincyi zachodnich i skarby Cesarza złożone są świeckiego. *Nangazak* nad głębokim wybrzeżem osiadły. Iedno to iest miasto kupcom Hollenderskim otwarte, to iest w porcie tego miasta iest wysypana wyspa, na którey zamknięci

Hol-

Hollendrzy ciężkie cierpią więzienie osło-
dzone iednak handlem zyskownym. *Firan-
da* od Hollendrów przedtym tu kupczą-
cych gmachami Europeyskiemi ozdobio-
na &c.

*Które kraie cudzoziemskie należą do Ku-
by abo Cesarza Japońskiego świeckiego?*

1) Wyspy połnocne od Chińczyków *Li-
eou-Kieou*, od Europeyczyków *Liquejo*, od
Japończykow *Riuku* nazwane, 7 tych wysp,
á miedzy niemi naywiększa Tanaxuma, pła-
cą czynsz Cesarzowi Japońskiemu. Obfitują
w ryż, zboże i owoce. Obywatele z przyro-
dzenia weseli kochaią się w muzyce i tań-
cach, graią na rożnych instrumentach, ba-
wią się naywięcey roli uprawą dwa żniwa
na rok przynoszącey i ryb łowieniem.

2) *Tsiosina* prowincya w Korei nad mo-
rzem położona płaci daninę Japończykom,
ktorzy ztąd ciągną stokwisz i inne ryby, rò-
żne owoce, á naybardziey korzeń Ging-
seng.

3) *Jesso* abo *Jeso* abo *Jesogasima* wyspa
zawoiowana od Jerytoma Wodza Japoń-
skiego, ciemnemi zarosła lasami, strona iey
południowa zostaie w poddaństwie Cesarza
Japońskiego, ktòremu czynsz płaci futrem
i solonemi rybami.

4) Kray od Mofkalów nazwany *Kuryl-fki* za Jefo miedzy ftopniem 41 i 60 fzerokości północney położony.

5) Wyfpy *Ginfyma* to ieft frebrna i *Kinfyma* to ieft złota od Niponu na wfchòd mil 150 ufunione, obfituią w minery złote i frebrne. Hifzpani i Hollendrzy daremnie kufili fię o odkrycie i podbicie tych dwuch wyfp bogatych.

6) *Fatfifyce* wyfpy ku południowi ofiadłe. Fatfifya daiąca innym mnieyfzym nazwifko ieft naywiękfza, na którą Cefarz złoczyńców przeciwko fwemu maieftatowi wyftępnych pofyła, ci z pracy rąk fwych żyią i naypięknieyfze tką Japońfkie bławaty. Brzegi wyfpy tak fą wyfokiemi i oftremi fkałami otoczone, że żadnego do niey niemafz weyścia. Gdy iednego złoczyńce przywiążą, do kofza wfadzonego, á gdy wiele z batem na fkałę winduią.

Jakie fą własności kraiu Japońfkiego?

Powietrze dalekie od łagodności zimie nayoftrzeyfzym mrozom, lecie nieznośnym podlega upałom, á przez Czerwiec i Lipiec uftawicznym prawie defzczom; nawałnice, grzmoty, pioruny, i trzęfienia ziemi gwałtowne fą w Japonii, ftrafzne i zwyczayne. Gòry ognifte nieprzeftannie, wyrzucaią o-

gnie

gnie i dymem kurzą ſię ſmrodliwym. Na morzu Japońſkim zawſze nieſpokoynym ſtraſznych zatopów abo wirow pełnym częściey niż na każdym innym widzieć ſię daią wieże wodniſte, abo wały popiętrzone, co ſię pod ſame obłoki podnoſzą i maſzty łamią okrętowe, także chmury czarne okrągławe, które wſchodzące i zapadaiące słońce otaczaią, żegluiącym ſzkodliwe. Tak niewygodne powietrze ieſt iednak arcyzdrowe, zaraza morowa rzadko kray trapi, wiek długi zwyczayny, niewiaſt płodność ieſt wielka,

Grunta Japońſkie górzyſte, twarde i ſiarczyſte wielkiey potrzebuią pracy do wydania zboża; na wielu mieyſcach braknie na wodzie słodkiey do picia i obywatele muſzą używać wody gorącey z cieplic w tym kraiu zagęſzczonych. Z gór naywięcey ſkaliſtych i niedoſtępnych ſpadaią rzeki tak byſtre, że na nich moſty ſtawione być nie mogą, z tych rzek wezbranych powodzie rozlane pola oſiewne zatapiaią i żniwa niſzczą. W górach znayduią ſię ſzyby złote, ſrebrne, miedziane, żelazne, á naywięcey ſiarczyſtych, z których dwie części zyſku idą do ſkarbu Ceſarſkiego, a trzecia dla kopiącego. W rzekach piaſek złoty ieſt poſpolity; á przy brzegach morſkich perły czerwo-

ne

ne od białych nie podleyſze ſię poławiaią. Zwierzęta leśne w kraiu tak naſiadłym i uprawnym ſą rzadkie; znayduią ſię iednak w laſach niedzwiedzie, dziki, liſy, wilki, ſarny, pſy dzikie, małpy i zaiące. Ponieważ Japończycy nie iedzą ani mięſa, ani mleka, nie dziw, że to tylko chowaią bydło, którego do uprawy roli i dźwigania ciężarów potrzebuią. Ptaſtwo domowe, że go całe abo rzadko iedzą ieſt rzadkie iako niepotrzebne. Około drew i roślin, z których owocu żyią, naywiękſze Japończycy maią ſtaranie. Drzewem morwowym kray zaſadźony, bogaty przynoſi w iędwabiach towar; drzewo *Koadſo* do morwy podobne ieſt arcypożyteczne, z niego Japończycy kręcą powrozy, knoty, grube odzienie i cienki papier. Drzewo *Ureſia* wypuſzcza ſok tłuſty, który ſtaie ſię pokoſtem rożnym od Chińſkiego, Herbata w Japonii rośnie i ieſt w wielkim używaniu. Japończycy nie nalewaią na iey liście wody wrzącey, ale na proch ſtłuczoną rzucaią do wody. W Japonii nie znaią iabłoń i iabłek, á ieden tylko znayduie ſię gatunek gruſzek zimowych. Winne grona ſą rzadkie i nie dochodzą, limonie ſkąpo ſię rodzą ale cytryny, pomarańcze, morelle, pigwy i brzoſkwinie

ob-

obficie. Poziomki, maliny, wiśnie i inne owoce czerwone żadnego nie maią fmaku.

Z płodu krainy Japonfkiey wychodzą towary do Azyi i Europy przez Chińczyków i Hollendrów, którzy chociaż pod ciężkiemi warunkami, maią pozwolenie zawiiać do Nangazaku. Chińczykom nie wolno nad 70 batòw fprowadzać, á Hollendrom nad 300,000 taelow to ieft 420,000 talerów bitych. Chińczykowie zyfkuią na cukrze, który wprowadzaią 100 na 100, a Hollendrzy 95 na 100 na miedzi, którą wywożą.

Jakie fą przymioty i charakter Japończyków?

Japończykowie fą wzroftu miernego, głowę maią wielką, nogi i golenie krotkie, cerę oliwkowatą, oczy małe i wklęfłe, nos zadarty, wargi fzerokie i obwifłe. Białey płci wdzięki i małżeńfka poczciwość fą od wielu wędrowników wychwalane.

Co fię tycze przymiotów umyfłu i ferca, przyznaią Europeyczykowie temu narodowi piękne przyrodzenie, umyfł fzlachetny, ferce litościwe i dobroczynne, rozum byftry, obyczaie łagodne i towarzyfkie. Japończyk w prywatnym życiu ofzczędny, ftara fię być na publicznym widoku wfpaniałym aż do rozrzutności; naymniey-

fzą

ſzą podłość za naywiękſzą poczyta hanbę; zuchwały bez miary, odważny aż do zuchwałości nieſzczęście z nieporownaną znoſi cierpliwością, życiem lekce waży i dla lekkiey przyczyny dobrowolną ſobie śmierć zadaie; dla tey przyczyny i innych można go nazwać Angielczykiem Azyatyckim. Mściwy nad miarę i wſzelkie wyrażenie zdaie ſię odmieniać częſto przyrodzenie ſwoie ſtaiąc ſię ponurym, chytrym i okrutnym. W otworzyſtości, rzetelności i nieubieganiu ſię o zyſk żadnemu Japończykowie nieuſtępuią narodowi; dowcipni i ciekawi, kochaią ſię i ćwiczą w naukach, chociaż onych z gruntu nie znaią ani poymuią. Kochaią oyczyznę, ſzanuią zwierzchność kraiową i urzędy od niey uſtanowione i ſtatecznie trwaią w oyczyſtym bałwochwalſtwie. Niepowściągliwość w tym kraiu wielka żadnym nie podlega prawom ani karom, dla tego po wſzyſtkich rozlewa ſię ſtanach. Niemaſz narodu na świecie niepowściągliwſzego. Pokarmem zwyczaynym Japończykòw ieſt ryż, wielorybie mięſo, oſtrygi, rośliny i korzonki ogrodowe, polne i morſkie, ciaſta z mąki pſzenney, bobowey i z korzeni uſuſzonych, cukry i owoce; wyiąwſzy ſarny i niektòre ptaſtwo domowe niektòrym ſektom

po-

pozwolone, używanie wſzelakiego mięſa powſzechnie ieſt zakazane.

Napoiem zwyczaynym ieſt herbata i piwo z ryżu pędzone mocne i głowę zawracaiące *ſiacki* nazwane. Inny ieſzcze maią Japończykowie napoy, który z śliwek tłoczą. Na publicznych ucztach każdy gość ma własny ſtolik, który z nowemi potrawami ſię odmienia U ſtołu i na wizytach ſiędzą na nogach na krzyż złożonych, po ſtole piią herbatę, ſpiewaią pieśnie, zadaią ſobie gatki i innemi uczciwemi zabawiaią ſię rozrywkami miaſto gry przypadkom i ślepemu podległych ſczęściu, á narodowi temu nieznaiomych. Wizyty przyimuią w bogatych, á oddaią w podłych zwyczaynie z atłaſu czarnego ſzatach, których długość ieſt podług zacności urodzenia, im oſoba ieſt godnieyſza, tym ſzata ieſt dłużſza. Ubior białogłowſki podobny ieſt męſkiemu. Damy noſzą ſzatę długą z ogonem po ziemi ſię ciągnącym, á pod nie kładą kamizele z cienkiego bardzo bławatu: im oſoba ieſt zacnieyſza, tym więcey takowych noſi kamizelek, pierwſzey godności damy nad 100 onych na ſię wdziewaią, ſzatę ſpinaią paſem ſzerokim w kwiaty i różne figury ſztucznie tkanym, który mężatki wiążą z przodu, a

pan-

panny z tyłu. Wſzyſtkie białogłowy głowę zdobią ſamemi trefionemi włoſami, różnie iednak według ſtanu i godności; gminne ściągaią włoſy na śrzodek głowy i zbieraią ie na igłę; godnie urodzone trefią ie z tyłu i wypuſzczaią ſzypeł wiſzący, z lewey ſtrony głowy trochę nad uchem zatykaią iglicę znacznie na twarz wyſunioną, na ktorey końcu wiſi perła abo dyament, á u uſzu kolczyki perłowe. Zyią Japońſkie damy zamknięte, bardzo rzadko widzieć ſię daią męſzczyznom i wtenczas zakrywaią twarz i ręce długim kwefem, ledwie kiedy z domu bywaią wypuſzczane, gdy to ſię zdarza, nieſione ſą i wſzyſtkie ich ſłużebne w zakrytych norymonach to ieſt lektykach. Ieżeli idą piechoto, co ſię rzadzey ieſzcze zdarza, liczny ie otacza orſzak ſłużebnic, iedne nioſą pań ſwoich pantofle, drugie rękawiczki, inne chuſtki, wachlarze, baldakinki, kleynoty, konfitury &c,

Męſzczyzny golą przednią część głowy, á zapuſzczaią długiemi włoſami tylną; lud poſpolity przeciwnym obyczaiem tył głowy goli, á przòd zapuſzcza; wſzyſcy z brody włoſy wyrywaią, kapeluſzòw, ani żadnego głowy nakrycia oprocz podròży nie używaią. Obuwie ſzlachty ſą buty kròtkie abo pantofle lakierowane. Bb Ja,

Jakie wyſpy leżą na południe wyſp Japońſkich?

Wyſpy Maryańſkie od Magellana r. 1520 znalezione, á od imienia Królowey Hiſzpańſki Maryi-Anny nazwane rozciągaią ſię na mil 150, leżą w kraiu podſłonecznym, zbytnim iednak nie podlegaią upałom. Powietrze czyſte, zdrowe, i zawſze pogodne do długiego obywatelom dopomaga życia. Obfituią w owoce, zioła, ryż, paſtwiſka i rożną żywinę. Obywatele przed przyiściem Hiſzpanów ognia nie mieli ani znali: ſą przemyślni, hardzi, lekkomyślni i otyli chociaż ſamemi tylko żyią korzonkami. Hiſzpani na wyſpie Guan lichą nakſztałt miaſteczka maią oſadę dwoma zamkami warowną.

Wyſpy Filipińſkie od Magellana odkryte, á od imienia Filippa II Krola Hiſpańſkiego nazwane leżą w krainie podſłoneczney; powietrze panuie tam gorące i razem wilgotne, dla tego nie zdrowe; grunta urodzayne obfituią w różne zboża; góry w złoto, ſrebro i inne kruſzce, á brzegi morſkie w perły; laſy zawſze zielone w różną żywinę, w małpy wielkie i ſrogie, bawoły &c, góry ogniſte wyrzucaią materyą ſiarczyſtą, i częſte ſprawuią ziemi trzęſienie; obywatele ſą Hi-

Hiſzpanii i inni przychodniowie; rodacy czarni mieſzkaią miedzy gòrami i w iaſkiniach, dzicy i okrutni z przyrodzenia, Hiſzpanom nieubłaganemi ſtawią ſię nieprzyiaciołmi. Filipiny tak ſą liczne, że onych na 1200 rachuią; znacznieyſze ſą: Mindanao, ma właſnego króla dannika Hiſzpanów; Paraga, S. Jan udzielnego ma kròla; Cebu, Mindora, á miedzy wſzyſtkiemi naywiękſza Manilla od M. S. nazwana, które Hiſzpani zbudowali, i rząd duchowny pod Arcybiſkupem, á polityczny pod namieſtnikiem kròlewſkim oſadzili. Port *Cavita* obſzerny zawſze pełny ieſt okrętów naywięcey Chińſkich.

Gdzie leżą wyſpy Sądzkie i które w nich ſą państwa?

Wyſpy Sądzkie od przeſmyku morſkiego Sondy miedzy Sumatrą i Jawą płynącego nazwane, na zachòd wyſp Moluckich około ekwatora położone znacznieyſze ſą: Sumatra, Bornea, Jawa; mnieyſze Bala, Madura, Banka i inne ktòre żeglugę trudnią i niebeſpieczną czynią.

Sumatra na południe wybrzeża Bengalſkiego położona dla częſtych gòr, iezior, bagnów i deſzczòw od Czerwca do Pazdziernika uſtawicznych nie zdrowa, obfituie w

ryż, pieprz, bawełnę, gumy drogie, orzechy Indyiſke, woſk, miòd, indych, w ſzyby złote, cynowe, w ſiarkę i drogie kamienie &c, dzieli ſię na 6 króleſtw, kòrym daią nazwiſka miaſta ſtołeczne: *Achem*, *Andigra*, *Jamba*, *Palimban*, *Manikaba*, *Indapura*.

Króleſtwo Achemſkie udzielne zaſiada koniec pòłnocny wyſpy i rozciąga ſię w zdłuż na mil 80. obfituie w ryż, owoce, bydło i ſiarkę. Zwierzchność kraiowa kazała wſzyſtkie pieprzowe powyrywać drzewka, aby mieyſca ryżowi do wyżywienia kraiu potrzebnemu nie zabierały. W górach które śrzodek kraiu zalegaią, hordy ludzi dzikich wolności ſwoiey dochowuią. M. S. *Achem* o pòł milę od morza na mieyſcu błotniſtym zaſiadłe i bagnami, któremi ſię otacza oraz rzeką warowne. Wſzyſtkie domy, aby wezbraniem morza nadzwyczaynym ſię nie zalewały, budowane ſą na ſłupach 10 ſtóp wyſokich; podczas wylewów od iednych do drugich domòw na łodziach tylko przebrać ſię można. Pałac królewſki o pòł mili leży od miaſta, głębokim i ſzerokim otoczony przekopem, wyſokim ſzańcem i gęſtym drzewem zaſłoniony, z kamienia wybudowany, pięknemi ſalami, roſkoſznemi ogrodami, á w nich piramidami, kanałami, prze-

py-

pyſznemi grobami &c ozdobiony. Port i brzegi morſkie rożnemi twierdzami ſą ubeſpieczone. Inne miaſta na pomorzu wſchodnim: *Pedir* ma okolicę w ryż i iedwab obfitą, *Pacem* i *Deli* przedtym ſtołeczne krolеſtw podbitych; na zachodnim zapomorzu: *Daya*, *Labo*, *Barro* &c.

Andigra M. S. kroleſtwa Hollendrom daninę płaci. *Jamba* M-S. królеſtwa, o którym mówią iż ieſt bogatſze od Achemſkiego. Hollendrzy zamek twierdzą ſwą oſadziwſzy naród ſwóy uczynili całemu pańſtwu poważnym.

Palimban M; S. kroleſtwa od Hollendrow r. 1659 zrabowane i zburzone. Kray obfituie w pieprz, woſk, miod, cukier, ſandarakę, złoto, ktore zakupować maią przywiley mocą otrzymany ſami iedni Hollendrzy.

W króleſtwach *Manikaby* i *Indapury* miaſta nadmorſkie: *Podang*, *Priaman*, *Tika*, *Paſſaman* ſą pod mocą Hollenderſką. Na tymże zachodnim pomorzu oſady Angielſkie ſą: *Machomoka*; *Bantal*, *Cattun*, *Jpoa*, *Sillebar* i zamek *Marlborug* dla beſpieczeńſtwa handlu i oſad. Taż ſtrona zachodnia Sumatry ieſt zatoczona wyſpami Workens, Nias, Montabay, Naſſau, Inganno &c, tę oſtatnią zaſiadaią okrutni i dzicy ludzie,

któ-

ktòrzy wſzyſtkich cudzoziemców bez braku zabiiaią.

Jawa druga wielka wyſpa Sądzka długa ze wſchodu na zachód mil 200, ſzeroka mil 20 do 40; dla gruntów niſkich, rzek wylewów, bagnów trzciną zaroſłych i krokodylów pełnych niezdrowa zwłaſzcza dla Europeyczyków, iednakże tak naſiadła, że przeſzło 30 millionów czworakiego narodu ludzi: Indyanów, Arabów, Chińczyków i Europeyczyków żywi. Indyanie ſrzodek wyſpy i połodniowego pomorza niektòre mieyſca zaſiadaią; Arabowie panuią i naypięknieyſze tey wyſpy kraie dzierżą; Chińczykowie w Bantamie i Batawii oſady ſwe rozciągnęli; Hollendrzy Batawią i pomorſkiemi zamkami całą wyſpę oſiodłali, ktòra na 5 dzieli ſię państw: na króleſtwo Bantamſkie na pomorzu zachodnim, Mataramſkie we ſrzodku kraiu, Cierybońſkie w ſtronie zachodniey, Balambańſkie miedzy wſchodem i południem, i Batawią abo ſtolicę kompanii Hollenderſkiey na wſchod Bantamu położoną.

Króleſtwo Bantamſkie przed przyściem Hollendrów przemożne, moc, handel, wſpaniałość teraz utraciło, ledwie mu ſię zoſtały 3 miaſta: *Anir*, *Tiryaſſa* i *Bantam*, z liche-

mi

mi dzierżawami. *Bantam* stołeczne przed założeniem Batawii trzema słyneło iarmarkami, na które kupcy z całey Azyi, Abissynii, Egiptu zbiegali się. *Batawia* zbudowana i kupcow i bogactwa do siebie przeciągnęła.

Królestwa Mataramskiego we śrzodku wyspy położonego od Hollendrów obarczonego M. S. *Mataram* przedtym od 60 tysięcy familii mieszkane. *Ningrat* rezydencya krolewska; miasta nadmorskie od załóg Hollenderskich są strzeżone.

Królestwa Cierybońskiego M. S. *Cieribona* nad morzem. Kray iest rządzony od trzech Sułtanów razem panuiących.

Kròlestwo Balambańskie na wschodzie położone mężnym i ostrożnym postępkiem obroniło wolności swey nietylko przeciwko Arabom, ale też Hollendrom, ktòrzy nie raz o ten szczupły, ale w złoto, ryż, pieprz bawełnę, owoce różne, konie dzielne, bawoły, kozy i woły od naszych daleko większe obfity kray się kusili, aby bez przeszkody nad Jawą panowali. *Balamban* stołeczne z portem wygodnym okrętom Hollenderskim zabronionym. O mil 5 od morza w zamku mocnym krol z narodu Indyiskiego mieszka.

Osada głowna kompanii kupieckiey Hollen-

lenderſkiey nad dawnym panuie króleſtwem Jakatrańſkim nie nadto obſzernym, ale które wſzyſtkie wyſpiarzów ſiły i handel w mocy ſwey trzyma i onemi włada.

Ledwie nie wſzyſtkie nadmorſkie miaſta á trzech króleſtw ſtolice Hollenderſkiego żołnierza oſiodłały oſady. M. S. oſady i wſzyſtkich kraiów Indyiſkich Hollendrom poddanych, oraz ſkład towarów generalny *Batawia* na obalinach Jakatry nad wybrzeżem morſkim na równinie zbudowana, od południa wyſoką i długą górą zaſłoniona, rzeką na przekopy podzieloną przez miaſto płynącą oblana, wałem kamiennym z 23 baſztami i przekopem głębokim opaſana. To miaſto iedno z naypięknieyſzych na świecie od 100 tyſięcy Europeyczyków i Indyanow mieſzkane ma ulice długie i 30 ſtòp ſzerokie pod ſznur ciągnione i zaſadzonemi często we dwa rzędy drzewami zawſze umaione; brzegi rzeki i kanałów kamieniem obłożone do miłych ſłużą przechadzek; na rzece i kanałach 56 ſtoi moſtòw kamiennych; domy Hollenderſkie z kamienia białego zbudowane maią obſzerne dziedzińce i rozkoſzne ogrody. Gmachy publiczne ſą: kościoł S. Krzyża, Ratuſz z pokoiami pięknemi od urzędników mieyſkich mieſzkanemi,

ſzpi-

szpitale: wielki żołnierski, sierocy i Chiński, *Spinhuis* abo dom poprawy, magazyny publiczne, iadki mięsne, chlebne, iarzynne. Zamek przy uściu rzeki osadzony czterma basztami i liczną artylleryą warowny zamyka obszerny pałac wielkorządzcy generalnego osad Indyiskich, w którego salach zasiadaią wielka rada, rada skarbowa i inne; apteka szafuiąca wszystkim Hollenderskim i obcym osadom lekarstwa, zbroiownie &c. Przedmieścia Batawskie na pòł mili długie, a za niemi cudnie piękne Hollendròw ogrody, wieyskie pałace, pola z bagnów na płodne winnice i osiewną rolą obrocone &c.

Bornea na północ Jawy pod ekwatorem położona z samego tylko pomorza Europeyskim znaioma żeglarzom, obfituie w naywybornieyszą na świecie kamforę to iest żywicę z wysokiego drzewa płynącą, w pieprz, w drzewa i zioła farbierskie, w piasek złoty, dyamenty, w gniazda ptasze, ktòre stołòw Indyiskich, a ieszcze bardziey Chińskich naysmacznieyszemi są potrawami, w ryż, legominy, drzewa do budowy okrętów zdatne, zwierzęta ròżne drapieżne, &c.

Które królestwa znayduią się na wyspach Moluckich?

Wszy-

Wſzyſtkie wyſpy na południu Filipińſkich położone nazywaią ſię Moluckiemi od ſłowa Arabſkiego *moluco* krolestwo znaczącego; dzielą ſię na większe, a te ſą: Celeba, Gilola, Ceram, Timor, &c, mnieyſze ſą: Ternata, Fidor, Motir, Machian, Bachian, Amboina, Banda, Sologa, Key &c wſzyſtkie obfituią w goździki, muſzkatowe gałki, aloes, ſagu, to ieſt dzikie palmowe drzewo.

Celeba abo Makaſſar na 150 mil wzdłuż z południa na północ ſię rozciąga, gruntami obdarzona żyżnemi, we wſzyſtkie zboża, leguminy, kwiaty cudnie piękne obfituie, dzieli ſię na kilkanaście państw udzielnych, z ktorych nayznacznieyſze ſą znaiomſze: Celebańſkie, ktorego M. S. *Bona;* Makaſſarſkie od M. S. *Makaſſar* nazwane; Hollendrzy zbudowali tu mocny zamek dla beſpieczeńwa ſwey powagi i handlu, do nich także należy miaſto portowe *Jompandam.*

Gilola ekwatorem przecięta od hord Indyiſkich mieſzkana, ktore w miaſtach nadmorſkich handlem i roli uprawą ſię bawią.

Ceram na północy Amboiny bez mała nie wſzyſtka zoſtaie w poddańſtwie kompanii Hollenderſkiey.

Timor 60 mil długa wielu udzielnym

pod-

podlega panom. Hollendrzy w kraiu Kupańſkim trzymaią zamek *Konkordyą* od 50 żołnierzy ſtrzeżony. Portugalczykowie maią oſadę *Lafao* ſzańcami warowną. Przy Timorze leżą wyſpy: Lombata, Serbita, Floris, Kumbawa &c.

Miedzy mnieyſzemi Molukami Ternata ieſt nayſławnieyſza chociaż 8 mil ma obwodu, obfituie w ſagu, migdały, pomarańcze, cytryny, tabakę, zoſtaie pod królem Kompanii Hollenderſkiey raczey niewolnikiem niż ſprzymierzeńcem.

Tidor abo Tudura większa od Ternaty własnemu podlega królowi, a ten pod pozorem przymierza Hollendrom. *Motir* i *Machian* dawne króla Ternaty własności ledwie nie zupełnie w mocy zoſtaią Hollendrów. Bachian ieſt udzielnym króleſtwem zamkiem Hollenderſkim *Barnevelt* oſiodłanym. &c Amboina ſzańcami Hollenderſkiemi warowna w goździki obfituie równie iak Banda we śrzodku piąciu mnieyſzych wyſepek oſiadła w kwiat i gałki muſzkatowe żyżna pod iarzmem Kompanii Hollenderſkiey zoſtaie &c.

Jakie ieſt położenie i obſzerność Ceſarſtwa Ceylańſkiego?

Ceſarſtwo Ceylańſkie iednę zabiera wy-

ſpę

ſpę Ceylan nazwaną długą z pòłnocy na południe mil 90, ſzeroką mil około 50 a od brzegòw Koromandelſkich oddaloną na mil 15. Ceylan do trzech należy narodòw: Cingalów, Bedaſow i Hollendròw. Bedaſowie na wiele podzieleni pokoleniów właſnemi rządzą ſię zwyczaiami pod ſtarſzemi w każdym pokoleniu uſtanowionemi, poſiadaią kray równy dwoma gòrami otoczony miedzy wſchodem i północą.

Cyngalowie naròd ludny Ceſarzowi poddany Ceylanſkiemu, ktòry nad całym panuie kraiem wyiąwſzy kray Bedaſów i miaſta nadmorſkie, ktore Hollendrzy podbili.

Pańſtwo Ceſarza Ceylanſkiego ſkłada ſię z części wewnętrznych wyſpy, dzieli ſię na 42 powiatów, zamyka wiele gòr, miedzy którемi gòra Adamowa *Pic d'Adam* ieſt naywyżſza; we ſrzodku kraiu M. S, *Kandy* od Portugalczykow zburzone nie zewſzyſtkim ieſzcze z gruzów ſię podnioſło. *Digli-gi-nur* mieyſce pałacem Ceſarſkim ozdobione. Miaſta i miaſteczka w całym pańſtwie ſą gęſte i naſiadłe, ale lichemi i nieporządnie rozłożonemi zabudowane chałupami.

Wſzyſtkie miaſta portowe z pomorzem na mil 15 ku ſrzodkowi kraiu pomkniętym

po-

posiada Hollenderska Kupiecka kompania, mocnym trzyma one żołnierzem osadzone i twierdzami uzbroione. Te miasta są: *Jafanapatan* na połwyspie w połnocy osiadły z 24 powiatami, i wielkiemi cynamonowemi lasami. Miasto to wielkie i pięknemi ozdobione gmachami mocny zastania zamek. *Manar* wysepka na zachodzie z miastem i zamkiem ubespieczaiącym połów pereł. *Kalpentyna* wyspa także, trzema zamkami obroniona; *Chilawa*, port naywygodnieyszy w całey wyspie; *Negumba* zamek dla obronienia, lasu cynamonowego, *Kolomba* stolica rządu Hollenderskiego piękna i obronna z portem nad wybrzeżem morskim, w stronie połnocney miasta naywiększe cynamonowe rosną lasy; *Pontogala* obronna z portem, *Batekala*, port na wschodzie, *Trinkemala* nad obszernym wybrzeżem, obronna i mocna.

Jakie są własności Ceylanu?

Wyspa Ceylan gorzysta, lasami cynamonowemi okryta, słusznie nazywa się od Indyanów ziemią roskoszy dla obfitości i wielości bogactw, ktore ztąd wychodzą. Płodem Ceylanu i towarem są: orzechy Indyiskie, miód, wosk, kardamon, drzewo hebanowe, kawa, pieprz podługowaty, bawełna

na i bawełniane delikatne pod roznemi nazwiſkami płotna, iedwab, tabaka, muſzkuł, cukier, ryż, kość ſłoniowa, ſłonie wielkie w Indyach naydroższe, małpy ludźmi leśnemi nazwane, które na nogach tylnych chodzić nauczone rożne ſamym ludziom właściwe czynią uſługi, a nadewſzyſtko cynamon, ktòry ieſt korą wewnętrzną drzewa na tey tylko wyſpie roſnącego i handel Hollendrów niezmiernemi zyſkami bogącącego, którzy chcąc utrzymać w wyſokiey cenie ten drogi towar, nad million funtów, na rok nie wywożą, nad miarę zebrany palą.

W gòrach Ceylańſkich znayduią ſię różne kruſzce i drogie kamienie: rubiny więkſze od Peguańſkich, ſzafiry niebieſkie i białe bardzo twarde, topazy miedzy wſzyſtkiemi wſchodniemi naypięknieyſze. Dyamentów prawdziwych tu niemaſz, ale Cingalowie tak doſkonale bielą ſzafiry i topazy, że częſtò ludzie dobrze na tym towarze ſię znaiący kupuią ie za prawdziwe dyamenty.

Jaki ieſt charakter Ceylanczyków?

Bedaſowie Ceſarzowi nie podlegli, ſą biali, ku cudzoziemcòm ludzcy, śmiali, odważni, ale tak zawiśni co ſię tycze żon i còrek, iż za ſamo na nie weyrzenie gotowi ſą

za-

zabiiać, mowią bardzo mało, chodzą prawie nago, ſą wzroſtu małego, ale krępi, zwięzli; bronią ich ſą ſtrzały i łuk na pięć łokci długi w końcach okuty, z którego w ziemię utkwionego wypuſzczaią ſtrzały, i miaſto dzidy go używaią. Zyią mięſem ielenim,, miodem i owocami, mieſzkaią nad rzekami, ſypiaią na drzewach.

Cingalowie, według Knoxa Angielczyka przez lat 20 na Ceylanie niewolnika, ſą wzroſtu przyſtoynego, łagodni, ludzcy, z cudzoziemcami radzi obcuią, dowcipni, przemyślni, ochędożni, obyczayni i nic dzikiego niemaiący w obyczaiach i ſkłonnościach. Te przymioty i ich ſpoſobność do woyny, odwagę, trzeźwość, wſtrzemięźliwość ſzpeci ſkłonność do kłamſtwa, ſzalbierſtwo, w handlach oſzukanie, chluba i prożna duma.

Jakie ieſt położenie, obſzerność, żyzność &c: Króleſtwa Maldywſkiego?

Maldywy wyſpy paſmem z północy na południe przez mil 20 ciągnące ſię na morzu Indyiſkim na zachod Ceylanu z tey ſtrony Ekwatora położone, na 13 części na kſztałt gronów winnych Atollony nazwanych od natury podzielone i przeſmykami morſkiemi od ſiebie odłączone, rożncy ſą wielkości: iedne całe ſą bryłami ogromnych

ka-

kamieni, drugie gorami piaſku ruchawego nad ſtrych morza wynieſionego do mieſzkania zgoła nie zdatne, naywięcey ieſt takich, które ſkąpo rodzą ryż, a obficie orzechy Indyiſkie, ktoremi wyſpiarze żyią i handluią. Brzegi morſkie obfitym połowem nadgradzaią zboża niedoſtatek; tu ſię poławiaią konchy *koris* nazwane od Indyanów i niektórych Afrykańſkich Murzynów miaſto monety używane. M. S. całego kraiu *Mala* na wyſpie Mali domami z kamienia cioſanego i drzewa kokoſowego zabudowana, pałacem obſzernym królewſkim ozdobiona.

Arabowie i rodacy Indyanie narod ſkładaią Maldywſki, ſą oliwkowaci, wzroſtu wyſokiego, koſmaci, zdatni do broni i nauk i dość pomyślnie ćwiczą ſię w Aſtronomii. Niewiaſty znayduią ſię tak białe iak w Europie, włoſy długie przez pierzścień przeciśnione noſzą rozpuſzczone i kwieciem przetykane, długość warkocza przyſpoſobionemi nadſtawiaią włoſami. Oboia płeć rozwięzła w oſtatniey żyie rozpuście. Rząd ſamowładny ieſt przy krolu nazwanym *Raſkwan* ktory piſze ſię Monarchą trzynaſtu prowincyi i 12000 wyſp.

KSIĘ-

KSIĘGA IV.

O AFRYCE

Jakie iest położenie, granice, obszerność i nasiadłość Afryki?

Afryka według Jozefa od Afra wnuka Abrahama, abo według innych z słowa Hebrayskiego kurzawę dla piasków wielkich znaczącego nazwana, wielką iest półwyspą miedzymorzem Suez mil 20 szerokim do Azyi przytkniętą, graniczy od północy z Europą morzem śrzodoziemnym, od wschodu z Azyą morzem czerwonym i miedzymorzem Suez, od południa z kraiami nieznaiomemi oceanem Murzyńskim, á od zachodu z Ameryką oceanem Atlantycznym. Długość iey od przylądku dobrey nadziei do przesmyku Gibraltarskiego wynosi mil około 1500, á szerokość naywiększa z zachodu na wschód nad mil 1300, na około ma mil prawie 3800. Leży miedzy 1 i 70 stopniem długości, á miedzy 37, minut 30 szerokości północney i 24, minut 40 szerokości południowey. Nasiadłość Afryki nie iest według iey rozległości, podcho-

dzi przecież pod 140 millionòw duſz.

Jakie ſą właſności powietrza i żyżność Afryki?

Powietrze Afryki w powſzechności wzięte dla upałów kraiom podſłonecznym właściwych ieſt niezdrowe. Grunta piaſzczyſte ſkąpo rodzą wyiąwſzy Egipt i niektòre pomorza á mianowicie Barbaryą, gdzie iedne ziarno 100 przynoſi. Afryka delikatne wydaie owoce, drogie lekarſkie rośliny, iako to ſenes, kaſyą &c i na wielu mieyſcach zamyka złote i ſrebrne żupy. Drapieżne zwierzęta: lwy, lamparty, ryſie, ſłonie, wielbłądy, tygryſy. małpy, dzikie oſły &c obficiey w Afryce ſię płodzą, niż w innych świata częściach. W Barbaryi bydło i owce ſą oſobliwey wielkości i ſmaku. W rzekach znayduią ſię kónie morſkie i krokodyle, po polach ſtruſie, kameleony i węże niezwyczayney długości i grubości.

Jakiego przyrodzenia ſą Afrykanie?

Afrykanie ſą mocni, wzroſtu przyſtoynego, źli, dzicy, okrutni, niewierni, żadnemi naukami nieoświeceni, nie woienni wyiąwſzy Egipcyanòw i Barbarzyńſkie narody. Arabowie którzy w tym kraiu oſiedli na brzegach morza śrzodozięmnego używaią broni ogniſtey, bawią ſię morſkim rozbo-

iem

iem i różnią się cerą i postacią od rodaków. Wszyscy maią twarz ogorzałą, ci zaś którzy cale maią czarną, nazywaią się Murzynami.

Które państwa znacznieysze zamykaią się w Afryce?

Oprocz Egiptu, o ktòrym rzecz była pod Turcyą, państwa w Barbaryi, Etyopii, Nigrycyi, Kafreryi, Gwinei, i na wyspach zasiadłe w Fryce zamykaią.

ROZDZIAŁ I.

O państwach i narodach w Barbaryi osiadłych.

Barbarya tak nazwana od słowa Arabskiego *Barbar* znaczącego mowę miedzy zębami, które nazwisko iey nadali Arabowie w wieku VII nie mogący dobrze rozumieć ięzyka rodaków, obszerna Afryki pòłnocney kraina, oceanem zachodnim, morzem śrzodoziemnym, Egiptem, Nigrycyą otoczona, długa na mil 900, szeroka na 150, powietrzem umiarkowanym i w całey Afryce nayzdrowszym, gruntami na pomorzu w zboże, owoce, migdały, daktyle żyżnemi ob-

darzona, nasiadła iest od Mawrów, Arabów i Turków, którzy dla handlu Chrześcian cierpią i Zydów. Barbarya dobre ma porty, z których wychodzą towary: strusie pióra, zboże róże, indych, piasek złoty, skóry, wosk, cyna, korale, i dzielne konie. Obywatele są żwawi, odważni i dowcipni, ale bez nauki i poloru. Niewiasty zrzędne kochaią się w skromności.

Które kraie i państwa zamykaią się w Barbaryi?

Barbarya górą Atlas na dwie wielkie dzieli się części: na Barbaryą właściwą, w którey leżą: Cesarstwa Marokańskie, rzeczypospolite Algerska, Tunetańska, Trypolitańska i Barka od Turków przyłączona do Egiptu, Biladulgeryda; i Barbaryą południową za górą Atlasem osiadłą, która zamyka pustynią Zarę.

Cesarstwo Marokanskie dawna *Mauritania Tingitana* w zachodniey stronie Barbaryi położone składa się z królestw Marokańskiego, Fezańskiego, Tafiletańskiego, Suzańskiego i znaczney części Dary, graniczy na północ z morzem śrzodozięmnym, na wschód z królestwem Algerskim i dzikim polem Targą, na południe z pustynią Tanagą, na zachód z oceanem Atlantycznym,
dłu-

długości może mieć mil 220, szerokości 140. Każde królestwo Monarchią Marokańską składaiące dzieli się na prowincye, w których znacznieysze miasta są:

Marok miasto wielkie, stołeczne Monarchii na równinie osiadłe wiele z ludności i bogactw utraciło po przeniesieniu się Cesarzów na mieszkanie do *Mikienezu* nie dawno zbudowanego; *Feza* M. S. królestwa Fezańskiego z 3 miast złożona, ludna i bogata; *Tander* dawna Tingis od Anglików r. 1684 opuszczona; *Tetuan* w którym Anglicy naywięcey żywności kupuią dla Gibraltaru; *Laracha* Hiszpanom r. 1682; á *Magazan* Portugalczykom r. 1769 odebrane; *Sala, Saffia*, wszystkie portowe nad oceanem. *Suza* abo *Tarudan, Tafilet* miasta stołeczne dwoch królestw, á *Kitewa* prowincyi Dary. Królestwo Sugulmessańskie należało do Cesarza Marokańskiego, ale iest podbite od Arabow, obfituie w zboże, owoce, żelazo, ołów i antimonium. *Melilla, Ceuta, Pignon de Velez* są miasta obronne Hiszpańskie.

Królestwa Suzańskie, Tafiletańskie i Sugulmessańskie leżą w Biladulgerydzie.

Powietrze w całym kraiu iest miłe, łagodne i umiarkowane, kray stykaiący się z Barba-

baryą i nasiadłością i żyżnością inne przenosi prowincye: obfituie w zboże, owoce, migdały, figi, rozynki, winogrona, daktyle, cukier, wosk i miòd; góry w złoto, srebro i miedź; lasy we lwy w całey Afryce naysroższe i inne drapieżne zwierzęta; pola zwłaszcza nie urodzayne okryte są strusiami, dromedaryuszami &c.

Obywatele Cesarstwa Marokańskiego są Berberowie abo dawni Mawrowie z Hiszpanii wygnani, Arabowie, Beduani, Szawianie od Hiszpanów za panowania Saracenów z Hiszpanii tu przesadzonych pochodzący i Zydzi z Hiszpanii rugowani; Berberowie mieszkaią pod namiotami, błąkaią się po polach, górach i lasach z swemi trzodami i brzydzą się mieyskim życiem. Mawrowie Hiszpańscy dowcipni prowadzą życie pracowite, bawią się roli uprawą, rzemiosłami, handlem i morskim rozboiem. Arabowie podzieleni na pokolenia mieszkaią pod namiotami, które z iednego mieysca na drugie przenoszą, oddaią Cesarzowi dziesięcinę ze wszystkich dóbr swych i dochodow. Zydzi sami iedni prowadzą znaczny handel i są litkupnikami wszystkich kupców z tym państwem handluiących. Niewolnicy Chrześciańscy należą do Cesarza; stan ich iest nie-

szczę

ſzczęśliwy dla prac cięſzkości, pokarmu nie zdrowego i mieſzkania w lochach podziemnych, w których ich zamykaią. Miedzy towarami ztąd wychodzi kordyban, to ieſt ſkóra przednią ſztuką wyprawiona, którą my ſzafianem od miaſta Safii nazywamy.

Ceſarz Marokańſki piſze ſię Ceſarzem Afrykańſkim i wielkim Szeryfem to ieſt potomkiem Mahometa idącym od Alego zięcia i Fatymy córki fałſzywego proroka, panuie ſamowładnie, naſtępcą ſwym ſtanowi tego z ſwych ſynów który mu ſię naybarziey podoba, mianuie Muftego ale go nie ma mocy ſkładać; rozbóynicy zdobyczy morſkiey daią mu połowę i wſzyſtkich niewolków, biorąc od niego za każdego 50 talerów. Woyſka iego morſkie ſą ſzczupłe, lądowe zaś liczne nic warte, nie ſą ani dobrze uzbroione ani wyćwiczone.

Rzeczpoſpolita Algerſka u dawnych Numidyą i Mawrytanią Ceſarſką nazwana oprocz króleſtwa Algerſkiego z tey ſtrony góry Atlaſu, ma za tąż ſamą górą w Biladulgerydzie prowincye Zabę i Tegorarin, długość kraiu ieſt na mil 175, ſzerokość 150, leży nad morzem śrzodozięmnym i ſtyka ſię z królеſtwem Tunetańſkim, Marokańſkim &c. Powietrze ieſt umiarkowane,

grun-

grunta w ſtronie połnocney żyżne, w innych częściach piaſzczyſte i niepłodne.

Alger (Reſcurum abo Julia Cæſarea) M. S. wielkie, piękne i naybogatſze w Afryce. *Konſtantyna*, *Bona* przedtym *Hippona*, *Bugia*, *Trzemeczyn*; *Marſalkiwiwir* i *Oran* miaſta i porty należą do Hiſzpanii, á *Baſtyon* Fracuski do Francyi.

Rząd polityczny Rzeczypoſpolitey Algerſkiey ieſt na kſztałt aryſtokratycznego. Turcy od 260 lat panuiący nad Algerem ſami iedni ſkładaią ſtan ſzlachecki i ſami iedni wchodzą do rządów. *Dey* zgodnie od żołnierſtwa obrany ieſt Rzeczypoſpolitey głową, ma ſobie przydanych do rządu 4 Sekretarzów nazwanych *Hojas*, i *Kaſnadara* abo Podſkarbiego, z ktoremi ſądzi ſprawy, cło ſtanowi, ſkarbem ſzafuie publicznym, nakazuie podatki. On ſam ma moc ſtanowić pokoy, rozdawać urzędy, karać winnych, abo onym winę odpuſzczać, i wſzyſtkie ſprawy publiczne rozrządzać, oprocz ſpraw należących do wiary, które w mocy ſą duchowieńſtwa. Liczą tu na 12 tyſięcy Turków, krórzy wſzyſcy żołnierſką odprawuią ſłużbę i maią prawo do naywyżſzych urzędów. Pobiſurmanieni Chrześcianie temiż ſamemi ſzczycą ſię przywileiami,

co

co i Turcy, gdy służbę przyimuią żołnierską i stanowią się z Turczynkami abo niewolnicami Chrześciańskiemi; á zaś tak Turcy iako poturczeni Chrześcianie tracą prawo do urzędów poymuiąc w małżeństwo niewiasty Mawrskie abo Arabskie, z takiego postanowienia spłodzone dzieci nazywaią się *Kulolis*, mogą służyć woyskowo ale do urzędów maią przystęp zabroniony. Dzieci *Deja* są także niesposobni do sprawowania urzędów Rzeczypospolitey. Obywatele tego kraiu dzielą się na Turków, Arabów i Mawrów. Turcy czynią stan szlachecki panuiący, Arabowie i Mawrowie są niewolnikami Turków. Sułtan Turecki żadney nie ma w Algerze władzy polityczney i nie trzyma Baszy; posyła iednak do rządow duchownych Muftego.

Rzeczpospolita Tunetańska u dawnych Afryka właściwa oblana od północy morzem śrzodoziemnym, styka się z kraiami Algerskim, Trypolitańskim i różnych narodów Arabskich.

Tunis abo *Tunet* M. S. wielkie i bogate z zamkiem Guletą broniącym weyścia do portu. *Kairoan* sławne w historyi miasto od Saracenów zbudowane, teraz upadłe. *Porto-Farino* abo dawna *Utyka*. O 3 mile od

Tu-

Tunetu ſą rozwaliny ſławney Kartageny, która tak długo z Rzymem, o pierſzeńſtwo walczyła. *Tokorta* M. S. królestwa w Biladulgerydzie płacącego daninę Tunetanom.

Po długich woynach i kłótniach przez lat 160 Mawrowie Turkom odebrali nayważſze Rzeczypoſpolitey rządy, które ſprawuiący nazywa ſię Bey i ieſt udzielnym panem. *Dywan* ze wſzelkiey wyzuty władzy może Beyowi przekładać potrzeby kraiu abo poddanych uciemiężenie. Baſza Turecki przy mierney zachowany penſyi, bynaymniey nie wtrąca ſię do rządów,

Kray Trypolitańſki leży nad morzem śrzodozięmnym i ſtyka ſię z Derną, Zarą, Gadumą, Tunetem &c.

Tripol ieſt M. S. handlowne i mocne. *Leeda* przedtym Leptis, *Zoara* &c. Rząd tey Rzeczypoſpolitey ieſt aryſtokratyczny. Dey ieſt głową dywanu i woyſka Hetmanem. Wſzyſtkie te trzy Rzeczypoſpolite bawią ſię morſkim rozboiem i onym ſię bogacą. Narody, które chcą ſię uwolnić od ich napaści, muſzą bogatemi opłacać ſię im upominkami.

Biladulgeryda na południe Barki, Tripolu, Algeru i gòry Atlas obrocona, od

Egi-

Egiptu ciągnie się do morza Atlantyckiego, grunta ma piaszczyste i nieurodzayne, iedynym kraiu bogactwem są daktyle, strusie i wielbłądy. Arabowie Biladulgerydy obywatele na kształt Szwaycarów na służbę żołnierską różnym naymuią się potencyom, iedynie się bawią strzelaniem i łowieniem strusiow, ktòrych mięso iedzą, a piòra przedaią. Z zachodu na wschód 8 leży kraiu, które Biladulgerydę składaią: 1) Królestwa Suzańskie 2) Tafiletańskie z prowincyą Darhą należą do Cesarza Marokańskiego, 3) Sugulmessanskie wybiwszy się z mocy Cesarza Marokańskiego pod Arabòw zostaie panowaniem, 4) Tegorarin ludnemi wsiami i mocnemi zabudowany zamkami czynsz płaci Algerczykom, równie iako, 5) kray Zab żyżny, ale wody niedostatek cierpiący. którego M. S. *Peskara* pod Atlasem zasiadła. Kray *Mezab* należy do Zabu zamkami i gęstemi wsiami zabudowany, 6) Biladulgeryda właściwa legowisko szarańczy z M. S. *Truserą* w żyżnym kraiu w daktyle, położoną. Królestwo Tokortańskie pod hołdem zostaiące Tunetanów w tym leży kraiu równie iak Gadumańskie z M. S. *Gadumą*, które wybiło się z mocy Tripolitanow, 7) Królestwo Fezzeńskie hołduie Tri-

poli-

politanom. Na wſchodzie tego krolestwa leży kray *Raſſem* abo ſkamieniały do mieſzkania niezdatny, 8) Krainy Uguela i Siowa wchodzą do Barki. Siowa rządząca się wolnie płaci czynſz Tripolitanom. W bliſkości była ſławna Jowiſza Hammońſkiego bożnica.

Dzikie pola abo puſtynia Zara według innych *Sahara* mniey ieſzcze niż Biladulgeryda naſiadła dla ſtep dzikich i piaſzczyſtych równin okiem niedoścignionych, od Arabów morzem nazwanych piaſzczyſtym, które wiatrem poruſzone ćmią ſłońce i gromadne zaſypuią karawany. Dawni Garamanci mieſzkali w ſtronie tey krainy wſchodniey, á Getulowie w zachodniey. Położenie iey ieſt miedzy górą Atlaſem, Egiptem, Nubią, Nigrycyą i oceanem; długość ze wſchodu na zachód mil 800, ſzerokość naywiękſza 300. Powietrze ieſt zdrowe ale niezmiernie gorące, grunta płonne, oprocz daktylów, nic prawie nie wydaią. Poſiadaią ią dawni Afryki rodacy Mawrowie i Arabowie na pokolenia podzieleni i królikom mnogim poddani. Kraiopiſarze poſpolicie na 5 ią dzielą części, które ze wſchodu na zachód takim ciągną się ſzykiem 1) Berdoa 2) Lemta: 3) Terga, 4) Zuenziga, 5) Zanhaga.

Ber-

Berdoa ſtyka ſię z Egiptem ma 3 miaſteczka i wſi kilkanaście.

Lemta puſta i zgoła nieurodzayna, z której w hiſtoryi ſławni Almorawidowie w wieku XI wyſzedłſzy, założyli mocną monarchią w Maroku i Hiſzpanii.

Terga obfituie w wodę, paſtwiſka, mannę i daktyle.

Zuenziga ſucha i piaſzczyſta obfituie w ſól kopaną, którą karawanami prowadzą do Maroku i Tombutu.

Zanhaga zachodzi do morza, które przylądki Mirik, Boiador i Nun biały okrąża; kray to ieſt zgoła płonny, w którym widzieć ſię daią rozwaliny dwoch zamków Francuſkich zburzonych *Portandik* i *Argwin*. Dwa także Murzyńſkie miaſta *Hoden* i *Tegazza* znayduią ſię. Gumma Senegalſka z drzewa małego rodzaiu akacyi ſącząca ſię i ſól kopana z Zanhagi wychodzą. Mawrowie te towary z Europeyczykami zamieniaią na ſukna, grzebienie bukſzpanowe, naczynia moſiężne i inne, noże, żelazo, pieprz, korzenie &c.

ROZDZIAŁ II.
O pańſtwach Etyopſkich.

Etyopia graniczy na pòłnoc z Egiptem,

na

na wſchód z morzem czerwonym, na południe z Kafreryą, na zachód z dzikiemi polami które ſię ſtykaią z Nigrycyą i Gwineą; dzieli ſię na Etyopią dolną ku pôłnocy obroconą, ktòrą dawni kraiopiſarze nazywali Nubią, á teraźnieyſi Sennaryą abo Sennar i Etyopią gòrną abo Abiſſynią.

Które pańſtwa zamykaią ſię w Etyopii dolney abo Nubii?

Nubia abo dolna Etyopia otoczona paſmem gór, które ią dzielą od Egiptu na północ, od morza czerwonego i pomorza Abex na wſchód, od Abiſſynii na południe, od Nigrycyi na zachôd, oblana Nilem w zdłuż kraiu płynącym ledwie ieſt z położenia znaioma, przy Nilu na milę w ſzerz żyżna, w innych mieyſcach piaſzczyſta i puſta, obfituie w złoto, różne drogie wonności, drzewo Sandałowe i hebanowe, w trzciny cukrowe, z któremi iednak Nubianie obchodzić ſię nie umieią, w konie i wſzyſtkie drapieżne zwierzęta. Nubianie maią twarz czarną, wargi wielkie, nozdrze ſzerokie i ſkład ciała mocny, ſą zli, chytrzy, zdradliwi, rozboiem ſię bawią, żadney obyczayności nie znaią, niektòrzy iednak, z nich handluią z Egiptem, á niektorzy pilnuią rolnictwa.

W Nubii zamykaią ſię 4 krolestwa: Senarſkie podbite od Króla Fungu i do iego pańſtwa przyłączone; Dungalſkie hołduiące Krolowi Senarſkiemu; Sudańſkie i Dekińſkie.

Króleſtwo Senarſkie obſzerne i mocne w ſtronie zachodniey Nilu ma M. S. *Sennar*, nad Albawą zaſiadłe, ludne i bogate. Pałac krolewski murowany oprocz ogromności, nic nie ma oſobliwego.

Króleſtwo Dungalſkie na północ Senarſkiego położone, onemu hołduie, M. S. *Dungala* Nilem oblana pięknym królewſkim pałacem ieſt ozdobiona.

Krolestwo Sudańſkie leży ku zachodowi, á Dekińſkie ku połnocy nad granicą rozciąga ſię Egipſką.

Ktore ſię pańſtwa w Abiſſynii abo Etyopii górney znayduią?

Etyopii gorney nazwiſko dawne Abaſena w poźnieyſzym czaſié zamieniło ſię w Abaſſią, zkąd urosła *Abiſſynia*, graniczy na północ z Nubią, na wſchod z Abachem, na południe z Gallami i Agawami, na zachod z polami dzikiemi do Nigrycyi rozciągnionemi; długość iey prawie ſzerokości równa mil około 200 wynoſi; przedtym daleko obſzernieyſzemi zamykała ſię granicami, i dzie-

dzieliła się na 36 królestw, które od niey odpadły. Można ią dziś dzielić na Cesarstwo Abissyńskie i kraie od niego oderwane.

Abissynia żadnych miast nie ma, zaledwie się znayduią wsie z namiotow złożone, ktore się z iednego często mieysca na drugie przenoszą. Sam Cesarz Abissyński pod takiemi mieszka namiotami, temi czasy mieysce *Gondar* nad ieziorem Dambeą iest obrane. *Axum* M. S. dawney Abissynii tak sławne, że dawni pisarze cały narod od tego miasta Axumitami nazywali; do tych czas widzieć się daią wysokie piramidy, rozwaliny wielkich gmachow, i na kamieniach napisy Greckie i Łacińskie.

Jakie iest powietrze, żyzność i płód ziemny Abissynii?

Upały słoneczne na rowninach panuią nieznośne, na gorach zaś łagodności obywatele doznawaią powietrza. Deszcz w tym kraiu nie kroplami ale niby konwiami się leie, śnieg nie iest znaiomy, i obywatele nie daią wiary cudzoziemcom o nim mowiącym. Kray ten górzysty wszędzie iest żyżny gdzie tylko może bydź uprawiony i zasiewany, w niektórych mieyscach trzy na ieden rok przynosi żniwa; pszenica, ięczmień, proso, teff maiący smak żyta, ogrodowiny, owo-

ce,

ce, dobrze ſię udaią; w gòrach znayduią ſię rożne drogie kruſzcze, ale ich Abiſſyńczykowie nie dobywaią, ſolne żupy ſą nieprzebrane; piaſek złoty rzeki niemal wſzyſtkie toczą, łąki i laſy uſtawiczna okrywa zieloność; bawełny, trzcin cukrowych, ſeneſu wielka ieſt obfitość; ziele nazwane *Aſſazoa* uſypia żmiie i każdy gad iadowity; iabłek i gruſzek do naſzych podobnych nie zna i nie ma Abiſſynia. Oprocz rożnego bydła Europeyczykom nieznaiomego, Abiſſynia płodzi woły niezwyczayney wielkości, owce też ſą tak wielkie, że onych ogon 50 waży funtow, a rogi wołow, ktorych miaſto węborkow do noſzenia wody używaią, trzymaią 5 garcy dobrey miary. Miedzy drapieżnemi zwierzętami, ktòrych wſzelkie rodzaie Abiſſynią napełniaią, lwow więkſzych od Abiſſyńkich żaden inny kray nie wydaie.

Handel wſzyſtek ieſt w ręku Arabow i Turkow w ſąſiedztwie mieſzkaiących. Ormianom narodowi przemyślnemu i do kreſow świata za zyſkiem biegaiącemu wſzyſtkie prowincye ſą otwarte, że obrządki i wiarę maią Abiſſyńczykom podobne: wprowadzaią oni do Abiſſynji materye bławatne, bawełniane, lniane i wełniane, korzenie, á

naybardziey pieprz, ktorym niepomiarkowanie Abiſſyńczykowie ſwe potrawy zaprawuią, rożne naczynia, ktore zamieniaią na piaſek złoty, ſkóry, woſk, kość ſłoniową &c; miedzy ziomkami kupno i przedaż dzieią ſię rzeczy zamianą; piaſek złoty i ſol w cegłę cięta ſłużą temu kraiowi za monetę.

Jakie ſą przymioty, ſkłonności i charakter Abiſſyńczyków?

Abiſſyńczykowie ſą naypięknieyſzym w całey Afryce narodem, zdobi ich wzroſt piękny i ſkład ciała według proporcyi ułożony; cerę ſwoię czarnooliwkowatą przenoſzą nad białą, nos ich nie ieſt zadarty ani wargi obwiſłe zwyczayne Nubianom i Kafrerczykom; ſą żywi, letcy, rzeźwi, mocni, wſtrzemięźliwi i do wytrzymania prac nayciężſzych ſpoſobni; zaleca ich byſtry dowcip, uwaga, rozſądek oſobliwy, miłość bliźniego i inne cnoty w towarzyſtwie potrzebne. Jednakże te chwalebne przymioty nie doſtały ſię rownym podziałem wſzyſtkim Abiſſyńczykom. Enareanie wſzyſtkich przechodzą męſtwem i dochowaniem panu wierności; Tygranie ſą nieobyczayni, zdraycy i tak zawzięci i mściwi, że gniew i nienawiść w familiach wiekuie.

Abiſſyńczykowie ćwiczą ſię w nauce ię-

zy-

zyka kraiowego dawnego, ktorego tylko do nabożeństwa i listow dyplomatycznych używaią, w kunszcie lekarskie, zioła poznawać uczącym, w Filozofii miedzy tysiącznemi błędami i ten przypuszczaiącey, że człowieka dwie ożywiaią dusze: iedna zgoła cielesna, druga duchowna. Astronomia Abissyńska nie iest doskonalsza od Filozofii: rozumieią że wszystkie planety na czymsi wiszą, że słońce wschodząc i zachodząc przecíska się przez iakąś dziurę. Mahomet rownie iak Abissyńczykowie w astronomii prostak twierdził, że planeta dzień czyniąca do studni zapada; o samych rzeczach świętych nie zgrabne składaią wiersze, listy rzadko do siebie pisuią, a gdy to czynią, publicznych na to naymuią pisarzow, malarstwo i snicerstwo są kunszty cale Abissyńczykom nieznaiome. Rzemiosłem zaledwie iakim się bawią, sami Zydzi tką płotna i naczynia robią żelazne. Kowalstwo według mniemania tego narodu iest rzemiosłem diabłom nie ludziom właściwym. Egipcyanow dawnych zwyczaiem rzemiosła od oycow podaią się synom i w iedney utrzymuią się familii.

Abissyńczykow życie proste zakrawa na sposob życia narodow dzikich. Niektorzy

pod namiotami, inni w chałupach z rokiciny plecionych na kſztałt leyku wyſtawionych, a inni w długich a wąſkich mieszkaią lepiankach wewnątrz matami obitych. Wielcy panowie i ſam Ceſarz iedzą z ſkorupy i poſpolicie ſami ſobie chleb pieką codzień. Chleb Abiſſyńſki ieſt cienki, tak zaś wielki, że miaſto obruſa cały ſtoł okrywa, ktory bieſiadnicy ſztukami łamią i iedzą. Godnie urodzeni nigdy ſię potraw nie dotykaią, pokoiowi do ſtołu ſłużący chleb i mięſo kraią i do gęby ſadzą. Wielkie kawały połykać ieſt tu moda, a iedząc wielki ſzeleſt czynić, ieſt właściwa ſzlachcie polityka. Pieczenia wołowa ſurowa ze krwie nie oſączona, ſolą, pieprzem i żołcią wołową zaprawiona na uroczyſtych daie ſię ucztach; żołć ze krwią wyciśnioną chętnie bieſiadnicy piią, iedni drugim podług godności ſtopnia ią podaiąc. Zaprawuią też mięſne potrawy ſoſem *manta* nazwanym z tłuſtości z kiſzek zwierzęcych wyciśnionym, ktory ſmażą z maſłem, ſolą, pieprzem i cybulą.

Zwyczaynym Abiſſyńczykow napoiem ieſt miod i piwo; na wizytach i bieſiadach obficie zawſze piią i zawſze ſię upiiaią.

Odziewaią ſię prawie po Turecku, pro-

ści

ści ludzie noſzą kamizole w męſkie ubranie ſzerokie z płotna proſtego wpuſzczoną, bogaci zaś żupany bławatne długie do goleni i ubranie męſkie z przodu bogate, á z tyłu ponieważ żupanem ieſt zakryte, z proſtego płotna. Starzy przykrywaią głowę czapkami lub noſzą zawoie, młodzi prawie zawſze ſą odkryci.

Płci żeńſkiey uſtawiczna ieſt zabawa pięknić ſię, ſtroić, włoſy wymyślnie trefić i ſtarać ſię każdemu podobać.

Nie maſz kraiu gdzieby mniey koſztowała podroż iak w Abiſſynii. Podrożny wſzędzie przy zwyczayney ludzkości znayduie wſzyſtkie wygody, czy ieſt goſpodarzowi znaiomy, czy nie.

Niemaſz także narodu, ktoryby mniey od Abiſſyńczykow podrożą ſię trudnił: w ſwym kraiu ieżdzą rzadko, a za granice nie wychodzą prawie nigdy.

ROZDZIAŁ III.

o Pańſtwach i Narodach w Nigrycyi osiadłych.

Nigrycya abo zięmia prawdziwie Murzyń

rzyńſka to ieſt czarnych narodòw oyczyzna zamyka ſię Zarą od pólnocy, Abiſſynią i Nubią od wſchodu, Gwineą od południa, oceanem od zachodu. Długość iey od wſchodu do zachodu zamyka mil nad 800, ſzerokość z południa na pòłnoc mil 200. Rzeka czarna od Ptolomeuſza nazwana *Niger*, od Francuzòw *Senegala* śrzodkiem Nigrycyi płynąca czyni przyległą z obu ſtron krainę żyżną w proſo, len, bawełnę, i ryż. Wſzędzie owoce rodzą ſię w obfitości, palmowe drzewo daie obywatelom wino, góry złoto i miedź, laſy drogą gumę &c. Murzyni Nigryccy cale czarni zęby maią białe, z ludzkością cudzoziemców przyimuią, ſą iednak grubianie, lubieżni i prożniacy. Mieſzkaiący w miaſtach idą za Alkoranem, błąkaiący ſię po ſtepach nie maią żadney wiary i obyczayności.

Które kraie leżą w Nigrycyi?

W Nigrycyi kładą kraiopiſarze nad 40 królеſtw, ledwie z nazwiſka znaiomych, dzikich i do wyrażenia trudnych; znacznieyſze ſą: Tombuckie, Mandyngańſkie i Burneńſkie, inne prawie wſzyſtkie we śrzodku kraiu zaſiadłe daninę płacą Królowi Tombuckiemu, a nad Gamrą i Senegalą położone ſą ſzczupłe i z nazwiſka nieznaiome.

Krò-

Króleſtwo Tombuckie naypotężnieyſze
i naybogatſze w Nigrycyi leży w pośrzod-
ku kraiu ku pòłnocy, M. S. *Tombut* zaſiadłe
bliſko odnogi rzeki czarney, bogate z han-
dlu, który prowadzi z Barbaryą. Domy
wſzyſtkie ſą kryte ſłomą, á lepione z kredy,
pałac Królewſki wſpaniały z cioſanego ka-
mienia zbudowany wyſokie i grube otacza-
ią wały, w nim ſą złożone niezmierne bo-
gactwa. Króleſtwa Zanfarańſkie, Zegze-
gańſkie, Agady &c. płacą daninę Królowi
Tombuckiemu.

Króleſtwo Burneńſkie na zachòd Nubii
położone, obfituie w zboże. Obywatele ta-
meczni nie maią ani wiary, ani praw, ani
małżeńſkich znaią związkòw. Zony i dzie-
ci do wſzyſtkich należą. M. S. *Burnum* w
ktòrym Król mieſzka. W ſtronie zacho-
dniey tego pańſtwa przepaściſte góry nie-
zmierną moc zamykaią złota.

Króleſtwo Mandyngańſkie rozciąga ſię
z południa ku zachodowi i zamyka wiele
mnieyſzych kròleſtw, ktòre mu czynſz pła-
cą. M. S. *Songa* oſiadła w kraiu żyżnym w
daktyle, ſłonie i małpy; naròd Mandyga-
nòw przyść tu muſiał z pomorza Atlań-
ſkiego.

Pomorze Nigrycyi od przylądku Te-
rem-

remſkiego ciągnie ſię do przylądku Werga, i zamyka dwie wielkie rzeki Senegalę i Gamrę. W tym żyznym i bogatym kraiu mieſzkaią 3 wielkie narody na mnieyſze oſady i 38 krôleſtw podzielone. Trzy wielkie narody, od których mnieyſze poſzły i różne nazwiſka pobrały, ſą: Mandynganie, Ualofanie (na mappach Jalofanie) i Fulianie abo Pulanie.

Mandynganie poſiadaią 19 krôleſtw na porzeczu pôłnocnym i południowym Gamry aż do oceanu zaſiadłych; ſą to miedzy wſzyſtkiemi narodami Murzyńſkiemi naygorliwſi Mahometanie i nayobyczaynieyſi ludzie, czuyni, przemyślni, ſprawni cały niemal handel tey krainy do ſiebie przeciągnęli, dla tego Europeyczykom naylepiey poznać ſię dali, żyią ryżem i korzonkami, które iedzą bez widelcôw i łyżek iednego zawſze czaſu położywſzy ſię na ziemi, piią zwyczaynie wodę, używaią iednak pod czas wina palmowego i napoiu nakſztałt piwa ze zboża kraiowego warzonego. Mocne Europeyſkie trunki tak im ſię podobaią, że podczas oſtatnie przedaią fanty dla zakupienia onych, bawią ſię roli uprawą, bydła paſzeniem, handlem, polowaniem, ryb łowieniem, muzyką, tańcami, i woien-

iennemi wyprawami. Panowie kraiowi wiele zakupuią niewolników, z ktòremi łaſkawie ſię obchodzą; wielkie tu ieſt zgorſzenie człowieka z właſnego ich narodu zaprzędawać Europeyczykom w niewolą, chyba za wyſtepek popełniony. Mieſzkaią w lepiankach ciaſnych do gołębnikòw naſzych podobnych; wioſki ich okrągłe otaczaią ſię paliſadami z trzciny ſadzoney na 6 ſtòp wyſokiemi; miaſta zwłaſzcza w których królowie mieſzkaią, daleko ſą wſpaniałſze i mocnieyſzemi twierdzami otoczone.

Naygłòwnieyſzy handel na porzeczu Gamry zawiſł na złocie, niewolnikach, kości ſłoniowey, woſku i gumie. Piaſek złoty Mandynganie i niewolnikòw ze śrzodka ſprowadzaią Nigrycyi, z narodu ſwego tych tylko zaprzedaią, którzy albo wyſtępek iaki popełnili, abo na woynie ſą poimani. Anglicy nad Gamrą maią 15 ſkładów kupieckich, a Francuzi ieden.

Ualofanie, Fulianie i Mandynganie z obu ſtron rzeki Senagali 13 króleſtw i 4 rzeczypoſpolite założyli. Ualofanie poſiadaią pomorze, Fulianie leżą ku wſchodowi, a Mandynganie ku południowi. Sarakolanie pomieſzani z Mandynganami o 240 mil od uścia Senegali króleſtwo dzierżą Galamſkie

ſty-

ſtykaiące ſię od południa z wolnym królestwem Bambuckim długim mil 24, ſzerokim 16. Ta mała kraina naybogatſze na świecie zamyka złote minery, nie w górach ale po rolach rozproſzone, warſztę ziemi zwierzchnią na ſtopę zebrawſzy, piaſek pokazuie ſię ze złotem zmieſzany, który w wodzie rozpuſzczony, naywyborniey-ſze daie złoto. Sarakolanie zakupuią ten drogi towar od Bambukanów i przedaią go abo Murzynom, abo ſamym Europeyczykom.

ROZDZIAŁ IV.

O państwach Afrykańſkich w Kafreryi zamknionych.

Kafrerya ieſt cała część Afryki miedzy Gwineą, Nigrycyą, Nubią, Abiſſynią i morzem położona. Nazwiſko tak rozległemu kraiowi Arabowie Mahometanie dali od słowa *Kiafar* to ieſt niewierny, że Afrykanie tam oſiadli prawdziwego Boga nie znali. Ponieważ Arabowie pomorze wſchodnie Kafreryi opanowawſzy, różne w nim założyli państwa i obywatelów niewolą obar-

czy-

czyli, cała Kafrerya może ſię dzielić na dwie chociaż nie równe części, na Kafreryą Arabſką i Kafreryą właściwą. Kafrerya Arabſka ſkłada ſię z Zangwebaru i Ayanu; Kafrerya właściwa dzieli ſię na północną, wſchodnią i południową.

Które państwa zaſiadaią w Zangwebarze i na brzegu Ayańſkim?

Zangwebarem i brzegiem Ayańſkim nazywa ſię to pomorze, które z południa od granic Monomotapy aż do przylądku Guardafu ſię ciągnie. Powietrzu podlega gorącemu i niezdrowemu, z gruntów mniey żyżnych zbiera proſo, zboże, pomarańcze, cytryny &c. Naywiękſze obywatelów, którzy ſą poganie lub Mahometanie, bogactwa zawiſły na zębach ſłonich w takiey obfitości że onemi ogrody i pola ſię zagrodzaią.

W Ayanie zaſiadaią króleſtwa: Adelſkie, Magadoxańſkie, Brawańſkie, Jubańſkie; w Zangwebarze: Melindańſkie, Mombazańſkie, Kwiloańſkie, Mongolańſkie i Mawrukańſkie.

Króleſtwo Adelſkie gorzyſte ale żyżne, handluie złotem, ſłoniową kością, kadzidłem i bydłem. Owce tu wielką maią ſzyię i głowę czarną, iedne krowy maią rogi podobne ielenim, drugie ieden tylko róg wę

łbie

ſbie zakrzywiony na grzbiet. Król z narodu Arabſkiego mieſzka w M.S. *Aukagureli*; *Zeila* i *Barbora* porty morſkie handlowne.

Krolestwo Magadoxańſkie mieſzkane od Arabów żwawych i okrutnych obfituie w ięczmień, owoce, paſtwiſka i bydło. M. S. *Magadoxa* nad uściem rzeki tegoż imienia zaſiadłe ſłynie handlem Indyiſkim i Arabſkim.

Rzeczpoſpolita Brawańſka, królestwo Jubańſkie i Mozambickie płacą daninę koronie Portugalſkiey.

Krolestwo Melindanſkie zprzymierzone z Portugalczykami obfituie w ryż, proſo, rożne zboża, ptaſtwo, bydło i owoce niezwyczayney wielkości, zoſtaie pod panowaniem Króla Arabſkiego, który wſpaniałością dworu wſzyſtkich Afryki wſchodniey celuie krolow; gdy wychodzi z pałacu nayprzednieyſi panowie nioſą go na ramionach, a na ulicach, które przebywa, naypięknieyſze panienki iedne drogie wonności palą, inne kwiaty rzucaią, inne pienie na iego pochwałę ſpiewaią. Arabowie mieyſcy ſą wſpaniali, obyczayni i ku cudzoziemcom grzeczni. Niewiaſty całey Afryki płeć żeńſką wdziękami i pięknością przenoſzą.

M. S, *Melinda* wielka, bogata, porządnie roz-

rozłożona i kościołami kilką Katolickiemi ozdobiona. Indyanie z Kambayi i Guzaraty z swemi towarami tu zaieżdżaią, ktòre zamięniaią na złoto, bursztyn, kość słoniową &c.

Kròlestwo Mombazańskie położone na wyspie, które rzeka na dwa rozdzielona warty opływa, zostaie pod panowaniem Arabskim, obfituie w figi, różne owoce i arcydobrą wodę. M. S. *Mombaza* wielkie i handlowne.

Królestwa Kwiloańskie, Pempańskie, Zanzibarskie, Monfiońskie hołduią Portugalczykom.

Królestwo Mongalańskie obfituie w minery złote i zwierzchność swoię rozciąga nad wiele hołdownikow. M. *Mongala.*

Królestwo Mawrukańskie rozległe i ludne pod panowaniem Arabskim, do ktòrego wyspy uściem rzeki Maniki obiegłe należą. Nad brzegami tego Krolestwa wyspy Kwerymbańskie należą do Portugalczyków. Cztery Komorskie, z ktòrych każda udzielnemu podlega panu.

Które kraie w Kafreryi leżą północney?

Kafrerya pòłnocna z pólnocy na południe od Abissynii i Nigrycyi podsuwa się aż pod 15 stopień długości południowey po

rze-

rzekę Zambezę, w niey się wielkie zamykaią państwa i ludne mieszkaią narody dzikością i rozboiem sławne.

Państwa są: Cesarstwo Monomugańskie, królestwa Gingarańskie, Lubańskie, Muiakańskie, Anzikańskie, Matambańskie &c: Narody Marakatańśki, Mossegayańśki, Dongańśki, Zimbańśki, Mumbańśki &c.

Cesarstwo Monomugańskie nie iest dokładnie do tych czas opisane, to tylko wiadomo że leży za ekwatorem i pod 53 merydyanem, że obszernością równa się z rzeszą Niemiecką, że powietrze ma gorące i niezdrowe, grunta urodzayne, obsituie w miód, minery złote, srebrne, miedziane, w słonie, i że obywatele czarni i wysokiego wzrostu czczą bałwany.

Kroleśtwo Gingirańskie na pòłnocy Ekwatora, a na południe Abissynii i Nigrycyi położone według świadectwa abo raczey domysłu niektòrych pisarzòw, wolnym obraniem na tronie osadza kròla, który panuie nad 15 królestwami daninę mu płacącemi. Ieden Xiądz Fernandez r. 1613 do tego się wcisnął królestwa, ale dokładnego nam nie zostawił opisania.

Królestwo Lubańskie abo Luwańskie na południe Abissynii ku wschodowi położo-

ne, Gallami narodem dzikim osadzone, bierze nazwisko od krola każdego ośmego roku obieranego, ktorego Luwą nazywaią, i ktory iest udzielnym w sprawach żołnierskich, w politycznych zaś rząd należy do ziazdu narodowego, ktory Luwa składa, i ma moc nie dopuszczać ustaw prawom narodu gruntowym przeciwnych. Gallonowie żyią naywięcey łupem i zdobyczą, po które zapadaią do Abissynii i państw pogranicznych; woyna iest iedynym ich rzemiosłem, wszystkie inne kunszty nawet rolnictwo w ostatniey zostaie wzgardzie, i dla tego żyżne tego kraiu role leżą odłogiem, chowaią iednak wielkie bydła trzody, które daią im pokarm, napóy i odzienie; mięso iedzą surowe, piią mleko abo wodę, odziewaią się skórami, żyią w pogaństwie uznaiąc istność powszechną, żadney iednak czci nie oddawaią; przysięga z ręką na owiey nie oddawaią; przysięga z ręką na owcy masłem namazaney położoną wykonana wkłada na nich taki obowiązek, od którego się dla życia utraty nie uwalniaią.

Królestwo Mujakańskie położone na wschodzie Benińskiego od żadnego kraiopisarza nie opisane, i dla tego cale nie znaiome od narodòw dzikich iest zaięte i dzierżane.

Krò-

Krolestwo Anzykańskie abo podług mapp Roberta Makokańskie miedzy krolestwami Mujakańskim od połnocy, a Kongańskim i Matambańskim od południa położone składa się z rozległych krain i krolestw. M. S. *Mozal* pałacem krolewskim dość przystoynym ozdobiony. Kray Anzykanów obfituie w zboże, miedź, drzewo sandałowe czerwone i szare. Warsztaty płotna z nici palmowych i iedwabiu częste służą ku odzieniu i handel utrzymuią. Obywatele rzeźwi, śmiali, woienni takiey są szybkości że rączością sarny ubiegaią. Lopez chwali ich męstwo i rzetelność, rzadkie zaiste cnoty w ludziach dzikich i tak okrutnych, że gdy im na brańcach nieprzyiacielskich zchodzi, sami siebie iedni drugich iedzą.

Krolestwo Matambańskie od krolestwa Angolańskiego oderwane, daie nazwisko rozległemu kraiowi Iaggami osadzonemu, a na południu Anzykanów położonemu i aż do Monomugii zachodzącemu. Z miast tey rozległey krainy iedna *Kassanda* iest łedwie z nazwiska znaioma, w którey krol albo wielki Jagga zwyczaynie mieszka. Jaggowie naród wielki i ludny na liczne dzielą się pokolenia, są wzrostu wysokiego, czarni, z ciała składu szpetni, zawsze chodzą na-

dzy,

dzy, a we wszystkich swych zwyczaiach i życia sposobie nayśroższą wyrażaią dzikość; liczne pokolenia Iagòw rządney nie podlegaią zwierzchności, błąkaią się po stepach i lasach żyiąc z zdobyczy i łotrostwa. Wszyscy pisarze świadczą, że cały naród ludzkim się karmi mięsem, za nic waży złoto, pola nie osiewa, ale w czasie żniwa w sąsiedzkie wpada krainy, bydło, zboże, ludzi zabiera i drzewa palmowe wycina z ktòrych cały sok osobliwszym wycisska sposobem. Niewiasty nie mogą dostąpić zamęścia ani podobać się męszczyznom, chyba dwa zęby dolne, a dwa gòrne z sprzodu sobie wyrywaiąc, dzieci które się rodzą w obozie zabiiaią dla uniknienia pracy w wychowaniu onych, á na to mieysce Iagowie u sąsiedzkich narodów kradną, abo gwałtem biorą dzieci oboiey płci doroślеysze, onym wygodę iako własnym swym czynią, chłopcom kładą na szyię obroż na znak niewoli, ktòrą poty ci noszą, poki zabitego od siebie nieprzyiaciela głowy do wielkiego Jagi nie przyniosą; w tenczas przestaią być niewolnikami, są przyięci do narodu i zostaią *Gonso* to iest żołnierzmi.

Marakatowie blisko Ekwatora w stronie pòłnocney kray posiadaią obszerny; Bo,

rorowie narod liczny, bitny i okrutny śrzodek dzierżą kraiu, z drugiey ſtrony Ekwatora mieſzkaią Moſſegayanie z nazwiſka i okrucieńſtwa znaiomi. *Morawa* nad wielkim ieziorem zaſiadła ieſt ich ſtolicą. Dongowie miedzy Bororami i Iagami błąkaią ſię po dzikich puſtyniach. Zimbanie ludoiedzcy oddzieleni ſą od Bengueli rzeką Kunenią: Mumbanie narod ſrożſzy od Zimbanów z granicami ſtykaią ſię Monomotapy.

Ktore państwa znayduią ſię w Kafreryi wschodniey?

Kafreryą wſchodnią opływaią rzeki Manika, Zambeza i morze, zamykaią ſię w nim Ceſarſtwo Monomotapańſkie, krolestwa Manikańſkie, Sofalańſkie, Sabiańſkie Inhambańſkie, Mongawſkie &c.

Ceſarſtwo Monomotapańſkie rzeka Zambeza opływa z połnocy i zachodu, morze od wſchodu, á kray Chikanga zamyka od południa. Pańſtwo to z 25 ſkładało ſię krolestw, z ktorych wiele wzbiło ſię z poddańſtwa. M. S. Monarchyi *Zimbao* pałacem bardzo wielkim Ceſarſkim ozdobiona miedzy zamkami *Tetą* i *Seną* do Portugalczyków należącemi, ktorzy ſami iedni z tym pańſtwem handluią. Inne miaſta cale Europeyczykom nie ſą znaiome.

Powietrza łagodność, gruntów żyżność, zboża, pastwisk, owoców, cukru, ryżu, bydła obfitość czynią państwa Monomotapańskie zwłaszcza we śrzodku kraiu zasiadłe dziwnie ludne. Znayduią się minery złote i srebrne w górach, piasek złoty w rzekach, á po lasach nie zwyczayney wielkości strusie. Portugalczykowie wywożą ztąd złoto, kość słoniową, bursztyn i niewolników, á kray zarzucaią bławatem, płotnem i Indyiskim różnym towarem.

Obywatele czarni maią wzrost przystoyny, są zdrowi, mocni, żyią długo, bawią się uprawą roli i pasterką, żyzność kraiu czyni ich gnuśnemi, i do pracy wielkiey niesposobnemi. Męstwo iednak ich, sposobność do woyny i szybkość w biegu są od pisarzow zalecone.

Cesarz panuie samowładnie, chowa wielkie woyska dla zatrzymania w posłuszeństwie królów danników, których synowie w pałacu Cesarskim z młodości biorą wychowanie, a potym Cesarzowi do lat 20 wieku swego służą, naostatek pierwsze państwa urzędy sprawuią. Piszą niektórzy o nim, że gdy kicha i piie całe miasto o tym ostrzeżone życzy mu zdrowia, że gwardya iego z 12000 składa się niewiast i 200 psów wielkich, że

poddani żadnego mu podatku nie płacą, służą iednak 7 dni pańszczyzny w miesiącu, że nikt do niego nie przystępuie bez upominku.

Krolestwo Manikańskie ktoremu rzeka z północy płynąca (Robert nazywa ią Laurent Marquez) imię daie, leży na północy Monomotapy ku wschodowi. Krol nazywa się *Chikanga*, M. S. *Manika* którą z południa otaczaią gory żyżne w złoto. Więcey wiadomości o tym państwie nie mamy.

Krolestwo Inhambańskie na mil 70 w zdłuż morza wyciągnione od bałwochwalców mieszkane. Oprocz M. S. *Tongi* i zamku Portugalskiego *Inhaqua* nic więcey o tym kraiu nie wiemy.

Królestwo Sabiańskie na połnocy Inhambańskiego położone, ledwie z nazwiska znaiome zostaie pod panowaniem Króla zowiącego się *Sedanda*.

Krolestwo Sofalańskie hołduie Portugalczykom. Krola nazwisko iest *Kwitewa*.

Niektórzy pisarze biorą ten kray za *Ophir* Salomona.

Krolestwo Kwiterrańskie od Roberta na połnocy Sofalańskiego położone; cale nie iest znaiome.

Kro-

Króleſtwo Mongawſkie (Mongas) górą Lupatą i rzeką Zambezą od wſchodu i zachodu ograniczone obfituie w żyżne grunta, ryż, ptaſtwo, bydło i bogate minery.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i dział Kafreryi południowey?

Kafrerya południowa czyni ten klin, ktòry ścieśnia i kończy Afrykę na przylądku dobrey nadziei, graniczy od Gwinei przylądkiem *Negro* i rzeką *Kuneną*, od Kafreryi pòłnocney piętnaſtym ſtopniem ſzerokości południowey, od Kafreryi wſchodniey Zambezą i Maniką rzekami. Kray ieſt nie ludny dla płonney roli, piaſków i bagnòw; na gruntach dobrych rodzi ſię zboże i i owoce. Na paſtwiſkach żyżnych wielkie ròżnego bydła paſzą ſię ſtada, owce nie okrywaią ſię wełną ale włoſami, laſy napełniaią rożnego rodzaiu drapieżne zwierzęta, powietrze bardziey ieſt zimne niż ciepłe zwłaſzcza ku południowi, wſzędzie iednak zdrowe. Kafrowie na różne podzieleni narody ſą ſzpetni, czarni, nieochędożni i dzicy, miedzy narodami naycznacznieyſi ſą Cimbebazanie, Butuanie i Hotentotowie.

Naród Cimbebazańſki żyie pod Królem zwanym Mataman, zaſiada kray obſzer-

ſzerny, na zachòd ſtyka ſię z morzem, á na wſchòd przypiera do Butuanu. Powietrze ieſt tam arcyzdrowe; kray we wſzyſtkie obſituie żywnosci, w gòrach znayduią ſię kryſztał i różne kruſzce. Cały naròd czci bałwany.

Króleſtwo Butuańſkie od wſchodu Zambezą oblane, od zachodu do Cimbebazanòw przyparte w żyżne złote obſituie góry.

Hotentotami wſzyſtkich nazywamy Kafròw na końcu Afryki południowey mieſzkaiących. Nazwiſko to im ieſt dane od ſłowa *Hottentots*, ktòre uſtawicznie w ich brzmi uſtach. Właściwi Hotentotowie z dzierżawami ſtykaią ſię Hollenderſkiemi; ku pòłnocy, na wſchód i zachód dzikie, á niektòre błąkaiące ſię zaſiadły kray narody, iako to Sonkwanie, Gaſſikwanie, Grigrikwanie, Namakwanie &c. Wſzyſcy ci ludzie ſą czarni, ſzpetni, nieochędożni, nigdy paznokci u rąk i nòg nieobcinaią, rzeczami nayſzpetnieyſzemi ſię karmią, zwyczayny iednak pokarm ich ieſt, korzonki różne, mleko i owoce. Szpetność ich przyrodzoną piękne nadgradzaią duſzy przymioty: przyiemność, bliźniego miłość, w przyiaźni ſtałość, ſprawiedliwość, rzetelność właściwą Hotentotów ſą cechą, i ma-

lo

ło ieſt narodów, ktòreby ich tak pięknemi celowały cnotami. Gnuſność i pròżnowanie ſą im tak zwyczayne, że żadne Hollendrów zachęcania i pożytków powaby nie mogły do tych czas wciągnąć ich do pracy.

ROZDZIAŁ V.

O Państwach i narodach w Gwinei zaſiadłych.

Gwineą nazywamy całe to pomorze, które od góry nadmorſkiey *Verga* aż do takieyże góry *Negro* rozciąga ſię, á w śrzodek Afryki na mil 120 zachodzi; graniczy z Nigrycyą i Kafreryą, na zachòd i południe morze Atlantyckie ią oblewa. Dzieli ſię na dolną abo króleſtwo Kongańſkie i gorną. Wielkie upały powietrze czynią niezdrowym. Grunta żyżne obficie rodzą ryż, proſo, ięczmień, trzcinę cukrową i wyborne owoce. Handel zawiſł na piaſku złotym, woſku, burſztynie, ſkorach, bawełnie, kości ſłoniowey i niewolnikach, ktorych z tego kraiu naywięcey Europeyczycy wyprowadzaią do oſad ſwych Amerykańſkich. W gorach znaduią ſię minery złote, w laſach rożne zwierzęta, ptaſtwa, iako papugi, pawie &c.

Owce Gwineyſkie miaſto wełny maią włoſy, a ludzie miaſto włoſow wełnę. Wſzyſtkie narody Europeyſkie do portow Gwineyſkich zawiiaią z towarami, á niektore maią kupieckie ſkłady i dla beſpieczeńſtwa handlu oſadzone żołnierzem zamki.

Murzyni Gwineyſcy ſą dowcipni, rozeznani, ſprawni i mocni, ale dumni, chytrzy, mściwi, gnuśni, prożniacy i wielcy złodzieie. Prawie wſzyſcy czczą bałwany, chodzą nago, iedzą ſurowe mięſo, żyią pod rządem krolewſkim, a niektorzy używaią wolności.

Na które części dzieli ſię Gwinea dolna abo południowa?

Gwinea dolna zaczyna ſię od przylądku *Negro*, á kończy ſię na przylądku *Lopez Gonſalwez* pod pierwſzym prawie ſtopniem ſzerokości południowey położonym. Z południa na północ idąc te w niey znayduią ſię kraie: 1) Benguela, 2) Angola, 3) Kongo, 4) Loanga.

Benguela kroleſtwo od zachodu oblana morzem, od połnocy ſtyka ſię z Angolą, do ktorey iako prowincya należy, od wſchodu z Kafreryą, od południa z pańſtwem Matamana; nad brzegiem morſkim leży M. S. liche *Benguela*; Portugalczykowie w tey ſtronie zabudowali miaſto z zamkiem *S.*

Fi-

Filipa, ktore nową *Benguelą* nazwali. Inne ich w tym królestwie dzierżawy wzdłuż i wszerz na 70 mil rozciągaią się, ktorych grunta od wielkiey liczby Murzynow są wyrabiane; miasta i wsi z źiemi samey zbudowane nie wiele zalecaią przemysł Europeyski.

Powietrze Benguelskie zdrowiu Europeyczykow tak iest przeciwne, że wszyscy tu mieszkaiący cerę tracą, oddech ciężki cierpią, słabym i drżącym głosem mówią. Kray zbogacaią minery miedziane i srebrne.

Murzyni kraiowi nazywaią się *Endal-Ambondos*, nie znaią ani prawa, ani rządu, chociaż w pomorzu znayduią się wsi noszące tytuł Xięstw. Z przyrodzenia są boiaźliwi, prożniacy i lubieżni, chodzą nie mal nago, niewiasty noszą na szyi obróż mosiężną ważącą 15 funtow, á na ręku i goleniach pierścienie z tegoż kruszcu.

Krolestwo Angolańskie leży na połnocy Bengueli, á na południe Kongu, dzieli się na 6 wielkich prowincyi, w ktorych Portugalczycy nayżyżnieysze posiadaią mieysca pod rządem w mieście *S. Paweł de Loanda* osadzonym. Krol Angolański mieszka w stronie południowey na gorze wysokiey przepaścistey 7 mil na około maiącey, na ktorą

nie można wniść tylko iednym ciasnym wąwozem w skale wykutym, i zawsze troskliwie strzeżonym; pola, ktore tę gorę otaczaią, obfituią w pastwiska, niektore zboża i owoce. W całym tym kraiu zdrowey nie masz do picia wody.

Angolańscy Murzyni psie iedzą mięso obyczaiem innych Afrykanow, ci ktorzy pod iarzmem zostaią Portugalskim są Chrześcianie, ale za przykładem swych panow idąc w ostatniey żyią rozwiązłości i rozpuście. Portugalczycy wyprowadzaią co rok na 15000 Murzynow z Angoli, ktorych posyłaią do Ameryki.

Kongo krolestwo Chrześciańskie miedzy Angolą od południa, á Loangą od połnocy położone, dzieli się na 6 wielkich prowincyi, nad ktoremi przełożeni wielkorządzcy abo *Mani* tytułuią się po Europeysku Xiążętami, Hrabiami &c.

Stolica krolestwa i prowincyi Bemby *S. Salwator* przedtym Banza na roskoszney gorze o mil 50 od morza zbudowana, pałacem krolewskim, wspaniałemi kościołami i pańskiemi szczyci się domami. Inne miasta daiące nazwisko prowincyom są: *Batta*, *Pango*, *Sundi*, *Pemba*, *Sonho &c.*

Na połnocy prowincyi Sundi ku wschodo-

dowi leży małe kroleſtwo *Kondi* nad ktorym zawſze panuie białagłowa.

Kongo używa powietrza bardzo łagodnego, zima tamteczna ktora ſię zaczyna w Marcu, á kończy ſię w Wrześniu, rowna ſię z nayroſkoſznieyſzą wioſną Włoſką, i zawiſła na deſzczu prawie uſtawicznym, ale ciepłym, ktory rzek wylewami kray zatapia; ſame niewiaſty nie pługiem ale naczyniem nakſztałt kielni ziemię uprawuią, i dwa zbieraią żniwa w Kwietniu i Grudniu. Wſzyſtkie zboża kraiowi właściwe, á niektore z cudzych kraiow ſprowadzone dobrze ſię tu udaią; żupy miedziane, porfir, iaſpis znayduią ſię w gorach; buyne paſtwiſka żywią wielkie ſtada wołow, krow, koz, świń i rożnego bydła. Wſzyſtkie zwierzęta drapieżne wyiąwſzy ſamych lwow, oſobliwſzym ſię płodzą ſpoſobem: ſłonie, tygryſy, wilcy i inne rożne Europeyczykom nie znaiome.

Kongolanie w znacznieyſzey i ſzlachetnieyſzey narodu częśei Chrześcianie od Portugalczykow do wiary nawroceni ſą oliwkowaci, wzroſtu ſrzedniego, oczu czarnych, a niektorzy iaſnozielonych, warg wielkich i obwiſłych, obyczayni i grzeczni względem cudzoziemcow, w poſiedzeniu mili i zabawni, w ſprawach do ſłuſzności ſię łatwo

ſkła-

skłaniaią, gładko myśli ſwe tłomaczą, pod czas iednak dumę i żywość pokazuią. Wada tego narodu powſzechna, że ſą prożniacy, gnuśni i wſtrętu do pracy, rzemioſł i nauk przekonać nie mogą, nauczyli ſię iednak od Portugalczykow czytać, piſać, potrzebnieyſzych ſtanowi obywatelskich nauk, i tkać materye z kory pewnych drzew. Trudno im ſię powściągnąć od trunkow mocnych i złodzieyſtwa; Nayznacznieyſi Panowie w niełaskę gdy wpadną krolewską czynią z ſobą związek i bawią ſię rozboiem. Surowe kary powściągnęły nieco Kongolanow od zdrad okrutnych i trucia ſwych nieprzyiacioł.

Zwyczaynemi tego kraiu potrawami ſą: iarzyny, chleb, korzonki i owoce. Mięſo tu ieſt drogie i rzadko używane. Bieſiaduią zwyczaynie w nocy, piiąc trunki gorące, zabawiaiąc ſię grą kart, ſpiewaniem, tańcami, mieſzkaią w iamach liściami przykrytych, abo w chałupach z chroſtu plecionych.

Loanga kroleſtwo od Kongańſkiego zachodzi na połnoc pod Ekwatora, dzieli ſię na 10 prowincyi: Gobbi, Setta, Loanga &c.

M. S, *Loanga* o milę od morza na rowninie położona i obſzernym krolewſkim pałacem ozdobiona; ulice chociaż nie ro-

wne

wne z obu ſtron drzewem palmowym i innym oſadzone i miaſtu czynią ozdobę, i przechodzącym ochłodę. *Longera* miaſto mogiłą krolow zębami ſłoniowemi zagrodzoną ſławna o dwie mile leży od ſtolicy, *Kaia* na mieſzkanie dziedzica korony naznaczona, *Kapinga* &c.

Grunta Loangańſkie bez pługa i ſprzężaiow uprawione wydaią na rok 3 żniwa. Zboża temu kraiowi właściwe: *Maſſanga* z ziarna do naſzych podobna konopi nakſztałt trzciny roſnąca; *Maſſabala* także nakſztałt trzciny roſnąca, i z iednego ziarna 2 naſze kwarty naymniey zboża podobnego do kąkolu rodząca; *Maniok* z ktorego korzenia chleb pieką, tabaka, pieprz, trzciny cukrowe, kaſya i wſzędzie i obficie ſię rodzą. Pomarancze, cytryny, limonie, kokoſy ſą tu bardzo rzadkie, ktorych niedoſtatek ſetnie nadgradzaią pataty, ignamy, dynie, banany i inne piękne i ſmakowite owoce. Rośnie tam ogromne drzewo *Metamba*, z ktorego ſok płynący w naymocnieyſze zamienia ſię wino, liście zaś nie tylko do przykrzycia ſłużą domow, ale do przędzy i tkania płotna, ktorym wſzyſcy ſię odziewaią. Niemaſz w Afryce kraiu, w ktorymby i więcey i więkſzych znaydowało ſię ſłoniow iak w Loandze,

Murzyni Loangańſcy bałwochwalcy ſą składu ciała przyſtoynego, wzroſtu wyſokiego, komplexyi mocney, dość miedzy ſobą grzeczni, bardziey zabobonni niż nabożni, niewypowiedzianie chciwi i łakomi, zdradliwi, ſzalbierze, żarłocy i na ſproſne nierządy wylani, przyſtoyniey ſię odziewaią od innych Murzynow, rożne płotna i materye robią z drzewa palmowego; codziennym ich pokarmem ieſt ryba wędzona i świeża z rożnemi korzonkami zgotowana, oleiem palmowym, ſolą i pieprzem zaprawiona; na ſame uczty uroczyſte mięſne rożnego rodzaiu potrawy ſą zachowane.

Prace nayciężſze i rolnicze na ſamę płeć żeńską w tym kraiu padaią. Same niewiaſty uprawiaią i oſiewaią grunta krolewskie, pańskie i ſwych mężow, ktorzy z ſwemi żonami iako z niewolnicami ſię obchodzą. Nigdy one z małżonkami wraz nie iadaią, i na tym tylko przeſtawać muſzą, co ze ſtołow mężow ſchodzi. Gdy mąż ſię pokaże, żony przed nim na twarz upadaią á inaczey mowić im do męża nie godzi ſię, tylko klęczącym na kolanach; Dapper piſze, że z rodzicow Murzynow rodzą ſię pod czas w tym kraiu dzieci białe i takiemi zoſtaią

przez

przez całe ſwoie życie. Tacy biali Murzyni osobliwſzą od ſwych ziomkow cześć odbieraią: oni robią bałwany, wiele zakonnych ſprawuią obrządkow, w przytomności krola ſiadaią, i na targach bez zapłaty rożne żywności dla ſiebie biorą.

Które kraie zamykaią ſię w Gwinei górney abo północney?

Gwinea gorna od przylądku *Lopez Golſaľwez* pod pierwſzym prawie ſtopniem ſzerokości południoWey położonego ciągnie ſię do przylądku *Verga*, z południa na połnoc te w niey zamykaią ſię kraie: 1) Biafara, 2) Kroleſtwo Benińskie, 3) Pomorze niewolnicze, 4) Pomorze złote, 5) Pomorze ſłoniowe, 6) Pomorze pieprzowe abo Malagweta, 7) Podgorze lwie abo Sierra Leona.

Biafarę zamknioną od południa przylądkiem *Lopez Golſaľwez* á od połnocy przylądkiem pięknym abo *Formoſa* oblewaią ſzerokie rzeki ze śrzodka Afryki płynące: Olibata, Gabon, Angra, Kamarona, rzeka krolewſka, Jamur, Banda, Koneda &c; brzegi tych rzek rozkoſzne, i ludne gęſte zaſiadaią wſi Murzyńskie, á warty napełnia wielka moc krokodylow i koni morskich.

W Biafarze liczne mieſzkaią narody Mu-

rzyń-

rzyńskie, iedne pod ubogiemi rządcami, ktorych kupcy Europeyſcy krolami zowią, drugie nie znaią rządu, obyczayności i prawa.

Kray obfituie w bawoły, słonie i wſzyſtkie zwierzęta drapieżne, w małpy, papugi ſzare, w ptaſtwo wſzelakie domowe i leśne, w kość słoniową, wosk, miod i drzewo farbierskie. Obywatele na rożne narody podzieleni rożne maią przyrodzone skłonności i obyczayne przymioty, chodzą niemal nago, farbuią ſobie twarz, ciało nacieraią tłuſtością bawolą lub słoniową z proſzkiem czerwonym zmieſzaną, ktora tak śmierdzi, że iey znieść i do Murzynow przyſtępować Europeyczycy nie mogą.

Kroleſtwo Benińskie zaczyna ſię od przylądku pięknego, á ciągnie ſię do rzeki *Rio-Lagos*, M. S. *Benin* ma 6 mil na około, pałac krolewski obſzernością wielkie miaſta przenoſi Europeyskie. Inne miaſta ſą: *Bododa*, *Arebo*, *Agaton*, *Meiberg*, nad rzeką piękną, do ktorych naywięcey z towarami ſwemi Hollendrzy zabiegaią. Nad rzeką Forkadą ciągnie ſię kroleſtwo *Overri* pięknemi domami zabudowane. Sami iedni Portugalczycy i Hollendrzy z tym kraiem arcyniezdrowym handel prowadzą.

Benińſkie kroleſtwo obfituie we wſzyſtko

ko to, co Gwinea rodzi, obywatele grzecznie ſię obchodzą z Europeyczykami i za gardłowy wyſtępek maią ich obrążać, perſwazyą rozumną daią ſię do wſzyſtkiego nakłaniać, oſtrość ich obruſza i nieubłaganemi czyni. Z ſtrony obyczaiów ſą niepowściągliwi, gnuśni i pròżniacy.

Pomorze niewolnicze od rzeki Lagi *Rio Lagos* zachodzi do Wolty. W tym ſzczupłym 40 mil ciągu zamykaią ſię 4 królеſtwa: Ardrańſkie, Juidańſkie, Popońſkie, Kotońſkie, a Dahomayſkie o 200 mil od brzegu morſkiego

Królеſtwo Ardrańſkie z Benińſkim ſię ſtyka, w roſkoſznych i żyżnych w palmy, zboże, ſmakowite owoce i ſól leży równinach, M. S. *Azem* abo wielka *Ardra* rzeką i grubym murem oprowadzona. Inne miaſta ſą: *Fulan*, *Praya*, *Offra*, *Jakin* &c.

Królеſt: Juidańſkie od wſchodu Ardrańſkim, od zachodu rzeką Woltą otoczone podług iednoſtaynego wſzyſtkich Europeyſkich wędrowników świadectwa ieſt kraiem na całym świecie naywеſelſzym, nayroſkoſznieyſzym i nayżyżnieyſzym. Długie mil tylko 16, á ſzerokie 12 nayobſzernieyſze Gwineyſkie ludnością przenoſi królеſtwa i iednym zdaie ſię być miaſtem dla ciągu prawie nieprzerwanego miaſt, wſiów i miaſte-

Ff czek

czek naywięcey na ſtrzelenie z muſzkietu od ſiebie odſadzonych. Kray przy morzu niſki nieznacznie ſię nakſztałt amphitheatrum podnoſi, z ktòrego oſady naſiadłe, rzeki proſtym korytem płynące, góry i pola buynym zawſze zbożem okryte i oceanu widok wdzięczną czynią perſpektywę. Rzeki Jakin i Eufrates żyżności gruntom trzy żniwa do roku wydaiącym i w naydelikatnieyſze owoce, ryż, proſo, turecką pſzenicę &c, obfitym przyczyniaią. M. S. *Sabi* o 3 mile od morza położone, zamyka pałac królewſki, wſpaniałe domy kupieckie Anglików, Francuzów, Hollendrów i Portugalczykòw: obſzerne gmachy panów kraiowych z ogrodami i polami oſiewnemi do nich przyłączonemi i płotem żywym otoczonemi.

Tak piękney krainie ſchodzi na zdrowym powietrzu zwłaſzcza dla Europeyczyków. Deſzcz ſtrumieniami płynie i wrzącą prawie leie wodę, którą powietrze rozegrzane oddech czyni trudny i śmiertelne ſprawuie febry. Naſiadłość Juidy ieſt przyczyną, że drapieżne zwierzęta ledwie w górach przepaśeiſtych ukryć ſię mogą. Konie ſą rzadkie i małe, których mięſo równie ſię Juidanom podoba iak pſie. Bydła domowego wſzelakiego niezliczone chowaią tu ſtada;

da; żaden inny kray nie obfituie bardziey w kuropatwy, bażanty, fynogarlice, kaczki, bekafy, grzywacze, drozdy, pintady &c; niedoperzów wielkości nafzey kury taka ieft moc, że we dnie gałęzie drzew od nich fię łamią, á w wieczór od lataiących słońce fię ćmi zachodzące.

Juidanie celuią wfzyftkich innych Murzynów i złemi i dobremi przymiotami, fkłonnościami i obyczaiami. Nauczeni zbytku od Europeyczyków przepychem fwych celuią nauczycielów, w iedzeniu, odzieniu, ftołowym naczyniu i napoiu. Wina wfzelakie, porcelleny, frebra &c: fą tu znaiome i w modę wprowadzone.

Króleftwo Ardrańfkie r. 1724, á Juidańfkie r. 1727 fą zawoiowane od króla Dahomayfkiego.

Królestwo Dahomayfkie położone w górach, á na mil 200 odfadzone od morża leży pod ftopniem 8 fzerokości północney, mieszkane ieft od Murzynów tak dzikich, że brańców fwych zabiiaią na pokarm, i mięfo ludzkie w publicznych przedaią iatkach.

Rząd Dahomayfki ieft cale żołnierfki. Woyfko porządnie na chorągwie i półki podzielone i w kunfzcie żołnierfkim wyćwiczone,

ne, opatrzone ieſt bronią ogniſtą ręczną, ſzablą, tarczą i artyllerya. Truro Audati Król Dahomayſki, nad ktòrego podobno Afryka większego bohatyra nie miała, podbiwszy ſąſiedzkie narody, pogromem ſwego imienia i oręża Ardrańſkie i Juidańſkie obalił trony. Daremne były zwyciężonych królów uſiłowania poſiłkami kupców Angielſkich wſparte, Truro zwycięzczyznę ſwoię umiał obronić.

Króleſtwo Popońſkie od Juidy do przylądku Monte, á Kotońſkie od Monte do Wolty zachodzące pod rządem udzielnych zoſtaią królów, ktòrzy z pod władzy dawnych królów Ardrańſkich wybili ſię.

Pomorze złote od rzeki Wolty do przylądku Apollonii rozciąga przez mil 130 ſwoie granice, i 18 tak króleſtw iako Rzeczypoſpolitych w pomorzu, á 39 we śrzodku kraiu zamyka zaſiadłych. Miaſta daiące nazwiſko króleſtwom ſą: Ninga, Lubbada, Akra &c. Anglicy, Hollendrzy, Duńczycy &c, zbudowali w tym kraiu zamki dla beſpieczeńſtwa handlu i ſkładu towarów.

Powietrze pomorza złotego od Pazdziernika do Marca zbyt gorące ſzkodzi Europeyczykom dla zarazy, którey naciąga z nieochędoſtwa Murzynów, zgnoiowey ryby,

ktò-

którą ciż Murzyni nie inaczey iedzą, mgły grubey, siarczystey i smrodliwey z dolin i równiu nadmorskich powstaiącey. Przez całą zimę ustawiczne padaią deszcze, á w Kwietniu, Maiu i Czerwcu tak czerwone i szkodliwe, że suknia onemi zmoczona na drobne się sztuki rozsypuie, á ciało dotknięte w ciężką wpada chorobę.

Pomorze to nazwane złotym dla obfitości niezwyczayney złota, które Murzyni ze wszystkich stron przynoszą i na Europeyskie towary zamieniaią. U wielu tamecznych królów naczynia pospolite, odrzwi &c, są ze złota lane abo kute. Sól z morskiey wody robiona po złocie kray bogaci. Drzewa drogie, rośliny do lekarstw wchodzące, zboża różne á naybardziey pszenica Turecka od Portugalczyków przywieziona, proso, ryż, trzciny cukrowe &c nie zle się nadaią. Bydło domowe, owce, ptastwo chude i żyłowate arcy nie zdrowym dla ludzi są pokarmem. Zwierzętami drapieżnemi napełniaią się lasy, á gadem różnego rodzaiu pola, doliny, góry i same domy.

Pomorzanie kraiu tego są wzrzostu śrzedniego, twarzy okrągłey, oczu żywych i małych, brwi gęstych, nosa nie nadto płaskiego, pamięć maią szczęśliwą, dowcip bystry, pozna

nie

nie czyſte i prędkie. Duma i pycha tego narodu we wſzyſtkich pokazuie ſię poſtępkach; Europeyczykowie iednak znayduią dla ſiebie względy. Litość tak przyrodzeniu ludzkiemu właściwa w tym kraiu zgoła nie ieſt znana: człowiek śmiertelnie raniony abo tonący od przytomnych owſzem naybliżſzych krewnych naymnieyſzey nie może ſię ſpodziewać pomocy, nad chorym nikt ſię nie użala, zmarłego nikt nie płacze. Oboia płeć z młodości przykłada ſię do pracy i w nałòg ią obraca.

Pomorze ſłoniowe od przylądku Apollonii zaczyna ſię, á o przylądek palmowy ſię (das Palmas) opiera, ciągnie ſię przez mil 80. Cały kray dzieli ſię na dwa narody dobry i zły. Naród dobry zwany inaczey Kwakwowie że zawiiaiące do lądu okręty kupieckie witaią krzykiem Kwakwa, to ieſt: zawiiay ſzczęśliwie, mieſzka przy przylądku Apollonii, ludny na wiele dzieli ſię króleſtw z nazwiſka nawet nieznaiomych, wyiąwſzy króleſtwo Iſſyńſkie bogate, ludne i handlowne. Naród zły rozciąga ſwoie ſiedliſka do przylądku palmowego, dla dzikości obywatelów zaledwie które Europeyſkie okręty do brzegu odważaią ſię zawiiać, á podobno portòw nie znayduią wygodnych.

Po-

Pomorze pieprzowe abo Malagweta od palmowego do przylądku Verga zabiega. Od przylądku palmowego do rzeki Sesty widzieć się daią miasteczka wielki i mały *Paryż*, wielka i mała *Goiena*, *Sestra* &c należące do krolików kraiowych danników króla Sestańskiego i mieszkane od narodów przyrodzenia łagodnego.

Królestwo Sestańskie (Sestos) przez 35 mil ciągnie się pomorzem, á znacznie daley ciągnie się lądem ku Nigrycyi. M. S. *Sestos* z 30 chałup od samego Krola i iego tylko familii mieszkanych złożone, leży nad rzeką Sestą uściem na mile szerokiem do morza wpadaiącą.

Kray Sestański obfituie w ryż, pieprz, proso, owce sierścią nie wełną odziane, bydło rogate; psów mało się tu znaduie, bo ie Sestanie iak wszyscy Gwineyczykowie tuczą i iedzą.

Obywatelów zdobi wzrost przystoyny i wysoki, mocne przyrodzenie, odwaga, grzeczne z Europeyczykami obchodzenie się, wstrzemieśliwość i pracowitość. Od Francuzów, ktorzy pierwsi do tego kraiu z towarami zapadli, nauczyli się brać imiona Swiętych Piotra, Pawła &c, zostaią pod panowaniem udzielnym, Królowi płacą dani-

nę

nę z rybitwy i towarów Europeyſkich na kraiowe zamienionych. Wyſtępki gardłowe karzą ſię zaprzedaniem w niewolą Europeyczykom.

Królеſtwo Mézurandy od rzeki Junki zaczyna ſię, á od przylądku Mezurandy ſię zowie M. S. *Andrea*. Płód ziemny i ſkłonności obywatelów prawie ſię nie różnią od płodu i obywatelów Seſtańſkich.

Kraina *Wakongo* miedzy Mezurandą i rzeką Makwibą abo Nugną położona naſiadła ieſt Murzynami dowcipnemi, pracowitemi, rolnictwem i ſoli robieniem iedynie ſię bawiącemi, którzy płacą czynſz Królowi Karowſkiemu.

Podgorze lwie *Sierra Leona* rozciąga ſwoie granice pomorſkie od rzeki Maſſy abo Mary do przylądku *Verga* czy *Vega* à od wſchodu górą Lwów pełną zatoczone, oblane ieſt rzekami Sierrą Leoną inaczey Mitombą, Galinhą, Szerbrą inaczey Selbobą, Torrą &c. Ludne wſie nad rzekami zbudowane do wielu należą narodów i królów, którzy prawie wſzyſcy od króla Karowſkiego zwoiowani daninę mu płacą. Króleſtwo właściwe Karowſkie leży z obu ſtron rzeki Junki, M. S. *Tomba*; w ſtronie północney znacznieyſze króleſtwa oſiadły: Bulum, Burra &c, króleſtwo

ſtwo Burrańſkie od Jezuitów do wiary S. nawrócone r. 1687 trwa w niey do tych czas.

Zboża, rośliny, bydło, zwierzęta &c właściwe kraiom Gwineyſkim w Podgòrzu Lwim znayduią ſię. W rzekach Makwibie i Marze płodzą ſię ſłonie wodne wielkości konia ale daleko grubſze.

Obywatele Podgórza Lwiego grzecznością i przyiemnością wſzyſtkich celuią Pomorzanòw Gwineyſkich; brzydzą ſię morderſtwem, zaledwie przymuſzeni toczą woynę, żyią w zgodzie i wzaiemnemi ſiebie ratuią uſługami, o niedoſtatku bliźniego iak tylko ſię dowiedzą, zaraz go wſpomagaią. Kradzież nieznana, zabóyſtwa rzadkie i ſurowie karane, wierność w małżeńſtwie dotrzymana, edukacya młodzi w publicznych ſzkołach dawana, uprawa roli za naypożytecznieyſzą zabawę poczytana ſą ſkutkiem proſtych obyczaiów, praw rozumnych i obcowania z Europeyczykami, ktòrzy naymniey ztąd wyprowadzaią niewolnikòw.

ROZDZIAŁ VI.

O wyſpach Afrykańſkich.

Które wyſpy należą do Afryki?

Ie-

Jedne wyſpy Afrykańſkie leżą naprzeciwko ſtrony wſchodniey, drugie zachodniey Afryki.

Wyſpy naprzeciwko ſtrony wſchodniey Afryki ſą, 1) Borbońſka, długa mil 20, ſzeroka 14, znaleziona od Portugalczyków, Maſkareną nazwana, i opuſzczona. Francuzi na Madagaſkarze oſiadli dowiedziawſzy ſię o iey żyżności roku 1664 opanowali ią na Króla Francuſkiego i Borbońſką wyſpą nazwali; naoſtatek z Madagaſkary wypędzeni tam ſię przenieśli, trzy miaſteczka założyli, i to mieyſce ſtanowiſkiem okrętów ſwych do Indyi wſchodnich żegluiących, i do Europy powracaiących uczynili. Powietrze arcyzdrowe, i tak częſtemi rzekami, iako wiatrami z gór i morza łagodnie wieiącemi ochłodzone, grunta żyżne, obfite w wyborną tabakę, nie złą kawę, pieprz biały, drzewa pachnącą żywicę ſączące, także do budowy wodnych ſtatków zdatne, owoce i ogrodowiny delikatne, woda czyſta i zdrowa, wyſpę tę czynią mieſzkaniem poważnym, wygodnym, i ſzacownym. Bydło rogate, i leśne dziwnie ſię płodzi; świń dzikich i domowych ſamemi ſię żołwiami karmiących mięſo ieſt i zdrowe i ſmaczne. Kray nie zna żadnego gadu, krokodylów, mrowek,

ko-

komorów, myſzek i ſzczurów; mògłby być poczytanym za zupełnie ſzczęśliwy, gdyby iedna z trzech gór w pośrzodku wyſpy zaſiadłych nie wyrzucała ogniów i przyległych pòl lawą nie zalewała. Francuzi wyſilaią ſwòy przemyſł, aby oſady tamteczne do zupełney przyprowadzili doſkonałości, roku zaprzeſzłego (1770) mimo Hollendrów czułość ſprowadzili z wyſp Moluckich kilka tyſięcy drzewek muſzkatowych i godzików z Indyanami ſadzić ie i z niemi ſię obchodzić umieiącemi. 2) Wyſpa Francuſka abo S. Maurycego od Hollendrów r. 1703 opuſzczona, á od Francuzòw roku 1726 opanowana, na około mil 35 maiąca, obfituie w heban, ptaſtwo domowe i leśne, rybę, bydło &c. Niedoperze niezwyczayney wielkości z głow wielkie maią do małp podobieńſtwo. Oprócz kotów, żadne tu inne źwierze ſię nie znayduie. 3) Wyſpa Mozambik należy do Portugalczykòw, ktòrzy wypędziwſzy Mawrów miaſto ſtołeczne, i twierdzami, i żołnierſką umocnili oſadą; do portu tameeznego wſzyſtkie okręty Portugalſkie do Indyi żegluiące i ztamtąd powracaiące dla ſpoczynku i żywności zawiiaią. Powietrze Mozambickie ieſt arcyniezdrowe, zwłaſzcza dla Portugalczykòw. Grunta wſzędzie

dzie równe obfituią w drzewa palmowe, cytryny, pomarańcze, limonie, figi, ryż, proſo, i wſzelaką żywinę &c.

4 Madagaſkara według Ptolomeuſza *Memuthias* iedna z naywiękſzych wyſp na świecie miedzy 12 i 25 ſtopniem ſzerokości południowey á 62 i 70, długości położona, długa mil 270, ſzeroka 70 od różnych ſzczególnych narodów udzielnym Królom podległych naſiadła. Portugalczykowie ią poſtrzegli r. 1605. Francuzi roku 1665 założyli oſadę i zamek Delfinowy zbudowali, który r. 1673 opuścili dla nienawiści obywatelów, do którey ich pociągnęli okrucieńſtwem i hańbiącą naród polityczny ſrogością w obchodzeniu ſię z niemi użytą.

Madagaſkara chociaż w krainie podſłoneczney położona ſzczyci ſię powietrzem czyſtym i zdrowym, pomorze iey ieſt równe, ſrzodek kraiu górami naroſzczony, z których wiele rzek bieży dla zażyźnienia pól i powietrza ochłody. Ryż, proſo, ogrodowiny i grochy różne, ananaſy, melony poſpolite i wodne, trzciny cukrowe, granaty, cytryny, pomarańcze, pieprz biały, obficie ſię rodzą. Wychodzą ztąd rózne kruſzce i kamienie, żelazo, ſtal, złoto ale podłe, kryſztał, topazy, ametyſty, i tarzyſy; znayduie

ſię

ſię także kreda biała do prania chuſt miaſto mydła używana. Miód tey wyſpy ieſt wieloraki, nayprzednieyſzy do cukru podobny leczy choroby wſzyſtkie pierſi i dychawicę; bydła wſzyſtkie rodzaie w Europie znaiome dziwnie ſię płodzą. Woły iedne maią rogi, drugie głowy maią okrągłe bez rogòw, trzeciego rodzaiu ſą woły, u ktorych wiſzą rogi ze ſkóry. Miedzy zwierzętami kraiowi właściwemi nayoſobliwſze ieſt od rodakòw zwane *Tratratratra*, wielkością cielęciu dwuletniemu ròwne, ma głowę okrągłą, czoło, nos i uſzy podobne do człowieka, á nogi do małpy, ſierść fryzowaną, ogon krotki, kocha ſię w oſobności, od ludzi ucieka i od niego ludzie. Drugie zwierzę Antaba z wielkości i poſtawy podobne do lamparta, pożera ludzie i cielęta.

Wyſpiarze Madagaſkarſcy ſą biali i czarni: biali pochodzą od Arabòw, czarni od Kafrów Afrykańſkich. Wiara obu narodow ieſt złożona z niektórych obrządków pogańſkich, Mahometańſkich, Zydowſkich i Chrześciańſkich. Dość maią rozumu i poiętności, ale ſą okrutni, chytrzy, zdradliwi, zazdrośni i prózniacy, żyią w wielożeńſtwie, iedzą ryż, korzonki i mięſo prawie ſurowe, piią wodę ciepłą, miód i wino z trzcin cu-

któ-

krowych wytłoczone, chodzą ledwie nie nago á zawſze boſo. Rząd we wſzyſtkich królestwach ieſt deſpotyczny.

Na około Madagaſkary leżą małe wyſepki, ſkały i haki,

5) Wyſpa nazwana *Jan Lisboński* mieſzkana od Arabów i Murzynów ma właſnego Króla, który 800 liczy poddanych oſiadłych.

6) Wyſpy Komorſkie miedzy Zangwebarem i ſtroną północną Madagaſkary położone ſą cztery. 1) Komora naywiękſza, ale nieurodzayna, dla tego nieludna. 2) Johanna kſztałt troygrańca maiąca od Arabów, i Kafrów mieſzkana, i dla gruntów żyżności, położenia weſołego, buynych paſtwiſk naſiadła. obfituie w różne delikatne owoce. Obywatele wſzyſcy Mahometanie wielcy prożniacy, żon ſwych tyranni, wolą zgłodu umierać, niż pracować, iednakże handluią figami i konchami *Coris* miaſto monety od Indyanów używanemi. 3) Mohilla naybliżſza Johanny żyżna, ale od ludzi nieobyczaynych, dzikich i okrutnych mieſzkana. 4) Mayotta od wſzyſtkich wyſp Komorſkich nayżyżnieyſza i nayludnieyſza rapami wodą ukrytemi i hakami otoczona, dla tego Europeyſkim okrętom nieprzyſtępna.

Każda wyſpa ma właſnego Króla; ci kró-

lo-

lowie ustawiczną z sobą toczą woynę i państwa wzaiemnie swoie pustoszą.

7) Mombaza od lądu ramieniem tylko wielkiey rzeki dwuma wartami do morza wpadaiącey oddzielona, od panowania Portugalczyków r. 1698, uwolniona w rząd dostała się Arabom, których wiarę i obrządki przyięli rodacy, obfituie w różne owoce, pastwiska i żywinę.

Inne wyspy na tym morzu ledwie z nazwiska są znaiome.

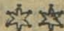
Które wyspy leżą na przeciwko pomorza zachodniego Afryki?

1) S. Helena zdrowa i żyżna Anglikom, 2) Ascensya, S. Mateusz, Annobona, S. Tomasz, wyspa Xiążęca, Ferdynan-Po, wyspy przylądku zielonego, Madera, Porto-Santo Portugalczykom, 3) wyspy Kanaryiskie Hiszpanom podlegaią. 4) Wyspy Bissagoskie miedzy 10 i 12 stopniem szerokości północney przy brzegach Nigrycyi położone biorą nazwisko od naywiększey *Bissagos*; liczą ich 23, znacznieysze są: Gallina, Bulama, Bissagosa, Kazeguta, Bussya i Iatta. *Gallina* obfituie w kury i od nich bierze nazwisko. *Bulama* od Bisagosanów zwoiowana i z mieszkańców pobitych lub wypędzonych ogołocona, od zwierząt, koni i krów dzikich, ieleni,

sto-

ſłoniów, bawołów &c, mieſzkana. *Biſſagoſa* ma naokoło mil 40, ſwego własnego króla, grunta żyżne we wſzyſtko, i położenie roſkoſzne. Obywatele tameczni dzicy i okrutni dla naymnieyſzey przeciwności topią ſię, w przepaść ſię rzucaią, abo ſię obieſzaią. Tak w mocnych trunkach á mianowicie gorzałce ſmakuią, że dla nabycia oney w niewolą zaprzedaią Europeyczykom mąż żonę, ociec ſyna, ſyn oyca. *Kazeguta* wielka, weſoła i żyżna własnemu podlega królowi, prawie ieſt niedoſtępna dla haków na około wyſypanych. Obywatele ſą wyſokiego wzroſtu, łagodnego przyrodzenia i na Murzynów dość obyczayni. Wyſpy *Buſſya* i *Jatta* od ludzi dzikich Europeyczykom nieznaiomych mieſzkane. 5) *Gorea* naprzeciwko przylądku Emmanuelowego miedzy Gambrą i Senegalą położona, więcey nie ma obwodu na pół mili, należy do Francuzów, którzy ią z ſkaliſtey i twardey uczynili pożyteczną i do mieſzkania wygodną. Skały, które tę wyſpę otaczaią, zdaią ſię palić ogniem pod czas nawalnicy morſkiey.

Konchy i ryby w nocy wyrzucaią płomień i całą wyſpę oświecaią.

KSIĘ-

KSIĘGA V.

O AMERYCE.

Jakie ſą położenie, granice, obſzerność i naſiadłósc Ameryki?

Ameryka od Krzyſztofa Kolumba Genueńczyka r. 1492, który naypierwey do wyſpy *Guanahany* teraz S. *Salwator* zawinął, a potym Kubę i inne wyſpy odkrył, znaleziona, á od Ameryka Weſpucyuſza Florenczyka r. 1497 nazwana, rozciąga ſię z północy na południe od 65 ſtopnia ſzerokości pòłnocney, do 56 ſzerokości południowey, to ieſt mil 2420; ſzerokość iey nie ieſt równa, naywiękſza wynoſi od przylądku białego ſtopniów długości 90: od pòłnocy ſtyka ſię z kraiem nieznaiomym, od wſchodu oblewa ią morze północne, od południa ocean, od zachodu morze ſpokoyne. Nazywaią ią nowym światem, że nie maſz trzech wieków iak ieſt znaleziona; także zdrożnie Indyami zachodniemi dla ròżnicy od Indyi wſchodnich, które względem Europy leżą na wſchodzie. Ameryka przed przyiściem Eu-

ropeyczykòw daleko była ludnieyfzą, ktòrzy, á naybardziey Hiſzpani milliony ludzi wytracili, teraz nad 120 millionow duſz wzięta ze wſzyſtkiemi wyſpami, nie żywi.

Jakie ſą właſnosci powietrza i gruntów, płód ziemny i obſitość oboiey Ameryki?

Ameryka pod trzema świata ſtrefami iedną gorącą á dwiema umiarkowanemi położona, odmiennego powietrza używa: mroźnego za przeſmykiem Magellańſkim i w ſtronie połnocney Kanady; umiarkowanego w Luizyanie, Parakwaryi &c, gorącego w Kaſtylii złotey, w Nowey Hiſzpanii, &c; pierwſzym ſwym wynalazcom dziki wydawała widok, i tym ktorzy ią uważnie przeglądali, zdawała ſię być w obywatelach ſwych, zwierzętach i żywiołach brakiem, abo dziełem przyrodzenia pierwiaſtkowym i niedokończonym. Gorami niedoſtępnemi przecięta, laſami nieprzeyrzanemi zaroſła, wodami mianowicie na wyſpach i w ſtronie południowey ſmrodliwemi zalana ſame tylko rodziła rośliny i drzewa iadowite, z ktorych ſokiem wyciśnionym ſtrzały napoione nie uleczone zadawały rany. W legowiſkach wilgotnych i zaśmiardłych gad w rodzaiu ſwoim płodził ſię olbrzymi, i nadzwyczaynym obyczaiem rozmnożony okry-

wał

wał ziemię. Motyle Amerykańskie wielkością rownaią się z wroblami, ropuchy ważą funtow około 50, i krzeczą głośniey od rocznych cieląt beczenia. Zadna świata kraina podobnych tym nie rodzi potworow. Do tych czas osady Europeyskie wyciąwszy lasy, osuszywszy bagna, sprowadziwszy do morza i rzek przekopami z gruntow wodę, nie uwolniły się ieszcze od gadu iadowitego i owadow plugawych, ktorych płodność wilgotną pomnaża się atmosferą. Panamę trapią i niemal pustoszą węże, Kartagenę grube niedoperzow chmury, Portobellę straszne ropuchy, Surinę żaby tak mnogie, iakoby z całego świata tam się zebrały, Gwadalupę i inne wyspy chrobąszcze smrodliwe, szaty, księgi i inne używalne rzeczy nakształt mysz gryzące, Kwitańską krainę i Peruwią komory i pluskwy, Brezylią mrowki tak wielkie, że ie krolami nazywaią Brezylskiemi. Przeciwnym przyrodzenia dziwem, lwy, tygrysy, niedzwiedzie Amerykańskie i inne zwierzęta z przyrodzenia drapieżne, ani wielkości, ani żwawości ani srogości, tegoż samego rodzaiu źwierząt w innych świata częściach spłodzonych nie maią. Tygrys Kanadyiski tak iest lękliwy, że go Francuzi *tygrysem tcho-*

rzem nazwali. Zięmia ten tylko płòd w drzewach i roślinach buyny wydawała, który wiele wilgoci, á mało ciepła potrzebuie. W krainie nawet podsłoneczney pod warsztą sześć calów głęboką znaleziono zięmię skrzepłą i do rodzenia zboża niesposobną, dla tego drzewa w dłuż tylko na kilka calów głębokości korzenie rozciągały głębiey ciepła do rozrzadzenia miazgi nie znayduiąc. Wszystkie zboża, leguminy i drzewa z Europy i innych części świata przewiezione te tylko się udały, które wilgoci wiele naciągaią i potrzebuią. Kapusta, melony, dynie, trzciny cukrowe, ryż, bòb &c, żniwa wydały nad nadzieię obfitsze, świnie bezmała dorosły miernych wołów, inne zwierzęta abo się nie płodziły, abo od rodzaiu swego wyrodziły się; psy szczekać przestały, żyto i pszenica na niektòrych tylko Ameryki pòłnocney gruntach miernym żniwem natężone rolnikòw opłacaią trudy. Owoce pestkowe: wiśnie, śliwy, migdały &c, ledwie gdzie, i to bez smaku i mięsistości zwyczayney rodzą się i doźrzewaią.

W tak błotnistym, wilgotnym i zaśmiardłym kraiu powietrze zarazliwe wzrostowi, ludności i zdrowiu ludzkiemu koniecznie się przeciwiło i ieszcze się przeciwi.

Pien-

Pierwszym Europeyczykom na wyspach osiadłym wszystkie dzieci w osadach spłodzone w kolebce grubym uduszone ginęły powietrzem, temi czasy ledwie się onych czwarta część dochowuie. Niewiasty Europeyskie daleko wcześniey tam przestaią być płodnemi niż w kraiu oyczystym; Amerykanki wstręt iakiś czuią zostawać matkami i płód rożnemi psuią sposobami; na Jamaice, Barbadzie i wszystkich niemal mieyscach przesadzeni z Europy ludzie tak chudnieią, że z skory tylko i kości ludzka wydaie się w nich postać. Z pewnego doświadczenia Ameryka wpoioną ma iakąś wadę rodzaiowi ludzkiemu, ba samym źwierzętom czystego powietrza do oddechu potrzebuiącym i onych rozmnożeniu przeciwną. Murzyni Afrykańscy okropnym tey prawdy są dowodem. Od r. 1517 do r. 1772 przez lat 255 naymniey z Afryki do Ameryki przesadzono oboiey płci 15 millionow Murzynow, á temi czasy na rok po 100 tysięcy ich tam posyłaią, gdyby iednak ten brzydki i wiarę Chrześciańską hańbiący handel ustał, w lat 50 cały Murzynow rodzay do szczętu by zniszczał. Ale że góry Amerykańskie złotem, srebrem i drogiemi kamieńmi natura zbogaciła, chciwi Europey-

czy-

czykowie lekce wszystkie ważą dla zysku niebespieczeństwa, woląc żyć krotko i nędznie, aby umierali bogato. Sam Ameryki handel dowodzi, że ta część świata mniey iest zdatna do żywienia ludzi, poniewaź płodem swym pierwszym człowieka nie może wystarczyć potrzebom. Wszystkie towary wyiąwszy stokwisz z Ameryki wychodzące nie do żywienia ludzi, ale do zbytku tylko i okazałości służą, iako to: złoto, srebro, perły, dyamenty, szmaragdy, kakao, tabaka, futra, drzewa i robaczki farbierskie; te zaś które do Ameryki wchodzą, życie utrzymuią ludzkie i fizyczne onego opędzaią potrzeby. Bez świata dawnego płodu i pomocy obywatele Ameryki ieżeli nie wymarliby z głodu, zapewnie w ostatniey żyliby nędzy, abo dzikich Amerykanów, á w niedostatku tych, siebie samych pożeraliby, iako Hiszpani i Francuzi czynić musieli. Tak to iest kray nikczemny, że dla wyżywienia się w nim trzeba z pohanbieniem rodzaiu ludzkiego ludźmi iak bydłem się karmić, abo handlować.

Jakie są przymioty i charakter Amerykańskich narodów?

Obywatele Amerykańscy piącioraktego są rodzaiu: Europeyczykowie tam osiadli,

któ-

których dzieci tam ſpłodzone *Kreolami* ſię zowią; *Metis* to ieſt z rodziców iednego Europeyczyka, á drugiego Amerykanina ſpłodzeni; Rodacy abo prawdziwi Amerykanie; Murzyni od Europeyczyków zakupieni i z Afryki ſprowadzeni; Mulatrowie z Murzyna i Amerykanki lub przeciwnym obyczaiem urodzeni. Europeyczykowie właściwe ſwym narodom wady i dobre przymioty do Ameryki przynieśli, Metis rodziców ſwych ſkłonności z mlekiem wyſſali, Murzyni Afrykańſkim właściwe narodom zatrzymali przyrodzenie. Amerykanie rodowici brakiem zdaią ſię być rodzaiu ludzkiego abo ludźmi od natury ieſzcze niedokończonemi i w przymiotach tak ciała iako duſzy upośledzonemi, dla tego pierwſi naſi do nieznaiomego świata zawodzcy wzięli ich niezdrożnie za małpy ludźmi leśnemi nazwane. Wilgoć zbyteczna kraiu, która roślinom, drzewom, zwierzętom, ziemi ſamey do należney im doſkonałości przychodzić nie dopuſzczała, ludziom wzroſt i kſztałt doſkonałey poſtaci odięła. Poſtanowienie ciała Amerykanów na pozór nie nad to wielkim podlega wadom, ale w rzeczy ſamey iſtotną zamyka ſłabość, która ich do ſpraw przyrodzonych i obywatelſkich

czy-

czyni niezdatnemi. Chibcy i do rączego sposobni biegu Amerykanie nie maią tey mocy i sił, które pochodzą z napiętych i odpòr wzaiemnie sobie daiących żył i muszkułów. Naysłabszy Europeyczyk z naymocnieyszym poszedłszy za pały Amerykaninem iak piłkę go o ziemię rzuca; dziesięciu trzeba było Amerykanòw do przeniesienia takiego ciężaru, który od iednego Hiszpana był bez trudu dźwigany; postać ich nie dochodziła wzrostu Hiszpanów, ale się znacznie od niey nie ròżniła, znaleziono iednak w Peruwii i na innych mieyscach wiele ludzkich kości, kròre karli wzrost pokazywały. Naymocnieyszym słabey Amerykanów komplexyi iest dowodem, że wielu im brwi, á wszystkim oprócz głowy, ani twarz brodą i wąsami, ani żadna część ciała włosem i puchem nie zarastała. Krew w nich nie była dobrze ciepłem przewarzona przyrodzonym i zdrowa, ponieważ na wielu mieyscach mężczyznom wieku dozrzałego mleko z piersi płyneło, co u nas tylko dzieciom zwyczayna iest nowonarodzonym; taż sama krew w ludziach i panienkach na oko nayzdrowszych zarażona była iadem, który od Europeyczykòw zachwycony, pomścił się na nich okrucieństwa po nowym świe-

świecie nie litościwie rozciągnionego. Fizyczne Amerykanòw niedoſkonałości na duſzę, oney naczynia i ſiły ſpłyneły.

Grunt charakteru Amerykanów ſkłada ſię z tey nieczułości, ktòrą ſerca ogarnione o nic niedbaią, żadnym pociągiem ku chwale nie dążą, żadną paſſyą ſię nie poruſzaią. Niepoięta iakaś gnuſność odciąga Amerykanów od ſłuchania bacznie nauk, ktòre im ſię daią, od zrzucenia iarzma, pod ktòrym ięcząc go nie czuią, od wydobycia ſię z dzikości, ktòre życie niewczeſne i przykre ſprawuie. Już trzy wieki ſięgaią końca, iak Amerykę Europeyczycy odkryli, prawie każdego roku do Europy Amerykanòw ſprowadzali, aby w naukach, kunſztach wyzwolonych lub rękodzielnych wyćwiczyli; ale wſzyſtkie ich ſtarania były nadaremne, żaden do tych czas Amerykanin ani na uczonego człowieka, ani na dobrego nie wyſzedł rzemieślnika. Amerykanie nawet Chrześcianie piſać, czytać, myślić, rachować na pamięć więcey nad 3, á na palcach nad 10, przeſzłe rzeczy przypominać, do przyſzłych myśl rozciągać ieſzcze ſię nie nauczyli, i z doświadczenia trzech wiekòw wnoſić można, że nigdy ſię nie nauczą. Rzecz dziwna, że dzieci rodaków tamecznych w młodości

po-

pokazuią po sobie iakąś dowcipu i rozumu nadzieię do lat szesnastu, w tym czasie uczą się trochę pisać, czytać i na pamieć, doszedłszy lat siedmnastu, tępość w nich się pokazuie, á w roku dwudziestym istne głupstwo się odkrywa, zapominaią wszystkiego, abo niemal wszystkiego czego się nauczyli. Iest to własność powietrza i atmosfery Amerykańskiey, ktora na samych spływa Europeyczykòw, ci w Ameryce spłodzeni im w dalsze zachodzą pokolenia, tym mniey maią rozumu, dowcipu i poiętności. Że wszystkich Akademii nowego świata żaden do tych czas nie wyszedł sławny lekarz, Filozòf, Matematyk i miernego nawet nie wydał na świat dzieła.

Ktòre kraie znayduią się w Ameryce?

Ameryka po zburzeniu od Hiszpanów dwuch Monarchii Peruańskiey i Mexykańskiey udzielnych nie zna potencyi. Osady Europeyskie należą do Hiszpanów, Portugalczyków, Anglików, Francuzòw, Hollendrów i Duńczykow, rodacy iedni z dzikości nie otarci bez rządu i prawa błąkaią się po lasach, drudzy z Europeyczykami obeznani na pokolenia abo drobne dzielą się narody i pod zwierzchność starców abo możnieyszych się poddaią. Więc Amerykę po-

dzie-

dzielemy nie na części polityczne, ale na fizyczne, á naypierwey na południową i północną.

ROZDZIAŁ I.
o Ameryce południowey.

Na które części znacznieyſze dzieli ſię Ameryka południowa?

Na 9 znakomitſzych, ktore ſą 1) Terra firma na północy 2) Peru, 3) Chili na zachodzie, 4) Amazonia abo kray Amazońſki we śrzodku, 5) Brezilia, 6) Guyana na wſchodzie, 7) Parakwarya, 8) Ziemia Magellańſka na południe, 9) Wyſpy.

I. Terra firma abo Kaſtylia złota miedzymorzem Ganamą od Ameryki oddzielona północney leży w kraiu podſłonecznym, obfituie w owoce, paſtwiſka, balſam z drzew ſączący ſię, w złoto, ſrebro, ſzmaragdy &c, dzieli ſię na 8 prowincyi Hiſzpańſkich. Hiſzpani i Indyanie Chrześcianie poſiadaią miaſta i pomorza, rodacy mieſzkaią we wſiach, po laſach i polach, iedynie bawią ſię łowieniem ryb i polowaniem; żony ich wychowuią dzieci, i maią ſtaranie o bydle. *Panama* miaſto nad wybrzeżem *Adrien* ieſt ſkładem towarów Peruanſkich i Hiſzpańſkich.

ſkich. Nad tym wybrzeżem mieſzka naròd okrutny, i dziki, ktòrego do tychczas nie mogli podbić Hiſzpani. *Porto-bello* na przeciwko *Panamy* nad wybrzeżem Mexikańſkim, do ktòrego złoto i ſrebro Peruańſkie Hiſzpani ſprowadzaią lądem z Panamy, i tu ie na okręty kładą, *Kartagena* bogata i mocna z portem wygodnym, *Wenezuela*, *Karaka* na ròwninie, w naylepſze kakao obfitey, *Komana*, *Santa-Fè di Bogota* M. S. całey Kaſtylii złotey, &c.

II. Peru abo *Peruwia* zupełnie poddana Hiſzpanom opròcz niektòrych mieyſc dzierżanych od rodakòw, ktòrzy wolności ſwey bronią. Amerykanie poddani Hiſzpańſcy, iedni mieſzkaią pod gòrami Kordelierami, drudzy na gòrach; Podgòrzanie na pokolenia podzieleni maią rozum mierny nic wymyślić nie zdolny, do naśladowania iednak dość zdatny, żyią w wielkiey zgodzie i takiey ufności, że domòw ſwych i ſkładòw kupieckich nigdy nie zamykaią, niektòre rzemiosła umieią i onemi ſię bawią ròwnie iak rybitwą i polowaniem; twarzy ſą czerwoney, pod ſamą zaś gòrą oſiadli białey. Nadgòrzanie ſą cale głupi i prożniacy, używaią ich w miaſtach do uſług podłych, do oractwa i twardych prac. Z Peru-

ruwii wychodzi balſam Peruwiański, quinquina na febry doznana, złoto, a naywięcey ſrebra. Peruwia dzieli ſię na trzy prowincye Kwitańską, Limańſką i Los-Charcas; *Quito* M. S. prowincyi, *Lima* M. S. Peruwii, bogata, wielka, ludna trzęſieniem ziemi r. 1746 ſkołatana, które port *Callao* zepſuło. *Kuska* dawnych królow ſtolica; *Plata* M. S. prow. LosCharcas, *Potoſi* przy gòrze tegoż nazwiſka w złoto i ſrebro obfitey.

III. Chili abo kray Chileńſki od Hiſzpanów r. 1539 znaleziony, ale do tych czas zupełnie nie podbity. Rodacy wſzyſtek kray wyiąwſzy pomorze, poſiadaią i uſtawicznie Hiſzpanów napaſtuią. Naymocnieyſi miedzy niemi ſą Araukanie i mieſzkaiący na dolinach *Tukapel* i *Puren*, żyią pod wolnie obranemi Kaczykami to ieſt wodzami, ſą przyrodzenia od innych Amerykanów mocnieyſzego, wolność nad życie przenoſzą, cześć boſką oddaią złemu duchowi. Powietrze ieſt zbyt ciepłe, á doliny w zboże i i owoce żyżne. Na pomorzu buyne rozkrzewiły ſię winnice, pola okrywa i laſy napełnia ptaſtwo: gołębie, ſynogarlice, kuropatwy, papugi &c. Bydła obfitość ieſt znaczna, á oſobliwie barany tak wielkie, że ich

do

do dzwigania ciężarów miasto wielbłądów używaią. Znayduią się też tu żupy złote, szyby iaspisowe i różne drzewa farbierskie. Osady Hiszpańskie są: *San-Jagò*, *Koncepcya*; *Jmperiala*, *Baldiwa*, *Mendoza* &c.

IV, Amazonia śrzodek zasiada Ameryki południowey, nazwisko bierze od rzeki Amazony inaczey Maragnonu która z ieziora Peruwiańskiego wypłynąwszy i około 1000 mil przebiegłszy wpada do morza pòłnocnego.

Powietrze tey krainy dla natężonego gorąca szkodzi zdrowiu Europeyczyków; lasy wielkie i nieprzeyrzane cały ten rozległy kray okrywaią, oprócz porzecza Amazony, które od źrzodła do uścia rzeki Hiszpani i Portugalczykowie lasy wywaliwszy, osadami i missyami zasadzili: Hiszpani od źrzódła aż do *Pelvas*, á Portugalczycy od missyi *S. Pawła* w stronie południowey, á od rzeki czarney w stronie pòłnocney Amazony aż do samego uścia.

Amazonia obszerna w swych granicach obfituie w grunta żyżne ale odłogiem od wieków leżące, w pastwiska buyne, w złoto, dzewo farbierskie, w źwierzęta różne, tygrysy, łosie, papugi, małpy, gad wielki i iadowity &c, oprocz ryb różnego rodzaiu,

ży-

żywi wiele krokodylów &c. Ludne Amerykanów narody po lasach i stepach błąkaią się Amazonii, i iedne przeciwko drugim dzikość i okrucieństwo wywieraią. Niewiasty tamteczne że od Europeyczyków uzbroione były postrzeżone nazwisko odniosły Amazonek; naytrudnieysze prace im są zwyczayne, gdy dziecie zlęgną, mężowie miasto ich włóżkach leżą, á one od zwyczaynych prac się nie odrywaią.

V. Brezylia prawie ekwatorem i kresem słońca południowym zamkniona od morza na mil 250 wybiega w głąb lądu, ale Portugalczycy nad 80 mil od brzegu do tych czas nie zaięli. Kray wewnętrzny mieszkany iest od ludzi dzikich, srogich, i mściwych, których Portugalczykowie z wielką trudnością z pomorza rugowali, á z ustawiczną ostrożnością muszą strzedz swych osad przeciwko ich naiazdom. Brezylia Pomorska abo Portugalska na 15 dzieli się prowincyi w których miasta głównieysze są: *San Salwador* M. S. Brezylii, *Para*, *Maragnan* zamkiem i portem warowny, *Olinda* dla roskosznego położenia raiem Amerykańskim nazwana, *S. Paweł*, Osada *S. Sakramentu* przy uściu Platy. &c.

VII. Guyana Amazoną i Orenoką rzekami

mi oraz morzem oblana, na mil 300 aż do rzeki czarney granice swe pomyka. Guyana dzieli się na 5 części: Hiszpańską, Portugalską, Francuską, Hollenderską i Indyańską.

Guyana Hiszpańska leży w dłuż Orenoki i miedzy tą rzeką i Pomaroną. M. S. *S. Tomasz* nad Orenoką.

Guyana Port: zamyka porzecze zachodnie i pòłnocne Amazony, á od przylądku czarnego, aż do czarney rzeki się pomyka, nad którą ostatnie Portugalskie leżą osady.

Guyana Francuska abo Francya ekwinokcyalna zamyka kray miedzy rzeką Maroną i przylądkiem północnym. Wyspa *Kayenna* iest naygłównieyszą osadą.

Guyana Hollenderska rzekami Maroną i Pomaroną zamkniona. *Surinam* i *Berbice* osady naybogatsze Hollenderskie.

Guyana Indyańska śrzodek kraiu żyżnego ale nieuprawnego zabiera, nasiadła iest licznemi Amerykanòw hordami Europeyczykom ieszcze nieznaiomemi.

VII. Parakwarya kray wielki i obszerny styka się od wschodu z Brezylią, od pòłnocy z Amazonią, od zachodu z Peruwią i Chilem, od południa z Magellanią. Rzeka Plata śrzodkiem kraiu płynąca wciąga w się

Pa-

Paragwę, Paranę, i Urwagę. Kray łagodny i zdrowy obfituie w zboże owoce, bawełnę, trzcinę cukrową, paſtwiſka i bydło. Hiſzpani wielką część podbili kraiu, większa iednak należy do rodaków ludzi dzikich, tak wiele iednak rozumnych, że wolności ſwey bronić nie przeſtaią.

Dzielą Parakwaryą Hiſzpani na 7 prowincyi, które ſą: 1) Parakwarya właściwa: M. S. *Villa-Ricca.* 2) Chaka. 3) Guaira abo Ontivera 4) Plata z M. S. *Aſſumpcyą*, *Santa-Fé*, *Buenos-Aires* nad uściem Platy wielkorządztwa Parakwarſkiego ſtolica. 5) Uragwaya. 6) Tukuman w bawełnę i paſtwiſka żyżny, ale gwałtownym wiatrom, które częſto walą domy i z korzenia wyrywaią drzewa, podległy. 7) Parana abo ziemia Miſſyonarſka wzdłuż Parany rozciągniona, ieſt mieſzkana od 24000 familii Indyanów do wiary Chrześciańſkiey wielką pracą nawróconych i do życia ſpołecznego namówionych.

VIII. Magellania r. 1520 od Ferdynanda Magellana znaleziona i nazwana, na południu Parakwaryi á wſchodzie Chili położona, mniey żyżna, naſiadła ieſt narodami dzikiemi; wſzyſtkie Hiſzpańſkie oſady zaprowadzone wyginęły z głodu i nędzy. Zy-

wi ten kray doſtatek bydła, á po laſach kòz Wigońſkich, ktòrych delikatną ſierść rękodzieła obracaią na ròżne odzienia. W Magellanii od rzeki *Los-Camarones* do brzęgu wſchodniego przeſmyku Magellanſkiego rozciąga ſię kraina Patagonow, abo pretendowanych olbrzymow Amerykańſkich; od r. 1520 do dnia dziſieyſzego wiele bardzo kſiąg wyſzło dowodzących i zbiiaiących ieſtności Patagonow: kto wierzy iż ſą upiory, może utrzymywać Patagonow: oba te ludzi rodzaie przebywaią w imaginacyi prawdziwą Filozofią nie oświeconey.

IX. Wyſpy Ameryki południowey na morzu połnocnym ſą: 1) Wyſpy Maluwińſkie naprzeciwko przeſmyku Magellanſkiego ledwie ſą znaiome oprocz Falklandy od Anglikow oſadzoney, á od Hiſzpanow im zabraney i wroconey. 2) Wyſpy ogniſte na południu Magellanii gorami ogniſtemi napełnione i wyſokiemi laſami zaroſłe. Wyſpiarze ſą biali, dzicy, niewypowiedzianie ſzpetni i ludoiedzcy; przylądek *Horn* kończy te wyſpy. 3) Chiloa przy brzegach Chileńſkich leżąca; obfituie w burztyn ſzary. &c.

RO-

ROZDZIAŁ II.
o Ameryce połnocney.

Ktòre kraie znayduią ſię w Ameryce połnocney?

Ameryka pòłnocna może ſię dzielić na 9 wielkich części: 1) na Kanadę, 2) na dawne dzierżawy Angielſkie, 3) na Florydę, 4) na Mexyk dawnieyſzy abo nową Hiſzpanią, 6) na nowy Mexyk, 7) na Kaliſornią, 8) na kraie nowo-odkryte, 9) na wyſpy.

1) Kanada abo Nowa Francya Anglii r. 1763 uſtąpiona, graniczy z oſadami dawnemi Angielſkiemi z kraiami nieznaiomemi, oceanem i Miſſiſſipą. Powietrze tam ieſt zimne, grunta urodzayne, laſy wielkie, i zwierząt, wilkòw, niedzwiedzi, łoſiòw, kuń, ieleni, á naybardziey po rzekach bobròw pełne.

Miaſta Angielſkie ſą: *Quebec*, *Montréal* &c. Rodacy tey krainy na trzy głòwne dzielą ſię narody: Irokwanów, Algonkwanòw, i Huronów ludzi okrutnych, mściwych, w biegu rączych, z połowu ryb i polowania żyiących i o całość wolności żarliwych. W narodzie Hurońſkim ſtarſi gromadni godność dziedzictwem po białychgłowach o-

trzymuią, inni zaś sobie starszych obieraią.

II. Dawne dzierżawy Angielskie, 1) Akadya abo nowa Szkocya z M. S. *Port Krolewski* abo *Annopól*; 2) Nowa Anglia wielkiemi zarosła lasami obfituie w drzewa do budowy okrętów zdatne. M. S. *Boston* z wygodnym portem wysyła co rok liczne floty do Anglii i Angielskich osad. 3) Nowy Jork abo Nowa Hollandya od Hollendrów za Surinam Anglikom r. 1666 oddana. 4) Nowy Yersey dawniey Nowa Szwecya, Szwedom od Hollendrów odebrana, á potym Anglikom r. 1666 ustąpiona. M. S. *Elżbieta*. 5) Pensylwania od Karola II r. 1681 dziedzicznym prawem kawalerowi Penn darowana, od niego Kwakierami osadzona ma M. S. naypięknieysze w Ameryce północney *Filadalfią* nakształt dawney Babilonii od tychże Kwakierów zbudowaną. 6) Maryland od imienia Maryi żony Karola I nazwany z M. S. *Swięta Marya*. 7) Wirginia miedzy wszystkiemi Ameryki Angielskiey kraiami naylepsza na pamiątkę bezmęścia Elżbiety Królowey tak nazwana, obfituie w mais i wyborną tabakę. M. S. *James-Town*. 8) Karolina z M. S. *Charles-Town* zaszczyca się zdrowym powietrzem i żyźnemi gruntami. We wszystkich osadach pomorze zasie-

ſiedli Anglicy i miaſtami lub porządnemi zabudowali wſiami, odległe od morza mieyſca trzymaią rodacy, ktòrzy przez obcowanie z Anglikami nabywaią trochę łagodności, ale nie porzucaią obyczaiu życia leśnego.

III. Floryda połwyſpa cała Anglikom poddana. *S. Auguſtyn i Penſakoła* ſą dwie fortece warowne od Hiſzpanów Anglikom r. 1763. uſtąpione. Kray od morza uſuniony poſiadaią rodacy wzroſtu przyſtoynego, koloru oliwkowego, ktòry iednak nie ieſt przyrodzony, ale nacieraniem pewnych ziół ſprawiony, naiazdami, boiem, rybitwą i polowaniem iedynie ſię bawią, zoſtaią pod rządem Kaczykòw to ieſt ſtarſzych nad pokoleniami panuiących.

IV. Luizyana od imienia Ludwika XIV. za którego panowania r. 1680 była znaleziona, miedzy nowym Mexykiem, Kanadą i Florydą położona, ſzerokiemi rzekami á mianowicie Miſſiſſipą z połnocy na południe biegącą oblana, od źrzodła Miſſiſſipy aż do rzeki Iberwilli, á od tey aż do morza należy do Anglików; część zachodnia z miaſtem *Nowym Aurelianem* do Hiſzpanów, á kray północny do licznych narodòw Amerykańſkich Ilinanów Aſſinibolanów, Pania, nòw, Padukanòw &c. Po-

Powietrze Luizyany umiarkowane goręt-ſze w południoWey, zimnieyſze w pòłnocney ſtronie ieſt arcyzdrowe; Europeyczykowie rzadko tam choruią, rodacy prawie nigdy, i do pożney przychodzą ſtarości. Grunta dobyte ſą żyżne, obfituią w pſzenicę Turecką, zboża Europeyſkie, w drzewa palmowe, morwowe i rożne rośliny lekarſkie. Rzeki rybne, pola ptaſtwem okryte, laſy wſzelakiego zwierza pełne obficie wſzyſtko to ſzafuią co do żywności, wygody i handlu obywatelów ſłuży. Francuzi przez lat 80 tę krainę dzierżąc nie umieli z niey korzyſtać.

V. Mexyk dawny Nową Hiſzpanią tak od Hiſzpanów dla podobieńſtwa tego kraiu do dawney Hiſzpanii nazwany, od ſławnego Ferdynanda Korteza w 600 ludzi r. 1519 podbity, ma na pòłnoc nowy Mexyk, na południe Amerykę południową, z innych ſtroń morzem oblany, na trzy dzieli ſię audyencye albo wielkorządztwa pięcioletniemu królewſkiemu namieſtnikowi podległe, obfituie w minery złote, ſrebrne, ałunowe, rudę żelazną, w indych &c. *Mexyk* M. S. kraiu i rządu miedzy dwoma ieziorami iednym ſłonym, drugim ſłodkim położony, ludny, bogaty, i piękny. *Akapulko* nad mo-

rzem

rzem ſpokoynym, z ktòrego portu gallion wychodzi do wyſp Filipińſkich, i do niego powraca. *Merida* M.S. pòłwyſpy Yukatanu wybrzeżem Mexykańſkim okrążoney, w złoto i ſrebro bogatey, w zboże zyżney i dwa żniwa wydaiącey. W laſach znayduią ſię oſobliwe zwierzęta, iako to krowy dzikie, koty na kſztałt tygryſſów, *Ai* leniwiec (*Ignavus Americanus*) zwierz dla nadzwyczay opieſzałego ruchu tak nazwany, ſamym żyiący liściem, na drzewo lezie dni dwa, tyleż mu czaſu trzeba do zleziènia, gdy wſzyſtkie liścia przez dni kilka ogłoda, od iednego drzewa do drugiego nie idzie na nogach ale ſię czołga po zięmi, za 15 dni ledwie przebyć może mieyſce na ſtrzelenie z piſtoletu, wielkością rowna ſię z liſem, á z ſierści daleko iednak miękſzey, podobny ieſt do żbika, krzykiem oſtrym wyraża i, i, i, i, i, zkąd mu nazwiſko dane Ai. *Kampeſza* nad wybrzeżem tegoż nazwiſka, za ktòrą laſy farbierskie leżą; *Vera Cruz* nowa z portem do ktòrego flota zawiia Hiſzpańſka z Europy z towarami na Mexyk i Filipiny. &c.

VI. Mexyk nowy na pòłnoc ſtyka ſię z kraiami nieznaiomemi, na wſchód z Luizyaną, na południe z Nową Hiſzpanią, na zachód z morzem rumianym. Nowe mappy

kła-

kładą iednę w tym kraiu osadę Hiszpańską: Nową Nawarrę i miasto *Santa Fé*.

Powietrze łagodne i zdrowe pomaga do żyżnych urodzaiów, pszenicy Treckiey, melonów, różnych iarzyn i owocow. Miedzy gorami znayduią się szerokie rowniny i buyne pastwiska, á na górach i w lasach niedźwiedzie, ielenie, sarny, dziki, lwy, tygrysy, konie, woły, i owce wielkie iak nasze konie, maiące krótki ogon á długie rogi.

Mexykanie przyrodzenia dość łagodnego i towarzyskiego żyią z rybitwy, polowania i oractwa, naymężnieyszym z pośrzodku siebie rząd i spraw publicznych styr powierzaią. Iedni kłaniaią się bałwanom, drudzy słońcu, niektórzy wyznawaią iednego Boga w niebie mieszkaiącego, á niektórzy bez żadnych żyią obrządkow i rządu.

VII. Kalifornia półwyspa morzem rumianym od Nowego Mexyku oddzielona niemal cała należy do rodakow z przyrodzonych skłonności podobnych do Nowo-Mexykanow. Powietrze arcyzdrowe, grunta żyżne, brzegi morskie połowem pereł bogate kray ten zaszczycaią. Missyonarze Hiszpańscy wiele Kalifornianów do wiary Chrześciańskiey nawróciwszy i do życia społecznego zachęciwszy, osadzili ich w

stro-

ſtronie południowey, nauczyli domy budować, wſie zakładać, rolę uprawiać i potrzebnemi rzemiosłami ſię bawić. Hiſzpani część Kalifornii nową Andaluzyą nazwali, która ſię ſkłada z dwuch prowincyi Senory i Cynalwy. W Senorze roku 1771 na polach *Gienegwilla* znaleziono minerę złotą na 14 mil rozległą bardzo bogátą, ktora warſztę na 2 ſtopy w głąb prawie z czyſtego ma złota; nie daleko od niey dwie ſą minery ſrebrne, w iedney z nich w *Promontorio* znayduią ſię kamienie prawie z czyſtego ſrebra.

VIII. Kraie nowoodkryte, 1) na zachod Kanady znayduie ſię wielkie wybrzeże morza ſpokoynego na nowych kartach morzem zachodnim zazwane znalezione od Marcina d'Aguilar Hiſzpana, ktory wąſkim przeſmykiem pod 45 ſtopniem długości połnocney na to wbiegł morze. Kanadyiczykowie wſchodni powiedaią, że nad tym morzem mieſzka narod długich ſukien (iako Azyanie) używaiący, miaſta i zamki poſiadaiący i towary rożne od Europeyſkich na futra Kanadyiſkie zamieniaiący. 2) Kraie poſtrzeżone od Moſkalow; r. 1741; Alexy Czerykow Kapitan okrętowy ku połnocy na zachod przeſmyku Marcina d'Aguilar i Kalifornii pod 55 ſtop: 36 min: ſzerokości

poł-

połnocney postrzegł ziemię, posłał do niey łodź z 11 ludźmi, ktorzy do okrętu o milę od lądu stoiącego nie powrócili. Powracaiąc do Kamżatki Czerykow widział pod 51 stop szerokości ku połnocy krainę gorzystą, przylądował do brzegu i znalazł obywatelow podobnych do Kanadyiczyków. Powtòre ciż Moskale żegluiąc śladem Kapitana Beringa dawniey to iest r. 1731 inną krainę głębiey na połnoc ku zachodowi Ameryki na przeciwko Syberyi postrzegli. 3) Kraie postrzeżone r. 1640 od Admirała Hiszpańskiego de Fonte według wszelkiego do prawdy podobieństwa też same są, ktore Moskwicin Czerykow w 100 lat potym widział.

IX. Wyspy Ameryki połnocney wszystkie należą do potencyi Europeyskich. Do Anglii patrz na karcie 171; do Francyi, patrz na karcie 143; Do Hiszpanii. Wyspy Lukayskie, ktore Hiszpani wytraciwszy rodaków opuścili, są prawie puste; Anglicy Prowidencyą osadzili. Z Wysp Antylskich do Hiszpanow należą. 1. Kuba gorzysta i nieurodzayna, ma minery złote i iednę miedzianą, obsituie w kuropatwy, synogarlice, papugi, tabakę i cukier. M. S. *Hawana* wielka i bogata, trzema mocnemi zamkami warowna, port 1000 okrętow obeymuie, weyście tak

ma

ma ciasne że ieden tylko okręt może przechodzić. 2. S. Dominik abo Hiszpaniola, ta wschodnia w drogie kruszcze bogata, ktorych Hiszpani dla niedostatku ludzi nie tykaią. M. S. S. *Dominik*. 3) Porto-Ricco od złotych miner tak nazwana. Przy Tierra firma, Margarita, od połowu pereł tak nazwana; Trynidada w uyściu rzeki Orenoki z M. S. handlowym *S. Jozef*. Do Danii p. na kar: 196. Do Hollandyi nad brzegami Ameryki połud: Bonair, Oruba, Kurakao z portem wygodnym, S. Eustachi, Saba, i połowa S. Marcina, druga połowa należy do Francyi.

ROZDZIAŁ III.

O kraiach polarnych nie dobrze znaiomych.

Co są kraie polarne?

Kraie Polarne nie dobrze znaiome są wyspy abo lądowe krainy naprzeciwko dawnego lub nowego świata ku biegunom onego położone, od żeglarzów rożnemi czasy postrzeżone, ale nie dobrze poznane. Kraie leżące na pòłsferzu południowym nazywaią się krainami południowemi abo

An-

Antarktycznemi, na połsferzu zaś połnocnym osiadłe krainami połnocnemi abo Arktycznemi.

Które są znacznieysze krainy południowe polarne?

1. Nowa Gwinea, 2) Nowa Brytania, 3) Nowa Hollandya, 4) Karpentarya, 5) Zięmia Diemen, 6) Nowa Zelandya, 7) Zięmia obrzezania, 8) Gonnewilla, 9) Zięmia ognista, 10) Wyspy na morzu spokoynym między Ameryką i Azyą położone.

I. Nowa Gwinea od Alwara Sawedry żeglarza Hiszpańskiego r. 1527 postrzeżona i Gwineą od niego dlatego nazwana, że na niey postrzegł obywatelów z twarzy i włosow wełnianych do Gwineyczyków podobnych, leży pod Ekwatorem miedzy 150 i 160 stopniem długości. Dampier żeglarz Angielski na początku wieku tego wysłany na odkrycie kraiów południowych, zwiedził pomorze Nowey Gwinei. Na około tey krainy wiele iest wysp wesołych, żyżnych i ludnych.

II. Nowa Brytania między 2 i 5 stopniem szerokości południowey od Dampiera postrzeżona i przesmykiem morskim od nowey Gwinei odłączona. Obywatele nowey Gwinei, Brytanii i wysp na około osadzo-

nych

nych pracowici, znaią się dobrze na oraćtwie, ale są dzicy i okrutni. W chałupach chowaią kamień ieden z żyłą zieloną, drugi czerwoniawy i kawałek kruszczu, i te trzy rzeczy osobliwym czczą uszanowaniem. Trupów nie grzebią, ale na brzeg wyrzucaią morski.

III. Nowa Hollandya na południe wysp Moluckich położona, pierwszy raz od Hollendrów postrzeżona, szeroko i długo musi rozciągać granice; część iey połnocna nazywa się ziemią *Diemen*, zachodnia ziemią *With* abo *Endracht*, połndniowa *Liewen*. Srzodek kraiu cale nie iest znaiomy; pomorza od Dampiera dwa razy przeglądane zdawały mu się niskie, piaszczyste, ledwie zrzadka krzewinami zarosłe, oprocz małych ptaszków na drzewkach, á wielkiey mocy żołwiów, i krow morskich przy brzegach, żadney inney żywiny nie postrzegł. Na lądzie i bliskich wyspach postrzeżeni Murzyni pokazali się bydź ludzmi dzikiemi, i tak głupiemi, że oprocz postawy ledwie w nich ślad wydawał się ludzkiego przyrodzenia.

IV. Karpentarya na połnoc ku wschodowi nowey Hollandyi od Karpentera Hollendra odkryta leży na przeciwko ziemi Ducha S. od Fernanda de Quiros Hiszpana znalezioney.

V.

V. Zięmia Diemen różna od strony północney nowey Hollandyi od Abla Tasmana żeglarza Hollenderskiego r. 1642 znaleziona leży pod 42 stopniem szerokości południowey. Tasman usłyszawszy muzykę Murzyńską nakształt trąby, wystąpił z ludźmi zbroynemi na ląd, postrzegł ślady źwierząt, drzewa srzedniey wielkości sączące żywicę i dym z chałup kurzący się, nie odważyszy się w głąb kraiu zapuszczać, utkwił Hollenderską banderę, wsiadł na okręt i odbił się.

VI. Nowa Zelandya od tegoż Tasmana po odbiciu się od zięmi Diemeńskiey postrzeżona, ktory 60 mil nad pobrzeżem oney żeglował, wydawała mu się być kraiem wysokim, żyżnym i miłym. Obywatele od niego na brzegach widziani, mieli głos chrapliwy, wzrost wysoki, włos czarny na srodek głowy zebrany z piorem utkwionym, farbę ciała srzednią miedzy żołtą i brunatną.

VII. Zięmia obrzezania dnia 1 Stycznia r. 1739 od Kapitana Francuskiego de Lozier Bouvet była postrzeżona, który dla mgły gęstey, wiatrów przeciwnych i lodôw w kupę zsunionych zawinąć do lądu nie mògł.

VIII. Ziemia Gonnevilla od kapitana Fran-

cu-

cuſkiego tegoż nazwiſka nawałnicą o brzegi iey rzuconego r. 1503 odkryta, obfituie w zboże, rośliny farbierſkie, i ieſt mieſzkana od ludzi cale przyiemnych, miedzy któremi rzeczony kapitan przemieſzkał pòł roka i ſyna iednego z tamtecznych kròlików do Francyi ſprowadził.

IX. Ziemia Ogniſta za przeſmykiem Magellańſkim.

X. Wyſpy na morzu ſpokoynym miedzy Azyą i Ameryką położone ſą: 1) Salomonowe od Alwara Mendozy Hiſzpana r. 1567 poſtrzeżone maią być żyżnością i powietrzem umiarkowanym zaſzczycone, ſzerokość i długość ich nie ieſt wymierzona. Izabella ieſt miedzy niemi naywiękſza. 2) Wyſpa trzech królòw od Abla Taſmana poſtrzeżona leży pod 35 ſtop: ſzerokości poł: á 191 długości. Taſman widział zdaleka kilkadzieſiąt ludzi wielkiemi kiiami uzbroionych, ziemię bez żadney uprawy. 3) Trzy wyſpy od Taſmana poſtrzeżone nazwane były Pilſtraats, Amſterdam i Rotterdam; na ktorych Hollendrzy znalezli wodę ſłodką, wielką moc świń, kurów, owocòw &c, obywatele pokazali ſię być towarzyſkiemi, przyiemnemi, ale wielkiemi złodzieiami. 4) Wyſpy poſtrzeżone i przeglądane od Kor-

nelego Schuten i Jakuba le Maire Hollendrow; ziemia Stanow, Morycz, Nassau, wyspa psia dla trzech psow tam widzianych, Wyspa bez gruntu dla wielkiey morza głębokości, Wyspa Much dla straszney onych wielości. tak nazwane; Wyspa Cocas, ktorey obywatele wysocy, przyrodzenia mocnego, nago chodzący z Hollendrami dość grzecznie się obeśli, i ich owocami, ptastwem, zwierzyną udarowali, Wyspa zdraycow, Nadzieia, Horn &c. Tey ostatniey wyspy obywatele nie zwyczaynie wysokiego wzrostu, postawy iednak przystoyney, szybko biegaią i po morzu pływaią, żadney nie znaią pracy, oractwem się nie bawią, zyią owocami, korzonkami, rybą i mięsem wieprzowym prawie surowym &c.

Które są kraie polarne na pòłsferzu pòłnocnym?

1) Labradora abo Estotilandya. 2) Wyspy Jakubowe. 3) Nowa Wallia. 4) Nowa Dania. 5) Gronlandya. 6) Spitzberg. 7) Nowa Zemla abo Ziemia. 8) Ziemia większa,

I. Labradora przy przesmyku Hudseon położona od 50 do 63 stopnia szerokości połnocney rozciąga się. Iest to kray zimny, płonny, wyspami otoczony i od ludzi dzi-

kich

kich mieſzkany; brzegi onego ſą zaledwie znaiome.

Miedzy narodami dzikiemi Eſkwimanie, ſą nayznacznieyſi, dzielą ſię na Eſkwimanów Indyiſkich i północnych; ci zaſiadaią kray nad przeſmykiem, tamci na południe wybrzeża Hudſońſkiego; z podobieńſtwa ich poſtaci, mowy, życia ſpoſobu i zwyczaiów wnieść beſpiecznie można, że oba te narody iedną miały dzielnicę. Kray obu narodów arcyzimny, przepaściſtemi ſkałami naroſzczony; doliny ma żyżne, w drzewa, krzewie, i zioła Europeyczykom nieznaiome obſite. Anglicy tu oſiadli roſkoſzne założyli ogrody, i one roślinami zaſadzili Europeyſkiemi, które dobrze ſię udały. Ołów, miedź, żelazna ruda znayduią ſię w górach, i często rodacy Anglikom miedzianego kruſzcu ſzafuią bryły. Też góry obſituią w talk, amiant, kryſztał różnych kolorów, kamień czarny łyſzczący ſię, który na cienkie przezroczyſte liſtki ſię łupa i rodakom za zwierciadło ſłuży; ſkały z marmuru przedziwnie białego i żyłkami czerwonemi, zielonemi, modremi ubarwionego ogromne ſkładaią ſię i do tych czas ſą nietknięte. Niebo prawie nigdy tu nie ieſt pogodne. Na wioſnę i w ieſieni uſtawi-

czna gruba mgła do ſamey rozciągniona ziemi widok wſzyſtkich rzeczy odeymuie; zimie z rzek i innych wòd nie zamarzłych grube wyſtępuią wapory, ktòre na powietrzu zlodniawſzy figurę ſtrzał wyrażaią, á gdy ſię wody zetną w oka mgnieniu owe ſtrzały lodowate znikaią. Parelia, abo fałſzywe ſłońca ſą tu zwyczayne, pod czas ſześcioro ich ſię razem pokazuie, iutrzenki pòłnocne prawie w każdą noc świecą.

II. Wyſpy Jakubowe przeſmykami Hudſon i Davis oblane od imienia Jakuba I Króla Ang: nazwane; naywiękſza miedzy niemi Kumberlandya.

III. Nowa Wallia (New Wallis) za przeſmykiem Hudſon położona należy do Anglików, ktòrzy ią zaniedbali.

IV. Nowa Dania od Admirała Duńſkiego Jana Muncha r. 1609. znaleziona, pod polarnym leży cyrkułem. Duńczycy z wynalezioney tey ziemi nie korzyſtali, á Anglicy traktatem Utrechtſkim r. 1713 ią ſobie wraz ze wſzyſtkiemi kraiami na pòłnocy Kanady położonemi przywłaſzczyli. Morze, które Nową Danią oblewa, od Wilhelma Baffina wkròtce po Munchu tam żegluiącego nazwane ieſt wybrzeżem Baffińſkim.

V.

V. Gronlandya r. 982 od Norwegianów odkryta i zaludniona, za panowania Małgorzaty dla zaniedbaney żeglugi opuſzczona, ledwie za Chryſtyana IV Kròla Duńſkiego od Admirała Lindenau była znaleziona. Ponieważ obywatele teraznieyſi żadnego podobieńſtwa w niczym do Norwegianów dawnych tey wyſpy mieſzkańców nie maią, rzecz ieſt wątpliwa aby Gronlandya teraznieyſza była taż ſama co dawna. Còżkolwiek ieſt: Gronlandya leży miedzy wybrzeżem Baffińſkim i Islandyą, mieſzkana ieſt od ludzi dzikich, którzy iedzą ryby i mięſo ſurowe, piią tłuſtość wielorybią, odziewaią ſię ſkorami pſiemi i cieląt morſkich, miaſto koſzuli używaią wnętrzności rybich, á miaſto kamizoli ſkór ptaſzych z pierzem zdartych. Morze Gronlandyi przyległe obfituie w wieloryby, na ktòrych połów zbiegaią ſię okręty Hollenderſkie, Angielſkie, Duńſkie, Francuſkie &c. Kray acz zimny ieſt iednak żyżny. Lądem ieſt Gronlandya czy wyſpą, rzecz nie ieſt dowiedziona. Zima długa nieznośnym mrozom, lato bardzo krótkie natężonym podlega upałom. Iedne lody wiatrem nanieſione przytykaią ſię do brzegòw i one niby wałami zataczaią, inne po przyległym pływaią morzu i iak głęboko

w wodzie się topią, tak wysoko nad iey strych się podnoszą. Niektòre z nich nakształt wielkich wysp pływaią i maiąc na około więcey mili, na 100 sążni w gòrę się wynoszą i w głąb idą, iedne składem swych części wyrażaią figurę kościołòw z wieżami, drugie zamkòw z basztami, inne okrętòw z żaglami; barwa też ich wdzięczny oku czyni widok: są przezroczyste iak kryształ, błękitne iak szafir, zielone iak szmaragd &c. Osobliwa, ale doświadczeniem warowna rzecz Gronlandyi iest właściwa, że postanowienie iey powietrza całey przeciwi się Europie: gdy w umiarkowanych tey części świata kraiach zima iest tęga, tu w swoim rodzaiu nayłagodnieysza, á gdy inne Europy kraie z zimy cieszą się łagodney, Gronlandyą nadzwyczay zimne trapi powietrze. Nayznacznieysza osada Duńska iest *Got-haab*, do której corok dwa okręty żywnościami i odzieniem naładowane, z Kopenhagi zawiiaią.

VI. Spitzberg wyspa od Hollendrów r. 1596 odkryta, ma dane sobie nazwisko od gòr wysokich i ostrych, którémi iest napełniona. Powietrze tam arcyzimne, á ziemia prawie zawsze śniegiem okryta. Znayduie się wiele ziół nam nieznaiomych, ptastwa

różnego rodzaiu, ranifetów, niedzwiedzi białych, lisów, wołów dzikich &c. Srzodek kraiu do tych czas nie zwiedzony; ci, ktòrzy się o to kusili, abo od mrozu abo od zwierza drapieżnego poginęli.

VII. Nowa Zemla według mapp kraiopisarskich Moskiewskich wyspa miedzy 70 i 76 stopniem szerokości Geogra: pòłnocney naprzeciwko Tartaryi Moskiewskiey położona i od niey przesmykiem morskim Waigacz oddzielona, cierpi mrozy i ustawicznemi prawie zawalona iest śniegami. Stronę iey północną same białe niedzwiedzie, wilcy i lisy napełniaią, w stronie południowey mieszkaią ludzie wzrostu małego, grubi, głowy wielkiey, twarzy szerokiey, nosa płaskiego zadartego miedzy wszystkiemi Tatarami nayszpetnieysi. Zimie mieszkaią w lochach podziemnych, lecie łowią ryby i biią zwierzęta, których mięsem żyią, á skòrami się odziewaią. Wiara ich zawisła na czci słońcu, księżycowi i gwiazdom wyrządzaney. Hollendrzy przez morze pólnocne szukaiący przeyścia do Chin, przymuszeni byli r. 1596 zimować w Nowey Zemli, i doznali, że ogień naywiększy zmarzłey ziemi nie odmiękczał, wòdka naytęższa i wina Hiszpańskie marzły.

VIII.

VIII. Miedzy kraiami nieznaiomemi może być liczona obſzerna kraina ku Syberyi wſchodniey obrócona od Moſkalów poſtrzeżona, ieſzcze nazwiſka niema własnego; Moſkale ią zowią *Bolſzaia Zemla*.

Których kraiów dawniey znaiomych wiadomość zginęła?

Kraie od dawnych kraiopiſów znane, abo w poźnieyſzym czaſie poſtrzeżone zniknęły lub nie wiadomo gdzie leżą: 1) Atlantyda, 2) Tula, 3) Frieslandya, 4) Sewerambia, 5) Utopia kray zmyślony.

I. Atlantyda (Atlantica Inſula) według świadectwa Platona w Timeuſzu i Krycyuſzu, była wielka wyſpa oceanu zachodniego naprzeciwko przeſmyku Gibraltarſkiego położona, za tą wyſpą mnogie mnieyſze leżały wyſepki, á za niemi ląd daleko więkſzy od Azyi i Europy za czaſów Platona znanych razem wziętych. Uczeni ludzie rozumieią, że ów ląd za Atlantydę i bliſkie iemu wyſpy poſuniony ieſt Ameryka, ze Atlantyda od wyſp Kanaryiſkich do Azorſkich rozſzerzona trzęſieniem ziemi w morze zapadła, á rzeczone wyſpy reſztą ſą Atlantydy pochłonioney.

II. Tula (*Thule* abo *Thyle*) naywiękſza wyſpa oceanu północnego od dawnych dobrze

brze znana pod teraźnieyſzych kraiopiſarzów ſprzęczki podpada. Iedni Iślandyą biorą za Tulę, ale temu domyſłowi przeciwi ſię świadectwo Tacyta piſzącego, że żegluiącym około Wielkiey Brytanii widzieć ſię daie Tula; Iślandya zaś ieſt zbyt daleka, aby z brzegów Anglii mogła być widziana. Ptolomeuſz śrzódek Tuli kładzie pod 63 ſtopniem ſzerokości północney, zkąd Cellaiyuſz wnoſi, że wyſpy Szetlantskie, á w ſzczegulności Fero ſą Tulą; to mniemanie nie zgadza ſię z świadectwem Prokopiuſza, który Tulę dzieſięć razy czyni większą od Wielkiey Brytanii. Prokopiuſza świadectwo nakłoniło wiele kraiopiſarzów na to zdanie, że Skandynawia ieſt dawną Tulą: w ſzczegulności Orteliuſz upatruie położenie i nazwiſko Tuli w prowincyi Norwegiańſkiey nazwaney Tilemark. Ze wſzyſtkich zdań tu przywiedzionych wypada prawda, że dawna Tula nam nie ieſt wiadoma.

III. Frieslandya wielka wyſpa miedzy Gronlandyą i Ameryką nie daleko przeſmyku Davis według powieści niektórych położona na tym mieyſcu teraz ſię nie znayduie.

IV. Sewerambia wyſpa na oceanie Murzyńſkim położona. Piſze prawdziwie czy

baie-

baiecznie Hennepin, że po rozbitym okręcie niewiasta iedna brzemienna deski się chwyciwszy przypłynęła do wyspy pustey, znalazła na desce kilka ziarn ryżu, który zasiała, w kilka tygodni syna zległa, którego wychowała i w przyzwoitym czasie zaślubiła. Potomstwo z tego małżeństwa tak było liczne, że całą tę wyspę z powieści tylko rzeczonego autora znaiomą zaludniło.

V. Utopia abo kraina zmyślona na żadnym mieyscu się nie znayduiąca nie należy do zamiaru Geografii. Uczeni ludzie iedni użyli tego wyrazu dla odmalowania nędzy życia ludzkiego; drudzy dla podzielenia świata na różne zepsucia rodzaie; niektórzy układaiąc rząd polityczny doskonały, kray na myśli swoiey wystawiony, w którym taki rząd do wykonania niepodobny osadzaią, Utopią zowią.

KSIĘ-

KSIĘGA VI.

O Aſtronomii i Polityce tak wiele, ile one wchodzą do Geografii.

O ASTRONOMII.

ROZDZIAŁ I.

O sferze świata i iey częściach.

POnieważ świat wydaie ſię oczom naſzym okrągły, Aſtronomowie wynalezli kulę dla wyrażenia onego na niey; ta kula nazywa ſię *sfera miſterna* abo *artyficialna*, a ſam świat może ſię nazwać *sferą przyrodzoną* abo *naturalną*.

Sfera miſterna wyrażaiąca machinę świata ma oś żelazną abo moſiężną przez śrzodek okrągłości ſwey przechodzącą, końce tey oſi nazywaią ſię bieguny abo *poli* reprezentuiące bieguny świata od Aſtronomów zmyślone; ſkłada ſię z różnych cyrkułów dla pokazania biegu gwiazd i planet na niebie; we śrzodku sfery znayduie ſię kula reprezentuiąca okrąg ziemiowodny.

Według dwoiakiego ſkładu świata od Ptolomeuſza i Kopernika wymyślonego dwoiakim kſztałtem sfera układa ſię miſterna. W sferze Ptolomeuſza: Ziemia we śrzodku ieſt nieporuſzona, około którey iako punktu śrzedniego, powietrze, ogień, gwiazdy, i planety wſzyſtkie obracaią ſię. W sferze Kopernika: gałka pozłocona ſłońce reprezentuiąca śrzodek sfery zabiera, poprzek którey oś Zodyaku przechodząca biegunami ſwemi opiera ſię o eklyptykę. Wewnątrz sfery gwiazdarskiey ſiedm planet przez tyleż gałek reprezentowanych widzieć ſię daią, których ſtrony ku ſłońcu obrócone ſą oświecone według te-

go-

go porządku, który one maią na firmamencie.

Oś Swiata ieſt linia proſta myślą przez śrzodek świata prowadzona, która według Ptólomeuſza ieſt także oſią ziemi po śrzodku świata oſadzoney. Końce tey linii nazywaią ſię *poli*, z których północny nazywa ſię arktyczny, (*polus arcticus*) od ſłowa Greckiego *arctos* znaczącego konſtellacyą północną nazwaną: *urſa minor*; południowy nazywa ſię antarktyczny (*polus antarcticus*) od ſłowa Greckiego *antarctos* które znaczy położenie przeciwne konſtellacyi niedźwiadka.

Dzieſięć cyrkułów abo kół dzielą sferę świata, 6 wielkich a 4 mnieyſze; Cyrkuły wielkie ſą: Ekwator, abo cyrkuł porownania dnia i nocy: Zodyak, Horyzont, Merydyan, i dwa kolury, ieden porownania, drugi przeſilenia dnia z nocą. Te cyrkuły nazywaią ſię wielkiemi, że całą sferę dzielą na dwie części równe, inne cztery nazywaią ſię mnieyſzemi, że sferę dzielą na dwie części nie równe.

Właſności powszechne wſzyſtkim cyrkułom wielkim ſą: Każdy cyrkuł ma ſwoie oś i ſwoie właſne bieguny, które biorą ſię na wierzchu sfery i ſą równie odległe od wſzyſtkich części obwodu tego cyrkułu, którego ſą biegunami; Oś każdego cyrkułu ieſt linia proſta od iednego do drugiego bieguna przez śrzodek cyrkułu prowadzona, każdy wielki cyrkuł dzieli ſię na 360 graduſów, a każdy gradus na 60 minut, każda minuta na 60 ſekund, i tak daley,

Ekwator ieſt cyrkuł wielki wſzyſtkiemi ſwemi częściami równie na 90 graduſów od biegunów świata odległy, Nazywa ſię linią ekwinokcyalną, że ſłońce równy dzień nocy wymierza wſzyſtkim kraiom gdy w tym znayduie ſię cyrkule. Zeglarze morſcy linią go nazywaią. Właſności Ekwatora ſą: cały świat dzieli na dwie równe części, z których iedna nazywa ſię półſferzem północnym abo arktycznym (*hemiſpherium arcticum*) druga półſferzem antarktycznym abo południowym. Eklyptykę przecina we dwuch mieyſcach, do których ſłońce przyſzedłſzy dnia 21 Marca i 23 Września równa dzień z nocą.

Cyr-

Cyrkuły godzinne przecina wciąż angułem prostym; ieden cyrkuł godzinny 5 gradusów zamyka. Obieg Ekwatora iest miarą dnia naturalnego, gdy taż sama część onego we 24 godzinach powraca do swego merydyanu, która obieg zaczęła. Na Ekwatorze liczą się gradusy długości Geograficzney.

Zodyak iest cyrkuł wielki nieporuszony ukośnie na sferze położony świat cały na dwie rowne części północną i południową dzielący, a sam na dwanaście części dwunastą Zodyacznemi znakami podzielony, iedną połową nachyla się ku biegunowi północnemu, a drugą ku południowemu. To słowo *Zodyak* w Greckim ięzyku znaczy zwierzę, od którego ten curkul nazwany z przyczyny że dwanaście znaków abo konstellacyi figurami zwierzęcemi wyrażaią się; te są dwoiakie północne i południowe dwoma łacińskiemi wierszami wyrażone.

Sunt *aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,*
Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora,
Po Polsku: (*pisces.*

Baran idzie przed *bykiem*, po *bliźniętach raki*
Lew przed *panną* uchodzi, to są letnie znaki;
Waga chłodzi z *niedzwiedziem strzelec* zimnem grozi,
Koziorożiec ląd wiąże, *wodnik ryby* mrozi.

Znaki północne temi się wyrażaią figurami.	Baran	♈
	Byk	♉
	Bliznięta	♊
	Rak	♋
	Lew	♌
	Panna	♍
Znakow południowych figury są	Waga	♎
	Niedzwiadek	♏
	Strzelec	♐
	Kozioroziec	♑
	Wodnik	♒
	Ryby	♓

Astronomowie dzisieysi z pilnych postrzegli uwag, że punkta ekwinokcyalne ustępuią ustawicznie, a pun-

a punkta ekliptyki i wszystkie znaki zodyaczne pomykaią się właſnym obrotem z wschodu na zachód każdego roku na 50 sekund, tak że od czasow Hypparcha, iuż na 30 gradusów pomknęły się, a zatym gdy rozumiemy, że słońce ieſt naprzykład w znaku Barana, w rzeczy samey na ów czas wchodzi, do znaku Ryb, i tak daley.

Wiedzieć tez trzeba że słońce dłużey ośm dni bawi się w znakach pólnocnych, niż południowych. Ta różność pochodzi z nierównego biegu słońca według Ptolomeusza, abo ziemi według Kopernika, które raz prędzey, drugi raz leniwiey obracaią się, abo też że eklyptyka nie ieſt na dwie równe części od Ekwatora przecięta, lecz większą obwodu swego częścią nachyla się na półsferze północne.

Ekliptyka ieſt droga po śrzodku Zodzaku, którą słońce podług Ptolomeusza abo ziemia według Kopernika obieg swóy roczny z zachodu na wschód odprawuie. Nazywa się ekliptyką od słowa łacińskiego *eclipsis*, to ieſt zaćmienie, że zaćmienia się przytrafiaią, gdy Xiężyc ieſt w punktach od Aſtronomów, nazwanych ogon y głowa smocze. Aſtronomowie maią ią za cyrkuł wielki na dwanaście znaków, abo części podzielony, z których każda część dzieli się na 30 gradusów. Ekliptyka ma swoię właſną oś różną od osi świata i ekwatora, końce tey osi nazywaią się *poli*, abo bieguny ekliptyki, leży ukośnie względem ekwatora, który ona przecina we dwuch punktach.

Horyzont ieſt cyrkuł wielki z odmianą mieysca odmieniaiący się cały świat na dwie części, abo półsferza dolne niewidzialne, i górne widzialne dzieląсy. *Horyzont* inny ieſt *racyonalny* a inny *widzialny*. Nazywa się horyzontem od słowa Greckiego granice znaczącego, że ten cyrkuł granicę zakłada patrzącym; z odmianą mieysca ten cyrkuł odmienia się, każde iednak mieysce ma swóy właſny horyzont nieodmienny. Horyzont sfery artyficyalney ieſt cyrkuł wielki nieodmienny, w który wpada merydyan mosiężny z całą sferą. Na obwodzie onego są wy-

zna-

znaczone 12 znaków Zodyaku, dni dwunaſtu mieſięcy, i 32 wiatry ku wielorakiemu ſfery miſterney używaniu. Bieguny Horyzontu, górny nad głowami naſzemi proſto wiſzący Arabſkim ięzykiem nazywa ſię *Zenith*; a dolny naprzeciwko iemu leżący *Nadir*.

Horyzont widzialny ieſt ta część świata, którą na około nas widziemy. Ten horyzont nie dzieli świata na dwie części równe iako horyzont racyonalny.

Horyzont racyonalny abo prawdziwy ieſt cyrkuł wielki myślą przez świat cały prowadzony, maiący za bieguny *Zenith* i *Nadir* mieyſca onego, którego ten cyrkuł ieſt horyzontem. Nazywa ſię racyonalnym, gdyż tylko myślą ludzką może być kreślonym. Horyzont racyonalny przecina całą ſferę na dwa półsferza dolne i górne, idzie zatym że gdy dzień ieſt w iednym półsferzu, noc ieſt w drugim; pokazuie wſchód i zachód ſłońca i innych świateł Niebieſkich, które wſchodzą gdy nad horyzontem ſię pokazuią, zachodzą gdy pod horyzont ſię puſzczaią; naznacza długość dnia i nocy, gdyż dzień nic innego nie ieſt iako obecność ſłońca nad horyzontem, a noc zniknienie onego z horyzontu; pokazuie długość zorzy zaranney i wieczorney; zorza wieczorna zaczyna ſię gdy ſłońce znika z horyzontu, a kończy ſię gdy na 18 od niego oddala ſię graduſów; zorza zaranna zaczyna ſię, gdy ſłońce o 18 graduſów ieſt przed wſchodem, a kończy ſię gdy wſchodzi na horyzont; dzieli świat na cztery części kardynalne, to ieſt wſchód, zachód, południe i północ. Mieyſca, gdzie horyzont i merydyan abo cyrkuł południowy wzaiemnie ſię przecinaią, ieſt południe i północ, a zaś gdzie tenże horyzont przecina ekwatora, ieſt wſchód, i zachod; ieſt kreſem ſzerokości geograficzney abo wyſokości bieguna, gdyż od horyzontu zaczynaią ſię liczyć graduſy ſzerokości geograficzney na merydyanie ku biegunowi.

Horyzont racyonalny ieſt troiaki: proſty, ukośny, i paralelny. Horyzont proſty ieſt, który przecina ekwatora i wſzyſtkie dzienne cyrkuły na dwie równe czę-

części; taki horyzont ieſt tylko pod ekwatorem i dla tego tam dni ſą zawſze równe nocom. Horyzont ukośny ieſt, który wſzyſtkie cyrkuły dzienne na dwie nierówne przecina części, oprócz iednego ekwatora, i dla tego słońce gdy tylko ieſt w ſamym ekwatorze takiemu horyzontowi czyni dni równe nocom. Ten horyzont tym ukośniey dzienne przecina cyrkuły, im bardziey ieſt oddalony od ekwatora. Horyzont paralelny ieſt tenże ſam co ekwator, którego biegu-ny *Zenith* i *Nadir* wpadaią w bieguny świata. W takim horyzoncie połowa ieſt ekliptyki na wierzchu, a druga połowa na ſpodzie, idzie zatym że dzień w tym horyzoncie trwa półroka, a noc półroka. Według troiakiego horyzontu troiako można uſtawić sferę: proſtą sferę uſtawiſz kładąc bieguny świata w horyzoncie, a bieguny horyzontu *Zenith* i *Nadir* w ekwatorze; ukośną, ieden biegun świata zoſtawuiąc nad horyzontem, a drugi pod nim według wymiaru ſzerokości geograficzney; paralelną daiąc horyzontowi za Zenith i Nadir bieguny swiata.

Merydyan ieſt cyrkuł wielki z odmianą mieyſca odmieniaiący ſię, przez bieguny świata i horyzontu mieyſca tego, które znaczy południe, przechodzący i cały świat na dwie równe części wſchodnią i zachodnią dzielący; nazywa ſię cyrkułem południowym, że słońce przyſzedłſzy do tego cyrkułu czyni południe wſzyſtkim kraiom pod nim leżącym; z odmianą mieyſca ſię odmienia, gdyż idąc ze wſchodu ku zachodowi nie można odmienić mieyſca bez odmiany południa. idąc zaś na północ abo południe można zawſze pod iednym iść merydyanem. Merydyan dzieli cały świat na dwa półsferza iedne wſchodnie, a drugie zachodnie; naznacza środek dnia abo południe; pokazuie ſzerokość geograficzną, abo wynioſłość bieguna (*elevatio poli*) która nic innego nie ieſt, tylko część merydyanu miedzy horyzontem biegunem nad horyzont podnieſionym, zawarta. Na tym cyrkule bierze ſię uſtępek abo deklinacya gwiazd i ſzerokość geograficzna miaſt, toż ſamo albowiem ieſt deklinacya w Aſtronomii, co ſzerokość Geografii.

Kolury ſą dwa cyrkuły wielkie na krzyż ſiebie w biegunach świata przecinaiące i przez punkta kardynalne ekliptyki przechodzące, dzielą ekliptykę na cztery równe części; ieden przecina ią w punktach ekwinokcyalnych, to ieſt na początku barana i wagi i nazywa ſię kolurem ekwinokcyalnym abo porownania dnia z nocą; drugi w punktach ſolſtycyalnych to ieſt na początku raka i kozierozca i nazywa ſię kolurem ſolſtycyalnym abo przeſilenie dnia z nocą, idzie zatym, że kolury naznaczaią cztery części roku, ieſień i wioſnę w punktach ekwinokcyalnych; lato i zimę w punktach ſolſtycyalnych.

Cztery cyrkuły mnieyſze dwa tropiczne i dwa polarne. Cyrkuły tropiczne równie na graduſów 23 minut 30 od Ekwatora odległe ſą kreſem biegu ſłonecznego i ſtykaią ſię z ekliptyką na początku raka i kozierozca, Ieden nazywa ſię *tropicus cancri*, abo kres ſłońca północny, a względem nas letni, do którego ſłońce przyſzedłſzy ku ſtronie cofa ſię południowey, przynoſi początek nam lata i dzień naydłużſzy; drugi *tropicus capricorni*, abo kres ſłońca południowy względem nas zimowy, u którego ſłońce ſtanąwſzy, kraiom południowym lato i dzień naydłużſzy, północnym zaś noc naydłużſzą i zimę ſprawuie.

Cyrkuły polarne ſą dwa cyrkuły mnieyſze od biegunów świata na 23 graduſy, minut 30 odległe, z których ieden ieſt na półſferzu północnym i nazywa ſię cyrkułem północnym, abo arktycznym; drugi na półsferzu południowym, abo antarktycznym. Oba te cyrkuły ſą kreślone przez bieguny ekliptyki, i dzielą kraie zimne od utęperowanych.

ROZDZIAŁ II.

O Gwiazdach i onych biegu.

Ponieważ cyrkuły wynalezione ſą do wyłożenia świateł niebieſkich biegu, rzecz potrzebna wiedzieć

wie-

wieloraki onych ieſt bieg. Gwiazdy iedne ſą nieporuſzone drugie błąkaiące ſię albo Planety.

Gwiazdy nieporuſzone nazywaią ſię te światła niebieſkie, które iedne względem drugich zawſze ſą w równey odległości, chociaż zdaią ſię obracać około ziemi z wſchodu na zachód. *Planety* nazywaią ſię gwiazdami błąkaiącemi, że względem ſiebie iedney nie zachowuią odległości, podczas z ſobą ſię łączą, to ieſt na iednym ſtopniu znayduią ſię Zodyaku, a podczas na przeciwko ſiebie ſtawaią.

Sławny Hollenderſki Aſtronom *Huygens* uſiłował dowieść, że odległość *gwiazd ſtałych* od ziemi ieſt 27,664 razy więkſza, niż ſłońca od teyże ziemi. Uczony d'*Alembert* upewnia, że gwiazdy ſtałe naymniey 10,000 razy daley od ziemi leżą niż ſłońce. Myśl ludzka ginąć muſi w tak ogromney niebios rozległości.

Ogromność *gwiazd nieporuſzonych* w iednych więkſza, w drugich mnieyſza wydaie ſię, i może pochodzić, przynaymniey po więkſzey części, z różnego onych położenia i odległości, a nie zmnieyſzey lub więkſzey ſamych gwiazd ogromności. Aſtronomowie uwagi i doświadczenia czyniący, iedni 10 milionów razy ogromnieyſzemi gwiazdy nieporuſzone od ſłońca upatruią, drudzy, podobno prawdziwiey, one z ſłońcem równemi czynią.

Mniemanie ludzi poſpolitych gwiazdy ma za niezliczone; Aſtronomowie dawno onych liczbę naznaczyli, zwłaſzcza tych, które ludzkim okiem widzane być mogą. Wſzyſcy iednak na iednę nie zgodzili ſię liczbę. *Kepler* liczy gwiazd wſzyſtkich 1392, i w ſiedmiorakim one rozkłada porządku.

Pierwſzey wielkości gwiazd	15
Drugiey	58
Trzeciey - - - -	218
Czwartey - - - -	294
Piątey - - - -	354
Szoſtey - - - -	240
Gwiad ciemnych i poſępnych	13
	1392.

Własności i istota *Gwiazd stałych* dla niezmierney onych od ziemi odległości doskonale poznane i opisane być nie mogą. Astronomowie dzisieysi następuiące w nich upatruią własności. 1) Gwiazdy nieporuszone własnym błyszczą światłem; ponieważ nie porownanie daley są oddalone od słońca, niż *Saturnus*, a żywszym od tey planety migaią światłem, z innego źrzodła muszą brać iasność, zkąd ią bierze *Saturnus*, to iest nie od słońca. 2) Rzecz zdaie się być do prawdy podobna, że nie są mnieysze od słońca, którego wszystkie maią własności iako to nieporuszenie, światło własne &c. 3) Każda gwiazda nieporuszona ma planety około siebie toczące sie, które oświeca.

Według *Kopernika* tak gwiazdy nieporuszone, iako niebiosa, do których one zdaią się być przybite, żadnego nie maią w rzeczy samey obrotu, ale tylko pozorny pochodzący z prawdziwego obrotu ziemi około swey osi. Ptolomeusz dwoiaki gwiazdom nieporuszonym przyznaie obrot: ieden dzienny, abo pospolity który nazywa *primi mobilis*, razem z tym one wraz z firmamentem obracaią się około ziemi w 24 godzinach i na tym mieyscu zkąd obbieg dzienny zaczęły, stawaią; drugi obrot szczegulny abo własny z zachodu na wschód według porządku znaków Zodyacznych około biegunów ekliptyki. Tym obrotem gwiazdy nieporuszone ledwie w 72 latach ieden gradus wymierzaią.

Ptolomeusz liczy planet siedm: których imiona i charaktery Astronomiczne według porządku odległości onych od słońca są te: Saturnus ♄, Jowisz ♃, Mars ♂, Słońce ☉, Venus ♀, Merkuryusz ☿, Xiężyc ☾. Koparnik słońce czyni niby gwiazdą pierwszey wielkości nieporuszoną, a miedzy planetami większemi umieszcza ziemię, rożniąc ią od innych tym znakiem ♁. Według tego nieporownanego Astronoma, słońce iest osadzone we śrzodku świata, około którego wszystkie planety obracaią się, oprócz księżyca, który ma za śrzódek obrotu swego ziemię.

Planety iedne są większe drugie mnieysze; większe

kręcą się około słońca, tych iest sześć: Saturnus, Jowisz, Mars, Ziemia, Venus i Merkuryusz. Planety mnieysze nie maią słońca za punkt śrzedni (*centrum*) biegu swego, lecz inną którą planetę. Planet mnieyszych nie znamy do tychczas nad dziesięć: księżyca, cztery około Jowisza, a pięć około Saturna idących. Planety większe dzielą się na wyższe i niższe; wyższe planety są: Mars, Iowisz i Saturnus dla tego tak nazwane, że wyżey leżą za ziemię i odlegleysze są od słońca; niższe: Venus i Merkuryusz, które bliższe są słońca niż ziemia.

Planety nigdy za Zodyak nie występuią, koło obrotu ich nie iest z iednego z ziemią punktu śrzedniego prowadzone, zkąd pochodzi że na czas oddalaią się a podczas zbliżaią do ziemi. Ustawicznie odmieniaią mieysce, iedne względem drugich. Obrot maią dwoiaki: roczny około słońca, dzienny około osi własney.

Słońce iest massa ognista figury okrągłey, która nie tylko własnym świeci światłem, lecz onym planety oświeca. Opisanie słońca nazywa się Heliografia. ponieważ dyameter słońca iest 107 razy większy niż dyameter ziemi, słońce blisko million razy musi być większe za ziemię.

Odległość słońca od ziemi czasem iest większa, czasem mnieysza. Srzednia słońca odległość iest mil 26,400,000. W Grudniu słońce będące w punkcie ziemi nayblizszym millionem iednym mil bliższe iest ziemi niż w Czerwcu, gdy iest w naywiększey odległości; nie idzie iednak zatym, aby słońce mocniey ogrzewało ziemię w Grudniu niż w Czerwcu, ponieważ w Grudniu krótko na horyzoncie się bawi, i ukośnie promienie rzuca.

Według Kopernika słońce ma dwoiaki obrot, ieden na pozór ze wschodu na zachód, który zda się odprawować w 24 godzinach około ziemi, ten pozorny słońca bieg służy do naznaczenia wschodu, i zachodu, długości dnia i nocy, także żorzy poranney i wieczorney; drugi bieg abo obrot prawdziwy około własney osi, który słońce odprawuie w 25 dniach,

po-

ponieważ w tym czaſie poſtrzeżone na ſłońcu plamy znowu też ſame widzieć ſię daią.

Właściwie mówiąc nie ſłońce, lecz ziemia ſię ćmi, na którą pada cień kſiężyca, gdy ſłońce, kſiężyc i ziemia razem ſtawaią proſto na przeciwko ſobie, co ſię nie trafia tylko na nowiu gdy kſiężyc łączy ſię z ſłońcem.

Ziemia ma obrot dwoiaki: *dzienny* i *roczny*. Obrot dzienny potrzebny ieſt do wyłożenia dni i nocy po ſobie naſtępuiących, a obrot roczny do wyłożenia czterech części roku.

Obrotem ziemi dziennym tak ſię dni i nocy wykładaią: gdy ſię ziemia na ſwoiey oſi z zachodu na wschód w 24 godzinach obraca, zda ſię nam że w tymże ſamym czaſie ſłońce i niebo z wschodu na zachód ſię toczą, takim właśnie ſpoſobem: iako gdy człowiek w okręcie zamknionym, którego biegu nie czuie, z wodą płynąc, przez okno obaczy inny okręt przy brzegu ſtoiący, rozumie że ow ſtoiący okręt przeciw wodzie idzie. Ziąd gdy naſze półſferze ieſt ku ſłońcu obrócone, mamy dzień, a gdy ieſt od ſłońca odwrócone, mamy noc.

Czterech roku części odmiana dzieie ſię: oś ziemi ieſt do ekliptyki dwudzieſtu półczwarta gradusów nachylona, i zawſze do iednego punktu niebieskiego ſkierowana, i ta to ieſt prawdziwa przyczyna dla czego ziemia odmiennie w różnych czaſach ſłonecznym prezentuie ſię promieniom, gdy ieſt na początku Barana i Wagi linia prowadzona od śrzodka, to ieſt *centrum* ſłońca do śrzodka ziemi przechodzi przez Ekwatora; w tenczas nam ſię zdaie że ſłońce przez śrzodek ſam ziemi abo Ekwatora ziemſkiego toczy ſię i czyni dzień równy nocy, i to ieſt początek wioſny i ieſieni; gdy ziemia ieſt w początku raka, linia myślą prowadzona od śrzodka ſłońca przechodzi tropik ziemſki Koziorozca, a zatym ſłońce muſi ſię pokazywać za tym tropikiem, i to ieſt początek zimy; nakoniec gdy ziemia wchodzi w pierwſzy gradus Koziorozca, promień ſłoneczny ze śrzodka ſłońca do śrzodka ziemi przechodzi przez tropik

ziemſki raka, ſłońce na ow czas zdaie ſię przechodzić przez tenże tropik, i to ieſt początek lata.

Kſiężyc ieſt planeta mnieyſza, okrągła, ciemna, nieprzezroczyſta, we wſzyſtkim ziemi podobna, udzielonym ſobie od ſłońca światłem oświecona, i ziemię oświecaiąca.

Xiężyc ieſt mnieyſzy bliſko 49 razy od ziemi; ſrzednia onego od teyże ziemi odległość ieſt mil 68,260. Zawſze do ziemi iedne okrągłości ſwey półsferze ma obrócone; w mieſiącu iednym obiega około ziemi, wſzyſtkie znaki Zodyaku przebiega w 27 dniach, 7 godzinach i 43 minutach, ale z ſłońcem nie łączy ſię, chyba w 29 dniach 12 godzinach 45 minutach. Bieg kſiężyca przez znaki Zodyaku nazywa ſię *Mieſiącem peryodycznym*, a bieg do złączenia ſię z ſłońcem *Synodycznym*. Kſiężyc albowiem rozłączywſzy ſię z ſłońcem, gdy cały Zodyak przebiegłſzy na mieyſce ſwego rozłączenia powraca, znayduie ſłońce na ieden niemal cały znak zodyaku ztamtąd oddalone; muſi tedy dni 2, godzin 5, minut 2 łożyć dla złączenia ſię znowu z ſłońcem.

Odmiany abo lunacye kſiężyca (*Lunæ phaſes*) ſą różne światła kſiężycowego aſpekty, które względem ziemi ſię odmieniaią. Połowa kſiężyca zawſze ieſt od ſłońca oświecona, ale że uſtawicznie kſiężyc mieyſce odmienia, a czaſem miedzy ziemią i ſłońcem ſtawa, nie może półsferza świattego ku ziemi zawſze mieć obróconego, dla tego wydaie ſię nam raz więcey, drugi raz mniey od ſłońca oświeconym.

Znacznieyſze kſiężyca aſpekty ſą: Nów, pierwſza kwadra, Pełnia i oſtatnia kwadra. Nów ieſt złączenie ſię kſiężyca z ſłońcem; kſiężyc miedzy ziemią i ſłońcem ſtanąwſzy, maiąc całe półsferze świattle do ſłońca obrócone, ziemi oświecać nie może. Pierwſza kwadra ieſt gdy kſiężyc wyſzedłſzy z promieni ſłońca na 90 ſtopniów od iego oddala ſię i rogi oświecone ku wſchodowi obrócone ziemi pokazuie; Pełnia kſiężyca ieſt, gdy ta planeta na przeciwko ſłońca ſtanąwſzy całym iaſnym półsferzem na ziemię patrzy; oſtatnia kwadra ieſt gdy kſiężyc do ſłońca zbliżaiący

ſię

się stawa na 90 stopniów od niego, i rogi swoie świetne ma na zachód obrócone. Księżyc ma naywięcey światła słonecznego względem siebie w nowiu, mniey w kwadrach, naymniey w pełni.

Zaćmienie księżyca w samey tylko pełni przypada, na ten czas albowiem ziętnia miedzy słońcem ł księżycem położona cieniem swym księżyc zaćmić może przeymuiąc promienie słoneczne. Nie w każdey iednak pełni zaćmienie księżyca trafia się, bo w każdey pełni słońce, księżyc i ziemia w prostey linii na przeciwko siebie nie stawaią.

Reszta planet: Saturnus, Jowisz, Mars, Venus, i Merkuryusz. których iako też słońca, księżyca i ziemi odległość, obbieg koło ziemi i własnych osi masz wyrażne w następuiącym porządku według naypoźnieyszev obserwacyi Pana *De la Lande.*

Diameter Słońca iest większy niż Dyameter ziemi razy 107, *massa zaś abo ogromność* słońca 1,217.4209 razy. *Odległość od ziemi* mil 26,400,000. *Rok tropiczny słoneczny*, abo pozorny obrot słońca względem gwiazd odprawuie się w dniach 365 godzia: 5, minut 48, sek: 45. *Obrot około własney osi* w dniach 25, minut 12.

☿ MERKURYUSZ.

Dymeter Merkuryusza względem ziemi iest iak 1 względem 3, a *ogromność* iak 1 względem 24, *odległość od ziemi* iest mil 26,400,000; *od słońca* mil 1,029,300; *rok tropiczny* abo *obbieg* około słońca dni 85, godzin 23, minut 16; *około własney osi* niewiadomy.

♀ VENUS.

Dyameter tey planety względem ziemi iest $\frac{17}{18}$ a *ogromność* abo *wielkość* $\frac{4}{5}$; *odległość* od ziemi mil 26,400,000 od słońca mil 1,996,000 *Rok tropiczny* dni 224, godzin 14. min. 50. *Obbieg około własney osi* godzin 3 min: 20.

♁ ZIEMIA.

Dyameter Ziemi iest mil 2,292, *massa iey*, *wielkość* abo *ogromność* mil 6,265,716,800. *Powierzchowność* mil kwadratowych 16,402,400. *Odległość od*

Słoń-

Słońca mil 26,400,000. *Obrot roczny* około słońca dni 365, god: 6. miunt 9, second 10; *Obrot około własney osi* dni 23, miunt 56.

♂ MARS.

Dyameter względem ziemi $\frac{52}{100}$, a wielkość $\frac{1}{6}$ *odległość od Ziemi* mil 40,000,000; *Od słońca* mil 40,225,460. *Obrot roczny około Słońca rok* 1, dni 321, godzin 23 minut 29. *Około własney osi* godzin 24, minut 40.

♃ JOWISZ.

Dyameter Jowisza iest większy 11 razy niż *Ziemi*, a massa abo ogromność 1246 razy. *Odległość od Ziemi* mil 136,000,000; *Od Słońca* mil 137,304,000. *Obrot około Słońca* lat 11, dni 315, godzin 8, minut 4. *Około własney osi* godzin 9, minut 56.

♄ SATURN.

Dyameter Saturna iest większy razy $9\frac{1}{2}$, niż dyameter Ziemi, a *massa* abo *ogromność* 868 razy. Odległy iest od Ziemi mil 250,400,000. a od Słońca mil 251,820,000 *Obrot około Słońca* lat 29, dni 166. Około własney osi obrot nie iest znaiomy.

☾ KSIĘZYC.

Dyameter Księżyca względem ziemi $\frac{3}{11}$, a ogromność $\frac{1}{49}$, *Odległość od Ziemi* mil 68,260. *Od Słońca* mil 26,400,000. *Obrot koło Ziemi* dni 27. go: 7 minut 43. sekond 12, około własney osi dni 27, godzin 8.

ROZDZIAŁ II.

O przystosowaniu Sfery świata do kuli albo Globu ziemskiego.

Ziemia nazywa się *kulą* abo *globem* dla swey okrągłości, i wszystkie niemal sfery niebieskiey własności do niey przystosowane być mogą; ma swoię oś, bieguny, Ekwatora, Horyzont, cyrkuł południowy, Zodyak, kresy słoneczne, abo Tropiki, cyrkuły biegunowe abo polarne. Kolury na globie ziemskim nie kładą się iako mniey potrzebne.

Oś Ziemi iest linia myślą przez śrzodek Ziemi pro-

prowadzona, ktòrey końce nazywaią się *biegunyabo* *poli*, ieden północny, a drugi południowy, odległe od każdey części Ekwatora ziemskiego na gradusów 90.

Ekwator ziemski od Marynarzów linią północną abo tylko *linią* nazwany iest cyrkuł wielki ziemię całą na dwa równe półsferza, abo części dzielący naprzeciwko Ekwatora niebieskiego leżący. Cyrkuł ten przechodzi przez morze Gwineyskie, Gwineę, część Afryki, Archipelag Maldywski, Ocean wschodni, wyspy, Sumatrę, Jawę, Celebę; Moluckie, morze spokoyne, część ziemi Peruańskiey, i tęgiey. (*Terra firma.*)

Zodyak ziemski iest cyrkuł wielki naprzeciwko Ekliptyki leżący i całą ziemię na dwie równe części ukośnym Ekwatora przecięciem dzielący. sam na dwanaście równych części od dwunastu znaków Zodyaku podzielony.

Horyzont ziemski iest cyrkuł wielki całą ziemię na dwie równe części wyższą i niższą przecinaiący, z odmianą mieysca odmieniaiący się.

Horyzont iest dwoiaki: myślą prowadzony abo Astronomiczny i widzialny; *Horyzont Astronomiczny* iest cyrkuł wielki myślą z tego mieysca, którego iest horyzontem, prowadzony, za bieguny punkta *Zenith* i *Nadyr* maiący i ziemię na dwie równe części przecinaiący. *Horyzont widzialny* iest kray świata, który kto z wysokiego mieysca okiem wokoło obeyrzeć iak naydaley może.

Główne kraie świata dzielące Horyzont są cztery: Wschód, Zachód, Południe, Północ. Z tych stron wieiące wiatry nazywaią się: *Wschodni* a na morzu śrzodoziemnym nazywa się *Levante*; *Zachodni* na morzu śrzodoziemnym *Ponente*; *Polnocny* na morzu śrzodoziemnym *Tramontane*; *Południowy* na morzu śrzodziemnym *Ostro*.

Merydyan abo cyrkuł południowy iest cyrkuł wielki z odmianą mieysca odmieniaiący się, ziemię na dwie części wschodnią i zachodnią dzielący przez *Nadir* i *Zenith* mieysca tego, którego iest merydyanem, prowadzony.

Pier-

Pierwszy Merydyan iest, od którego stopnie długości Geograficzney liczyć się poczynaią. Każdy Astronom podług swego upodobania pierwszy kładzie merydyan: Francuzi na kartach Geograficznych kładą pierwszy merydyan na wyspie Kanaryiskiey *Fer*; Hollendrzy prowadzą go przez górę wyspy *Teneriffe* i *Kap zielony*; Portugalczykowie przez wyspę Azorską *Tercerę*; Hiszpani przez *Tolet &c.*

Tropiki są dwa cyrkuły mnieysze od Ekwatora na gradusów 23. minut 29 odległe cyrkułom tropicznym abo kresom słonecznym korresponduiące.

Cyrkuły polarne są dwa cyrkuły mnieysze od biegunów ziemi na gradusów 23, minut 29. odległe, za któremi dni i nocy nie godzinami, lecz miesiącami rosną.

O szerokości i długości Geograficzney.

Szerokość w powszechności wzięta iest ten cały ziemi przeciąg który miedzy dwoma zamyka się biegunami okręgu ziemnowodnego północnym i południowym. Ta szerokość od iednego bieguna do drugiego zawiera gradusów 180, na każdy gradus rachuiąc mil 20.

Szerokość iest dwoiaka: północna i południowa. *Północna* iest ta część powierzchowna ziemi długa na gradusów 90, która od Ekwatora rozciąga się do bieguna północnego; *Południowa* zaś zamyka się miedzy tymże Ekwatorem i biegunem południowym.

Gradusy szerości na globach liczą się na cyrkule południowym mosiężnym, biorąc pierwszy gradus pod Ekwatorem, a ostatni abo dziewiędziesiąty szerokości północney pod północnym, a południowey pod południowym biegunami; na kartach zaś geograficznych abo mappach, po prawey i lewey stronie gradusy szerokości są położone.

Szerokość geograficzna mieysca w szczegulności iest odległość mieysca szczegulnego naprzykład Warszawy od Ekwatora ziemskiego. Znaydziesz ią na

glo-

globie tak: Szukay miasta Warszawy, podsuń ią pod cyrkuł południowy, licz potym graduły na Merydyanie od Ekwatora do punktu pod którym stoi Warszawa, te będą szerokością Geograficzną Warszawy, to iest gradusów 52 minut 15.

Wyniesienie bieguna nad horyzont abo *elevatio poli*, iest część obwodu cyrkułu południowego miedzy horyzontem i biegunem zawarta, abo iest podniesionego ukośnie bieguna ziemskiego nad horyzont odległość, od tegoż horyzontu.

Szerokość Geograficzna mieysca szczegulnego naprzykład Warszawy iest tożsamo co wyniesienie bieguna nad horyzont Warszawski; niech człowiek podekwaterny idzie do bieguna północnego, za każdym postąpieniem musi odmieniać horyzont. Wtenczas biegun północny podnosi się nad horyzont, a biegun południwy spuszcza się na dół; niech taki człowiek uydzie mil 1,000, rzecz iest widoczna że na mil 1,000, abo gradusów 50 biegun północny wyniesie się nad horyzont, a gdyby taki człowiek przyszedł do Warszawy, miałby biegun północny podniesiony nad horyzont Warszawski na gradusów 52, minut 15, co iest właśnie szerokość Geograficzna; dla tego mieszkaiący pod Ekwatorem, że oś niebieska tam wpada do Ekwatora, a nie podnosi się nad horyzont, Geograficzney nie maią szerokości.

Długość Geograficzna w powszechności iest rozciągłość ziemi od wschodu na zachód, abo z zachodu na wschód; długość w szczegulności naprzykład Warszawy iest odległość od pierwszego cyrkułu południowego przez wyspę Kanaryiską *Fer*, od którego kraiopisarze mierzą długość z zachodu na wschód; chcesz znaleść długość w szczegulności naprzykład Warszawy, szukay iey na globie, podsuń pod cyrkuł południowy, a na Ekwatorze licz gradusy od pierwszego cyrkułu południowego, aż do Warszawy, ta liczba pokaże długość Warszawy, to iest gradusów 38, minut 45.

Dawni Kraiopisowie więcey znaiąc kraiów z za-

chodu na wſchód, niż z północy na południe pierwſzą rozległość nazwali długością, a drugą ſzerokością.

Aby iedne mieyſce od drugiego różniło ſię godziną czaſu, trzeba graduſów 15; na mieyſcu na 15 graduſów odległym od Warſzawy ku wſchodowi, ieſt godzina pierwſza z południa, gdy w Warſzawie ieſt dwunaſta, a ku zachodowi ieſt godzina dwunaſta, gdy w Warſzawie ieſt pierwſzą.

O DZIALE ZIEMI
Przez odmianę powietrza.

Łacinnicy kraie odmianą ciepła zbytniego, abo zimna od ſiebie różniące ſię, nazywaią z Greckiego *Zonæ*; które zawieraią ſię miedzy czterma mnieyſzemi cyrkułami idąc z południa na północ, abo z północy na południe.

Cztery cyrkuły mnieyſze sfery ziemnowodney dzielą całą ziemię na pięć kraiów: na kray ſuchy, gorący, abo podſłoneczny zawarty miedzy dwuma kreſami biegu (na pozór) ſłonecznego; na dwa kraie mierne abo zaſłoneczne miedzy słońca kreſami i cyrkułami polarnemi leżące; na dwa kraie zimne miedzy cyrkułami polarnemi i biegunami oſi ziemſkiey zawarte.

Kray podſłoneczny pod Ekwatorem ma sferę proſtą, dni zawſze równe nocom, dwa razy na rok podczas porownania dnia z nocą i nocy ze dniem w południu ſłońce w pośrzodku nieba proſto nad głową ſtoiące, toż ſame ſłońce ma przez ſześć mieſięcy na północy, a przez drugie ſześć na południe; obywatele tamteczni widzieć mogą wſzyſtkie obroty niebios i konſtellacye tak południowe, iako północne, maią dwie zimy i dwa lata, i powietrze umiarkowane dla równych dni z nocą.

W kraiu podſłonecznym miedzy Ekwatorem i kreſami ſłońca abo tropikami, sfera ieſt ukośna, dni no-

com nie równe, oprocz pod czas onych porownania to iest dnia 21 Marca i 23 Września, słońce dwa razy w roku stawa nad głowami, a raz tylko pod samym kresem swoim; iedne tylko tam iest lato daleko gorętsze, niż pod Ekwatorem dla dnia dłuższego i iedna zima mroźnieysza dla większey odległości słońca.

Mieszkaiący w *kraiach zasłonecznych* abo *miernych* nigdy słońca ani żadney nie maią nad głowami planety, konstellacye północne wszystkie widzieć mogą, południowe zaś ci tylko, ktorzy przy kresach mieszkaią słonecznych, rok cały na cztery dzieli się części, na wiosnę, lato, iesień, i zimę. Dni przez pół roka zawsze tu przybywaią, a przez pół roka ubywaią.

Kraie zimne równie iak mierne słońca ani żadney planety nad głowami obywatelów nie maią, konstellacye północne w kraiach zimnych północnych, a południowe w południowych wszystkie widzane być mogą, które względem samych biegunów nigdy nie zachodzą ani wschodzą, ale nad horyzontem dokoła się kręcą. Słońce też tam nie wschodzi ani zachodzi przez czas nieiaki, i im mieysce iest bliższe do biegunów, tym dzień więcey trwa miesięcy, tak, że pod samemi biegunami dzień iest ustawiczny przez sześć miesięcy; iedne tam iest lato i to krótkie, iedna zima, a ta tęga i bardzo długa.

Kraie zimne południowe cale Europeyczykom nie są znaiome, którzy żeglugą swoią za gradus 54 szerokości południowey daley nie zaszli.

Kraie zimne połnocne są znaiomsze i aż do 80 gradusa od Hollendrów przeyiścia przez ocean północny do Chin i Japonii szukaiących zwiedzione.

Obywatelom piaciu kraiów odmianą powietrza podzielonym nazwisko daie cień nie iednostaynie od słońca południowego rzucony. 1.) Obywatele wszyscy kraiów podsłonecznych nazywaią się z Greckiego *Ascii*, to iest bez cienia, że żadnego w południe około siebie cienia nie widzą, maiąc raz abo dwa w rok słońce nad głowami. 2) Ciż sami obywatele nazywa-

zywaią się *Amphiscii*, że cień raz na południe, drugiraz na północ rzucaią. 3) Ci którzy w iednę zawsze stronę cień południowy rzucaią, nazywaią się *Héterosci*. tacy są obywatele kraiów zasłonecznych i pod kresami słońca mieszkaiący. 4) Ci. którzy mieszkaią w kraiach zimnych nazywaią się *Perescii*, koło których cień przez dzień się obraca.

Mieszkaiący pod iedną szerokością na iednym półsferzu, a oddaleni od siebie na 180 gradusów długości, nazywaią się *Periœci*: ci równie są odległi od Ekwatora, w iednym mieszkaią kraiu względem zimna abo ciepła, iednego czasu maią zimę i lato, dni i nocy równie u nich przybywaią, lecz godziny są przeciwne, naprzykład gdy u iednych iest południe, u drugich iest północ. Narody mieszkaiące pod iednym południem i równie odległe od Ekwatora, lecz iedne na półsferzu północnym, drugie południowym nazywaią się *Antœci*, południe i północ maią iedney godziny, lecz gdy u iednych iest dzień naykrótszy, u drugich iest naydłuższy, gdy u iednych iest zima, u drugich iest lato &c. Mieszkaiący pod iedną szerokością na różnych półsferzach a oddaleni na 180 gradusów długości to iest pod drugą połową merydyanu, nazywaią się *Antypodami*. Ci maią dni i nocy równie długie. ale w częściach roku przeciwnych, gdy u iednych iest południe, u drugich iest północ &c.

O DZIALE ZIEMI
Przez odmienną czasu długość.

Clima iest kray miedzy dwuma paralelnemi cyrkułami od Ekwatora na północ abo południe takiey szerokości; która pół godziny odmiany we dnie albo wnocy uczyni. Takie kraie abo *climata* inne są dawne, inne teraźnieysze, inne godzinne, inne miesięczne, inne północne, inne południowe.

Dawni Kraiopisowie rozumieiąc, że kraiów podsłonecznych mała część od kresów słonecznych ku Ekwatorowi dla zbytecznego gorąca ludźmi iest osadzo-

dzo-

dzona, a kraie załoneczne za 50 gradufem fzerokości są pufte, fiedm tylko naznaczali *climata* prowadząc one przez znacznieyfze dawnego świata mieyfca. Doświadczywfzy potym że ludne narody za 50 gradufem znayduią fię, dwa nowe *climata* do dawnych fiedmiu przydali, które przez te mieyfca były prowadzone. *Pierwfze* przez Meroę wyfpę górney Etyopii; *Drugie* przez Siennę miafto Egypfkie; *Trzecie* przez Alexandryą miafto także Egypfkie; *Czwarte* przez wyfpę Ród; *Piąte* przez Rzym albo Hellefpont; *Szofte* przez morze czarne; *Siodme* przez uyście rzeki Dniepru; *Ofme* przez gory Ryfeyfkie w Sarmacyi Azyatyckiey; *Dziewiąte* przez rzekę Don.

Climata teraznieyfze są kraie długością dnia od teraznieyfzych Kraiopifarzów wymierzone, którzy z doświadczenia wiedząc, że ziemia dobrze ku końcom ofi ieft ofiadła, każdemu półsferzu naznaczyli po 30 *climata* tak godzinnych, iako miefięcznych.

Climata godzinne są kraie iedne od drugich długością półgodziny dnia różniące fię, ieft ich dwa dzieścia cztery od Ekwatora do cyrkułu polarnego północnego, a drugie 24 od tegoż Ekwatora do cyrkułu południowego, i pierwfze nazywaią fię północne, drugie południowe.

Im *climata* bardziey od Ekwatora ku północy albo południowi oddalaią fię, tym mnieyfzego mieyfca dla czynienia dnia półgodziną dłuższego potrzebuią, tak dalece że fzefnafte naprzykład *clima* od fiedmnaftego odległe ieft na minut 48; a dwudziefte trzecie od dwudzieftego czwartego na minut tylko trzy; im bardziey bieguny ofi ziemfkiey podniefione są nad horyzont, tym mniey trzeba mieyfca ziemi, aby dzień był półgodziną dłuższy. *Climata* miefięczne przeciwnym fpofobem im daley od cyrkułów polarnych ku biegunom uftępuią, tym więcey mieyfca dla dnia długością miefiąca większego potrzebuią.

Climata miefięczne są kraie za cyrkułami polarnemi położone, w których dni różnią fię ieden od drugiego miefiącem, także oftatnie *climata* maią dzień uftawiczny przez fześć miefięcy trwaiący; ieft ich

ich ſześć na półsferzu północnym, a drugie ſześć na południowym.

Rzecz pewna, że kraie leżące za 87 gradusem ſzerokości przez 6 mieſięcy słońca na horyzoncie ſwym przytomnego nie maią, nie przeto iednak grubą ſą okryte nocą; uſtawiczna im świeci zorza, poki słońce nie ſpuści ſię do 18 gradusa niżey Ekwatora, abo (co toż ſamo ieſt) pod horyzont, co we dwuch mieſiącach ledwie ſię ſtaie, a za dwa mieſiące znowu tam z zorzą zaranną słońce powraca, więc przez cztery mieſiące zorza wieczorna i poranna rzeczone oświeca kraie. W dwuch mieſiącach śrzednich, kſiężyc przez cały świeci mieſiąc, a zatym ieden tylko mieſiąc i to nie ciągle ieſt grubey nocy.

O DZIALE ZIEMI
Przez miary Kraiopiſom zwyczayne.

Miary Kraiopiſarſkie też ſame niemal ſą, których nauka używa miernicza. W nayczęſtſzym iednak u kraiopiſów używaniu ſą gradus i mile.

Gradus ieſt trzyſetna ſześćdzieſiąta część cyrkułu abo koła tego, który cały świat ziemowodny opaſuie.

Ieden *gradus* zawiera kroków mierniczych 60,000, im więcey mila którego kraiu ma kroków mierniczych, tym mniey mil idzie na ieden *gradus*, kładę tu wſzyſtkich kraiów długość mil: *Na ieden gradus idzie mil* Angielſkich morſkich 20.

Angielſkich morſkich	20.
poſpolitych	48
małych	75
Arabſkich - - - -	$56\frac{2}{1}$
Aragońſkich - - -	18
Artezyiſkich - - - -	28
Auſtryackich wielkich -	8
Barſkich	$22\frac{4}{5}$
Bawarſkich - - - -	13
Borbońſkich - - - -	23
Brabańſkich - - - -	20

Bre-

Bretańskich - - - -	22
Burgońskich - - - -	$21\frac{1}{2}$
Chińskich staiów (Lys)	250
Chińskich mil (Pus)	25
Czeskich - - - - -	12
Delfinackich - - -	19
Duńskich - - - -	15
Faltzgrabskich - - -	24
Flamańskich pocztowych	20
Flandryskich pospolitych	23
Francuskich morskich	20
pospolitych	25
Paryskich -	$28\frac{1}{2}$
Gaskońskich - - -	19
Genueńskich - -	67
Haskich - - - -	$11\frac{1}{4}$
Hollenderskich większych	20
Hiszpańskich morskich	$17\frac{1}{2}$
pospolitych	20
pocztowych -	$26\frac{1}{2}$
Japońskich - - - -	40
Indyiskich - - - -	30
Inflantskich - - -	17
Irlańskich	50
Lotaryńskich - - -	$22\frac{1}{5}$
Moskiewskich wiorstów	104
Niemieckich - - -	15
Norwegskich - - - -	$10\frac{2}{7}$
Perskich (Parasande)	$22\frac{2}{9}$
Piemonckich - - -	50
Polskich - - - -	20
Portugalskich - - -	18
Prowanckich - - -	19
Saskich - - - - -	$17\frac{1}{8}$
Szwaycarskich wielkich	8
śrzednich	10
małych	12
Szwedskich - - -	12

Tu-

Tureckich	- - - -	$66\frac{1}{3}$
Ukraińskich	- - -	$13\frac{2}{5}$
Węgierskich	- - -	10
Zmudzkich	- - -	15.

ROZDZIAŁ III.

O wielorakim używaniu globu albo sfery ziemnowodney do poznania rzeczy potrzebnych.

1. *Jak ustawić sferę na horyzont każdego mieysca?*

Trzeba naprzód podnieść koniec osi półnoćney, ieźli mieysce iest na pólsferzu północnym, naprzykład *Warszawa*, na gradusów 52, minut 15. potym podsunąć *Warszawę*, abo każde inne mieysce pod cyrkuł południowy mosiężny, ten pokaże gradus długości geograficzney, który iest w Warszawie 38, minut 45.

2. *Jak znaleść długość i szerokość, abo wysokość osi pewnego mieysca naprzykład Warszawy?*

Szukay na globie Warszawy, podsuń ią pod merydyan, gradus merydyanu nad Warszawą prosto leżący to iest 52 m. 15 iest iey szerokością abo wysokością osi nad horyzontem Warszawskim; a gradus Ekwatora pod merydyan podsuniony iest długością *Warszawy*.

3. *Jak znaleść Słońce w Zodyaku na każdy dzień?*

Chcesz wiedzieć w którym znaku i onego gradusie iest słońce, naprzykład dnia 10 Maia, szukay tego dnia na cyrkule horyzontowym, znaydziesz że na ten dzień przypada 19 *gradus* Byka, szukay potym w Ekliptyce tegoż samego gradusu, w nim iest tego dnia słońce. Chcąc znaleść miesiąc i dzień korresponduiący gradusowi w którym znayduie się słońce, naprzykład 17 gradusowi Lwa, szukay tego gradusu

gradusu w horyzoncie, a na przeciwko iego dnia miesiąca, z naydziesz dzień 9 Sierpnia.

4. *Jak pewnego dnia znaleść kraie, nad któremi słońce iest w południu nad głowami obywatelów?*

Znalazszy na Ekliptyce mieysce, w którym słońce tego dnia się znayduie, podsuń ie pod merydyan, i uważay obracaiąc sferę, które kraie przechodzą przez ten *gradus* merydyanu, te wszystkie tego dnia maią słońce nad głowami swych mieszkańców wiszące.

5. *Jak znaleść każdey godziny wszystkie kraie, w których iest Wschód, Zachód, Południe, Północ?*

Znalazszy mieysce słońca nad głowami świecącego w Ekliptyce, ustaw ie podług szerokości mieysca tego; W tym położeniu we wszystkich mieyscach tykaiącyh się strony wschodniey horyzontu iest *Zachód*, w tykaiących się zaś strony zachodniey iest *Wschód*, w leżących pod merydyanem iest *Południe*, a na przeciw merydyanu iest *Północ*, na półsferzu wyższym iest dzień, a na niższym iest noc.

6. *Jak znaleść mieysce, w którym słońce iest nad głowami każdey naznaczoney godziny?*

1. Znalazszy mieysce słońca w Ekliptyce na dzień naznaczony, podprowadź ie pod merydyan i naznacz punkt merydyanu korresponduiący mieyscu słońca. 2. Podsuń mieysce w którym się znayduiesz naprzykład *Warszawę* pod merydyan, a strzałkę kompasową postanów na godzinie dwunastey. 3. Ieżeli godzina od ciebie naznaczona iest wieczorna obracay glob ku zachodowi aż poki strzałka kompasowa stanie na godzinie naznaczoney; mieysce to ma słońce wertykalne, które będzie się znaydowało pod punktem merydyanu naznaczonym; ieżeli godzina iest poranna obracay glob ku wschodowi.

7. *Naznaczywszy mieysce pewne w kraiu podsłonecznym, iak znaleść dwa dni w roku, których słońce przechodzi przez głowy obywatelów mieysca tego?*

Mieysce naznaczone niech będzie *Mexyk* stołeczne nowey Hiszpanii. 1) Podprowadź *Mexyk* pod merydyan i naznacz na nim punkt korresponduiący rze-

czonemu miaſtu. 2) Obracay glob około ſwey oſi i uważay dwa graduſy Ekliptyki przechodzące przez punkt merydyanu naznaczony. 3) Szukay dni, których słońce znayduie ſię w tych dwuch graduſach Ekliptyki. Te ſą dni 18 Maia i 26 Lipca, których słońce przez Mexykanów przechodzi głowy.

8. *Jak na globie poznać wſchód i zachód każdego dnia na każde mieyſce?*

1) Uſtaw ſferę podług mieyſca naprzykład *Warſzawy*. 2) Znaleziony *gradus* słońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw na godzinie południowey. 3) Obracay ſferę na wſchód aż *gradus* słońca dotknie ſię kraiu horyzontu. 4) Patrz którą godzinę pokazuie ſtrzałka kompaſowa, ta znaczy wſchód tego dnia na *Warſzawę*. 5) Obracay ſferę na zachód, a poznaſz godzinę zachodu.

Dnia 20 Lipca słońce ieſt w 29 graduſie Raka, wſchodzi na Warſzawę o godzinie czwartey, zachodzi o godzinie oſmey, tym ſpoſobem poznaſz długość dnia każdego czaſu i na każde mieyſce. Także dwa dni w roku których słońce wſchodzi i zachodzi iedney godziny.

9. *Jak znaleść wſzyſtkie mieyſca ziemi w których dzień krótſzy niż 24 godziny, ieſt przez cały rok równie długi?*

Chceſz znaleść wſzyſtkie mieyſca, którym dzień 10 godzin długi świeci naprzykład dnia 12 Lutego, tak przyſtąp: ſzukay mieyſca na dzień 12 Lutego znaydzieſz 23 *gradus* Wodnika, znalezione mieyſce słońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw w południu; obracay ſferę na zachód aż ſtrzałka ſtanie na godzinie piątey, o której słońce zachodzi we dniu 10 godzin długim: w tenczas podnoś abo ſpuſzczay merydyan, poki on graduſem 23 Wodnika nie dotknie ſię horyzontu zachodniego; koniec oſi podnieſiony obaczyſz na graduſów 42 ſzerokości, i nieomylnie wnieſieſz że kraie pod 42 ſzerokości północney leżące, maią godzin 10 dnia 12 Lutego.

10. *Jak znaleść dzień w kraiach zimnych, którego*

słońce

słońce wschodzi na czas długi bez zachodu, abo zachodzi bez wschodu?

Niech będzie mieysce dane naprzykład pod gradusem 80 szerokości północney, w tym przykładzie 10 gradusów szerokości iest pod horyzontem, które że są w ustępku północnym słońca, trzeba obracać sferę aby którykolwiek *gradus* Ekliptyki częścią wiosienną przechodził przez 10 gradus ustępku słonecznego wziętego na merydyanie, ten *gradus* będzie 25 barana przypadaiący na dzień 12 Kwietnia, którego dnia wschód słońca będą miały kraie pod 80 gradusem szerokości położone.

Chcąc wiedzieć dzień zachodu w tymże samym kraiu trzeba uważać, który *gradus* Ekliptyki częścią letnią dotknie się merydyanu pod 10 *gradusem* ustępku słońca, ten będzie 5 *gradus* Panny, w którym słońce znayduie się dnia 26 Sierpnia; ten dzień będzie zachodem słońca na mieysce dane. Ztąd łatwo wnieść że pod 80 gradusem szerokości dzień iest ustawiczny przez pół piąta miesiąca.

11. *Jak znaleść można na każdy dzień wysokość słońca południowego?*

Wyrachowanie wysokości słońca powinna uprzedzać znaiomość co iest wysokość Ekwatora na każde mieysce i deklinacya abo ustępek słońca. *Wysokość Ekwatora* iest dopełnienie szerokości Geograficzney i równa się zawsze z odległością bieguna abo końca osi od punktu *Zenith*. W ustawionym globie na horyzont Warszawski masz 52 gradusy 15 minut szerokości Geograficzney, abo odległości bieguna od horyzontu, iako i szerokości miedzy Ekwatorem i Zenitem, a ponieważ od Zenitu do horyzontu ze wszech stron iest 90 gradusów, z których wziąwszy 52 gradusów 15 minut na szerokość Warszawy zostanie się 37 gr: 45 minut, któremi wyraża się wysokość Ekwatora nad horyzontem Warszawskim.

Deklinacya abo *ustępek* słońca iest iego odległość od Ekwatora ku biegunowi północnemu, abo południowemu; ieżeli słońce znayduie się na półsferzu

północnym w znaku którym, policz iego uſtępek od Ekwatora i złącz z wyſokością tegoż Ekwatora, będzieſz miał wyſokość ſłońca południowego na dzień dany. Ieżeli ſłońce ieſt na półsferzu i w znakach południowych odciągni iego uſtępek od Ekwatora z wyſokości tegoż Ekwatora nad horyzontem, oſtatek gradusów zoſtałych będzie wyſokością ſłońca.

Chceſz wiedzieć iaka ieſt wyſokość ſłońca południowego w Warſzawie dnia 21 Czerwca, i dnia 21 Grudnia, uſtaw sferę na horyzont Warſzawſki, podſuń mieyſce w którym ſłońce dnia 21 Czerwca znayduie ſię pod merydyan, poznaſz że w ten dzień oddaliło ſię abo uſtąpiło od Ekwatora 23 gra: 29 minut, złącz ten uſtępek to ieſt 23 gra: 29 minut z wyſokością Ekwatora to ieſt 37 gradusów 45 minut będzieſz miał 61 gra: 14 minut wyſokości ſłońca. Przeciwnym ſpoſobem wiedząc że ſłońce dnia 21 Grudnia uſtąpiło od Ekwatora na półsferzu południowym na 23 gr: 29 minut odciągni ten uſtępek od wyſokości Ekwatora, zoſtanie na wyſokość południową ſłońca 14 gradusów 16 minut.

12 *Jak znaleść mieyſca wſzyſtkie, na których południe przypada iedney godziny iak w Warſzawie?*

Podprowadź *Warſzawę* pod merydyan, wſzyſtkie mieyſca w iedney linii od północy na południe z Warſzawą znayduiące ſię, maią południe teyże ſamey godziny.

13. *Jak znaleść wſzyſtkie mieyſca maiące iedną długość dnia, którą ma Warſzawa?*

Uſtaw sferę na horyzont Warſzawſki, obracay ią, którekolwiek mieyſca będą przechodziły przez gradus 52 minut 15 równy maią dzień *Warſzawie*, chociaż różnych godzin południe.

14. *Jak znaleść wielą godzinami południe ieſt prędzey lub połniey w iednym mieyſcu niż w drugim?*

Chceſz wiedzieć naprzykład iak prędzey ieſt południe w *Moſkwie* niż w *Warſzawie*: Znaydź długość obu miaſt, większą długość *Moſkwy* obróć na godziny (15 gradusów licząc na iednę godzinę, a ie-

den *gradus* na 4 minuty) długość *Moſkwy* ieſt więkſza niż w *Warſzawie* 19 grad: 15 minut, zkąd poznaſz że w *Moſkwie* prędzey ieſt południe 1 godziną 17 minutami niż w *Warſzawie*. Tymże ſamym ſpoſobem poznaſz wielą godzinami ieſt prędzey w *Warſzawie* południe niż w innym iakim mieyſcu na zachód *Warſzawy* leżącym naprzykład w *Lisbonie*, *Madrycie*, *Paryżu*, *Londynie* &c.

15. *Jak znaleść każdey daney godziny, godzinę właściwą każdemu na świecie mieyſcu?*

Chcąc wiedzieć która ieſt godzina na każdym na świecie mieyſcu, gdy w *Warſzawie* ieſt oſma poranna tak poſtąp: Względem mieyſc na wſchód *Warſzawy* podſuń *Warſzawę* pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw na godzinie 8 poranney, obracay potym ſferę na zachód, i gdy każde z oſobna mieyſce będzie przechodziło przez merydyan, patrz którą kompas pokazuie godzinę, ta ieſt na ówczas w mieyſcu pod merydyanem będącym. Tym ſpoſobem poznaſz że gdy ieſt godzina 8 poranna w *Warſzawie*, ieſt w *Carogrodzie* go: 8. minut 52, w *Iſpahanie* g. 10 m. 7. w *Jerozolimie* g. 8. m. 57, w *Petersburgu* godzina 8 minuta 43, &c.

Ieżeli mieyſca ſą zachodnie względem *Warſzawy* podſunowſzy *Warſzawę* pod merydyan, ſtrzałkę kompaſową poſtaw na oſmey wieczorney, a ſferę obracay ku wſchodowi, uważaiąc którą godzinę ſtrzałka magneſowa pokazuie gdy każde w ſzczególności mieyſce przez merydyan przechodzi, poznaſz, że gdy w *Warſzawie* ieſt godzina oſma poranna, w *Rzymie* ieſt godzina 7. m. 27, w *Paryżu* g. 6. m. 45, w *Limie* w Ameryce g. 1. mi 28 z północy &c: Temu podobnym ſpoſobem można pokazać, która ieſt godzina na każdym mieyſcu, gdy ieſt iedynaſta poranna naprzykład w *Pekinie* mieście ſtołecznym Chińſkim, gdzie ieſt południe, abo inna którakolwiek godzina, gdy w *Warſzawie* ieſt 3 z południa &c.

16. *Jak poznać w którym kraiu nazwanym clima leży mieyſce iakie ſzczegulne, naprzykład Warſzawa?*

Trzeba

Trzeba wiedzieć dzień naydłuższy horyzontu Warszawskiego, który znaydziesz według nauki *Nro* 8, odrzucić od 12 godzin dnia naydłuższego zostaiące godziny i podzielić ie na pół godziny, na każdą półgodzinę iedne licząc *clima*. Ponieważ w Warszawie dzień naydłuższy, nie licząc 8 minut refrakcyi, iest g. 16 m. 24, idzie zatym że *Warszawa* iest w dziewiątym *clima*.

17. *Niewiedząc naydłuższego dnia mieysca, iak poznać* clima *tego mieysca?*

Ustaw na mieysce, którego szukasz *clima* naprzykład na *Warszawę*, uważ wiele gradusów cyrkułu tropicznego Raka iest nad horyzontem, dziel te gradusy przez 15 (bo słońce 15 gradusów ubiega przez godzinę) *Kwocyent* abo liczba wychodząca z dzielenia pokaże długość dnia; naprzykład, według szerokości Warszawskiey gra: 52 m. 15 cyrkuł tropiczny Raka ma nad horyzontem gradusów 246, dziel tę liczbę przez 15, *kwocyent* wynidzie 16, a zostanie frakcya 6 czyniąca minut 24. Masz tedy dzień naydłuższy w *Warszawie*, nie rachuiąc refrakcyi, godzin 16 minut 24, a zatym dziewiąte *clima* iest mieyscem Warszawy.

18 *Jak łatwiey poznać dzień naydłuższy i* clima *mieysca każdego szczególnego?*

Chcąc naprzykład wiedzieć dzień naydłuższy w *Warszawie* ustaw sferę na to miasto, podprowadź pierwszy *gradus* Raka pod merydyan, a strzałkę kompasowa postaw na godzinie 12; obracay glob pierwiey ku wschodowi, a potym ku zachodowi aż pierwszy *gradus* Raka dotknie się horyzontu na wschodzie i zachodzie, obaczysz na kompasie godzinę wschodu i zachodu, z tych wniesiesz długość dnia, a z długości dnia, *clima*.

19. *Jak znaleść* clima *miesięczne?*

Chcesz wiedzieć *clima* mieysca maiącego naprzykład szerokość północną 78 *gradusów*, ustaw sferę na to mieysce, obracay póty aż znaki Zodyaczne będą przecinały horyzont, te znaki na mieysce rzeczone dotkną się horyzontu pierwszym gradusem Byka

i Pan-

i Panny, ztąd dowiesz się że tam dzień naydłuższy trwa cztery miesiące, gdyż słońce od pierwszego gradusa Raka, do pierwszego gradusa Panny podnosi się, a przez dwa miesiące spuszcza się. Na to więc mieysce przypada czwarte północne miesięczne *clima*.

20. *Jak ustawić sferę aby pokazała naprzykład na horyzont Warszawski, Anteków, Peryeków i Antypody?*

Ustawiwszy sferę podług długości i szerokości Warszawskiey, licz gradusy szerokości Warszawskiey na merydyanie od Ekwatora ku południowi *gradus* 52 m. 15 iest mieyscem *Anteków* Warszawskich.. Obracay sferę póty aż iey dolna połowa na 180 gradusów długości oddalona stanie na mieyscu *Warszawy* pod merydyanem; w tenczas *gradus* 52 m. 15 szerokości północney pokaże Warszawskich *Peryeków*, a tenże sam *gradus* szerokości południowey naznaczy mieysce Warszawskim *Antypodom*.

O POLITYCE.

Polityka iest częścią Filozofii naygłównieyszą, podaie ludziom rządy państwa sprawuiącym, abo szczegulne własnego domu sprawy kieruiącym skuteczne śrzodki do wykonania przedsięwziętych zamysłów:; zkąd inna iest Polityka domowa, inna kraiowa abo publiczna.

Polityka kraiowa iest Filozofia Królów i królewskich lub kraiowych ministrów, tak im potrzebna, że bez niey państwy rządzić i one uszczęśliwić żadną miarą niemogą. Wszystkich państw upadek abo nieszczęścia z niedostatku polityki w sprawuiących rząd kraiowy pochodzą ludzi.

Polityka w swoim zamyka zamierzeniu państw założenie, utrzymanie i rozszerzenie. Państwa zakładaią się na władzy udzielney naywyższey, i na rządzie to iest pewnym kształcie sprawowania tey władzy;

dzy; rząd i zwierzchność kraiowa nie rozdzielnymi spaiaią się z sobą i obywatelskim życiem, węzłem; gdy bowiem ludzie zebrali się do życia obywatelskiego, dla takiego życia związków ustanowili zwierzchność i pewny sprawowenia oney sposób, to iest rząd przepisali. Państwa założone utrzymuią się prawami, religią, mocą woyskową, przemysłem i handlem; rozszerzaią się zaludnieniem i sprawiedliwym postronnych kraiów nabyciem. Ludzie nie oświeceni pospolicie politykę biorą za chytrość i szalbierstwo, rozumieiąc że polityk dobrym Chrześcianinem i człowiekiem poczciwym być nie może. Mylą się zaiste! Polityka iest rostropność do sprawowania rządu czy to kraiowego, czy domowego potrzebna; taka zaś rostropność od wszystkich polerownych narodów szukana, w Piśmie Swiętym na wielu mieyscach zalecona i chwalona, do uszczęśliwienia rodzaiu ludzkiego wymierzona, na słuszności się gruntuiąca, według Platona iest nauką Królów, i Królową nauk, państw całość, narodów powodzenie, obywatelów wolność utrzymuiąca.

Prawdziwa Polityka ma niektóre powszechne prawidła abo reguły, któremi się kieruie i które nie przeciwią się ani przyrodzoney słuszności, ani Chrześciańskim ustawom, a te są: poddani naymożnieysi rówwnie z ubogiemi powinni prawu być posłuszni; urzędnicy kraiowi powinni starać się o dobro powszechne; nadgroda i kara powinne czynności obywatelskie miarkować; przychodnie i cudzoziemcy nie powinni liczbą przenosić rodaków; woyna i żołnierskie powołanie nie maią być iedyną i głowną zabawą narodu; zmacniać się i w siły żołnierskie się opatrywać należy według mocy sąsiadów, bogactwa prawdziwe i przyrodzone nad czcze i wymyślne, dobro powszechne nad szczególne, poköy uczciwy nad woynę przekładać, i tysiączne inne tym podobne. Inne polityki prawidła mniey powszechne do każdego rządu, narodu skłonności, kraiu położenia stosuią się i według okoliczności od zwierzchności kraiowey są używane.

Inte-

Interes państwa (*Ratio Status*) abo maxyma utrzymuiąca całość publiczną należy do polityki i do iednego z nią zmierza końca, to iest dobra kraiu powszechnego i państw całości. Tu się naybardziey fałszywi mylą politycy, rozumieiąc że dla dobra powszechnego wolno od przepisu umykać się słuszności, i prawa tak ludzkie iak Boskie gwałcić. Bezbożne to iest mniemanie. Prawda, że iako gwałtowna potrzeba, tak główny państwa interes ma własne swoie prawa, którym wszystkie inne ustępuią, nigdy iednak nie iest wolno umknąwszy się od sprawiedliwości chwytać się śrzodków prawu przyrodzonemu, słuszności lub prawdziwey religii przeciwnych, ponieważ żadne państwo ani ratowane, ani ocalone, ani uszczęśliwione być nie może, chyba przez sprawiedliwość.

ROZDZIAŁ I.
O Zwierzchności kraiowey.

ZWierzchność kraiowa bierze swóy początek w związkach obywatelskich, gdy bowiem ludzie na społeczne życie się zmówili, zaraz kraiową zwierzchność, którąby onemi rządziła, własności każdego obywatela strzegła, porządek w towarzystwie utrzymywała, ustanowili, i oney się poddali. Więc zwierzchność kraiowa znaczy moc udzielną i władzę naywyższą iedney lub wielu osobom bez żadney od kogokolwiek dependencyi daną do rozkazywania narodowi i szczegulnym onego członkom tym iedynym końcem, aby naród obywatelskiego postanowienia obowiązki przyimuiący żył pod obroną rządu pzeciwko gwałtom wspòłobywatela i naiazdom sąsiada, a wolności iakiey rozum i prawa kraiowe dopuszczaią, używał.

Dwie rzeczy władzę kraiową sprawuiącym konieeznie są potrzebne: pierwsza, moc rozkazywania

nare-

narodowi lub szczegulnym onego członkom, to iest kierowania onemi ku powszechnemu dobru; druga, zupełność władzy, którąby wyższey od siebie nie znała zwierzchności, z urzędu swego wszystkich do pełnienia swych obowiązywała przepisów tak powagą dostoyności, iako mocą sobie powierzoną i przymusem.

Trzy istotne części składaią kraiową zwierzchność: moc do praw stanowienia, moc do sądzenia, moc do karania zupełną czynią kraiową zwierzchność abo panowanie udzielne i wszystkie urzędowey powagi obeymuią podziały. Że powszechne czyni przepisy, do których iako do prawidła obywatele sprawy swoie i czynności stosować powinni, nazywa się mocą prawodawczą; że w sporach od nich wszczętych skazuie według tych przepisów, iest mocą sędziowską; nakoniec że nieposłusznych prawu i urzędom karze i do pełnienia obywatelskich powinności przymusza, iest mocą przymuszaiącą i karzącą.

Z troi kiego kraiowey zwierzchności podziału iako ze źrzodła wszystkie inne udzielnego panowania wypływaią własności, a te są: moc zaciągania, woyska, toczenia woyny, czynienia pokoiu i przymierzów, bicia monety i naznaczenia iey szacunku, nakazywania podatków, stanowienia urzędów, i wszystkie inne, któremi się kray ubespiecza, pokóy i spokoyność tak wewnętrzna iako zewnętrzna waruie, bogactwa narodowe się pomnażaią, nauki i kunszty tak wyzwolone iako rękodzielne kwitną, przemysł się pomnaża &c:

Zwierzchność kraiowa wszędy i zawsze iest udzielna to iest absolutna z tą tylko różnicą, że w państwach iedyno abo samowładnych w iedney Monarchy przebywa osobie, w państwach zas gmino i możnowładnych do wielu rządowych osób się rozciąga..

Zwierzchność kraiowa z ustanowienia pochodzi Boskiego i samego Stwórcy świata na ziemi zastępuie mieysce, dla tego naywiększego uszanowania godna, iest nad wszystkie prawa które przepisuie,

ale

ale podlega prawom przyrodzonym, Boſkim i gruntowym każdego króleſtwa; czworakim obyczaiem może być niedoſkonałą, dla niedoſtatku udzielności: naprzód gdy nie ieſt cała i zupełna, to ieſt gdy panuiący ſam ieden ſprawować nie może rządu, iak ieſt w Niemczech, Anglii, Szwecyi &c; powtóre gdy ieſt obowiązany do wierności i hołdu; potrzecie gdy daninę płaci; poczwarte gdy pod obroną zoſtaie mocnieyſzey potencyi: Czworako ſię nabywa zwierzchność: orężem i zwycięźczyzną, iak Anglii Wilhelm nazwany zwycięzca, Włochów Teodoryk, Alboin &c: wolnym obraniem, iak Ceſarze Niemieccy, Królowie Polſcy &c nabywaią prawa do tronu; prawem dziedzicznego naſtępſtwa, iako ſię dzieie we Francyi, Hiſzpanii, Portugalii &c, takim ſpoſobem doſtały ſię korony: Angielſka Henrykowi II. Iakubowi I. Ierzemu I, Hiſzpańſka Filipom I i V &c; teſtamentem, darowizną, przedażą, zamianą: Teſtamentem Filip V zoſtał Królem Hiſzpańſkim, a tak wiele króleſtw doſtało ſię Rzymianom; darowizną Delfinat przyłączony do Francyi; zamianą Lotaryngia oddana Królowi Staniſławowi; a po śmierci iego przyſzła do Francyi, Sycyliyſka korona Karolowi Królowi teraźnieyſzemu Hiſzpańſkiemu; przedażą Xięſtwa Oświecimſkie i Zatorſkie przyłączone do korony Polſkiey. Czworakim także obyczaiem utraca ſię kraiowa zwierzchność: woyną; tak Perſeuſz Macedonią, Daryuſz Perſyą, tak wiele Ceſarzów Rzymſkich Monarchią utracili; opuſzczeniem dobrowolnym: Bolesław śmiały i Henryk Walezyuſz Polſkę, Iakub II Anglią &c: opuścili i utracili; śmiercią panuiącego, tak wſzyſtkie państwa ſpadaią na naſtępców; umową, tak Król Staniſław uſtąpił prawa do tronu Polſkiego Auguſtowi III; Fryderyk Rakuzanin Ludwikowi Bawarczykowi do Ceſarſkiego.

Zwierzchność kraiowa inna ieſt elekcyina, inna naſtępna, która tylko pierworodnemu ſynowi albo naybliżſzemu krewnemu zoſtawiona być może, i nie ieſt w mocy panuiącego naznaczać po ſobie Króla; inna dziedziczna z mocą odkazywania komu

chcąc

chcąc państwa i naznaczenia po sobie następcy, takie iest państwo Moskiewskie.

Kształt abo pewny sposób sprawowania kraiowey zwierzchności, nazywa się rządem, którego różne są rodzaie: Teokracya, monarchia, despotyzm abo samowładność, tyrannia, Demokracya, Arystokracya, Oligarchia, Ochlokracya, Anarchia.

Teokracya abo Bogowładztwo, to iest samego Boga panowanie nad narodem przez proroków rządzonym; Prawdziwey Teokracyi przykład w iednym Hebrayskim mamy narodzie od uwolnienia Zydów z niewoli Egypskiey do podniesienia Saula na tron Hebrayski. Sędziakowie z rozkazu Boskiego obierani sądzili tylko sprawy i rządzili woyskiem, nie panowali zaś udzielnie, ponieważ nie wolno im było ani nowych praw stanowić, ani danych od Boga podnosić lub odmieniać. W różnych narodach zwodziciele rząd nakształt Teokracyi ustanowić usiłowali: Mahomet i po nim następuiący Kalifowie nad Arabami, Dairowie abo Cesarze duchowni nad Iapończykami, Druidowie nad Gallami &c.

Monarchia abo iedynowładztwo to iest władza iednego prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślona.

Despotyzm abo samowładność, abo władza iednego żadnemi prawami niewstrzymana, szczegulnie od teyże osoby woli, upodobania a często dziwactwa zawisła.

Tyrania abo prawołomstwo właściwie mówiąc nie iest rząd, ale nieporządne iakieykolwiek naywyższey władzy używanie.

Demokracya abo gminowładztwo iest rząd od pospólstwa sprawowany.

Arystokracya abo możnowładztwo iest rząd możnieyszym i szlachetnieyszym w narodzie osobom powierzony i do sprawowania oddany.

Oligarchia iest rząd nieprawny od małey liczby możnych obywatelów przywłaszczony; takiego nierządu przykład daią dwa trzech mężów Rzymskich panowania, piewsze Pompeiusza, Cezara i Krassa

dru-

drugie Oktawiana, potym Augusta, Antoniusza i Lepida.

Ochlokracya znaczy nierządne gminowładztwo, gdy pospólstwo porzuciwszy obranych od siebie urzędników władzę im daną odbiera i w zamieszaniu rządy sprawuie.

Anarchia bezrządztwo gdy w państwie iakimkolwiek urzędy nie maią tak wiele mocy i powagi, aby mogły poddanym rozkazywać i do zachowania praw zniewalać, a zatym każdy zwłaszcza możnieyszy sprawuie się według swego upodobania bez względu na porządek i zwierzchność. Taki nierząd ma moc i gwałt za prawo. Każdy rząd zmierza do władzy despotyczney abo do anarchii. Tyrania chociaż w każdym rządzie może się znaydować, mianowicie iednak iest wadą rządu monarchicznego i despotycznego, Oligarchia arystokratycznego, Ochlokracya demokratycznego; Platon dowodzi że naysłatwiey do Demokracyi wdziera się tyrania.

Z tych rządu rodzaiów, rożne onego są kształty; iedni stanowią ich trzy, drudzy cztery, niektórzy pięć: monarchiczny, despotyczny, arystokratyczny, demokratyczny i mieszany, to iest z dwuch abo trzech rządów prostych złożony. Wszystkie te kształty rządu maią właściwe sobie zamierzenie, prawidła, prawa gruntowe całości, śrzódki &c.

Rząd Monarchiczny abo iedynowładny inny iest ściśle taki, gdzie prawa gruntowe abo nieiaśnie są wyłożone, abo do utrzymania powagi panuiącego tylko się ściągaią i porządek następstwa potomstwu iego waruią, taki rząd nie wiele się różni od samowładnego; znayduie się w Danii, Prusach, Moskwie, Czechach &c.

W Danii wolney i Królów sobie obieraiącey, dla tego zawsze zakłoconey i na fakcye podzieloney roku 1660 rząd ustanowił się monarchiczny i korona dziedzicznym oddana prawem Hrabiom Oldenburskim domu Xiążąt Holsztyńskich. Fryderyk III. od

od ſtanów duchownego i świeckiego, za których przykładem przymuſzony był iść ſzlachecki, monarchą uznany wydał r. 1665 prawo wieczne *Królewſkim* nazwane w 40 artykułach ułożone, którym rząd Duńſki iedynowładny ſobie i naſtępcom ſwym płci oboiey przyznał, bez naymnieyſzey od ſtanów dependencyi. Tak ſam Fryderyk III. iako iego naſtępcy kraiową po oycowſku ſprawuiąc zwierzchność, przybrali do rządu różne rady z godnych złożone obywatelów. 1) Radę ſkarbową. 3) Woyſkową; 4). morſką abo admiralſką, 5) handlowną i ekonomiczną, a do expedycyi ſpraw dwie kancellarye: Duńſką i Niemiecką.

W Pruſach, tak pod Krzyżakami do roku 1525, iako pod Margrabiami Brandeburſkiemi Korony Polſkiey hołdownikami do roku 1657 i tego roku traktatem Welawſkim od hołdu uwolnionemi, a roku 1701 Krolewſką godnością ozdobionemi zawſze rząd był Monarchiczny; w teraznieyſzym czaſie ſprawy polityczne Kroleſtwa należą do Regencyi Królewſkiey, a żołnierſkie do Kommendanta generalnego.

Moſkwa długo pod ciężkim ięczała ſamowładztwem. Piotr I zacząwſzy polerować naród różne polityczne poczynił uſtawy; Piotr III naſtąpiwſzy po Elżbiecie I roku 1762 w pół roku panowania ſwego znaczne ſzlachcie nadał wolności; Katarzyna II dziś panuiąca wſtępuiąc na tron przyrzekła uroczyście nic w ſprawach ważnych nie ſtanowić bez rady Senatu, któremu Piotr I roku 1724 wſzyſtkie wewnętrzne Państwa ſprawy powierzył, a Elżbieta I powagę z którey, przez różne panowania odmiany był wyzuty, roku 1741 przywróciła, uſtanowiwſzy do ſpraw cudzoziemſkich radę gabinętową i w niey przewodkowanie Kanclerzowi wielkiemu przyſądziwſzy. Katarzyna II dziś panuiąca poſtanowiła pod właſną ſwoią prezydencyą radę do

ſpraw

ſpraw politycznych i woiennych. Zwierzchność kraiowa w Moſkwie ieſt tak dziedziczna, że panuiący Monarcha mocą prawa od Piotra I dnia 5 Lutego r. 1722 ogłoſzonego, a od narodu przyiętego i zaprzyſiężonego może naſtępcę po ſobie według ſwego upodobania mianować i koronę oddał wſzy od nich prawego naſtępcę odkazać, pod temi iednak dwuma warunkami, aby naſtępca mianowany wyznawał wiarę podług obrządków Greckich, i cudzoziemſkiego nie podſiadał tronu.

Czechy króleſtwo znakomite mieſzkane naprzód od Boiów narodu Celtyckiego, potym od Markomanów, naoſtatek w wieku VI odzierżane od Słowaków Zechów abo Czechów były państwem wolnym; po śmierci Ludwika prawnuka Władyſława Iagiełła pod Mochaczem r. 1525 zabitego ſpadły na ſioſtrę iego rodzoną Annę żonę Ferdynanda I Ceſarza i weſzły w dom Rakuſki. Dyſſydenci Czeſcy nie kontenci z panowania Ferdynanda II, bunt podnieśli i Fryderyka Elektora Reńſkiego Królem obwołali. Ten nieprawny ich poſtępek na tym ſię zakończył, że króleſtwo Czeſkie ze wſzyſtkich wolności, i ſwobód wyzute, za dziedziczne domu Rakuſkiego pokoiem Weſtfalſkim uznane, udzielnie od tegoż domu do tych czas ieſt rządzone. Ziazdy abo ſeymy narodowi od Ferdynanda II zoſtawione ſą cieniem dawney wolności, ponieważ one zwoływać, prawa ſtanowić, i materye do uwagi podawać ſam tylko Król ma moc; te ſame ziazdy rzadko bywaią ſkładane, i tylko do rozłożenia podatków nakazanych i od zwierzchności panuiącey determinowanych.

Inny rząd Monarchiczny abo iedynowładny ieſt umiarkowany; to ieſt prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślony, który ſprawuiąca oſoba lubo ſama iedna całą kraiową władzę poſiada, nie

może

może iednak od pierwiaſtkowych państwa uſtaw, iako iſtotnych, miedzy ſobą i poddanemi ſwemi umów odſtępować, ich z życia, czci, maiątków, i wolności obywatelſkiey według ſwego upodobania wyzuwać, ani praw żadnych prawom gruntownym przeciwnych przepiſywać. Taki dziś rząd kwitnie we Francyi, Hiſzpanii, Portugalii, Sardynii, Neapolu, Malcie względem poddanych zakonu nad któremi wielki miſtrz Maltańſki udzielnie panuie &c.

Francya ſtarożytnego Celtów narodu Oyczyzna, naprzód od Rzymian zwoiowana, potym od Niemców Franków naiechana i od imienia ich Francyą nazwana, do tych czas pod iednowładnym zoſtaie rządem, który od założenia Monarchii z trzech różnych familii, 66 Królów ſprawowało, to ieſt z Familii pierwſzey Merowingów Królów 22, z drugiey Karolowingów 13, z trzeciey Kapetyngów z teraznieyſzym Ludwikiem XV, Królów 31; od pierwſzey Królów ſwych familii dzielona, od drugiey w znakomitych ſwych częściach na obſzerne państwa rozdana, za trzeciey pod zupełnie iedynowładny rząd z wolna przychodzić zaczęła, i do tey potęgi przyſzła, że za panowania przeſzłego całey ſtała ſię ſtraſzną Europie. Zawſze rząd Monarchiczny zoſtawał przy Królu, a rada, abo głos doradny przy Seymach narodowych, które naprzod *Parlamentami* potym *Stanami* nazywały ſię *genoralnemi*, á roku 1614 zgoła uſtały; ſkładały ſię zaś z Panów i Szlachty, to ieſt lenników ſamym Królom ſtraſznych i częſto od nich mocnieyſzych, z duchowieństwa, i deputatów mieyſkich. Parlamenta Francuſkie teraznieyſze po roku 1300 uſtanowione oprocz nazwiſka nic poſpolitego nie maią z Parlamentami dawnemi, to ieſt ſeymami narodowemi; za naſzych iednak czaſów odważyły ſię do mocy wdzierać ſię prawodawczey, ale od panuiącego Króla iedne ſą znieſione, drugie mądremi przepiſami ściśnione i do pierwiaſtkowych powinności przyprowadzone. Władza kró-
lewſka

lewſka iedynowładna na tych gruntowych państwa zaſadza ſię prawach, 1) Że Król panuiący ieſt iedynym źrzodłem i początkiem wſzelakiey mocy, á wſzyſtkie urzędy od niego uſtanowione namieſtniczym ią ſprawuią ſpoſobem. 2) Że korona Francuſka ieſt naſtępna, na naybliżſzego panuiącego Króla ſpada potomka lub krewnego, i niemoże być według upodobania iego nikomu odkazana. 3) Że taż korona nigdy nie pada na kądziel, 4) Że Król żadnego kraiu nie może oddalić od korony. 5) Że wſzyſtkie dobra doſtaią ſię koronie, które przed oſiągnieniem tronu Król panuiący poſiadał.

Wſzyſtkie publiczne króleſtwa Francuſkiego ſprawy w różnych roztrząſaią ſię radach. 1) Na radzie pokoiowey abo ſpraw cudzoziemſkich ſtanowi ſię pokóy, lub woyna, przymierza zaczepne, odporne, handlowne i inne wſzelakie, poſłów expedycye, większey wagi ſprawy króleſtwa wewnętrzne i wſzyſtkie ſtanu materye. 2) W radzie ſtanu koronney decyduią ſię ſpory prawne, kaſſacye dekretów otrzymanych w Parlamentach, albo edyktów od nich wydanych, i wſzyſtko to, co do utrzymania porządku ſądów, i ſprawiedliwości poddanym oſtrzeżenia należy. 3) Rada ſpraw wewnętrznych króleſtwa ma ſobie wydzielone ſprawy króleſtwa wewnętrzne, ſuppliki poddanych, ſkargi na wielkorządzców, rząd prowincyi, wydanie przywileiów na urzędy cywilne &c. 4) Rady ſkarbowa, ſkarbem, podatkami, minnicami monetą; á handlowna handlem i wſzyſtkim, co ſię do handlu ſtoſuie, zawiaduią.

Naywyżſzy dozór nad radami, i należącemi do nich ſprawami, po Królu maią cztery miniſtrowie, których Sekretarzami nazywaią ſtanu. Sekretarz morſki ma pod ſwym dozorem i ſtaraniem żeglugę morſką, ſiły morſkie Francuſkie, porty i w nich zbroiownie, handle, które ſię morzem prowadzą wſzyſtkie oſady za Europą i rząd Korſyki.

Sekretarz domu królewſkiego należy do domu i dworu królewſkiego, do duchowieńſtwa i rozdawa-

nia godności kościelnych, do ſpraw i rządu duchownego Hugonotów, do Annat i onych rozrządzenia. Sekretarz ſpraw woyſkowych ma w mocy ſwey woyſko, ſprawy woyſkowe, artylleryą, zbroiownie, zamki, i wſzyſtkie twierdze lądowe, penſye, rozdanie urzędów woyſkowych, pobór na maiątek każdego włożony, ſtada królewſkie, poczty. Sekretarz ſpraw cudzoziemſkich zawiaduie wſzyſtkiemi do Posłów expedycyami, penſyami i z dworami cudzoziemſkiemi korreſpondencyą. Oprocz ſpraw rzeczonych całe króleſtwo podzielone ieſt na cztery części niemal równe, i każda z nich pod dozor iednego Sekretarza oddana.

W Hiſzpanii za panowania Gotów wolna koronę dawała elekcya, a ztąd okropne na kray wynikały ſkutki. Pelagiuſz w martwych Aſturyi gurach tron założył dla potomſtwa ſwego płci oboiey dziedziczny, który przez małżeńſtwa naprzòd wſzedł w dom Rakuſki á potym Burboński, a gdyby tego linia Hiſzpańſka wygaſła, warowane ieſt po nim naſtępſtwo domowi Sawoyſkiemu.

Król Hiſzpańſki tak ieſt iedynowładny że może rozkazywać i rządzić bez dołożenia ſię ſtanów króleſtwa i rady ſwoiey. Iedynie tylko ieſt obowiązany zachować i w niczym nie naruſzać praw gruntowych które ſtanom poprzyſięga przy oſiągnieniu tronu i odebraniu od poddanych ſwych przyſięgi wierności. Stany króleſtwa nazwane *Las Cortes* od Karola V z mocy ſtanowienia podatków i prawodawczey wyzute, do czczych prawności ledwie ſą używane. Królowie iednak Hiſzpańſcy nic nie czynią bez rady ludzi w prawie biegłych i w kierowaniu ſpraw publicznych doświadczenie maiących. Według różności ſpraw różne ſą rady. 1) *Junte* abo Rada, Gabinetowa dla ſpraw cudzoziemſkich i domowych ſtanu króleſtwa tykaiących ſię. 2) Rada ſtanu Koronna przed którą przychodzą ſprawy lenne koron-
ne,

ne, oddanie wet za wet nieprzyiacielowi, pensye Połłom &c. 3) Rada woyskowa, 4) Rada Kastylian-ska abo nayywyższy Hiszpański Trybunał na 4 izby podzielony i dwie kancellarye Grenateńską i Wali-soletańską ku pomocy swey przydane sobie maiący. 5) Rada Indyiska do wszystkich spraw sądowych i politycznych ołąd Hiszpańskich w Ameryce i Azyi należąca. 6) Rada skarbowa do którey na 4 izby podzieloney wszystkie sprawy skarbowe: cła, podatki, taxy, pobory, rachunki poborców &c należą, 7) Rada budownicza nad wszystkiemi pałacami królewskiemi, gmachami publicznemi, lasami &c przełożona, 8) Rada Nawarska iest Trybunałem naywyższym na królestwo Nawarskie w Pampelonie osadzona. 9) Trybunał inkwizycyi sądzi sprawy kacerskie, zabobony, &c.

W Portugalii korona spada dziedzictwem na potomstwo nawet nieprawego łoża w niedostatku prawego potomstwa i na kądziel w niedostatku miecza z tym iednak warunkiem, aby białapłeć na tron wstępuiąca w małżeństwo się dostawała rodowitemu Portugalczykowi; władza królestwa monarchiczna do stanowienia praw rządowych wzywa stanów trzech królestwa; pierwszy iest pański złożony z Xiążąt, Margrabiów, Hrabiów, Ministrow Królewskich, i Prezydentów trybunałów; drugi duchowny składa się z 1 Patryarchy, 3 Arcybiskupów Portugalskich, miedzy któremi Bragański iest Prymasem, 2 Arcybiskupów Goańskiego i S. Salwatora w Brezylii, 10 Biskupów Portugalskich, 4 Brezylskich, 6 Afrykańskich; trzeci stan mieyski składa się z deputatów miast maiących prawo wchodzić do rady powszechney narodu.

Prawa gruntowe królestwa Portugalskiego poczęły się z samym królestwem ustanowione na walnym ziezdzie w Lamego á te są: 1) Korona Portugalska iest dziedziczna. 2) Syn pierworodny następuie po

oycu w linii proſtey, á gdy ſyn pierworodny umie-
ra przed oycem, drugi ſyn tron oſiada. 3) W nie-
doſtatku ſynów córka królewſka bierze koronę i ieſt
obowiązana iść za mąż za rodowitego Portugalczy-
ka, który nie dzieli ſię z nią tronem, ani nazywa
ſię Królem, aż gdy mu królowa ſyna powiie; ieżeli
obiera cudzoziemca za męża prawo traci do korony.

Państwa Króla Sardyńſkiego podlegaią rządowi
monarchicznemu i udzielnemu. Władza prawodaw-
cza ieſt iſtotną tronu własnością żadnym podziałem
z ſtanami króleſtwa nieosłabioną. Wyłączenie bia-
łey płci od panowania zdaie ſię być prawem grun-
towym tego państwa.

Króleſtwo Neapolitańſkie chociaż do hołdu ſtoli-
cy Rzymſkiey obowiązano, zupełnie ieſt monarchi-
czne i udzielne. Rady zwyczayne ſą królewſkie nie
króleſtwa.

Malta od Kartageńczyków wraz z Sycylią doſta-
ła ſię w moc Rzymſką; Saraceni opanowawſzy Sy-
cylią, ią podbili wypędzeni z obudwuch wyſp od
Rogeryuſza Hrabi Sycyliyſkiego; W poſtępie dalſze-
go czaſu Król Tunetańſki ią opanował; Karol V
Ceſarz ią zdobył i Kawalerom S. Jana Jerozolimſkiego
prawem lennym oddał. Wielki Miſtrz rządzi udziel-
nie tą wyſpą i bez dokładu Rady zakonney nay-
wyżſzą ſprawuie władzę. W ſprawach zaś zakon-
nych nic W. Miſtrz ſtanowić nie może bez rady z
osób pierwſzych zakonu złożoney.

Rząd iedynowładny ma ſwoie prawa, i maxy-
my na których ſię gruntuie, ſrzodki, któremi ſię u-
trzymuie, bezprawia, które go obalaią i niſzczą.

Iſto-

Istota tego rządu, co iest iego gruntem na tym zależy, aby monarcha był iedynym źrzódłem i zebraniem wszelakiey władzy polityczney, obywatelskiey i żołnierskiey, aby sam ieden rządził państwem według praw gruntowych onego państwa; aby straż praw była pewnym powierzona urzędom które by nowe Monarchy rozkazy ogłaszały, a dawne podług potrzeby i okoliczności wskrzeszały; aby obywatele na trzy dzielili się stany duchowny, szlachecki i mieyski, á te stany osobliwemi zaszczycały się przywileiami; aby nayprzednieysze dostoieństwa samey dostawały się szlachcie.

Srzodkiem do utrzymania rządu iedynowładnego iest honor w poddanych, á cnota w królu. Honor abo pragnienie czci i przodkowania wolnym narodom arcyszkodliwa, dobre w państwach monarchicznych sprawuie skutki i gdy się złączy z praw kraiowych zachowaniem do zacnych dzieł prowadzi, mieysce zastępuie cnoty i rządu wypełnia zamierzenie. Cnota iednak istotnie iest Krolom potrzebna dla państwa całości. Gdy Król iest cnotliwy gdy łaskami i karą szafuie rozumnie i według słuszności, gdy pilnuie aby namiestnicze władzy swey urzędy bez względu na osoby wyroki czyniły sprawiedliwości, wszyscy go wielbią, wszyscy kochaią, wszyscy za iego dostoyność życie i maiątki na niebespieczeństwo niosą; ale gdy Monarcha porzuca cnotę, umyka się od słuszności, skłania się do podchlebstwa, ginie w poddanych chęc sławy, i nadgroda przezacnych czynności staie się znamieniem podłości i umysłu niewolniczego. Rzymianie pod dobremi Cesarzami pogromem oręża bitne i mnogie tłumili narody, pod gnuśnemi stali się podłości przykładem i pierzchliwych hord łupem.

Monarchie się psuią gdy urzędy naywiększe są cechą naywiększey niewoli, gdy panowie kraiowi powinnego swey rodowitości nie odbieraią uszanowania, abo rządu samowładnego staią się naczyniem.

Monarchie upadaią i giną, gdy Monarcha dla pokazania swey mocy i wielowładney władzy odbiera urzędom powagę; odbiera ią iednym a daiąc drugim nie ma względu na prawa i pożytki poddáńych; wszystko naciąga do siebie, oszukany od podchlebców dworskich rozumie opacznie, że im poddani iego są ubożsi tym familie licznieysze, a im bardziey podatkami obciążeni, tym do onych płacenia zdolnieysze; obie maxymy szkodliwe, które zawsze niszczyły i do zgonu świata niszczyć będą páństwa iedynowładne. Rzeczypospolite giną dla zbytku, Monarchie dla ubostwa.

Rząd despotyczny żadnemi warunkami nieostrzeżony prawom przyrodzonym i Chrześciańskiey nauce przeciwny równie panuiącym iak ich poddanym szkodliwy znayduie się w Turcyi, w Persyi, Iaponii, Indostanie, Chinach i w całey Azyii.

Páństwo Tureckie na zwalinach Cesarstwa Greckiego zasiadłe, od roku 1300 Sułtanom z familii Ottomańskiey poddane, mieczem, a bardziey iészcze przez zwady i podłość zniewieściałych Greków nabyte, iest pod rządem despotycznym żadnemi prawami nieokryślonym. Wszyscy tego páństwa obywatele: Chrześcianie, Turcy, Zydzi, są Sułtana panuiącego niewolnikami, a on sam iest niewolnikiem wszystkich. Wola iego iest prawem poddanych, którym w dzieciństwie fałszywą wbiiaią maxymę, że niemasz chwalebnieyszego męczeństwa iako umierać z rozkazu Sułtana, i że takowym obdarzony szczęściem prosto idzie do nieba.

Lubo Sułtan we wszystkich sprawach sam ieden skazuie, iednakże są niektóre ustanowione rady tak polityczne iako sądowe.

Wszystkie sprawy wewnętrzne i cudzoziemskie, potrzeby lądowe i morskie na radzie prywatney Sułtań-

tańſkiey *Galibe-Divan* nazwaney roztrząſaią ſię, która ſię odprawuie w ſzaraiu każdey Niedzieli i Wtorku; 7 wielkich Miniſtrów á podczas Mufty od Sułtana wezwany na tey zaſiadaią radzie, których zdania wyſłuchawſzy Wezyr wielki Sułtanowi one opowiada, a ten według ſwego upodobania ſtanowi.

Oya-Divani ieſt rada walna narodowa, którą Sułtan podczas dla wielkich ſpraw ſkłada; wſzyſcy Miniſtrowie, urzędnicy, Baſzowie, officyerowie woyſkowi, ludzie prawni na tym zaſiadaią dywanie.

Wielki dywan ieſt naywyżſzy Turecki trybunał na którym W. Wezyr prezyduie i wſzyſtkie ſprawy tak ziemſkie iako gardłowe rozſądza cztery razy na tydzień w Poniedziałek, Wtorek, Srzodę i Sobotę.

Rząd Perſki ieſt nayoſtrzeyſzey ſamowładności doſkonałym wyobrażeniem. W żadnym kraiu nawet w Turczech, wola panuiącego obſzernieyſzych niema granic. Król bez żadney inney przyczyny tylko że mu ſię tak podoba, może każdego z ſwych poddanych z czci, maiątku i ſamego wyzuć życia. Iednakże na ukaranie ludu poſpolitego ſą uſtanowione gardłowe ſądy, i nieiaka zachowuie ſię prawność, ale względem dworzan królewſkich i Miniſtrów ſáma Monarchy wola ſtoi za prawo; ſłowo iego wyrzeczone ieſt dekretem, po którym nieodwłoczna naſtępuie exekucya.

Korona Perſka dziedziczna ſpada zwyczaynie według ſtopnia pokrewieńſtwa teyże ſamey linii z mężczyzny na męſzczyznę gdy inaczey panuiący nie ſtanowi Monarcha, który maiąc moc równie nad życiem i wſzelaką własnością ſwych dzieci iak wſzyſtkich ſwych poddanych, może oddalać od tronu. Za przykładem Abbazy II. idąc Królowie Perſcy, wſtąpiwſzy na tron każą wyłupiáć oczy ſwey braci i ſynowcom.

Król Perſki ſamowładność ſwoię ſprawuie przez dobranych Miniſtrów i dworu ſwego urzędników.

Pier-

Pierwszy *Wezyr-Azem*, miasto Króla w szaraiu wychowanego, i rządu nieumieiącego całemu rozkazuie państwu. Królewskie rozkazy mocy nie maią, gdy od tego Ministra nie są pieczętowane; drugi *Diwan-Beg*, abo naywyższego trybunału prezydent i nad sądami przełożony; Trzeci *Wakanawisch* abo Sekretarz stanu do którego należy wszystkie królewskie ordynacye zbierać, one w prowincyach przez swych namiestników ogłaszać, od nich o wszystkim tym co się tam dzieie być uwiádomionym. Czwarty *Mirab* abo nad wodami przełożony, powinien starać się, aby wody wystarczyły nie tylko do obeyścia domowego, ale do zalania pól &c. Piąty *Nazir* Wielki Podskarbi odbiera wszystkie dochody kraiowe, miarkuie wydatki dworu, płaci pensye &c. Szósty *Ichikagasi Basza* Marszałek nadworny. Siodmy *Mirakur Basza* W. Koniuszy nad stayniami królewskiemi, i stadami całego królestwa przełożony &c.

W Indostanie zwierzchność samowładna w samey tylko, Cesarza abo Wielkiego Moguła zamyka się osobie który udziela iey trzem lub czterem Ministrom do rządzenia państwa od siebie obranym. Żadney inney rady w tym niemasz kraiu. Naypierwszy państwá urzędnik nazywa się *Itimat Uddulet* którego godność rowna się z Wezyrowską u Turków i ma wielkie dla siebie wyznaczone dochody. Drugi państwa urzędnik Podskarbi W. odbiera dochody koronne, płaci pensye urzędnikom Dworskim i woyskowym &c. Trzeci poborca wielki iest przełożony nad czynszem poziemnym, który z roli płaci się i wynosi ná rok około 80 millionów czerwonych złotych; z pogłównego Indyanów, z cła za towary po 5 od 100, z arendy gór dyamentowych, z maiątku Ministrów i Dworzan zmarłych, ktory wszystek przypada na skarb Cesarski &c.

W Iaponii rząd iest podzielony między Dairem abo

abo Cesarzem duchownym i Kubą abo Cesarzem świeckim; do pierwszego z pierwszeństwem przodkowania należą wszystkie sprawy duchowne; do drugiego polityczne i rząd państwa samowładny; mieszka on zwyczaynie w Iedo, dwór ma liczny złożony z naywiększych kraiowych panów, z których iedni z urzędu na usłudze zostaią, drudzy surowym obowiązani prawem naymniey sześć miesięcy w roku przy dworze mieszkaią, i synów swych w stołecznym mieście koniecznie edukować powinni. Rząd prowincyi przedziwnie pięknym obyczaiem sprawuią Wielkorządzcy dziedziczni nakształt lennych panów, więksi nazywaią się *Daimio*, mnieysi których liczą 604 w całym państwie *Siomio*; tak ci iak tamci imieniem Kuby rządzą woyskiem, sądzą głownieysze sprawy, porządek utrzymuią, woysko w potrzebie swym nakładem według intraty zaciągaią, i naymniey sześć miesięcy przy dworze mieszkaią. Miasta Cesarskie to iest stołowe są rządzone od dwuch Wielkorządzców po roku na przemianę, ieden z nich zostawiwszy żonę i dzieci przy dworze rząd przez rok miasta sobie powierzonego sprawuie, drugi mieszka przy dworze, a gdy się rok skończy ieden na mieysce drugiego następuie. We wszystkich prowincyach i miastach znayduią się Cesarscy dozorcy, szpiegowie którzy na naymnieysze Wielkorządzców kroki daią baczność.

Godność Kuby i na tron następstwo są dziedziczne. Iapończykowie żadnych mu nie płacą podatków; dochody iego zawisły na urodzaiu dóbr stołowych, które mu w średnim roku przynoszą 5 millionów czerwonych złotych. Cała zaś Japonia według Kempfera wydaie na rok średni zboża, mianowicie ryżu za 80 millionów czerwonych złotych. Woysko Kubie przystawuią Wielkorządzcy, Prowincye i lennicy według wymiaru swych intrat: z intraty 2 tysięcy czerwonych złotych pod czas pokoiu utrzymuią 20 piechoty i 20 iezdnych; pod czas woyny ta liczba dwoi się a pod czas troi, bez uciemiężenia kraiu.

W

W Chinach państwie miedzy wszystkiemi teraz kwitnącemi naydawnieyszym samowładność panuie od początków Monarchii zaszczepiona; Cesarz zupełnie udzielny podług swey woli szafuie dochodami publicznemi, rozdaie urzędy, stanowi swych namiestników, Wielkorządzców, wszelakich urzędników, onych odmienia i zrzuca, za następcę na tron po sobie naznacza z synów swych tego który mu zdaie się być naygodnieyszym, a gdy takiego w swey krwi nie znaduie, wolno mu do cudzey tron przenieść familii. Władza tak wielka od naymnieyszey daleka iest tyrannii, ponieważ te same łagodzą ią prawa, które ustanowiły. Rząd Chiński na tym zasadza się gruncie i w powszechnym narodu z młodości edukacyą wpoionym mniemaniu, że Cesarz iest powszechnym wszystkich swych poddanych oycem, a Chiny iedną liczną familią.

Wszystkie sprawy polityczne i obywatelskie w sześciu naywyższych Pekińskich Radach rozstrząsaią się i stanowią.

Pierwsza rada nazwana *Lii-pu* ma pod swym dozorem wszystkich państwa urzędników, przestrzega Cesarza o wakuiących urzędach na które on zaraz mianuie, i zawiaduie pieczęcią Cesarstwa.

Druga Rada *Hu-pu*, zawiaduie dochodami skarbu Cesarskiego, które w tym państwie przychodzą z pogłownego włożonego i wielkością intraty miarkowanego, które płaci się tak srebrem iako zbożem, bławatami, płotnem &c. co wszystko według poważnych pisarzów przechodzi 100 millionów czerwonych złotych; z miner, ceł &c.

Trzecia Rada *Li pu* przełożona nad obrządkami zakonnemi i politycznemi; iey iest powinnością ceremonie należące do wiary w całości utrzymywać, iakim obrządkiem uroczystości wszelakie, ofiary posłów przyimowanie odprawować się maią,

pize-

przepifywać, nauki i kunfzty wyzwolone mieć pod dozorem, nauczycielów naznaczać, onych nauki doświadczać, zdatnych na ftopnie i godności fzkolne wynofić, &c.

Czwarta Rada *Ping-pu* przełożona nad woyfkiem lądowym, morfkim, fprawami woiennemi, nad zaciągami żołnierfkiemi, magazynami, fortecami, i warfztatami wfzelakiey broni. 18000 Mandarynów woyfkowych, i 700 tyfięcy woyfka dobrze odzianego, ale arcyźle ćwiczonego ieft pod zwierzchnością tey rady.

Piąta Rada *Hing-pu* ieft naywyżfzym trybunałem fpraw gardłowych przez appellacyą z trybunałów prowincyalnych tu przychodzących. Zaden dekret gardłowy w całym państwie nie może być do exekcucyi przyprowadzony chyba od tey rady potwierdzony, a od famego Cefarza będzie podpifany.

Szófta Rada *Cong-pu* to ieft budownicza; tey dozorowi poruczone fą budowy i gmachy publiczne, pałace, ogrody, zamki Cefarfkie, kościoły, drogi, kanały &c.

Każda z tych rad ma pod fobą mnieyfze rady na przykład czwarta ma onych, 9, Piąta 14, fzofta 4, w każdey naywyżfzey radzie zafiada Cefarfki dozorca po nafzemu *Inftigator*, który niema żadnego głofu, ale tylko daie baczność, aby nic fię nie działo przeciwko uftawom państwa i aby każdy Mandaryn pełnił powinności fwoie.

Wfzyftkie naywyżfze Pekińfkie Rady zoftaią pod zwierzchnością Rady Cefarfkiey gabinetowey zwyczayney, w której cała kraiowa zwierzchność i udzielność famowładna ofiada. Cefarz fam na tey zafiada Radzie, wchodzą do niey niektórzy Xiążęta krwi Cefarfkiey i Miniftrowie ftanu to ieft Mandaryni pierwfzego porządku nazwani *Colaos* mądrością i doświadczeniem znakomici.

Nad

Nad prowincyami Chińſkiemi przełożeni ſą Namieſtnicy Ceſarſcy nazwani *Fu-yven:* przodkuią na radzie prowincyalney, która o wſzyſtkich ſtanowi obrębu ſwego ſprawach. W każdym większym mieście ſą dwa trybunały, ieden dla ſpraw ziemſkich, drugi dla gardłowych, w mnieyſzych miaſtach tak ziemſkie iako gardłowe ſprawy przed ieden przychodzą trybunał. We wſzyſtkich miaſtach, oprocz ſpiegów od zwierzchności w naiem wziętych, znayduią ſię publiczni Ceſarſcy dozorcy, którzy wſzyſtkie nieſforności, niedbalſtwa i przeſtępſtwa Wielkorządzców i mnieyſzych urzędników radom Pekińſkim donoſzą. Wſzyſtkie urzędy ſą tylko trzyletnie, nikt nie może być wielkorządzcą w tey prowincyi, w którey ſię urodził. Po zawoiowaniu Chin r. 1642 od Tatarów *Mantheoux*, nayczęściey tego narodu Mandarynom rząd prowincyi Chińſkich ſię powierza, a w radach Pekińſkich w równey liczbie zaſiadaią Chińczycy z Tatarami.

Prawa gruntowe ſamowładnego rządu ſą, aby oſoba panuiąca ſama iedna rządziła państwem według ſwey woli i upodobania; aby nie miłość poddanych, ale boiaźń i okrucieńſtwo tron utwierdzały; a do panuiącego wſzyſtkie dobra, i maiątki ruchome i nieruchome należały, poddani bez właſności, nauk, poloru żyli, i ſwego nieſzczęścia nie poznawali.

Rząd demokratyczny abo gminowładny ieſt gdy poſpolſtwo Rrzeczpoſpolitą ſprawuie. Zdaniem dawnych polityków rząd gminowładny ieſt do przyrodzoney wolności, i ſłuſzności naybliżſzy, i na tym zaſadza ſię wyroku- że gdzie idzie o dobro wſzyſtkich, tam ſwe ſtaranie maią łożyć wſzyſcy; iednakże rząd taki ani wielkim państwom może być właściwym, ani od wewnętrznego zamieſzania wolnym. Rządzi ſię dziś demokratycznym kſztałtem Hollandya za całą Rzeczpoſpolitą wzięta, niektóre iey prowincye i niektóre Kantony iey Szwaycarſkie.

Rzecz-

Rzeczpospolita Hollenderska składa się z 7 Rzeczypospolitych udzielnych wieczney iedności przymierzem w Utrechcie roku 1579 zawartym z sobą złączonych, z których każda ma własny rząd, prawa, dochody, woysko, sądy, rady, biie monetę, nakazuie podatki, i całą udzielnie rozrządza ekonomią polityczną wyiąwszy przymierza z potencyami cudzoziemskiemi, sprawy pokoiu i woyny &c te materye przymierzem Utrechtskim zostaią przy seymie narodowym abo stanach generalnych, z posłów 7 prowincyi złożonych, które wszystkich siedmiu prowincyi sprawuią zwierzchność demokratyczną i maią pięć rad niższych sobie podległych.

Seym abo stany generalne z deputatów 7 prowincyi sprzymierzonych złożone odprawuią się, wakacye wyiąwszy, ustawicznie w Hadze. Każdey prowincyi wolno na ten Seym posyłać tak wiele posłów, ile iey się podoba, ale w izbie seymowey dla każdey prowincyi iedno tylko iest krzesło i ieden głos. Posłowie zdania swoie daią według przepisu i rozkazu siedmiu rad prowincyalnych mocą prawodawczą i zwierzchnością kraiową każdey prowincyi szczegulney zaszczyconych; te siedm rady prowincyalne biorą moc swoie od 67 izb abo rad mnieyszych. W Geldryi są trzy izby szlacheckie i 13 mieyskich; w Hollandyi 1 izba szlachecka i 18 mieyskich, w Zelandyi 6 mieyskich &c.

Na radzie stanów generalnych prowincye przez swych posłów prezyduią koleyno według przodkowania ustanowionego, pierwsza Geldrya, druga Hollandya &c, koley się zaczyna od północy niedzieli, a kończy się o tymże samym czasie niedzieli następuiącey. Prezydent tygodniowy daie audyencyą posłom cudzoziemskim, odbiera od nich pisma pamiętne, á od obywatelów suppliki, każe one czytać w Radzie, podaie do roztrząśnienia materye, zbiera głosy, i rezolucyą stanów ogłasza.

Rady powszechne Rzeczypospolitey pod dependencyą Stanów generalnych.

I. Rada ſtanu oprocz Stadhudera który na wſzyſtkich radach ma prawo zaſiadać ſkłada ſię z 12 deputatów 7 prowincyi, z podſkarbiego generalnego dożywotniego i iednego deputata ſzlachty; Geldrya ma na tey radzie deputata 1. Hollandya 3. Zelandya 2 Utrecht 1, Fryzya 2, Overiſſel 1, Groninga 2. Każdy deputat ma ieden głos, prezydencya idzie koleyno; Deputatów obieraią prowincye, a ſtany generalne kredenſuią. Każdy ten urząd oſiągaiący przyſięga, że dobro powſzechne całey Rzeczypoſpolitey będzie przenośił nad ſzczegulne prowincyi, do którego dobra powſzechnego zdania ſwoie wſzyſtkie ſtołować przyrzeka.

Rada ſtanu w materyach ſądowych niema wyżſzego od ſiebie trybunału; ſtany iednak generalne maią moc roztrząſać oney dekreta równie iak wſzyſtkich innych.

Ta rada piſze liſty, daie ſwoie zdanie, przekłada ſtanom generalnym wſzyſtkie potrzeby Rzeczypoſpolitey, wykonywa wſzyſtko to, co one ſtanowią w ſprawach żołnierſkich, ſkarbowych &c, Pod czas woyny iedeu z tey rady z kilką deputatami ſtanów generalnych przydaie ſię wodzowi woyſko Rzeczypoſpolitey pod ſprawą ſwoią maiącemu ku pomocy i radzie.

II. Rada ſkarbowa za zezwoleniem 7 prowincyi ku pomocy rady ſtanu uſtanowiona ſkłada ſię z 2 deputatów każdey prowincyi, zawiaduie dochodami publicznemi, wpiſuie rozporządzenia rady ſtanu i odbiera rachunki od poborców.

III. Rada rachunkowa zabawia ſię wydatkiem pieniędzy na woyſko i rachunkami.

IV. Rada menniczna przeſtrzega, aby moneta wſzyſtkich prowincyi ieden miała wewnętrzny ſzacunek i była bita podług ligi Rzeſzy Niemieckiey.

V. Rada admiralſka ma pod ſwym rządem ſiły mor-

morſkie Rzeczypoſpolitey. Według zdania i przepiſu rady ſtanu wyſtawuie floty, uzbraia i one wyſyła na morze; zwierzchność ſwoię rozciąga na morze, odnogi i rzeki, ſądzi ſprawy z zatonienia okrętów, rozboiów &c. wynikaiące, handel morſki w ołobliwey ma pieczy; ſkłada ſię z deputatów miaſt Amſterdamu, Rotterdamu, Middelburga, Harlingi i Horny z Enikhuyſeu na przemianę, dzieli ſię na 5 izb w rzeczonych miaſtach, uſtanowionych, w których admirał abo vice-admirał zawſze prezyduie.

Kantony Szwaycarſkie: Uri, Schwitz, Underwald, Zug, Glaris, Appenzel rządzą ſię demokratycznie: każdy Kanton ma ſwych urzędników obranych na schadzkach Kantonu. Kantony zaś Szwaycarkie nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprzymierzone ſprawy poſpolite i do wſzyſtkich Kantonów ściągaiące ſię na 5 różnych Seymach traktuią.

I. Seym powſzechny wſzyſtkich Szwaycarów to ieſt 13 Kantonów i ich przymierzników. Takowy ſeym odprawuie ſię, gdy idzie o przyięcie iakiego miaſta lub kraiu do ligi powſzechney Szwaycarſkiey

II. Seym 13 Szwaycarſkich Kantonów w Badzie odprawuie ſię raz w rok w ſprawach, które do całości ligi Szwaycarſkiey i dobra wſzyſtkich Kantonów ſię ściągaią.

III. Seym 7 Kantonów Katolickich odprawuie ſię pod czas w Lucernie w ſprawach Kantonom Katolickim poſpolitych.

IV. Seym 4 Kantonów Kalwińſkich ſkłada ſię zwyczaynie w Arawie, gdy potrzeba tym Kantonom właściwá tego wyciągá. Z Kantonów Glaris i Appenzel Katolicy z Kátolickiemi, Kalwini z Kalwińſkiemi łączą ſię Kantonami.

V.

V. Seym nadzwyczayny wszystkich Kantonów, gdy minister cudzoziemski zwoływa Kantony dla przełożeniá im iakiey sprawy pana swego, powinien deputatów swym podeymować kosztem.

Prawa gruntowe rządu demokratycznego. 1, Czas i mieysce na obrady publiczne powinne być prawem naznaczone, 2) Prawidłem nieodmiennym wszystkich obrad powinna być głosów większość osób do rady wchodzących; większość głosów iest duszą rady wolnego narodu, gdy wiele osób do niey wchodzi, iednomyślność iest niepodobna i rozumowi przeciwna. W Hollandyi gdzie w radzie narodowey siedm tylko iest głosów, niektóre sprawy iako to pokóy lub woyna, nowe z obcemi potencyami przymierza, odmiana monety, woyska lądowego i morskiego pomnożenie, uchwała nadzwyczaynych podatków według praw gruntowych iednomyślnością się stanowią, iednakże kilka rázy iuż się stało, że w takowych sprawach gdy do iednomyślności wszystkie prowincye przywiedzione być nie mogły, podług głosów większości postąpiono i prawo gruntowe narodu dla całości tegoż narodu uchylono. Ieżeli w kilku głosach iednomyślność była trudna; w kilka set iest niepodobna, i wszędy dobru pospolitemu szkodliwa, 3) Postanowieniu demokracyi potrzebna rzecz iest mieć urząd, któryby w potrzebie seymy mógł skłádać nadzwyczayne i tegoż seymu do skutku przyprowadzał ustawy. 4) Gmin powinien być podzielony na pokolenia. Dawne Greckie Demokracye z tego podziału mocy nabierały i trwałości. 5) Wolny głos w obieraniu urzędników iest prawem fundamentalnym wolności Demokratyczney. 6) Sposób obieránia urzędników iest także prawem głownym Państwa Demokrackiego. Głośne wotowanie, abo losowanie, są dwa sposoby wolnym narodom w obieraniu urzędów zwyczayne, pierwszy iednak iest właściwszy Arystokracyi, drugi Demokracyi. Politycy spór wiodą, ieżeli losowanie pożyteczne czy szkodliwe iest Rzeczompospoli-

fpolitym. *Cicero Lib. I & III. de Legibus* kładzie między pierwfzemi przyczynami upadku Rzeczypofpolitey Rzymfkiey wprowadzone taiemne przy fchyłku iey wolności lofowanie. *Solon* chciał, aby w Atenach wfzyfcy Urzędnicy woyfkowi obierani byli głośnym wotowaniem, á Senatorowie i Sędziowie przez taiemne lofowanie, ktore znaiąc być niedoftatecznym, zoftawił każdemu wolność na placu publicznym dowodzić niefpofobności obranych lofowaniem Urzędników do fprawowania urzędów. Bez wątpienia głośne wotowanie ieft pożyteczniey-fze w Demokracyach, ale rozumnieyfi powinni dawać pierwfi fwoie głofy, aby oświecili gmin profty. 7) Nakoniec prawem fundamentalnym każdey Demokracyi być ma, aby przy famym gminie moc zoftawała prawodawcza. Z pożytkiem iednak państwa Demokratycznego ieft, gdy rada zafzczycona powagą przyprowadzenia praw do wykonania ma moc doczefne czynić uftawy. Uftanowienie rządu Rzymfkiego i Ateńfkiego cale w tey mierze zgadzało fię z rozumem; Uftawy Senatu miały moc prawa przez rok ieden, po roku gmin ie potwierdzał abo odrzucał, *Dion: Halicar Lib: IV & IX.* Te są prawa iftotne rządu Demokratycznego, do których wfzyftkie powinne fzczegulne ściągać fię uftawy. Obaczmy krótko które są właściwe środki do ucalenia tych praw i utrzymania w rzeźwości rządu gminnego. Honor Monarchii ieft duchem ożywiaiącym, a cnota Aryftokracyi i Demokracyi. Miłość oyczyzny i praw oyczyftych ieft ta cnota tak potrzebna rządowi gminnemu, iak dufza do ożywienia ciała ludzkiego. Miłość oyczyzny i Demokracyi ruguie z ferc obywatelów miłość właf-nych pożytków, uczy przenofić dobro powfzechne nad fzczegulne, prowadzi do dobrych obyczaiów, á dobre obyczaie pomnażaią też miłość oyczyzny, która im dała początek. Z tey to wolnym narodom iftotnie potrzebney cnoty formuie fię miłość rowności, równość zafzczepia mierność w życiu i maiątkach, ta zaś tak miarkuie fzczęście, pożytki, wy-

gody, i ſame nadzieie obywatelów, że ieden nad drugiego większych ſobie nie zamierza rzeczy. Jeszcze miłość równości wraża każdemu obywatelowi tę ambicyą, aby na równą wſzyſtkim zdobywał ſię zdatność do ſłużenia oyczyźnie, i na iey obronę maiątek, zdrowie i ſamo poświęcał życie. Edukacya od ludzi właſnego kraiu i pod tymże ſamym rządem urodzonych młodzi dana, á przykładem rodziców umocniona tak znakomite i wolność ocalaiące zaſzczepia cnoty. Wolność każda Demokratyczna muſi upadać, gdy równość zbytnia do ſerc obywatelów wkrada ſię, to ieſt, gdy każdy chce ſię zrównać, z tym pod którego rząd wolnym poddał ſię obraniem; gdy miłość oyczyzny i praw zaczyna ſtygnąć; gdy edukacya publiczna ieſt zaniedbana; a domowa cudzoziemcom, maxym rządu, zwyczaiów, praw narodowych nieznaiącym, abo rodakom cnot i umieiętności niemaiącym, powierzona; gdy namiętności obywatelów cel i zamierzenie odmieniaią z iſtoty rządu naznaczone; gdy pycha, łakomſtwo rugnie z ſerc obywatelów te cnoty, które ſą wolnego rządu duchem i twierdzą. Wſzyſtkie te prawdy gruntuią ſię na dawney i teraznieyſzey hiſtoryi. Politycy Greccy żyiący pod rządem gminnym trwałość Rzeczypoſpolitych na ſamey zakładali cnocie, teraznieyſi onych całość i moc przypiſuią manufakturom, handlom, intratom, podatkom, bogactwom, á nawet ſamym zbytkom. Mylą ſię zaiſte! czaſy i rzeczy przypadłości odmieniaią ſię, iſtota taż ſama trwa zawſze; zawſze cnota twierdzą będzie wolności. Anglicy wieku przeſzłego po okrutnym z Karolem I obeyściu ſię, rządu chwycili ſię Demokratycznego, ale że rządzący ludzie byli bez cnoty i poczciwości, naród po wielu odmianach i ſcenach muſiał powrócic do dawnego kſztałtu. Sylla krwią Rzym ſpluſkawſzy, Dyktatorſką złożył władzę i dawną prywrócił wolność, lecz Rzym reſztą cnoty goniący nie mógł tey dochować; áże codzień miłość dobra powſzechnego dobre obyczaie upadały, Rzym po ſrogich pano-

wa-

waniach *Cesara*, *Tyberyuza*, *Kaliguli*, *Klaudyusza*, *Nerona*, *Domicyana*, w ciężkie wpadał niewoli iarzmo, tyranów gubił, tyranią umacniał. Niech się wolne narody które się przeciwko mocnym obroniwszy sąsiadom chwałą męstwa i mądrym rządem wsławiły, potym do słabości i niewoli przyszły, przeyrzą w swych obyczaiach; w nich znaydą przyczynę swoiey odmiany &c.

Rząd Arystokratyczny iest gdy szlachetnieysi i możnieysi obywatele dla zacności urodzenia, lub zasług bez dokładania się pospolstwa naywyższą kraiową sprawuią władzę. Takim ksztaltem się rządzi: Wenecya, Genua, Raguza, Rzeczypolpolite Lucenska, Raguzańska, S. Maryna.

W Wenecyi wszystka władza iest przy szlachcie na 4 rzędy podzieloney; pierwszy zamyka 12 familii nazwanych dla liczby Apostołami, które pierwszego Xiążęcia Pawła Anafesta r. 697 obrały; drugi cztery familie nazwane Ewangelistami a te są *Justiniani*, *Cornari*, *Bragadini*, *Bembi*, od r, 800; trzeci zamyka familie r. 1289. do złotey księgi wpisane; czwar y składa się z familii, które w gwałtownych Rzeczypospolitey potrzebach kupiły sobie szlachectwo wyliczywszy 100 tysięcy dukatów. Wszystkie te familie pod zwierzchnością Doży abo dożywotniego Xcia na 3 rady wielką, radę stanu nazwaną Collegium, i Senat, podzielone sprawuią rząd arcyostry arystokratyczny.

Rada wielka składa się z całey szlachty Weneckiey oprocz Prokuratorów; każdy szlachcic dobrych obyczaiów skonczywszy rok 25 wieku swego do niey wchodzi, w dzień S. Barbary losem ciągną 30 młodzianów przepisanego wieku prawem niemaiących, którzy bez żadnego głosu iedynie dla przysłuchania się do rady wielkiey są przypuszczeni. Rada wielka zwyczaynie zgromadza się każdego

dnia świętego, zrana od Marca do końca Paździer-
nika, po obiedzie od Liſtopada do końca Lutego, o-
biera na wſzyſtkie urzędy oprocz niektórych Se-
natow i zoſtawionych, nie głoſem ale zawiłym loſo-
waniem, ſtanowi prawa &c.

Rada Gabinetowa abo Collegium ſkłada ſię z 26 oſób: z Doży, 6 Konſyliarzów, 3 Prezydentów Kwarancyi to ieſt 3 Trybunałów naywyżſzych każdego z 40 Sędziów złożonego, z ſześciu mędrców wielkich, piąciu mędrców lądowych, i piąciu mędrców porządkowych, ci będąc młodemi nie maią żadnego głoſu, to tylko czynią co im wielcy mędrcowie każą; w Senacie iednak ſpytani, zdanie ſwoie daią. Ta Rada daie audyencyą Poſłom cudzoziemſkim Deputatom miaſt, wodzom woyſkowym, przyimuie ſuppliki, i odpowiada na nie, iako i poſłom według zdania Senatu otrzymanego na piśmie; zwoływa nadzwyczaynie wielką radę i Senat, daie im i wſzyſtkim mnieyſzym radom materyą do roztrząśnienia, ale ſama nic nie ſtanowi tylko przekłada.

Senat abo Pregadi do którego wchodzi nad 300 oſób, to ieſt, 120 Senatorów, Rada Gabinetowa, trzy Kwarancye abo trybunały, *Rada Decci* abo 10 mężów na ſądzenie ſpraw ſtanu uſtanowiona, Szlachta młoda. (*Il ſotto-Pregadi*) dla przyſłuchania ſię; wypowiada woynę, ſtanowi pokóy, nakazuie podatki, naznacza cenę monecie, rozdaie wſzyſtkie urzędy żołnierſkie na lądzie i morzu, obiera i wyſyła poſłów do dworów cudzoziemſkich, i ieſt radą ſtanu, na którey wſzyſtkie ſprawy narodu polityczne od Rady Gabinetowey na piśmie podane roztrząſaią ſię. Każdemu Senatorowi wolno otworzyć ſwoie zdanie, i zbiiać ſwych kollegów. Wſzyſtkie ſprawy większością gałek ſię ſtanowią, urzędnicy zaś głoſami ſą obierani. Urząd Senatorſki tylko trwa przez rok.

Rada Decci ieſt naywyżſzym Rzeczypoſpolitey ſądem na obwinionych o wyſtępki ſtanu, Sam Doża temu podlega ſądowi, który choć ieſt dożywotni,
nie-

nie ma żadney mocy, chyba w Senacie i Radach.

§. W Genui rząd Aryſtokratyczny r. 1528 uſtanowiony ieſt przy Doży abo Xciu dwuletnim i dwuch radach wielkiey i małey z dawney i nowey Szlachty złożonych.

Wielka Rada, w którey zwierzchność kraiowa przebywa, ſkłada ſię naymniey z 700 ſzlachty wybraney z 150 familii; każdy ſzlachcic ſkączywſzy rok dwudzieſty drugi wieku ſwego w niey zaſiada. Rada mnieyſza zamyka 200 oſób ſzlacheckich wybranych z wielkiey rady, którzy na urzędzie lat dwie bawią ſię a niektórzy po dwuch leciech bywaią potwierdzeni. Rada ſtanu, która właściwym ieſt Genueńſkim Senatem i nazywa ſię *Signoria* ſkłada ſię z Doży 12 Senatorów, 8 Prokuratorów i wſzyſtkich tych, którzy ſprawowali urząd Doży.

Rada wielka ſtanowi prawa, i obiera na urzędy wſzyſtkie z kandydatów poddanych od rady mnieyſzey. Rada mnieyſza podaie kandydatów Radzie wielkiey na wſzyſtkie urzędy.

Rada ſtanu abo Senat Genueńſki z Dożą wſzyſtko może czynić czego tylko prawo nie zakazuie, roztrząſa ſprawy ſtanu i onych ſtanowi, teſtamenta i kontrakty kaſſuie, ſtronom ſędziów do przeſądzenia daie, materye do roztrząśnienia radom podaie, ſkarbem publicznym ſzafuie &c. Doża z ſwoią radą przodkuie zawſze na wielkiey i małey radach; Senatorowie i Prokuratorowie ſprawuią urząd lat dwie, ale nie razem wſzyſcy ſię odmieniaią, każdego ſzoſtego mieſiąca trzech Senatorów i dwuch Prokuratorów z rady uſtępuią, á na ich mieyſce inni przychodzą. Doża na lat dwie obrany, bywa koronowany, oſtatniego Grudnia każdego drugiego roku kończy ſwoię godność, nie może być na niey potwierdzonym, ani przed pięcią lat drugi raz obranym, owſzem z teyże ſamey familii po nim naſtępować prawa zabraniaią. Dnia oſmego po ſkończoney godności Syndykowie rządy przeſzłego Doży

ży roztrząfaią i gdy fię te nieprawne pokażą, do rady nowego Doży przefzły Doża nie wchodzi. Zawfze dway prokuratorowie przy Doży mieszkaią, bez których on nic czynić z urzędu fwego nie może. Nikt niemaiacy lat 50 fkończonych godnością tą obdarzonym być nie może, raz z familii dawnych, drugi raz nowych na przemianę Doża bywa obierany.

Żadna rada nie może fię odprawować bez przytomności piąciu Konferwatorów praw, których powinnością ieft przeftrzegać aby nic fię nie ftanowiło przeciwko prawom kraiowym. Iefzcze w Genui ieft rada złożona z 7 Inkwizytorów ftanu, którzy pilną daią baczność, aby odwracać wfzyftkie zamyfly wolności i publiczney fpokoyności przeciwne. Sześciu urzędników należy do fpraw woiennych, 5 do zboża, 5 do galer, 5 do okrętów, 5 do murów, dróg, portów morfkich, 5 do żywności i porządku.

Rzeczpofpolita Lucenfka rządzi fię kfztałtem Aryftokratycznym. Powagę kraiową fprawuią: Xżę abo Gonfalonier dwumiefięczny, wielka rada złożona z 160 á mała z 36 fzlachty i Senat złożony z 9 ftarców, którzy w równey liczbie obierani fą z 3 miafta kwater, á Doża koleyno z każdey kwatery. Każda kwatera obiera iednego Sekretarza dla całości fwych praw i wolności.

Raguzańfkiey Rzeczypofpolitey rząd Aryftokratyczny fprawuie rządca miefięczny nazwany *Rektor* wraz z 10 poradnemi. Rada wielka z 60 fzlachty ftanowi prawa, á mnieyfza z 30 złożona zawiaduie fkarbem. Raguza w żołdzie fwym chowa Węgrów, Rektora odmienia co miefiąc, wfzyftkich urzędników co tydzień, przełożonego nad zamkiem codzień; fzlachta nie nofi fzpady, bez pozwolenia nie wolno nikomu fpać za fwym domem; miafto lecie ieft tylko wdzień otwarte przez trzy godziny, zimię

zimię przez półtory. Lata obywatelów nie liczą się tu od narodzenia obyczaiem całego świata, ale od poczęcia, którego pewności mieć nie można.

Rzeczpospolita S. Maryna iest rządzona przez dwuch Kapitanów, którzy w pòł roka się odmieniaią, i przez wielką radę, z 60 obywatelów złożoną.

Rząd Aryſtokratyczny powinien mieć prawa do iſtoty ſwoiey przyſtoſowane, á te powinne wypadać z uwag naſtępuiących: 1) w Aryſtokracyi ponieważ możnieyſi w wielkiey liczbie rządzą, zdania ich i rady niemogą być taiemne. 2) Wotowanie przez los mieć mieyſca nie powinno: rzecz każda rozumem nie ślepym trafem ma być ſtanowiona. 3) Gdy ſzlachta liczna wchodzi do rady, do Senatu należy materye publiczne do roztrząśnienia i ſtanowienia ſzlachcie przygotować i podawać, á gdy ſzlachta, na którą rzecz się nie zgodzi, powinna ſpuścić się na zdanie Senatu. W takim rządów kſztałcie Aryſtokracya będzie przy Senacie. Demokracya przy ſzlachcie, á gmin abo lud proſty nic nie będzie ważył. 4) Pożyteczna wielce rządowi Aryſtokratycznemu rzecz ieſt, áby gmin nie zoſtawał w oſtatniey podłeści. Tak w Genui bankiem S. Jerzego rządzi poſpólſtwo; w Wenecyi godność Kanclerſka zoſtawiona ieſt ſtanowi mieyſkiemu. 5) Urząd Senatorſki, ani żaden inny nie powinien być dziedziczny, ani Senat powinien obierać Senatorów. 6) Nayniedoſkonalſza Aryſtokracya ieſt, gdzie ſtan do rządów nie wchodzący zoſtaie w niewoli ſtanu rządzącego. 7) Umyſł ſkromny i umiarkowany rządzących ieſt duſza Aryſtokracyi. 8) Wſpaniałość tronów częścią ieſt powagi królewſkiey, á ſkromność i ludzkość naymocniey utwierdza panowanie Aryſtokratyczne. 9) Cnotliwi obywatele uſzczęśliwiaią i zmacniaią każdą Aryſtokracyą. 10) Aryſtokracya umyka się od prawdziwych rządu ſwego,

swego maxym á zbliża się do monarchii, gdy niektórzy z szlachty przywłaszczaią sobie zaszczyty szczegulne, które na cały stan Szlachecki nie ściągaią się. 11) Zbytnia nierówność między rządzącemi i rządzonemi wprowadza do Arystokracyi nierząd, i zamieszanie, a naybardziey zawisła na nierównym płaceniu podatków, á ieszcze gorzey gdy szlachta cały ciężar zwala na lud pospolity. W Rzymie stan pierwszy nawet poborców niechciał sprawować urzędu, sądząc rzecz oyczyźnie arcyszkodliwą, aby ci poborem bawili się, którzy go stanowią, á tym bardziey gdy stanowiący podatki, sami od onych uwalniaią się. 12) Ponieważ handel iest rzemiosłem ludzi rownych, szlachta Arystokratyczna sprawuiąca rzady powinna mieć handel sobie zabroniony. 13) Wielkie ubostwo i zbytnie bogactwa szlachty, równie są szkodliwe Arystokracyom. 14) W Arystokracyach prawo pierworodzin nie ma być dopuszczone, áby iedna familia góry nie brała nad drugą. Wszystkie sposoby wyniesienia stanu szlacheckiego nad innych w monarchiach, zgubę przynoszą Arystokracyom. 15) Niezgody miedzy familiami uspokoione być maią, ieżeli trwaią, pierwszą są przyczyną słabości abo upadku państwa. 16) Arystokracya upada i niszczeie pod rządem szlachty bezprawnym i gdy cnota wygaśnie w rządzących i poddanych. 17) Prawa w Arystokracyi powinne naybardziey zmierzać, áby chęć panowania była umiarkowana, áby stan panuiący krzywdy nie czynił ludowi pospolitemu, áby zwierzchność ustanowiona utrzymywała szlachtę w boiaźni i praw zachowaniu. Tym końcem ustanowiono Censorów w Rzymie, Eforów w Sparcie, Logistów w Atenach, Inkwizytorów stanu w Wenecyi. 18) Sposób wychowania i polerowania młodzi szlacheckiey, powinien być koniecznie w tym rządzie przepisany i prawem naznaczony. Srzodek istotny do zachowania w całości praw Arystokratycznych i samey Arystokracyi iest cnota, á naybardziey miłość oyczyzny i skromność nie ta, która pochodzi

z podłości umysłu i gnuśności, lecz którą wraża cnota.

Rząd mieszany to iest z rządów prostych złożony w różnych Europeyskich wielkich i małych znayduie się państwach; z monarchicznego, Arystokratycznego i demokratycznego składa się rząd Rzeszy Niemieckiey; królestw Angielskiego i do tych czas Szwedzkiego.

W Rzeszy Niemieckiey rząd monarchiczny iest przy Cesarzu wolnie większością głosów od 9 Elektorów: trzech duchownych, Arcybiskupów Moguńskiego, Trewirskiego i Kolońskiego, sześciu świeckich, Króla Czeskiego, Xiążąt Bawarskiego i Saskiego, Margrabi Brandeburskiego, Hrabi Woiewody Reńskiego i Xiążęcia Hannowerskiego obranym; rząd arystokratyczny przy dwuch izbach Elektorskiey z 9 głosów, i Xiążęcey z głosów 100 tak duchownych iako świeckich złożoney; rząd demokratyczny sprawuie izba mieyska z deputatów miast wolnych Cesarskich na dwie ławy Reńską i Szwabską podzielonych. Rząd takowy iest względem całey Rzeszy Niemieckiey ogulnie wziętey, bo każdy Elektor i Xiążę nad własnemi kraiami, które są lennemi dziedzictwy panuie udzielnie; miasta zaś Cesarskie rządzą się arystokracyą i demokracyą z sobą złączonemi. Kraiowa tedy Rzeszy Niemieckiey zwierzchność zostawa w Seymie Ratysbońskim od r. 1662 ustawicznym.

W Anglii rząd Monarchiczny iest przy Królu dziedzicznym który ustawy dwuch izb Parlamentowych potwierdza, abo odrzuca, potwierdzone wykonywa i wszystkie udzielney zwierzchności posiada własności, iednak praw nowych stanowić, dawnych znosić, podatków nakazywać nie może; Arystokratyczny przy izbie pańskiey abo gorney, która składa się z Xiążąt krwi królewskich, 2 Arcybisku-

pów

pów, 24 Biſkupów, 16 Parów Szkockich, i 141 Lordów różnemi tytułami ozdobionych Angielſkich, ogulnie 203 oſob; Demokratyczny ieſt przy izbie poſpolitey abo dolney złożoney z 553 deputatów od hrabſtw, miaſt, portów morſkich, akademii i 45 z króleſtwa Szkockiego. Te dwie izby ſą Parlamentem Angielſkim, ſtanowią prawa i wſzyſtkie ſprawy iakiegokolwiek rodzaiu decyduią głoſów więkſzością, a ſama iedna izba dolna uchwala podatki, iako ta ktòra przy mierności dochodów naywięcey płaci. Każdego ſiodmego roku nowych deputatów hrabſtwa, miaſta &c obieraią abo dawnych potwierdzaią. Nie maiący czyſtego rocznego dochodu 600 funtów ſterlingów, abo 3150 talerów bitych z hrabſtwa, á 300 F. S. z miaſta nie może być obranym. Sami lennicy dziedziczni abo Frecholderowie pewny roczny dochód maiący maią prawo obierać deputatów. Rada koronna ſtanu przydana Królowi do rządzenia państwa i wykonywania uſtaw kraiowych ſkładaią ſię poſpolicie z 60 oſób; co tylko Król czyni i prawnie czynić może pod tey rady podpada roztrząśnienia.

W Szwecyi rząd monarchiczny był do tych czas przy Królu dziedzicznym, aryſtokratyczny przy Senacie oprócz Seymu, i ſtanie Szlacheckim, demokratyczny przy ſtanach duchownym, mieyſkim i wieśniackim ábo chłopſkim. Król z Senatem oprócz Seymu ſprawował rządy państwa, naznaczał iednego z podanych trzech Kandydatów na niektóre urzędy, prawa uſtanowione podpiſywał, pod imieniem ſwym ogłaſzał i wykonywał. Iego powinnością ieſt wiarę panuiącą i ſtanów wolność utrzymywać, beſpieczeńſtwa kraiowi, ſprawiedliwość w ſądach ſtronom, ſpokoyność obywatelom oſtrzegać. Mogł Król za radą Senatu woynę odporną zacząć i na poparcie oney podatek nakazać, traktaty w nagley potrzebie miedzy Seymem á Seymem zawierać, Seymy nadzwyczayne zwoływać, uſtawy czynić i ogłaſzać, ale to wſzyſtko trwało do Seymu w lat trzy przypada-

iące-

iącego, na który ſtany zgromadzone, królewſkim uſtawom moc prawa dawały, abo one odrzucały.

Seym Szwedzki na cztery izby podzielony ſam ieden mocą prawodawczą ſię zaſzczycał. Wſzyſtkie materye ſeymowe układały, ſię i ſtanowiły na kommiſſyach ſzczegulnych z trzech ſtanów ſzlacheckiego, duchownego, i mieyſkiego. (chłopſki nie był przypuſzczony ale uſilnie ſię tego domagał) złożonych, i na to wyſadzonych, które rzecz ułożywſzy ſtanom do wiadomości podawały, á ſtany abo *plena* ią przyimowały lub odrzucały. Nayważnieyſzey wagi była kommiſſya lub deputacya taiemna do ſpraw rządu tykaiących ſię i cudzoziemſkich naznaczona. Kommiſſya *Wiſkillings* wſzyſtkie piſma pamiętne, ſuppliki, rachunki &c odbiera; te które nie należały do Seymu, do właſnych trybunałów i rad odſyłała; które zaś należały, podział onych czyniła do rad, i zapieczętowawſzy kommiſſyom ſzczegulnym oddawała.

Senat Szwedki uſtawiczny był radą ſtanu do ſprawowania rządu Królowi przydany ſkładał ſię, oprócz wielkorządzcy Pomeranii z 16 oſób w liczbę których wchodzili Prezydent, Podprezydent kancellaryi i Marſzałek W. Koronny. Zupełny Senat ſkładał ſię z 7 oſób, do ſpraw ważnieyſzych á mianowicie do zawarcia pokoiu, wypowiedania abo przerwania woyny, ſprzymierzenia ſię z obcemi potencyami, podania kandydatów na poſelſtwa i znacznieyſze urzędy, naznaczenia wielkich wydatków &c wſzyſcy Senatorowie powinni byli od Króla zwołani ſtawić ſię na radę. Senat w każdy dzień oprócz Niedzieli ſchodził ſię o godzinie ſiodmey poranney na radę i aż do południa lub poźniey zaſiadał, przeſtrzegał praw i wolności narodowych, i miał moc miedzy ſeymem i ſeymem ſtanowić o nayważnieyſzych króleſtwa ſprawach pod obowiązkiem iednak zdania rachunku ſeymowi ze wſzyſtkich ſwych poſtępków, rad, i uſtaw. Zwyczaynie Senat na dwie dzielił ſię części; iedna roztrząſała wſzyſtko to co ſię tylko ściągało do ſprawiedliwości i ſpraw cudzoziemſkich; druga ſprawy woyſkowe i inne wewnę-

wnętrzne od Sekretarzów koronnych doniesione i przełożone brała na uwagę i decydowała. Wszystkie sprawy, oprócz niektórych do woli królewskiey oddanych, większością głosów Senatorskich się kończyły: Król maiący dwa głosy równość na iednę przeważał stronę, abo większość przyprowadzał do równości. Rząd takowy że się skłaniał do Anarchii, Szwedzi woleli się wyzuć z nierządney wolności, niż przyiść na łup sąsiedzkich potencyi. W tym roku 1772 d. 19 Sierpnia stany państwa na seym zebrane uroczystym poddaniem się Króla za Monarchę uznały, i na monarchią umiarkowaną pozwoliły.

Królestwo Polskie wiecznym iedności przymierzem z Litwą złączone, obszerne i od iednego z wielkich Europeyskich narodów mieszkane, zawsze pod iedynowładnym zostawało panowaniem; za Kazimierza W: Senat; za familii Iagiellońskiey szlachta do spraw publicznych wchodzić zaczęły; po śmierci Zygmunta Augusta r. 1572 postać Rzeczypospolitey na się wzięło. Za Iana Kazimierza dopuszczona iednego poselskiego głosu powaga iakie sprawiła i sprawuie skutki, każdy baczny widzi i utyskuie obywatel. Rząd teraźnieyszy iest przy Królu i stanach Senatorskim i Rycerskim, którym pod czas Seymu tylko władza służy prawodawcza, abo raczey oney używanie.

ROZDZIAŁ II.
O Prawie i onego różności.

PRawo wielorako się bierze. Naprzód prawo (*Jus*) znaczy słuszności prawidło według którego każdy powinien czynić i wyrządzać drugiemu co mu przynależy. Powtóre prawo (*Jus*) znaczy moc czynienia i dzierżenia pewnych rzeczy według praw. Potrzecie prawo znaczy wolność czynienia ugruntowaną, na prawie przyrodzonym, które pozwala

zwala

zwala wszystko to czynić co prawem pisanym abo zwyczaiem nie iest zabroniono. Poczwarte prawo znaczy ustawę, ustawa zaś iest prawidło od zwierzchności Boskiey abo ludzkiey ludziom dane.

Prawo dzieli się na przyrodzone i prawo dane to iest nieprzyrodzone; to ostatnie zamyka prawo Boskie, ludzkie, prawo narodów po części tylko względem przymierzow i umów miedzy narodami uczynionych, prawa państw fundamentalne, publiczne, polityczne, obywatelskie lub cywilne, szczegulne, kościelne, pisane, nie pisane &c.

Prawidła powszechne każdego Prawa są trzy początkowe prawdy prawa przyrodzonego: żyć poczciwie, nikomu krzywdy nie czynić, każdemu co mu należy wyrządzać; im bardziey prawa ludzkie do tych prawd zbliżaią się, tym są doskonalsze i narodom pożytecznieysze.

Zrzodłem wszelakiego prawa iest pierwszym, staranię o utrzymanie towarzystwa ludzkiego sposobem zgadzaiącym się z światłem rozumu, które nay bardziey zawisło na wstrzymaniu się od cudzey własności i dotrzymaniu słowa; drugim źrzodłem prawa są umowy któremi ludzie miedzy sobą stanowią co maią wzaiemnie czynić. Początek albowiem i zamierzenie każdego prawa iest całość państw i ubespieczenie własności obywatelów.

Prawa własności są: nakazować, zakazować, pozwalać, karać. Prawo nakazuie dobro, zakazuie złego, dozwala rzeczy oboiętnych, karze występki, nadgradza posłuszeństwo, i obowiązuie na czas przyszły, nie przeszły. Ieszcze prawa powinne być przystosowane do obyczaiów narodu, naród układać do pracy i ćwiczenia się w cnocie, obyczayności, naukach, kunsztach tak wyzwolonych, iako rękodzielnych; powinne być iasne, dokładne, ięzykiem oyczystym pisane, i w małey liczbie.

Prawo

Prawo przyrodzone, ieſt światło rozumu namiętnościami nie przyćmione, które każdemu człowiekowi tak w oſobności iako w towarzyſtwie żyiącemu pokazuie co ieſt dobrego, á co złego. To światło ieſt prawidłem którym miarkować ſprawy należy; ieſt i źrzodłem wſzyſtkich innych praw, bo rozeznaiąc złe od dobrego, czyni człowieka zdolnym do pełnienia obowiązkow ſtanu ſwego i prowadzenia życia rozumnemu ſtworzeniu przyzwoitego.

Prawo przyrodzone zaſadza ſię na rozumie iako na gruncie, á ma za cel miłość Boſką, miłość właſną ſamego ſiebie, miłość bliźniego, i przodkowanie powinności to ieſt które powinności maią być pierwiey pełnione, á które tym uſtępować, gdy zdaią ſię ſobie być przeciwnemi.

Rozum będąc przewodnikiem i światłem człowieka, ieſt gruntem prawa przyrodzonego; które za powodem rozumu zdrowego przepiſuie człowiekowi kochać Boga, ſamego ſiebie i ſwego bliźniego.

Iako człowiek rozumem tylko i prawym onego używaniem różni ſię od zwierząt, tak ten rozum iedynym powinien być człowieka światłem, przewodnikiem i prawidłem do czynienia wſzyſtkiego tego co prawa przepiſuią przyrodzone. Cokolwiek z zdrowym i od namiętności wolnym zgadza ſię rozumem, to ieſt prawa przyrodzonego wyrokiem i człowieka w iakimkolwiek ſtanie i okolicznościach ſię znayduiącego obowiązkiem. Rozum za grunt prawa przyrodzonego założywſzy pokazuie ſię iaśnie onego troiaki cel abo zamiar, á z tego troiaki wypada obowiązek, który człowieka łączy z Bogiem, z ſamym ſobą, i z iego bliźnim, zamyka ſię zaś w prawie przyrodzonym i ſamym rozumu światłem może być poſtrzeżony, uczy Boga czcić, ſiebie ſamego porządnie kochać, bliźniego ratować. Człowiek w porządku natury poſtanowiony ſtara ſię o ſwoię całość i życia doczeſnego przedłużenie, to z natchnienia natury czyniąc ſtara ſię o całość ſwych bliźnich do zachowania ſiebie potrzebnych; kocha też Boga wſzelkiego do-

bra

bra i życia ludzkiego źrzodło i wynalazcę.

Miłośc Boſká zamyka wſzyſtkie powinności człowieka względem Twórcy świata. Bóg ieſt wynalazcą wſzyſtkiego przyrodzenia, początkiem wſzyſtkich rzeczy, źrzodłem wſzyſtkich dóbr i ſzczęścia; człowiek ma od niego życie i rozum, które dwa nayznakomitſze dary powinne go do Boga prowadzić, aby go poznawał, czcił i kochał z ſamego rozumu powodu, chociażby wiara obiawiona żadnego nań nie wkładała obowiązku.

W miłości właſney wſzyſtkie zamykaią ſię powinności, które względem ſamego ſiebie powiwinien człowiek pełnić. Bóg daiąc człowiekowi życie dał mu wraz przyrodzoną chęć i wlał w niego żądzę do ſzukania dobra, a unikania złego, zamierzył więc za cel ſtworzenia konſerwacyą i uſzczęśliwienie rodzaiu ludzkiego; á zatym wola iego ieſt, aby każdy człowiek ſtarał ſię o ſwoie zachowanie i uſzczęśliwienie, Z tak czyſtego żrzodła wypływa miłość właſna, ale miłość porządna, któ a zmierza do człowieka zachowania, wydoſkonalenia i obrony.

Że człowiek prawem przyrodzonym ieſt obowiązany życie ſwe ocalać, wynikaią ztąd te prawdy; 1) ſamego ſiebie niewolno zabiiać, bo człowiek nie będąc życia ſwego panem nie może życiem ſwym ſzafować, dla uniknienia męki nayſroż ſzey, 2) Iednakże łożyć życie ſwoie i nieść na śmierć za ſprawiedliwość, za wiarę, za oyczyznę, za Króla lub inną iaką kraiową zwierzchność, ieſt iſtotnym każdego człowieka, obowiązkiem. 3) Wolno także każdemu na te ſię zaymować kunſzty, które chociaż życie ſkracaią abo w niebeſpieczeńſtwo podaią, ku towarzyſtwa iednak ludzkiego dążą uſłudze i pożytkowi.

Wſzyſcy ludzie prawem przyrodzonym ſą obowiązani obierać z uwagą pewny ſtan życia; á ten ſtan powinien być według zdatności i przymiotów każdego; Rozumem pracować abo ręczną robotą

ſię

ſię bawić każdego człowieka ieſt powinnością; bo każdy powinien ſtać ſię pożytecznym ſwey oyczyźnie, á to wielorakim może czynić obyczaiem, i w różnym powołaniu; z obowiązku doſkonalenia ſię wypada obowiązek pracy; przychodziemy na świat wſzyſcy z wſzech rzeczy niewiadomością, edukacya wprowadza w opaczne rozumienia, á namiętności ćmią rozum. Wchodząc w lata, i nabywdiąc rzeczy poięcia, należy światła używać rozumu i proſtować ſerce. Wcześnie trzeba związek rzeczy przyrodzonych poznawać i według możności przenikać, życie bowiem ludzkie ieſt krótkie, nauka trudna i długa, czas przytomny śliſki byſtro płynie, ten który minął w przepaści wieczności pogrążony, żadną mocą przywrócony być nie może. Wiele ludzi czynią, á potym zaſtanawiaią na ſię z myślą nad tym co uczynili, niektórzy ani zawodząc ſię na dzieło iakie, ani onego dokonawſzy, uwagą ſwey nie rozbieraią ſprawy. Rozum każe uwagą uprzedzać dzieło. Mądry wſzyſtko obeymuie myślą, i według ważności zamierzonego dzieła, natęża ſwoię uwagę. Niemaſz nie pomyślnego trafu dla człowieka, który przewidział to czego ſię obawiał. Powinniśmy więc rozbierać co przedſięwziąć zamyślamy. i środki do tego przyzwoite upatrywać. Chociaż Opatrzność przedwieczna rządzi wſzyſtkim, iednak to czyni przez przyczyny przyrodzone. Nieſpodziane przypadki wypadaią z ſkładu abo też z biegu przyczyn do ſkutku naciągnionych. Więc nie trzeba áni ſię cale opuſzczać iedynie ſię ſpuſzczaiąc na Opatrzność Boſką. ani nazbyt ſobie i ſwemu dufać obrotowi; tak natężać należy ſtarania iakbyśmy żadney nie ſpodziewali ſię pomocy od nay wyżſzego; tak mu dufać i tak mocną w nim pokładać nadzieię, iak gdyby wſzykie naſze zabiegi były nadaremne,

Używanie obrony ku ocaleniu właſnego życia nie mniey z miłości właſney wypada, iak ſtaranie o życie i doſkonałości pomnożenie. Gdzie właſna obrona

brona ma mieyſce, i w których okolicznościach może być używana, prawa cywilne różnych narodów opiſały.

Z miłości bliźniego prawem przyrodzonym nakazaney dowodzi ſię, że podział ludzi na różne obywatelſkich ſtanów porządki nie nie uymuie z równości przyrodzoney, że ludzie powinni iedni drugim czynić ſprawiedliwość, że dobro i złe moralne zaſadzaią ſię na ſamey rzeczy iſtocie, że co tylko odſadza ſię od ſprawiedliwości, ani nam, ani naſzemu bliźniemu nie może przynoſić pożytku rzetelnego, że rozum nakazuie nam czynić wſzyſtko to, czego ſobie od innych życzemy, á wſtrzymać ſię od takowych czynności, które od drugich nie radzi przyimuiemy; że wſzyſcy wzaiemnie ſiebie kochać, i uſługami wzaiemnemi ſiebie wſpierać powinni dla równości przyrodzoney, która ſię w nich znayduie, ztąd powinności przyrodzone przełożonych względem poddanych, i przeciwnym obyczaiem ztąd ohyda narodów dzikich, które do ſzczętu niſzcząc prawo przyrodzone równych ſobie ludzi na ofiarę fałſzywym zabiiaią bogom, taż ſama równość ieſt powodem do ludzkości, litości i innych cnot towarzyſkich. A ieżeli obowiązani ieſteśmy wſzyſtkie czynić przyſługi bliźnim naſzym dalekoż mocnieyſza ściſka nas powinność, abyśmy im nie czynili naymnieyſzey krzywdy i obrazy na zdrowiu, czci i maiątkach. Wyſtępek ieſt główny ſzkodzić oyczyznie, nie mnieyſzy ſzkodzić obywatelom, którzy ſkładaią oyczyznę. Z tey prawdy, że nie trzeba nikomu ſzkodzić, wypada obowiązek do należytego nadgrodzenia ſzkody radą, rozkazem, rozkazu wykonaniem lub iakimkolwiek innym ſpoſobem uczynioney. Przyimować przychodniów i wędrowników, grześć umarłych, ratować ginących prawo nakazuie przyrodzone, bo miłość wyciąga bliźniego.

Ze względu równości przyrodzoney miedzy ludzmi

dzmi prawa Rzymſkie ſkazały, że ziemia za cały okrąg wzięta, powietrze, ogień i morze należą do wſzyſtkich ludzi. Iednakże brzegi morſkie, wybrzeża, cieśniny, laſy, pola dzikie, a nawet ſkały niedoſtępne i z przyrodzenia płonne mogą mieć i maią właſnych panów; á zatym idzie że łowienie ryb, żegluga po morzu iakim ſzczegulnym, cła morſkie, łowy &c: właſnością ſą niektórych potencyi.

Ponieważ władza zdrowego rozumu troiaką nakazuie człowiekowi miłość, Boſką iako ſtworzeniu, właſną ſamego ſiebie iako iſtocie z duſzy i ciała złożoney i z zamierzenia końca do ſzczęścia dążącey, miłość bliźniego iako cząſtce narodu ludzkiego w obywatelſtwie żyiącey. Więc troiakie wynikaią ztąd obowiązki względem Bogá, ſiebie ſamego i bliźniego, które należy uważyć, iedne z drugiemi porównać; gdy zdaią ſię iedne drugim przeciwić głównieyſze i mocnieyſze przed ſłabſzemi pełnić, nakoniec pewne reguły uſtanowić, któreby mogły być do związków ſtoſowane ſzczegulnych, którémi ludzie mocniey lub ſłabiey z ſobą ſię łączą.

Przyrodzenie piącią związkami ſzczegulnieyſzemi naród ſpoił ludzki. Pierwſzy ſzczegulny związek ieſt narodowy, to ieſt iednego narodu używaiącego tychże ſamych praw, rządu, ięzyka, obyczaiów; ludzie iedney oyczyzny bardźiey ſiebie kochaią, niż z obcego narodu; miłość bliźniego i wzaiemność im obſzerniey ſię rozciągaią, tym ſię ſłabſzemi ſtaią.

Drugi związek ieſzcze ſzczegulnieyſzy miedzy iednego miaſta zachodzi obywatelami. Ulice, kościoły, ogrody ſady, prawa mieyſkie, przywileie, ſpolnie od wſzyſtkich używane takowy związek ściſkaią, i umacniaią.

Przyiaźń, zażyłość, i wzaiemne zaſługi miedzy obywatelami ieſzcze ściśley ich łączą, niż ſą złączeni iednego miaſta obywatele.

Czwarty związek iednoczy krewnych; im pokrewieńſtwo ieſt bliżſze, tym ziednoczenie mocnieyze. Pią-

Piąty związek w porządku przyrodzenia naymocnieyszy śluby czynią małżeńskie. Nad męża z żoną związek ani polityczny ani obywatelski stan niema nic mocnieyszego.

Z szczegulnych związków rodzą się obowiązki, przychylności, według porządku i stopnia związków. W pierwszym szeregu należy kłaść miłość małżeńską, w drugimi rodzicielską pod którą się podciąga wszystka familia; w trzecim miłość krewnych pobocznych, przez zamęście nabytą, w czwartym przyiacielską, w piątym obywatelską.

Nayściśleyszy zachodzi związek miedzy mężem i żoną, a ztąd rośnie prawo do wzaiemnych czynności tak widoczne i mocne że według wyrazu Pisma Swiętego mąż dla żony powinien porzuciwszy naymilsze sobie i nayszanownieysze osoby nawet oyca, iść za żoną, kochać ią szczerze, bronić wszędy, wymawiać ułomności, znosić słabości które przystoynośći i honoru nie obrażaią, być folgą w utrapięniu, opatrywać potrzeby według swych maiątków i możności.

Do wszystkich dóbr, maiątków i onych używania żona i mąż, spólne maią prawo; i powinni wzaiemnemi siebie wspomagać usługami. Dwoiaka płeć w czasie stworzenia zupełną z sobą szczyciła się równością; Bóg nie poddał pod moc męszczyzny iak ryby, ptastwo, zwierzęta i gad czołgaiący się, á niewiastę uczynił podobną Adamowi; grzech pierworodny był przyczyną, że żona pod władzę dostała się męża, ale ta władza nie iest tyrana panuiącego, ale przyiaciela szczerze kochaiącego, iak iest dobrowolnie od żony przyięta, tak powinna być z uszanowaniem od męża sprawowana.

Po mężu i żonie nayściśleyszy łączy związek rodziców z dziatkami, i według bliskości krwi całą familią. Prawo przyrodzone rodzicom nakazuie, a-

by dziatki swe w niemowlęcym ich wieku troskliwie pielęgowali, á w postępie lat dalszych serce i umysł prostowali, początków wiary świętey doskonale nauczyli, przez naylepszą, która tylko być może, edukacyą pożytecznemi familii w którey się urodzili i oyczyźnie w którey żyć maią, uczynić starali się; nakoniec sposób życia im obmyślili. Wszystkich innych spraw na czeladź domową podzielonych niedorzeczne kierowanie może być poprawione, ale edukacya zła iest niepowetowana, dla tego tą kierować sami rodzice pod obowiązkiem sumnienia powinni, abo ludziom rozumnym, godnym i cnotliwym ią poruczać.

Powinność dziatek iest rodziców swych kochać, szanować i słuchać. Wszystkie miłości, wdzięczności, przywiązania i starania obowiązki w tey troiakiey zamykaią się powinności.

Po miłości rodzicielskiey i synowskiey następuie miłość i wzaiemne usługi miedzy krewnemi pobocznemi od braci, siostr, żon idącemi; tych iest powinność wzaiemnie siebie usługami, kredytem, radami wspomagać, z pomyślnych rzeczy się cieszyć, w przeciwnych się ratowac, tak żyć, tak postępować iakby wszyscy byli iednego zgodnego domu obywatelami.

Przyiaźń słuszne ściele prawo do miłości i usług, pomocy, wspomożenia i wzaiemności.

Miedzy wszystkiemi tu wyliczonemi szczegulnemi związkami naysłabszy iest który miedzy iednego kraiu zachodzi obywatelami. Ten sam iednak związek względem obcych narodów uważony naymocnieyszym węzłem ściskać powinien serca obywatelów iednego kraiu pod iednym rządem zostaiącego. Miłość oyczyzny u cnotliwych obywatelów przewyższa wszystkie szczegulne obowiązki.

Prawo przyrodzone z życiem od Boga dane każe nam oyczyznę kochać. Oyczyzna nas na świat przychodzących przyimuie, karmi, sposób do życia daie; iey dobrodzieystwem żyiemy, powietrzem oddychamy, z rodziców, krewnych, przyiacioł cieszemy

ſzemy ſię i tak od nich, iak od wſpółobywatelów, pewney pomocy, od praw i rządu obrony doznaiemy. Oyczyſta ziemia zamyka w ſwych wnętrznościach co ludzie maią w życiu naydroższego: zwłoki śmiertelne żon, dzieci, rodziców, krewnych i przyiaciół. Oyczyzny dobie lub złe poważenie ieſt ſzczęściem abo zgubą iey ſynów, bo dobro ſzczegulne zamyka ſię w powſzechnym całego narodu; ieſt to obłąkanego rozumu zamyſł pożytek domowy od oyczyzny ſwey powodzenia odłączać. Iak każda innna tak oyczyzny miłość z miłości wypływa właſney, wſzyſtkie podziały miłości, którą ſamych ſiebie, rodziców, krewnych, przyiacioł kochamy wchodzą do miłości oyczyzny, od którey powodzenia ſzczęście naſze i miłych nam oſób zawiſło. Miłość oyczyzny tak ieſt człowiekowi przyrodzona i tak iſtotnie właściwa, iak miłość ſiebie ſamego; z przyrodzonego pochopu i natchnienia ſię rodzi, rozumem ſię pokrzepia, nałogiem rośnie, uwagą ſię zmacnia i utrzymuie; interes ią do czynności wciąga, cześć i chwała zapala, cnota dzielną czyni i do ofiary wygód, maiątków, życia ſamego prowadzi.

Po piąciu ſtopniach miłości, naſtępuie ludzkość, przez którą ſię rozumie ten powód, który nakłania człowieka do użalenia ſię nad bliźnim z tego iedynie względu, że ten bliźni nie będąc krewnym, obywatelem iednego kraiu, ani przyiacielem, ieſt mu iſtotą i rodzaiem podobnym.

Nie dość ieſt kochać żonę, męża, krewnych, wſpółobywatelów, przyiaciół, trzeba ieſzcze potych oświadczać przychylność wſzyſtkim ludziom, którzy ſą członkami towarzyſtwa powſzechnego. Kochać wſzyſtkich ludzi, z niemi ſię grzecznie obchodzić, nad ich niepomyślnym loſem ſię użalać, im dawać pomoc i ratunek, to ieſt ludzkość.

Lubo obowiązki i powinności ludzkie prawem przyrodzonym nakazane do różnych zmierzaią celów, maią iednak iedne z drugiemi związek, i

gdy

gdy iedne się pełnią, pełnienie drugich ułatwiaią. Iednakże zachodzą często takie przygody, gdzie powinności nasze zdaią się z sobą walczyć i sobie się przeciwić. Na przykład krewnego lub przyiaciela należy kochać, oyczyzny nieprzyiaciela w wstępnym boiu zabiiać; co należy czynić gdy w potrzebie nawinie się brat móy lub przyiaciel w woysku nieprzyiacielskim służący? W przeciwieństwie obowiązków przyrodzonych mniey ważne głownieyszym powinne ustępować, do rozeznania ważności obowiązków cztery są pewne reguły.

1) Powinnościom od człowieka Bogu należącym wszystkie inne chociaż naygłównieysze ustępuią, bo nad te ważnieysze być nie mogą; nigdy stworzenie z swym Stworzycielem równego prawa do ludzkich czynności mieć nie może.

2) Gdy to, cośmy nam samym powinni przeciwi się powinnościom naszym powszechnemu całego narodu dobru od nas należącym, powinniśmy na własne zapowniawszy pożytki to czynić czego po nas wyciągaią sprawy publiczne i oyczyzny miłość, albowiem tak każdy ma się do narodu, iak członki do ludzkiego ciała, a ztąd większy pada na każdego obowiązek starać się o dobro powszechne niż o szczególny pożytek abo straty odwrócenie. Taki iest prawa przyrodzonego przepis, gdy powinności od tegoż prawa na człowieka włożone nie mogą być razem pełnione. Od tego, i tak ściśle na sumnieniu obowiązuiącego usuwać się przepisu, iest to porządek wywracać rzeczy, iest towarzystwa ludzkiego grunt niszczyć, iest przeciwić się wyraźney woli samego Boga, który części w ogulności zamknąwszy, włożył na nas konieczny od którego żadney zwierzchności dyspensą uwolnić się nie można, obowiązek, zawsze naywyższemu dobra powszechnego podlęgać prawu. Aże dobro powszechne kraiu zawisło od zwierzchności panuiącey, więc na iey ocalenie, maiątek i życie w nie-

niebeſpieczeńſtwo podawać i tracić, każdego obywatela ieſt powinność.

3) Gdy to cośmy nam ſamym winni przeciwi ſię równym obowiązkom nie oyczyźnie i towarzyſtwu pod pewnym rządem żyiącemu, ale narodowi ludzkiemu w powſzechności wziętemu, pierwſzy wzgląd na nas ſamych mieć należy. Albowiem z tego powodu że ieſteśmy obowiązani ſtarać ſię o naſzę całość i uſzczęśliwienie, idzie zatym że w okoliczności gdy zupełna zachodzi równość, ſtarać pierwiey o nas ſamych powinniśmy niż o naſzym bliźnim.

4) Gdy naoſtatek przeciwność zachodzi miedzy dwoma obowiązkami względem nas ſamych, lub względem oyczyzny, ten pełnić pierwiey należy, który abo większe złe odwraca, abo większy pożytek przynoſi.

Ta ieſt treść prawa przyrodzonego: zdrowy rozum ieſt onego gruntem, miłość Boſka, własna i bliźniego celem; powinności z troiakiego celu wypadaiące, ſumniennym obowiązkiem, który rozum na nas wkłada, á wiara nadprzyrodzona umacnia.

Prawo narodów ieſt prawo ludzi w różnych pańſtwach żyiących i różnemi prawami rządzących ſię; ieſt prawo Monarchów i udzielnych ſtanów w niczym ſobie niepodlegaiących á tym prawem do zachowania pewnych przepiſów, obowiązanych. To prawo po części zaſadza ſię na prawie przyrodzonym; po części wynika z traktatów miedzy potencyami zawartych, oraz z zwyczaiów iednego narodu względem drugiego czynionych i zachowanych.

W obrębie prawa narodów zamyka ſię czworaki onego podział. 1) Poſelſtwa i wſzyſtko to co do nich należy. 2) Prawa woyny i odwetowania. 3) Przymierza pokoiu i wſzelakie inne. 4) Tytuły i porzą-

rządek przodkowania miedzy Monarchami oraz ich pretensye wzaiemne.

Pierwszy dział prawa narodów zamyka poselstwa. Poselstwa zaczęły się z towarzystwa ludzkiego, założeniem; potrzeba onych i pożytek są widoczne; narody muszą się stykać z narodami, muszą mieć miedzy sobą sprawy, i do onych zakończenia posłów. Starożytność nieznała tylko wielkich posłów á tych nadzwyczaynych; Europeyskie potencye długo dawnego trzymały się zwyczaiu, z czasem na dwa rzędy czy stopnie onych podzieliły, dziś dzielą na trzy i od dwuch wieków ustawicznym przy swych dworach dopuszczaią mieszkać posłom.

Do pierwszego stopnia czy porządku posłów, sami iedni należą posłowie wielcy głów ukoronowanych tak zwyczayni iako nadzwyczayni, Papiescy Legaci á latere, Nuncyuszowie &c do drugiego porządku należą posłowie mnieysi abo posłańcy tak zwyczayni, tako nadzwyczayni, Ministrowie pełnomocni, internuncyusz Cesarski i Sułtański w Stambule, i Wiedniu &c; do trzeciego: Rezydenci, kommissarze do rozgraniczenia państw, prokuratorowie królewscy, Deputaci państw na ziazdy publiczne, także pilnuiący interessów (chargé des affaires) oprócz Kardynałów ten tytuł maiących, którzy dla swey godności do pierwszego posłów stopnia należą, Ministrowie bez charakteru, Sekretarze poselstwa, Audytorowie Nuncyuszowie &c Agenci i konsulowie ponieważ nie reprezentują swych panów nie są Ministrami, ani pod obroną prawa narodów zostaią.

Wszyscy Ministrowie iakieykolwiek godności i stopnia następuiącemi szczycą się przywileiami. 1) Nie mogą być zapozwani przed sąd kraiu tego, w którym mieszkaią; ponieważ bowiem posłowie i ich domy poczytane są za cały naród, który reprezentuią, á ieden naród nie ma zwierzchności nad drugim, więc posłów cudzoziemskich prawo narodów uwalnia od sądu kraiowego. Politycy nie zgadzaią

działą się, ieżeli Minister publiczny może być sądzony za występek przeciwko stanowi kraiu, w którym mieszka; większa część czyni go podległym zwierzchności kraiowey. Swieże przykłady uczą, że za długi zaciągnione mogą być przytrzymani. 2) Wszystkim Ministrom wolno mieć kaplicę w okrągu domu swego dla odprawowania nabożeństwa według swey wiary obrządków, chociażby ta wiara w tym kraiu była zakazana; także wolno mu iest ludzi kraiowych przypuszczać do tego nabożeństwa, ale pan kraiowy nie gwałci prawa narodów, gdy poddanych swych za to karze. 3) Dom ich iest mieysce ucieczki dla winowayców nawet kraiowych, ale Ministrom rzadko i rostropnie tego przywileiu używać należy. 3) Mogą sprowadzać wszystkie rzeczy ku swey potrzebie i wygodzie bez płacenia cła i akcyzy. Ten przywiley nie od wszystkich narodów iest przyięty. 5) Prawo odwetowania na osobach Ministrów i ich maiątku rozciągać się nie może, ani ruchomości po ich śmierci pod kaduk podpadaią. 6) Wszelka łatwość do sprawowania swego urzędu im iest przynależna: audyencye, gdy o nie proszą, nie maią być im odmwione, á gdy chcą dwór porzuciwszy, wyiechać, żadney w tym nie powinni znaydować trudności. 7) Gdy odieżdżaią, pospolicie upominek od panów, których dwór porzucaią, biorą. Naywiększy Ministrów iakiegokolwiek porządku iest zaszczyt, że osoby ich pod obronę prawa narodów pryięte nakształt rzeczy świętey są szanowne, którym przywileiem szczycą się ich żony, dzieci, czeladź i wszystkie ruchomości.

Oprócz tych przywileiów wszystkim Ministrom właściwych, Posłom wielkim niektóre służą szczególne. 1) Gdy przeieżdżaią przez miasta obronne tego kraiu, do którego w poselstwie iadą, wystrzeleniem z dział bywaią witani. 2) Gdy staną na mieyscu, z strony naypierwszey osoby onego dworu odbieraią powinszowny przybycia komplement. 3) Wiazd uroczysty do miasta stołecznego mogą odprawować. 4) Na audyencyach publicznych mogą z nakrytą gło-

wą do pana kraiowego, gdy ten pierwſzy głowę nakryie, mòwić. 5) Na ceremoniach publicznych i pod czas uroczyſtości mieyſce poważne dla posłów ſię naznacza; á dla ich żon pod czas obiadów królewſkich, i na cyrkułach taboret do ſiedzeniá daie ſię. 6) Wolno im mieć baldakin w domu ſwym. 7) Posłom wielkim chociażby byli Xiążęta, należy tytuł *Excellentiæ* od Miniſtrów kraiowych, á tym wzaiemnie od nich. Warta żołnierſka żadnemu Miniſtrowi publicznemu nie przynależy; i iuż prawie u wſzykich dworów nie ieſt dopuſzczona.

Iakiegokolwiek porządku miniſter publiczny nie może porzucać ſwego urzędu i wyzuć ſię z charakteru bez wyraźney ſwego pana woli. Wſzyſtkie przywileie ſłużące Miniſtrom w tym tylko kraiu im przynależą, do którego ſą posłani, i w którym ſą przyięci, przeieżdżaiąc przez cudze kraie podlegaią onych zwierchności, i mogą być przytrzymani. Gdy poseł wchodzi w ſpiſki kraiowe może być pod ſtraż wzięty i do ſwego pana odesłany. Gdy miedzy potencyami wſzczyna ſię woyna, posłowie po iey wypowiedzeniu nie mogą być zatrzymani, ale powinni być z uczciwością do właſnego kraiu wysłani; pod czas woyny zaś poseł do nieprzyiacielſkiey potencyi bez iey pozwolenia wysłany, może być pod ſtraż dany. Wywołaniec kraiowy, przyiąwſzy na ſię urząd posła potencyi cudzoziemſkiey, nie może w ſwym kraiu zoſtawać pod obroną prawa narodów. Zbieg woyſkowy wysłany w charakterze posła od właſnego pana, nie może być wydany tey potencyi, którey ſłużbę nie opowiednie porzucił.

Każdy Miniſter nie może w kraiu używać przywileiów urzędowi ſwemu ſłużących ieżeli nie ieſt przyiętym i uznanym od pana tego kraiu. Władza i godność Miniſtra publicznego wyraża ſię w liście kredencyalnym, którą on oddaie na audyencyi panu, do którego ieſt posłany. &c.

Miniſtra publicznego powinności ſą: ſłużyć wiernie i pilnie panu ſwemu, honor narodu okazało-

ścią

ścią á więcey ieſzcze roſtropnością utrzymywać, liſty pana ſwego oddawać, odpiſy odbierać, poddanych onego bronić i im wſzędy pomoc dawać, o wſzyſtkim co ſię u dworu przy którym mieſzka, dzieie panu ſwemu donoſić, dwór ſam ma ſię ſtarać poznać, nie tylko ſamego dworu maxymy, panuiącego ſkłonności, umyſł, zabawy, przyiaźni, zamyſły, ale wſzyſtkich dworſkich ludzi i Miniſtrów charakter, potrzeby, taiemne związki, i wſzyſtkie nayſkrytſze ſprężyny, które tylko ſłużyć mogą do kierowania intereſſów. Powinnością iego ieſt ziednać dla Pana ſwego względy u dworzan i Miniſtrów, ſtarać ſię ich przywiązać do intereſſów iego, wyczerpnąć taiemnice gabinetowe od oſób do tego wchodzących, które od poſła przekupione zaſługuią na gardło, ale poſła niewierności wynalazcę okrywa prawo narodów. Gdy panu onego kraiu mówi, powinien i uſzanowanie oświadczać maieſtatowi pana cudzego, i zachować powagę pana własnego, którego oſobę noſi. Nic podchlebnego, płochego, nierozmyślnego, ale też nic zuchwałego, nie powinno wypadać z uſt poſła; może iednak odgrozić, gdy pogrożki odbiera, co czynić należy, gdy potencye ſą w mocy ſobie równe, ale ſłabey potencyi będąc posłem, należy wielką roſtropnością ſwego narodu okrywać ſłabość.

Powaga i urząd Poſła kończy ſię 1) odwołaniem. 2) Smiercią poſła. 3. Smiercią panów, od którego i do którego ieſt poſłany. 4) Odesłaniem, abo rozkazem pana kraiowego do wyiechania danym. 5) Wypowiedzeniem woyny, Poseł, pożegnawſzy pana kraiowego, i odebrawſzy od niego liſt rekredencyalny, kończy powinności, ale używa aż do oddania panu ſwemu liſtu rekredencyalnego, przywileiów urzędu ſwego, chybaby przy dworze, który pożegnał, dłużey nad zwyczay, bawił.

W drugim podziale prawa narodów zamyka ſię woyna i iey krwawe wyroki. Woynę podnoſić,

prowadzić i kończyć należy do zwierzchności kraiowey; potencye udzielne powinne są, abo mogą toczyć woynę naprzód za swych poddanych, potym za sprzymierzonych z sobą, za przyiacioł, i za niesłusznie uciemiężonych, naiechanych, lub zabranych. Woyny są sprawiedliwe i niesprawiedliwe, te ostatnie są częstsze, bo podbicie kraiów chciwym Monarchom iest zwyczayniey sze, niż chęć uszczęśliwienia swych poddanych. Wydziera kto zbroynym gwałtem sąsiadom kraie, to zwycięzca chwały godny! kradnie nędzny w potrzebie czerwony złoty, złodzieiem iest, i szkodliwym towarzystwu obywatelem. Woyna, którą dwie potencye miedzy sobą toczą o kray cudzy, iest z obu stron niesprawiedliwa; oprócz tey okoliczności ledwie kiedy niesprawiedliwość na obie strony woiuiące padać może. Woyna odporna pospolicie iest poczytana za sprawiedliwą. Woyna aby sprawiedliwością się zaszczycała, z iednego abo wielu następuiących powodów powinna wynikać, dla uwolnienia naiechanego kraiu. 2) Dla poparcia słusznego prawa. 3) Dla szkody poniesioney lub obelgi zgładzenia. 4) Dla przeyścia przez kray cudzy odmówionego bez szkodliwego temu kraiowi zamysłu i pod sprawiedliwemi warunkami. Każda potencya z sprawiedliwością może podnieść woynę przeciwko narodom, które ludzi na ofiarę fałszywym Bogom zabiiaią, które ludzkim mięsem się karmią, które za nauką sromotną idą, które na morzu lub lądzie rozbóystwem się bawią, kraie cudze naieżdżaią, odzieraią, zabieraią bez względu na słuszność i przymierza.

Woyny niesprawiedliwe powody są 1) Oręża dobywać iedynie dla rozlania krwi ludzkiey. 2) rozbóy nie woyna iest gdy nieprawnie kto cudze naieżdża państwo, aby ie pod swe zagarnął panowanie. 4) Powody pozorne nieusprawiedliwiaią woyny; potęga zbytnia sąsiada chociaż iest pozornym, nie iest iednak dostateecznym powodem potencyom słabszym do sprzymierzenia się i podniesienia

woy-

woyny. 4) Powód do woyny wątpliwy nie może bydź sprawiedliwą woyny przyczyną. 5) Zadna potencya nie powinna zaczynać woyny nie będąc przekonaną o sprawiedliwości przyczyn. 6) Potencyom wolno iest pod czas pokoiu czynić przygotowania do woyny, ale oney nie należy zaczynać, chyba gdy wszystkie pokoiu srzodki będą upornie odrzucone.

Prawo odwetowania samey służy kraiowey zwierzchności, która w pokoiu nadgradza poczynione sobie krzywdy na publicznych, lub osobistych maiątkach drugiego narodu. Zwierzchność kraiowa nadgradzać ma obywatelom maiątki pod prawo odwetowania pociągnione. Odwetowanie podczas woyny bardziey się rozciąga, i na większey wspiera się sprawiedliwości.

Cztery warunki powinne poprzedzać woynę, aby ona stosowała się do prawa narodów, 1) Powinna zwierzchność kraiowa ią podnosić i toczyć. 2) Z sprawiedliwey przyczyny powinna pochodzić. 3) Aby potencyi przeciwko którey woyna się podnosi, krzywdy po przyiacielsku były wprzód przełożone i za dosyć uczynienie za nie wyciągane. 4) Aby po odmówieniu zadość uczynienia, powody do woyny przez publiczną deklaracyą były ogłoszone. Woyna, takowym obyczaiem nieogłoszona iest rzeczywistym rozboiem.

Prawa w stanie przyrodzenia woynie służyły nie ograniczone; w stanie obywatelskim pewne ustanowione są przepisy, od prawa narodów uczynione. Z dwuch prawd gruntownych wszystkie woienne wypadaią prawa, 1) Wszystko co czyniemy i wykonywamy dla przeszkodzenia niesprawiedliwemu nieprzyiacielowi, aby nam nieszkodził, zgadza się z słusznością i sprawiedliwością. 2) Wszystko, co nie służy ani pomaga do ocalenia naszego prawa, życia i kraiu iest dzikością, i okrucieństwem.

Trzy

Trzy reguły pokazuią obszerność i granice praw woiennych, 1) Zwycięstwa i pomyślne oręża powadzenie żadnego nie daią zwycięzcy prawa do kraiów podbitych, ieżeli go nie miał do nich przed rozpoczętą woyną. Owszem potencya, która bez sprawiedliwych przyczyn porwała się do oręża, nie tylko zwyciężoney powinna kraie zabrane wrócić, ale ieszcze za szkody i nakłady woienne nadgrodzić. 2) Wszystkie śrzodki do prowadzenia i zakończenia sprawiedliwey woyny potrzebne i zdatne, są sprawiedliwe. 3) Prawo na którego utrzymanie dobywamy oręża ma się ciągnąć nie tylko do powodu woyny, ale do przyczyn podczas woyny wynikłych, Ztąd wolno iest następować na przymierzników nieprzyiaciela naszego, i rozciągać zwycięstwa przewyższaiące pierwiastkową naszę pretensyą dla odzyskania nakładów woiennych.

Łupy nieprzyiacielowi zabrane należą do żołnierzy lub Króla według zwyczaiu różnych narodów. U Turków cztery części dostaią się żołnierzowi, piąta Sułtanowi abo Baszy woysko sprawuiącemu. U innych narodów sprzęty woienne zabrane należą do pana woynę toczącego; suknie, pieniądze, kleynoty, które na poboiowisku u trupów. abo u brańców są znalezione, do żołnierzy. W mieście dobytym wszystkie dzwony i sprzęty miedziane, mosiężne, spieżowe należą do wodza, które miasto dobyte pospolicie znacznym okupem ocala.

Prawa woyny powszechne są. 1) Woynę prowadzić właściwym polerownym narodom i ludzkości obyczaiem. 2) Nie wolno szkodzić nieprzyiacielowi sposobami nadzwyczaynemi, ani osobom oręża nie noszącym; zabierać trębaczów, doboszów, heroldów, wysłanych do rozmówienia się, strzelać do fortecy po wywieszoney chorągwi białey, używać broni iadem napuszczoney, strzelać z armat szkłem nabitych. trucizną zarażać wodę, nasadzać zdrayców na życie wodzów, lub Kró-

lów

lów nieprzyiaźnych, zabiiać nieprzyiaciół poddaiących się i broń składaiących, przelewać krew nieprzyiacelską bez potrzeby; pluć miasta, wsie, i publiczne gmachy, zalewać pola, gdy to nie pomaga do pokoiu przyspieszenia. 3) Też prawa obowiązuią: płeć żeńską szanować i oney cześć ocalać, przymierza na okup brańców czynić, mieysca święte czcić, i bez gwałtowney potrzeby onych nie używać na składy; kupcom handlu, wyiąwszy broń, dopuścić, zakładników dawać i brać, do kościołów nie strzelać &c:

Przestępuiący prawa woienne wystawuią życie swoie i swych obywatelów na niebespieczeństwo, i przymuszaią nieprzyiaciela do używania prawa odwetowania. Broniący uporczywie słabego zamku, daie prawo nieprzyiacielowi aby osadę żołnierską, dobywszy go szturmem, w pień wyciął i obywatelów odarł; używaiący okrutnych sposobów i niezwyczaynych, gdzie się w ręce dostanie nieprzyiaciela, może być sądzony i na gardle karany.

Brańców woiennych przedtym zabiiano, potym w niewolą podawano, teraz ich wymieniaią lub okupuią, abo po zawarciu pokoiu wolnie puszczaią. Gdy iest umowa miedzy stronami woiuiącemi, każdego czasu mogą być brańcy oswobodzeni, będąc w mocy nieprzyiaciela, mogą się u niego na służbę zaciągać, przymusić ich do tego nie może, żywić powinien, Złapani ludzie nie woyskowi, iako to kapellani, lekarze &c powinnni być wolno puszczeni. Każdy braniec może uciec, ieżeli się nie obowiązał słowem tego nie czynić; brańca, który się obowiązał obietnicą nie woiować przeciwko nieprzyiacielowi, nie może pan iego własny przymusić do zgwałcenia obietnicy daney; braniec, który ukrył pieniądze, może ich użyć na swóy okup &c.

Potencye oboiętne nie powinne iedney stronie woiu-

woiuiącey ſprzyiać ze ſzkodą drugiey. dla tey przyczyny. gdy dwa okręty nieprzyiaźne wchodzą do portu obiętnego, ieden nie może wychodzić do ścigania drugiego chyba we 24 godzinach. Gdy iedna ſtrona woiuiąca ieſt przyięta do kraiu oboiętnego, druga tym ſamym nabywa prawa podobnego. Potencye woiuiące powinne z oboiętnemi zachować przyiaźń ſąſiedzką, poprzyiacielku ſię z niemi obchodzić, ściſłą zachować żołnierſką karność, i wſzyſtkie żywności płacić.

W trzecim prawa narodów podziale zamykaią różnego rodzaiu przymierza. Narody podczas woyny czworakie zawieraią przymierza: przerwy woyny, kartele abo umowy względem brańców, kapitulacye i uroczyſte pokoiu przymierza; podczas pokoiu: ſprzymierzenia ſię abo aliancye, ligi, umowy handlowne, małżeńſkie &c. Ieſzcze inne ſą traktaty publiczne, inne taiemne, inne daią zaraz prawo ſtronom, inne na przyſzły przypadek zawieraią, których cel nie znayduie ſię, ale znaydować ſię i być może; ile ieſt materyi do czynienia miedzy ludźmi umów, tyle traktatów rodzaiów.

Aby traktaty i iakiekolwiek publiczne umowy ważyły, powinne być od ludzi na to wysadzonych, i doſtateczną mocą obdarzonych czynione, warunki onych z obu ſtron dobrowolnie umówione i przyięte, iaśnie i dokładnie ięzykiem iakimkolwiek, na który zgoda ſtron zaydzie, napiſane, od Monarchów przyięte, i w pewnym umowionym czaſie potwierdzone, co ratyfikacyą zowiemy. W niedoſtatku iedney z tych kondycyi traktaty nic nie ważą. Nic religia do włożenia obowiązku na ſumnienie niema ſkutecznieyſzego nad przyſięgę; ta do zachowania traktatów uroczyſtych zawſze była używana, Monarchowie tak ſtarożytni iako teraźnieyſi umowy ſwych pełnomocnych miniſtrów nie tylko piſmem, ale i przyſięgą ſtwierdzali,

li, Ostatni poprzysiężony traktat iest liga powszechna Szwaycarska z koroną Francuską od Ludwika XIV i 42. Szwaycarskich posłów w Paryżu r: 1663 zaprzysiężona. Chociaż przysięga iuż z traktatów iest wyrzucona nie przeto iednak przestały być one aktem religii, ponieważ miedzy panami Chrześciańskiemi w imię Troycy Przenayświętszey się zawieràią, i ciż panowie w potwierdzeniach swych iako nayściśley się obowiązuią one zachowywać.

Wszystkie reguły. i kondycye do ważności szczególnych umów potrzebne, zachowane być powinne swym sposobem w traktatach publicznych; błąd, omyłka, zdrada, gwałt i przymus tak kontrakty, iako traktaty czynią nie ważnemi. Obowiązek zachowania traktatów tym mocniey monarchów ściska, im z zgwałcenia onych większe pochodzą nieszczęścia, i na więcey osòb rozciągaią się, niż z niedochowania szczególnych umòw. Iaka to iest hańba dla Monarchów, karać ostro swych poddanych za niedopełnienie umòw i kontraktòw, á czynić igrzysko z własnych obowiązków, i tym końcem zawierać traktaty, aby ieden oszukiwał drugiego.

Przerwa woyny (induciæ) iest umowa ustnie abo na piśmie uczyniona, która potencye woiujące na pewny czas od nieprzyiacielskich wstrzymuie postępków nie znosząc woyny, właściwie mówiąc, iest to spoczynek pod czas woyny.

Przerwa woyny ma swoie rodzaie: bywa na kilka godzin dla pogrzebienia zabitych; na kilka dni dla nadciągnienia posiłków miastu obleżonemu, po których wyszłych, gdy miasto spodziewaney nie odbiera pomocy, poddaie się; na kilka miesięcy já pod czas lat dla umówienia warunków traktatu pokoiu. Przerwa woyny krótka czyni się słownie, dłuższa na piśmie; na kilka dni uczynio-

na, nie zamyka tego dnia, którego się czyni to iest że do liczby dni umòwionych dzień ten nie powinien wchodzić; powszechna rozciąga się na wszystkie kraie potencyi woiuiących; szczegulna niektòre tylko mieysca zamyka; uczyniona na ląd, zostawuie moc woiowania na morzu; zawsze się stanowi umową wyraźną, nigdy domyślną.

Skutki umowy na przerwanie woyny są 1) Ieżeli przerwa woyny iest powszechna, nieprzyiacielskie postępki ustaią tak względem osób iako maiątkow; wolno iednak stronom woysko zaciągać, w żywności się opatrywać, twierdze naprawować; &c chybaby w umowie inaczey było warowano, ponieważ takowe czynności, zmierzaią ku własney obronie i w pokoiu czynione być mogą. 2) Nie godzi się pod czas przerwy woyny przekupowac osad żołnierskich i brać fortelnie miasta, ani osadzać mieysc obronnych, gór, szańców &c. które nieprzyiaciel opuścił. 3) Należy wrócić nieprzyiacielowi wszystkie rzeczy, które podczas frysztu woyny, trafunkiem nam się dostały, chociażby te rzeczy przed umową nam były od nieprzyiaciela wzięte. 4) Podczas frysztu woiennego wolno iedney stronie bywać u drugiey, ale bez assystencyi woyskowey. 5) Ci, którzy w czasie konczącey się umowy, znayduią się w kraiu nieprzyiacielskim według prawa woiennego mogą być zatrzymani, ludzkość iednak wyciąga, aby byli wolno puszczeni.

Kartel abo umowa na wymianę brańców podczas woyny stanowi się od kommissarzów potencyi woiuiących moc do tego od swych panòw maiących; która od nich podpisana, á od wodzów woysk przyięta, niepotrzebuie potwierdzenia Monarchów. Warunki kartelu zwyczayne są; wymieniać w 15 dniach officyerów za równego stopnia officyerów, żołnierza za żołnierza; á płacić pewną summę,

za liczbę przewyższaiącą. Zwyczaynie wódz woyskowy oceniony iest 5000 czerwonych złotych, generał-leytnant 2500 &c officyerów niższych i prostych drabów zwyczaynym iest okupem, żołd ich miesięczny. Podczas kommissarze umowę czynią, aby niewolników gdy będą zabrani zaraz za rewersem strony sobie wydawały.

Inny kartel iest podczas pokoiu, którym potencye obowiązuią się wzaiemnie żołnierskich wydawać sobie zbiegów.

Kapitulacya iest umowa miedzy rządzcą miasta obleżonego i wodzem nieprzyiacielskim na piśmie uczyniona zamykaiąca warunki pod któremi miasto obleżone poddaie się woysku oblegaiącemu. Sposób poddania się dziś wzięty iest taki. Kommendat miasta wywiesza chorągiew białą abo co toż samo iest, wysyła dobosza na wał ostatni, który biie na poddanie się w bęben, i całą swą mocą krzyczy iż miasto chce się poddać; w tym samym czasie zakazuie kommendant pracować około naprawy murów i strzelać do nieprzyiacioł. Wódz nieprzyiacielski zwoływa natychmiast radę woyskową i wysyła deputatów do traktowania, dla pewności których miasto daie zakładnikow. Umowa trwa długo lub krótko, stawa lub zrywa się, i w tenczas deputaci i zakładnicy na mieysca swoie powracaią, à szturm przerwany znowu się zaczyna.

Przymierza pokoiu są uroczyste umowy, które wszczętą miedzy potencyami kończą woynę, i przepisuią tymże potencyom i onych poddanym pewne prawa; á te z obu stron zachowane waruią im spokoyność.

Przedugodne warunki pokoiu są pospolicie gruntem i treścią przymierza uroczystego; mieysce na które zieżdżaią się pełnomocnicy poczyta się za oboiętne, i od żadney potencyi woiuiącey nie może być naiechane; znacznieysze w tym wieku po-

koiu traktaty ſą; Utrechtſki roku 1713; Neyſtadſki r. 1721, Wiedenſki r. 1738, Belgradzki 1739, Akwiſgrańſki 1748.

Traktaty ſprzymierzenia ſię i ligi ſą umowy między potencyami ku kraiów ſwych i poddanych obronie, pod czas iednak czynią ſię ku obronie trzeciego kraiu lub potencyi nie ſłuſznie naiechaney, takim traktatem była czworaka alliancya roku 1718, ku ocaleniu Włoſkich dzierżaw Karola VI Ceſarza przeciwko naiazdom Hiſzpańſkim; troiaka Anglii, liga Hollandyi i Szwecyi waruiąca całość Niderlandu przeciwko Ludwikowi XIV. roku 1668; wielka alliancya miedzy Leopoldem Ceſarzem, Anglią i Hollandyą na utrzymanie arcykſiążęcia, potym Ceſarza Karola VI przy koronie Hiſzpańſkiey roku 1701; Inne przymierza i ligi dumy, zemſty i nieſprawiedliwości pełne ſą na zniſzczenie kraiu iakiey potencyi; taka ieſt ſławna liga Kambreńska roku 1508 na podżiał i rozerwanie państw Rzeczypoſpolitey Weneckiey uczyniona. Inne ſą przymierza zaczepne miedzy dwiema lub więcey potencyami uczynione do podnieſienia woyny przeciwko iakiey potencyi; inne przymierza odporne ku własnych kraiów obronie; inne doczeſne do pewnych lat; á inne wieczne na wieczne czaſy uczynione, iakim ieſt traktat Karlowicki miedzy Polſką i Turkami r. 1699. Traktaty handlu, pokrewieństwa, przyiaźni, kraiów zamiany &c, z ſwych tytułów rzecz dokładnie wyrażaią. Truktaty ziednoczenia ſą gdy dwa lub więcey narodów, abo państw iakichkolwiek przymierzem w iedne łączą ſię polityczne ciało; takim traktatem ieſt unia Polſki z Litwą roku 1569, Prowincyi. Belgickich w Utrechcie r. 1579, Anglii z Szkocyą 1707 &c. Inne przymierza nazwane *Pacta familiae* miedzy udzielnemi iedney familii panami dla całości, i obrony państw, lub ſukceſſyi zawarte; taki traktat roku 1761 dnia 15 Sierpnia familia uczyniła Borbońſka: Królowie Franeuſki, Hiſzpańſki, Sycyliyſki i Xiążę Parmeńſki;

inne

inne ſą łeſzcze przymierza nazwane *Pacta confraternitatis* Niemcom zwyczayne, względem ſukceſſyi uczynione, z warunkiem, aby państwa familii odumarłey na tę ſpadały, która drugąby przeżyła. Naydawnieyſze i naypierwſze takowe *pactum* zaſzło r. 1375 miedzy Land-hrabiami Myſzyńſkiemi i Haſkiemi; r. 1475 miedzy temiż Land-hrabiami Haſkiemi i domami Saſkiem i Brandeburſkim; r. 1571 miedzy Ianem Ierzym Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Pomorſkiemi; r. 1442 miedzy Fryderykiem Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Meklenburſkiemi &c.

Ratyfikacya abo potwierdzenie traktatu moc i ważność daie traktatowi; Monarcha powinien potwierdzić traktat zawarty od ſwych Miniſtrów, inaczey powinien abo onych ſądzić, abo ſtronie kontraktuiącey wydać i nakłady wſzyſtkie wrócić. Gdy Monarcha nie potwierdziwſzy traktatu imieniem ſwym zawartego umiera, naſtępca na tron może go potwierdzić, abo odrzucić.

Gwarancya traktatu ieſt oſtrzeżenie i upewnienie warunków onego, które ſobie potencye przymierze czyniące przyrzekaią. a podczas innych potencyi oboiętnych do takowey gwarancyi zapraſzaią. Potencya traktat gwałcąca, każdego z gwarantów obraża; naylepſzą ieſt gwarancyą interes właſny potencyi przymierze czyniących, abo moc zdolna do zemſzczenia ſię nad przymierze gwałcącym. Gwarancya żadnego prawa własności nie daie, ale gdy to na ſłuſzności ſię zaſadza, one waruie i umacnia, przeto nieſprawiedliwych traktatów nic nie ważą gwarancye. Gwarantować rzecz nieſłuſznie komu wydartą, abo przywłaſzczoną, ieſt ſtać ſię uczeſtnikiem nieſłuſzności i rozboiu.

Do czwartego prawa narodów działu wchodzą tytuły, przodkowanie, prawa ſzczegulne, przywileie, i pretenſye wzaiemne Monarchów świata.

Pra-

Prawo publiczne do iednego zmierza celu we wszystkich narodach i obywatelskich towarzystwach, to ieft do utrzymania porządku i sprawiedliwości zachowania. We wszystkich Europeyskich państwach, prawa kraiu gruntowe, obowiązki wzaiemne Monarchów i ich poddanych, sposób i zwyczay następowania na tron, i kształt pewny rządu składaią prawo publiczne, i dlatego to prawo wszystko to zamyka, co tylko może się ściągać do porządnego narodów uszczęśliwienia. 1) Rząd Ekonomiczny towarzystw szczegulnyeh abo domowych to ieft męża i żony, rodziców i dzieci, panów i sług abo co toż samo ieft gospodarzów i czeladzi, z tego albowiem troiakiego pierwiastkowego towarzystwa i wielkie i małe składaią się narody, 2) Zwierzchność kraiowa wzięta w powszechności i uważona względem swego początku, zamierzenia, własności i skutków. 3) Zwierzchność kraiowa wzięta w szczegulności względem mocy prawodawczey, sędziowskiey, przymuszaiącey i wszystkich innych władz, które z tey troiakiey mocy wypływáią, a zwierzchności kraiowey udzielney koniecznie przynależą. 4) podległość i prawa poddanych, cudzoziemcóm zabronione. 5) Ogłoszenie Królów, ich namaszczenie, koronacye, opieka, z niey wyiście, podczas ich niebytności, lub lat niemowlęcych rządów państwa sprawowanie. 6) Powinności wzaiemne Monarchów i ich poddanych.

" Prawo publiczne szczegulne ieft rozporządzenie porządku i rządu szczegulnego narodu. Nasze Polskie zamyka się w ustawach seymu Lubelskiego r. 1569, w artykułach Henrykowskich i poznieyszych konstytucyach.

Prawo cywilne są ustawy od zwierzchności publiczney i prawney w każdym państwie. przepisane; nazywa się *cywilne*, że ieft właściwe pewnemu na-

rcd

rodowi składaiącemu zdromadzenie obywatelów, które Łacinnicy słowem *civitas* wyrażaią. Prawo Starorzymskie nazywa się prawem cywilnym pospolitym, że iest prawidłem wszystkich narodów prawa własnego niemaiących i że wszystkie prawa rozumnie pisane z prawa Rzymskiego iako ze źrzodła są czerpane. Prawo to składa się z dekretów sądowych, edyktów, praw ustanowionych od dawnych Królów, gminu, Senatu i Cesarzów Rzymskich; więc prawo Starorzymskie nic innego nie iest tylko zebranie praw królewskich, i na 12 tablicach napisanych uchwał senatu i gminu, edyktów dawnych Cesarzów *constitutiones principum* nazwanych, z prawa Gregoryańskiego, Hermogiańskiego, Teodozyusza, Justyniana Cesarza instytucyi, dygestów, pandektów, z praw nazwanych *novellæ i Basilicæ*.

Za czasu Konstantyna W. Cesarza dway prawnicy *Gregorius* i *Hermogenes* zebrali, każdy z osobna, prawa, ustawy Cesarskie od Adryana aż do Dyoklecyana i Maxymiana Cesarzów, od imienia zbieraiących nazwane były te prawa: *Codex Gregorianus* i *Hermogenianus*; ponieważ nieurzędownie były zebrane inney powagi w sądzie nie miały nad tę, którą im dawały ustawy Cesarskie w nich wiernie wypisane.

Teodozyusz młodszy Cesarz kazawszy ośmiu prawnikom zebrać wszystkie prawa, ustawy, nakazy, Cesarzów przodków swoich i swoie własne i na 16 ksiąg one podzieliwszy według różności materyi, nazwał to zebranie od imienia swego *Codex Theodosianus* i po całym państwie ogłosił r. 438. To praw zebranie miało być tak dokładne, że Teodozyusz nie miał sam ani Cesarz zachodni Walentynian III zięć iego stanowić żadnego na potym prawa. Ten zakaz skutku nie wziął. Sam Cesarz dopełniaiąc swoie praw zebranie abo *codicem* wiele nowych uczynił ustaw, które były nazwane *Novellæ*.

vellæ conſtitutiones. Tych nowych uſtaw pięćdzieſiąt iednę *Cujas* Prawnik Francuſki z różnych piſm zebrał i na czele Statutu Teodozyańſkiego położył. Walentynian III niektóre także z ſtrony ſwoiey dał prawa.

Juſtynian Ceſarz nowe praw Ceſarſkich wydał zebranie od *Triboniana* ſławnego prawnika wypracowane r. 528. To zebranie ſkładało ſię z trzech dawnieyſzych od Grzegorza, Hermogeneſa i Teodozyuſza wydanych i nazwane było *Codex primæ redactionis*, dla różnicy od drugiego wydania w kilka lat potym uczynionego. Roku 533 wyſzły na świat Inſtytucye Juſtiniana Ceſarza na cztery kſięgi rozdzielone, to Juſtyniana dzieło ieſt treścią prawa Rzymſkiego. Naſz Polak Szymon Starowolſki przyſłużył ſię oyczyźnie uczonym tych kſiąg wykładem *Commentaria in Libros inſtitutionum Juſtiniani* drukowanym w Krakowie 1638 a przedrukowanym w Rzymie r. 1648. Roku 534 (inni kładą rok 533:) pokazały ſię Digeſta abo Pandekty pracą Triboniana z pomocą 16 Prawników zebrane i na 50 kſiąg według materyi prawnych rozłożone. Dygeſta abo Pandekty ſą zebraniem naypięknieyſzych zdań dawnych Prawników Rzymſkich z więcey niż 2,000 kſiąg wyciągnione którym zdaniom Juſtynian Ceſarz liſtem ſwym na czele Digeſtów położonym nadał moc i powagę prawa: tegoż ſamego roku Tribonian z rozkazu Ceſarza poprawione wydał uſtaw Ceſarſkich zebranie pod tytułem: *Codex repetitæ prælectionis*.

Novellæ Juſtyniana ſą iego prawa i rozkazy po wydaniu ſtatutu abo *Codicis*, Inſtytucyi i Pandektów ogłoſzone, w których Ceſarz zamknął te ſądowe ſprawy, które w pierwſzych iego prawach nie były dotknięte. Takowych nowych Ceſarſkich uſtaw niektórzy teraznieyſi prawnicy liczą 168. Teodozyuſz młodſzy i Walentynian III Ceſarze dla nauki prawa publiczną w Carogrodzie założyli ſzkołę,

łę, Justinian dwie inne prawa postanowił szkoły, iednę w Rzymie, drugą w Berycie w Fenicyi. Wszystkie zebrania praw Justynianowych były Łacińskim pisane ięzykiem, które Fokas Cesarz kazał po Grecku wyłożyć. ustanowiwszy, aby sam ieden ięzyk Grecki był używany w szkołach i sądach. Musiało do tego powodem być Fokasowi zaniedbanie na wschodzie ięzyka Łacińskiego, którego nikt iuż nie rozumiał nawet miernie za panowania Maurycego Cesarza; Patronowie u sądu prawa Łacińskie przywodzili, których ani oni sami, ani Sędziowie nie rozumieli.

Basilicæ są prawa Rzymskie od Justyniana Cesarza wydane, a od Bazylego Cesarza zebrane i pewnym porządkiem rozłożone i skrocone. Za życia tego Cesarza dzieło doprowadzone było do ksiąg 40. Syn iego Leon Filozof osiadłszy roku 886 po śmierci oyca tron wschodni, przydał ksiąg 20 i te prawa zawarte w księgach 60 od imienia oyca swego nazwał *Basilicæ*. Dzieło to było roztrząśnione i porządniey rozłożone za Cesarza Konstantyna Porfirogeneta, który ogłosić one kazał r. 910 i od tego czasu prawa Justyniana były zarzucone, a *Basilicæ* stały się prawem powszechnym państwa wschodniego aż do zburzenia onego przez Machometa II, r. 1453. Te prawa do naszych nie przyszły czasòw. Prawnicy wielcy, a między niemi sławny *Cujas*, prácowali nad zebraniem onych z różnych pism dawnych; a roku 1647 *Fabrot* rodem z *Aix* prawnik Francuski wydał ie w 7 tomach *in folio* po Grecku z tłumaczeniem Łacińskim. Wiele iednak iest mieysc nie napełnionych dla niedostatku prawdziwego textu.

Prawo szczegulne abo prywatne ma za cel sprawy szczegulne obywatelów wziętych w osobności, nie w powszechności; to iest każdego z osobna, nie wszystkich razem obywatelów naród cały czyniących, i iednego tylko narodu służy obywatelom.

W równych kraiach znayduią się Prawa cywilne mądrze i sprawiedliwie napisane.

W Państwach Króla Sardyńskiego *Codex Victorianus*; w Danii, *Codex Danicus Christiani* V abo Statut Duński zebrany z prawa ziemskiego to iest dawnych zwyczaiów i Statutu Waldemara II na 6 ksiąg podzielony. I) Zamyka proces prawny, II rząd duchowny. III dział obywatelów na różne stany, onych przywileie, urzędy, porządek miast wewnętrzny &c. IV. ustawy morskie, V kontrakty i sposoby nabywania własności. VI prawa gardłowe, któremi tortury iako ludzkości i Chrześciaństwu przeciwne, zakazane; &c.

W krain naszym prawa Koronnego pisanego naypierwszy ustanowca iest Kazimierz z tey przyczyny sprawiedliwym nazwany; dowodzi tego przemowa Kazimierza Wielkiego przed iego ustawami położona, w którey prawa sprawiedliwego Kazimierza wychwalą, oraz mocno zaleca, aby poprawione i składniey napisane nie po iedenkroć były czytane. Wyrażenie to pokazuie, iż od Kazimierza W. włożone są w iego statut abo iako dawniey zwano *in librum terrestrem* w Wiślicy r. 1347 podług historyi, á podług Herburta roku 1368 wydany; za panowania i z rozkazu Alexandra Króla Jan Łaski Kanclerz na ów czas W. Koronny wszystkie prawa, ustawy i przywileie dawnych Królów i samego Alexandra w iednę księgę zebrał i do druku w Krakowie r. 1506 podał, dawszy pracy swey napis *Commune Poloniæ regni privilegium Constitutionum & Indultuum*. To iest pierwszy statut Polski, do którego uczony Kanclerz przydał, *Libros duos juris civilis Magdeburgensis, & provincialis Saxonici cum tertio libro juris feudalis*.

Za panowania Zygmunta I ustawy i prawa tegoż Króla od niewiadomego obywatela zebrane wyszły z druku w Krakowie r. 1524. a potym poślednieyszemi statutami tegoż samego Króla dopełnione w Zamoyściu r. 1562.

Z sa-

Z ſtatutu Łaſkiego i Zygmunta Króla ſtatut ſwóy wypiſał Jakub Przyłuſki z Plebana Mościckiego Piſarz ziemſki Krakowſki, przydawſzy prawa od roku 1538 do r. 1550 ſtanowione w Krakowie r. 1553. pod tytułem *Statutorum Collectio.* Wſzyſtkie prawa podług materyi na oſoby, rzeczy i czynności, podzielonych rozłożył.

Janowi Herburtowi Kaſztelanowi Sanockiemu á na ów czas Podkomorzemu Przemyſkiemu zleciła Konſtytucya ſeymowa r. 1563 - i 1564 Statut koronny Przyłuſkiego po Polſku przełożyć, co on należycie tym ſpoſobem wykonał, naprzód wydał ſtatut łaciński pod napiſem *Statutum Regni Poloniæ ſeu de legibus* &c. i do druku podał w Zamościu r. 1557; potym tenże ſam ſtatut na materye porządkiem obiecadłowym rozłożył. Pierwſzy raz ten ſłownik prawny wyſzedł z druku w Krakowie r. 1563; á oſtatni po wielu edycyach w Lublinie r. 1756. Statut Polſki od Herburta przełożony pierwſzy raz z druku na świat ſię pokazał razem z ſłownikiem prawnym r. 1563, Staniſław Sarnicki Woyſki Kraſnoſtawſki zebrał prawa Polſkie, które pod tytułem: *Statuta i Metryka* przywileiów Koronnych drukowane ſą w Krakowie r. 1597.

Jan Januſzowſki Archidyakon Sądecki wydał w Krakowie r. 1600. *Statuta, prawa, i Konſtytucye Koronne, Łacińſkie i polſkie* kſiąg 10.

Paweł Szczerbicz Proboſzcz Sandomierſki, zebrał także prawa Polſkie, które wyſzły z druku pierwſzy raź w Brunsbergu r. 1604 pod tytułem: *Promptuarium ſtatutorum omnium & Conſtitutionum Regni.* A prawo Saſkie i Magdeburſkie porządkiem obiecadła pod tytułem *Speculum Saxonum* od tegoż autora zebrane, we Lwowie r. 1581.

Od roku 1550 prawa Polſkie oyczyſtym ięzykiem piſane mianuią ſię Konſtytucyami ſłowem z prawa Rzymſkiego wziętym.

Statut Litewſki ſtary wydany był po Ruſku za Zygmunta I roku 1529, iako o tym naucza Stu-ta

tu nowego Rozd: 7 art: 13. Potym za Zygmunta-Augusta z prawa Rzymskiego i różnych państw Chrześciańskich od samychże obywatelów Xięstwa Litewskiego poprawiony, á przywileiami w Bielsku i Wilnie wydanemi, był utwierdzony. Naostatek przez Deputatów na seymikach na to wybranych poprawiony, na seymie elekcyinym r. 1587 przeyrzany, á na koronacyi r. 1588 potwierdzony, kosztem Lwa Sapiehy Podkanclerzego Litewskiego do druku Polskim i Ruskim ięzykiem podany, potym nie poiedenkroć przedrukowany, do tych czas iest w używaniu. Ostatnia edycya Wileńska r. 1744.

Prawo pisane są pewne ustawy od zwierzchności prawney, iako to: Monarchów, Senatu abo gminu dane i ogłoszone.

Prawo niepisane pochodzi z zwyczaiów do narodu wprowadzonych, ktore przez dobrowolne przyięcie obywatelów i zezwolenie zwierzchności naywyższey nabyły mocy prawa.

Prawo Kościelne iest zbior ustaw, ktorych Chrystus Pan dla całości wiary, utrzymania w czystości nauki obyczayney, iako też dla rządu Kościoła swego i karności Kościelney pierwszy grunt założył, ktore Apostołowie, Jch uczniowie, i następcy przyięli, i sami według okoliczności i potrzeby czynili. Prawo dzisieysze kościelne składa się z praw w piśmie S. danych, z ustaw zborów, z dekretow Papieskich, z zdań Oycow SS. i zwyczaiow od dawności przyiętych i poddanych, które są prawidłem wiary i karności kościelney.

Prawo Kanoniczne dzisieysze składa się z sześciu rożnych zebraniow, a te są 1) Dekret Gracyana Mnicha Benedyktyna *Concordancia discordantium Canonum*, nad ktorym on pracował w klasztorzej Bonońskim przez lat 24 od r. 1127 do r. 1151 zbieraiąc kanony i mieysca onych na pozor sporne z sobą godząc. Omyłki Gracyana poprawił Antoni Au-

gu-

gustyn w księdze swey *de emendatione Gratiani*. Jeżeli Dekret Gracyana był od Eugeniusza III Papieża potwierdzony, dostateczney nie masz pewności. Papieżowie Pius IV i Pius V różnych zażyli uczonych ludzi do poprawy Dekretu Gracyana. 2) Grzegorz IX Papież r. 1230 zebrać kazał dekreta i ustawy z listow różnych Papieżów wybrane. Zebranie to było pracą Raymunda *de Pennafort*, który to dzieło zamknął w 5 księgach, a Gregorz listem swoim dał mu moc prawa. To zebranie iest drugą częścią prawa kościelnego. 3) Bonifacy VIII Papież idąc za przykładem Grzegorza IX nowe uczynił zebranie r. 1297 dekretów Innocentego IV i innych ustaw kościelnych. Ta trzecia część prawa kościelnego nazwana iest *Sextus* to iest *Sextus Liber Decretalium*. 4) Klemens V następca Bonifacego zebrać kazał dekreta zboru Wiedeńskiego i swoie własne, które Jan XXII Papież ogłosił r. 1317 pod nazwiskiem *Clementinæ* 5) Tenże Jan XXII dał swoie własne ustawy nazwane *Extravagantes Ioannis* XXII 6) Nakoniec tegoż samego Jana XXII i następców iego wyszły na świat ustawy nazwane *Extravagantes Communes*.

ROZDZIAŁ III.

O Wiarach i Sektach.

SAma iedna tylko prawdziwa iest Wiara Katolicka powszechna Rzymska, inne iakiekolwiek wiary są wynalezione od ludzi Sekty abo fałszywe Religie.

Wszystkie wiary świata zamykaią się we czterech rodzaiach, które są. 1) Wiara *Chrześciańska* abo *Chrześciaństwo*, 2) Wiara *Zydowska*, 3) *Turecka*, 4) *Pogańska*, która zamyka wszystkie sekty tak bałwochwalskie iako fantastyczne.

Wiara

Wiara Chrześciańska dzieli się na trzy części, na Wiarę Katolicką Rzymską, na odszczepieństwo abo sekty Sysmatyckie i na Protestańskie.

Wiara Katolicka kwitnie sama iedna we wszystkich państwach Włoskich, we Francyi, Hiszpanii, Portugalii, w Czechach, Niderlandzie Austryackim. w różnych państwach Rzeszy Niemieckiey, iako to: Austryi, Bawaryi, trzech Elektoratach duchownych, Biskupstwach i Opactwach Katolickich, w siedmiu Kantonach Szwaycarskich, w Walezyi, znacznieyszych częściach Królestwa Polskiego i Węgierskiego, w osadach za Europą leżących Hiszpańskich, Portugalskich i Francuskich; iest dopuszczona w państwach Pruskich, w Persyi, w Turcyi, w Irlandyi &c. Nakoniec światło prawdziwey wiary po wszystkich świata częściach iest rozniesione.

Wiar odszczepieńskich znacznieyszych iest 8: 1) Grecka. 2) Moskiewska, 3) Syryiska, 4) Iakobitów Georgiańska, 5) Ormiańska. 6) Egypska abo Kopska, 7) Abissyńska, 8) Nestoryańska.

Protestańskie znacznieysze są: 1) Luterska, 2) Kalwińska, 3) Nowokrzczeńców, 4) Socyniańska abo Aryańska, 5) Kwakierów.

Odszczepieńcy od Protestantów różnią się: Odszczepieńcy są ci, którzy oddzieliwszy się od społeczności Kościoła Rzymskiego nie byli od tegoż Kościoła potępieni iako Heretycy, chociaż niektorzy z nich wpadli w wielkie błędy i tym się różnią od Heretyków, którzy odpadłszy od iedności kościoła za błędy swoie byli wyklęci.

Odszczepieństwa Greckiego początek przypada na wiek IX za sławnego Patryarchy Carogrodzkiego Focyusza, zupełne zaś od iedności Kościoła Rzymskiego odpadnienie stało się w wieku XI za Patryarchy Michała Cerularyusza. Odszczepieńcy Greccy maią 4 Patryarchów Carogrodzkiego, Alexandryiskiego, Antyocheńskiego i Iorozolimskiego; przy wolności wiary swoiey w wielkiey znayduią się liczbie w Turcyi Europeyskiey, Azyatyckiey, w Egypcie, na wszystkich wyspach Archipela-

pelagu, w niektórych Prowincyach Auſtryackich, Weneckich; nie uznaią przodkowania Stolicy Rzymſkiey, ani pochodzenia Ducha S. od Syna, maią za Heretyków tych, którzy ich w czynieniu krzyża S. nie naśladuią kładąc rękę pierwiey na ramię prawe niż na lewe.

Moſkiewſką w państwie Moſkiewſkim ieſt wiarą panuiącą i zachodzi w Polſzcze na Ruś czerwoną, Ukrainę, na Ruś białą, czarną, i niektóre mieyſca w Litwie i Kurlandyi; nie różni ſię od odſzczepieńſtwa Greckiego; nabożeńſtwo i mſzą odprawuie ięzykiem Słowieńſkim i od roku 1588 nie podlega zwierzchności Patryarchy Carogrodzkiego. Od tego czaſu aż do roku 1703 Moſkale właſnych ſwych mieli Patryarchów, którego roku gdy Adryan X Patryarcha Moſkiewſki umarł, Piotr I Car Moſkiewſki tę godność kościelną znioſł i na iey mieyſce zbór abo Synód do rozſądzenia ſpraw duchownych z 14 Prałatów, Archireiów i Władyków uſtanowił roku 1718, nadawſzy mu tytuł Nayświętſzego, Patryarſze przedtym ſłużący i kościelne prawa przepiſawſzy.

Wiara Georgiańſka ledwie ſię różni od Greckiey, całą zabiera Georgią, ma ſwego Patryarchę mieſzkaiącego w Teflis; Mingrelianie wybiwſzy ſię z pod władzy Georgianów uſtanowili właſnego Patryarchę. Wiara iednak tych dwuch narodów ieſt taż ſama. Duchowieńſtwo tameczne ieſt tak proſte, że nawet Biſkupi czytać nieumieią i mſzą z pamięci odprawuią: Pierwſza u nich ſpowiedź odprawuie ſię przed ſlubem.

Wiara Syryiſka Iakobitów nazwana ieſt od Iakoba Zangali Mnicha Eutychiana, który wieku VI poświęcony Biſkupem błędy opowiedział Eutychiańſkie w Mezopotani i Armenii; że różne Syryiſkie Eutycheſa ſekty do niego ſię przyłączyly, Grecy nazwali ie od imienia iego Iakobitami. Wyiąwſzy że dwuch natur w Chryſtuſie nieprzypuſzczaią, od Greków w iſtotnych wiary artykułach nie róznią ſię. Patryarcha ich mieſzka w klaſztorze nazwa-

nym

nym *Safran* dwa dni iazdy od *Dyarbeku* i rozciąga władzę swoię duchowną na Syryą i Dyarbek, to iest dawną Mezopotamią.

Wiara Ormiańska kwitnie w oboiey Armenii, w Persyi, w niektótych prowincyach Turcyi Azyatyckiey. Ormianie Perscy maią swego Patryarchę w Edchimiadzinie klasztorze o mil dwie od Erywanu; Tureccy zaś maią swego własnego w mieście Cylicyiskim *Sis*. Wierzą oni z kościołem Greckim, że Duch S. nie pochodzi od Syna i z Eutychianami iednę tylko naturę wyznawaią w Chrystusie; oprócz pierwszych trzech zborów. żadnych innych nie przyimuią, obrazom żadney czci niewyrządzaią, krzyż S iednak maią w uszanowantu. Nie przyimuią czysca, za dusze iednak zmarłych modlą się i msze odprawuią, trzymaią że ani dusze sprawiedliwych do nieba, ani niesprawiedliwych do piekła nie dostaią się przed dniem sądnym, zwierzchności Stolicy Rzymskiey nie uznaią, chociaż Papieża Pasterzem powszechnym i Namiestnikiem Chrystusa Pana być mienią. Z pomiędzy sakramentów wyrzucaią bierzmowanie i ostatnie pomazanie. Do Kommunii przypuszczaią dzieci przed wzięciem rozumu. *Ormianie* w iedności kościoła Rzymskiego zostaiący maią dwuch Arcybiskupów, iednego we Lwowie w Polszcze, władzę swoię duchowną ne całą Ruś, Podole, Wołoską ziemię i Ormianów w Moskiewskim państwie osiadłych rozciągaiącego, drugiego w mieście *Abrener* w Persyi.

Wiara Koptów od miasta *Kopte* podług niektórych nazwana, w samym tylko znayduie się Egypcie, w istotnych artykułach zgadza się z Jakobitami, ma własnego Patryarchę następcę sławnego Dyoskora, który pisze się Patryarchą Alexandryiskim i mieszka w Kairze.

Sekta Nestoryańska od *Nestoryusza* Patryarchy Carogrodzkiego w wieku V, imię wziąwszy roz-

krzewiła się w kraiach wschodnich, w Syryi, Ziemi Chaldayskiey, Tartaryi, Palestynie, a około roku 650 wniosła naukę Chrześciańską, według mniemania niektórych, do Chin. Do tych czas Nestoryanie znayduią się w zachodniey Armenii, w Syryi, Persyi, w Indyi z tey strony rzeki Gangesu, gdzie ich właściwie Chrześcianinami S. Tomasza nazywaią. Maią dwuch Patryarchów: pierwszy mieszka w klasztorze Elkong przy mieście Mosul, pisze się Patryarchą Seleucyiskim abo Bagdackim i rozciąga władzę swoię na Dyarbek, część Persyi i Indyi. Drugi w Persyi w Prowincyi Aderbianie abo dawney małey Medyi zwaney Antropatena. Nestoryanie dwie w Chrystusie uznawaią osoby i MARYI Pannie tytułu nie daią Matki Boskiey, lecz tylko Chrystusowey, w innych wiary swey artykułach zgadzaią się z Grekami.

Sekta Abissyńska panuie w Abissynii, nie różni się od Koptów chyba w niektórych obrządkach.

Między wszystkiemi Dyssydeńskiemi naukami Luterska i Kalwińska w niektórych kraiach są wiarą panuiącą. Luterska panuie w Szwecyi, Danii, we wszystkich niemal państwach Niemieckich północnych, obszernie się rozciąga w Prusiech Brandeburskich i Polskich, w Kurlandyi, w Węgrzech, Ziemi Siedmiogrodzkiey, Turcyi, Hollandyi, &c. i ma wolność swych obrządków w Polszcze. Marcin *Luter* rodem Sas roku 1517 powstał na odpusty i wypowiedział woynę Kościołowi Rzymskiemu.

Kalwińska panuie w Anglii, Hollandyi, czterech Kantonach Szwaycarskich w *Urychu*, *Bazylei*, *Szafuzie* i *Bernie*, a przez część w kantonach *Glaris* i *Appenzel*, w Rzeczypospolitey Genewskiey, w znaczney części Gryzonów, w Hassyi, w osadach Angielskich i Hollenderskich za Europą leżących. Toż samo Kalwińtwo rozszerzyło się w Węgrzech, w kraiach Palatyna Reńskiego, w Ziemi Siedmiogrodzkiey i iest dopuszczone w Polszcze.

Wiara Kalwińska nie iest wszędzie iednostayna: w Anglii dzieli się na Prezbyterańską i Biskupią:

Prezbiterańſka ieſt ściſłą i właściwie Kalwińſką nauką podlegaiącą zwierzchności Starców i Farazrów. *Biſkupia* ieſt taż ſama nauka Kalwińſka, lecz co do obrządków i karności kościelney bardzo Kościołowi Rzymſkiemu podobna; ma ona ſwych Biſkupów, Kanoników, Kapłanów, Plebanów i na kſztałt Liturgii. Część dawnego prawa kościelnego i dekretów Papieſkich na rozkaz *Grzegorza* IX zebranych, nabożeńſtwa publiczne i ſpoſób udzienia Sakramentów niemal tenże ſam co i w Kościele Rzymſkim od tey ſekty ieſt zatrzymany i do tych czas dochowany.

Sekta *Socynianow* nazwana od Fauſta Socyana narodzonego w Siennie roku 1539 nie przyznawa Boſtwa Chryſtuſowi Panu, znoſi grzech pierworodny i potrzebę nie pochybną Chrztu S, za prawidło wiary ſtanowi rozum ludzki. Ta załzczepiona w Polſzcze od Fauſta Socyana, wygnana ztamtąd była r. 1658, teraz w ſamey tylko ziemi Siedmiogrodzkiey publicznie ſwoie odprawuie nabożeńſtwo.

Według powſzechnego mniemania kacerſtwa Nowokrzczeńcow wynalazcami byli Tomaſz Munſer i Mikołay Storck oba Lutra uczniowie; według nauki Nowokrzczeńców, chrzeſt dzieciom nie powinien być dawany przed wiekiem rozſądnym, a gdy przedtym wiekiem ieſt dany, powinien być powtorzony, ponieważ dzieci, aby mogły ważnie i pożytecznie tę przyiąć taiemnicę, maią mieć doſkonałe rozeznanie dla poznania obowiązków ſwey wiary. Maniſtowie ſekta Nowokrzczeńców oſiadła po różnych mieyſcach w Hollandyi, Niemczech i w Polſzcze.

Kwakierowie nazwani drżący, że pod czas ſłowa Bożego z domniemanego ſwego obiawienia drżą. Kacerſtwo to początek bierze od Ierzego Foxa Anglika proſtego ſzewczyka. Kwakierowie niemaią żadnych świąt, chrztu i kommunii, nayprzedniey-

ſze

ſze nabożeńſtwa ſwego ćwiczenia zakładaią na głębokich myślach, rozważaniach i zachwyceniach, ięczeniach, wzdychaniach, które oni mniemaią być ſkutkiem ducha wewnętrznego ich ożywiaiącego i w nich mówiącego; ięzyków umieiętność, gładkość mowy i wſzyſtkie nauki lekce ważą. Tytuły cześć czyniące odrzucaią, równie do Króla iako do naypodleyſzych ludzi mówiąc, ſłowa *ty* używaią, podatki płacą nie badaiąc ſię na iaki koniec one ſą nakazane, ſuknie poſpolicie noſzą czarne z proſta zrobione, bez fałdów na bokach, bez guzików na kieſzeniach i rękawach, kapeluſzów używaią ſzerokich z brzegami opuſzczonemi. Kacerſtwo to fantaſtyczne dopuſzczone w Anglii i Hollandyi, naybardziey rozkrzewiło ſię w Amsryce Prowincyi Angielſkiey Penſylwanii.

Wiara Zydowſka dzieli ſię na 3 ſekty: *pierwſza* Zydów poſpolitych abo Talmudyſtów; *druga* Karaimów; *trzecia* Samarytanów.

Sekta Zydów poſpolitych ieſt naylicznieyſza, mało iednak ich ieſt w Europie, daleko więcey w Afryce, a naywięcey w Azyi, nic zgoła w Amęryce. Karaimowie w niektórych ſię tylko mieyſcach znayduią: w Polſzcze, w Litwie, w Carogrodzie, w Kairze, i w wielu miaſtach wſchodnich. Tym oni od innych Zydów różnią ſię, że tylko ſłów textu piſanych trzymaią ſię, a wſzyſtkie wykłady i podania rabinów odrzucaią. Samarytani których ſekta z króleſtwem Izraelſkim roku przed Chryſtuſem 975 zaczęła ſię, znayduie ſię ieſzcze w ziemi świętey w mieście Napluzie, przedtym zwanym Sychem, w Damaſzku, Kairze, i w innych miaſtach Tureckich.

Mahometańſka religia, którey treść na tym zawiſła: *że ieden tylko ieſt Bóg i że Mahomet ieſt tego Boga Prorokiem*, rozciąga ſię we wſzyſtkich trzech ſtarego świata częściach, Azyi, Afryce i Europie. W Azyi Mahometańſka panuie religia niemal ſama iedna w Arabii, Turcyi Azyatyckiey, w Perſyi,

Indoſtanie, w Indyi z tey ſtrony Gangeſu, na wyſpach Maldywſkich, w znacznieyſzych częściach wyſpów Sądzkich, na Moluckich i w ſtronach zachodnich Tartaryi wolney; w Afryce panuie w Egipcie, Barbaryi całey, w Biledulgerydzie, w Sarze, w Nubii, w iedney części Nigrycyi, w wielu mieyſcach w Zangwebarze i znayduie ſię w Abiſſynii; w Europie, w Turcyi i Tartaryi.

Po śmierci Mahometa, gdy Alkoran zdał ſię być do zrozumienia poſpolitemu ludowi badzo ciemny Omar III i Ali V naſtępcy Mahometa proſzeni o obiaśnienie trudności, one podług ſwego zdania tłomaczyli; tłomaczenie to od przyiacioł ich przyięte dało dwum ſektom początek, z których pierwſza idąca za tłomaczeniem Alego nazwana ieſt *Chia*; druga od przyiacioł Omera przyięta wzięła imię *Sunni*, pierwſza rozkrzewiła ſię w Perſyi; ſekta Sunniſtów ieſt wiarą Turków, Tatarów, Mogołów i innych Mahometanów.

Sekty w pogaństwie ſą niezliczone: znacznieyſze iednak ſą: Perſka nazwana *Parſis*, Indyiſka, Chińſka, Tatarſka nazwana *Lamas*, Iapońſka &c.

Religia *Parſis* panuiąca przedtym w Perſii i uznawaiąca Boga iako Stworzyciela świata, a ogień wyobrażeniem Boſkim czyniąca trwa do tychczas po niektórych mieyſcach w Eraku abo dawney Partyi, Kermanie i nad brzegami odnogi Perſkiey; znayduie ſię także licznie nad rzeką Indem abo Syndą, w Guzaracie i w Indyi. Poſpolite ludzi uczonych mniemanie tey ſekty pogańſkiey wynalazcą czyni Zoroaſtra abo podług wſchodnich kraiów Zerduſta, który dwa nieomylne wſzyſtkich rzeczy ſtanowił początki, ieden rzeczy dobrych nazwany *Oromazes*, drugi rzeczy złych nazwany *Ahryman*, z których początkowi rzeczy dobrych abo Oromazes, kazał cześć oddawać Boſką w poſtaci ognia, który czynił prawdziwym obrazem Boſtwa. Mahometanie ſektarzów Zoroaſtra dziſieyſzych nazywa-

zywaią *Gebrami* abo *Gawrawi*, którzy zwyczaiem dawnych Perfów ogień chowaią ustawiczny i zachowuią ściśle obrządki i zwyczaie przepisane i według ich mniemania podane im od Zoroastra.

Religia Pogańska Indyjska bardzo na wschodzie rozległa i więcey niż na 83 sekty iest podzielona z których każda ma swych własnych kapłanów, bożnice, obrządki i Bogów.

Między wszystkiemi naygruntownieysze iest rozumienie że filozof Indyiski nazwany od Indyanów *Budhe* abo *Budhan*, od Chińczyhów *Fo*, a podczas *Checkia* abo *Chaka*, od Iapończyków *Amida*, od Tatarów *Delai Lama* &c. narodzony około roku przed Chrystusem 1026 wynalazł i ustanowił religią pogańską Indyiską. Opowiedał on cześć bałwochwalską i przechodzenie dusz w ciała insze, umieraiąc w roku wieku swego 79 poduf alszym swym uczniom zwierzył się, że prawdziwe o wierze iego zdanie było, iż innego wszystkich rzeczy stworzonych początku nie było nad próżno i nic (*vacuum & nihil*), że wszystkie rzeczy stworzone z tych dwuch wyszły początków i do nich wracaią się.

Z takowey nauki Filozofa Indyiskiego dwie powstały sekty: iedna zatrzymała bałwochwalstwo: do tey sekty należą Brachmani, Bonzowie, Lamowie, Talapini i lud pospolity; druga sekta złożona z doskonalszych uczniów *Fo* przywiązała się do początkow *próżnego i niczego* abo *vacui & nihili*. Uczniow tych nazwano sektarzami wewnętrzney naukió abo *Samaneanami*.

Sektarze oboiey nauki uznaią istotę naywyższą, która będąc początkiem wszystkich rzeczy sama iest przedwieczna i z siebie samey bierze początek. Ta istota abo Bóg stworzyła trzy inne istoty arcydoskonałe abo trzech mnieyszych Bogów, którzy przyłożyli się do stworzenia świata. Pierwszy nazwany *Brama* stworzył naturę, która świat składa, drugi nazwany *Wischnu* stworzoney dał kształt naturze, trzeci *Rudra* iest sprawą odmian, którym świat podlega. *Sama-*

Samaneanie oczyſzczeni wielorakim, podług ſwego mniemania, przechodzeniem duſz w cudze ciała, nie chodzą do boźnic, nie błagaią ſwemi modlitwami Bogów, lecz ze wſzyſtkich namiętności wolni uſtawicznym rozmyślaniem rozbieraią wyſoką naukę *Fo*, i ſtaraią ſię wyniſzczyć ſiebie ſamych a ginąć w niezmierności Bóſtwa; Lud zaś poſpolity, Brachmani i inni nauki zewnętrzney ſektarze cześć Boſką oddaią *Bramie*, *Wiſchnu* i *Roudrze* abo *Eſwarze*, oraz czczą trzyſta trzydzieści millionów Bożków mnieyſzych, buduią na cześć ich bożnice abo pagody, upadaią na twarz przed ich ołtarzami, za ſzczęście poczytuią trzymać w ręku ogon krowi, w oſobliwſzym uſzanowaniu maią wodę rzeki Gangeſu i wierzą, że duſza ludzka wyſzedłſzy z ciała odbierze karę za grzechy abo nadgrodę za dobre uczynki, że taż ſama duſza według ſwych zaſług wchodzi w różne ciała i ożywia naſtępnie ludzi, zwierzęta i drzewa, aż przez takowe z iednych do drugich ciał przechodzenie nabywſzy wielkiey czyſtości wſtępuie w ciało *Samaneanina* to ieſt człowieka namiętności pod rząd zdrowego rozumu podbite maiącego, a potym ginie w niezmierności Boſkiey.

W Chinach trzy ſekty publiczną maią wolność obrządków ſwych.

Pierwſza Konfucyuſza ieſt wiarą Ceſarza, ludzi dworſkich i uczonych, którzy w ſwych ofiarach i modlitwach wzywaią imion *Tien* i *Changti*, to ieſt Nieba i Ceſarza naywyżſzego. U wielu uczonych ludzi, Chińczykowie ſą w podeyrzeniu o Ateuſzoſtwo, ponieważ ludzie wzywaiący rzeczy materyalnych nie mogą mieć poięcia tak doſkonałego Boga prawdziwego, iakie im przypiſuią ci, ktorzy ich od bezbożności Ateuſzowſkiey wymawiaią. Ci ludzie dworſcy i uczeni wyrządzaią cześć Konfucyuſzowi i przodkom ſwym abo ſławnym ludziom zmarłym, czcząc ich portrety paleniem kadzidła, ſypaniem kwiatów, owoców, którym poſtępkiem oczywiście oddalaią ſię od nauki ſamego *Konfucyuſza*,

któ-

ktory wſzelkiey czci zakazał wyrządzać rzeczom ſtworzonym. Na początku wieku XV wiara od *Konfucyuſza* przepiſana a na prawdach religii naturalney zaſadzona, ſkażona była od mędrków Chińſkich, którzy odrzuciwſzy przyczynę nadprzyrodzoną, początek wſzyſtkich rzeczy przypiſywali mocy iakieyści niewidomey nazwaney *Taiki* nierozdzielney od materyi. Sektarze tey nauki nazwani ſą *Jukiau*, do którey należą wſzyſcy niemal teraznieyſi ludzie uczeni Chińſcy od iednych o niezbożność Ateuſzowſką, od drugich o materyalność obwinieni.

Druga ſekta Chińſka ieſt Indyiſka Filozofa Indyiſkiego *Fo* z nieiaką iednak odmianą wprowadzona do Chin około r. 64 po narodzeniu Chryſtuſa Pana. Kapłani tey ſekty abo Bonzowie czczą Filozofa *Fo*, cześć oddaią Boſką bałwanom w różnych poſtaciach, a naybardziey ſtraſznych, do których z wielką na pozór przyſtępuią boiaznią; w naywiękſzym maią uſzanowaniu trzy poſągi, to ieſt: poſąg nieśmiertelności, poſąg rozkoſzy i wielkiego Króla *Kang*; oprocz tych bałwanów, pełno ieſt innych mnieyſzych, nie tylko w pagodach, lecz w domach, okrętach &c. Nadto Chińczykowie bałwochwalcy maią ſwych domowych Bożków nazwanych *Tes*, prowadzą na pozór życie bardzo oſtre.

Trzecia ſekta Chińſka wynaleziona od *Lao kiain* na 600 lat przed Erą Chrześciańſką ma ſwych Sektarzów, którzy nauczaią, że duſza ginie z ciałem, że Bóg ieſt materyalny, i ma wiele niżſzych Bogów od ſiebie. Kapłani tey ſekty iedynie ſię zaprzątaią Aſtrologicznemi zabobonami i czarnokſięſtwem.

Sekty Chińſkie rozciągaią ſię za granice Chińſkie, naybardziey druga Filozofa *Fo*, chociaż z odmianą znaczną obrządków, w różnych kraiach: w Tartaryi Chińſkiey, w Korei, w Tonkinie, Kochynchynię. &c.

Oprocz trzech ſekt maiących publiczną wolność

ſwych

swych obrządków, są ieszcze inne wiary w Chinach.

Wiara Chrześciańska wniesiona do Chin od Missyonarzów Jezuickich roku 1581 w krótkim czasie po obszernym tym rozeszła się Cesarstwie i liczyła nad 120,000 Chińczyków nawróconych. Tak pomyślne prac Apostolskich skutki nie były trwałe. Mandaryni rozszerzeniem światła Ewangelicznego ztrwożeni nakłonili Cesarza *Kam hi* do kassowania edyktów opowiedanie wiary pozwalaiących; i z obrońcy uczynili go prześladowcą Chrześcian. Syn i następca iego *Tum-tchim* roku 1723 całe wiarę Chrześciańską wywołał, wszystkich Missyonarzów do Kantonu odesłał i więcey niż 300 kościołów obalić, abo na używanie świeckie obrócić kazał; znayduią się iednak do tych czas niektórzy Missyonarze w Chinach na dworze Cesarskim urząd Matematyków sprawuiący, którzy ostrożność potrzebną zachowuiąc ostatki wiary Chrześciańskiey utrzymuią.

Sekta Tatarska wielkiego *Lamy* z Tatarami tron Chiński osiadaiącemi weszła do Chin, gdzie iey wyznanie iest dopuszczone.

Religia Mahometańska przedarła się do Chin pod panowaniem Tatarów Kińskich r. 1120. do tych czas w wielu prowincyach, a mianowicie w *Kiangnanie* przy wolności obrządków swoich zachowuie się.

Wiara Zydowska weszła do Chin przed Chrystusem według powieści Zydów w mieście *Kai-fong-fou* w prowincyi *Honan* osiadłych, którzy do siedmiu tylko familii zmnieyszeni wszystkie obrządki starego zakonu zachowuią, i małżeństwa z obcemi nie cierpią.

Wiara Syamska zdaie się zasadzać na tychże samych maxymach gruntowych co i wiara *Fo*, lecz daleko iest dziwnieysza i do poięcia trudnieysza. Zakonodawca i Bóg Syamski *Somnonakodom* iest w rzeczy samey sławny *Fo*, a Talapinowie, Syamscy kapłani wszelkie maią podobieństwo z Bonzami Chińskiemi i Fakirami Indyiskiemi. Wia-

Wiara Tatarſka nazwana *Lamai*, panuie w różnych narodach Tatarſkich, Tybecie, Tangucie, i do podbitych od Tatarów Chin weſzła; w tym ſię tylko różni od Chińſkiey, że Tatarowie naywyżſzego ſwego kapłana *Dalai-Lama* czczą za Boga, maią go za obraz żywy *Fo* i udaią przed poſpólſtwem, ze ieſt nieśmiertelnym. Kapłani dobrze w tey taiemnicy wyćwiczeni maią ſpoſób proſty lud w tak grubym utrzymać błędzie. Miaſto Laſſa ieſt zaſzczycone obecnością tego chimerycznego bôſtwa.

Trzy ſą wiary znacznieyſze Iapońſkie. Pierwſza nazywa ſię *Sintos*, oddaie cześć dawnym Bogom nazwanym *Cami*, którzy według mniemania Iapończyków rządzili Japonią przez kilka millionów lat. Naywyżſzy kapłan tey ſekty nazwany *Mikkado* abo *Dairi* nie tylko ma moc nowych czynić Bogôw, lecz ſam od Japończyków *Sintoiſtow* odbiera cześć Bóſką. Druga chociaż dawna, poźnieyſza iednak od pierwſzey nazywa ſię *Butsdo* od Filozofa Indyiſkiego *Butty* abo *Fo*: czci Bogów obcych kraiów, ieſt wielce podobna do bałwochwalſtwa Indyiſkiego. Bonzowie tey ſekty dzielą ſię na różne ſtany, to ieſt: na kapłanów, na mnichów, puſtelników, maią ſwóie mniſzki i nakſztałt Biſkupów nazwanych *Tundes*; naywyżſzy zaś kapłan zowie ſię *Xiako* abo *Xako*. Trzecia nazwana *Siuto* wynalazku filozowſkiego, ma za cel ćwiczyć ſię w cnotach, a żadney czci nie oddaie Bogom. *Siutyſtowie* naywyżſze dobro zaſadzaią na życiu roſtropnym i cnotliwym, żadnych nie wzywaią Bogów, ani buduią kościołów, uczą że duſza ludzka wyſzedłſzy z ducha powſzechnego wſzyſtkę naturę ożywiaiącego, znowu powraca do tego ducha po rozłączeniu ſię z ſwoim ciałem. Ducha tego powſzechnego biorą za Boga, przyznaiąc mu doſkonałości i własności Boſkie. Samobóyſtwo ieſt od tey ſekty za dzieło męſtwa poczytane i częſto bywa ſkutkiem dowodzone. Siutyſtowie zdawali ſię ſprzyiać wierze Katolickiey, która z Japonii ieſt wywołana około roku 1650.

Wiara pogańſka panuie ieſzcze w rożnych kraiach

ach Afryki, iako to w Gwinei, Monopotapie, Kafrerii, &c. Wfzyftkie niemal Afryki pogańfkiey wiary zdaią fię zafadzać na Perfkich Magow nauce dwa początki złego i dobrego ftanowiącey. Afrykańfcy Bałwochwalcy cześć dzielą miedzy Bogiem Stworcą dobrego, i diabłem fprawcą złego. Nim światło prawdy Chrześciańfkiey wefzło do Ameryki, niemal wfzyftkie narody cześć flońcu i diabłu oddawały, a obywatele Florydy i nowego Mexyku czczą do tych czas słońce za Boga. W Kanadzie, Guyanie, Brezylii i po niektorych mieyfcach Parakwaryi ieszcze bies prawdziwemu Bogu należącą cześć i ofiary odbiera.

ROZDZIAŁ IV.

O handlu Europy.

HAndel ieft duszą i mocą każdego kraiu. Nadaremna rzecz ieft onego wynofić ważność, abo zalecać potrzebę i pożytki; bez handlu ftać i utrzymywać fię państwa nie mogą; im one fą handlownieyfze, tym mocnieyfze.

Handel ieft wzaiemne udzielenie płodu ziemi i przemyfłu ludzkiego. Odzienie i wyżywienie fą iedyne nafze potrzeby; zbytek idzie za doftatkiem, który do pewnych tylko maiętnych i wygodnie żyiących rozciąga fię ofób; każdy handel czy lądowy ziemią, czy morfki okrętami i ftatkami wodnemi fprawowany, z trzech wyżey namienionych potrzeb, odzienia, wyżywienia i zbytku powftał, a na fiedm dzieli fię rodzaiów, które fą 1.) Rolnictwo; to wydaie płód ziemi profty bez żadney przyfady i fztucznego kfztałtu. 2) Rękodzieła abo manufaktury ktore płód ziemi doskonalą abo nowy mu kfztałt daią. 3) Kunfzty i nauki wyzwolone, które przenikaiąc fkrytości natury wielorakim zbogacaią handel
fpoło-

ſpoſobem. 4) Rybitwa, która płodem morza, rzeki iezior zaſila handel. 5) Zegluga morſka, która ludziom na zięmi rozproſzonym i od ſiebie wzaiemnie odległym daie ſpoſób morza przebywać i z kraiów dalekich owoce onych ſprowadzać. 6) Oſady, od różnych narodów w nowoodkrytych założone kraiach dla zbogacenia handlu płodem onych, a właſnych ſwych towarów odbytu. 7) Pieniądze kambierſtwem i wexlami przeſuwane utrzymuią naybardziey handel, bo będąc znakiem i cechą bogactw zaſtępuią towary.

Rolnictwo i przemyſł ſą każdego handlu iſtotą, a tak ſą z ſobą złączone i tak równością umiarkowane, że gdy iedna z tych rzeczy przeważa drugą, handel upada i ginie. Bez przemyſłu mało ważą nayżyżnieyſze urodzaie, lekko muſzą być cudzoziemcom przedane, za zakupienie od nich towarów kunſztownie przerobionych; gdy rolnictwo ieſt zaniedbane, handlu wyſychaią źrzodła.

Handel inny ieſt wewnętrzny, inny zewnętrzny. Handel wewnętrzny ieſt który obywatele iednego narodu miedzy ſobą prowadzą; pochodzi z konſumpcyi zboża i przemyſłu; ludnością ten handel ſię pomnaża a zyſkiem rolników z owocu ich pracy, i zachęceniem, oraz nadgrodą którą im kraiowa daie zwierzchność, utrzymuie ſię. Handel zewnętrzny ieſt który naród ieden prowadzi z drugiemi; ſprawą onego ieſt, iak naywięcey potrzeb obcego narodu opatrywać, i od onego co potrzeba wyciąga, brać, doſkonałością iak naywięcey kraiowych towarów i iak naypożyteczniey ſąſiedzkim narodom udzielać, a iak naymniey od nich potrzebować. Naród, który przedaie ſwe towary równą ceną z temi narodami, które też ſame towary ſzafuią, abo żadnego odbytu nie będzie miał, abo bardzo ſzczupły. Cztery rzeczy handel rozſzerzaią zewnętrzny: ubieganie ſię wiele narodów o towar, rozporządzenie prac

ręczney, i oney tanność, wywóz towarów nieko-
sztowny, i mały czynsz abo prowizya od pienię-
dzy pożyczonych.

Anglicy kupiectwa nauczyciele dziewięć maxym abo prawd niewzruszonych kładą, któremi każdy naród handel swóy mierzyć powinien; dla poznania iak wielki z niego zysk na kray się zlewa.

1) Wywóz rzeczy zbywaiących nad potrzebę iest tak oczywistym zyskiem, że nad ten większego żaden kray sobie życzyć nie może.

2) Wywóz rzeczy od potrzeby kraiowey zbywaiących iest naypożytecznieyszy, gdy te rzeczy rękodziełmi przerobione za granicę wychodzą.

3) Zakupienie u cudzoziemców materyi do warsztatów potrzebnych wielkie oszczędza summy, gdy się one zakupuią nie wyrobione, i do rękodzieł nie przygotowane.

4) Zamiana towarów na towary w powszechności iest pożyteczna, gdy się nie przeciwi maxymom handlu wyżey położonym.

5) Towary cudzoziemskie przeszkadzaiące odbytowi kraiowych rękodzieł, abo pomnożeniu domowego rolnictwa i przemysłu ciągną koniecznie za sobą zniszczenie narodu.

6) Towary cudzoziemskie zbytkowe są oczywistą szkodą i zubożeniem kraiu.

7) Zakupienie towarów cudzoziemskich bez których żadną miarą obeyść się nie można, nie ma być poczytane za złe, naród iednak ostatniey potrzeby towary kupuiący, bogatym być nie może.

8) Zysk iest rzetelny zakupować u iednych cudzoziemców towary dla przedania onych drugim.

9) Żegluga morska iest handlem arcypożytecznym naymuiąc okręty cudzym narodom dla przewiezienia towarów czy to domowych, czy cudzoziemskich.

Z siedmiu rodzaiów handlu nayważnieysze iest rolnictwo abo ziemiańska Ekonomia, która w granicach swych nie tylko zboża różne ale cokolwiek się rodzi z ziemi, na ziemi i w ziemi zamy-
ka.

ka; wszystko to płodem kraiowym się nazywa co do istot zwierzęcych, roślin, i kruszców należy.

Manufaktuy i fabryki są drugim handlu rodzaiem. Manufaktrami lub rękodziełmi nazywaią się te warsztaty, w których rzemieślnik używa oprócz swych rąk pewnego naczynia abo statków do przerobienia płodu przyrodzonego na używalny i sztuczny; fabrykami zaś, gdy tenże rzemieślnik oprócz warsztatu i rąk swych potrzebuie ognia lub wody abo obudwuch razem tych żywiołów. Tanność rzemieślnika iest śrzodkiem nayzdatnieyszym do odbytu rękodzieł.

Manufaktury iedne przerabiaią rzeczy rosnące, drugie używaią rzeczy zwierzęcych, trzecie mineralnych. Manufakury naywięcey z rzeczy rosnących zażywaią lnu, konopi, bawełny, tabaki, marzany, urzetu abo pastelu, potaziu, trzcin cukrowych &c. &c.

Len, konopie, bawełna, owszem iedwab i sierść zwierzęca obracaią się na nici, nici naypięknieysze wychodzą z Lillu miasta Flandryi Francuskiey, których są 143 rodzaie; naysubtelnieysze z Malmy, których sunt przedaie się po 4 czerwone złote; z nici robią płotno, płotna cienkie nayprzednieysze są w Flandryi, Hollandyi, Fryzyi, Sląsku &c. płotno nayciensze nazywa się batystem; batyst Niwelski iest naylepszy. Grubsze płutna wychodzą z Podgorza, Prus Polskich i Brandeburskich, Warmii, Irlandyi, z którey za milion talerow bitych płotna cudzoziemcy kupuią.

Z płótna używanego robią papier, naypięknieyszy dziś papier wychodzi z Hollandyi i Francyi; piękność onego pochodzi tak z materyi, iako od wody.

Z rodzaiu zwierzęcego do manufaktur służą skóry, wełna, sierść, kości, kopyta, iedwab, wosk, miod.

miod, włofy, tłuftość &c.

Z rodzaiu mineralnego wchodzą do manufakur, różne rodzaie ziemi; z gliny robią lulki, fkorupy, porcellenowe i farfurowe naczynia, cegły, dachówki &c, z krzemienia i piafku fkło, kamienie fałfzywe, ftrafy, fzafiry &c; z koperwafu, ałunu' faletry różne lekarfkie foli; złoto, frebro, miedź, cyna, zelazo &c, kamienie drogie, naywięcey zabawiaią rzemiofł i warfztatów.

Trzecim rodzaiem handlu fą nauki wyzwolone; naczynia matematyczne, fizyczne, i aftronomiczne, także pifma ludzi uczonych do druku podane rozciągaią fzeroko kupiectwo.

Czwartym handlu rodzaiem ieft rybitwa, która ludziom daie wyżywienie, handluiącym przynofi zyfki niezmierne, państwom do flot woiennych mayfków przyftawuie wyćwiczonych. Naywiękfza i nayzyfkownieyfza ieft rybitwa morfka, śledzi, ftokwifzu, wielorybów i oftrygów, Stokwifz poławia fię w morzu pôłnocnym nad brzegami wfchodniemi i zachodniemi Szkocyi, nad północnemi Irlandyi, ale naywięcey na morzu Ameryki północney. Anglicy tego połowu fą panami, a Francuzi tylko uczeftnikami. Anglicy wyfyłaią na ten połów 500 okrętów, a 17000 maytków, i przedaią cudzoziemcom bez mała za 2 miliony talerów bitych. Hifzpania i Portugalia potrzebuie na rok ftokwifzu 4,875,000 cetnarów; cetnar zaś naytaniey przedaie fię po 3 talery.

Sledzie fię łowią przy wyfpach Szetlandfkich i nad brzegami różnych kraiów. Dzielą fię tym połowem Hollendrzy, Anglicy, Francuzi Szwedzi, Duńczycy, Szkoci &c, Hollendrzy z połowu tego pakuią 250 tyfięcy łafztów, naytaniey łafzt przedaie fię po talerów bitych 1.20; więc fumma wypada 30 millionôw. Francuzi roku 1753 nałowili 60 tyfięcy beczek, fzacunek ich był 100 tyfięcy czerwonych złotych. Anglicy Francuzôw przepifuią, z Hollendrami zrownać fię nie mogą. Norwegiane 500 tyfięcy beczek folą.

Na łowienie wieloryba posyłaią okręty ku brzegom Gronlandyi, Irlandyi &c, Hollendrzy, Anglicy, Francuzi, Duńczycy, Szwedzi, Hamburzanie, Bremianie &c; r. 1667. Hollendrom ten połów przyniosł zysku 850 tysięcy talerów bitych.

Ostrygi poławiaią się nayobficiey na brzegach morza Niemieckiego, zielone Angielskie są arcydelikatne.

Piątym źrzodłem handlu iest żegluga morska i pochodzący z niey frocht za przewiezienie towarów. Pisarze w nauce kupieckiey biegli całą narodów kupieckich żeglugę na 20 dzielą części, z których Hollendrom naywiększym na świecie frochtarzom daią części 9; Anglikom 5; Hamburczanom, Gdańszczanom, Szwedom, Dunczykom, Prusakom $2\frac{1}{2}$; Hiszpanom i Portugalczykom, Włochom i Turkom $2\frac{1}{2}$; Francuzom 1.

Szostym handlu źrzodłem są osady, które Europę pustoszą, a handel pomnażaią. Gdyby Hiszpania swoim płodem mogła opatrzyć potrzeby osad swych, naywięcey korzystałaby, bo za Europą posiada państwa naybogatsze i nayobszernieysze. Anglicy, którzy daleko mnieysze i uboższe dzierżą krainy handel swóy cenią 25 millionów talerów bitych.

Siodmym źrzodłem bogactw i handlu iest kambierstwo, abo handel wexlowy, którego Żydzi ze Francyi od Filipa Augusta wypędzeni byli wynalazcami. Handel kambierski zamienia pieniądze daiąc one na iednym mieyscu dla odebrania za listem wexlarskim na drugim. Takim handlem bawią się ludzie prywatni i kompanie kupieckie. Dla pewności i bespieczeństwa handlu w różnych państwach zwierzchność kraiowa ustanowiła banki pod swym dozorem, które bankretować ledwie mogą. Znacznieysze są: Wenecki, Amsterdamski, Hamburski, Norimberski, Londyński, Genueński, Sztokolmski, Wiedeński, Kopenhagski &c.

Bank

Bank Wenecki ieſt w Europie naydawnieyſzy, ma kapitał 5 millionów dukatów bankowych, 29 pro centu ſzacownieyſzych od dukatów abo czerwonych złotych zwyczaynych. Wſzyſtkie wexle, i towary ogułem kupione płacą ſię w banku.

Bank Amſterdamſki r. 1609 nakſztałt Weneckiego uſtanowiony na niezmiernych ſummach ieſt fundowany. Wſzyſtkie towary ogulne i wexle przewyżſzaiące 300 złotych Hollenderſkich płacą ſię w banku. Pieniądze bankowe ſą 2 aż do 6 procentów drożſze od poſpolitych.

Bank Hamburſki roku 1619 uſtanowiony, nie ieſt tak bogaty iak Amſterdamſki, ale równą z nim ſzczyci ſię ludu ufnością. Kapitał onego nie ieſt wiadomy, bo należący do banku przyſięgaią na ſekret nie wyiawiać wiele pieniędzy w banku ſię znayduie, wchodzi i wychodzi. Bank ten ieſt razem Lombardem, że do 6 mieſięcy pożycza na fanty.

Bank Norimberſki ze wſzyſtkim do Hamburſkiego podobny, ale podobnym ńie ſzczyci ſię kredytem, mało wpływa do powſzechnego Niemieckiego handlu, cale nic do Europeyſkiego.

Bank Londyńſki roku 1694 założony na ſummach, które naród Angielſki od kompanii bank ſkładaiącey na potrzeby publiczne zaciągnął. Bank ten ieſt uprzywileiowany zakupować wexle, które w krotſzym od pół roka czaſie powinne być zapłacone i handlować złotem i ſrebrem. Przy ſwym założeniu bank pożyczył Parlamentowi million 200 funtów ſterlingów po 8 od 100. W roku 1752 Parlament winien był bankowi 29,997,874 funtów St; dla przyſtawienia tak wielkich ſumm, wielkiego trzeba było kredytu. Naród Angielſki tak ieſt w tym zaduſany banku, że wſzyſcy Anglicy pieniądze ſwe w ſklepach iego podziemnych ſkładaią, nic nie płacą za ſkład i ſtrzeżenie, ale też nic nie biorą gdy bank pieniędzy używa złożonych; na 4 milliony ſterlingów ma ſię zawſze znaydować gotowych pieniędzy, które iednak leżąc obracaią ſię przez wexle w handlu. Kaſſa na wydatki codzienne nie ma

więcey

więcey nad 120 tyſięcy F. S. Zwyczaynie gdy ſkarb Koronny potrzebuie pieniędzy, poſyła pewną liczbę billetów abo akcyi, każdą na 100 Funtów z prowizyą dwuch denarów na dzień; co uczyni na rok $3\frac{1}{2}$ od 100; które zaraz bank płaci, a gdy wielka ieſt ſumma, otwiera ſubſkrypcyą i poſtępuiąc pożyczaiącym 3 od 100, a podczas mniey, ściąga do ſiebie bogactwa narodu. Zaciąga także podczas bank ſumm do pewnych terminów to ieſt na rok, na 6 mieſięcy &c: akcye takie ſą od 100 funtów i nazywaią ſię po Francusku *annuités*, ze w rok bank płaci pewną onych liczbę aż do znieſienia kapitału. Te akcye biorą ſię za gotowe pieniądze wyżey nad ſwoię cenę, to ieſt w 105 do 108 Funtów gdy prowizya ieſt zapiſana po $3\frac{1}{2}$ od 100; a w 102 do 104 gdy prowizya ieſt po 3.

Bank Genueńſki ſkłada ſię z ſumm wielkich które Rzeczpoſpolita w cięſzkich czaſach od obywatelow ſwych zaciągnęła w zaſtaw im daiąc niektóre podatki publiczne i dobra; bank ten nazwany S. Ierzego pożycza na dobra nieruchome do cudzych kraiów; ma ſwóy ſąd, który od ſamey tylko dependuie Rzeczypoſpolitey.

Bank Sztokolmſki r. 1668 uſtanowiony handluie pieniędzmi i pożycza onych na dobra nieruchome daiąc trzy czwarte części wartości onych, na złota i ſrebra całą wartość; kleynotów żadnych nie przyimuie. Tym ſpoſobem naymniey 50 millionów talerów obraca ſię w handlu, to ieſt czwarta część wartości dóbr całego państwa, Poſtrzegły potym ſtany. że takowe długi mogłyby przeyść granicę i całego państwa dobra poddać w dzierżawę banku, dla tego roku 1752 poſtanowiły że bank na dobra ziemſkie corocznie więcey dawać nie może nad 300 tyſięcy plattów to ieſt talerów miedzianych, i że dłużnicy od roku 1754 będą płacili bankowi oprócz prowizyi zwyczayney, 5 od 100 kapitału aż do zapłacenia ſummy. Iakoż bank wpółroka odbieraiąc prowizyą, zawſze

mogłby nowych fumm pożyczać na dobra, i w przeciągu wieku iednego lub drugiego odzierżeć wfzyftkie dobra ziemfkie. Wfzyftkie góry miedziane należą do banku.

Bank Wiedeńfki r. 1703 założony na zapłacenie długów fkarbu Cefarfkiego. Dochody roczne przy ustanowieniu onego były 4 milliony złotych Cefarfkich; w roku 1705 przydano mu ieszcze półtora milliona. W dalfzym czafie oddano bank Magiftratowi Wiedeńfkiemu i naznaczono inne dochody.

Bank Kopenhagfki r. 1736 poftanowiony ieft razem Lombardem Pierwfza onego fubfkrypcya fkładała się z 1000 akcyi od 500 talerów. Pożycza na fanty po 4 od 100,

Steuer Safki ieft bankiem dochodowym na zapłacenie długów publicznych, nie fkładem pieniężnym. W roku 1744 długi Safkie wynofiły 20 millionów talerów twardych; w roku 1739, 28 mill. a pod czas śmierci Augufta III r. 1763, przechodziły znacznie 30 millionów.

W monecie każdego państwa trzy naybardziey rzeczy uważać należy. 1) Liczbę fztuk pieniężnych, ktore z grzywny fię kuią 2) wagę. 3) probę.

Grzywna Kolońfka i Troiańfka fą miarą fztuk monety złotey, frebrney, miedzianey w całey niemal Europie. Grzywna Troiańfka ieft cięższa od Kolońfkiey 5 od 100, to ieft 100 grzywien Troiańfkich waży Kolońfkich 105. Waga i proba ftanowią fzacunek wewnętrzny monety, zewnętrzny należy do fprawiedliwości Monarchów.

Z grzywny Troiańfkiey Francuzi biią monety złotey 30 *Louis d'or.* proby 22 karatow; frebrney zaś talerów wielkich $8\frac{1}{10}$; Anglicy z funta od 12 uncyi Troiańfkiego 62 fzelingy; Hollendrzy czer: zł: $67\frac{1}{2}$; Hifzpani z grzywny złota $36\frac{1}{2}$ piftolów; Niemcy i Polacy z grzywny Kolońfkiey frebra 10 talerów bitych; z grzywny złota czer: zł. 67 &c.

O czerwonych złotych Hollenderfkich to wiedzieć należy, że Hollendrzy ie przedaią iak towar

war, którego cena zniża się i podwyższa się, według różności chociaż one złota czystego nie maią iak 23 karaty i 7 gran; w Niemczech iednak ie biorą, iakby miały 8 gran. Biią też Hollendrzy z grzywny 68 do 70 czer. zł, które kupcy w handlu przyimuią za cenę zupełną. Oprócz tego zysku, ieszcze inny Holendrzy maią na czerwonych złotych; gdy kupcy u urzędników mennicznych kupuią czerwone złote, ci ich pytaią, dla którego kraiu to czynią, do Moskwy, Niemiec lub Polski? czerwone złote do Polski są naytańsze, ztąd wnieść trzeba, że są podleyszey ligi, iakoż nie maią czystego złota nad 23 karaty, i naywięcey dwa grana.

Nazwiska monety wszystkim niemal kraiom zwyczayne są dukaty abo czerwone złote; funty abo grzywny, talery, złote i grosze; drobnieysza moneta pod różnemi nazwiskami u różnych narodów się toczy.

Bez wątpienia Grecy, a ponich Rzymianie naypierwsi w Europie monety używali kutey, od nich przeszła do Gallów, Niemców &c. Podobno się mylą, którzy Kazimierza W. pierwszym monety Polskiey czynią wynalazcą; Swiętopietrze za Kazimierza mnicha płacić się zaczęte, przywileie, Arcybiskupowi Gnieznieńskiemu i Biskupowi Poznańskiemu od Władysława Plwacza Xiążęcia Wielkopolskiego na bicie monety nadane, pokazuią, że ta musiała być kraiowa i w kraiu kowana. Wacław król Czeski zostawszy razem Polskim Czeską do Polski około roku 1300 wprowadził monetę to iest grosze szerokie Praskie. Grosze Praskie obyczaiem Czeskim rachowali Polacy licząc onych 60 na kopę, 48 na grzywnę, 30 na półkopek, 12 na ferton, 2 na skoiec. Wartość tey monety nie w każdym czasie była iednakowa; różnica oney naylepiey może być poznana z proporcyi czerwonego złotego Węgierskiego do groszy srebrnych,

Wartość czerwonych złotych w Polsce od roku 1250.

Roku 1250	*Groszy*	4
1368	- - - -	14
1407	- - - -	15
1451	- - - -	16
1457	- - - -	18
1470	- - - -	22
1487	- - - -	28
1496	- - - -	30
1505	- - - -	32
1536	- - - -	47
1538	- - - -	48
1550	- - -	52
1578	- - - -	54
1588	- - - -	56
1598	- - - -	58
1611	- - - -	70
1620	Zło,	4
1650	- - - -	6
1676	- - - -	12
1717	- - - -	18
1766	- - - -	16¼

Z tey czerwonych złotych do srebrney monety proporcyi pokazuie się, że grosze pospolite Polskie, były śrebrne i różniły się w różnych czasiech nie tylko stęplem, ale przysadą i tak wnętrznym iako zwierzchnym szacunkiem; co z następuiącey pokaże się redukcyi do teraznieyszych groszy miedzianych według ligi monety na Seymie roku 1766 ustanowioney.

Groſz ieden ſrebrny wart ieſt - groſzy miedzianych roku 1766.

Roku 1250	groſzy	125	Szel. 1	den: 11 $\frac{1}{4}$
1368	- -	35	2	12 $\frac{3}{14}$
1407	- -	33	1	9 --
1451	- -	31	1	4 $\frac{3}{16}$
1457	- -	27	2	13 $\frac{1}{2}$
1470	- -	22	2	9 $\frac{9}{22}$
1487	- -	17	2	15 $\frac{3}{28}$
1496	- -	16	2	4 $\frac{1}{2}$
1502	- -	15	2	1 $\frac{31}{32}$
1536	- -	10	2	1 $\frac{16}{47}$
1538	- -	10	- -	10 $\frac{4}{16}$
1550	- -	9	1	17 $\frac{43}{52}$
1578	- -	9	-	16 $\frac{1}{2}$
1588	- -	8	2	16 $\frac{31}{56}$
1598	- -	8	1	17 $\frac{46}{58}$
1611	- -	7	--	9 $\frac{9}{14}$
1620	- -	4	--	10 $\frac{1}{8}$
1650	- -	2	2	6 $\frac{3}{4}$
1676	- -	1	1	3 $\frac{3}{8}$
1717	- - - -	-	2	14 $\frac{1}{4}$
1766	*ſrebrny*	7	1	9
	miedziany	1	--	--

Z groſzy Polſkich ceny i ſzacunku łatwy wypada rachunek wiele dawnych czaſów złoty, grzywna, kópa na teraźnieyſzą monetę ſą warte: naprzykład że w roku 1368 groſz Polſki poſpolity wart był teraźnieyſzemi groſzami miedzianemi zło: 1 gro. 5 ſzelą: 2 den 12 i coś mniey nad denara; więc grzywna-

wna czafowi onemu zwyczayna wynofi abo, ieft warta teraźnieyfzych złotych 57. gr. 22 $\frac{37}{48}$, i tak każdego czafu multyplikuiąc grzywnę abo liczbę gr: 48, złoty abo 30 grofzy, kopę abo 60 grofzy przez cenę teraźnieyfzą grofza na ów czas będącego.

Dawnieyfzego czafu Polacy dwoiakiego używali gofza pofpolitego i fzerokiego, grofz *fzeroki* abo *latus* był półtora raza większy od grofza pofpolitego.

ROZDZIAŁ V.

o Ludności i mocy Europy.

LUdność abo nafiadłość kraiu ieft onego mocą, zawifła od pewnych przyczyn, które nię w każdym znayduie fię czafie i nie pod każdym rządem.

Uczeni udzie fpór miedzy fobą wiodą, dawnych czy terażnieyfzych czafów większą żyiących ludzi liczbą świat fię napełniał. Nie wchodząc w roztrząśnięnie dowodów od oboiey ftrony przytoczonych, befpiecznie można trzymać, gdy świat w nieiakim czafie po potopie doftatecznie był zaludniony, zawfze w iednakowey zoftawał i do tych czas zoftaie ludności mierze. Ludność zawfze była iednoftayna, i do końca świata w fwey zoftanie iednoftayności; liczba wfzyftkich ludzi żyiących na ziemi razem wziętych nie różni fię od liczby ludzi w którymkolwiek ftarożytności czafie, ani fię różnić będzie znacznie w potomności; nawet frogie naiazdy i fpuftofzenia od dzikich narodów poczynione nie umnieyfzyły znacznie ludności, ale ią z iednego na drugie przenofiły mieyfca. Te przenofiny były zwyczayne gdy drapiezcy narodu ludzkiego, których podchlebftwo woiownikami, Bohatyrami i zwycięzcami nazwało, do cudzych kraiów

łów zagony zapuſzczali; w tenczas narody naiechane i okrucieńſtwem uciśnione koniecznie ſię umykały; a po wyciągnieniu naiezdników z ich kraiu, nazad powracały. Nie na iednym mieyſcu hiſtorya świadczy, że obywatele południowi uciekali ku północnym kraiom, a po odeſzłym nie beſpieczeńſtwie odbieżone oſiągali ſiedliſka. Widoczna rzecz ieſt, że w te czaſy okropne iedna część ziemi y obywatelów ſię ogolacała, druga onemi bardziey ſię napełniała.

Iednakże twierdzić beſpiecznie można, ze dawnieyſze obyczayne państwa ludnieyſze były od teranieyſzych; różnicy tey przyczyna wypływa z wiary, rządu, polityki, powſzechney, a mianowicie z praw i obyczaiów które w ſtarożytności zdatnieyſze były do rozmnożenia rodzaiu ludzkiego niż w czaſiech teraznieyſzych. Uſzczerbek ten nadgradza ſię liczba państw obyczaynych teraznieyſzych; w ſtarożytności trzy tylko naywiękſze w Europie liczyły ſię narody polorowne; bez mała nie wſzyſtkie w tey części świata teraz zaſiadłe do tego należą zaſzcytu. Gdy Włochy, Galla, Hiſzpania i Grecya obywatelow miała podoſtatku. Niemieckie, Czeſkie i Sarmackie krainy laſami zaroſłe dzikich zwierząt były bardziey kniaiami niż ludzkim mieſzkaniem; teraz zaś wſzyſtkie miaſtami i wſiami zabudowane z głuchych puſtyń w żyżne i ludne obróciły ſię państwa.

Przyczyny zaludnienią kraiow abo przeciwnym obyczaiem umnieyſzenia ludzi niezliczone. ſkładaią porządek fizyczny i moralny rzeczy ſpraw ludzkich. A iako ludzię ſą celem uſtaw zakonnych. politycznych i obywatelſkich. obyczaiow. i przepiſow. ktore iedynie do nich ſię ściągaią. od wſzyſtkich tych rzeczy zawiſło pomnożenie

nie lub umnieyſzenie rodzaiu ludzkiego. Wieku teraznieyſzego piſarze obſzerne powydawali piſma w tey materyi, tey początkowey dla nauk młodzi kſięgi nie ieſt zamierzeniem one wywodzić i brać na uwagę. Z takowych piſm rozſądnie czytanych wnieść można, że ludzi liczba na ziemi mieſzkaiących w różnych odległych od ſiebie epochach, była zawſze równa i niemal iedna. O dawnych czasów ludności pewnego niemamy świadectwa, o teraźnieyſzych nie mamy iak domyſły piſarzów polityczną arytmetyką ſię zatrudniaiących. Iednakże te domyſły nie daleko ſię od ſiebie oddalaią; wſzyſcy niemal na to ſię zgadzaią że świat teraznieyſzy od tyſiąca millionów (1,000,000,000) ludzi ieſt mieſzkany, z których 120 millionów żywi Europa; 560 Azya; 140 Afryka; 180 Ameryka i kraie nieznaiome. Ludność Europy ieſt nam nayznaiomſza, proporcya iey do kraiów rozległości z nayświeżſzych wiadomości wyciągniona niemal ieſt taka.

Kraie.	*Wielkość krain.*	*Liczba obywatelów.*
Polſka z Litwą	1/12	8,000,000.
Pruſy Brandeburſkie	1/126	800,000.
Moſkwa	1/5	20,000.000.
Szwecya	1/12	2,200,000.
Dania z Norwegią	1/12	2,400,000.
Niemcy z Czech: i Sląſk:	1/11	24,000,000.
XVII Prow: Belg	1/24	4,000,000.
Welka Bryt: z Irland.	1/21	8,500,000.
Hiſzpania z Portugalią	1/18	6,500,000.
Francya	1/16	20.000,000.
Włochy z wyſpami	1/25	8,500,000.
Szwaycarya	1/257	1,100,000.
Węgry	1/17	6,000,000.
Turcya z Tarta: mniey:	1/4	8,000,000.
		120,000,000.

Lu-

Ludność miaſt znacznieyſzych.

Amſterdam	212,000.
Auſzpurg	36,400.
Berlin	100,000.
Bryſtol	48.488.
Carogród	513,000.
Drezno	60,000.
Erfurt	15,000.
Florencya	70,000.
Frankfurt nad Menem	33 600.
Gdańſk	47,600.
Genua	150,000.
Haga	36,400.
Hamburg	120 000.
Hannower	12,800.
Harlem	40,000.
Królewiec	56,000.
Kopenhaga	77,560.
Lauſana	7,191.
Leida	50,500.
Lipſk	36,400.
Lisbona	100,000.
Londyn	900,000.
Liworna	40,000.
Luka	39,000.
Madryt	80,000.
Magdeburg	18,000.
Manheim	24,000.
Mantua	16,000.
Medyolan	123,000.
Meſſyna	25,000.
Monachium	25,400.
Neapol	272,050.
Norimberga	40,000.
Padwa	40,000.
Palerm	120,000.
Paryż	850,000.
Petersburg	130,000.

Frac

Praga - - - - - - -	83,000.
Riga - - -	20,003.
Rotomag - - -	80,000.
Rzym - -	129,000.
Stokolm - - -	69,211.
Strafzburg - - - - -	45,920.
Sztutgard - - - - -	16,800.
Toruń - - - - - -	12,000.
Warfzawa - - -	50,000.
Wiedeń Auftr. - - -	200,000.
Wilno - - -	10,000.

O mocy Europy.

MOc Europy zawifła na woyfku, woyfko fkłada fię z piechoty, iazdy ciężkiey i lekkiey i z artylleryi. Mocą zbroyną państw całość utrzymuie fię dla tey iedynie przyczyny ludzie z przyrodzoney wyzuwfzy fię wolności pod rząd fię poddali, aby bespieczeństwo własności swych, życia i honoru w mocy narodowey znaleźli. Jest to pierwfzy i naymocnieyfzy towarzyftwa ludzkiego grunt obalać, żyiąc w towarzyftwie i fkładaiąc naród, o moc żołnierską według obfzerności kraiu, i fąfiadów potęgi niedbać.

Pierwiaftkowe narodów ftarożytnych woyfka nic nię miały podobnego do dzifieyfzych. Cały naród bardziey zapalczywością niż orężem uzbroiony wpadał w fąfiedzkie kraie, rabował, palił, zabiiał, i niewolników zabierał. Woyna na iedney kończyłą fię walney bitwie.

Pierwfi Egypcyanie porządne zaciągali i trzymali woyfka, nie tak dla naiazdu państw fąfiedzkich, bo z przyrodzenia fpokoynym obdarzeni umysłem, całą fwoię ochotę do handlu, kunfztów tak rękodzielnych, iako wyzwolonych obracali, iako raczey dla befpieczeństwa kraiu. Grecy mura-

mi

mi mocnemi zamykać od Egypcyanów nauczyli się miasta, ale stałego woyska nie mieli. W poźnieyszym daleko czasie historya mówi o półku Macedońskim, i batalionie Tebańskim. Rzymianie świat podbić zamierzywszy ustawiczne chowali woyska na półki podzielone.

Państwa Europeyskie na zwalinach monarchii Rzymskiey zasiadłe długo na czas woyny zaciągnionym szarpały się żołnierzem.

Pierwsza Francya, wypędziwszy Anglików z lądu zostawiła niezwinionych 16 tysięcy ludzi, co iey pomogło do znakomitych dzieł i zwycięstw nad sąsiadami. Ludwik XIV pod czas woyny i pokoiu chciał być uzbroionym i na wszystkie przypadki gotowym. Za tym przykładem wszyscy Europeyscy pośli Potentaci, i niektórzy z nich większe trzymaią woyska, niż ludność poddanych im kraiów pozwala. Według nauki Prezydenta *Montesquieu:* woyska, które każde państwo ku swey obronie chową na żołdzie powinne być według miary bogactwa i ludności kraiowey; ustawiczna expe„ryencya, *mówi ten polityk*, Europeyczyków uczy, „że pan udzielny który million poddanych liczy, nie „może bez kraiu zguby więcey woyska trzymać nad „10 tysięcy. Maiąc wyżey ludności, a niżey woysk liczbę położoną, można zmiarkować, ieżeli ta rozumna maxyma wszędy się zachowuie.

Liczba woysk Europeyskich.

Porta Ottomańska trzyma	300,000.
Moskwa - - - -	250,000.
Cesarzowa Królowa Węgierska	200,000.
Francya oprócz milicyi -	180,000.
Król Pruski - - -	160,000.
Xiążęta i miasta Rzeszy Niemieckiey.	130,000.
Król Hiszpański - -	100,000.
Duński - - - -	59,000.

Szwe-

Szwedzki - - - -	48,000.
Angielfki - - - -	40,000,
Hollandya - - -	40,000.
Król Sycyliyfki - - -	30,000.
Wenecya - - -	28,000.
Król Sardyńfki - - -	15,000.
Genua i inne ftany Włofkie -	15,000,
Portugalia - - - -	14,000
	1,609,000.

Kantony fprzymierzone Szwaycarfkie żadnego, wyiąwfzy nie wiele żołnierzy do utrzymania porządku i fprawiedliwości, woyfka nietrzymaią, ale porządną maią milicyą od officyerów z fłużby cudzoziemfkiey wyfzłych, wyćwiczoną, którey za daniem hafła przez zapalenie ftupów po górach rozftawionych na 300,000 do obrony oyczyzny zebrać fię może. Gdy na końcu kampanii r. 1743 Xiążę Karol Lotaryńfki na czele 60,000 woyfka Auftryackiego w Bryfgowii fię bawił, Szwaycarowie obawiaiąc fię aby przez Kanton Bazyleyfki do Hrabftwa Burgońfkiego nie ciągnął, uchwałą feymową na granice fwoie zwołali milicyą, którey przybyło z armatami za hałłem

	Ludzi.	*Dział wiel:*	*Polowych.*
pierwfzym	12,500	21	10
drugim	25,000	42	20
trzecim	50,000	84	40
generalnym	175,000	- -	- -
Summa	262,500	147	70

O WOYSKU OYCZYSTYM.

O woyfku ćwiczonym i rządnym w Polfzcze nie z wyprawy nagłey zebranym czytać naprzód w Długofzu i Kromerze pod panowaniem Zemowita fyna Piaftowego około roku 861. Ten Monarcha

aby

aby za podaną sposobną porą mógł kraie za Popielow utracone do Węgrów, Niemców i Morawców nazad odebrać, wodza nayprzód naznaczywszy, setników, pięćdziesiątników, dziesiątników, tudzież innych urzędników tak *do piechoty* iako też *iazdy* postanowił, którzyby w domu pierwey lud ćwiczyli w dziele woiennym, aniżliby go sprawować w potrzebie przyszło. Lecz że ta ustawa nie była ustawicznego żołnierza, następuiące pokaz ły wieki, a o tym samym woysku czyli było płatne, czy też z osiadłości swoich służyło woynę, nic nie namieniaią, pod tym Monarchą dzieiopisowie rzeczeni.

A ciż sami przyczytuią Bolesławowi Chrobremu przy innych pożytecznych i zbawiennych dla Rzeczypospolitey prawach zaraz na początku swego panowania rozporządzenie służenia woyny przez ziemie i kraie, albo iako dobrze później, to iest za Zygmunta I w statucie nazywać zaczęto przez *Woiewodztwa*, naznaczywszy liczbę iako miał który iezdnych (Equitum) wyprowadzić Woiewoda na wyprawę od Króla nakazaną; z miast stawienie piechoty i wozów dawanie podług liczby postanowił, a każdy włókę zupełną orzący po miarze żyta i owsa do spichrzów Królewskich na żywność i odzienie służącym woynę dawać z powszechney Króla i Rad ustawy zsypać był winien; nad to miasta dla prędszey wiadomości powzięcia i rozkazów przesłania dawać konie i podwody miały. Tu pospolitego ruszenia, łanowey powinności woienney, podwodnego, co na pocztę przemieniono, są początki.

Naiemnego ludu z obcych narodów, że w potrzebie używano, mianowicie w rosterkach domowych, gdy szło o sukcessyą Xięstw podzieloney Polski dowodem iest panowanie Leszka Czarnego wiodącego spór z Mazowieckim Konradem II o państwo Krakowskie, którego tudzież innych państw, gdy wszystkie dzierżawy w moc przeciwnika dostały się, sam ieden zamek Krakowski od Niemieckie-

go żołnierza obroniony zoftał. Czego wdzięczen Lefzek miafto w rząd Niemcom oddał, a fam po Niemiecku dla przymilenia fię fwoim obrońcom chodził.

To dawnieyfze przed wydaniem praw pifanych czafy napomykaią raczey, niźli dokładnie opifuią. Że ftatutu pokazuie fię, iż fłużenie woyny za Kazimierza W. należało częścią do Rycerftwa pewne dobra i dochody pofiadaiącego, częścią do panów i fzlachty; taką albowiem ten Król uftawę (V. I. *fol.* 43) czyni, aby Rycerze (*milites*) każdy podług wielkości i ofiadłości fwoich dóbr i dochodów z pewną liczbą zbroynych ludzi Rzeczypofpolitey fłużył i był iey pomocny, byle iego dobra były wolne i uftanowione *jure militari*, a nad to panowie i Szlachta (*Nobiles*) Królowi i naftępcom iego iako naylepiey i z pożytkiem naywiękfzym na woynie fłużyć uzbroieni byli obowiązani w kraiu, a za kraiem wziąwfzy nagrodę i za uprofzeniem królewfkim. Szołtyfi fzlacheccy i duchownych także fłużyć woynę mieli, nawet duchowni dziedziczne dobra trzymaiący iść z Królem na wyprawę byli powinni. W Ludwikowym przywileiu, gdy fzlachta od podatków oprócz dwóch grofzy wolną zoftała, dokłada ten Król wyraźną kondycyą, aby całą fwoią przemożnością przeciwko nieprzyiacielowi ftawali. Z tych dwóch ftatutów daie fię widzieć, iż za Kazimierza byli oprócz fzlachty z Królem na woynę iść maiącey inni żołnierze trzymaiący dobra wolne od wfzelakich ciężarów oprócz fłużby woienney. Ludwik gdy wfzyftkie fzlacheckie dobra uwolnił, fzlachtę ściśley do odprawienia woyny obowiązał. Iakoż i Władyfław Iagiełło w ftatucie o wolnościach r. 1433. oftrzega wyraźnie, iż flachta włafnym kofztem granic Króleftwa bronić od nieprzyiacioł i przeciwników ieft obowią-

Władyfław Iagiełło miał na Grunewalfkiey bitwie chorągwi Polfkich 51. a Litewfkich pod fprawą Witołda

tolda 40. Wieleby miały pod sobą ludzi, nie wspominaią Historycy, lecz pod Krzyżackiemi 51 zabranemi chorągwiami, kładą 90 tysięcy ludzi częścią zabitych częścią poimanych.

Od Kazimierza Iagiellonczyka ustawa uczyniona, aby wszyscy tak duchowni iako i świeccy szlacheckiego stanu podług swoiey maiętności służyli, a miasta królewskie i duchownych piechotnych zbroynych tyle stawiły ludzi, ile z taxy na nich przyidzie uzbroionych wszystkich w blachównicę, tudzież z białą i ognistą bronią, każdy także iadący na woynę przy wozie iednego pieszego zbroynego mieć był powinien. Stat. r. 1475 *de Juv: Por.*

Zygmunt I. r. 1527 na Seymie Krakowskim wyświadcza, że nieszczęśliwość iakaś tego iest przyczyną, iż stałey Polska nie ma obrony, to iest ustawicznego woyska maiąc corocznych i ustawicznych nieprzyiaciół, Tatarów. dla czego corocznie traktować potrzeba o obronę kraiów. Stanęła na tym Seymie uchwała taxy dóbr tak świeckich iako duchownych, aby według niey z podatku na drugim Seymie uchwalonego żołnierz, to iest najemny lud dla bronienia kraiu był zaciągniony. Za tegoż Króla r. 1544. na Seymie Piotrkowskim postanowiono Ruszenie pospolite, a z miast wyprawę, otaxowawszy ich maiętność wszelaką, od tysiąca złotych iednego iezdnego, a od piąciuset pieszego wyprawić kazano składaiąc tych, którzyby nad sto złotych substancyi więcey mieli; kilku na iednego. Kmiecie zaś królewscy, duchowni i szlachecccy dwudziestego wyprawić byli powinni wyiąwszy zagrodników. Zydzi dać pewną summę oprócz zwyczayney co rok dawaney Królowi, wnieść mieli.

Te wszystkie ustawy były o wyprawach, których okoliczności zachodzące wyciągały bez postanowienia żołnierza na wszelkie potrzeby zawsze gotowego, lubo iuż o nim po wielekroć radzono sądząc za potrzebnego.

Zy-

Zygmunt August r. 1562 i 63 postanowił na obronę potoczną ustawiczną na granicach korony zostawać maiącą, czwartą część ze wszelakich dochodów iakiegożkolwiek imienia Królewskich, co kwarcianym żołnierzem nazwano; wieleby go było, z konstytucyi nie dóydzie, gdyż tam ani inwentarze lustratorskie, ani liczba tego służebnego ludu nie iest wzmiankowana. A kwarta iako się pomnażała, gdy dupla, ba i po trzy kwarty za Zygmunta III podczas Moskiewskiey płacono, tak i żołnierz tenże był liczniey szy.

Król Stefan r. 1578 postanowił piechotę łanową ze wsi, miast, miasteczek królewskich, a Król Zygmunt III r. 1590 rozkazał, aby ze dwudziestu kmieci ieden pachołek dobry, serdeczny był stawion, a iego powinności drudzy złąpili staroście lub dzierżawcy; bywało tey piechoty iako świadczy Konstytucya r. 1616. o *Wybrańcach Koronnych* kilka tysięcy w samey Koronie, bo w Litwie iesz cze nie było wybrańców, aż w r. 1620 na Turecką postanowieni.

Roku 1613 Król Zygmunt postanowił, iż żołnierzą z Woiewództw tyle być powinno, ile pobór wyniesie powiatu każdego, płacąc na Usarza złotych 15 a Kozakom złotych 12 na ćwierć roku trzeba rozumieć. Każdy Rotmistrz powinien być osiadły w swoim Woiewództwie, na Rokach ziemskich lub Grodzkich obrany, listem przypowiednym od Króla opatrzony V. *fol.* 164. Tegoż roku piechoty Kamienieckiey 200 postanowiono, któraby w zamku ustawicznie była. Powiatowy żołnierz z poboru łanowego był także ustanowiony r. 1619.

Roku 1620 na woynę Turecką 60 tysięcy regularnego woyska a 40 tysięcy Kozaków uchwalono, lecz do potrzeby samey następuiącego roku nie było więcey iako iazdę i piechotę rachuiąc 34,887 oprócz Chorągwi i Regimentów pańskich, a Kozaków 30 tysięcy, ogólnie na 70 tysięcy wszelakiego

woy-

woyſka, iako piſze Kobierzycki w hiſtoryi Władyſława IV. Tenże piſarz świadczy, że w Moſkwie Władyſławowi królewicowi ſłużyło oprócz Liſowczykow, Kozaków Zaporowſkich pod Saydacznym, nad 20.000.

Za Władyſława IV. Konſtytucyą r. 1640 Dwór królewſki albo żołnierz nadworny do 1.200 liczby ieſt zamierzony, który z ſamych rodaków kraiowych zebrany być powinien, utrzymywany ze ſkarbu królewſkiego. Niebyła przedtym określona liczba, i w potrzebie pokilka tyſięcy miewali Królowie, iako Władyſław Iagiełło.

Pod czas Elekcyi r. 1648 Woiewództwa uchwaliły obronę domową pewną ſtawiąc liczbę ludzi, iako to Woiewództwo Poznańſkie 2,200, prócz obrony zamkowey, Sandomierſkie 1,200 &c dobrze i ſpoſobem cudzozięmſkim uzbroionego ludu tak pieſzego iako iezdnego.

Za Iana Kazimierza z wielkości podatków i rozmaitości łącząc z dymów wſzyſtkich pieſzą wyprawę iż na licznego a różnego nieprzyiaciela znaczna liczba woyſka była, wnieść należy niemaiąc w ręku ſkarbowych regeſtrów i popiſowych. Hiſtorycy piſzą iż ten Król roku 1656. pod Warſzawą miał 60,000, a drudzy 40,000 woyſka.

Za Iana III. r. 1676 na Turecką przy wyprawie dymowey z 20 dymów iednego pieſzego trybem cudzoziemſkim uzbroionego, ordynowano woyſka Koronnego: Kopiyników, Pancernych, Piechoty, Dragonów, 80 tyſięcy. Zwiiano lat naſtępuiących to woyſko aż roku 1699 za Auguſta II do 24 tyſięcy dowiniono: w Koronie 16 tyſięcy a w Litwie 8 tyſięcy tylko zoſtawuiąc, z okazyi związków żołnierſkich wielkie uciążliwości czyniących kraiowi. Za naleganiem Ruſkich Woiewództw zwiniono cale Kozaków iako więcey po traktacie Karłowie-

ekim nie potrzebnych, a wielce szkodliwych, iako mówi Konstytucya,

Roku 1703 na Seymie Lubelskim do 58 tysięcy, to iest kawaleryi 21,800. a Infanteryi 26,200 powiększono liczbę woyska, dwie części Korona, trzecią Litwa stawić miała, a Car Piotr po 200 tysięcy rublów miał na nie dawać podług traktatu Narewskiego r. 1704 zawartego.

Roku 1717. nowa ordynacya woyska stanęła, starym niektórym chorągwiom nową służbę przypowiedziano, a drugie zwiniono. Repartycya tego woyska *in Vol.* VI, położona liczby nie wyraża lecz same porcye cudzoziemskiego autoramentu, miałoby Koronnego woyska być 18 tysięcy, a Litewskiego 6 tysięcy. O woysku ponieważ przez skrypta *ad archivum* dane zawsze stawały Konstytucye, a te skrypta *in Volumina* nie weszły, nad to, że ustawy Seymowe nie brały skutku, pewności dokładney mieć nie można, iaka liczba którego czasu były w Polszcze służebnego Rzeczypospolitey żołnierza.

OMYŁ-

OMYŁKI DRUKARSKIE.

Na karcie	Wierſz.		Popraw.
78	5	Maklenburſcy	Meklenburſcy
92	22	Imperiali	Impérialis
98	4	i ambry	i San bry
	5	z naymnieyſzych	z naymocnieyſzych
	23	Aufryacką	Auſtryacką
107	7	z Azyatycką	Azyatycką
111	16	na na papierze	na papierze
	22	z famili	z familii
112	8	niektóry	niektórzy
115	19	wyrobion	wyrobione
	20	ſetuki	ſztuki
	30	rozboników	rozboyników
116	19	i owce	i owoce.
118	20	ſzoroki	ſzeroki
120	26	do rzeki	od rzeki
126	13	Biſkupią	Biſkupa
	19	traktem	traktatem
135	7	od Hiſpanii	od Hiſzpanii
136	3	Mularſtwa	Malarſtwa
136	21	złączoczone	złączone
137	20	3)	2)
138	18	Prownncyi	Prowancyi
	15	inſuły	infuły
141	21	połndniową	południową
142	10	ludnorci	ludności
	27	wſtrzemiezliwe	wſtrzemięźliwe
143	8	Korſykrnſki	Korſykańſki
	26	Hiſzanioli	Hiſzpanioli

144	15	rzemieślikami	rzemieślnikami
	18	Arcyci kupſtw	Arcybiſkupſtw
149	3	fortany	fontany
	8	K'aſatorow	Klaſztorów
	9	Kzwalerkich	Kawalerſkich
	19	prowinbye	prowincye
150	17	Balerary	Baleary
157	4	ood	od
160	5	Medydyolańſkie	Medyolańſkie
	24	Sardynj	Sardynii
167	1	Pnſtwie	Państwie
	2	S tlanſkie	Szetlańſkie
173	16	. narodami	narodami,
175	12	na wſchod graniczą z Styryą, Auſtryą, i Morawią	na wſchód graniczą z Siedmiogrodem i Wołochami.
	14	na zachod zSiedmiogrodem iWołochami	na zachód z Styrią, Auſtryą i Morawią
178	10	w Sklawoni	w Sklawonii
180	7	oowietra	powietrza
183	25	ſrebne	ſrebrne
185	2	Margorźaty	Małgorzaty
190	13	płynąnym	płynącym
	22	Iurlandyi	Iutlandyi
	24	Gottrop	Gottorp
	24	Flesbourg	Flensbourg
192	28	długość	ſzerokość
196	14	Dnnſkiego	Duńſkiego
197	6	wroſtu	wzroſtu
198	17	Brandebuſkie	Brandeburſkie
199	21	Könisberg	Königsberg
207	29	prwadzi	prowadzi
218	7	zaſiluią	zaſilaią
220	3	rozrykami	rozrywkami
222	15	Hollendroy	Hollendrzy
225	22	uczeſniſtwa	uczeſtniſtwa
226	4	Ianſeninſza	Ianſeniuſza
229	29	zaraźweliwe	zaraźliwe
232	18	Rzepoſpolita	Rzeczpoſpolita

234	27	gdzic	gdzie
241	24	Kantanom	Kantonom
249	2	yſpy	wyſpy
	12	żynośc	żyżność
254	7	Polſkey	Polſkiey
	14	od od	od
268	12	w Pawęſkach	w Powąſkach
273	13	Małboſkie	Malborſkie
274	10	Bnusberg	Brunsberg
	16	Biſkupice	Biſkupiec
370	26	*Opuſzczone w Geografii*, Woiewodztwo Bracławſkie ma za herb Xiężyc nie pełny i Krzyż dzieli ſię na 3 powiaty Bracławſki, Winnicki, i Zwinogrodzki. M.S. *Bracław* nad Bohem od Alexandra Króla przeciwko Tatarſkim naiazdom zbudowany. Inne miaſta: *Winnica* grodowe. nad Bohem,. *Humań*, *Koniecpole*, *Niemierów* &c	
371	10	Woiewodzw	Woiewództw
376	3	Batoręgo	Batorego
378	20	Xiżąąt	Xiążąt
	23	Sapiechow	Sapiehów
381	2	króko	krótko
387	23	wſtrzemieźliwym	wſtrzemięźliwym
396	27	amparty	lamparty
397	6	miekkich	miękkich
399	22	prawincyi	prowincyi
401	29	ozob	ozdób
403	16	powietra	powietrza
406	6	miekkiego	miękkiego
407	4	udzięlaią	udzielaią
410	9	Podzieni	Podzieleni
	22	Krróleſtwa	Króleſtwa
450	26	wedłng	według
454	12	Monarchi	Monarchii

460	13	mietkość	miękkość
461	28	z sz	z szkół
466	8	wiadomości	niewiadomości
467	22	naymiey	naymniey
469	6	Fatackiego	Fartackiego
470	19	dobiera	dobiorą
	22	Adabski	Arabski
471	26	Mezyk	Mexyk
484	6	stołczne	stołeczne
490	21	bespieczeńwa	bespieczeństwa
499	11	w Fryce zamykaią	w Afryce się zamykaią.
504	9	Fracuski	Francuski
515	4	lekarskie, zioła	lekarskie zioła
524	16	owoce	owce
530	23	wzbiło się	wybiło się
549	26	wzrzostu	wzrostu
566	6	powieważ	ponieważ
568	15	króre	które
580	3	Angieskie	Angielskie
	19	Filadalfią	Filadelfią
584	5	Treckiey	Tureckiey
587	22	biegunom	biegunom
589	14	połndniową	południową
597	3	sprzęczki	sprzeczki
602	17	Zodzaku	Zodyaku
604	14	rym	tym
	41	Geografii	w Geografii
606	7	wschoodu	ze wschodu
	37	Czwartey------294	Czwartey------494
	40	Gwiad	Gwiazd
610	39	pleneta	planeta
611	22	godzia:	godzin:
	26	Dymeter	Dyameter
612	4	miunt	minut
613	2	prowad zona	prowadzona
614	28	szerości	szerokości
	31	półocney	północney
615	18	południwy	południowy
619	15	tera nieysze	teraźnieysze

2do

624	29	przyſtąp	poſtąp
625	2	zackodu	zachodu
630	41	aiowey	kraiowey
632	21	Z troi kieg	Z troiakiego
638	9	zak nu	zakonu
	28	genoralnemi	generalnemi
650	38	Kantony ieySzway carſkie	Kantony Szway. carſkie
653	15	Szwaycarkie	Szwaycarſkie
	20	Kantanow	Kantonów
	27	Hantonow	Kantonów
656	38	prywrocił	przywrócił
659	26	przeſądzenta	przeſądzenia
660	14	rąda	rada
665	20	Szwedki	Szwedzki
672	40	mocnieyze	mocnieyſze
675	7	dobie	dobre
	12	innna	inna
678	33	Wizyſcy	Wſzyſcy
679	24	odmwione	odmówione
684	4	powadzenie	powodzenie
690	33	Truktaty	Traktaty
	37	Prowincyi. Belgi-ckich	Prowincyi Belgi-ckich
691	2	łeſzcze	ieſzcze
692	26	numaſzczenie	namaſzczenie
693	2	zdromadzenie	zgromadzenie
696	38	w Krazowie	w Krakowie
703	32	w Urychu	w Zurychu
707	6	Indynſka	Indyiſka
708	40	ſypamiem	ſypaniem
710	3	w Chinacb	w Chinach
	41	podobieńwo	podobieńſtwo
715	5	Manufaktrami	Manufakturami

=chodnij

